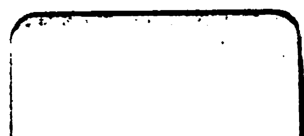

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06666967 6

☆George O. Holbrooke

2 Apr. 03

NEDERLANDSCHE GEDACHTEN.

NEDERLANDSCHE GEDACHTEN,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

L—LX.

AMSTERDAM,

HÖVEKER & ZOON.

1870.

't Geheim van allen zegen
  (Oranje en Neêrland! hoor 't!)
Is in Gods vrees gelegen,
  Zijn dienst, zijn gunst, zijn Woord!

DA COSTA.

N° 51. 9 Nov. 1870.

In overeenstemming met *Mes Amis de Berlin*, heb ik, als lid der Tweede Kamer, acht jaren lang, van 1849 tot 1857, verlangd handhaving van *het christelijk karakter der openbare instellingen.* [1])

De wet van 1857 heeft dezen eisch ter zijde gesteld. Zoolang aan herziening van Art. 194 der Grondwet niet gedacht wordt, zoolang deze heillooze wet van kracht blijft, moet in Nederland, uit de algemeene staatsschool, voor allen zonder onderscheid bruikbaar, het *christelijk beginsel*, als *sectarisch*, worden geweerd. [2])

In 1862 heb ik de parlementaire taak hervat. Gij wilt den *godsdienstloozen Staat*. Welnu! wij berusten in het jammerlijk bedrijf. Mits bevoorregting der Gouvernementsschool niet uitloope op zijdelingschen dwang. [3]) Mits de christelijke kerk

[1]) In deze handhaving van den *Christelijken Staat* waren onze vrienden te Berlijn, ook bij velerlei verschil van inzigten, steeds eensgezind. „Stahl en Bethmann-Hollweg zijn, jaren achtereen, toen moed en zelfverloochening vereischt werd, strijd- en geloofsgenooten geweest; ook door hun eendragt is aanvankelijk de zege behaald, en indien zij van 1851 tot 1861 omtrent menig gewigtig punt tegenover elkander hebben gestaan, in hetgeen voor den anti-revolutionairen Staatsman en Christen de hoofdzaak is, bleven zij homogeen. Ook Bethmann-Hollweg heeft steeds verklaard niet te willen afwijken van het door Stahl op den *Kirchentag* in 1849 uitgesproken program: „„Freilassung der Individuen und unerschütterliche Festhaltung des christlichen Characters der öffentlichen Institutionen."" *Ter Nagedachtenis van Stahl*, blz. 46.

[2]) Het voortreffelijk overzigt van den ook hier te lande hooggeschatten predikant Schwarz (*Die religionslose Schule der Niederlande und ihre Früchte*, Berlin 1868) betreft vooral dit eerste gedeelte van mijn parlementairen strijd. Evenwel vindt men, op de lijst der geschriften over de schoolwet, ook het *Tweede Parlementair Fragment* en de beide stukken *Wat dunkt u van het Voorstel de Brauw?*. Gaarne zou ik er bij gevoegd zien *Parlementair Fragment* (1862) en vooral *Studiën ter Schoolwetherziening* (1865).

[3]) „Die bei weitem grosse Masse des Volkes ist an die Volkschule ihres Ortes gebunden. Wenn der Unterricht an dieser Schule nicht christlich, nicht konfessionell zu sein braucht, so ist das ein so ungeheurer Glaubenszwang, wie er nur je geübt worden ist." Stahl.

niet aldus aangerand worde binnen den kring van haar *eigen pligtbetrachting*. Mits de wet niet inbreuk make op het *familie-regt*. Mits de legislatieve magt niet aan *ongeloofs-propaganda* dienstbaar worde gemaakt. Mits uwe neutraliteit geen *vijandschap*, mits uwe godsdiensteloosheid, die straks in een godloochenend modernisme het *nec plus ultra* van haar ontwikkeling bereikt, niet een *opgelegde godsdienst van Staat* zij.

Van 1862 tot 1870, heb ik aldus geijverd voor de godsdienstvrijheid, niet enkel, maar *ook* voor den Christen. In de *Tweede Kamer*. In de *Vereeniging voor Christelijk-nationaal onderwijs*. In het boekvertrek. In velerlei geschriften.

Laatstelijk in de *Nederlandsche Gedachten* Altijd en overal als volksvertegenwoordiger, als orgaan eener talrijke en, ik mag er bijvoegen, allezins *nationale* fractie der bevolking.

Op staatsregtelijk terrein, in het Parlement althans, met veel tegenwerking en bijna zonder weerklank.

Na de velerlei smartelijke ervaring des vorigen jaars, mag ik, met weemoed, het is zoo, doch tevens met een vrij gemoed, herhalen wat ik, reeds in 1863, met billijke ergernis schreef: „Er zijn volksbelangen, aan de Christenen, ook in een feitelijk godsdienstelozen Staat, zóó heilig en dierbaar, dat, wanneer men, jaren achtereen, daarvoor te vergeefs sympathie of regtsgevoel te gemoet zag, de waardigheid van het onderwerp zelf een gestadig en doelloos herhalen der onverhoorde, der nauwelijks aangehoorde bede verbiedt."

Één voorregt heb ik, ten gevolge dezer veeljarige teleurstelling. De mij overgebleven krachten kan ik schier onverdeeld wijden aan de *Duitsch-Fransche*, dat is, aan de *Europésche*, dat is aan de *wereldhistorische kwestie*; waarop aller oog en hart, met deernis en afgrijzen, gerigt is.

De aard dezer verkoogen brengt meê dat ik met de gebeurtenissen van den dag geen gelijken tred houd. Zij snellen mij, terwijl ik schrijf, voorbij. Evenmin wensch ik mij te verdiepen in gissingen over de naaste toekomst. Thans, meer dan ooit, geldt de spreuk *Omnia jam fiunt fieri quae posse negabam*. Onmiddellijk geschiedt wat ik zoo even onmogelijk gekeurd had. Mijne bedoeling is veeleer de rigting waarin

Europa geraakt is, zoo ver het mij doenlijk zijn zal, te constateren en te preciseren, door nauwkeurige en onbevangen toetsing van hetgeen *voorbij is*. In het *verleden* ligt het *heden*. Alleen door de regte kennis van hetgeen wij *zagen*, worden wij beveiligd tegen misbegrip van hetgeen wij *zien*.

Over *meëgaandheid* mijner geestverwanten heb ik mij menigwerf beklaagd. Over een al te onvoorwaardelijk krediet dat mij te beurt viel, doch waardoor er veel te weinig eigen onderzoek en zelfstandigheid was. In de buitenlandsche kwestie is het anders. Ook hier te lande, bijkans evenzeer als in Duitschland, heeft de herinnering, niet enkel aan 1813 en aan ons negentienjarig wee, maar aan al hetgeen Nederland reeds vroeger van Fransche wapenen en uit Frankrijk herwaarts overgebragte beginselen te lijden gehad heeft, zich in verbolgenheid tegen *Napoleon III* en tevens, als ware ook zij medepligtig, tegen *de Fransche Natie* geopenbaard. Ingenomenheid met Bismarck was bij velen, vooral ook van de *Christelijk-historische rigting*, niet twijfelachtig. Mijne min gunstige beschouwing van den aard, de strekking, de gevolgen zijner voor niets terugdeinzende politiek vindt, of althans vond, bij onze geloofsgenooten weinig weerklank.

Evenwel ook bijkans geen weerspraak. Nadere toetsing van het vraagstuk rekent men der moeite niet waard. Eene terughouding die ik versta en dankbaar waardeer.

Ook in het najaar van 1866 en daarna, dacht menigeen dat ik het *Oranje-boven* verleerd had.

Toen ik, met de liberalen, in het strijden voor de echte vrijheid heb gewedijverd.

Toen ik mij tegen het misbruik van het *Oranje-boven* verzet heb, als „tegen het grootste gevaar dat ons uit onze partijtwisten in eigen boezem bedreigt." [1])

Toen ik vrijmoedigheid der oordeelvelling van de Staten-Generaal voorstond.

---

[1]) De hoogleeraar Vissering schrijft in *de Gids*: „Dat heeft ook de heer Gr. v. Pr. gevoeld en — gelijk hij gewoon is — onverschillig wien het vleit of deert, openlijk uitgesproken. Gulden woorden zijn het, waarmede hij het tiende nummer zijner *Ned. Ged.* heeft geopend, wel waardig gelezen, herlezen en nageschreven te worden." — Zie hierboven, blz. 78. De toepassing van het aldaar geciteerde vindt men op blz. 79.

Toen ik tegen een ligtvaardig verslijten van het regt van ontbinding, tegen een wegcijfering van het gemeen overleg, toen ik voor den hoeksteen van het *Nederlandsch*-constitutionele Koningschap opkwam. „Moet het *regt van ontbinding* dienen, niet om een grooten maatregel aan een nieuwe proef te onderwerpen, maar als middel van dwang om aan een veroordeeld Ministerie, tot persoonlijk behoud, eene volgzame meerderheid te verschaffen, dan wordt het hoogste beroep op het volk de ergste verkrachting der contitutionele vrijheid." [1])

Tot dus ver heb ik onbeantwoord gelaten de zeer ernstige teregtwijzing die ik uit Berlijn, reeds in 1868, ontving. Van den hofprediker Dr. HOFFMANN. In zijne twee polemisch-historische geschriften, het eerste *Deutschland Einst und Jetzt im Lichte der Reiches Gottes.* [2]) Het tweede *Deutschland und Europa im Lichte der Weltgeschichte* [3]).

Langen tijd heb ik getracht mij diets te maken dat mijnerzijds apologie overtollig zijn zou. Thans evenwel, nu wij de ontwikkeling der gebeurtenissen van 1866 in nog kolossaler vreesselijkheden aanschouwen, zou het onvergeeflijk zijn in mijne driejarige aarzeling te volharden. De wensch om mij te sparen, is in de heusche kritiek onmiskenbaar, en mijnerzijds zal ik niet vergeten dat ik mij tegen een geestverwant verdedig, als een der uitnemendste godgeleerden bekend.

Thans bepaal ik mij bij één bladzij in het tweede geschrift alwaar Dr. Hoffmann met felheid zich beklaagt over mijn vriend von Hodenberg en, te dier gelegenheid, ook mij niet ongemoeid laat. Aldaar leest men:

„Preuszen weisz und will eben so gut, wie selbst dieser verblendete Anklager (von Hodenberg), was vor Gott Recht ist, aber Paragraphen des alten deutschen Bundesrechts und des Wiener Protokollrechts sind ihm in solcher Entschei-

---

[1]) Thorbecke, *Parlem. Redev.* 1865—Febr. 1866. pag. xi.

[2]) Berlin 1863. Een overzigt (van 532 blzz.) der geschiedenis van Duitschland van de vroegste tijden af, met het oog op hetgeen in 1866 beleefd werd.

[3]) Ein zurückgelegtes Capitel aus *Deutschland Einst und Jetzt* im Lichte des Reiches Gottes. Berlin 1869. S. 253.

dung, wie die von 1866 war, nicht mehr maszgebend, wenn Gott ihm die Macht in die Hande legt, ein neues und wahres Recht zu schaffen, indem es das Recht der ganzen deutschen Geschichte, welches man 1815 Preuszen gegenüber mit Füszen getreten hat, in seiner geharnischten Gestalt hervortreten läszt. 1)

Wenn in Holland über diese Erscheinung eine mit Widerwillen und Furcht gemischte moralische Entrüstung laut wird, so mag das der Heilung der Zeit überlassen werden. Aber wenn ein ernster Geschichtschreiber wie Herr Groen in die faden Spöttereien französischer Publicisten über „die providentielle Aufgabe Preuszens" eingeht, so mag er uns verzeihen, wenn wir dies seiner sehr wenig würdig finden, und wenn er da, wo es sich um Thatsachen handelt, nur von Principien, Systemen und Theorien zu reden weisz, und es ihm mehr darum zu thun ist, wie Stahl und Bismarck vereinigt werden können, als um Alles, was die Geschichte seit Jahrhunderten geredet und geweissagt hat, so hat er nicht als wahrer Geschichtsforscher gehandelt. Genug, Herr Groen van Prinsterer hat sich in einer besonderen Schrift gegen die preuszische *Annexionslust in Betreff* HOLLANDS *verwahrt, während von einer Einverleibung* HOLLANDS, das leider kein deutscher Staat ist *politisch noch nirgends die Rede war.*"

Dit fragment neem ik, allereerst en bij voorkeur, omdat daarin het bewijs ligt dat Dr. Hoffmann den oorsprong en den aard mijner polemiek miskent. Hij beschouwt mij als een door *annexatie-vrees* en door lectuur van *fransche publicisten*, het spoor bijster geraakten *Hollander.*

Dr. Hoffmann ziet aldus de exceptionele betrekking voorbij waarin ik, ofschoon geen Duitscher, ofschoon geen Pruis, tot *mes amis de Berlin* sta. Als geestverwant der *Kreuzzeitung*, totdat ze, in 1866, mijns inziens, ontrouw aan haar belijdenis werd, onder de wonderbare tweederlei werking van *genie* en *succes.*

---

[1]) Over deze merkwaardige apologetische zinsneê veroorloof ik mij thans slechts de opmerking, dat het geschil loopt over de vraag *hoe men* de beweerde vrijmagt om een nieuw regt te scheppen *verkreeg.*

[2]) „De persoonlijke welwillendheid van den eersten (zelfs waar hij mij, wegens gebrek aan goedkeuring van de pruissische politiek, gekastijd heeft) waardeer ik; maar, in de bestudering ook der *histoire contemporaine*, kan ik niet dan met schroomvalligheid afgaan op het oordeel van hen wier levenssfeer hen zeer ligt tot een partijdigheid, die zij voor onpartijdigheid houden, verlokt. Men behoort, in het lezen van *pleitmemorie* en *lofrede*, naarmate men kunde en talent bewondert en van goede trouw overtuigd is, des te omzigtiger te zijn." Hierboven, blz. 359.

Het is niet enkel een *Hollander*, die uit *annexatie-phobie* zich een onbescheiden censuur veroorlooft; een censuur waarvan de overdrevenheid in Duitschland aan iedereen in het oog valt. Neen! vrij wat scherper censuur verneemt men in Duitschland zelf. De vrijzinnigen, als Twesten, verklaarden reeds in 1866, dat de onvoorwaardelijke meêgaandheid van een aanzienlijk gedeelte der conservatieve partij het voorteeken en begin van haar bederf was. Niet enkel uit Hanover en Hessen en Francfort, werd verontwaardiging vernomen over het zegevierend onregt. Herhaaldelijk reeds wees ik op von Gerlach. Eene *echt-duitsche*, eene *echt-pruissische* persoonlijkheid, wiens oordeel gewigt in de schaal legt. Een in velerlei lotwisseling beproefden geloofsgetuige, die, in weerzin tegen *Bonapartisme* en tegen *franschen overmoed*, voor niemand behoeft achter te staan.

Ook Christelijke vrienden, niet in het streng-conservatief gelid, waren over de ommezwaai van sieraden eener vroeger in haar eendragt magtige rigting, even verbaasd als von Gerlach zelf. — Ik zal niet verzuimen (nu Dr. Hoffmann er niet attent op geweest is) eerstdaags te wijzen op het getuigenis van den, ook in Nederland, geliefden en geëerden Duitscher, den Barmer-zendingsdirector FABRI, wiens onbewimpelde kritiek een helder licht werpt over hetgeen Twesten noemde *die Zersetzung der conservative Parthei.*

In de *Kreuzzeitung* van 2 November leest men:

„00 Gravenhaag, 27 October. — Herr Groen van Prinsterer hat sich neuerdings wieder gegen Preuszen gewendet und zwar mit derzelben Heftigkeit und derzelben Ungerechtigkeit wie im Jahre 1866. Sie wissen, dasz ich den ausgezeichneten Historiker des Hauses Oranien sehr verehre, dasz ich dem geistreichen Führer der antirevolutionären Partei Niederlands meine höchste Achtung bewahre, wenn ich auch seine politische Haltung nicht ohne Misztrauen betrachtete, weil es ihr nicht gegeben war, ihren idealen Schwung bis zur ihre praktischen Nützlichkeit, ohne welche keine Politik Erfolge haben kann, herabzustimmen. Es war mir eine wahre Freude, dasz bei Begin dieses Krieges Groen van Prinsterer auf Preuszens Seite stand und dasz er dies offen kund gab, unbekümmert um die lächerliche Preussophobie, die sich leider in dem ehrlichen, wenn auch etwas engen Herzen Niederlands festgesetzt hat. Plötzlich zu meiner groszen Ueberraschung, lenkt er um, und seit dem groszem Siegestage von Sedan

steht ein Groen van Prinsterer — wer sollte es glauben? — auf Seiten der traurigen Favre-Gesellen, der tollen Hugo-Genossen; er bejubelt die Gambetta-Sprünge und erhebt sich mit — Kératrys Luftballon. Das ist wirklich schmerzlich. Groen van Prinsterer erklärt, er bewundere unsere Kriegführung, ja, er erkennt sogar die Bedeutung des ihm so verhaszten Bismarck als Diplomaten und Staatsmannes an; aber Bismarck ist ihm doch nichts weiter als ein ausgezeichneter Zögling der Napoleonischen Schule, und sagt Groen wörtlich: „Sie sind zwei Spieler, Napoleon hatte die erste Partie 1866 verloren, er muszte Revanche haben."

Es thut wirklich recht weh, einen Mann wie Groen so sprechen zu hören. Aber er geht noch weiter: unser Begehren nach dem Elsasz und nach Lothringen ist „unverzeihlich vor Gott und Menschen"; auch gegen Napoleon III. sind wir ungerecht; denn, nach Groens Meinung, hat ihn ja Bismarck zu dieser Kriegs-erklärung gezwungen! Besonders schändlich aber erscheint dem berühmten niederländischen Historiker unsere Ungerechtigkeit gegen die französische Nation, welche völlig unschuldig an diesem Kriege sei. Sie sehen, das Wort Groens ist geworden gleich dem Favre-Gewäsch, gleich dem Hugo-Gebrüll, dem Gambetta-Geheul! Ich kann nicht läugnen, dasz es mir nahe ging einen Gelehrten und Staatsmann wie den greisen Guizot sich so aussprechen zu hören, wie er es gethan, aber der Orleanismus verdirbt die Besten. Ich habe Guizot nie besonders verehrt, aber er war doch immer ein Staatsmann, den mann ernsthaft nehmen muszte; Herrn Thiers z. B. habe ich nie ernsthaft genommen; Gr. v. Pr. dagegen habe ich verehrt, selbst als er sich 1866 in die Stackgasse der Particularisten verlief; jetzt aber kann ich wirklich nur Leid tragen um solche Verirrung eines solchen Mannes. Hier schüttelt man gewaltig den Kopf; der giftige Hohn der Liberalen ist ausgegossen über diese Schwenkung des groszen Conservativen. Ich will nicht wiederholen, was man hier von ihm sagt, aber auch in Berlin wird mann trauern, dasz dieser Stern gefallen."

Wie deze trouwhartige berigtgever kan zijn, is mij ten eenemaal raadselachtig — De hooggestemde lofspraak zou mij schadelijk kunnen zijn, indien ze mij niet, als inleiding eener verootmoedigende strafpredikatie, onder het oog kwam. De *ommekeer* der *Nederlandsche Gedachten*, indien er ommekeer geweest is, was niet zoo *plotseling* en *ongemotiveerd* als ze den korrespondent toeschijnt. Reeds het eerste nummer, dat zich over den oorlog uitliet (n° 39), geeft hiervan overvloedig bewijs. Het tweede . . . . doch genoeg reeds. Gedachtenwisseling over *Berlijn* met een 's Gravenhaagschen stadgenoot is, dunkt mij, al te omslagtig. Een *dialoog*, met geza-

menlijke doorbladering mijner opstellen, zou, dunkt me, meer doeltreffend, en de persoonlijke kennismaking, althans voor mij, regt aangenaam zijn.

Sedert verscheidene weken zijn n° 39-45 aan de *Kreuzzeitung* gezonden. Onder kruisband. Voor dergelijke vrijpostige pampfletten is de weg misschien thans onveilig. Daarom zal het geraden zijn met de volgende nummers te wachten, tot ik van de aankomst of *niet-aankomst*, door de heuschheid der geëerde redactie, eenig berigt ontvang.

P. S. Van *wapenstilstand* geen spraak meer. De krijg duurt voort; de krijg, door aanblazing van wederzijdschen volkshaat, opgevoerd tot een onberekenbaren graad van verwoedheid.

Of PARIJS, ten zoenoffer voor Napoleons onzinnigheid, zal worden *vernield*, dan wel, of honderdduizenden (zoo als graaf Bismarck nauwelijks vermijdelijk acht) door *hongersnood* zullen sterven; of bijna geheel FRANKRIJK, in weêrloozen toestand, zal worden *verwoest*, dan wel of de veerkracht der wanhoop zich verheffen zal tot een onbedwingbaren en voor den aanvaller zelf gevaarlijken weêrstand; of de Mogendheden van Europa, als of er geen volkenregt meer bestond, in het *chacun pour soi* berustend, nog langer, zonder een kreet van verontwaardiging, den doodstrijd van het slagtoffer, met de zoetsappigheid van diplomatiek gekeuvel, zullen begeleiden; — wat baat het desaangaande in gissing zich te verdiepen, heden met waarschijnlijkheden gestaafd en morgen door feiten wederlegd!

Des te meer betaamt het met onbevangenheid onderzoek te doen naar de *oorzaken* van den schrikverwekkenden toestand.

Het *essentiellement pacifique* van Guizot, in 1868, kwam sedert telkens meer aan het licht.

Ook voor Pruissen zou het wenschelijk geweest zijn, dat de Fransche natie, na Sadowa, minder sluimerziek geweest ware.

Geef acht op den oorlog van 1866, zoo als die uit de *entente cordiale* van Bismarck met Napoleon en Victor-Emanuel ontstaan is. Vrede in 1866 was kiem en voorbô van feller krijg. Zoo als, reeds in Julij 1866 de *Edinburgh Review* voorspeld heeft „ It will be conceived in the spirit of mutual distrust. Far from disarming the enormous military establishments of Europe, it will increase them. It will inflame the military spirit of another generation, and perhaps reopen an indefinite series of recurring wars *The crowning trait in the policy of Bismarck is to attack the revolutionary influence of France in Europe by acts more revolutionary than her own.*"

In Julij 1866 had Europa gezien hoe, als in een oogwenk, een leger, met geen ander in *degelijkheid* en *organisatie* vergelijkbaar, Oostenrijk nagenoeg had verbrijzeld. Als in een oogwenk van den op Koning en Volk overmagtigen staatsman, die, in stoutheid en snelheid van *combinatie* en *executie*, ook in het uitlokken van een bedrijf, dat de wederpartij schijnbaar in het ongelijk stelt, voorzeker zijns gelijke niet heeft. De Fransche natie, zonder zich tot een *offensiven* oorlog te laten verleiden, had op een *defensiven* oorlog moeten bedacht en bereid zijn.

„Il faut désormais que la France se tienne prête à posséder toujours pour le cas de guerre *un effectif d'un* MILLION d'hommes." — Zoo schreef men, kort na Sadowa. De juistheid der berekening is thans onwederlegbaar.

N° 52. 14 November 1870.

Van wapenstilstand geen spraak meer. Geen terugkeer naar Duitschland, eer de vernedering der Fransche Natie, door afstand van grondgebied, in het oog valt.

Ook ditmaal evenwel is de overmaat van *succes* nadeelig. Bismarck zelf is niet bij magte ter beteugeling van de driften die hij opgewekt heeft.

Wanneer zal *het einde* daar zijn, en als het einde daar is, *wat dan?*

Zal de *eenheid* van Duitschland (in 1866, zegt men, tot stand gekomen en in 1870 gehandhaafd) openbaar worden in *eensgezindheid?*

Dit is twijfelachtig. Om meer dan éene reden. Van éene slechts maak ik thans gewag.

Op grond der oorlogzuchtigheid, der onbetrouwbaarheid van *de Fransche Natie*, ditmaal vóór of na de oorlogsverklaring, duidelijk gebleken; op grond dezer *medepligtigheid* bovenal, steunt de vordering van een deel van *Lotharingen* en van den geheelen *Elzas*. Het *sine quà non* van den vrede, en aldus de droevige reden, of het gewenschte voorwendsel, ter voortzetting van den krijg. [1])

Niet te oorlogzuchtig, maar te onbedachtzaam en te sluimerziek was men. Beter zou het, ook voor Duitschland en voor geheel Europa, geweest zijn, indien de Fransche Natie, tegen-

[1]) „Vooral tegen *de Fransche Natie* zijt gij onbillijk. Nooit welligt was zij even meêlijdenswaard. Nooit, als Natie, zoo onschuldig aan het wanbedrijf waarvan zij het slachtoffer wordt. Het is onverantwoordelijk, wanneer desniettemin, met voorbedachten rade, de hefboom der volks-antipathiën aan het belang van het oogenblik dienstbaar gemaakt wordt.

Met voorbedachten rade. De nationale verbolgenheid der Duitschers (aan wie men, ter versterking van de wapenkreet, de grieven, van jaren en eeuwen her, weder ophaalt) kan *hun niet*, maar wèl u *staatslieden!* die beter weet, ten kwade worden geduid.

Aan u, zeg ik: Gij verandert, waar gij de Fransche Natie aansprakelijk maakt, *de natuur van den krijg*. Gij doet dit, terwijl de strijd zich, meer dan ooit, in *personen* belichaamt. Dit gelijkt naar partijdige *historievervalsching*." — P. 344.

over de, reeds in 1866, gewelddadig doorgedreven wijziging der kaart van Europa, meer gelet had op het gevaarlijke der nabuurschap, en vooral ook op de wenschelijkheid, voor de zegevierende politiek, van een oorlog, waarin de herinnering van Sadowa in Frankisch bloed zou worden gesmoord.

Met u die hiervan, voor als nog, het tegendeel vasthoudt, is gedachtenwisseling tijdverlies; maar aan hen die dit vraagstuk, waarvan het regt of onregt van Duitschland in den oorlog tegen de Fransche Natie afhankelijk is, als problematiek beschouwen, onderwerp ik deze gedachte:

Indien, wat anderen onwaar schijnt, later bleek waarheid te zijn; *indien* het verwijt van oorlogzuchtigheid een onbewezen, een ongegronde, een ongerijmde beschuldiging van het Fransche Volk bleek; *indien* de zinspreuk *ferro et igni* de leus geweest ware van een onregtvaardigen krijg;

Indien, na verwoesting en verdelging, op franschen bodem en op kolossale schaal, voor het smartelijk jubilerend Duitschland, bij veel krijgsroem, eigen rouw niet slechts, maar zelfverwijt en het uitzigt op de veroordeeling van tijdgenoot en nageslacht gevoegd wierd;

Indien gebeurde, wat mij, en velen met mij, allezins gebeurlijk voorkomt, zou dan *de wortel der bitterheid van Duitschers onderling*, door de naweeën van *Sedan* beter dan door die van *Sadowa*, uitgeroeid zijn?

Ook hier te lande beriep men zich dikwerf, ter verontschuldiging van de Pruissische politiek in 1866, op het getuigenis van den Barmer Zendelings director Dr. Fabri. [1])

Allezins te regt. Mij althans is geen beter justificatoir geschrift bekend.

Het is een repliek op bedenkingen van Dr. Thiersch, als evangeliebelijder en godgeleerde, algemeen geëerbiedigd. Van dit in Nederland bijkans enkel uit de anti-kritiek bekend geworden Opstel deel ik een fragment, dat de kern der zaak betreft, meê.

[1]) *Die politischen Ereignisse des Sommers* 1867. Ein Wort zur Verständigung und zum Frieden zwischen Nord und Sud-Deutschland. Barmen 1867.

„Das milde Urtheil unseres Freundes Fabri über die preuszische Politik beruht auf dem Satze, dasz ein Krieg zwischen Preuszen und Oestreich zur Lösung der deutschen Frage unvermeidlich gewesen sei. Er nennt es „das Verdienst Bismarcks, dasz er diese geschichtliche Nothwendigkeit erkannt, und nach dieser Ueberzeugung mit rücksichtsloser Energie gehandelt hat". Er leugnet es nicht, dasz Graf Bismarck „den Krieg gewollt, diesz auch schon seit Jahren oftmals offen ausgesprochen hat, während der König nur schwer sich zu demselben entschlosz.

Ich bestreite die vorausgesetzte Nothwendigkeit eines Bruderkrieges zur Herstellung einer einheitlichen Staatsordnung in Deutschland. Der Wunsch nach einer solchen, worin wir alle übereinstimmen, ist gerecht, und die Ansicht, dasz nicht das alternde Oestreich sondern das lebenskräftigere Preuszen an die Spitze zu treden berufen sei, ist Niemand zu verargen. Aber es standen andere und bessere Wege für ein solches Ziel offen. Man konnte durch eine gesetzliche, volksthümliche, die Freiheit verbürgende Politik im Innern das Vertrauen und die Liebe der andern deutschen Stämme gewinnen. Wie die grosze Erweiterung Preuszens im Jahre 1814 ihm als Lohn für seine Leistungen im Befreiungskriege zu Theil wurde, so hätte es durch ähnliche Aufopferung für die deutsche Sache in einem neuen Kampfe gegen den auswärtigen Feind die unbestrittene Hegemonie über alle Mittel- und Kleinstaaten sich erworben und zwar ohne Bruderkrieg. Die Gelegenheit war 1859 gegeben, [1]) und nachdem man sie damals nicht benutzt hatte, konnte man doch mit Sicherheit auf eine Wiederkehr derselben rechnen. Nicht durch eine Nothwendigkeit des Schicksals, wie sie unser Freund anzunehmen scheint, sondern durch eigene Wahl wurde der preuszische Minister auf einen andern Weg gewiesen. Er hat den Krieg mit Oestreich gewollt, wie Fabri selbst einräumt, — setzen wir hinzu, was in diesem Zugeständnisz enthalten ist: *er hat diesen Krieg seit wenigstens 4 Jahren vorbereitet, er had endlich den Ausbruch herbeigeführt, er hat das widerstrebende Gewissen des Königs überwältigt.* Zwar erst die Zukunft wird Klarheit darüber bringen ob Oestreich wirklich in einem für Preuszen gefahrdrohenden Maasze gerüstet hatte, es hatte schon den andern Feind, Italien, auf dem Halse, und uns ist es unglaublich, dasz man ohne mächtige Alliirte auch noch den nordischen Feind zu gleicher Zeit herausfordern wollte. Doch gesetzt, es bestand seit dem 14. Juni eine Gefahr für Preuszen, überfallen zu werden, so war diese nur die natürliche Folge der ganzen vorangehenden Haltung der preuszischen Politik. *Die Absicht, keine Reform des Bundes zu bewilligen, sondern ihn bei erster Gelegenheit zu sprengen, und Oestreich aus Deutschland auszuschliezen*, war kein Geheimnisz.

---

[1]) Toen Oostenrijk door Frankrijk en Italie aan den rand van het verderf gebragt werd.

Ganz Deutschland hielt den *Bruderkrieg* fur verwerflich, für moralisch unmöglich, *die öffentliche Meinung in Preuszen selbst schauderte davor zurück.* — Einer war es, der allein unter Allen die Sache auf sein Gewissen nahm. Unser Freund scheint die Kühnheit des Mannes zu loben, doch kann er auch wieder im Hinblick auf seine Politik im Innern seine „Rücksichtslosigkeit gegen die moralischen Faktoren des Volbslebens" nicht billigen. Besser wäre es, statt sich in solche Widersprüche zu verwickeln, es entschieden auszusprechen: nur ein Staatsmann, dem die Gesetze des eigenen Landes, die Rechte und Freiheiten des eigenen Volkes nicht heilig waren, konnte sich zu einem solchen Verfahren gegen die andern Bundesglieder, Fürsten und Volksstämme entschlieszen.

Ich finde es beklagenswerth und schwer zu verantworten, dasz ein rechtmäszig berufener Verkündiger der Lehre Christi diesez Verfahren ohne Gleichen, wogegen das Gewissen des ganzen Volkes sich sträubte, zu entschuldigen und die „rücksichtslose Energie", die auf diesem Wege bewiesen wurde, als ein Verdienst zu bezeichnen sich getraut."

De repliek van Dr. Fabri, al heeft ze Dr. Thiersch niet aan het wankelen gebragt [1]), is, dit herhaal ik gaarne, het uitnemendste dat, ter verontschuldiging, te zeggen viel.

Mij is die repliek nog om een andere reden welkom.

Als Dr. Hoffmann mij, eerst voorstelt, en dan ter zij stelt, als een *Hollander*, het spoor bijster geraakt, door *annexatie*-vrees, door *Fransche* publicisten, en door vriendschapsbetrekking met een verblinden *Hanoveraan* (den hier ter stede hooggeschatten von Hodenberg), dan wijs ik op Dr. Fabri, geen *Hollander*, geen *Hanoveraan*, en die, allezins tot meêspreken bevoegd, over de frontverandering der Conservatieve Partij een zeer streng vonnis uitspreekt.

In een volgend nummer lever ik de bladzijde die ik vooral op het oog heb.

---

[1]) „Je n'ai fait aucune réponse à mon ami Fabri, mais *cela ne signifie pas que j'ai changé d'opinion.* Je n'ai pas assez de loisir pour continuer une polémique qui n'appartient pas à ma vocation de ministre de religion. Outre cela je trouve que mon antagoniste, en s'occupant de beaucoup d'hors-d'oeuvres, n'a pas discuté *la question de droit*, qui est pour moi presque le seul objet d'intérêt. Je lui ai fait mes observations dans deux lettres, et à présent la controverse reste." Hierboven, p. 340. – De *hors-d'oeuvres*, al raken zij de kern van het geschil niet, zou ik ongaarne missen. Ze zijn dikwerf, ter beoordeeling van personen en zaken, bij uitnemendheid leerrijk.

Count Bismarck, is the *ablest* — we had almost written — *the only statesman in Europe.*" — [1]) De hoofdpersoon der ontwikkeling van het Europesche drama van dezen tijd.

Bestudering van zijn karakter is onmisbaar ter beoordeeling van hetgeen we, sedert 1862 beleefden, en ter berekening van hetgeen ons wacht.

Als bijdrage, strekt het vermoeden van de *Times* van 3 Nov. over de zamenspreking te Versailles van Bismarck en Thiers.

„Count Bismarck is a very able man, and especially a master of the art of negotiation. He is *frank, hearty, and downright in manner*, and yet it generally happens at the end that he has got the better of his antagonists. The language that was *so simple and transparent* is found to mean more than was supposed. The *open-hearted freedom of spirit*, so different from the traditional reserve of diplomacy, induces a confidence on the other side, on which the negotiator looks back with dismay after the interview is over. Will it ever be known bij what excess of guilelessness [2]) Count Benedetti was induced to write out the famous *Projet de Traité* with his own hand, and leave it in the keeping of the Chancellor? [3]) It is just possible that Count Bismark is amusing [4]) M. Thiers. M. Thiers is a charming old man; one of the best of *causeurs*, especially in the company of those who pay due deference to his age and experience. We all like his wit, his spirit, his *verve*, his energy. Yet there are two points to be noted about M. Thiers. The first is that his circle of ideas is no longer elastic. Such as they were twenty years ago they are now. Sedan, we know, made no change in his views, and in all probability Metz has had as little effect upon him. The second is that, if we were to search for the man who, above all others, was the original cause of the present misfortunes of France, we should be compelled, harsh as the statement must seem, to point to M. Thiers. The fact that this Minister, the author of the Napoleonie legend, the unwearied advocate of the Rhine frontier, the denouncer of the inaction which permitted Sadowa, should come to Versailles, the Temple of „All the Glories of France," to negotiate an Armistice with the head of a German army, *must have stimulated M. Bismarck's sense of humour almost beyond conception.* We have no dificulty in understanding how the Chancellor would allow him to prattle [5]) on for three hours, and

---

[1]) De bekwaamste, bijna schreven wij, de eenige staatsman in Europa. *Times* van 2 Nov.

[2]) Simplicity (*naïveté*). — [3]) Vergelijk over het *komedie-spel*, p. 335.

[4]) „Durch illusionen *amusiren;*" zoo als met Napoleon, volgens Bismarcks *dépêche* van 29 Julij, geschied is.

[5]) Talk much and idly (als een *causeur*).

we can easily believe that M. Thiers expressed himself at the end quite satisfied with his reception. It is possible that an Armistice may come of the interview, and after an Armistice Peace, but we add that it is also possible that the Chancellor *has been playing with his interesting visitor while he has inwardly determined to cut short his mission at the proper moment with a startling and summary despatch.*"

Het vierde nummer der *Protestantsche Bijdragen* bevat niet alles wat menigeen met mij te gemoet zag, [1]) maar het prijkt, op de laatste bladzijden, met eene *uitboezeming* van Beets, waarin de Dichter omtrent den *Adelaar met verbreede vlerken* een bij uitstek gunstigen dunk meêdeelt.

Engelands bondgenootschap wordt overtollig. Heugelijk is, in 1866 en 1870, de wijziging der kaart van Europa. „Het tegenwicht aan de overzij der waatren is niet meer noodig." De reden ligt voor de hand.

Want de Aadlaar die nu zweven mag
  Op zijn verbreede vlerken,
Houdt alle volken in ontzag
Met dien geduchten vleugelslag,
  Waarin hem God blijf sterken.

Hij zal roofgierig zijnen blik
  Op vriend noch vreemde vesten,
Geen vrijen lokken in den strik,
Geen vredelievenden met schrik
  Opjagen van hun nesten."

Twee aanmerkingen slechts.

Vooreerst. Uit deze vooringenomenheid, waarin des dichters gemoed zich lucht geeft, blijkt wederom dat de uitnemendsten mijner geestverwanten, even als ik zelf, *caeteris paribus*, eer Pruissisch- dan Franschgezind, en geenszins door *annexatie*-vrees bedwelmd zijn. Dit is mij tot steun voor de *Nederlandsche Gedachten*. Naarmate ik van ontrouw aan het

---

[1]) Ook in dit nummer zwijgen onze vrienden Beets, de la Saussaye en J. J. v. Toorenenbergen over de *onderwijskwestie* (vergelijk hierboven blz. 303—307). — Dankbaar zijn we intusschen voor de uitnemende *kerkrede* van Beets, ONZE VREDE, en voor het leerrijk en van vernuft tintelend vertoog over *de Emancipatie der vrouw.*

Germaansche ras minder verdacht word, ben ik des te vrijer in het opperen van *dubia* tegen de onberispelijkheid der Bismarksche politiek.

Ten anderen. Wanneer Beets zijn geruststellend lied *eens dichters profecy* noemt, houde men in het oog dat een *poëet* niet altijd *profeet* is.

Bij de beoordeeling, ook van *adelaren*, moet op de *antecedenten* nauwkeurig worden gelet. En, om zich vrij te waren tegen het wegslepende der geestvervoering van een dichter, zij men steeds aan het onderscheid gedachtig van *fantazie* en *werkelijkheid.*

Dit is een zeer prozaïsche kantteekening. Ze neemt niets weg van de aesthetische voortreffelijkheid. — Aan een dichterlijke vergissing omtrent een anderen Adelaar, die zijn vlerken van Parijs tot aan *de Oostzee* en over *Berlijn* verbreed had, hebben wij een der schoonste lierzangen te danken waarop Nederlands letterkunde roem draagt.

Zie hier, ter bewondering en ter waarschuwing, enkele strofen uit de Ode op *Napoleon* die iedereen kent. [1])

Wat Fenix stijgt van deze altaren,
Wat Fenix rijst na duizend jaren
  Uit grooten Karels heilige asch!
Stijgt eerbiedvol, ja stijgt, mijn klanken!
Herrijs met hem, o throon der Franken,
  Maar, grooter dan ooit zetel was!

Gebergten, boort door lucht en wolken!
  Beschanst uw kruin met eeuwig ijs!
Verheft u, saamgespannen volken!
  En gij, o vlam des afgronds, rijs!
Vergeefs 't Heelal in bloed gedompeld,
  Vergeefs! De ontembre Held houdt stand.
Hij spreekt, en 't regent Vorstenkroonen!
  En 't Noodlot vliegt hem van de hand.

De Nijlgod rolt bebloede stroomen:
  De Kison wentelt bloedig zand:
De Donau lekt bebloede zoomen;
  De Po, de Tyber ligt aan band.

---

[1]) Vergelijk de toelichting door DA COSTA, *De Mensch en de Dichter* BILDERDIJK, p. 209—217.

Zal *de Oder* thans den loop bepalen
Dier meer dan dertig zegepralen?
  Dier vlam die alles overmag? —
Vloeit sneller, vloeit, ja vloeit mijn zangen!
Reeds heeft hij 't Frankisch juk ontvangen
  En DE OOSTZEE *draagt de Keizersvlag!...*

Gij Vorsten, op den throon geboren,
Doorziet wat de Almacht heeft beschoren,
  Aanbidt, en treedt uw zetels af!
Doet de aarde met u nederknielen
Of — sterft, als vrijgeboren zielen
  En bonst met kroon en rijk in 't graf.

1807—1870. — *'t Kan verkeeren!* is een les waarop door elken zegevierenden *adelaar*, indien hij verstandig is, gelet wordt.

*** DE MINISTERIELE KRISIS. — Men wane niet dat ik, uit laakbaren wrevel, hierover zwijg, of (starend op het schouwspel van een land, waar de edelmoedige wijsheid, vooral ook der Engelsche diplomatie, een verdelgingsoorlog LOCALISEERT) aan onzen eigen toestand geenerlei gewigt hecht.

Met het uitzigt op doeltreffende zelfstandigheid en eensgezindheid der *christelijk-historische* rigting had ik mij gevleid. Het ongegronde dezer verwachting heb ik, met het oog op 1856, op 1866, vooral op 1869, nu ten langen leste geleerd.

Eendragt maakt magt. Ook veeljarig onvermogen is hiervan een negatief en treurig bewijs. Geen verandering van Kabinet, geen ontbinding der Tweede Kamer, zal baten

Zoolang *politicophobie* en *orthodoxophobie* en *laodiceïsme* en *gemakzucht*, en *tweedragt* (uit velerlei oorzaak en in velerlei vorm) het gebruik der constitutionele regten, in het belang der gewetensvrijheid van Kerk en School, als overtollig en schadelijk zelfs, uit de rubriek der Christelijke pligtbetrachting verbant.

Zoolang in de Volksvertegenwoordiging (waar het ons aan vrienden niet ontbreekt) de vraag of, *als de conscientie in het spel is, de een moet berusten in hetgeen de ander goed vindt?* zelfs niet in behandeling komt.

Zoolang de *echtheid van vrijheidszin* niet aan de tweederlei uitlegging der in zwang geraakte leus „scheiding van Kerk en Staat" ter toetse gebragt wordt.

Zoolang vrijgezinden in elke rigting niet overeenstemmen in hetgeen regtsgevoel voorschrijft: „De *scheiding van Kerk en Staat* mag niet uitloopen op een toestand waarin het anti-christelijk beginsel, in den staatsvorm geneesteld, tegen al wat aan het nederlandsche volk nog heilig en dierbaar is, gekeerd wordt. De voorwaarde van *vrijheid* is dat er, ook voor het Volk, tusschen de tweederlei school vrije keus zij. Het Evangelie moet in Nederland *zijn vrijen loop hebben.*"

— — — —

Nederlandsche Gedachten.

N° 53. 21 November 1870.

De Engelsche staatslieden zijn, in hun edelmoedige wijsheid, op het *localizeren* van den oorlog bedacht.

De minister van buitenlandsche zaken, lord Granville heeft, op het jaarlijksche *Lord-Maire*-gastmaal, de verdienstelijkheid dezer zelfbeheersching vermeld.

„There was one thing which we endeavoured to effect, and that was, when we were unable to prevent the war, at least to try to LOCALISE it, as much as possible, and not allow it to extend from one country to another, until possibly the whole of Europe and ourselves might have been involved in the struggle."

Ook Gladstone 1) is, naar men beweert, niet in gebreke gebleven te doen uitkomen hoe *onbezorgd en veilig* Engeland, door het bolwerk der wateren beschut, de moordtooneelen op het Vasteland aanziet.

„Three hunderd year have passed, and if, during that long period, we have, some three or four times, *with no great benefit to our fame*, planted hostile foot in France, the shores of England have remained inviolate, and the twenty miles of sea have proved to be, even against the great Napoleon, an impregnable fortification."

„In de laatste drie eeuwen hebben wij, Engelschen, drie of vier maal den voet op Franschen bodem gezet. *Met weinig winst voor onzen roem.* — *With no great benefit to our fame.*" — Zinrijker tusschenzin, laconieker verloochening der politiek van Willem III en van W. Pitt, die, Engeland zoowel als Nederland en de vrijheid van Europa gered heeft, had ik, tot dus ver, niet ontmoet.

Het *localizeren* van den krijg is een hedendaagsche uitvinding, tot dus ver van twijfelachtige waardij. Het *localizeren* van den krijg; die, *gelocalizeerd zijnde*, vóór of na den vrede, een ander *locaal* opzoekt.

Op 13 Mei 1859, na het losbarsten van den Italiaansch-revolutionairen krijg, kwam Stahl, in de volksvertegenwoordiging te Berlijn, tegen dit *localizeren* op.

1) In de October-*Edinburgh-Review*.

„Einen Kommentar zu der Kriegserklärung oder Kriegsannahme Piemonts und Frankreichs giebt Garibaldi mit seinen Schaaren, giebt das Ansammeln aller Revolutionairen Italiens unter dessen Fahne... Unter diesen Umständen ist der Italienische Krieg nicht mehr eine blos Oesterreichische, er ist eine Deutsche, er ist eine Europäische Angelegenheit. 1)

Es scheint mir, auf der einen Seite eine Kurzsichtigkeit, auf der anderen Seite eine Täuschung diesen Krieg *localisiren* zu wollen ... Gewisz kann man die Führung de Krieges *localisiren*, sie ist es schon von selbst; aber wer ist im Stande die Wirkungen des Krieges zu *localisiren?* 2) Auch Preuszen hat im 1805 den Krieg gegen Oesterreich lokalisirt, — der Krieg liesz sich damals ganz geduldig lokalisiren aber später erlaubte er sich, dasz ihm angewisene Lokal zu verlassen, und seinen Besuch abzustatten." 3)

De gewijzigde houding van *Rusland*, die van Frankrijks magteloosheid in 1870 onverwijld *profiteert*, is voor Engeland een eerste en niet onbelangrijke vrucht der *localizering* van den Fransch-Duitschen krijg.

---

1) *Lebhaftes Bravo.* 2) *Grosze Heiterkeit.* 3) *Grosze Heiterkeit.*

Nog een merkwaardige bijdrage, ter waardering van het zegenrijke der *localizerings*-politiek, geeft de *Times* van 7 Nov. -- In de beschrijving der jammeren die zij, nu er van wapenstilstand geen spraak meer is, in *Parijs* voorziet.

„There can be no excuse for harbouring any longer delusions as to the future. There is nothing to relieve ist blackness. No glimmer of light is anywhere apparent. The Provisional Government has taken a fresh pledge to abide by its former declarations. The Government has sworn not to yield one inch of territory, and will remain faithful to this engagement....

This is the resolution of the Government, and, as far as any evidence goes, of France. On the other hand, the Germans do not deceive themselves about the future. They have been disappointed in finding Paris stubborn, but they now calculate, with an arithmetical precision which is most significant, that Paris can hold out for 65 days from the 1st of November before capitulating through starvation....

...Meanwhile, the invaders are ready to do and suffer all things ... They do not hesitate. They do not even shrink from the anticipation of horrors such as their countrymen suffered about Metz, where huts flooded with water and rifle pits which had become ponds laid low 500 a day, many from typhus. They are prepared for all this. *Paris must fall*

Pestilence and Slaughter may strike down besiegers and besieged. Villages may be burnt in France, and families left fatherless in Germany, and little children learn by ineffaceable lessons through the Christmas of 1870 the Gospel of Hatred and Revenge. It matters not. Two inflexible wills are in collision, and it is thus, and thus, only, that it can be discovered which has strength enough to grind the other to powder." 1)

1) „*Parijs moet vallen.* Laat belegerden en belegeraars ten prooi zijn van pestilentie en slachting. Verbrand dorpen in Frankrijk en laat in Duitschland aan het huisgezin de huisvader ontvallen, en aan kleine kinderen, *over het Kersfeest heen*, door onuitwischbare lessen *de blijde Boodschap van Haat en Weerwraak* worden geleerd. Het doet niets ter zake. Tweederlei onbuigbaarheid staat tegen over elkaâr, en, aldus eerst, kan proefondervindelijk worden uitgemaakt wie van beiden, *om den anderen tot gruis te vermalen*, sterk genoeg is."

Om de oorzaak en de hachelijkheid van den Europeschen toestand in 1870 te waarderen, zij men gedachtig aan de wijs waarop, in 1866, Pruissen over Oostenrijk en het overige Duitschland gezegevierd heeft.

„Napoleon III is de naaste oorzaak van dezen krijg.

Van een krijg die de onvermijdelijke weêrslag is op den triumf der *Bismarcksche politiek.*

Een triumf die, in 1866, alleen door verstandhouding *met Frankrijk* mogelijk werd.

Ten gevolge der lijdelijkheid eener diplomatie, sedert 1852 en ook reeds vroeger bedacht, niet op *handhaving van het regt*, maar op *regularisatie van het tot stand gekomen onregt.*"

We mogen niet verbloemen dat er in 1866 door de Pruissische Regering schromelijk onregt gepleegd is.

Door de *Regering*, niet door de *bevolking.* — Evenmin was zij verantwoordelijk voor hetgeen Bismarck, met schrander overleg en voorbeeldelooze stoutheid, doordreef, als de Fransche Natie nu medepligtig is aan hetgeen de Keizer der Franschen, met ongeëvenaarde roekeloosheid (om den tuin geleid en ten einde raad) verrigt heeft. 1)

Schromelijk onregt. De *volksconscientie* heeft er voor gesidderd. Vergeet niet de snelle wisseling der openbare meening, in Pruissen zelf, ten gevolge van ongedachten voorspoed!

Vóór het kóninklijk *ipse dixit* was bijkans iedereen tegen den

1) I. 310.

krijg. 1) Na de *oorlogsverklaring*, zweeg iedereen. 2) Na de *overwinning*, prees bijkans iedereen 3), uitdrukkelijk of *schijnbaar*. 4)

In de *geannexeerde landen* niet slechts, neen! in geheel *Duitschland*, behalve in Pruissen, was, ook na Sadowa, verontwaardiging onmiskenbaar.

Niet enkel in Duitschland. Ook in *Frankrijk*. Vooral ook in *Engeland*. De publieke opinie van *Europa* laat zich het duidelijkst teruggeven in de kernachtige uitspraak, niet van een weinigbeduidend pamflet, maar van een der Engelsche *Reviews*, voor wier uitspraak Europa krediet heeft. In de *Edinburgh Review* las men, in Julij 1866: „Prussia enters upon this contest *without a shred of legal right or political provocation.*" 5) Dat is: Pruissen vangt den strijd aan, zonder schijn of schaduw van wettelijk regt of geleden ongelijk."

Welnu! in een werk als dat van Dr. Hoffmann, in deze uitvoerige en veelzins belangrijke pleitmemorie of lofrede, mogt men althans een enkel woord over deze en dergelijke, voorzeker ook in Berlijn niet onbekende oordeelvellingen verwachten.

Daarover evenwel zwijgt men. En dit niet slechts. Wie zich eene bedenking veroorlooft tegen de onberispelijkheid der politiek van Bismarck, in overleg met Victor-Emanuel en Napoleon III, wordt van partijdigheid, van vijandschap tegen Pruissen, van Franschgezindheid, verdacht.

Von Gerlach is een *advokaat van Oostenrijk*.

Von Hodenberg is een, door partikularistische vooroordeelen en dynastische aanhankelijkheid, verblinde *Hanoveraan*.

De Bisschop van Maintz, wiens geschrift ook bij Protestanten nog al invloed gehad heeft, 6) een *Ultramontaan*.

---

1) „Ganz Deutschland hielt den *Bruderkrieg* für verwerflich, für moralisch unmöglich, *die öffentliche Meinung in Preussen selbst schauderte davor zurück.* — Einer war es, der allein unter Allen die Sache auf sein Gewissen nahm." Thiersch.

2) „Le drapeau est engagé! *Silence!*"

3) Niet iedereen. De man die sedert vijftig jaren, als getuige voor regt en waarheid, zich zelven gelijk bleef, GERLACH hield stand.

4) Qui tacet, consentire *videtur*.

5) *Shred*, a fragment, a piece. — *Eén stukske.*

6) Deutschland nach den Kriege von 1866. — De *zesde* editie 1867.

Met den uiterst gewigtigen brief van Dr. Thiersch zijn we evenmin gebaat. Tegen dezen in *Beijersche* vooroordeelen verstrikten *Zuid*-Duitscher, is eene exceptie van niet-ontvankelijkheid gereed.

Zelf ben ik een *Hollander*, door annexatie-vrees verbijsterd. Des te gewigtiger is de door mij reeds vermelde bladzijde in Dr. FABRI's uitmuntend geschrift. Immers is deze een schrander, kundig, en eerlijk *apologeet* èn van den krijg van 1866 èn van Bismarck's toenmalig bedrijf. Desniettemin is de bladzij, die ik straks meêdeel, de onbewimpelde misprijzing van het gedrag der *Conservatieve partij*, onder wier sieraden ook Dr. Hoffmann behoort.

Die ik *straks* meêdeel. Want vooraf waarschuw ik tegen tweederlei misvatting van de beteekenis der benaming *Conservatieve partij.*

Eerst. Er kan ligt begripsverwarring ontstaan uit tweederlei nomenclatuur, te 's Hage en te Berlijn.

De *Conservatieve partij*, hier te lande, is *onze tegenpartij;* in Pruissen is ze, of althans is ze geweest, onze *eigen partij.*

In Nederland is zij eene inconsequente *fractie van het liberalisme.* In Pruissen is zij de *christelijk-historische rigting*, die, door consequente belijdenis van het Evangelie, ook op wetenschappelijk en politiek terrein, in bestuur en in wetgeving, ongeloof en revolutie bestrijdt.

Ten anderen. Deze *Conservatieve* of *anti-revolutionaire partij* is (althans in haar leermeester en orgaan STAHL) nooit vervallen in de soort van *legitimisme* door Dr. Fabri, naar mij voorkomt, bedoeld.

De geschiedenis van Pruissen (dit ontken ik niet, ja zelfs erken ik dit gaarne) brengt, in tegenstelling met de onze, meê, dat men aldaar, in de onbeperktheid van het koninklijk gezag, in een *gouvernement personnel* of *dynastische autokratie*, eer welligt dan ten onzent, zou berusten; maar, wanneer van een *shibboleth* spraak is, wanneer het geschil den grondslag betreft van waarheid en regt, dan ligt het kenmerk van *legitiem*, voor een Stahl, een von Gerlach, een Bethman-Holl-

weg, niet in eenigerlei *staatsvorm*. Dan geldt het de keus tusschen de revolutionaire Volkssouvereiniteit en de geopenbaarde Souvereiniteit Gods; dan geldt het, niet enkel politiek, maar Godsdienst en zedelijkheid.

Stahl schreef in 1848 (toen een duidelijk preciseren van het *entweder-oder* vereischt werd): „Of de volkswil is de hoogste wet in de zedelijke wereld; of er is eene hoogere zedelijke magt over de menschen, ten gevolge van wier heilige ordinantiën ook de Volkswil aan het bestaande regt en aan de bestaande Overheden ondergeschikt is. Er is geen derde, ten ware dan karakterloosheid." Het *criterium* der *conservatieve partij* ligt (ook volgens de *Kreuzzeitung*, in den zin en geest van haar oorspronkelijk program) in de naleving van de ordonnantien Gods.

Laat ons nu hooren wat Dr. Fabri schrijft, als slotsom eener nauwgezette en onbevangen toetsing. Laat ons zien of ik van *de bladzij* te veel ophef gewaagd heb. Of deze kritiek niet althans eenige *antikritiek* eischte, ter verduidelijking van de beweerde pligtbetrachting der *Conservatieve partij* (ten jare 1866) in haar feestvierend handgeklap.

Drie verwijten heeft Dr. Fabri, met de hem eigen heuschheid en vrijmoedigheid, ter tafel gebragt.

1. De *Conservatieve partij* heeft Alliantiën verdedigd en geprezen, die zij vroeger niet sterk genoeg kon afkeuren. Zij heeft de grondbeginselen, waaraan zij te voren onvoorwaardelijk vasthield, door middel eener dikwerf verrassende inschikkelijkheid, met de gebeurtenissen *passend* gemaakt. Eene handelwijs, dubbel gevaarlijk voor eene rigting die zich op haar politiek beginsel, als onverbeterlijke toepassing van het Christelijk geloof, verheft.

„Bereits hat im Gefolge der politischen Ereignisse dieses Jahres unsere conservative Parthei eine empfindliche Strafe ereilt, ich meine, deren *politischer Gesinnungswechsel.* Im Widerspruch mit ihren bisher stets aufs lauteste und zuversichtlichste gepredigten Grundsätzen hat sie Allianzen vertheidigt und gelobt, die sie bis dahin nicht genug verurtheilen konnte und ihre sonst mit Schroffheit vertretenen Legitimitäts-Grundsätze den

Ereignissen in einer oft wahrhaft überraschenden Gefügigkeit *angepaszt.* Wie unsere Fortschrittsparthei ist auch sie, wenn auch nicht in ihrem äuszeren Bestande, so doch moralisch vielfach zersetzt worden. Ich mache es keiner politischen Parthei an sich zum Vorwurfe, wenn sie den geschichtlichen Ereignissen, zumal weltgeschichtlich bedeutsamen, Rechnung trägt und sich durch dieselben corrigiren läszt. Aber eine Parthei, die wesentlich den Legitimismus vertritt und diesz ihr politisches Princip bei jeder Gelegenheit zugleich als das correcte politische Resultat des Christenthums preist, steht offenbar auch moralisch gebundener, denn jede Abweichung droht den Grund ihres ganzen politischen Baues zu erschüttern und jene Energie der Consequenz, in welcher der Legitimismus recht eigentlich seine Macht hat, zu lähmen."

2. Ook in de *binnenlandsche staatkunde* heeft *de Conservatieve partij*, in 1866, een gevoelige neêrlaag ondergaan. Door bereidvaardige instemming met concessiën der Regering aan het liberalisme, waartegen zij vroeger zich steeds verzet had.

„Auch in der innern Politik hat sie gleichzeitig eine empfindliche Niederlage erlitten, indem sie auch hier, sowie die Regierung den Partheien der bisherigen Opposition nach dem Kriege die Hand reichte, Maasznahmen und Grundsätzen die sie sonst stets bekämpft, willig ihre Zustimmung gab. Im Resultate, zum Zwecke der Versöhnung und der Beseitigung des inneren Conflikte freuen wir uns desz, ob aber durch all diesz die Kraft und das *moralische Ansehen* der conservativen Parthei nicht einen starken Stosz erlitten, bleibt doch sehr die Frage."

3. Vooral op de laatste bedenking van Dr. Fabri scheen ernstige wederlegging niet overtollig.

De *Conservatieve partij* (om, voor *het Volk*, dat haar aanhing, een dekmantel, ter verberging niet slechts, maar ter regtvaardiging van de tot stand gekomen ommekeer te erlangen) heeft, in 1866, het specifiek-*pruissisch patriotisme* voorzien van een *sterk-godsdienstige kleur;* zoodat de oorlog tegen Oostenrijk welks bondgenootschap zij lang aangeprezen had, een *heilige krijg* werd, en, ook van predikstoelen, een taal en toon klonk, als of het te doen ware, minstens om *een zegepraal van Israël over de Amalekiten.*

„In dieser Wendung liegt aber noch eine weitere Gefahr. Sie ist gewöhnt, ihre politischen Grundsätze als reine Ausflüsse einer wahrhaft christlichen Weltbetrachtung hinzustellen und zu preisen. Indem sie, unter theilweiser bedenklicher Verleugnung der ihr sonst eigenthümlichen Grundsätze, in die durch die Erfolge

der Politik Bismarcks geschaffene neue Lage mit vollen Segeln einging, bedurfte sie eines Deckmantels, welcher die in ihr vollzogene Wandlung nich nur verhüllte, sondern *auch vor den ihr anhängenden Volkskreisen* als eine legitime erscheinen liesz. Sie fand ihn nicht nur in jenem von mir gezeichneten specifisch-preuszischen Patriotismus, sondern verlieh demselben sofort auch *eine starke religiöse Farbung.* Der Krieg mit Oestreich, dessen Allianz lange von ihr gepriesen worden, war nun auf einmal ein „heiliger Krieg," und die groszen Kriegsthaten der preuszischen Armee wurden nun nicht nur nach ihrer bewundernswerthen militärischen, wie moralischen, Tüchtigkeit gebührend anerkannt, sondern da und dort wohl auch auf Kanzeln in einem Tone besprochen, als handle es sich wenigstens um *einen Sieg Israels wider* DIE AMALEKITER."

Bij de kritiek van Dr. Fabri vergeleken, wordt de mijne flauw en onbeduidend.

Met de *Kreuzzeitung*, van 1848 tot 1866, ben ik homogeen.

Als *Nederlander*, nu even als ten allen tijde,

1. waardeer ik de verwantschap met het *Germaansche ras;*
2. houd ik het eigenaardige onzer *Christelijk-protestantsche nationaliteit* in het oog;
3. bestrijd ik het *revolutionair beginsel*, al verbergt het zich onder *Duitsche nationaliteitsvlag;*
4. stel ik nauwe *vriendschapsbetrekking met Duitschland en Pruissen*, op hoogen prijs.

*** GUIZOT schrijft: „Frankrijk kan thans niets anders doen dan, met den moed en de kracht die nog overblijven, een oorlog *à outrance* te voeren, *waarvan de verantwoordelijkheid niet langer op zijne schouders rust.*"

*** DE NEUTRALEN. Volgens het *Christelijk-europesche volkerenregt*, waren zij tot een *Huc usque!* geregtigd en verpligt.

A. de Broglie schrijft „Dans la lutte du faible contre le fort, le faible est placé naturellement sous la protection de tout le monde; il a dans tous les neutres des auxiliaires intéressés à le défendre, et qui ont qualité pour intervenir, afin d'empêcher, soit que l'agression injuste ne soit consommée, *soit même que la défense légitime ne dépasse la mesure dans les représailles. S'ils ne réussissent pas toujours à prévenir le duel, ils sont là du moins pour en limiter la portée et en modérer la conséquence, pour soutenir le vaincu et contenir le vainqueur;* AYANT LE DROIT DE METTRE LEUR VETO A TOUTE CONQUÊTE EXCESSIVE, *ils arrêtent la lutte avant qu'elle n'aboutisse à ces exterminations qui rayent un peuple de la carte.*"

N° 54. 25 November 1870.

Met de *Kreuzzeitung* van 1848 tot Julij 1868 ben ik homogeen;

Met haar program in 1848 en in 1869;

Met de staatslieden, *evangeliebelijders*, aan wie zij haar oprigting dank weet, Stahl, von Gerlach, Bethmann-Hollweg.

Dit is te Berlijn; dit is althans aan de *Kreuzzeitung* bekend. Uit mijn veeljarigen historisch-politischen arbeid. Uit de gedachtenwisseling met de *Kreuzzeitung* in 1867.

De *Kreuzzeitung* weet

Dat mijne oppositie niet aan het particularistisch-*nederlandsche*, maar aan het algemeen *christelijk-historische*, aan het *antirevolutionaire* standpunt ontleend is;

Dat een juichen over triomferend onregt, in anderen allezins verklaarbaar, mij in de *Kreuzzeitung* onbegrijpelijk en onverantwoordelijk scheen. Om haar oorsprong, om haar twintigjarige traditie, om haar belijdenis, om het Teeken dat ze draagt, en waarin ze den aard en de kracht der haar kenmerkende politiek uitgedrukt heeft;

Dat mijne oppositie hoofdzakelijk met die van vele Christenen welke zij vereert, met die bijv. van Dr. Fabri, overeenstemt. In bevreemding over haar *politischen Gesinnungswechsel*. In het treuren over den schok dien ze in *zedelijk krediet* leed. In ergernis over de wijs, waarop zij den oorlog van 1866, even als den oorlog nu, bijkans als een heiligen krijg tegen de Amalekieten, geidealizeerd heeft. 1)

Het zwijgen op mijne kritiek laat ik daar; ook op die van Dr. Fabri, zoover ik weet, zweeg men. Maar, als men tegen mij opkomt, dan heb ik, even als iedereen, regt op waarheidlievende, en, in eene zoo bij uitnemendheid gewigtige zaak, op ernstige antikritiek.

Over den te 's Gravenhage of te Berlijn geschreven brief, 2) die anderen geërgerd heeft, erger ik mij niet. De opneming stel ik niet op rekening der Hoofdredactie, ofschoon later een

1) Zie het vorige Nummer. 2) Hierboven II, p. 6.

bedenking tegen de assimilatie van mijn vertoogen met het *gebrul* en *gehuil* van Victor-Hugo, Gambetta enz. 1) niet overtollig zou geweest zijn.

Te Berlijn heb ik vrienden, in wier welwillendheid ik tegen dergelijke insinuatiën tegenwigt en overwigt vind. Ook bij hen die mij, gelijk het betaamt, *openlijk* berispen. Aan Dr. Hoffmann bijv. zou ik onregt doen, indien ik niet overtuigd ware dat, ook hij, dergelijk een persiflerenden toon misprijst.

Vrij wat ernstiger is het, wanneer men zich van mijne bezwaren beleefdelijk afmaakt, als afkomstig helaas! van een *Hollander*, door *annexatie-vrees* bijna *Fransch-gezind.*

Even als ten allen tijde, ook nu,

I. waardeer ik de verwantschap met het *Germaansche ras;*

II. houd ik het eigenaardige onzer Christelijk-*protestantsche nationaliteit* in het oog;

III. bestrijd ik het *revolutionair beginsel*, al verbergt het zich onder *Duitsche nationaliteitsvlag;*

IV. stel ik nauwe *vriendschapsbetrekking met Duitschland en Pruissen* op hoogen prijs.

I. Wij *Nederlanders* behooren tot het (men veroorlove mij de gebruikelijke terminologie) *Germaansche ras.*

In een belangrijk geschrift over dezen oorlog las ik, met ingenomenheid, de volgende zinsneê.

„Het gevoel dat wij Germanen, ja zelfs in wijderen zin *Duitschers* zijn, en dat de Franschen ons betrekkelijk een *vreemd* volk zijn, dat gevoel is in 1870 op krachtige wijze in het Nederlandsche volk ontwaakt." 2)

---

1) „Seit dem groszem Siegestage von Sedan steht ein Groen van Prinsterer — wer sollte es glauben? — auf Seiten der traurigen Favre-Gesellen, der tollen Hugo-Genossen; er bejubelt die Gambetta-Sprünge und erhebt sich mit — Kératrys Luftballon."

2) Mr. P. van Bemmelen, *De oorlog van* 1870. — Een landgenoot op wiens geschriften, indien er hier te lande meer principiële gedachtenwisseling was, vrij wat naauwkeuriger zou worden gelet. — Bepaaldelijk wijs ik, in de onderwijskwestie, op *Een politisch vredebeginsel* (Utrecht 1869) en, in den diplomatieken strijd, op *Limburg, Luxemburg en het Congres te Londen van* 1867 ('s Hage 1869).

Zeer merkwaardig is ook *Vijftig jaren der Duitsche Bondgeschiedenis* (in *de Gids*, April 1868) van Mr. L. van Deventer; een historiekenner, wien het mij niet mogelijk is te noemen, zonder den wensch te uiten eener voortzetting der *Gedenk-*

Wij staan, door afkomst en volkshistorie, met *Duitschland*, ook vooral met *Pruissen* en de *pruissische Dynastie*, in velerlei betrekking.

„Dès longtemps, nous n'avons pas eu, dit-on, des motifs éclatants de gratitude envers la Prusse. Je l'avoue; mais la nature permanente des rapports entre les nations ne se détermine pas d'après l'influence essentiellement passagère des événements contemporains. C'est dans l'histoire entière d'un peuple qu'il faut chercher l'origine et les motifs de ses préjugés et de ses prédilections.

Des liens séculaires unissent la Hollande à l'ALLEMAGNE DU NORD et, de nos jours encore, la dynastie des Hohenzollern à la Maison d'Orange-Nassau. Des services importants et réciproques furent rendus dans des circonstances décisives du sort des nations.

Ce n'est pas tout. *Les Prussiens, comme nous, sont de race* GERMANIQUE." 1)

De kracht dezer verwantschap was menigwerf, ook in gezamenlijken weerstand tegen het ultramontaansche, jacobijnsche en napoleontische *Frankrijk*, openbaar.

„LA PRUSSE, comme nous, par son origine, ses traditions, ses croyances, est, aujourd'hui encore, un état essentiellement protestant et opposé à l'ultramontanisme. Le cours des âges ne saurait effacer en Hollande, ni les luttes d'un demi-siècle contre l'ambition et le fanatisme de Louis XIV, ni les maux que le jacobinisme et l'impérialisme nous ont fait souffrir, ni les origines de la République, asyle des réfugiés dans un pays arrosé du sang des martyrs. Il y a donc (contre LA FRANCE) une *triple antipathie enracinée dans nos annales.* 1)

II. Al hebben ook wij het voorregt te zijn *de race germanique*, Nederland heeft nog een ander, een onwaardeerbaar voorregt. Het bezit een eigen taal, een eigen letterkunde, een eigen *nationaliteit.*

Er zijn Duitschers wier hooghartigheid in Duitschland zelf, naar ik mij vlei, weinig weerklank ontmoet. Mijne vermetelheid, tegenover hen, tegenover dit GERMANJE-*pursang*, is verregaand. Tegenover, bij voorbeeld, de strafpredikatie van een

stukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd; een klassieken arbeid, waartoe wegens het bijna onleesbare van Oldenbarnevelts handschrift, na van Deventer, welligt niemand in staat zal zijn.

1) *La Prusse et les Pays-Bas.* P. 11.

geleerde, van een hoogleeraar te Leipzig, die, naar ik verneem, in Duitschland krediet heeft en gehoor vindt.

Dr. Adolph Wagner (misschien aan het *beneficium nemini obtruditur* te weinig gedachtig) beijvert zich, in zijn vertoog *Elsass und Lotharingen*, de bewoners dezer twee gewesten te overtuigen dat *her-annexatie* met Duitschland, een weldaad is, waarvoor zij, zonder uitstel, erkentelijk behooren te zijn. Het is de wederaanknooping van den, zie! nauwelijks twee honderd jaar geleden, verbroken familieband. Het is een bewijs van germaansche trouw en hartelijkheid. Het is de teruggaaf, aan den Elzas *cum annexis*, van den verloren schat, niet slechts eener *eigen*, maar, wat meer beduidt, eener *ureigene* nationaliteit. — De duitsche fragmenten, aan weerskanten van den Rijn, zijn (waarschijnlijk door den brand van Straatsburg) gloênde *aanéén hersmeed.*

Te dezer allezins geschikte gelegenheid, komt Dr. Wagner ook tegen den *nederlandsch-particularistischen* eigenwaan op. Met liefderijke gestrengheid, met vaderlijke tuchtroê.

„Man wusste wohl, dass ein Volksstamm, welcher erst einmal auf einen Dialekt beschränkt ist, sich eher von seiner Nation loslöst. Denn es verliert sich zwischen ihm und ihr die wechselseitige geistige Befruchtung. Darunter leidet die ganze Nation mit, aber der isolirte Stamm verkümmert allmälig völlig Sehen wir das nicht an den belgischen Deutschen, dem Vlämen? *Treten nicht immer deutlicher Spuren davon bei dem* HOLLANDERN *hervor*, welche sich freilich sogar zu der eitlen Anmassung versteigen, eine selbständige germanische Nationalität neben den Deutschen, etwa gleich den Scandinaven, zu bilden! Und dennoch sind sie nur ein deutscher Volksstamm, dem es durch günstige Umstände gelungen ist, dem Stammesparticularismus zum politischen Siege zu führen, nur ein Stamm, welcher seinen *häszlichen Dialect* zur Schriftsprache ausbildete Noch ist es nicht gelungen, anzugeben, wo die „holländische Sprache" beginnt und authört, so unmerkbar sind auch hier die dialektischen und Stammesübergänge zwischen dem holländischen und anderen deutschen Dialekten und Stämmen. Holland verdankt seiner Erhebung des Dialekts zur Schriftsprache aber wesentlich mit die immer mehr hervortretende Verknöcherung und Entgeistigung seines Volksthums."

„De opgewondenheid, de opgeblazenheid der Hollanders verheft zich tot den ijdelen waan van een *zelfstandig volkswezen* naast Duitschland." — Aldus geeft zich de verontwaardi-

ging van den germaanschen en germanizerenden hoogleeraar over onze hollandsche dwaasheid lucht.

Aan de goede bedoeling van den kundigen geleerde is geen twijfel. Het is uit pligtbesef dat hij aan de afgedwaalde nederlandsche zonen van het Duitsche gezin, over het *hatelijk dialect* en de trouwelooze verloochening van oorspronkelijke, onuitroeibare, *ureigene Duitsche Nationalität*, harde waarheden zegt.

Tegen den schrikbarenden uitval op ons nederlandsche *dialect* (eufemistisch welligt, in stede van *patois*), zou ik liefst den hoogleeraar Wagner verwijzen naar den hoogleeraar de Vries. Ik geef mij gaarne gewonnen, wanneer deze de kapitulatie teekent, de wapens aflegt, en het particularistisch woordenboek staakt.

In het gevoelen omtrent een eigen *Nationaliteit*, volhard ik. — Nederland heeft er eene, wier bezit een uitstekend voorregt, en wier handhaving de beste waarborg onzer onafhankelijkheid is.

Nederland heeft eene *uit het louterend vuur der godsdienstvervolging verrezen Nationaliteit.*

Eene Christelijk-*protestantsche* Nationaliteit.

Zonder tegenspraak, en zelfs met duidelijk gebleken bijval van onze Duitsche broeders (Tholuck, Lange, Krummacher, Kögel, enz.) heb ik dit herinnerd, in de bijeenkomst van *Evangelische Alliantie* te Amsterdam.

„Notre *nationalité* a un caractère exceptionnel. Elle est *religieuse* dans toute la force du terme; elle est, simplement et uniquement, le résultat de la foi. Notre État n'a pas d'autre raison-d'être que la religion. Il est né de la Réforme. C'est une CRÉATION DE L'ÉVANGILE. Au seizième siècle de tous côtés nous venaient des évangélistes, c. à d. des martyrs. Du sang des martyrs naquit l'Église. De l'Église surgit l'État. — Aux victimes succédèrent, de tous côtés aussi, les défenseurs. Le Prince d'Orange et ses frères, nos Maccabées, étaient nés en Allemagne. Français, Anglais, des milliers de Belges, émigrèrent vers nous. — Eh bien, de tous ces éléments divers, rassemblés, fondus, nationalisés par le feu de l'épreuve, du milieu de ce chaos, l'Esprit du Seigneur, par la Parole de Dieu, fit naître un État, bien chétif encore, mais dont la mission providentielle serait de tenir haut l'étendard de la souveraine et pure grâce de notre Seigneur Jésus-Christ." 1)

---

1) *La nationalité religieuse.* Amsterdam, 1867.

Dien ten gevolge heeft onze Natie eigen beginselen, ook van *staatsregt*.

Boven Duitschland, ook boven het Christelijk-*protestantsche* Pruissen, had Nederland een onberekenbaar voordeel.

In het, uit Frankrijk en Zwitserland vooral, herwaarts overgebragte *Calvinisme.*

In Puriteinsche onwankelbaarheid en veerkracht lag het beginsel, niet enkel onzer *kerkelijke Reformatie*, maar ook der *Formatie van ons Gemeenebest.*

Van daar de exceptionele roeping van het Huis van Oranje, waarin zich het protectoraat èn van vrijheid èn van godsdienst (volgens den nederlandschen muntslag *Hac nitimur, hanc tuemur*) vereenzelvigt. Van daar vrijheidszin, het *sine quâ non* van een echt-constitutionneel Gouvernement, bij de volkskern *nationaal.* Van daar het *nederlandsche* koningschap, *mutatis mutandis* aan het *Engelsche* verwant en, met *republikeinschen* zin en geest doorvoed. Van daar dat, op dezen bodem, nooit inheemsch was die *Hundedemuth*, waarvan Prof. Tellegen, ook thans weder, onder beroep op Mozer's getuigenis en verzuchting, als van eene duitsche zielekrankheid, met billijken afkeer gewag maakt. 1) En daarom kan, voor de vereeniging van gezag en vrijheid, van eenheid en zelfstandigheid, bij de aanstaande vorming van een voor Duitschland

---

1) *Duitschland en Nederland.* (Groningen, 1870.) — Ook thans nog spreekt de hoogleeraar van de „fijn gesponnene theorieën van Stahl en soortgelijke Duitsche publicisten." Pag. 27. — Zijn kundige voorganger Star Numan, schreef mij in 1848: „De geheele *Geschichte der Rechts-philosophie* is *aus einem Guss;* 't is mijn erachtens, het diepzinnigste, 't geen in onze eeuw over Staatsregt en Politiek, over wijsbegeerte van het regt en critiek der philosophische systemen in het algemeen, is geschreven."

Ten dienste van Mr. Tellegen en anderen, die (zoo als dezer dagen ook Bluntschli) in *Stahl* slechts een man van *fijngesponnen theorien* meenen te zien, wijs ik gaarne op hetgeen ook na 1866, een anonyme bewonderaar van Bismarck schreef (*Der Norddeutsche-Bund und Suddeutschland*, Berlin 1867). „Es war fürwar die höchste Zeit, dasz den wanwitzigen Gebaren einer emancipationstrunkenen Zeit und Afterpolitik, gegenüber die in dem Worte Gottes gegebenen, durch die Erfarungen einer dreitausendjärigen Geschichte bestätigten, eben so einfachen, als tiefsinnigen *Grundsätze der waren christlichen Politik*, endlich wider an das Licht gefördert, und zu einem mit dialectischer

zegenrijken Bond, nog wel iets, uit het staatkundig overleg onzer voorvaderen worden geleerd. 1)

Op onze *nederlandsche ontwikkeling* fier, herhaal ik gaarne de zinsneê waarin, onze *Germaansche verwantschap* vermeld wordt: „Het gevoel dat wij *Germanen*, ja zelfs in wijderen zin *Duitschers* zijn, en dat de Franschen ons betrekkelijk een *vreemd* volk zijn, dat gevoel is in 1870 op krachtige wijze in het Nederlandsche volk ontwaakt."

Ook in de laatste jaren ook in dezen krijg, heeft zich, bij de Duitschers, in Pruissen vooral, vergelijkenderwijs met de Franschen (ook met ons welligt) eene degelijkheid, een intellectuele en zedelijke superioriteit ontwikkeld, uit hoofde waarvan ik, trotsch op de familiebetrekking, geen bezwaar heb tegen de voortdurende nationalizering van het prinselijk oorlogslied: „Wilhelmus van Nassauwe Ben ik van DUITSCHEN bloed."

Menigwerf heb ik niet geschroomd mijne landgenooten te waarschuwen tegen het loopen aan Franschen leidband. — De Nederlanders hebben, vooral onder het Huis van Oranje, het bewijs geleverd dat zij, naast *Germanje*, te Waterloo zoowel als te Senef, tegenover het conquesterend *Gallie* pal staan. Zij zullen, aan deze antecedenten getrouw, ook in het vervolg, bewijzen dat zij der Germaansche familiebetrekking niet onwaard zijn. 2)

Meisterschaft entwickelten Systeme gestaltet wurden. Solches ist geschehen vor Allen durch den groszen Staatsrechtslehrer Dr. JULIUS STAHL, neben welchem, als treue Mitarbeiter, von Gerlach, v. Savigny, Leo, Ranke, Puchta, Pernice, Wagener etc. in erster Linie müssen genant werden."

1) „Avant les commencements de l'influence de la Prusse, la liberté civile et religieuse de l'Europe a été fondée par l'énergie persévérante et par le sang de nos ayeux." *La Prusse et les Pays-Bas.*

2) „Mes concitoyens, je l'espère, le cas échéant, tiendraient à honneur de prouver, par leur patriotisme actif, que les habitants de la Hollande, où le langage, les moeurs, les luttes pour la foi chrétienne ont formé depuis longtemps une *nationalité distincte*, ne sont pas inférieurs, même aujourd'hui, aux autres branches de la *grande race germanique.*" T. a. p.

Nu blijft mij nog over de aanwijzing dat wij de *Duitsche nationaliteitsvlag* niet mogen volgen in *het spoor der Revolutie*, ofschoon wij de wenschelijkheid van *goede verstandhouding met Duitschland en Pruissen* waarderen, ook in de toekomst. — Misschien zal het niet overtollig zijn nogmaals te herhalen wat menigwerf reeds, in mijne gedachtenwisseling met de *Kreuzzeitung*, gezegd is.

VARIA.

*** De Russische Kwestie. De verontwaardiging van de *Times* over het eigendunkelijk ter zijde stellen van Tractaten is loffelijk inderdaad. Te meer omdat, in onzen leeftijd, dit ter zijde stellen bijkans een usantie van *le Droit nouveau* wordt.

Zou het even prijzenswaard zijn dat Engeland, naar mate het zijn eigen belang geldt, te dien opzigte, of zoo *warm*, of zoo *koel* is?

*** Nederland. Deze en gene misprijst welligt dat ik nauwelijks van eigen Land met een enkel woord gewag maak. Terwijl zoovele gewigtige vraagstukken (welk een *Ministerie?* — *Koningschap* of *Republiek?* — *Gewetensvrijheid*, al dan niet, voor het nog christelijk gezinde *Volk?*) aan de orde van den dag zijn.

Waarom ik mij aldus terug trek? Omdat ik (vergelijk n° 37 en 38) aldus bij mijne geestverwanten meer zelfstandigheid en ijver te gemoet zie. Volgens *de Wekstem*, *de Heraut*, *de Hoop des Vaderlands*, wordt reeds de bestudering van ons *schoolwet-program* in verband met de *verkiezingen in* 1871, een onderwerp van ernstig overleg.

Ook vergete men niet dat, in de *Europesche kwestie*, de toekomst van *Nederland* op het spel is. — Zoo als de hoogleeraar Buys opmerkt: „Hoe machtig de invloed is, welken de buitenlandsche aangelegenheden ook hier uitoefenen, kan misschien niet duidelijker blijken dan uit de houding van den Heer Groen van Prinsterer. De onderwijskwestie heeft voor hem *natuurlijk niets van haar gewicht noch zelfs van haar actualiteit verloren*, en toch heeft de geachte staatsman die kwestie op dit oogenblik geheel ter zijde gesteld, om aan het Europeesche vraagstuk al zijne aandacht te wijden. Voor hem is het nu allerminst tijd van zwijgen; zijne vliegende blaadjes volgen elkander sneller op dan ooit, en verdedigen met warmte: *eerst* het regt van Duitschland in zijn strijd tegen Frankrijk, *nu* het recht van Frankrijk in zijne wanhopige oppositie tegen de eischen van den overwinnaar. Men moge niet met elke bladzijde van dit pleidooi instemmen, toch gevoelt men dat het in waarheid "Nederlandsche Gedachten" zijn, die hier ontwikkeld worden, denkbeelden van recht en van vrijheid, welke niet aan deze of gene kerk, maar aan de menschheid toebehooren. Met niet gering welbehagen volgen velen met mij die allengs warmer oppositie tegen de aanmatigingen van Pruissen."

PS. Misschien is het thans vooral opmerkenswaard dat de Conventie van 8 Febr. 1863 tusschen *Pruissen* en *Rusland*, over Polen, een der eerste bedrijven van graaf Bismarck (in September 1862 aan het bewind gekomen) geweest is.

Nederlandsche Gedachten.

N° 55. 1 December 1870.

In de Openingsrede van den Rijksdag (24 Nov.) zijn twee alinea's, omtrent den *aard* en de *gevolgen* van den oorlog, opmerkenswaard.

De eerste, omtrent den *aard* van den oorlog, luidt aldus:

„Die Bedingungen, unter welchen die verbündeten Regierungen zum Frieden bereit sein würden, sind in der Oeffentlichkeit besprochen worden. Sie müssen zu der Grösze der Opfer, welche dieser, *ohne jeglichen Grund*, aber *mit der Zustimmung der gesammten französischen Nation* unternommene Krieg unserem Vaterlande auferlegt hat, im Verhältnisz stehen; sie müssen vor allen Dingen gegen die Fortsetzung der von allen Machthabern Frankreichs seit Jahrhunderten geübten Eroberungspolitik eine vertheidigungsfähige Grenze Deutschlands dadurch herstellen, dasz sie die Ergebnisse der unglücklichen Kriege, welche Deutschland in der Zeit seiner Zerrissenheit nach Frankreichs Willen führen muszte, wenigstens theilweise rückgängig machen und unsere süddeutschen Brüder von dem Drucke der drohenden Stellung befreien, welche Frankreich seinen früheren Eroberungen verdankt."

Dieser, ohne jeglichen Grund unternommene Krieg. — Dit is onwedersprekelijk; als men tusschen *voorwendsel* en *beweegreden* geen onderscheid kent. De krijg is door Napoleon aangevangen, onder een nietig voorwendsel en als met een verraderlijken tijgersprong. Doch het eigenlijke *motief*, de terzijdestelling der Europesche Tractaten (waarvoor Napoleon, zelf medepligtig, niet kon uitkomen) is, door de *modus quo* der oorlogsverklaring, bijkans in vergetelheid geraakt.

Mit der Zustimmung der gesammten französischen Nation. — De oorlog is *ondernomen* met toestemming der *geheele* Fransche Natie. Niet slechts *goedgekeurd*, maar *ondernomen.* — Niet slechts door de Natie, maar door de *gansche* Natie. — Het gebeurt meer dat, in de overdrevenheid der uitdrukking, de zwakheid van het argument zich verraadt.

De tweede alinea betreft de *gevolgen* van den krijg:

„Die unverhältniszmäszige Erschöpfung und Zerrüttung, welche für Frankreich die Folgen der Fortsetzung dieses Kampfes unter den gegenwärtigen Umständen sind, müssen zwar die Kraft des Landes in dem Masze schwächen, dasz dasselbe zu seiner Erholung längere Zeit bedürfen

wird, als bei einem regelmäszigen Verlaufe des Krieges der Fall gewesen wäre. Die verbündeten Regierungen haben aber mit Bedauern der Ueberzeugung Ausdruck zu geben, dasz der Friede zwischen den beiden groszen Nachbarvölkern, auf dessen ungetrübte Dauer sie noch vor weniger als einem halben Jahre zählten, durch die Erinnerungen, welche die Eindrucke dieses Krieges in Frankreich hinterlassen werden, nur um so sicherer gefährdet sein wird von dem Augenblicke an, wo Frankreich durch die Erneuerung der eigenen Kraft oder durch Bündnisse mit andern Mächten, sich stark genug fühlen wird, den Kampf wieder aufzunehmen."

De waarschijnlijkheid dezer profetie zou ik niet durven ontkennen. — In 1815 hebben, zegt men, de Mogendheden jegens Frankrijk een *dwaze* edelmoedigheid betoond De vraag is echter of evengemelde profetie de *wijsheid* eener tegenovergestelde handelwijs in het licht stelt.

Dagelijks meer wordt de verderfelijkheid openbaar van het beweeren dat *de Fransche Natie* medepligtig is aan dezen krijg.

In het laatst van *Augustus*, werd door Pruissen *officieel*, althans in den *Staatsanzeiger*, op de verovering van *Lotharingen en den Elzas* gezinspeeld. Als waarborg tegen „een volk dat door overmoed en verblinding zich kenmerkt." Terstond (26 Aug.) kwam men, ook in Nederland, hiertegen in verzet.

„Of Europa zich aldus zal laten *intimideren*, of *casu quo* uitbreiding van grondgebied voor Duitschland grensversterking zijn zou, en welke gevolgen men, uit een dergelijke toepassing van het *nationaliteits*-beginsel, zou kunnen te gemoet zien, dit alles laat ik thans daar. Dit slechts herhaal ik: Onverantwoordelijk is het *de Fransche Natie* aldus aansprakelijk te stellen voor wat *niet zij* misdreef."

„De *modus quo* der oorlogsverklaring, bij verrassing, is een bewijs te meer van hetgeen, in September 1868, Guizot schreef: „Si la guerre devait ressaisir l'Europe, *ce ne serait certainement pas la France elle-même qui en prendrait l'initiative et y provoquerait son gouvernement*."

Menigeen was, toen reeds, over mijne *Franschgezindheid* verbaasd.

Het beweeren: „*de Fransche Natie is aan dezen oorlog niet medepligtig*" scheen ongerijmd. Was ik zelf niet Franschgezind, *Franschgezindheid* in den lande zou aldus worden versterkt.

Thans vlei ik mij met gunstiger dunk. Immers aanvankelijk

bestrijdt men, in Duitschland zelf, eene voorstelling, niet voor Frankrijk alleen, maar voor geheel Europa noodlottig.

„De *Kölnische-Zeitung* zegt, zich met de door den minister *Delbrück* bij de opening van den Rijksdag uitgesproken rede over het algemeen te kunnen vereenigen, zij komt alleen op tegen de daarin voorkomende zinsnede, volgens welke *de tegenwoerdige oorlog met de toestemming der geheele fransche natie zou ondernomen zijn*. „Dat zou (zegt zij) zelfs dan niet waar zijn, wanneer *het slaafsche Wetgevend Ligchaam* als de getrouwe uitdrukking van het gevoelen der geheele fransche natie beschouwd moest worden; want zelfs aldaar stuitte de oorlogzuchtige staatkunde van Keizer *Napoleon* op eene wel niet talrijke, maar toch levendige oppositie. *De zinsneé is nog minder te regtvaardigen, indien wij op het geheele land zien.* Volgens de in de Tuilerien gevonden papieren en de berigten der prefecten, waren er van deze slechts 14, die de stemming in hunne departementen als onvoorwaardelijk oorlogzuchtig voorstelden. Al de overige prefecten deden in de eerste plaats meer of minder de wenschen der groote massa van de bevolking ten gunste van het behoud des vredes uitkomen."

Desniettemin heet de Natie *medepligtig*. Dus is zij *strafbaar*. Dus blijft ze op den duur *gevaarlijk*. Dus moet de Elzas, enz. worden geannexeerd... Dus wordt de oorlogstoestand, ook na eventuelen vrede, permanent.

„Wij mogen hopen (zegt de Keulsche courant) dat de door de troonrede heen schemerende theorie des heeren *von Bismarck* van een eeuwig noodzakelijken, slechts door een korten wapenstilstand verbroken, *staat van oorlog* tusschen de duitsche en de fransche natie niet zal vervuld worden. *Men moet aan goede zaken niet twijfelen*, en derhalve ook niet aan de mogelijkheid van een *vreedzaam zamenleven* van twee groote beschaafde volken."

Om aan goede zaken niet te twijfelen, moet men ze niet vooraf onmogelijk hebben gemaakt. — De opmerking omtrent *de vredelievendheid der groote massa van de Fransche Natie* komt (nadat men het verwijt van *oorlogzuchtigheid* tot een middel van speculatie gemaakt heeft) te laat.

Ook in Engeland verklaart men dat Bismarck tegen de Fransche Natie een onware beschuldiging gerigt heeft; dat er een ommekeer der Europesche opinie, ten nadeele van Duitschland plaats greep, en dat er aldus een kiem van onverzoenlijkheid gelegd is.

Dit laatste wordt, naar waarheid, in de openingsrede vermeld. Evenzoo, in eene door onloochenbare juistheid verschrikkelijke zinsneê van de *Times*: „Aldus is er een *erfenis van*

haat, waarvan de werking oneindig al den tegenwoordigen jammer te boven zal gaan. Aldus is er een *doodelijke vijandschap*, waarvan niemand van hen die thans in leven zijn, het einde zien zal." 1)

Met de *Kreuzzeitung*, van 1848 tot Julij 1866, ben ik homogeen.

Met haar program in 1848 en 1861. 2)

1. Het program in *acht en veertig*. Overeenkomstig de beginselen van Stahl, *antirevolutionair*.

Was ist die Revolution? Het antwoord is, of was althans in 1848, voor de *Kreuzzeitung*, geen ander dan in Stahl's geschriften, van 1848 tot 1861. Ook in zijne vermaarde voordragt onder evengemelden titel.

Daar beschrijft hij het *Nationaliteitsbeginsel*, zoo als het later, in Italie (1859), en in Duitschland (1866), toegepast werd:

„Die Revolution fordert eine *neue Vertheilung der Staaten* nach den Nationalitäten wider das Völkenrecht; dasz alle Deutschen einen Staat bilden fur sioh, und älle Italiener fur sich u. s. w., und dasz alle verträge und Herrscherrechte, die dem entgegenstehen vernichtet werden."

2. Het program van *een en zestig*. — Ik bedoel een stuk, weinige dagen vóór zijn overlijden, door Stahl mede onderteekend; een oproeping aan de kiezers, waarin men op het gewigt der aanstaande verkiezingen wijst. De eerstvolgende zitting, wordt daarin gezegd, zal voor langen tijd over het lot van Pruissen beslissen. — Om het gewigt der naderende worsteling met levendigheid te schetsen, wordt eene reeks van *alternatieven* gesteld. Daaronder ook dit merkwaardig alternatief:

„Eenheid van het Duitsche Vaderland, in de eendragt zijner Vorsten en Volken en in de vasthouding aan Overheid en regt, *of* proefnemingen eener eenheid op den grondslag van Volkssouvereiniteit en in bondgenootschap met de Revolutie. — Heiligheid van Staats- en Volkenregt, *of* kroonontsteling (*annexatie*) en algemeene emancipatie der Nationaliteiten." 3)

---

1) „*A legacy of hatred*, the evil effects of wich will infinitely surpass all present calamities... A *mortal feud*, of which no one now living will see the end."

2) Het begin van N°. 54 is onverstaanbaar, door twee drukfeilen in r. 1. 1868 voor 1866; in r. 3. 1869 voor 1861.

3) *Ter Nagedachtenis van Stahl*; p. 38.

Ook uit deze twee citaten kan het blijken dat mijne oppositie tegen de houding der *Kreuzzeitung c. s.* met *getrouwheid aan de Christelijk-historische grondslagen van echt duitsche nationaliteit* in verband is.

Indien zij het vorig nummer der *Nederlandsche Gedachten*, welwillend inzien, zullen mijne vrienden in Duitschland, vlei ik mij, (ja zelfs de *Kreuzzeitung* welligt) erkennen

Dat ik geenszins, met verloochening mijner *antecedenten*, eenige *dubia* tegen de *onberispelijkheid der Bismarcksche politiek* voorleg, en

Dat ik, noch de *familiebetrekking* op de Germanen, op de Duitschers, op Pruissen, noch ook (dit kan mij niet euvel worden geduid) de uitnemendheid onzer *eigen Nederlandsche Nationaliteit* vergeet.

Thans rest mij de aanwijzing:

Dat ik tegen de *Duitsche nationaliteitsvlag* bezwaar heb, alleen in zoo ver zij, sedert 1866, en in 1870 vooral, tot dekmantel eener *revolutionaire politiek* strekt;

Dat ik deze voor geheel Europa noodlottige staatkunde afkeur, met des te feller weerzin, naarmate nauwe *vriendschapsbetrekking* op Duitschland en op Pruissen, ook tegen Frankrijk, mij wenschelijk voorkomt.

III. Met het oog èn op de germaansche èn op de nederlandsche volkshistorie en volksaard, bestrijd ik het *revolutionair beginsel;* ook waar het zich verbergt onder *Duitsche nationaliteitsvlag.*

Het *spelen met de Revolutie* is een gevaarlijk spel. Gevaarlijker naarmate het, onder verleidelijke leuzen, wegslepender kracht heeft.

Duitsche eenheid. — *Nationaliteit.* — *Vrijheid.* — Alles op zich zelf goed en heerlijk, doch onder één voorbehoud. Mits niet afgescheiden van waarheid en regt.

Duitsche eenheid. — Met Stahl zeg ik:

„Der Gedanke der *deutschen Einheit* ist ein wahrer und erhebender, und wir sind nicht der *deutschen* Sache, sondern nur der *revolutionären* Sache gram."

Nationaliteit. Met von Gerlach:

Nationalität. — Sie ist ein heiliges Band und ein fruchtbarer Rechtsbegriff, wie Bruderschaft und Blutverwandtschaft auch heilige Bande und fruchtbare Rechtsbegriffe sind. Aber Brüderschaft, Blutverwandtschaft und Nationalität sind *untergeordnete* Rechtsbegriffe. Absurd ist es die Nationalität zum obersten Princip der Staatsbildung zu machen. Aus der consequenten Durchführung dieses Princips würde eine Zerrüttung des gesammten Besitzstandes der bestehenden Staaten und die Zertrümmerung namentlich der Groszstaaten folgen.

Vrijheid. — Zoo men vrijheden wil, is vóór alle dingen noodig dat zij met de ware vrijheid in verband staan. De ware vrijheid zoekt niet in stelselmatige losbandigheid haar levenskracht. Zij begint met onderwerping aan de wetten waarmeê het aanzijn en de welvaart van Staat en Maatschappij in onafscheidelijk verband zijn.

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. — De heerlijkste leus van allen, mits zij met *nederlandsche godsvrucht*, en niet met een *ongeloovig radicalisme en jacobijnsch-fransch bondgenootschap* in verband zij.

Thans, nu het ijveren voor nationaliteit-*quand même* het karakter van eene epidemische krankheid verkrijgt; thans vooral is de peroratie van eene der voortreffelijkste redevoeringen van Stahl behartigenswaard.

„Zuletzt haben wir sagen hören, die Revolution werde man nur schliessen durch Befriedigung des Bedürfnisses *deutscher Nationalität.* Allein die Französen haben längst ein *einheitliches* Parlament, sie haben längst ein *einheitliches* mächtiges Frankreich, es ist also in Frankreich die *Nationalität* vollständig befriedigt, und dennoch steht dort der Krater der Revolution noch weitklaffend offen. Nein! Dieser Schaden sitzt tiefer und kann nur von innen heraus geheilt worden. Koncessionen, Reaction und *Befriedigung deutscher Nationalität* ist alles gut an seinem Orte; aber die Revolution in Europa schlieszt nur *das Christenthum und der Christliche Staat* und DIE CHRISTLICHE SCHULE." 1)

Zoo sprak Stahl in 1849. — Het nationaliteitsbeginsel is geen *redmiddel tegen de Revolutie.*

Sedert dien tijd werd het een *instrument der Revolutie.*

In 1859. Ter doordrijving van de *Italiaansche eenheid*, volgens Cavour.

---

1) Vertaald. *Ter Nagedachtenis van* STAHL. P. 28.

In 1866. Ter doordrijving van de *Duitsche eenheid*, volgens Bismarck.

In 1867 schrijft von Hodenberg te regt:

„Das Nationalitäten-Princip ist ein neuer *lügnerischer Vorwand* geworden, um die bestehenden Rechte und Freiheiten zu vernichten." 1)

Te regt, zeg ik, in 1867. Te regt, thans vooral.

IV. Voortdurende en nauwe vriendschapsbetrekking met *Duitschland* en *Pruissen* stel ik op hoogen prijs;

Bepaaldelijk ook met het oog op *Frankrijk*. Eene betrekking ter wederzijdsche hulpbetooning, voor Nederland bijkans onmisbaar en voor het Noord-westelijk Duitschland van groot belang;

Mits Duitschland niet, afgescheurd van *Duitsch*-Oostenrijk, ontaard zij in een *Empire Prussien*, naar *fransch en napoleontisch model.*

Hierover mag ik met weinige woorden volstaan.

Ik herhaal slechts wat ik, onder hetzelfde voorbehoud, in 1867, op den voorgrond gesteld heb. Ofschoon ik, na *Sadowa*, mijn oordeel niet verzweeg over een broederkrijg, waartegen, zoolang men niet zwichtte voor het ascendant van een, in de middelen niet keurigen 2) staatsman, *de conscientie van Koning en bevolking* zich verzet heeft.

„Une étroite alliance du Royaume des Pays-Bas *indépendant* avec L'ALLEMAGNE DU NORD me semblerait devoir être prise en considération sérieuse. Un des plus grands hommes, un des plus beaux caractères de notre siècle, un de ceux à qui l'Allemagne et l'Europe ont les plus grandes obligations, M. de Stein, en 1814, dans une lettre à M. de Hardenberg, écartant comme décidement inadmissible tout idée de faire entrer les Pays-Bas dans la Confédération Germanique, ajoutait: „Une alliance intime de l'Allemagne et de la Hollande est nécessaire dans l'intérêt des deux pays. La Hollande est trop faible contre la France et a besoin d'un allié puissant, et les Pays-Bas sont pour l'Allemagne le plus ferme boulevard de ses frontières septentrionales."

---

1) *Briefe*, 2e Heft. p. 217. — Merkwaardig is ook de wenk van A. de Broglie: „Chacun trouvera dans *l'élasticité du principe* autant d'arguments qu'il aura de fins diverses à poursuivre."

2) *Nicht wählerisch*, schrijft Dr. Fabri.

Zie hier de eigen woorden van Stein:

Opneming van de *Vereenigde-Nederlanden* in den Duitschen Bond zou nadeelig zijn.

„Der Aufnahme der Vereinigten Niederlände in den Deutschen Bond hat das Nachtheilige, dasz die inneren Verhältnisse durch den Zutritt einer fremden bedeutenden Macht noch zusammengesetzter werden als sie es bereits sinds."

Daarentegen een nauwe verbindtenis acht Stein noodzakelijk. Voor Holland, omdat het tegen Frankrijk te zwak is. Voor Duitschland, omdat het Noordelijk gedeelte in de Nederlanden, tegen elken aanval, de sterkste borstwering bezit.

„Ein enger Bundnisz zwischen Deutschland und Holland abzuschliessen erfordert das Interesse beider Länder, das letztere ist gegen Frankreich zu schwach, bedarf eines kräftigen Bundesgenossen, und die Niederlande sind für Deutschland die kräftigste Schutzwehr gegen alle Angriffe an das nördliche Deutschland."

Bondgenootschap. Met *zelfstandigheid.* Met *vrijheid.* Ook met *de vrijheid des woords*; de vrijheid der bescheiden en welwillende *kritiek.* Dubbel wenschelijk, wanneer de eigenaardigheid der omstandigheden, in Duitschland zelf kalm overleg bijkans onmogelijk maakt en het openlijk te berde brengen van ernstige bedenkingen verbiedt.

PS. De vrede met Napoleon geteekend. Eilieve, waarom niet? *Onvermijdelijk* wordt somtijds wat *ongelooflijk* scheen. Voor Duitschland misschien vooral, is *elke*, is zelfs *deze* uitkomst verkieslijker dan een nog langer duur van den tegen *de Fransche Natie*, op grond van medepligtigheid, van oorlogzuchtigheid, voortgezetten krijg.

Een *da capo* van *den tweeden December* 1852. Gelijk toen, ter smooring van *anarchie*, zoo nu, ter smooring van een anders eindeloozen *strijd*, Napoleon kreatuur of lieveling der Europesche Diplomatie. Al is er *vrede* met den gevangen Regent, aan wien bijkans alleen, ditmaal althans, Frankrijks onheil is te wijten, de *veete* met het Fransche Volk, helaas! blijft.

Straatsburg en *Metz* beteekent veel, dit is zoo, maar voor de Germaansche opgewondenheid is het veel te weinig. Een ontzachelijke winst, maar met het, sedert *Sédan*, vergoten bloed en met vertiendubbeling van wederzijdschen volkshaat, veel te duur betaald.

Nederlandsche Gedachten.

N° 56. 7 December 1870.

Dr. Russell, vertrouweling van het Engelsche Ministerie, schrijft uit Versailles den 25en October aan de *Times:*

„Het is mijn pligt te verklaren dat, onder de groote mannen te Versailles — Prinsen, ministers, diplomaten, — er niet één is, die niet stellig van meening is, dat het engelsche ministerie voor den tegenwoordigen oorlog aansprakelijk is. Zij zeggen, dat de plaag zou zijn afgewend geworden, indien Engeland terstond aan den Keizer had medegedeeld, dat het, indien hij, op grond van het „*Hohenzollern*-voorwendsel" den oorlog verklaarde, genoodzaakt zou wezen om de partij van Pruissen te kiezen" 1)

Pruissen heeft m. i. gelijk.

Pruissen vergeet evenwel dat de *Manchester-school* het *laissez-faire* tot leus heeft; dat ze op *Willem III* en *William Pitt* medelijdend neêrziet; dat, volgens haar, hun politiek tegen Frankrijk weinig nut voor Engelands eer gehad heeft (*no great benefit to our fame*). 2)

Pruissen, in verbolgen gemoedsstemming, vergeet dat Engeland, in 1866, ook Pruissen *begaan liet;* ja dat Pruissen de gansche reeks van zegepralen over Denemarken, over Oostenrijk, over Frankrijk, aan de *localizerings*-politiek van Groot-Brittannie te danken gehad heeft.

Van twee alineas der Openingsrede van den Rijksdag heb ik reeds melding gemaakt. 3) Twee andere zijn even opmerkenswaard.

De eerste, waarin over het ontbreken van een Volksvertegenwoordiging in Frankrijk, als beletsel voor den vrede, geklaagd wordt.

„Es würde Sr. Majestät zu hoher Befriedigung gereicht haben, heute in Ihrer Mitte zu sein, um an dieser Stelle Gott für die Erfolge zu danken, mit welchen die Waffen der deutschen Heere gesegnet worden sind, und um Ihnen auszusprechen, welchen Antheil die nationale Haltung und die Einmüthigkeit des Reichstages bei Bereitstellung der, zur Führung

1) *Haarlemsche Courant* van 1 December.

2) P. 17. 3) N°. 55.

des Krieges erforderlichen Mittel an diesen Erfolgen gehabt haben. Durch die in der Kriegsgeschichte beispiellosen Siege, welche nach Gottes Willen die heldenmüthige Tapferkeit und die einsichtige Führung der deutschen Heere erfochten haben, ist der Angriff, den Frankreich im Juli auf Deutschland unternahm, zurückgeworfen worden. Das französische Volk musz die Ueberzeugung gewonnen haben, dasz seine jetzige Kriegsmacht, nach der Vernichtung der gegen uns aufgestellten Heere, der geëinten Wehrkraft Deutschlands nicht gewachsen ist. Wir könnten daher den Abschlusz des Friedens als gesichert betrachten, wenn unser unglückliches Nachbarlandi eine Regierung hätte, deren Träger ihre eigene Zukunft als untrennbar von der ihres Landes betrachteten. Eine solche Regierung würde jede Gelegenheit ergriffen haben, die Nation, an deren Spitze sie sich aus eigener Machtvollkommenheit gestellt hat, zur Wahl einer Volksvertretung und durch diese zur Aussprache über die Gegenwart und die Zukunft des Landes in den Stand zu setzen. Aber die Actenstücke, welche Ihnen, meine Herren, von dem Präsidium des Bundes vorgelegt werden sollen, werden Ihuen den Beweis liefern, dasz die jetzigen Machthaber in Frankreich es vorziehen, die Kräfte einer edlen Nation einem aussichtslosen Kampfe zu opfern."

De bewindslieden in Frankrijk willen, dus beweert men, de gelegenheid niet geven tot raadpleging van het Volk.

Dit zal, volgens de openingsrede, uit de overgelegde stukken, blijken. — Europa zal misschien niet zoo spoedig van dien onwil overtuigd zijn als de Rijksdag.

In den eisch van den *Elzas* en *Lotharingen*, op grond der *medepligtigheid van de Fransche Natie*, ligt de reden dat er geen einde komt aan den krijg.

Het *begin* van het *einde* had er kunnen zijn te Sedan. 1)

De publieke opinie in Europa, ten gunste van Pruissen bij den aanvang, is reeds merkbaar gewijzigd.

---

1) „PS. 3 Sep. NAPOLEON KRIJGSGEVANGEN!

Het begin van het einde, of het einde van het begin?

Aanblazing van *erfelijken volkshaat*, als ralliement van Duitschland, en voorts (in de bedwelming van ongedachten voorspoed) de eisch van *Lotharingen* en den *Elzas*, hebben verandering gebragt in de natuur van den krijg. Niet, gelijk in den beginne, tegen Napoleon alleen. Tegen *Frankrijk*, tegen de *Fransche Natie*, ook en vooral. Een averechts overleg, allezins geschikt om (zoo God het niet verhoedt) zelfs te midden van desorganisatie, een *nationalen* en *wanhopigen* weêrstand, een oorlog zonder eind, te doen ontstaan." N°. 42.

Gewijzigd. Omdat Pruissen, tot *Sedan*, allezins *regt* had tegen *Napoleon*, maar, sedert Sedan, allezins *onregt* heeft tegenover het *Fransche Volk.*

In de *Quarterly Review* leest men:

„We must remark that the Prussians have manifestly *changed their ground* since the war began, and the change has not produced a better opinion throughout Europa of their *honesty* und *generosity* in this fatal struggle."

Het *denatureren* van den oorlog, als of de *schuld*, ook nu, in de *oorlogzuchtigheid der Fransche Natie* lag, heeft de sympathie doen keeren ten voordeele van een, ditmaal althans, deerniswaardig en *onschuldig* Volk.

„France has all the sympathies of Europa in this hour of her dire distress. Germany, on the contrary has lost that kindly feeling."

Eene *Natie* is met haar *Regering* vereenzelvigd. Al is de Natie *onschuldig*, zij moet voor de schuld der Regering *boeten.*

Voorzeker. Ook zou de Fransche Natie, voor Napoleons onzinnig bedrijf, reeds te *Sedan*, zwaar genoeg geboet hebben. — Hierin ligt, na *Sedan*, het schreeuwend onregt, dat men, tegen beter weten aan, de Natie als medepligtig en *strafbaar* en, om het thans gebeurde, als *gevaarlijk* voor de rust van Europa, voorstelt.

Qui bene distinguit bene docet. — Zoo als in de *Edinburgh Review.* 1)

Het Fransche Volk moet boeten. Dit spreekt van zelf.

„The victorious Germans have been bidden to stay their onward steps on the ground that *the war was not the war of the French peuple.* We fear that, as between nation und nation, there is little force in such a plea. It is impossible to exempt a people from plenary responsability to another people for the acts of its Government."

Ook *onschuldig*, boet eene Natie voor de *schuld* van haar Gouvernement. Maar dan *lijdt* ze en verdient *medelijden;* zij is niet *schuldig* en verdient geen verguizing en *straf.*

---

1) In het opstel over dezen oorlog dat men aan *Gladstone* toeschrijft.

Schuldig en *strafbaar* was, in 1870, het Fransche Volk niet. De Natie werd overrompeld door eene factie, in den engsten zin van het woord.

„An yet the allegation in itself is true. It was a faction in the narrowest sense, which sympathized with the worse and overruled the better minds of the Emperor and his Government, and which, bij clamour in the Chamber and intrigue in the Court, hurled Franee in to the war› from the anticipated success of which they rekoned receiving a new lease of power and of endowment."

De tweede alinea, over de formatie van den *Duitschen Bond*, luidt aldus:

„Die Fortdauer des Krieges hat eine friedliche Arbeit nicht verhindert. Das Gefühl der Zusammengehörigkeit, welches durch gemeinsame Gefahr und durch gemeinsam erkämpfte Siege belebt ist, das Bewustztsein der Stellung, welche Deutschland zum ersten Male seit Jahrhunderten durch seine Einigkeit errungen hat, die Erkenntnisz, dasz nur durch Schöpfung dauernder Institutionen der Zukunft Deutschlands das Vermächtnisz dieser Zeit der Opfer und der Thaten gesichert werden könne, haben schneller und allgemeiner, als noch vor Kurzem denkbar erschien, das deutschen Volk und seine Fürsten mit der Ueberzeugung erfüllt, dasz es zwischen dem Süden und Norden eines festeren Bandes bedürfe, als der völkerrechtlichen Verträge. Diese unter den Regierungen einhellige Ueberzeugung hat zu Unterhandlungen geführt, als deren erste, auf dem Felde des Krieges erwachsene Frucht Ihnen eine, zwischen dem Norddeutschen Bunde, Baden und Hessen vereinbarte, vom Bundesrathe einstimmig angenommene Verfassung eines Deutschen Bundes zur Genehmigung vorgelegt werden wird. Die auf gleichen Grundlagen mit Bayern getroffene Verständigung wird ebenfalls Gegenstand Ihrer Berathungen werden, und die Uebereinstimmung der Ansichten, welche mit Württemberg über das zu erstrebende Ziel besteht, laszt hoffen, dasz eine gleiche Uebereinstimmung über den Weg zum Ziele nicht ausbleiben werde."

Vreemd is eengzins het niet tijdig aankomen van *Beijeren* en *Wurtemberg*. In Zuid-Duitschland schijnt de geestdrift, sedert Julij, bekoeld. En dat, na de belofte van, onder de verbreede vleugelen van den Pruissischen adelaar, nog bovendien, door *grensrectificatie*, straks *tegen Frankrijk* te zullen worden beschermd!

„De Fransche Natie is *misleid.* — De Fransche Natie en de Duitsche Natie zijn BEIDE *vredelievend.*"

Zoo sprak de Koning van Pruissen zelf bij de opening van den Rijksdag op 19 Julij.

Vergelijk hiermeê de rede van den Rector der Universiteit van Berlijn op 3 Augustus.

Eenmaal was er een vredelievend, ja zelfs *edel* Volk der Franschen. Thans....

„De Franschen uit te roeijen; zoo als men in Amerika, waar het noodig wordt, met de Roodhuiden doet, is niet uitvoerlijk; maar, schiet ook deze duitsche geeselroê, als laatste proeneming te kort, is er op den gallischen bodem een onverbeterlijk geboefte, dan zou het kunnen gebeuren dat het, of vreesselijk aan band gelegd, of wel, als *incurabel,* uitgesloten van het onderling verkeer der volken, in wanhoop door eigen bloedige veeten wierd vernield." 1)

Mr. v. Bemmelen schrijft, in een opstel, waarvan ik de heuschheid ten mijnen opzigte waardeer 2):

„Het is bepaald onwaar dat de hoogleeraar — gelijk de heer G. beweert — het fransche volk voor een met de Amerikaansche roodhuiden vergelijkbaar uitvaagsel der Europésche menschheid heeft uitgemaakt. Dit heeft de heer

1) „Besser freilich wäre es gewesen, hätte diese Heilung der Franzosen vom Chauvinismus auf unblutigem Wege stattgefunden, durch almählichen Fortschritt in wahrer Civilisation, gehobene Volksunterricht, staatliche und kirchliche Befreiung; aber sei es drum. Erweisen die Franzosen sich unheilbar, nun wohlan! dann wird früher oder später mit furchtbarem Ernste die Frage an sie treten, welche jenseit des Weltmeeres die Angelsächsische Race den *Rothhäuten* stellt: Wollt Ihr den Kriegspfad verlassen und in Frieden mit uns die Scholle Europa bauen? Ausrotten kann Europa die Franzosen nicht, wie nöthigenfalls Amerika die Rothhäute. Aber es könnte kommen, das sie fürchterlich geknehelt würden; es könntte kommen, das wie aus gesitteter Gesellschaft gestossene unverbesserliche Verbrecher und Raufbolde sie in Verzweiflung die Waffen gegen einander kehrten, und das in fortgesetztem blutigem Hader, durch Priester geknechtet, der gallo-romische Zweig der lateinischen Race dem römischiberischen in Jahrhunderte lange Erniedrigung folgte."

2) In *de Spectator.* Tot mijn leedwezen ontving ik geen afdruk. — Aan het slot leest men: „De heer G. zal mij deze tegenspraak ten goede houden. Hij heeft in mijn oog zóó veel waars op zóó treffende wijze gezegd en ik acht hem zóó hoog dat ik niets liever wenschen zou dan steeds met hem mede te spreken."

Groen verkeerd gelezen. De vergelijking met de roodhuiden betreft alleen de onverzoenlijkheid met den vrede in het *onverhoopte* geval der ongenees-lijkheid van het fransche Chauvinisme."

„In het *onverhoopte* geval." — Ik heb niets meer en niets minder gezegd. 1)

Gaarne deel ik aan mijne vrienden in Duitschland het een en ander over den stand der *onderwijskwestie* ten onzent meê. *Vice versâ* is het mij aangenaam in Nederland te doen uitkomen, dat mannen, wier oordeel in het Christelijk Duitschland invloed en gezag heeft, in dit vraagstuk althans, voor de toekomst welligt meer dan eenig ander beslissend, onderling en met mij, eensgezind zijn

Ten voorbeelde, wijs ik op HOFFMANN en VON GERLACH.

De eerste schrijft:

„Es kann nicht eben der Wunsch Deutschlands sein, mit *holländischen* Zuständen sich als mit eigenen zu befassen und z. B. die Gesetzgebung sich anzueignen, welche die Schule durch ganz Holland als eine von der Religion des Volkes abgelöste Anstalt des zum Abstractum gewordenen Staates behandelt. Es hat uns noch erst kürzlich ein Deutscher, der Jahre lang in Holland gelebt und gewirkt hat 2), die wirkliche Volkseigenthüm-ichkeit der Niederländer vor Augen gehalten und uns gesagt, dasz hier, wenn auch aus Deutschland erwachsen, doch ein besonderes Volk lebe, und dasz es den germanischen, tiefreligiösen Zug sich durch alle „jüdisch-französischen Wühlereien" hindurch bewahrt habe. Er hat uns aber auch gezeigt, in welchem Masze der Einflusz der Juden, des frechen Unglaubens und der französischen undeutschen Weltanschauung dahin gewirkt hat, dasz, trotz der tapferen und geistvollen Gegenwehr des edlen Groen van Prinsterer, dem wir mit Freuden auf diesem Felde begegnen, das Christenthum und der christliche Unterricht aus den öffentlichen, staatlichen Schulen verbannt worden ist (1857). Die Folgen dieser wahrhaft albernen Errungenschaft einer undeutschen Weltansicht stellen sich bereits in Geschichtsverfälschung — weil ja die Geschichte der wichtigsten Epoche des niederländischen Volkslebens mit deren Glauben in innigster Beziehung steht —, in Rohheit, Unwissenheit, flacher Abrichtung und Sectirerei an den Tag. Die Gegenwirkung in Gründung von *christlich-nationalen Privatschulen* ist aber eben durch den trefflichen Groen ins Leben geführt worden." 3)

---

1) „Schiet ook deze duitsche geeselroê, als laatste proefneming, te kort, dan zou het kunnen gebeuren enz."

2) Dr. Schwarz. — Zie hierboven blz. 1. 3) *Deutschland und Europa* (1869).

Evenzoo waarschuwt v. Gerlach tegen de overneming van hetgeen in *Holland* plaats heeft.

Ook de *Kreuzzeitung*. — De Conservatieve rigting is hieromtrent eenstemmig.

Volgens von Gerlach, heeft de meêgaandheid, sedert 1866, in het *Cavour-bismarckiaansche spoor* het Radicalisme, op elk gebied, ook voor de onderwijskwestie, in onberekenbare mate, versterkt.

„Unermeszlich ist der Aufschwung, den seit 1866 in ganz Europa der Liberalismus, der Radikalisme, die „heilige Demokratie," nach Waldeck's Ausdruck, uberhaupt das „von unten" — genommen hat.

Dreist proclamiren, auf diesem Princip „von unten" stehend, die Atheisten, die Pantheisten, dasz es einen persönlichen Gott nicht giebt."...

„*Zunächst gilt es, das Christenthum aus der Schule auszutilgen.* Aber confessionslos wird dadurch die Schule nicht werden. Nur eine andre Confession wird in die Schule einziehen... und diese kann und wird in der Schule keinen lebendigen Glauben an einen lebendigen Gott neben sich ertragen.

In Holland ist dieser Zustand schon vorhanden. Nicht einmal eine vorübergehend erwähnende Anerkennung unseres Heilandes als eines groszen Lehrers wird daselbst in den Staats- und Gemeindeschulen geduldet. Sonst ist man tolerant; nur das Christenthum tolerirt man nicht. Neben diesen intoleranten Schulen bleibt den Christen überlassen, auf ihre Kosten eigene Schulen für ihre Kinder zu gründen....

Summa: bleiben wir Preuszen! bleiben wir Christen! und rüsten wir uns zum frischen und fröhlichen Kampfe für die höchsten Güter unseres Vaterlandes und unserer Kirche!" 1)

Niet *godsdiensteloos!* In Nederland weten wij, sedert lang, wat deze belofte beteekent. Duitschland zal het ook leeren.

Niet *godsdiensteloos*. Er zal slechts *eene andere* belijdenis zijn. Niet die van den *levenden* God. De belijdenis van den *eeuwigen Kosmos*.

Een zonderling woord! Hierover nader. Von Gerlach zal ons verhalen wat het beduidt.

1) *Deutschland um Neujahr* 1870.

VARIA.

*** VREDE MET NAPOLEON. (zie n° 55 P.S.) *L'Indépendance* v. 1 Dec. schrijft: „Nous ne tenons pas la nouvelle du *Times* pour *absolument certaine.*"

De *Times* van 30 Nov. *a.* verwacht *casu quo* een burgerkrijg in Frankrijk; *b.* voorspelt verjaging van Bismarcks creatuur en vernieuwing van den krijg; *c.* houdt het desniettemin voor zeer mogelijk dat dergelijk rampzalig plan ook vroeger reeds beraamd, ten uitvoer worde gelegd.

Zoo groot, zegt ze, zijn de bezwaren die Bismarck ontmoet en voorziet.

a. „There would be civil war in France, of course, but the German Chancellor may view this consequense with some equanimity. Civil war in France would give him time to consolidate the administration of Alsace and Lorraine."

b. „Despite his Marshals and Imperial Guard, the army Napoleon could bring back from captivity would melt away before the unfuriated people .... The Emperor would be compelled to fly back to his friends, and the original war between France and Germany would be renewed on the borders of Lorraine."

c. „Yet the difficulties present and prospective of the actual position may have impelled Count Bismarck to promote anew the plan he certainly once entertained, and the high contracting parties may have resolved upon it, either careless of consequences or blindly overlooking them."

*** WAT IS RECHT? „De vraag voor den Nederlander, die in de bres staat voor gehoorzaamheid aan God en zijne geboden, is niet, wat hebben wij te hopen of te vreezen, maar wat is *recht* voor God en menschen! Wij kunnen nu onzen Duitschen en Franschen broeders geen beteren dienst doen dan daarop telkens te wijzen! — 't zal Duitschland niets baten Frankrijk te vernederen, wanneer het de staatkunde van bloed en ijzer stelt boven de staatkunde der gerechtigheid, die alleen een volk verhoogt. — Niemand wane dat hem de staatkunde niet aangaat. — Immers, zoodra het *recht* voor de staten niets meer geldt en het *belang* in de plaats van recht komt, verliezen de volken, de gezinnen, de personen, meer en meer het ontzag voor hetgeen recht is en het eigenbelang, de zelfzucht, komt op den troon en dat is de ontbinding van maatschappij en huisgezin!"

Zoo schrijft (als kort begrip zijner belangrijke beschouwingen in *de Volksbode*) onze vriend Esser.

In de *Vereeniging Christ. Stemmen* leest men: „Duitschland heeft zijn doel voorbijgestreefd; toen het onverhoeds was aangevallen en zich ter verdediging voorbereidde. genoot het veler sympathie; het behield die gedurende de eerste maanden, dat het den rol van aanvaller vervulde; *het verliest ze, nu het tracht den vijand te vermorzelen.*"

*** ZELFWEGCIJFERING. — Wat beteekent thans, in de politieke sfeer, *het Nederlandsche Volk?*

De wetten zijn tegen het levensbeginsel onzer *nationaliteit* gerigt.

Is het te verwonderen dat naar een *Ministerie* te vergeefs gezocht wordt, wanneer *de Nederlandsche Natie* zelve, in den gedachtenkring der conservatieve of liberalistische staatkunde, *zoek raakt?*

N° 57. 13 December 1870.

De snelheid waarmeê de *Nederlandsche Gedachten* zich, nu en dan, hebben opgevolgd, kan dezen en gene hebben bevreemd.

Niemand evenzeer als mij-zelf. Het was mij, dag aan dag, behoefte lucht te geven aan smart, aan verontwaardiging, aan deernis, aan verbazing, onder de gruwelijkheden van een oorlog, waardoor, sedert vier maanden, de bloem der bevolking van twee magtige Natiën, te midden van een den krijg *localizerend* Europa, weggemaaid wordt.

Ernstige gedachtenwisseling had ik begeerd. Vooral met onze vrienden in *Berlijn*. Met het orgaan der *Christelijk-historische* rigting. Met het vermaarde dagblad, door Stahl, von Gerlach, Bethmann-Hollweg, in 1848, tot stand gekomen, ter bestrijding van de Revolutie.

Met de *Kreuzzeitung*. 1)

Nauwelijks behoef ik te herinneren hoedanig antwoord ik over 's Gravenhage, zoo het heette, ontving. 2)

Dergelijk ontwijken van discussie komt, dit herhaal ik, in dagen als wij beleven, niet overeen met de roeping van een blad dat, in een heilig Teeken, van den ernst zijner roeping belijdenis aflegt.

Ernstige wederlegging, ook, zoo het noodig is, scherpe teregtwijzing, begeer ik. Niet om ons te verdiepen in geschilpunten, wier behandeling, zal ze doeltreffend zijn, een nauwkeurigheid eischt van historische toetsing, aan de overgroote meerderheid van het lezend publiek ongevallig, en waarvoor, van weerskanten welligt, tijd en kracht te kort schiet.

Neen! maar om, met afsnijding van bijzaken, de aandacht te vestigen op datgene waarop het voornamelijk aankomt. Op de kwestie waarmeê het *regt*, of van Duitschland, of van Frankrijk,

---

1) Hierboven, I. blz. 397.

2) „Seit dem groszem Siegestage von Sedan steht ein Groen van Prinsterer — wer sollte es glauben? — auf Seiten der traurigen Favre Gesellen, der tollen Hugo-Genossen; er bejubelt die Gambetta-Sprünge und erhebt sich mit — Kératrys Luftballon." Blz. 7.

in het nauwste verband is. — Namelijk op den aard der *Bismarcksche politiek*, als geniale kopie van het *napoleontische model*, als *revolutionaire wegcijfering van het volkerenregt*.

Voorts is het billijk te constateren wat, na felle tegenspraak, aanvankelijk tot klaarheid gebragt is.

De bedenking tegen het *denatureren* van den oorlog te berde gebragt (in het eerst, zeer ten kwade geduid) wordt, nu reeds, vrij algemeen, in haar juistheid en als *cardo quaestionis*, door de vierschaar der *Neutralen* beaëmd.

De aanhaling van enkele plaatsen levert het bewijs dat deze bedenking, van den beginne af, en onophoudelijk, in de *Nederlandsche Gedachten* op den voorgrond is gesteld.

1. De krijg komt op rekening van twee spelers, Napoleon en Bismarck. De *Fransche Natie* heeft aan den oorlog geen schuld.

N° 39. 23 Julij. — „Frankrijk en Pruissen hebben, beiden, een zware verantwoordelijkheid. In den grond der zaak *noch Frankrijk noch Pruissen. Twee spelers* zijn het, door wie met het bloed, met het welzijn en aanzijn der Natien gespeeld wordt. Napoleon en Bismarck. Napoleon moet *revanche* hebben, dit spreekt van zelf, omdat Bismarck hem, in 1866 (naar hij welligt niet ten onregte meent) *gedupeerd* heeft.

N° 40. — „De *Fransche Natie* stel ik, evenmin als de *Pruissische bevolking*, verantwoordelijk voor wat één persoon misdreef."

2. De eisch van de *Elzas* en *Lotharingen*, gesteund op de beweerde *medepligtigheid van de Fransche Natie aan Napoleon's onzinnig bedrijf*, rust op een valschen grond en heeft eene, ook voor Duitschland, betreurenswaardige voortzetting van den oorlog ten gevolge gehad.

N° 41. 26 Aug. — „Of Europa zich aldus zal laten *intimideren*, of *casu quo* uitbreiding van grondgebied voor Duitschland grensversterking zijn zou, en welke gevolgen men, uit een dergelijke toepassing van het *nationaliteits*-beginsel, zou kunnen te gemoet zien, dit alles laat ik thans daar. Dit slechts herhaal ik: Onverantwoordelijk is het *de Fransche Natie* aldus aansprakelijk te stellen voor wat *niet zij* misdreef."

Dit weinige slechts wil ik uitschrijven. Telkens heb ik mij

verzet tegen het *utilizeren* van de gelegenheid ter *grensrectificatie*, door middel van een *ongegrond verwijt.* 1)

Nog één citaat evenwel, waarin mijn gedachtenloop, meer dan elders, volledig uitgedrukt werd.

N° 46. 1 Oct. — „De overmagt der Duitschers, waartegen Frankrijk vruchteloos spartelt, is verkregen door staatsbeleid, moed, talent, veerkracht, maar ook door een zonderlingen zamenloop van omstandigheden, en door onmiskenbaren zegen. Vijand van *Napoleontische* of *Fransche overheersching* kan niemand meer zijn dan ik. Dit blijkt uit mijne historische geschriften en politieke gedragslijn. Des te meer mag ik den wensch uiten dat van de overmagt geen misbruik gemaakt, en dat althans *de Fransche Natie* niet met smaad overladen en voor de schuld van *Napoleon* niet zedelijk-aansprakelijk worde gesteld.

Nooit welligt was eene Natie even meêlijdenswaard.

Nooit, *als Natie*, zoo onschuldig aan een haar desniettemin toegerekend bedrijf, aan het onzinnig bedrijf van Lodewijk Napoleon, bondgenoot en kreatuur der europesche diplomatie.

Met voorbedachten rade wordt uitgebazuind dat de Fransche Natie den oorlog begeerd heeft.

Met voorbedachten rade wordt de hefboom der volks-antipathiën aan het belang van het oogenblik dienstbaar gemaakt.

Met voorbedachten rade. — De nationale verbolgenheid der Duitsche bevolking is allezins verklaarbaar. Onder den indruk van een verraderlijken aanval, en dewijl men, dag aan dag, als ware *de Fransche Natie* tegen Duitschland opgestaan, de grieven van jaren en eeuwen her weder ophaalt. De rampzalige verwoedheid der Natien, die zich in exceptionele afgrijsselijkheden openbaart, mag aan die *arme schapen* niet, maar mag en moet aan u *staatslieden!* die beter weet, of behoort te weten, ten kwade worden geduid.

Gij verandert, waar gij *de Fransche Natie* aansprakelijk maakt, de *natuur van den krijg.*

Zoolang gij voor de [illegible] van den krijg bevreesd waart, hebt gij *de Fransche Natie gevleid.*

Zoodra de veldtogt het bewijs gaf van desorganisatie en magteloosheid, hebt gij *de Fransche Natie verguisd.*"

Van de publieke opinie der *Neutralen* sprak ik. Welnu! lees bijv. de *Edinburgh* en de *Quarterly Review;* de driemaandelijksche tijdschriften, waarin zich het oordeel van een zeer aanzienlijk gedeelte van Engeland uitspreekt.

1) Tegen het *profijtelijk maken* van den krijg door *historie-vervalsching.*

In de *Edinburgh Review* leest men:

„The allegation that *the war was not the war of the French people* IN ITSELF IS TRUE."

In de *Quarterly Review*.

„The Prussians have manifestly CHANGED THEIR GROUND since the war began. France has all the sympathies of Europa in this hour of her dire distress. Germany, on the contrary, has lost that kindly feeling."

We are amazed and terrified at the perfection of Prussia's military system, and dazzled by the heroic exploits of her soldiers; but we do not love a canse which has rapidly degenerated from the *unanimous rising of a great people to repel invasion*, into the *merciless progress of a bloodthirsty conqueror*."

Uit Londen berigt men dezer dagen aan *l'Indépendance:*

„Depuis que la guerre se prolonge et que, de *défensive* qu'elle était d'abord pour la Prusse, elle est devenue *agressive* et dirigée, non plus contre *l'Empire* qui l'a *provoquée*, mais contre *le peuple français* qui l'a *subie*, l'opinion publique de notre pays, qui était dans le principe très-hostile à *l'agresseur*, tend à rendre ses sympathies au *vaincu*."

Verontwaardiging en smart vond, in den beginne, hier te lande, weinig weerklank. Thans ontwaart men toenemenden bijval. 1)

En hoe is het in Duitschland, in Pruissen, in Berlijn?

Zoo *antikritiek* ligt viel, men zou niet, sedert 1866, tegen

1) De *Kreuzzeitung* kan mij, als een door *annexatie*-vrees bedwelmden *Hollander* (zie evenwel hierboven N° 54), of als een *franschgezinden socialist*, stilzwijgend, of met een schimpscheut, voorbijgaan. Dit is eene dikwerf probaat bevonden verlegenheidstaktiek. — Maar hoe dan met Stahls *alter ego?* met den in de dienst van Koning en Vaderland vergrijsden regtsgeleerde, staatsman en christen? met *von Gerlach*, die aan het getuigenis zijner conscientie vrijen loop liet en, in zijn kernachtig opstel *Die Annexionen und der Norddeutsche Bund*, wat velen niet dachten, en wat zeer velen wèl dachten, maar niet durfden uiten, met pligtmatige strengheid en vaderlandsliefde, in het licht gesteld heeft? — Wat dunkt u van dezen onkreukbaren regter, ook door zijne politieke overzigten, als *Rundschauer*, in de *Kreuzzeitung*, vermaard, en wiens kernachtige toespraak *Deutschland um Neujahr* 1870 ook bijkans onvermeld bleef?

de kritiek, zelfs van een *von Gerlach*, bijkans het stilzwijgen hebben bewaard. Zoo *anti-kritiek* ligt ware, zou het niet ontbroken hebben aan teregtwijzing, ook van den het spoor bijster geraakten *hollandschen* geestverwant.

De beantwoording van *ernst* met *kwinkslag*, in een blad als de *Kreuzzeitung*, is, dunkt mij, het sterkste bewijs dat in het binnenvertrek, als vrucht van meer bedaard overleg, aanvankelijk een *revirement* plaats heeft. Dat de conscientie ontwaakt; dat ze, door geen triumfkreeten en door geen voorspiegeling eener *Duitsche eenheid* (als waarborg van *Duitsche eensgezindheid!*) gesmoord wordt.

Zou er thans welligt, ook te Berlijn en bij de *Kreuzzeitung* zelve, reeds een voorgevoel van naberouw zijn?

„*Indien*, wat anderen onwaar schijnt, later bleek waarheid te zijn; *indien* het verwijt van oorlogzuchtigheid een onbewezen, een ongegronde, een ongerijmde beschuldiging van het Fransche Volk bleek; *indien* de zinspreuk *ferro et igni* de leus geweest ware van een onregtvaardigen krijg;

Indien, na verwoesting en verdelging, op franschen bodem en op kolossale schaal, voor het smartelijk jubilerend Duitschland, bij veel krijgsroem, eigen ~~roem~~ rouw niet slechts, maar zelfverwijt en het uitzigt op de veroordeeling van tijdgenoot en nageslacht gevoegd wierd;

Indien gebeurde, wat mij, en velen met mij, allezins gebeurlijk voorkomt, zou dan *de wortel der bitterheid van Duitschers onderling*, door de naweeën van *Sedan* beter dan door die van *Sadowa*, uitgeroeid zijn?"

Evenmin als in Holland, schrijft von Gerlach, 1) zal de niet *echt-christelijke* school *godsdiensteloos* zijn. Zij zal haar eigenaardige belijdenis hebben. De belijdenis, de eeredienst, de godsdienst van den *eeuwigen Kosmos*.

Welk een zonderling woord! den *eeuwigen Kosmos*. Zonderling inderdaad, maar veelbeduidend.

Om dit te verstaan, is het noodig te weten wat onlangs te Maagdeburg plaats had.

Ook te Maagdeburg, woonplaats van v. Gerlach, is het honderdjarig jubilé van den beroemden *Alexander von Humboldt's* geboorte gevierd. Feestredenaar was de gewezen predikant *Sachse*. Tusschen hem en een vroegeren medestander

1) Zie blz. 46.

Uhlich, was verwijdering ontstaan. Waarom? omdat deze het geloof aan een *persoonlijken God* hield voor eene, in de kerk der lichtvrienden, allezins verdragelijke geloofsschakering.

Sachse niet aldus. Tegen elke transactie onverbiddelijke godloochenaar, slingert hij, in zijne feestrede, een banvloek ook tegen de *Christelijke school.*

Zijn geduchten aanval ontleent hij aan eene toespeling op het in Duitschland algemeen bekende werk van Humboldt; natuurbeschrijving, onder den titel van *Kosmos*, waarin, volgens de opvatting van *Sachse* althans, van een persoonlijken God geen spraak is. 1) Laat ons vernemen wat von Gerlach over deze philippica tegen *christelijk-nationaal* schoolonderwijs verhaalt. 2)

„Kosmos oder Antikosmos," die selbständige ewige Welt oder der lebendige persönliche Gott, als sich ausschliezsende Gegensätze. Unter dieser Signatur wurde neulich in Magdeburg Humbold gefeiert, als Vertreter der Verweisung Gottes hinaus aus der Welt. Der Haupt-Festredner war der ehemalige Prediger *Sachse*, der vor Jahren von Uhlich sich getrennt hat, — wie man damals hörte, deshalb, weil Uhlich den Glauben an den persönlichen Gott zwar für unwesentlich, aber doch für tolerabel erklärt hatte, ähnlich wie jetzt von Seiten des Protestantenvereins erklärt wird, dulden wolle er den Glauben an die Fundamente der Kirche, an ihre Wunder und ihre Dogmen; nur für gleichgültig wolle er diesen Glauben erklären und seine Leugnung für gleichberechtigt in der Kirche. Nicht so Sachse. Er will von solcher Toleranz nichts wissen."

Hierop volgt een fragment, waarvan de mededeeling thans dubbel gewigt heeft. Als teeken des tijds. Als voorteeken der ontwikkeling van het radicalisme in Duitschland.

---

1) „Gegen den Vorwurf des *Atheismus*, der von verschiedenen Seiten dem Buche gemacht ward war H. nicht unempfindlich, und er berief sich, um denselben zurückzuweisen, darauf, dasz überall von der *Schöpfung* und von dem *Geschaffenen* die Rede sei. Jedoch mit Unrecht, denn es ist unverkennbar, *dasz er sich mit diesen Ausdrücken nur dem herrschen den Sprachgebrauche angeschlossen hat.*" Zoo leest men in het *Staats-und Gesellschafts-Lexikon* v. Wagener.

2) Of de belijdenis van den *eeuwigen Kosmos* op het *nederlandsche* schoolwezen, invloed heeft, kunnen onze Duitsche vrienden zelf beoordeelen bijv. uit de *Bijdragen der Vereeniging v. Christ. nationaal schoolonderwijs.* I. p. 4.

„Wie?" — ruft Sachse am Magdeburger Humboldfeste vor der Versammlung aus — „Wie viele wären noch unter uns, die noch meinten, sie wandelten auf dem Boden einer Erde, die einst durch das Schöpferwort einer gewaltigen Macht aus dem Nichts ins Dasein gerufen worden — da doch Humbold's KOSMOS uns die Welt zeigt als ein alleiniges Ganzes, welches sein Leben in sich selbst trägt und nirgend die Frage aufwerfen laszt über seinen Anfang oder sein Ende, fur welches Anfang und Ende nur beschränkte Formen des sie beobachtenden Menschengeistes sind — die noch wandelten auf dem Boden, dessen Gräber sich austhun und die Gestorbenen wiedergeben sollen, — auf dem Boden, von dem ein Christusbild zum Himmel emporschwebt? Nein, *der* Boden ist wie die nächtliche Gestalt uberlieferter Vorurtheile nur noch sichtbar in den dunkeln Seelen einiger Pastoren, Superintendenten, Consistorialräthe und Mitglieder von Kirchenräthen. Er taucht nur noch auf aus Priestern, Bischöfen, Erzbischöfen und aus der dunkeln Hirnschale, die eine dreifache Krone trägt und unter welcher der Sitz der Infallibilität sein soll. — Dem gegenüber Humbold mit dem Geisteslichte der Erkenntnisz über den wirklichen Lebensboden des Kosmos! Bis jetzt waren die Gegensätze: Christus und Antichrist. Von nun an ist der Kampf auf Leben und Tod angesagt zwischen Kosmos und Antikosmos. — Es bedarf nicht mehr der *Cultus*gemeinden; *Cultur*gemeinden müssen kommen auf dem Boden, den Humbold mit seinem Kosmos geschaffen hat. Wahr musz werden das Wort, dasz auf der Grundlage naturwissenschaftlicher Erkenntnisse, welche die Gleichberechtigung aller derer, die ein Menschenantlitz tragen, als nothwendiges Ergebnisz hat, die Achtung vor der persönlichen und politischen Freiheit jedes Menschen, jedes Mitgliedes der bürgerlichen Gesellschaft beruht. Wie? *eine Confessionsschule soll dan noch in die Schule der Zukunft hineingetragen werden?* Das heiszt ja — eine Schule, in der die beschrankten Satze des Anti-Kosmos gelehrt werden."

Met daverend gejuich (*Beifallsturm*) werd deze rede begroet.

„Auf diese Rede folgte — sagt die Magdeburger Zeitung — ein „Beifallssturm" der versammelten Hunderte, veilleicht Tausende.

Aehnlich ist diese tendenziöse Begeisterung aufgeflammt in Berlin und in anderen Deutschen Städten fur einen Naturforscher, der als Kammerherr einheimisch war in den Gemächern unserer Könige. Sie ist nach dieser Erläuterung *Sachsens* nicht mehr unverständlich."

Wat den vrijzinnigen het eerste te doen valt, is *het Christendom uit de school te delgen.*

„*Zunächst gilt es das Christenthum aus der Schule auszutilgen.* Aber confessionslos wird dadurch die Schule nicht werden. Nur eine andre Confession wird in die Schule einziehen — statt der christlichen

Confession die des ewigen Kosmos, die, wie wir oben mitgetheilt, bei der Humboldfeier in Magdeburg in so stürmischer Begeisterung proclamirt worden ist, und diese kann und wird *in der Schule keinen lebendigen Glauben an einen* LEBENDIGEN GOTT *neben sich ertragen.*"

Weg, ook in de school, weg met den LEVENDEN GOD!

Ook van de school geldt het bekende: „Gij boodt geen hulde aan God? Zoo ben ik, daardoor reeds, de meester van uw lot."

In eene te weinig bekende rede van 22 Maart 1870 (*l'Ecole chretienne*) zegt Ernest Naville:

„Des écoles sérieusement isolées de l'influence de la foi, deviendront, non pas immédiatement ni tout d'un coup, mais peu à peu et par une pente naturelle, des ÉCOLES D'INCRÉDULITÉ."

Des écoles d'incrédulité. Niet *godsdiensteloos* evenwel.

Velerlei godsdienst is er.

De godsdienst der *Rede.*

De godsdienst der *Natuur.*

In Duitschland de godsdienst van den *eeuwigen Kosmos.*

Naville eindigt zijn voortreffelijk werk *La Vie éternelle*, na de beschrijving van de hedendaagsche wijsbegeerte der wanhoop, aldus:

„Il faut que ceux qui n'ont pas laissé toute espérance, il faut que le pauvre et le riche, l'ignorant et le savant, celui qui a rencontré le Ressuscité dans la douleur et près de la mort, celui qui a rencontré le Sauveur dans le repentir, celui qui, dans l'étude, a vu la lumière du Verbe éternel briller à ses regards, il faut que tous ceux qui croient encore à Dieu, à l'âme, au devoir, à la sainteté, à l'immortel avenir, se rapprochent, s'unissent, et, à la parole de néant qui va se répandant sur la terre, répondent avec fermeté: LA VIE ÉTERNELLE."

Ook in Nederland hebben *wij* (dit WIJ, is meen ik, nog talrijk) niet genoeg aan den eeuwigen *Kosmos.* Wij gelooven en belijden den LEVENDEN GOD en het EEUWIGE LEVEN.

*** LUXEMBURG. Zie daarover het program van Dr. Wagner (blz. 28). — *Luxemburg* bij Duitschland; voor *Limburg* schadeloosstelling; een *grensrectificatie*, dit alleen verlangt hij. — Voorts geen geweld. „Wir Deutschen greifen ja nirgends gewaltsam ein." — Holland en (grootendeels althans) Belgie en Zwitserland zijn fragmenten ontvallen van het Duitsche Rijk. „Die einzige wirthschaftliche und politische Bedeutung hat Holland längst unwiederbringlich verloren. So: *cessat causa cessat effectus.*" — Tot dusver Dr. Wagner. IPSE DIXIT.

N° 58. 17 December 1870.

De *driemaandelijksche Tijdschriften* in Engeland zijn der lezing en der overdenking, nu vooral, allezins waard.

Het Engelsch *gouvernement* maakt een zoo schitterend figuur niet. Een staatkundige van den eersten rang, wiens uitgegeven *Correspondance*, minstens evenzeer als zijne overige geschriften, aan belangrijke opmerkingen ter bestudering van den geest onzer tijden, rijk is, Tocqueville, liet zich, reeds in 1839, aldus uit.

„Votre gouvernement, je vous en demande pardon, me parait faire une assez triste figure. Il accrédite de plus en plus en Europe cette opinion que l'Angleterre peut bien encore menacer 1), mais qu'elle ne peut plus frapper, tant ses embarras intérieurs et extérieurs sont grands et sa politique vacillante. Le gouvernement anglais n'apparait plus que comme une ombre de la grande machine de guerre qui a été si longtemps dressée contre Napoléon." 2)

Indien Tocqueville de oorlogen van 1859, van 1863, van 1870 beleefd had, de teregtwijzing zou thans scherper zijn geweest.

Dezer dagen heeft Pruissen (de groote mannen te Versailles) het Engelsche ministerie voor dezen oorlog aansprakelijk gesteld. 3)

Niet ten onregte.

Een, vóór de oorlogsverklaring, duidelijk uitgesproken *veto*, ten gevolge waarvan *casu quo* het uitzeilen van de Fransche vloot naar de Baltische zee belet wierd, zou, in het beslissend oogenblik, den vrede hebben bewaard.

Ook thans liep de *speculatie der lijdelijkheid* op teleurstelling uit. Evenmin als Napoleon III, in 1866, was Engeland, in 1870, op zoo snelle verbrijzeling der ééne partij verdacht.

Engeland is evenzeer verantwoordelijk voor bijkans al wat *Pruissen* reeds vroeger, sedért 1863, misdreef.

---

1) Volgens *the Edinburg Review* (Gladstone?) „With no great benefit to Englands fame."

2) Ook van *menacer*, is, voorzigtigheidshalve, geen spraak meer.

3) Hierboven, p. 41.

Een staatsman wiens oordeel gezag heeft, Sir Stratford Canning, heeft, in 1866, het Parlement herinnerd, dat de jammerlijke slapheid van de engelsche politiek in Sleeswijk-Holstein de baan voor de willekeur en ongeregtigheid opengesteld heeft.

Ook volgens de *Edinburgh Review*, zou, in 1863, een enkel woord, in tijds gesproken en door een vloot in de deensche wateren ondersteund, Europa behoed hebben tegen de reeks van jammeren waarvan het onregt tegen *Denemarken* het begin was.

„This very war is an example of the service which would have been rendered to Europe, if two years ago a British fleet in the Belt and the Sound had resolutely announced that Denmark „was not alone" in her hour of danger, and *saved the Duchies from a Prussian invasion*."

Ten gevolge der *localizerings*politiek, heeft Pruissen, van 1863 tot 1870, onverhinderd, een *drama in drie bedrijven* gespeeld. Er is eene gansch niet toevallige aaneenschakeling der drie oorlogen, waarmeê de vrede van Europa, op telkens grooter schaal, verstoord is.

„The events between 1863 and 1870 must be looked upon as one transaction — as successive acts of the great drama of Prussian aggrandizement. The peace of Northern Europe was broken in 1863 by the infamous spoliation of Denmarck; and, *since that time war, or the preparation for war, has never ceased.* If the loss of territory were to be impartially inflicted upon the powers to whose ambition the disturbance of European peace is due, *it would not be upon France that the mean penalty would fallen.*" 1)

Evenwel, in de verantwoordelijkheid desgene die de daad had kunnen beletten, *ligt voor den dader geen vrijbrief.*

Engeland is aansprakelijk voor *bijkans* al, niet voor *al*, wat Pruissen misdreef.

Engeland liet, en laat ten nadeele van Denemarken, van Oostenrijk, van Frankrijk, den vrijen loop aan

1° de *entente cordiale* van Rusland en Pruissen, in 1863, waardoor, na de verplettering der overblijfselen van Poolsche *nationaliteit*, de weg naar Sleeswijk-Holstein gebaand werd;

---

1) *Quarterly-Review.*

2° de zamenspanning van Bismarck met Napoleon en Victor-Emanuel, in 1866, die de voorbereiding van den Duitschen broederkrijg was;

3° het bedrijf van Napoleon, in 1870, waarvan, zoo al niet de onzinnigheid, het *onregt* althans in het oog viel.

Daarentegen; niet aan Engeland is te wijten de aanklagt van *de Fransche Natie*, met het verlies van den *Elzas* en *Lotharingen strafbaar.*

Niet aan *Engeland* is te wijten de oprakeling en aanblazing van wederzijdschen erfelijken volkshaat; de ontaarding, dien ten gevolge, van een snel afgeloopen veldtogt in een eindeloozen strijd, waarbij oorlogsregt en hartstogtelijkheid een wedijver in telkens gruwelijker barbaarschheden schier onvermijdelijk maakt.

Niet aan *Engeland* is te wijten een woekeren met Frankrijks plotselinge en deerniswaardige regeringloosheid; een misbruik van overmagt, waaruit, ook voor Duitschland ontstaan zal meer rouw dan roem, meer zelfverwijt dan voordeel.

Gervinus heeft geen ongelijk. *Edelmoedigheid* is het kenmerk niet der Bismarcksche politiek.

Velen, in Duitschland althans, bevreemdt het dat er in Frankrijk tegen Duitschen overmoed een *algemeene* kreet van verontwaardiging gehoord wordt.

Ergerlijk komt het hun voor dat zelfs een staatsman, een Christen, een grijsaard, aan den rand van het graf, een historische figuur onder de eerbiedwaardigsten van onzen leeftijd, dat, zegt men, naast een Gambetta, een Favre, een Victor-Hugo, ook een Guizot verklaart: „Er blijft ons niets over dan *„une guerre à outrance*, waarvan *niet op ons* de verantwoordelijkheid rust.”

Eilieve! is volgens u, Duitschers! die eensgezindheid zoo onverantwoordelijk? zoo onverklaarbaar?

Gij hebt *de Fransche Natie*, zoodra de kans voor u schoon stond, voor het bedrijf van Napoleon *strafbaar* verklaard.

Gij hebt, onder het tergend eufémisme van *grensrectificatie*,

de overgaaf van twee met Frankrijk vereenzelvigde gewesten, als *conditio sine quâ non*, op den voorgrond gesteld.

Gij hebt, wat vrij wat meer beteekent, gij hebt, van de oudste tijden af, bijeengerakeld al wat bruikbaar scheen ter verguizing van het *Fransche Volk*.

Als eerste vrucht uwer, zoo het heet, herboren *Nationaliteit*, hebt gij gezegd en gedaan al wat voor de *Nationaliteit* uwer naburen beleedigend was.

En nu, bij zooveel eigen prikkelbaarheid van *nationaal eergevoel*, vindt gij, wat ge in u zelven hoogelijk prijst, bij de Franschen afkeurenswaard! nu zijt gij vertoornd, evenzeer als verbaasd, zoodra gij bespeurt dat, ook in Frankrijk, elke verscheidenheid van politieke denkwijs in eendragtige vaderlandsliefde versmelt.

Twee citaten, ter ontnuchtering, lever ik u. Tevens ten bewijze dat, zelfs van *Fransche* staatslieden, iets dat u te stade komt, kan worden geleerd.

De citaten zijn, dunkt me, beide in 1870 allezins passend, al worden zij ontleend aan een reeds in 1840 geschreven brief.

1. Gij klaagt over den invloed der *radicalen* in Frankrijk. Tocqueville zou u onder het oog brengen dat *uwe* handelwijs ze sterk maakt. — „Le radicalisme s'appuie momentanément sur *l'orgueil national blessé:* cela lui donne une force qu'il n'avait point eue."

2. Gij vindt het laakbaar dat, zelfs Guizot, het zwichten, in een hartstogtelijke zinsneê, ontraadt. — Tocqueville zou het prijzenswaard achten. Om de verkeerde driften van het volk te beteugelen, behoort men zelf te deelen in lofwaardige hartstogtelijkheid. — „On n'a quelque chance de maîtriser les *mauvaises* passions du peuple *qu'en partageant celles qui sont bonnes.*"

In de *Kreuzzeitung*, onder de rubriek *Die Neutralen*, leest men:

„Es ist in neuerer Zeit immer als ein besonderer Triumph der Staatsklugheit angesehen worden, einen ausbrechenden Krieg zu-*localisiren*.

Wir untersuchen heute nicht, ob solche Klugheit des Rühmens werth sei. Aber wenn es nun einmal Grundsatz der europäischen Politik geworden ist, dasz *Jeder nur für sich* zu sorgen habe; wenn man nun einmal

die Idee einer europäischen Staaten*familie* aufgegeben hät, — so erfordert jedenfalls DIE CONSEQUENZ dasz, wie der Krieg, *so auch der Frieden localisirt wird.*"

Vroeger was er, onder de Natiën van het Christelijk Europa, eene zedelijke *familie*-betrekking, die, tegen het onregt, een onwaardeerbaren steun gaf.

Ook in een *casus-positie*, als in 1870 zich voordoet. Nu zelfverdediging, onder den bedwelmenden invloed der victorie, in meêdogenlooze vernieling van den tegenpartijder ontaard is.

„Dans la lutte du faible contre le fort, le faible est placé naturellement sous la protection de tout le monde; il a dans tous les neutres des auxiliaires intéressés à le défendre, et qui ont qualité pour intervenir, afin d'empêcher, soit que l'agression injuste ne soit consommée, *soit même que la défense légitime ne dépasse la mesure dans les représailles. S'ils ne réussissent pas toujours à prévenir le duel, ils sont là du moins pour en limiter la portée et en modérer la conséquence, pour soutenir le vaincu et contenir le vainqueur;* AYANT LE DROIT DE METTRE LEUR VETO A TOUTE CONQUÊTE EXCESSIVE, *ils arrêtent la lutte avant qu'elle n'aboutisse à ces exterminations qui rayent un peuple de la carte.*" 1)

Europa heeft de *familie*-betrekking, bij het begin ook van dezen oorlog, ter zij gesteld. Europa heeft het *chacun pour soi*, door Napoleon te *laten begaan*, gehuldigd. Nu moet, volgens de *Kreuzzeitung*, Europa ook Pruissen *laten begaan.* Nu moet het, ten profijte van Pruissen, al zou geheel Frankrijk worden uitgemoord, in de terzijdestelling van het christelijk voorschrift *consequent* zijn.

Elders is de *Kreuzzeitung* zoo consequent niet. Elders, waar het om eene ook haar niet ongevallige annexatie van *Lotharingen* en den *Elzas* te doen is, waarschuwt de *Kreuzzeitung* tegen overdreven zelfverloochening, die het eigen belang prijs geeft, die de edelmoedigheid al te ver drijft. Zij verzet zich tegen een *Excess der Tugend.*

Zij herinnert aan eene, bij de Duitschers te zeer, *zegt ze*, in vergetelheid geraakte vermaning van Klopstock: „Seid nicht allzu gerecht."

Welnu! *Consequent-zijn* is ook een deugd. Wees niet *al te* consequent.

---

1) A. de Broglie. Hierboven, I. p. 356.

Nu gij zelf te vergeefs naar het eind uwer zegepralen uitziet, zou Klopstock u zeggen: Wees niet *al te* consequent; *vooral niet* in het afweeren van de, ook voor u, wenschelijke pligtbetrachting der *Neutralen*, en in de reeds veel te ver gedreven *ontchristelijking van het Volkerenregt.*

De Neutralen! Er zijn onderwerpen waarvan de regeling regtens tot de taak van geheel Europa behoort. De herinnering hieraan onlangs door Oostenrijk was, ofschoon, helaas! vruchteloos, althans niet overtollig.

„Es ist der Regierung Oesterreich-Ungarns unmöglich, in der Weise, wie es neuerlich van Seite des St. Petersburger Cabinets geschicht, die absolute Enthaltung des anbetheiligten Europa zu billigen und zu empfehlen. Sie hält es vielmehr für Pflicht, auszusprechen, *dasz sie noch an* ALGEMEIN EUROPAISCHE *Interessen glaubt* und dasz sie einen durch unparteische Einwirkungen der NEUTRALEN herbeigeführten Frieden der Vernichtung weiterer Hunderttausenden vorzichen würde."

Wanneer zal het *einde* van dezen oorlog daar zijn?

Dit vraagt, met deernis voor Duitschland en Frankrijk, thans iedereen.

Nog een andere vraag is er. Als eindelijk het *einde* daar is, wat dan?

Stel de *vrede* is daar. Stel Duitschland heeft volkomen getriomfeerd. Stel Frankrijk is diep vernederd, uitgeput, vernield, en, zoo ge meent, voor langen tijd in politieke beteekenis, *uit de kaart van Europa gewischt.*

Zoo ge meent. Zal uwe meening juist zijn? Frankrijk is nooit gevaarlijker voor Europa geweest dan toen het in magteloozen toestand geraakt scheen.

Zelfs Burke, door bijkans niemand in profetischen blik geëvenaard, heeft zich, te dezen opzigte, ook voor den nazaat ter waarschuwing, vergist.

In 1790 liet hij zich aldus uit:

„Uit een *politiek* oogpunt moet Frankrijk thans beschouwd worden als *niet meer aanwezig in het Staten-stelsel van Europa.* Niet ligt valt het te bepalen of het immer daarin weder als *groote Mogendheid* zijn plaats

zal hernemen. Nu althans is er, op de *politieke* weegschaal, *geen Frankrijk meer.* Veel tijd zou er ongetwijfeld vereischt worden om het te herstellen tot vorigen werkkring. — „*Ook de Franschen hebben, naar men beweert, vroeger in den oorlog geschitterd*" — „zal misschien de taal zijn van het opkomend geslacht." 1)

Vergelijk met dergelijk eene profecie de verhouding tusschen Frankrijk en Europa van 1790 tot 1815.

1) „Mr. Burke said in substance..." That France is, at this time, in a political light, to be considered *as expunged out of the system of Europe.* Whether she could even appear in it again, as a leading power, was not easy to determine: but at present he considered France *as not politically existing;* and most assuredly it would take up much time to restore her to her former active existence. — *Gallos quoque in bellis floruisse audivimus*, might possibly be the language of the rising generation."

Het onzinnige van Napoleons bedrijf is oorzaak der verslagenheid en regeringloosheid, waarvan Pruissen, na Sedan, een, ook voor Duitschland, betreurenswaardig misbruik gemaakt heeft.

„Il n'est pas un homme sincère en Europe qui puisse affirmer que la France, librement consultée, eût fait la guerre à la Prusse." — Deze verklaring van het Fransche Gouvernement in *September* komt met de betuigingen van den Koning van Pruissen en van den Rijksdag in *Julij* overeen. Met overrompeling van *de Fransche Natie* zelve is (door de nietsbeduidendheid van het voorwendsel en het onverhoedsche van den aanval) Duitschland, als één man, in het harnas gejaagd, zijn alle gunstige kansen, als in één oogwenk, ten nadeele van Frankrijk gekeerd. Niet doeltreffender had de Keizer te werk kunnen gaan, zoo hij, om zijn eigen volk te verraden, met Bismarck in verstandhouding had gestaan. Zijne talrijke misgrepen van ondergeschikten aard zijn, volgens de allezins juiste opmerking van de *Edinburgh Review*, nietsbeduidend, vergeleken bij de onbezonnenheid waardoor hij zelf de menigvuldige tegenstanders van Bismarck, door het gemeenschappelijk gevaar en de behoefte aan eenheid van *nationalen* weerstand, tijdelijk althans, om zelfbehouds wille, uit vijanden in bondgenooten herschiep.

VARIA.

*** EEN DISSONANT. — De vermaarde hoogleeraar Gervinus, orakel van de Duitsche linkerzij, laat zich, in de voorrede der vijfde uitgaaf van zijne *Geschichte der Deutschen Dichtung*, over de Europesche politiek van 1866, als onedelmoedig en voor de toekomst hoogstgevaarlijk, uit. — Een man, zegt men, die aan *democraten* en *socialisten* de hand reikt! Zoo ja, zorg dat ge niet, door onverantwoordelijk bedrijf, aan zoodanigen man op de publieke opinie vat geeft.

*** LUXEMBURG. Van geweldige annexatie is, m. i. tot dus ver geen spraak. Wel van *eigendunkelijke* terzijdestelling der Tractaten, op het voorbeeld van Rusland.

De ruil van *Luxemburg* tegen de *Nassausche* erfbezitting was voor Nederland, bij de uitkomst, niet gunstig. — Tijdens de vereeniging met België heeft Luxemburg de oppositie versterkt.

In 1867 had de overdragt aan Frankrijk (waartegen in kalmer oogenblik, Bismarck waarschijnlijk zich niet zou hebben verzet) Europa misschien tegen den in 1870 losgebroken oorlog behoed. — Vergelijk VAN BEMMELEN, *Het Congres te Londen van* 1867 ('s Hage, 1869).

*** HET NEDERLANDSCHE STAATSREGT.

Ten vorigen jare verscheen een merkwaardig en te weinig opgemerkt boekje *Ter nagedachtenis van Dr.* G. SIMONS. — Aldaar werd het denkbeeld geopperd eener *Kabinetsformatie*, waarin ik ambtgenoot van Thorbecke zijn zou.

Die zinsnede las en herlas ik toen met smartelijken glimlach. Nu de aandacht er andermaal bij bepaald wordt, lever ik onverwijld protest in.

Niet om, zonder noodzaak, te herhalen dat mijn werkkring het boekvertrek tot grens heeft. Maar om, ook te dezer gelegenheid, te doen uitkomen waarin, tusschen ons, de *aard* en het *gewigt* der *principiële tegenstelling* ligt.

Drie opmerkingen slechts.

1. In verhouding tot den *grondtoon der eeuw* staan we lijnregt tegen over elkaâr.

2. Dit valt bepaaldelijk bij de *onderwijs-kwestie* in het oog. *Begunstiging* van een staatsschool, met den eisch der christelijke volksopvoeding onvereenigbaar, is wegcijfering der *vrijheid van onderwijs* en loopt op ZOOGENAAMDE *scheiding van Kerk en Staat* uit.

3. Ook in den *Staatsvorm* is er contrast; vooral sedert de uitgaaf der voortreffelijke *Narede* (1870) onmiskenbaar. — Volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band tot de kiezers!* In stede van *volksorgaan*, ontaardt aldus het Parlement ligt in regerings*werktuig*. Ook de Tweede Kamer wordt *talrijke Raad van State*, is niet *hartader van het Nederlandsche Volk*.

Dergelijk Collegie wordt zeer ligt steunpunt van ministeriële *autocratie*. Aldus valt weg het uitnemendste van het *Constitutioneel Gouvernement*, gelijk het in de eigenaardigheid der *nederlandsche* volkshistorie wortelt. Namelijk de *realiteit* van een *volksinvloed*, die niet in kunstmatige beperkingen te loor gaat, noch door een pretentieuse *aristocratie van het verstand*, in het voortreffelijkste der *nationale aspiratien*, tegengewerkt en gesmoord wordt.

DRUKFEILEN. Blz. 53, al. 5, r. 3, roem, l. rouw.
„ 55, r. 21, *Cultur*gemeinden; *C.* l. *Cultusg C.*

Nederlandsche Gedachten.

N° 59. 23 December 1870.

„Als uitputting daar is, zal de staking van oorlog komen, die *vrede* heet. *Wanneer?* dit weten wij niet. Misschien dat, als het *Kersfeest* aanbreekt, de blijde boodschap *Vrede op aarde, in de menschen een welbehagen!* de twee magtigste volken der Christenheid aantreft, nogmaals het jammerlijk bewijs leverende wat in onze dagen de lofspraak beteekent: „Zie hoe lief hebben deze Christenen elkaâr!" 1)

Een aantal weken vlogen, sedert dit in de *Times* geschreven werd, voorbij. 2) Nauwelijks werd toen de langdurigheid der schriktooneelen, het gruwelijke der tegenstelling van Christelijke feestviering met dergelijk een reeds *vijf maanden* volgehouden en honderdduizenden ten grave slepend tweegevecht mogelijk geacht. Thans zal het *realiteit* zijn. Thans zal de viering van het *Kersfeest*, naar het zich laat aanzien, de voorbereiding zijn der vernieling van Parijs

Thans zijn der herlezing dubbel waard de regels waarin een geliefde meesterhand, in weinige trekken, eene schets der afgrijselijkheden van den oorlog voorlegt.

„Denkt hoe men nederzit te Parijs, met het vooruitzicht van uithongering of bombardement! Denkt hoe men nederzit te Berlijn, als elke volgende legerlijst de zekerheid van het sneuvelen eens geliefden kan aan

---

1) „With *exhaustion* will arrive that cessation of war which is called peace. When that will be, we know not. It would seem that, when Christmas comes, the Message of *Peace and Good Will Among Men* may find the foremost nations in Christendom proving once more the irony of the ancient phrase: „See how these Christians love one another."

2) Evenzoo las men in de *Times:*

„*Parijs moet vallen.* Laat belegerden en belegeraars ten prooi zijn van pestilentie en slachting. Verbrand dorpen in Frankrijk en laat in Duitschland aan het huisgezin de huisvader ontvallen, en aan kleine kinderen, *over het Kersfeest heen*, door onuitwischbare lessen *de blijde Boodschap van Haat en Weerwraak* worden geleerd. Het doet niets ter zake. Tweederlei onbuigbaarheid staat tegen over elkaâr, en, aldus eerst, kan proefondervindelijk worden uitgemaakt wie van beiden, *om den anderen tot gruis te vermalen*, sterk genoeg is."

brengen! Poogt u; weinigen uwer hebben ze beleefd of aanschouwd; poogt u de gruwelijkheden van den oorlog voor te stellen! De platgeschoten steden, de verbrande dorpen, de vertreden oogsten, de bloedige slagvelden, de meedoogenlooze terechtstellingen; de radelooze huisvaders, de wanhopige moeders, de kinderen, omzwervende bij de puinhoopen van het ouderlijk huis. Al de voorrechten der beschaving opgeschort; de werken des vredes vernield; de bronnen der welvaart gestopt; het onderling verkeer afgesneden; de bescherming der wet onzeker; de soldaat meester; geen recht dan het oorlogsrecht! De vreeslijke gevolgen van een nederlaag; de jammerlijke nasleep van een overwinning." *a*)

Eene beschrijving ontzettend in onloochenbare juistheid.

Voeg er bij de eigenaardigheid der oorlogen, gelijk ze thans gevoerd worden. De nooit geëvenaarde talrijkheid der legers; al wat de wetenschap vermag, aan menschenvernieling op uitgebreide schaal dienstbaar gemaakt. — Voeg er bij het kenmerkende van *dezen krijg* in het bijzonder. De oprakeling van verderfelijken volkshaat; de exceptionele rampzaligheid eener bevolking, aan wie, gelijktijdig, regering en geregelde krijsmagt is ontvallen 1); aldus, schier regeringloos en weerloos, prijs gegeven aan de tallooze legers van het krijgshaftige en triomferende Duitschland. Vergeet niet de ijsselijkheden eener worsteling waarbij, in allezins verklaarbare angst en radeloosheid, burger en boer, man en vrouw voor huis en erf, voor haardstede en altaar strijdt; waarbij de overwinnaar door het wanhopige der elk middel te baat nemende zelfverdediging getergd, evenmin elk middel ter afweering en weerwraak ontziet; waar aldus een wedijver in onmenschelijkheden wederzijds pligtmatig gekeurd wordt. En bij dit alles, en boven dit alles, bedenk dat de Duitscher zijn bedrijf *idealiseert*, dat hij zijn leven veil heeft voor een

---

a) Beets. *Genadige onderscheiding.*

1) Het voorbeeldelooze der ligtvaardigheid waarmeê de Keizerlijke Regering het Fransche Volk in de jammeren eener reeks van nederlagen gestort heeft, komt dagelijks meer aan het licht:

„The last series of papers from the Imperial Correspondence would alone afford a more than sufficient explanation of the disasters which have hitherto overwhelmed the French arms. They display a collapse in every particular of Army-organisation, such as would previously have been incredible in a military nation. — *Times* 17 Dec.

heiligen krijg; dat hij zich geroepen acht, terwijl hij het herboren Vaderland beveiligt, ter voltrekking van het GODSGERIGT over een, zoo het heet, in rustelooze roofgierigheid onverbeterlijk geslacht, wegens goddelooze ontzedelijking, met de *Canaänieten*, met de *Amalekieten* (even als in 1866 van *Oostenrijk* 1) vermeld werd), vergelijkbaar.

Dit zijn de eigenaardigheden van den oorlog die, tijdens het *Kersfeest* verkondigt: „Ziet, hoe lief hebben die Christenen elkaâr.

Een *Vredeverbond* dus!

De bedoeling is prijzenswaard; maar het middel valt onder de rubriek van den veelsoortigen torenbouw van Babel.

Zoolang de *zonde* op aarde is, zal ook de oorlog een noodzakelijkheid zijn, een pligt, een zegen.

Ook van den *oorlog* geldt: De Overheid draagt het zwaard niet te vergeefs.

Verneem het van da Costa:

---

1) Bij menigeen die dit leest, zal het vermoeden oprijzen dat ik overdrijf. Dit is het geval niet. De *Conservatieve rigting*, van wie men dit het minst zou verwacht hebben, gaf in Pruissen het voorbeeld. — Dr. Fabri, gewoon een billijk en gematigd oordeel te vellen, verhaalt het, en geeft de toelichting er bij.

„Sie ist gewöhnt ihre politischen Grundsätze als reine Ausflüsse einer wahrhaft christlischen Weltbetrachtung hinzustellen und zu preisen. Indem sie, unter theilweiser bedenklicher Verleugnung der ihr sonst eigenthümlichen Grundsätze, in die durch die Erfolge der Politik Bismarcks geschaffene neue Lage mit vollen Segeln einging, bedurfte sie eines Dekmantels, welcher die ihr vollzogene Wandlung nich nur verhüllte, sondern *auch vor den ihr anhängenden Volkskreisen* als eine legitime erscheinen liesz. Sie fand ihn nicht nur in jenem von mir gezeichneten specifisch-preussischen Patriotismus, sondern verlieh demselben sofort auch *eine starke religiöse Farbung.* Der Krieg mit Oestreich, dessen Allianz lange von ihr gepriesen worden, war nun auf einmal ein „heiliger Krieg," und die groszen Kriegsthaten der preussichen Armee wurden nun nicht nur nach ihrer bewundernswerthen militärischen, wie moralischen, Tüchtigkeit gebührend anerkannt, sondern da und dort wohl auch auf Kanzeln in einem Tone besprochen, als handle es sich wenigstens um *einen Sieg Israels wider* DIE AMALEKITER."

Hoe nu? de krijg voortaan niet vreeslijk meer den mensch?
Geen kalme vrede meer zijn uitzicht en zijn wensch? —
't Zij ver! Maar 's menschen geest, verslingerd aan deze aarde,
Heeft vaak ook deze gaaf en wat haar weldaad baarde,
Gemisbruikt en miskend, de rust verkeerd in lust,
Ten doodelijken slaap zich zelven ingesust,
Of wel den stroom des bloeds, die vrij en frisch moet bruizen,
Bevriezen laten of vermoddren in zijn buizen.
Neen, meer! des menschen ziel, in eigen wil verstrikt,
In 't zondenet verward, moet somtijds opgeschrikt
Van Boven, om den God der heerlijkheid te vreezen,
Te zoeken! Is dan 't hart nog vatbaar voor genezen,
Dan zijn die schuddingen behoudend! — zelfs de krijg,
Het zij der volkren of der geesten, op dat zwijg'
Begoochling, — opengaan gewetens, — afgoôn vallen,
Gods Woord zijn werking doe door 't kruis, — den duizendtallen
Der opgeschrevenen ten leven, tot een stof
Van aller eeuwen loop doordaverenden lof!

Ook Camphuyzen wist het:

Ach! waren alle menschen wijs
En wilden z' allen wel;
Dan was deez' aard' een *paradijs;*
Nu is ze vaak een *hel.*

Dan eerst zal het *vrede op aarde* zijn, wanneer, met den Overwinnaar van *dood* en *hel*, *het verloren Paradijs* op aarde terugkeert.

Dan eerst, als van haar ban deze aarde zal bevrijd zijn,
De menschheid aan den Heer, die haar herschiep, gewijd zijn,
Geen zee meer wezen zal, waaruit de zonde welt,
Geweld en Onrecht in hun eeuwgen boei gekneld, —
Dan eerst zal 't vrede zijn, waaraan geen wormen knagen,
Dan eerst is, naar den raad van 't hemelsch welbehagen,
Geen strijd meer noodig, — maar Gods heil te zien, de lust,
En in alle eeuwigheid Zijn werk te doen, de rust.

Ook onder het volk der *Amalekieten*, ook in het *Babel* of *Ninivé* onzer dagen, is nog menig Evangelie-belijder aan wien — men houde mij de aanmerking ten goede — ons

hart met hoogachting en broederliefde gehecht is. Menigeen, wiens trouw en ijver ons, sedert lang, tot een beschamend voorbeeld gestrekt heeft, en die, met Christelijke onvervaardheid, de vreeselijkheid van hetgeen men ondervindt of te gemoet ziet, ter ernstige en liefderijke vermaning, te baat neemt. Misschien zal, vooral ook op dit *Kersfeest*, nu de vijand met klimmend ongeduld het schutgevaarte gereed maakt, worden ondervonden dat de oorlog een *Evangeliebode* bij uitnemendheid is.

De oorlog een prediker van het Evangelie;

Die drijft om, in de verkeerdheden der menschen, te erkennen de Voorzienigheid Gods, door welke *alle dingen*, ook vrede of oorlog, niet bij geval, maar van zijn vaderlijke hand ons toekomen;

Die herinnert dat alle creaturen, ook Vorsten en staatslieden en krijgsbevelhebbers, alzoo in zijne hand zijn dat ze zonder zijnen wil, zich noch roeren noch bewegen kunnen;

Die leert bedenken dat alle leed en lijden *straf* is, maar ook *loutering*, maar ook *profecie* der eeuwige straf, maar ook *waarschuwing* om te ontvlieden den toekomstigen toorn, maar ook prikkel ter waardering van de groote blijdschap, die het *Kersfeest* verkondigt. — In de *komst* van Hem, door wien alleen, in veelsoortigen strijd, zielevrede ten deel valt. In de *wederkomst* van den VREDEVORST, die gezegd heeft: „Ik kom weder en zal u tot Mij nemen, opdat gij ook zijn meugt waar Ik ben."

O! die toekomst — door den Christen
Wordt zy glorievol verwacht!
"Als de God der eere dondert
"En den dag verkeert in nacht,
"Antwoordt onder de onweêrsgalmen
"Diep van uit het heiligdom,
"By een koor van hemelpsalmen,
"'t Jongste woord zijns woord: IK KOM!"

De oorlog een *noodzakelijkheid*, een *pligt*, een *zegen*.

Dit behoeft ons *Nederlanders* niet te worden betoogd. Op dezen, door tachtigjarigen strijd voor godsdienstvrijheid, ge-

heiligden bodem. In dit aan de wateren ontwoekerd landeke, steunpunt, onder de Prinsen van Oranje, der zegevierende worstelingen voor de onafhankelijkheid der Staten van Europa. Tegen Spanje, tegen Oostenrijk, vooral ook tegen Frankrijk, zelfs toen het met Engeland tot onze vernietiging zaamgespannen scheen. — Ook aan Pruissen zijn we daarbij gedachtig. Evenmin 1672 als 1813 en 1815, evenmin het bondgenootschap met den Keurvorst van Brandenburg tegen Lodewijk XIV, als de Alliantie tegen den eersten Napoleon, ook met nederlandsch bloed onder het nederlandsche Stamhuis, in een glansrijken en afdoenden triumf bezegeld, zijn bij ons in vergetelheid geraakt. — Op dergelijke krijgsbedrijven zien wij met nationalen trots, neen, met lof en dank aan den Heer der krijgsscharen terug. Niet de opgewondenheid van het oogenblik, maar het oordeel der nakomelingschap heeft daarop den stempel der regtmatigheid niet alleen, maar der onwaardeerbaarheid voor de hoogste belangen der christenheid gedrukt.

De Overheid draagt het zwaard, ook het *oorlogs*zwaard niet te vergeefs. Zij heeft het ontvangen ter handhaving van het *regt*, in den haar aangewezen kring en volgens de ordinantiën Gods.

Welk een verantwoordelijkheid, wanneer de Overheid op deze roeping geen acht geeft! Welk een gruwel, wanneer het oorlogszwaard, willens en wetens, aan het *onregt*, en dat *onder schijn van regt*, dienstbaar gemaakt wordt! Doch hoe ligt ook kan eene mengeling van omstandigheden zich voordoen, waardoor, met verklaarbaar zelfbedrog, de Overheid tot overmoedig plegen, of lijdelijk aanzien, van onregt verleid wordt!

Des te meer betaamt het met schroomvalligheid oordeel te vellen. De uitspraak van eigen geweten niet als rigtsnoer der conscientie van een ander te stellen, en voorts te bedenken dat het gewigt der zaak waarover verschillend gedacht wordt, dubbele naauwkeurigheid van onderzoek voorschrijft.

Ten voorbeelde neem ik het vraagstuk omtrent *de medepligtigheid der Fransche Natie* aan de losbarsting van *dezen* krijg.

Dagelijks meer ontwaart en erkent men dat deze vraag beslissend is voor het al dan niet regtmatige der voortzetting van den oorlog, na *Sedan*, met den eisch van *Lotharingen en den Elzas*. Als grensrectificatie niet slechts, maar als billijke *straf* voor de wijs waarop „het altijd woelzieke Fransche Volk" al weder, zegt men, de rust van Europa verstoord heeft.

Deze *onregtvaardige beschuldiging* komt aan Europa, reeds nu, op veel bloed en tranen te staan. Zij is en blijft voor den vrede een, naar het schijnt, onoverkomelijk beletsel.

Alleen door onbevangen historische studie kan dit pleit worden beslist.

Bij het vroeger bijgebragte ditmaal een paar opmerkingen, waarvan tot dus ver geen melding gemaakt is.

I. Niet één der vijf oorlogen door Napoleon III, gevoerd, is door de volksmeening begeerd. De Krimoorlog en de twee *Italiuansche* oorlogen (1849 en 1859) waren geen eisch der publieke opinie, de *Mexicaansche* en de *Duitsche* werden opgedrongen aan het volk. 1)

II. De vier jaren na *Sadowa* hebben, meer dan eenig ander tijdsgewricht, het bewijs geleverd eener *toegenomen* vredelievendheid.

In September 1866, heeft von Sybel, de schrandere en vermaarde historieschrijver van de Fransche Revolutie, dit eenigermate voorspeld.

„Nos deux nations ont assez souvent montré qu'elles ne redoutent pas la guerre; elles peuvent désormais déclarer sans crainte pour leur honneur qu'*elles sont affamées de paix*."

---

1) „We hold advisedly that the growth of pacifie ideas and habits may be traced in the reoent history of France though not in its very latest chapter. *a*) Of the five wars, in which the Emperor has engaged, none have been demanded by the public opinion of the country. The Crimean and Italian wars, which contemplated purposes useful to Eruope, were certainly not forced by opinion upon the Government; while it may with truth be said that the Mexican and German wars were forced upon the people." — *The Edinburgh Review*.

a) Met *the very latest chapter* kan (zie den laatsten regel) slechts de tijd *na* de oorlogsverklaring bedoeld zijn.

Mij daarentegen was die vredelievendheid der Franschen onwaarschijnlijk, ja bijkans ondenkbaar. Mij scheen dit een vrije vertaling der zinsneê:

„Ik, Pruissen, heb bij den oorlog verbazend profijt gehad: *beati possidentes!* nu moet iedereen vredelievend zijn. Ik ben van oorlog en overwinning verzadigd, nu mag niemand *hongeren naar krijg.*"

Bij v. Sybel was de onderstelling eener *hartstogtelijke* begeerte naar vrede bij het Fransche Volk gegrond (met toespeling op de aanvankelijk tot stand gekomen Duitsche eenheid) in het onmiddelijk voorafgaande: „Nul des deux grands pays ne troublera l'autre *dans l'organisation de ses affaires intérieures.*"

Tegen dezen schijnbaar eenvoudigen wenk is evenwel een bezwaar. Namelijk dit. Een organisatie, opgelegd door het zwaard, met ter zijdestelling der tractaten en gewijzigde verhouding der kaart van Europa, kan, zonder vertreding van het Volkerenregt, niet onder de rubriek eener *question intérieure* worden gebragt.

Voor Frankrijk allerminst. — Dat de Fransche Natie desniettemin, vier jaren achtereen, geenerlei blijk gaf eener opgewondenheid, in de verste verte met vroegere houding in soortgelijke omstandigheden vergelijkbaar; dat zij veeleer zich van den krijg afkeerig betoond heeft; is een niet ligt wederlegbaar bewijs dat von Sybel, in zijne onderstelling omtrent het *smachtend uitzien naar vrede*, volgens mij ongerijmd, meer welligt dan hij zelf dacht, gelijk had.

VARIA.

*** Lotharingen en den Elzas. — Een man, ook hier te lande bij velen, als Christen en staatkundige, hooggewaardeerd, de Gasparin, aan het einde van een *zeer vredelievend* vertoog over het *neutralizeren* van den Elzas, schrijft evenwel:

„Répétons une fois de plus qu' aucun des *patriotes de la paix* ne prêtera la main à une paix déshonorante. L'Allemagne ne doit pas s'y tromper, la paix qui lui donnerait *l'Alsace et la Lorraine* n'a pour elle chez nous ni une majorité, ni une minorité; elle n'a personne. Plutôt que de la subir, la France jetterait loin d'elle le fourreau de son épée et l'Europe verrait s'ouvrir l'ère sinistre, l'ère indéfinie où tout-entière elle risquerait de sombrer."

L'Europe ne saurait-elle pas s'interposer?

L'Allemagne ne saurait-elle pas se modérer?

Nederlandsche Gedachten.

N° 60. 30 December 1870.

Niet als *Nederlander*, maar als *Christen*, kom ik op, èn in 't algemeen, wat de europésche politiek aangaat, tegen de *ontchristelijking van het Volkerenregt*, èn bepaaldelijk, in den ook na *Sedan*, voortgezetten oorlog, tegen het *voorwendsel* ter verongelijking van een slachtoffer dat de overwinnaar onder de knie heeft.

De voortzetting, ook na den val van den keizerlijken onruststoker, wordt noodzakelijk gekeurd, omdat, zegt men, *de Fransche Natie*, oorlogzuchtig als altijd, ook ditmaal *den oorlog verlangde en doordreef.*

Het tegendeel schijnt mij onbetwistbaar. Doch ik ga een schrede verder en geef aan deze Natie, wegens die betoonde vredelievendheid, geen onvoorwaardelijken lof.

I. Zij was, sedert 1815, vooral sedert 1866, *vredelievend.*

II. In *vredelievendheid* was zij *veel te onbezorgd.* Ook voor Duitschland is het te betreuren dat zij, na Sadowa, niet vrij wat meer op den aard van het bedreven onregt, op het gevaarlijke der nabuurschap, en op de noodzakelijkheid om tegen den oorlog voorbereid te zijn, gelet heeft.

I. De *vredelievendheid der Fransche Natie* is, namelijk voor leerlingen van graaf Bismarck, een paradox niet slechts, maar eene schier belachelijke ongerijmdheid.

Niets beteekent, volgens hen, het getuigenis van Guizot in 1868: „Tous les gouvernements qui se sont succédés parmi nous depuis 1815 ont trouvé la France *essentiellement pacifique.*"

Niets beteekent, volgens hen, de opmerking der *Edinburgh Review* van Oct. 1870, omtrent toenemende vredelievendheid. 1)

Door het gezag van anderen zich niet te laten wegslepen, is prijzenswaard, mits evenwel de zelfstandigheid op nauwkeurige kennisneming van de *feiten*, gegrond zij.

---

1) Zie hierboven, blz. 71.

Een voorbeeld van niet-nauwkeurige kennisneming ontleen ik aan *het onderzoek van Gouvernementswege door de Prefecten omtrent de publieke opinie vóór of tegen een eventuëlen krijg.*

Menigeen weet niet, of weet nauwelijks, dat de vraag: *Wilt gij oorlog, al dan niet?* aan de Fransche Natie, in Julij, dus kort voor de oorlogsverklaring, gesteld is, en dat het antwoord ondubbelzinnigen afkeer van den krijg geopenbaard heeft.

Sommigen zelfs hebben zich deerlijk in het *cijfer* der eindstemming vergist, en, uit de onderstelling dat *verreweg de meeste Departementen* oorlogzuchtigheid aan den dag hadden gelegd, een krachtig argument voor *hun* beweeren ontleend, dat integendeel, bij inzage van het officiële stuk, *ten onzen voordeele* pleit.

Laat ons het stuk zelf inzien; de diplomatieke Circulaire van den minister de Chandordy, van 10 October, waarin de uitkomst der *enquête*, uit de antwoorden der Prefecten wordt medegedeeld.

Vredelievendheid was, in de laatste jaren, onmiskenbaar. Daarom had de Keizer verlangd dat aan de Natie de pols zou worden gevoeld.

„Consultées lors des élections législatives de 1869, les populations avaient affirmé de la façon la plus énergique leur amour de la paix. Les mêmes tendances s'accusèrent et très-explicitement lors du plébiscite du 8 mai 1870, et à tel point que deux mois après le gouvernement dut, pour la première fois depuis bien des années, réduire le contingent de l'armée. Cette concession exigée par l'état des esprits prouve avec toute l'évidence d'un fait combien au mois de juillet la France était éloignée de toute idée belliqueuse. Le renouvellement des conseils généraux avait encore, peu de temps auparavant, fourni aux mêmes aspirations une occasion nouvelle de se manifester. Mais nous possédons *un document officiel* qui prouve de la manière la plus formelle que, loin d'avoir été entrainé par l'opinion, l'empire s'inquiétait au contraire sérieusement de savoir s'il serait suivi par elle. Il était si peu convaincu de lui obéir en déclarant la guerre qu'il crut devoir l'interroger expressément sur ce sujet. Les préfets reçurent l'ordre de rendre compte au ministère de l'intérieur des impressions causées par cette brusque nouvelle dans les départements. Leurs réponses, publiées depuis lors dans le *Journal officiel* du 2 octobre, ne laissent prise à aucun doute."

Na deze preliminaire reflexie, worden eenige citaten uit de rapporten der Prefecten voorgelegd:

„Le premier mouvement a été l'étonnement et la surprise, „écrivait un préfet. — D'autres disaient: „Cette nouvelle, éclatant au milieu d'un calme profond, a causé une vive émotion. — „La guerre est considérée comme un tel fléau qu'on ne veut pas y croire." — Le désir ardent de maintenir la paix se faisait jour de toutes parts. — „Je crois qu'au fond on redoute la guerre," écrivait-on d'un des départements les plus populeux et les plus éclairés. — „Personne", disait un autre préfet, „ne desire la guerre, dût-elle être le dérivatif du grand malaise social qui traverse le pays." — „Ce pays veut la paix", écrivait-on encore, „il n'accepterait une guerre qu'avec répugnance." — Et ailleurs: „La population ne veut certainement pas la guerre et désire ardemment la paix."

Partout éclatait ce sentiment que l'on n'accepterait la guerre que si elle était nécessaire à l'honneur du pays. Mais on se rattachait avec empressement aux dernières espérances de paix. „Lorsqu'il sera prouvé," écrivait un préfet, „que tout a été tenté inutilement pour arriver à ce résultat, on se décidera à subir les conséquenses d'une collision dont on s'effraie."

Na deze aanhalingen, geeft de Minister een algemeen overzigt en trekt daaruit de slotsom:

„On pourrait multiplier ces citations. Sur 89 rapports de prefets, 11 seulement mentionnent une approbation complète. Tous les autres trahissent les mêmes préoccupations ou les mêmes répugnances. C'est donc un fait incontestable: *le pays subissait la guerre*, il ne l'avait *pas appelée.* Ainsi il demeure établi que la France ne menaçait pas l'intégrité de l'Allemagne, son histoire depuis plus d'un demi-siècle le prouve à toutes ses pages. *Elle ne méditait point de conquêtes. Des aspirations tout opposées l'animaient.*"

Van 89 departementen slechts *elf*, waar de mogelijkheid van oorlog welgevallig is. — Zegge *elf.* Overal elders bevreemding, bezwaar, weerzin, schrik.

Wat dunkt u? Was het *de overgroote meerderheid der Natie* die den oorlog gewild heeft? — Is ACHT EN ZEVENTIG de *kleine minderheid* en is de *groote meerderheid* ELF?

Teregt schrijft *l'Indépendance*:

„Celui qui a déclaré la guerre, malgré cela et le sachant pertinemment, a donc *menti audacieusement* lorsqu'il a dit au roi de Prusse et à M. de Bismarck qu'il n'avait fait que céder à la pression de l'opinion publique et obéir à la volonté nationale."

Frankrijk wilde geen oorlog. *Des aspirations tout opposées l'animaient.* Dit herinnert aan het getuigenis van Renan:

„La France ne voulait en aucune manière la guerre. Il ne faut pas juger de ces choses par des déclamations de journaux et des criailleries de boulevard. *La France est profondément pacifique;* ses préoccupations sont tournées vers l'exploitation des énormes sources de richesses qu'elle possède et vers les questions démocratiques et sociales."

Niet onopgemerkt mag ik laten een wenk van een ander scherpzinnigen schrijver, van een Duitscher. Het bewijs uit de *enquête* afgeleid klemt te meer, volgens hem, zoodra men let op de eigenaardigheid van een *officiële* correspondentie, vooral met *Fransche Prefecten.*

Eerst maakt hij eene treffende vergelijking. De Fransche Natie in 1870 was evenmin oorlogsgezind als... welnu! als de *Pruissische* in 1866.

„Die Franzosen wollten keinen Krieg und wollen keinen. Ich stehe mit dieser Behauptung freilich im direkten Gegensatze gegen Graf Bismarck...

„Es war mit dem heutigen Kriege in Frankreich genau so, *wie mit dem Kriege von* 1866 *in Preussen.* Die unendlich grosze Mehrheit des Volkes, die ruhigen Bürger und Bauern, die verständigen und gebildeten Leute, die Oppositionsparteien wollten keinen Krieg. Von den sieben Millionen Stimmen, die Louis Napoleon im letzten Plebiscit erhielt, hatten mehr als sechs Millionen für ihn gestimmt, weil man ihnen glauben gemacht hatte, das Kaiserreich sei der Friede. Aber es war eine kleine, rührige Kriegspartei vorhanden, welche den Hof, den Herrscher und die Regierung in ihrer Hand hatte — *genau so wie in Berlin vor* 1866. Und genau so wie man in Berlin, nach Bismark's Ausdruck, die Pudel mit Gewalt ins Wasser warf, damit sie schwimmen sollten, genau so brach man in Paris die Gelegenheit vom Zaun und erklärte den Krieg...

„Die Kriegspartei in der Regierung führte ihn allein herbei, gegen den Willen der groszen Mehrheit — *gerade so, wie Bismarck den von* 1866 *gegen den Willen der groszen Mehrheit herbeiführte!*"

Van de *Enquête door de Prefecten* gewag makende, doet hij opmerken dat een antwoord, lijnregt strijdig met de begeerte van den Meester, dubbel merkwaardig is in de pen van gedienstige ambtenaren en dat nog wel *Fransche Prefecten.*

„Ich hatte gesagt, die *überaus grosze Mehrheit des französischen Volkes* sei überhaupt nicht kriegslustig und habe namentlich diesen Krieg nicht gewollt — es sei durch eine kleine Hofpartei in denselben hinein-

gezogen und gewickelt worden, wider seinen Willen, *genau so wie das preuszische Volk in den Krieg von* 1866. Das heiszt freilich dem ganzen Wuth- und Rachekrieg, den man gegen das französische Volk angefacht hat, den Boden unter den Füszen wegziehen. Jetzt hat man die im Anfang Juli, auf direkte Anfrage des Ministers, ergangenen Berichte der Präfekten, dieser willenlosen Werkzeuge, wie ein Journal sich ausdrückt, veröffentlicht. Von NEUNUNDACHTZIG erklärt sich Keiner gerade zu für den Krieg; EILF sagen etwa, das Departement würde auch im Kriegsfalle der Regierung zustimmen; 78 sprechen sich mehr oder minder unumwunden gegen den Krieg aus. Die Präfekten waren, das weisz Jeder, noch willenlosere Werkzeuge, als preuszische Landräthe und Ober-Präsidenten; sie gaben in ihren Berichten als Echo nur die Antwort wieder, die sie in die Frage gelegt glaubten, weil sei wuszten, dasz sie nur auf diese Art das Wohlgefallen der Regierung erwerben konnten — und dennoch von 89 nur 11! Man stelle heute in einer Angelegenheit, worin die überaus grosze Mehrzahl des preuszischen Volkes einer der Regierung entgegengesezten Ansicht ist, eine ähnliche Anfrage an eben so viel preuszische Landräthe — ich will mich hängen lassen, wenn sich nicht ein Dutzend darunter findet, welches in ähnlicher Weise scharwenzelt, wie die ELF Präfekten, *Die grosze Mehrheit des französischen Volkes war also gegen den Krieg!*"

Aan wien hebben wij deze zinrijke opmerking te danken? vraagt ge. — *Aan wien?* Ik verzwijg het u niet. Aan den befaamden Carl Vogt, materialist, discipel van Darwin, in het Duitsche Parlement van 1848, linker-vleugelman der uiterste linkerzij. — Gervinus, Renan, Strauss, en nu Vogt! keurig ben ik niet, zegt men, in het oproepen van getuigen.

Met uw welmeenen; denk aan het gezegde van Tocqueville: „On n'a quelque chance de maîtriser les *mauvaises* passions *qu'en partageant celles qui sont bonnes.*" — Even zoo hier. Tegen *ces grands malfaiteurs intellectuels* (uitdrukking van Guizot) zal men te krachtiger zijn, naarmate men, ook naast *hen*, tegen de uitnemendsten onzer vrienden, voor regt en waarheid in het gelid staat.

Voor waarheid en regt. — De overgroote meerderheid der Fransche Natie was *vredelievend.*

In de beweering van het tegendeel ligt het steunpunt ter voortzetting van den krijg en ter annexatie van *Lotharingen en den Elzas.*

„De Fransche Natie heeft den oorlog gewild." — Deze *onregtvaardige beschuldiging*, deze *historievervalsching*, komt aan

Europa, reeds nu, op veel bloed en tranen te staan. Reeds nu, en we zijn nog niet aan het *einde* van het *begin*.

II. De Fransche Natie is, na *Sadowa*, niet slechts vredelievend, maar veel *te* vredelievend geweest.

1. Omdat zij *de verkrachting der Tractaten lijdelijk aanzag*.

„Een organisatie, opgelegd door het zwaard, met ter zijdestelling der tractaten en gewijzigde verhouding der kaart van Europa, kan, zonder vertreding van het Volkerenregt, niet onder de rubriek eener *question intérieure* worden gebragt."

2. Omdat zij te weinig op het veelzins *gevaarlijke der gewijzigde nabuurschap* gelet heeft.

„Niet te oorlogzuchtig, maar te onbedachtzaam en te sluimerziek was men. Beter zou het, ook voor Duitschland en voor geheel Europa, geweest zijn, indien de Fransche Natie, tegenover de, reeds in 1866, gewelddadig doorgedreven wijziging der kaart van Europa, meer gelet had op het gevaarlijke der nabuurschap, en vooral ook op de wenschelijkheid, voor de zegevierende Bismarcksche politiek, van een oorlog, waarin de herinnering van Sadowa in Frankisch bloed zou worden gesmoord."

3. Omdat zij de spreuk *si vis pacem, para bellum!* wier toepasselijkheid meer dan ooit in het oog viel, desniettemin uit het oog verloor.

De annexatie van den *Elzas* en *Lotharingen* is de *conditio sine quâ non* van den vrede.

Ook voor de *Kreuzzeitung*.

Zij ziet daarin her*annexatie*, krachtens *familie*regt, uit *familie*zwak, en ten behoeve der, slechts twee honderd jaar geleden, aan de *familie* ontscheurde en aldus verongelijkte bevolking. Deze moet weder in het bezit eener, zoo als de hoogleeraar Wagner het uitdrukt, *ureigene* Nationaliteit worden hersteld. Liefderijk geweld is, in de overgangsperiode, onmisbaar. Van de uitnemendheid der voorregten die haar aldus ten deel vallen, heeft de bevolking zelve, als zijnde voor als nog niet *compos mentis*, geen begrip.

Elzas en *Lotharingen* moeten, na door Duitsche overmagt te zijn *ingelijfd*, met Duitschen geest worden *bezield*. Duitsch-

land behoort zich te wijden aan de liefderijke opvoeding der bedorven kinderkens, in het vaderhuis, op de stem van het kanongebulder, met wrevelig gekerm wedergekeerd.

Aandoenlijk is, in de *Kreuzzeitung*, het opvoedingsprogram:

„Wenn nun durch Gottes Fügungen und deutsche Tapferkeit Elsasz und Lothringen wieder an Deutschland kommt, so ist es wie die Rückkehr lange entfremdeter Kinder in das Vaterhaus: man musz ihnen vor Allem mit aufrichtiger Liebe als Brüdern wieder zurechthelfen, dasz sie das fremde Wesen los werden, und wieder zu sich selbst, d. h. zu der angeborenen deutschen Art zurückkommen und ihre alte Heimath wieder lieben lernen. Dazu die Hand zu bieten, ist nächtst der Hülfe in der äuszeren durch den Krieg verursachten Noth die wichtigste patriotische Pflicht, um so mehr als Niemand, der die Zustände Deutschlands zur Zeit der Losreiszung beider Länder kennt, diesen selbt einen Vorwurf daraus machen kann, die Trennung nicht verhindert zu haben.

Wer sich längere Zeit im Elzasz und in Lothringen aufgehalten hat, weisz, dasz, obgleich nun schon mehrere Generationen in der französischen corrumpirenden Knechtschaft aufgewachsen sind, im Volke dennoch die deutsche Art nicht ausgerottet ist, sondern noch gesunde Wurzeln hat, und dasz es nur die sogenannten Gebildeten sind, welche in so weit wirklich abtrünnig geworden, dasz sie das französische Scheinwesen als das vornehmere liebgewonnen haben, sich darin gefallen und damit kokettiren, des Deutschen aber, was sie nicht ganz verläugnen können, fast schämen. Da entstehen wichtiche Aufgaben ethischer Art, zu deren Lösung schon die Wiederherstellung des allgemeinen Gebrauchs der deutschen Sprache und die Einrichtung der öffentlichen Bildungsanstalten nach bewährten deutschen Grundsätzen, so Gott will, viel beitragen wird."

Opmerkelijk is hetgeen de *Kreuzzeitung* er bijvoegt:

„Unser Gerechtigkeitssinn erscheint nicht selten als ein Zeichen von Schwäche: sind wir doch gar leicht allem Fremden gegenüber zu einer Selbstverläugnung geneigt, in der ein Excess der Tugend liegt. Klopstock hat *vergeblich* den Deutschen zugerufen: Seid nicht allzu gerecht!" —

Vergeblich. — Te vergeefs heeft Klopstock de Duitschers vermaand: *Wees niet al te regtvaardig.* — Mij dunkt veeleer dat hij, in 1866 en 1870, over het *niet al te regtvaardig zijn*, van de Pruissen althans, meer dan voldaan zou geweest zijn. Hoe dit zij; de les wordt toepasselijk gemaakt op de wederinlijving der vervreemde, maar voor *hernationalizering* niet onvatbare lievelingen van het Germaansche gezin.

VARIA.

*** VERANTWOORDELIJKHEID. — „Het is het eenstemmig gevoelen van alle Franschen, die Parijs naauwkeurig kennen, dat het in de stad op het laatste oogenblik vóór de eventuële overgaaf, moge men daartoe door den honger of door de Pruissische kogels gedwongen worden, nog tot zeer bloedige gevechten zal komen, en dat het gepeupel der voorsteden zijne uiterste krachten zal inspannen om de overgaaf met geweld te beletten. Ontzettende tooneelen zullen vóór en waarschijnlijk ook na de kapitulatie plaats vinden, want minstens 100,000 woeste, tot alles in staat zijnde kielen-mannen huizen thans nog in de stad, wier voormalige uiterlijke trotsche pracht, die maar al te veel ijdele schijn was en al te veel armoede, ellende, ruwheid en woestheid verborg, wel voor langen tijd door het jaar 1870 vernietigd zal zijn." — Zoo berigt men aan de *Kölnische Zeitung*. Zoo is het in de hoofdstad. Zoo straks welligt in het gansche land.

Des te meer betaamt het met onbevangenheid onderzoek te doen naar de *oorzaken* van den schrikverwekkenden toestand. Om te weten wie voor God en menschen, verantwoordelijk zijn zal, wegens afgrijsselijkheden, wier omvang en duur reeds nu alle berekeningen overtreft.

*** ZEDELIJKE VEERKRACHT is, in Frankrijk, na *Sedan*, bij toeneming blijkbaar. Eensgezindheid van *Nationalen* weerstand.

Guizot schrijft *au Gouvernement de la Défense nationale:* „Je suis hors du monde et de ses affaires. Je descendrai peut-être dans mon tombeau demain, après-demain, je ne sais dans combien de jours. En attendant, j'assiste encore, du fond de ma retraite, à la plus douloureuse lutte de notre pays et de notre temps. C'est vous, messieurs, qui la soutenez. Vous êtes le gouvernement de la défense nationale. C'est le nom digne et modeste que vous avez pris vous-mêmes. C'est votre gloire de l'avoir pris et de le mériter depuis que vous l'avez pris. Quand la France n'avait plus ni gouvernement ni armées, vous n'avez pas désespéré de la France; vous avez entrepris de la sauver de l'étranger et de l'anarchie... Vous avez déjà beaucoup fait. Je trouve que, tout en vous soutenant dans les jours de crise, bien des gens ne sont pas assez reconnaissants envers vous. Vous avez cru d'avance, quand presque tout le monde en doutait, à la résistance héroïque de Paris et à un élan patriotique dans nos provinces. J'ai regretté quelques-uns de vos actes et quelques-unes de vos actions; mais, à considérer l'ensemble des faits et les difficultés de votre situation, vous vous êtes conduits *en hommes de coeur et en bons citoyens.*"

*** GRENSRECTIFICATIE. — „Dasz Deutschland in einem *solchen* Kriege (tegen Frankrijk) für andere Grenzen sorgen und sich mit dem Elzasz nicht, sondern nur mit diesem nebst Lotharingen *und* BURGUND begnügen könnte, ist klar. *Die Folge muszte daher eine Reduction Frankreichs auf seine Grenzen* IN SECHSZEHNTEN JAHRHUNDERT *sein.*" — Aldus Dr. Hoffmann (Hofprediger zu Berlin) *Deutschland und Europa.* 1869.

N° 61. 5 Januarij 1871.

Het onzinnig bedrijf van Napoleon in Julij 1870 is een *intermezzo*, waardoor, ten voordeele van Pruissen, de wezenlijke verhouding van *regt* en *onregt*, ten gevolge der gewelddadige vernietiging van den *Duitschen Bond*, in vergetelheid geraakt is.

Omtrent den aard en de opvolging der feiten het geheugen te verfrisschen, is het meer dan tijd. Aldus eerst wordt het mogelijk te weten op wie de verantwoordelijkheid rust der volkerenslachting, die wij, sedert vijf maanden, met deernis en siddering aanschouwen. Het verband der onheilen en gruwelen, die we thans beleven en te gemoet gaan, *met de gebeurtenissen van* 1866 mag niet langer verzwegen of in de schaduw worden gesteld.

---

1. De krijg van 1866 was een *Duitsche broederkrijg*, door graaf Bismarck noodzakelijk gekeurd, waartegen, doch te vergeefs, het geweten van Vorst en Volk in verzet kwam.

„Bismarck hat den Krieg mit Oesterreich gewollt, wie Fabri selbst einräumt, — setzen wir hinzu, was in diesem Zugeständnisz enthalten ist: er hat diesen Krieg seit wenigstens 4 Jahren vorbereitet, er hat endlich den Ausbruch herbeigeführt, *er hat das widerstrebende Gewissen des Königs ueberwältigt.*" 1)

Een, in schranderheid van berekening, en althans evenzeer in stoutheid, ja zelfs in vermetelheid van uitvoering bijkans onvergelijkbaar staatsman, Bismarck, heeft, ten langen leste, den *Koning* tot het beämen van zijn ontwerpen overgehaald, en aldus ook het *Volk*, als gehoorzame onderdanen, genoodzaakt tot een algemeen afgekeurd bedrijf.

Een geacht schrijver teekent de gemoedsstemming, *toen de krijg begon*, aldus.

„La situation était désolante: le peuple et ses réprésentants en hostilité ouverte avec le gouvernement; la bourgeoisie indignée de voir s'engager une lutte effroyable entre Allemands, guerre odieuse, rendue inévitable par la volonté d'un seul homme; cet homme, le ministre diri-

---

1) Thiersch.

geant, M. de Bismarck, d'une impopularité si universelle et si exaspérée qu'elle armait le bras d'un jeune étudiant venu de l'étranger pour délivrer son pays d'un tyran détesté; toute la population civile furieuse d'être arrachée aux travaux de la paix et aux profits d'une activité industrielle merveilleusement prospère, une partie de l'armée, la *landwehr*, si irritée qu'elle allait, disait-on, tirer sur les officiers de la ligne plutôt que sur l'ennemi; toutes les entreprises subitement arrêtées, les ouvriers sans emploi et par suite sans pain; partout la défiance, la ruine, le désespoir, — nulle part d'enthousiasme." 1)

---

2. Na den schitterenden afloop, was (ten minste schijnbaar) bijkans iedereen in Pruissen van de *pligtmatigheid* der vroeger onverantwoordelijk geachte worsteling overtuigd. Algemeen was *Bismarckolatrie.* Algemeen de blijdschap over de victorie, ook met vertreding van het regt.

Dit is in de geschiedenis der zondige Menschheid normaal. Des te meer ligt dan een vrijmoedig protest in den aan *christelijke pligtbetrachting* voorgeschreven weg. Des te meer is het te bejammeren dat, in een zoo gewigtig tijdsgewricht, waar evangelische trouw en onverzettelijkheid zoo heilzaam ter teregtwijzing had kunnen werken, in Pruissen de geheele *Conservatieve*, dat is, *christelijk-historische* of *antirevolutionaire* rigting, de rigting van Stahl, van de *Kreuzzeitung* 2) „haar beginselen over boord wierp."

De meesten juichten. De overigen zwegen stil.

Een scherp oordeel hierover te vellen is m. i. onbillijk. Laat ons in het oog houden hoe moeijelijk het is, bij dergelijke ommezwaai, pal te blijven staan. Doch ongeoorloofd is het te verbloemen dat deze, onder den betoverenden invloed der omstandigheden, verklaarbare zwakheid schadelijke ter zijdestelling van eigen beginselen was.

Protest gaf, met edelmoedige onwrikbaarheid, von Gerlach bijkans alleen. Op grond der hoofdgedachte; de geldigheid der geboden Gods in *iederen kring.*

---

1) Laveleye. *l'Allemagne depuis la guerre de* 1866.

2) In Nederland is zij eene inconsequente *fractie van het liberalisme.* In Pruissen is zij de *christelijk-historische rigting*, die, door consequente belijdenis van het Evangelie, ook op wetenschappelijk en politiek terrein, in bestuur en in wetgeving, ongeloof en revolutie bestrijdt. — Hierboven blz. 21.

„Gottes Gesetz stehet nicht neben oder gar unter, sondern über den Sphären der Diplomatie, der Politik und des Krieges, und umfasst diese Gebiette, gleich denen des Privatlebens, mit souveräner Autoriteit, so dasz es auch ihre oberste Richtschnur sei. Es ist eine Irrlehre, als hätten Staatsmänner kein höheres Gesetz als patriotischen Egoismus.

„Nationale Bedürfnisse und Forderungen" — „welthistorische Momente und welthistorische Mission" — „providentieller Beruf und providentielle Ziele" — diese und alle ähnliche Ideen haben sich tief unterzuordnen unter die heilige Majestät der Gebote Gottes, derselben Gebote, die das Dorfskind in der Schule lernt, deren Tiefe aber und Höhe kein menschlicher Geist zu ermessen ausreicht."

Velerlei pleidooi is ingebragt tegen de toepasselijkheid dezer evangelische verwijzing. Vooral door den Berlijnschen hofprediker Hoffmann, nog al uit de hoogte, aldus.

„Preuszen weisz und will eben so gut was vor Gott Recht ist, aber Paragraphen des alten deutschen Bundesrechts und des Wiener Protokollrechts siud ihm in solcher Entscheidung, wie die von 1866 war, nicht mehr maszgebend, wenn Gott ihm die Macht in die Hande legt ein neues und wahres Recht zu schaffen, indem es das Recht der ganzen deutschen Geschichte, welches man 1815 Preuszen gegenüber mit Füszen getreten hat, in seiner geharnischten Gestalt hervortreten läszt."

Over deze merkwaardige apologetische zinsneê heb ik mij de opmerking veroorloofd, dat het geschil loopt over de vraag *hoe men* de beweerde *vrijmagt* om een nieuw regt te scheppen *verkreeg*. Thans zij het mij vergund er bij te voegen dat het *positive regt* de vrijwaring is tegen die *vrijmagt*. Eigendunkelijkheid en eigenbelang doen somtijds de gedachten over *das neue und wahre Recht* verbazend uit één loopen. De *Tractaten* zijn, dacht ik, bezworen overeenkomsten, waardoor men tegen feitelijke doordrijving der subjectieve opvatting van het hoogste regt (dikwerf *summum jus summa injuria*) in veiligheid gesteld wordt.

Apologetische vertoogen van de houding der *Kreuzzeitung c. s.*, hebben niet veel indruk gemaakt. Zelfs niet bij de liberalen, voor wie, gelijk bijv. voor Twesten c. s., ze profijtelijk was. Zelfs niet bij hen die (zoo als bijv onze hooggeschatte vriend Dr. Fabri) buiten de politieke sfeer, geloofsgenooten der *Kreuzzeitung*, tot de zachtste oordeelvelling gezind zijn. Bijkans iedereen was en is over de snelheid en felheid der staats-

regtelijke *palinodie* verbaasd. Bijkans iedereen erkent dat aan de Conservatieven, voor wie, ter brandmerking van de *Cavoursche* politiek in 1859 nauwelijks eenig beleedigend epitheton krachtig genoeg geweest is; dat, aan deze toenmalige bestrijders van *annexatie* en gedwongen *unificatie*, allerminst betaamde het bismarcksche *da capo*, als een heiligen krijg tegen den *Amalekiet*, te verheffen tot een onderwerp van hooggestemden lof.

In geheel het *jubilerend* Pruissen was nauwelijks hier en daar een enkele *dissonant*.

---

3. Elders daarentegen vond dit *pruissisch*-nationaal concert geen weerklank.

Van de smartelijke verbolgenheid in *Oostenrijk*, in geheel het overweldigde *Duitschland*, behoeft geen melding te worden gemaakt.

In Oostenrijk, in Duitschland. — Dit doet, ter billijke waardering van het gebeurde, weinig af, zegt men. — Vinnige scherpheid is het eenig overgebleven wapen eener uit het veld geslagen wederpartij.

Dit is zoo. Laat ons liever nagaan welken indruk dergelijk streven naar Germanjes eenheid op de *Neutralen* gemaakt heeft.

Vraag het in *Frankrijk* en *Engeland*.

In Frankrijk. — Droevig en belachelijk was de uitkomst van Napoleons *entente cordiale* met Bismarck. Het *faire bonne mine à mauvais jeu* was dus aan de gouvernementale dagorde gesteld. De oppositie kon geen *franc-parler* hebben. Evenwel werd haar oordeel kenbaar.

Ten voorbeelde zij het, met uitnemende bekwaamheid geschreven, half-maandelijksch overzigt in *la Revue des Deux-Mondes*.

1 Sept. 1866. — „Ce n'est point la première occasion que nous ayons eue de contribuer *sans profit* à l'agrandissement de la Prusse. Dans la crise d'où est sortie *la prédominance de l'intérêt prussien sur le véritable intérêt allemand*, la France a-t-elle fait tout ce qui était nécessaire pour seconder la solution du problême germanique qui eût été la plus conforme à ses principes et à ses intérêts? N'a-t-elle pas au contraire prêté *à la solution prussienne* un concours qui a déterminé hâtivement et par une influence accidentelle et artificielle la prépondérance de la politique *berlinoise*?

Il faut désormais que la France se tienne prête à posséder toujours pour le cas de guerre *un effectif d'un million d'hommes.*"

1 Oct. — L'occasion n'est point heureuse d'opposer l'esprit d'autorité au prestige de la révolution. Le principe d'autorité est représenté dans la circonstanse par le roi de Prusse; or ce monarque a fait sous nos yeux l'application la plus audacieuse de ces procédés extra-légaux et violens qu'on appelle en mauvaise part les moyens révolutionnaires. Il n'y a pas à l'heure qu'il est, il n'y a pas eu depuis des siècles de plus grand révolutionnaire dans le monde que le bon roi Guillaume."

Vermenigvuldiging van dergelijke citaten, waar vernuftige behoedzaamheid tegen drukpers-vervolging beveiligt, zou ligt vallen. Met het bijgebragte kunnen wij, ter karakterizering, volstaan.

In *Engeland* is de drukpers vrij. Ook in 1866 maakte men van die vrijheid gebruik. Laat ons, ten voorbeelde, de *Edinburgh Review* van 1866 inzien; driemaandelijksch tijdschrift, invloedrijk orgaan van het algemeen gevoelen en steeds met buitengemeen doorzigt en talent geredigeerd. Verontwaardiging was, dunkt me, niet twijfelachtig.

Men oordeele zelf. Bijv. uit deze beknopte kenschetsing van het *revolutionnair-napoleontische* der Bismarcksche politiek.

„When the treaties which constitute the fundamental compact of Europe are denounced by one great power and broken by another; when the legitimate alliances of States for avowed objects are dissolved, and countermined by *clandestine associations of conspirations against the peace of the world;* when these Governments recoil from publicity, defraud their own subjects of all control over their affairs, and complete the destruction of liberty by schemes of war, we can entertain no hope that a re-settle lement of Europe will be speedily or easily accomplished, or that, when it is accomplished, it will bear the mark of wisdom, justice and permanence. It will stillbe the law imposed by conquerers on the conquered. It will still be conceived in the spirit of mutual distrust. Far from disarming the enormous military establishments of Europe, it will increase them. It will inflame the military spirit of another generation, and perhaps reopen an indefininite series of recurring wars. *The crowning trail in the policy of Bismarck is to attack the revolutionary influence of France in Europe by acts more revolutionary than her own.*"

In hetzelfde *Julij*-nummer leest men:

The withdrawal of the Prussian Envoy from Frankfort on the measure of coercion being carried in the Diet was the signal for the execution of a

conspiracy and a *coup-d'état* against the Federal Constitution, as daring and as determined as the blow of the 2nd December which made Louis Napoleon the master of the Assembly and of France. Indeed it is to that achievement that M. Bismarck's policy may most fitly be compared in audacity, in secrecy, in promptitude, and apparently iu success."

In *Julij*. Misschien onderstelt men dat het felle dezer kritiek met het maandcijfer, onder den nog verschen indruk, in verband is. Geenszins. Het *October*-nummer drijft de vrijmoedigheid even ver. Thans slechts ééne zinsneê, wier zinrijkheid trouwens elke bijvoeging overtollig maakt.

„The unchecked success of Prussia in this enterprise has given an irreparable blow to *political morality*; it has shaken all trust in those public engagements on wich the peace of the world depends; it has taught mankind once more the cruel lesson that strenght alone, and not law, can give them security."

---

4. De *slotsom*, met betrekking tot 1870, komt hierop neêr. De overweldiging van Duitschland door Pruissen heeft den krijg met Frankrijk schier onvermijdelijk gemaakt. De *onaandoenlijkheid der Fransche Natie*, bijkans vier jaren lang, is een bewijs te meer van den beklagelijken invloed van het *gouvernement personnel*, ter verslapping van *nationaal doorzigt en regtsbewustzijn en eergevoel.* Voor gansch Europa ook voor Nederland, tot onberekenbaar nadeel.

Misschien is deze slotsom voor menigeen te forsch. Ik zou, voor als nog, mij voor het trotseren van veler tegenspraak, door zoo onbewimpeld te schrijven, gewacht hebben, indien ik niet dit nummer sluiten kon met een, juist dezer dagen, in het licht gekomen staatsstuk uit *les Papiers secrets des Tuileries*. Een brief van *Drouyn de Lhuys*, minister van buitenlandsche zaken, een der bekwaamste en achtingwaardigste der Fransche staatslieden, aan den Keizer, in Augustus 1866. Een dringend betoog ter vorming van een *neutralen tusschenstaat*, als eenig behoedmiddel, voor Frankrijk en Duitschland, tegen de uitbarsting van wederzijdsche hartstogtelijkheid.

De overweldiging van *Duitschland* door *Pruissen*, de uitbanning van *Oostenrijk*, de vernietiging van het *federatief*

systeem, het gewapenderhand stichten, niet van een *Duitsch Keizerrijk*, maar van *l'Empire Prussien*, deze ommekeer in het hart van Europa, als eene *question intérieure* van Duitschland, te beschouwen, was en blijft eene ongerijmdheid, aannemelijk enkel door de overmagt van het zwaard. — Waarborgen, ter beveiliging van *Frankrijk*, schrijft *Drouyn de Lhuys*, moeten worden verleend. Zoo niet, dan wordt een strijd, allereerst met *Frankrijk*, onontwijkbaar.

Paris, 8 août 1866.

„La politique de la France est guidée par un désir manifeste de maintenir avec la Prusse des relations amicales. Pour que la continuation de cette politique soit possible; pour que le gouvernement impérial puisse la faire accepter par l'opinion publique, il faut que l'alliance des deux nations repose sur leur situation réciproque, n'impliquant pour aucune d'elles ni préjudice, ni menace. Or, il serait inutile de dissimuler que les transformations qui s'accomplissent en Allemagne modifient sensiblement l'équilibre de forces dans lequel la France a trouvé, depuis 1845, sa seule sécurité.

„C'est donc un devoir pour l'empereur Napoléon de rechercher d'autres garanties, et ce n'est qu'à la condition de se mettre d'accord sur ce point avec la cour de Berlin qu'il pourra donner à ses bons rapports avec elle un caractère vraiment durable. Le cabinet des Tuileries n'est point poussé par l'ambition d'englober sous ses lois des territoires situés en dehors des limites de la France, et encore moins des populations de nationalité étrangère: ses declarations réitérées, son attitude invariable dans les complications européennes le mettent à l'abri de soupçons de ce genre. Si donc il était amené à demander aujourd'hui une extension de frontières pour la France, il n'y serait contraint que par l'impérieuse nécessité de veiller à la défense nationale.

„En effet, devant les agrandissements que va recevoir la Prusse et qui résultent pour elle, non-seulement d'annexions territoriales considérables, mais encore d'une organisation politique qui la rendra l'arbitre toute-puissante de l'Allemagne, on reconnaitra que la sécurité du territoire de la France serait gravement compromise, et que le gouvernement impérial serait autorisé a réclamer des positions équivalentes.

„Cependant une combinaison différente se présente à l'esprit, qui, sans soulever les mêmes objections, atteindrait le même but.

„Ce qu'il faut à la France, c'est une protection sur ses frontières, car il lui sera plus aisé d'entretenir avec ses voisins les relations cordiales qu'elle s'attache à conserver, lorsqu'elle n'aura rien à craindre de leur prépondérance. Le meilleur moyen d'assurer ce résultat ne consisterait-il-pas dans l'inter-

position d'un Etat neutre qui, comprenant les pays allemands situés sur la rive gauche du Rhin, supprimerait à la fois tout contact et toute cause de rivalité entre la France et la Prusse?

„La formation d'un tel Etat, en reculant un voisinage facilement redoutable, permettrait à la France de renoncer aux revendications territoriales et de rester dans une ligne de conduite plus conforme aux principes comme aux inclinations de son gouvernement. L'Europe verrait avec satisfaction les occasions d'un conflit entre deux grands peuples définitivement éloignées, grâce à un établissement conçu dans l'esprit même qui a présidé à l'organisation de la Suisse moderne et de la Belgique.

„Le nouvel Etat trouverait dans l'homogénéité des populations de la Prusse, de la Hesse et de la Bavière rhénane, dans l'unité du territoire, dans le nombre et la richesse des habitants, d'excellentes conditions de vitalité, tandis que la neutralité perpétuelle, garantie par les puissances limitrophes, le mettrait à l'abri de tout danger extérieur.

„La Prusse pourrait, sans démentir les principes qui font sa force, admettre l'existence autonome d'un Etat purement germanique, séparé politiquement de l'Allemagne nouvelle qu'elle veut créer, mais restant en communion intellectuelle avec ce grand pays. Les acquisitions qu'elle se prépare à faire dans les pays occupés par ses armes, lui offrent des compensations matérielles qui couvriraient amplement le sacrifice territorial auquel elle se prêterait et l'accroissement de sa puissance compacte lui permettrait de souscrire sans détriment à un pareil échange.

„En résumé, la combinaison dont il s'agit, honorable pour toutes les parties, compatible avec les principes des deux cours alliées, basée sur des précédents que la prudence des cabinets de l'Europe a établis et qui ont reçu la sanction du temps, présente la sauvegarde la plus efficace des intérêts mutuels de la France et de l'Allemagne. Si le cabinet de Berlin tient sincèrement à l'amitié du gouvernement français, il doit éviter d'asseoir dans des positions offensives la formidable puissance militaire dont il va disposer, et dont l'extension sur les frontières mêmes de la France, telles que les traités de 1815 les ont faites, serait une menace permanente. La nation française, provoquée par le sentiment de sa propre conservation, réagirait bientôt avec une force irrésistible contre ce danger, et la sagesse des gouvernements serait impuissante à modérer les passions rivales qui pousseraient l'une contre l'autre deux grandes nations.

„Ce système répond donc aux nécessités des deux pays, il exclut les accroissememts de force offensive compromettants pour l'un ou pour l'autre, et élève entre eux un rempart qui écarte à jamais toute menace pour l'un d'eux, tout péril pour leur alliance."

N° 62. 11 Januarij 1871.

De brief van *Drouyn de Lhuys* aan Napoleon, eerst dezer dagen aan het licht gekomen uit het geheim keizerlijk Archief, is onwaardeerbaar ter kenschetsing van den in Aug. 1866 gegeven toestand. Ter aanwijzing van de onmogelijkheid om, zonder *pligtverzuim*, te berusten in *het tot stand gekomen feit*.

1. De gedaantewisselingen in Duitschland zijn eene aanmerkelijke wijziging van het *evenwigt*, waarin. alleen, sedert 1815, Frankrijk zijne veiligheid vond.

Il serait inutile de dissimuler que les transformations qui s'accomplissent en Allemagne modifient sensiblement l'équilibre de forces dans lequel la France a trouvé, depuis 1845, *sa seule sécurité*.

2. De Keizer is dus verpligt *andere waarborgen* te zoeken.

C'est donc un devoir pour l'empereur Napoléon de rechercher d'autres *garanties*...

S'il était amené à demander aujourd'hui une extension de frontières pour la France, il n'y serait contraint que par *l'impérieuse nécessité de veiller à la défense nationale*.

3. Pruissen is niet slechts door uitgestrekte *annexatiën* vergroot, maar door eene politieke organisatie welke het alvermogend maakt.

En effet, devant les agrandissements que va recevoir la Prusse et qui résultent pour elle, non-seulement d'annexions territoriales considérables, mais encore d'une *organisation politique qui la rendra l'arbitre toute-puissante de l'Allemagne*, on reconnaitra que la sécurité du territoire de la France serait *gravement compromise*, et que le gouvernement impérial serait autorisé a réclamer des *positions équivalentes*.

4. Door een *neutralen Duitschen Tusschenstaat*, uit den linker-Rijnoever, zou botsing worden verhoed.

La Prusse pourrait, sans démentir les principes qui font sa force, admettre l'existence autonome d'un État purement germanique, séparé politiquement de l'Allemagne nouvelle qu'elle veut créer, mais restant en communion intellectuelle avec ce grand pays. Les acquisitions qu'elle se prépare à faire dans les pays occupés par ses armes, lui offrent des compensations matérielles qui couvriraient amplement le sacrifice territorial

auquel elle se prêterait et l'accroissement de sa puissance compacte lui permettrait de souscrire sans détriment à un pareil échange.

5. Zijn Pruissens vriendschapsverzekeringen opregt, dan moet het zijn ontzachelijke militaire magt niet in stellingen doen rusten, dreigend voor Frankrijk.

Si le cabinet de Berlin tient sincèrement à l'amitié du gouvernement français, il doit éviter d'asseoir dans des *positions offensives* la formidable puissance militaire dont il va disposer, et dont l'extension sur les frontières mêmes de la France, telles que les traités de 1815 les ont faites, serait une MENACE PERMANENTE.

Iedereen, die niet kortzigtig of sluimerziek was, zag, na *Sadowa*, oorlog tusschen *Pruissen* en *Frankrijk* te gemoet.

De botsing in 1870 is het gevolg van het in 1866 door Pruissen *bedreven onregt.*

Iedereen bijkans in Pruissen was *tegen* den oorlog, eer de strijd begon. 1) *Na* de overweldiging van Duitschland, was, in geheel het *jubilerend* Pruissen, nauwelijks een *dissonant.*

Twee merkwaardige protesten evenwel.

Het veelbeduidend boekske van von Gerlach, 2) Stahls *alter ego*, sieraad en orakel der Conservatieve rigting, ook door zijne politieke *Rundschauen* in de *Kreuzzeitung* vermaard.

Het van verontwaardiging gloeijend, en desniettemin met den ernst eener christelijke bedachtzaamheid geschreven werk van *Freiherr von Ketteler*, bisschop van Maintz.

Ten blijke dat er, tusschen *Protestantsche* en *Roomsche* CHRISTENEN, zonder verloochening van eigen standpunt, overeenstemming kan zijn. Ditmaal in het bestrijden van het *napoleontische radicalisme*, in elk land en in iederen vorm.

Dit geschrift, *Deutschland nach dem Kriege van 1866*, is in Nederland veel te weinig bekend. In helderheid en kracht niet ligt overtrefbare bijdrage ter karakterizering van *de antichristelijke rigting in het Volkerenregt.* 3)

---

1) Zie N. 61. 2) *Die Annexionen und der Norddeutsche Bund*, 1866.

3) In 1867 zag minstens de *zesde* uitgave het licht.

Eene bladzijde, ter toetsing, ontleen ik aan een schets der bismarcksche politiek, gelijk ze navolging van den eersten en kunstrijk overleg met den derden Napoleon was.

Eerst beschrijft v. Ketteler het kenmerkende, in loop en afloop, van het zoogenaamd *providentiële* in des eersten *Napoleons* schitterende loopbaan en leerrijken val.

„Napoleon vertrat auch einen Beruf; er wollte auch der Vollstrecker höherer Rathschlüsse der Vorsehung sein; sein angeblicher Beruf knüpfte sich aber an seinen Namen und an Frankreich; auch er vertrat ein Princip, eine Theorie ohne Recht, ohne Geschichte, ohne Gottes Gebot. Wenn es darauf ankam, den Erfolg, glänzende Siege als ein Gottesurtheil, als einen Beweis des göttlichen Segens geltend zu machen, so konnte Napoleon sich nicht auf einen, sondern auf zahllose Siege berufen. Mit diesem seinem angeblichen Berufe hatte er alle Volker- und alle Fürstenrechte zertreten. Gegen diese willkürlichen gottlosen Theorien kämpften die Fürsten und ihre Völker bei Leipzig, und zogen dann vereint den weiten Siegeslauf bis Paris."

Daarna volgt eene even kernachtige beschrijving van de arglistigheid waarmeê Napoleon III, met den eersten Napoleon homogeen, tusschen de Verbonden Mogendheden tweedragt gezaaid en, tien jaren lang, *Oostenrijk* gekweld en telkens meer in verlegenheid gebragt heeft.

„Welche Veränderungen seitdem! Der Neffe dieses Napoleon hat den niedergestürzten Thron seines Oheims wieder aufgerichtet, er vertritt dieselben Principien und ist nicht minder erfüllt von dem Gedanken, dasz er an der Spitze Frankreichs einen Beruf habe. Alle seine Kundgebungen zeigen, dazs er von der Naturnothwendigkeit dieses Berufes überzeugt ist. Er hat es oft und wiederholt ausgesprochen, dasz ein Mittel zu seinem Berufe auch eine Zerstörung dessen ist, was die Sieger über seinen Oheim aufgebaut haben. Er war aber klug genug, um die Lehre, dazs es leicht ist, einen Bund von Stäben zu zerbrechen, wenn man jeden einzelnen für sich knickt, auch auf die höhere Diplomatie anzuwenden. In den letzten zehn Jahren war Oesterreich an der Reihe, dieses eine Glied jenes Bundes, den das Blut bei Leipzig geschaffen hat. In diefer langen Zeit hat er Oesterreich mit allen Mitteln einer gewandten Diplomatie beschädigt. Die Hindernisse, die es Oesterreich fast unmöglich machen, zu einem innern Ausgleich zu kommen, wegen der Stellung Ungarns, ebenso wie der ganze Kampf Italiens gegen Oesterreich, sind theils ganz sein Werk, oder, wo das nicht, doch nur durch ihn ermöglicht."

Tot dus ver de Napoleons. Nu Bismarck. — Nu de wijs waarop hij (in *navolging* van den eersten, in *overleg* met den derden Napoleon) de verlegenheid van Oostenrijk aan doordrijving van Pruissens suprematie, aan verplettering van den ouden bondgenoot, maar lastigen mededinger, *profijtelijk* gemaakt heeft.

„Nachdem Oesterreich so von der ganzen Revolution gehetzt, tief geschwächt und gelähmt war, da hat Preuszen keinen Anstand genommen, diese höchste Verlegenheit des alten Kaiserhauses zu benutzen, um geschützt von dem Neffen des alten Oheims, der bei Leipzig von dem König von Preuszen im Bunde mit Oesterreich geschlagen worden war, in Alliance mit der italienischen Revolution in Ungarn, Oesterreich aus Deutschland zu verdrängen, Deutschland selbst zu zerreiszen, um den angeblichen Beruf Preuszens zu verwirklichen. Von der einen Seite von der italienischen Revolution angegriffen, von der andren von den preuszischen Heeren, von der dritten durch eine von Preuszen geförderte Revolution in Ungarn bedroht, im Hintergrund hoch oben Napoleon, der dieses eine Glied des Bundes von Leipzig knicken wollte, da muszte freilich das so tief im Innern selbst geschwächte Oesterreich zusammenbrechen.

Hier liegt der Grund unsers Schmerzes; da möchten wir das Angesicht verhüllen und über unser deutsches Vaterland weinen. Nicht weil wir Preuszen hassen, sondern weil wir es aufrichtig lieben, wird uns nie der Schmerz darüber verlassen, dasz Preuszen die äuszerste Verlegenheit Oesterreichs, in die es durch die Revolution gekommen war, benützt hat, um in Verbindung mit der Revolution sich auf Kosten Oesterreichs, zu bereichern. Wir schreiben diesen Gedanken mit Schmerz nieder, wir glauben aber, dasz er die volle Wahrheit enthält, und wir müssen ihn deszhalb niederschreiben, weil wir die Wahrheit sagen wollen, da nur die Wahrheit frei macht. Wir Deutsche haben viele traurige Ereignisse in der deutschen Geschichte zu beweinen; wir wissen nicht, ob eines diesem gleich kommt; ein Volk, wie das preuszische, ein Heer, wie das preuszische, ein Königthum, wie das preuszische, in Alliance mit Viktor Emmanuel, Garibaldi, Klapka, unter Oberleitung eines Napoleon im Kampfe gegen Oesterreich!"

De triumf van 1866, meesterstuk van *hedendaagsche wijsheid*, is, naar den eisch eener *Christelijk-historische praktijk*, een onverdedigbaar bedrijf.

Hier stemmen Protestant en Ultramontaan, in den eenvoud eener Christelijke onverzettelijkheid, overeen.

Gerlach wijst op de geldigheid der geboden Gods *in iederen kring*.

„Nationale Bedürfnisse und Forderungen" — „welthistorische Momente und Welthistorische Mission" — „providentieller Beruf und providentielle Ziele" — diese und alle ähnliche Ideen haben sich tief unterzuordnen unter die heilige Majestät der Gebote Gottes, derselben Gebote, die *das Dorfskind in der Schule* lernt, deren Tiefe aber und Höhe kein menschlicher Geist zu ermessen ausreicht."

V. Ketteler even zoo.

Wir haben hier eine unselige Wirkung jener verderblichen Richtung vor uns, welche die höhere Politik von ihrer wahren Grundlage trennt. Wenn man für den Verkehr der Völker und Staaten einen exemptionellen Maszstab anlegt, als ob hiefür andere Gesetze bestünden, als die der gewöhnlichen Sittlichkeit und des gewöhnlichen Rechtes; wenn man sich der Täuschung hingibt, dasz im Privatleben schlecht, unrecht und verwerflich sein könne, was in der höheren Politik recht, gut, ja nohtwendig sei; wenn man mit einem Worte von den Geboten Gottes absieht und für so hohe Dinge andere Gebote, die gewissermaszen höher liegen sollen, aufstellt, so müssen solche Folgen nothwendig eintreten. Dadurch verfällt die hohe Politik sofort lediglich der Menschenklugheit, der Menschenwillkür, sie wird eine niedere Nützlichkeitspolitik, eine Politik der Intrigue, kurz eine Politik, bei welcher der Egoismus das einzige und maszgebende Gesetz ist....

„Die Beziehugen der Völker ruhen wesentlich auf denselben Grundlagen, wie die Beziehungen der einzelnen Menschen unter einander, auf der verwirklichung und gegenseitigen Anerkennung der von Gott in uns gelegten Gesetze der Sittlichkeit, des gegenseitigen Wohlwollens, des Gebotes: Was du nicht willst dasz dir geschehe, das thue auch einem anderen nicht. Alle diese Gesetze, die Gott für den Verkehr der Menschen und der Völker in unser Gewissen gelegt hat, finden ihre höchste und erhabenste Erklärung in dem Christenthum. Das idealste Volkerrecht wäre eine Verwirklichung der Gesetze des Christenthums in den Beziehungen der Völker unter einander; die idealste Diplomatie und Politik wäre die Diplomatie und Politik nach den Grundsätzen des Christenthums. Eine höhere Klugheit gibt es für den Völkerverkehr nicht, als jene, *die das schlichteste Christenkind in seinem einfachen Privatleben befolgt*."

Eén citaat nog. Eéne stelling, wier onbetwistbare en schrikverwekkende juistheid, in 1871 althans, in het oog valt.

„In dieser Lostrennung des Völkerrechtes von dem Gesetze Gottes, in dieser Fiction, als ob die hohe Politik in ihren Zielen und Mitteln

auf einem hoheren Standpunkt stünde, als dem der gewohulichen Sittlichkeit und Gerechtigkeit liegt eine unermeszliche Gefahr für den Frieden der Welt. Wer die Revolution in der niederen Poltik nicht will, darf sie auch in der höheren nicht wollen. Ein Völkerrecht ohne Gottes-Recht ist ein permanenter Kriegszustand oder nur eine Waffenruhe, die dem Kriege Aller gegen Alle vorausgebt. Dem Princip nach ist es Krieg, weil es kein Moment in sich trägt, das in seiner Ausgestaltung Frieden unter den Völkern gründen könnte."

Inderdaad. *Vrede* kan slechts *wapenstilstand* zijn, waar dergelijke politiek, in eene van Gods regt losgemaakte *vrijmagt*, triumfeert.

In den roomsch-catholijken mogen wij, bij de waardering van het *catholijke*, de gevaarlijke strekking van het *romanisme* niet voorbijzien. Thans minder nog dan een jaar geleden, toen men het volgende schreef.

1. „Ook te midden van kerkverbastering, moet al wat *christelijk* is worden gewaardeerd — Onze christelijke betrekking op de Roomsche kerk, waar zich deze tegenover het ongeloof bevindt, legt pligten op, voor wier beoefening dikwijls gelegenheid is. De Roomsch-catholieke kerk moet door Protestantsche Christenen verdedigd worden, voor zoover in haar Christus zelf aangetast wordt."

2. „Sympathie met de Roomsche kerk, waar zij tegen het ongeloof gelijk heeft, mag ons niet doen verslappen in den strijd tegen al wat met de Heilige Schrift niet overeenstemt; moet ons des te ijveriger doen zijn in het gebruik eener geschiedenis, die, onvervalscht, tegen het Romanisme de krachtigste middelen, niet slechts ter zelfverdediging, maar voor een *offensieven* krijg, in de hand geeft.

3. Zoo, bij de *Onbevlekte-ontvangenis van Maria*, ook nog, trots den krachtigen weêrstand die zich openbaart, de *onfeilbaarheid van den Paus* gevoegd wierd, zal ook daarop, minstens evenzeer, het strenge woord van *Vinet* toepasselijk zijn: „Cette corruption du christianisme est, à mes yeux, une des plus funestes inventions de l'Esprit du mal. Les grands docteurs catholiques du dix-septième siècle en seraient épouvantés."

Vinet. Maar Vinet was protestant. — Welnu! onder de voortreffelijkste der geloovige roomsch-catholijken is steeds *de Montalembert* geteld en geroemd.

Protestantsche Christenen, wier verstand en geweten niet aan het vaticaansche *ipse dixit* verslaafd is, vergeten ook thans niet het laatste woord van Montalembert: „La nouvelle

école ultramontaine nous mène à une *double idolâtrie*, idolâtrie du *pouvoir temporel* et idolâtrie du *pouvoir spirituel.*"

*** Te dezer gelegenheid mag ik niet verzwijgen dat de *meêgaandheid* onzer vrienden, in het verwerpen van de motie *Cremers*, ook mij leed gedaan heeft. — *De Kamer, iederen Staten-roof afkeurende, gaat over tot de orde van den dag*, zou ook m. i. het *maximum* zijn geweest. Vergelijkenderwijs met het *altum silentium* bij den *Staten-roof* in 1866, reeds te veel. — Des te opmerkelijker is de eenstemmigheid der christelijk-historische bladen. Zie *de Heraut* v. 30 Dec., het *Kerkelijk Weekblad*, de *Wekstem;* de *Stemmen van Waarheid en Vrede*, enz.

Velen zullen, met aandoening, gelezen hebben de schuldbelijdenis van Fransche Christenen in *l'Eglise libre* en elders. Des te meer bejammeren wij, dat, door geloofsgenooten in Duitschland, die we hoogschatten, dergelijk een verootmoediging voor den hoogsten Regter, als *pièce de conviction*, geutilizeerd wordt; als een argument te meer ter annexatie van den *Elzas* en *Lotharingen.* —

„Unsere Brüder müssen erkennen, dasz ihr Volk sich seit drei Jahrhunderten in unermeszlichen Frevel um Deutschland und seinem Eigeuthum versündigt hat, und dasz es eine That der Gerechtigkeit ist, wenn diesz Unrecht durch den Verlust *alter deutscher Provincien* gesühnt wird. Kein Friede ohne Sühne; das ist Gottes Ordnung. Frankreich musz seinem Stolze den letzten Stosz geben und in der Erkenntnisz göttlicher Gerechtigkeit das Sühnopfer bringen, dann wird es Frieden haben. Früher nicht!" 1)

Uitnemend, en gansch naar het parool van von Moltke en Bismarck.

Voortreffelijke gelegenheid tevens, dunkt me, ter algemeene rekening en verantwoording in Europa van het in *de laatste driehonderd jaar* bedreven onregt.

In de *Kreuzzeitung* leest men over den *Duitschen volksaard.*

„Uns würde, zu *der geschilderten Franzosenart* gegenüber, eine pharisäische Selbstzufriedenheit: „Wir danken dir, Gott, dasz wir nicht sind wie diese" — übel anstehen. Wir wollen vielmehr mit deutscher Ehrlichkeit bekennen, dasz auch in unserer Volksart gar Manches nicht taugt, und dasz auch dem Besten, was uns eigen ist, allezeit noch zu viel

---

1) *Neue Evang. Kirchen-Zeitung.*

Irrthum und Verkehrtheit anklebt, um es in voller Wirksamkeit hervortreten zu lassen. Aber dasz wir dies eben erkennen, dasz ein reinerer Sinn für Wahrheit, Ehre, Treue, Recht und Gerechtigkeit im deutschen Volke lebt, und dasz es ein richtigeres Verständnisz für die Bedingungen wahrer Freiheit hat, als die Franzosen, das durfen wir dennoch sagen und für uns in Anspruch nehmen."

Dit gunstig oordeel komt mij niet te gunstig voor. Veel te ongunstig daarentegen de beschrijving van den *Franschen volksaard*, vroeger door de *Kreuzzeitung* gegeven, waarop ze zinspeelt, en die ik later aan het oordeel van anderen onderwerp.

VARIA.

*** HET MINISTERIE THORBECKE. — Met verwijzing naar p. 16, 48, 64, meen ik te kunnen volstaan.

Thorbeckophobie en *Thorbeckolatrie* zijn, sedert 1840 twee krankheden, beide evenzeer schadelijk voor Nederland. Voeg er eene derde, niet minder nadeelige bij; de kleingeestigheid eener oppositie, door wier beginselloosheid, magteloosheid, radeloosheid, hij telkens (ditmaal zelfs tegen wil en dank) als onmisbaar, aan het hoofd der Regering gebragt werd.

Sedert 1865 is er, in de partij-formatie, een belangrijke variant.

In de politieke sfeer zelfwegcijfering der *Christelijk-historische* rigting en opkomst eener *geavanceerd*-liberale partij.

De *Volkssouvereiniteit* was voor de mannen van 1848, Thorbecke en zijne medestanders, regerings*middel;* voor het opkomend geslacht wordt ze regerings*doel.*

Het zal nu te bezien staan of het staatsbeleid van Thorbecke (waarvan onlangs, in de *Narede* zijner *Parlementaire redevoeringen*, een apologetisch vertoog of principiële lofspraak het licht zag) aan logische bestrijding, al dan niet, regt geeft het fiere woord tot hem te rigten: „Gij dobbert op den stroom der beginselen die ik belijd."

*** VRIJMAKING DER HERVORMDE KERK. — Ook hierover reken ik mij tot deelgenootschap aan de polemiek dezer dagen, na veeljarigen strijd, onverpligt.

In *de Nederlandsche Gedachten* liet ik mij daarover menigwerf uit. Zie bijv. p. 98, 106, 115, 119, vgg., 134 vgg., 141 u. f. — Ook in de *Bijdragen tot kerkgemeentelijk overleg* (1868). — Ook dertig jaren vroeger (1837), toen ik voor de *Afgescheidenen* opkwam tegen de begripsverwarring, ten gevolge waarvan Willem I, zoo het heette, krachtens zijn *souvereiniteit*, de Gereformeerde Kerk *geadministreerd*, *georganiseerd*, *gereglementeerd* heeft.

In de *Verklaring der Bijeenkomst te Amsterdam* (1848) leest men: „De Hervormde Kerk mag en moet vorderen de onafhankelijkheid, waarop, *door de kerkelijke organisatie van* 1816 en door de verordeningen op het hooger en lager onderwijs, zoo velerlei inbreuk gemaakt is." — Voorzeker de bedoeling was niet dat de Regering van 1852, om de kerk vrij te maken, haar overleveren zou aan de in 1816 tot stand gekomen Synode, *gouvernementskreatuur.*

Nº 63. 16 Januarij 1871.

Onder de exceptionele ijsselijkheden van dezen oorlog behoort, sedert *Sedan*, de schier wanhopige worsteling van *geïmproviseerde legers* meerendeels uit *nauwelijks volwassen jongelingen* te zaam gebragt. De jammerlijke zelfopoffering van het opkomend geslacht, tegenover eene krijgsmagt, wier numerieke sterkte, geoefendheid, en regtmatig zelfvertrouwen, door verwonderlijke begunstiging der omstandigheden verhoogd, haar welligt, zelfs over de voortreffelijkste legers, de overwinning verzekeren zou.

Hierbij komt dezer dagen het *bombardement* van PARIJS.

We zijn getuigen van een *oordeel Gods*, dit is zoo, maar ook van een onregtvaardigheid en onbarmhartigheid, in het oorlogvoeren en in het lijdelijk toezien, waarvan de geschiedenis weinig voorbeelden aan de hand geeft.

Treffend zijn de opmerkingen van de *Times* over deze *inefficiency of Improvised Armies.* Over de onbeduidendheid van de dapperste jeugdige recruten tegenover de geregelde troepen van Duitschland. 1)

Treffend het betoog der waarschijnlijkheid van vruchteloozen weerstand, onder het *laissez-faire* van Engeland en van Europa.

„*Vous laissez* ÉGORGER *l'Autriche!*" was, in 1866, aan Napoleon het zinrijk en welverdiend verwijt.

Zou aan Engeland, aan Europa, het verwijt *vous laissez* ÉGORGER *la France!* minder welverdiend zijn?

1) „Whatever may be thought of the warlike instincts and military capabilities of individuals or races, soldiers are not *born*, but must be *made*. — It requires no trifling amount of heroism for *young people* suddenly taken from the ease and leisure of their home-life to withstand the wear and tear of a winter campaign, to plunge day after day into the clayey soil of La Beauce, to bivouac in "the open", under pelting rain or nipping frost, and, after undergoing the most cruel pangs of hunger, to be called upon to exhibit unflinching fortitude in the presence of an enemy conscious of his superiority of strength, skill, and order. Of all these prodigies of courage, however, mere recruits may, undoubtedly, be capable, and *French recruits have lately given frequent and brilliant instances of it.* Young soldiers of any other nation would do no better; *probably would not do half as well*... But this is, at the utmost, the mere promise of valour."

Frankrijk had, na *Sadowa*, op eigen veiligheid bedacht moeten zijn.

Of billijk vergelijk, of... een oorlog, waaraan Frankrijk *behoefte*, maar geen *schuld* had.

In *een tot stand gekomen feit*, hoedanig ook, baatzuchtig of vreesachtig te berusten, is niet een stelregel of usantie aan de geschiedenis van Nederland en Oranje ontleend.

Drouyn de Lhuys had (8 Aug. 1866) geen ongelijk:

„Si le cabinet de Berlin tient sincèrement à l'amitié du gouvernement français, il doit éviter d'asseoir dans des *positions offensives* la formidable puissance militaire dont il va disposer, et dont l'extension sur les frontières mêmes de la France, telles que les traités de 1815 les ont faites, serait une MENACE PERMANENTE."

UNE MENACE PERMANENTE. — De *onaandoenlijkheid der Fransche Natie* was oorzaak van vierjarig uitstel.

Uitstel is geen afstel. Napoleon, door Bismarck *gedupeerd*, zag, met kwalijk verborgen wrok, naar *revanche* uit.

Bismarck had aan een oorlog tegen Frankrijk behoefte. Aldus zou, in Duitschland, de gedachte aan 1866 door de herinnering aan 1813, tijdelijk althans, worden gesmoord.

Hinc illae lacrymae! Vandaar zoo veel tranen *en bloed.*

Aan wien de *verantwoordelijkheid?* aan wien de *schuld?*

Zelf heb ik, reeds in 1867, aan een hooggeschatten Duitschen vriend replicerend, niet ontveinsd dat *casu quo* de verantwoordelijkheid van een oorlog met *Frankrijk* zeer ten onregte op *de Fransche Natie* zou worden gelegd.

En terminant vous me rappellez que j'ai fait entrevoir, il y a un an déjà, la possibilité d'une guerre *avec la France.*

On a vu récemment que mes craintes n'étaient pas chimériques. On a pu se convaincre que, pour mettre le feu à l'Europe, une étincelle suffit. La Conférence de Londres l'ayant étouffée aujourd'hui, chacun se demande: qu'arrivera t-il demain?

Ainsi que moi, vous supposez qu'il faudra peut-être maintenir la Confédération nouvelle par une guerre „contre la nation," dites-vous, „qui a déjà fait à l'Allemagne tant de mal."

Certes je ne contesterai pas les maux et les horreurs dont tant de contrées allemandes rappellent le triste souvenir; mais, je demande: si la guerre avait éclaté, si plus tard, dans trois mois, dans un an, elle éclate, A QUI LA FAUTE?

Suffit-il de reprocher à d'autres une ambition démésurée pour mettre à couvert sa propre responsabilité? Si la guerre qu'on nous annonce, est incontestablement la suite de la guerre de 1866, faudra-t-il cette fois s'en prendre au *peuple francais?*

„Nous ne redoutons pas la guerre," dites-vous, „mais, si nous sommes vaincus, le peuple allemand ne sera pas le seul à apprendre que le triomphe de la Prusse est la condition de sa liberté."

Sans contredit, vous pourriez nous entraîner dans votre malheur; car il est impossible de prévoir à quels déchirements intérieurs et à quel conflits européens aboutiront les efforts pour atteindre *quovis modo* un semblant d'unité germanique. Votre politique étonnamment habile n'a pas suffisamment tenu compte d'une grande vérité que nous voyons se réaliser aujourd'hui. Lorsqu'on s'est donné soi-même une mission providentielle, admirablement conforme à ses propres désirs, *la grandeur inespérée du triomphe peut devenir la source vengeresse de difficultés inextricables et d'un immense danger.* 1)

A qui la faute? — Aan wien de *verantwoordelijkheid*, door geen reeks van overwinningen uitwischbaar?

In de depêche van 29 *Julij* heeft graaf Bismarck gemeld dat zijne bedoeling, in de vierjarige onderhandeling met Napoleon (1866—70), steeds *vredelievend* is geweest.

Even *vredelievend* als met Oostenrijk voor Sadowa?

Van het *essentiellement pacifique* dezer gedachtenwisseling, namens Pruissen, ben ik minder dan van de *vredelievendheid der Fransche Natie* (1866—1870) overtuigd.

Het spelen *met open kaart* is geen usantie van *diplomatiek overleg.*

De antecedenten van graaf Bismarck leveren het bewijs niet eener *exceptioneele* openhartigheid.

De conjectuur, die ik mij reeds in de eerste dagen van September veroorloofd heb, ligt voor de hand.

„Bij eene *revue retrospective* van Bismarcks eigenaardige politiek, valt de waarschijnlijkheid der *begeerte naar vredebreuk met Frankrijk* in het oog.

1) *L'Empire Prussien.* (Amsterdam, 1867.)

Vredebreuk. — De eenheid van Duitschland kwam, in 1866, door een broederkrijg der Duitschers, aanvankelijk tot stand. *Aanvankelijk.* Dit is te veel gezegd. Met weerzin, met nauwelijks bedwongen wraakgierigheid, boog men onder de overmagt van het zwaard; er was geen schijn of schaduw van Duitsche eensgezindheid. Trouwens het bloed van stamgenooten is, voor de grondslagen van verbroedering, een bedriegelijk cement. De voltooijing eischte nog een tweede bedrijf. Aaneensluiting van de meer dan ooit elkander vijandig geworden Duitschers door gemeenschappelijken strijd. — Vredebreuk dus. Met wie? met welke Mogendheid bij voorkeur?

Vredebreuk met Frankrijk. — Dergelijk een kamp zou bij uitnemendheid dienstbaar kunnen zijn aan het konsolideren van den nog waggelenden bouw. Door het, zooveel doenlijk, aanblazen van den nog niet uitgedoofden volkshaat. Door een oorlog tegen de *fransche Natie.* Tegen het aloude Gallie, Germanje's erfvijandin. Tegen het Frankrijk der *Revolutie.* Tegen het *napoleontische* Frankrijk. Tegen den erfgenaam der *napoleontische ideeën*, waarmeê Duitschland onder het juk der overheersching en uitmergeling, der gelijkheid van slavernij en ellende, geraakt was. — Oorlog, ter onderlinge verzoening! Oorlog om inwendige vrede te bewerken! Oorlog, als de voorwaarde van Duitschlands zedelijke wedergeboorte onder Pruissens zegenrijke banier! In het oorlogsvuur zou het kwalijk zamenhangend geheel, door lief en leed, naar de bismarckiaansche zinspreuk, *ferro et igni*, gloênde aan één worden gesmeed. Aldus zou, na de vernedering van franschen overmoed, en na een welgelukt *da capo* van 1813—1815, zelfs door den meest bedilzieke, het zoogenaamde wanbedrijf van 1866, als weldaad worden gekend en gewaardeerd.

Dit *denatureren* van den, door de geweldenarijen van 1866, *geprovoceerden* krijg, dit *heroïk* geneesmiddel zal, vroeg of laat, misschien zeer spoedig reeds, blijken een, ook voor Duitschland, jammerlijk *palliatief* te zijn geweest. Doch dit is van latere zorg. Thans vragen wij niet naar de *gevolgen*, slechts naar den *aard* van het bedrijf.

„Gij hebt, om het *tweedragtige* Duitschland, door de veerkracht eener alles te bovengaande schrik en verontwaardiging, tot eensgezindheid te brengen, den oorlog tegen Napoleon tot een finalen strijd tusschen *Frankrijk* en *Duitschland*, ja, om de tegenstelling nog hartaangrijpender te maken, tusschen het *Germaansche* en *Gallische* ras, geïdealizeerd.

Gij hebt, voor het oogenblik althans, uw oogmerk bereikt. Gij hebt den oorlog uwerzijds *gegermanizeerd*, en met de eigenaardige en onweerstaanlijke kracht uwer aldus geëlectrizeerde *landwehr*, een groot gedeelte van Frankrijk overmeesterd; maar tevens hebt gij, door oprakeling van

volkshaat, de worsteling opgevoerd tot een onberekenbaren en, laat mij het woord in vollen nadruk herhalen, voor God en menschen *onverantwoordelijken* graad van verwoedheid."

Tegenstrijdigheid der beoordeeling laat ik daar. Maar *het feit moet blijven staan.* Het feit eener *electrizering*, die enkel in de behoefte aan smooring, zooveel doenlijk, van den in 1866 verdubbelden Duitschen broederwrok haar grond had. Op hen die dit vuur hebben gestookt, moet de *verantwoordelijkheid* rusten voor hetgeen ons *onverantwoordelijk* voorkomt.

Het orgaan der *Conservatieve rigting* te Berlijn, de *Kreuzzeitung*, heeft met de liberalen gewedijverd in het aanblazen van den wederzijdschen, zich thans in onnoemelijke barbaarschheden openbarenden, volkshaat.

Gewedijverd en, in dezen jammerlijken wedijver, gezegevierd.

Iemand verbeeldt zich welligt dat, in de feestrede van den Rector der Berlijnsche Akademie, het *nec plus ultra* van opzettelijke verguizing der *Fransche Natie* bereikt was.

Hoe voorbarig en ongegrond is die onderstelling!

Emil du Bois-Reymond, aan zijn afkomst gedachtig, heeft het banvonnis uit de *europésche volkerenfamilie* enkel tegen het *hedendaagsche* Frankrijk gerigt. Met welgevallen vermeldt hij al wat in de Fransche Natie van vroegeren tijd hem lofwaardig voorkomt.

„Wir Deutsche wissen sehr gut, wieviel die Menschheit dem hochbegabten, geistreichen Volke der Franzosen schuldet...

„Da die Gallier von den Römern unterjocht wurden, die Deutschen nicht, hatte Frankreich vor Deutschland einen mächtigen Vorsprung in der Civilisation. Dieser Vorsprung wuchs noch, in Folge italiänischer Einflüsse und früher Centralisirung dort, des dreissigjährigen Krieges und der dadurch weiter getriebenen Zersplitterung hier...

„Keiner versagt den geistigen Grossthaten eines Descartes, Pascal, Voltaire die reinste Bewunderung. In den theoretischen und beschreibenden Naturwissenschaften waren die Franzosen uns um ein halbes Jahrhundert vorauf...

„Auch erkennen wir mit Freuden an, dass vermöge ihres klaren Denkens und des hochgesteigerten Gefühls für correcte Schönheit, das bei ihnen der Urgrund so vieler Tugenden und Untugenden ist, die Franzosen

ihrer Prosa eine wundervolle Ausbildung gegeben haben, dass sie in wichtigen Gattungen der Literatur unsere Meister sind, ja unübertroffen dastehen. Ihre grossen Schriftsteller fehlen so wenig wie die englischen und italiänischen auf unserem Büchertisch. Wir sprechen ihre Sprache. Wir beklatschen ihr Schauspiel...

„Wir beneiden sie um die grossartige Herrlichkeit ihrer Hauptstadt. Wir schätzen ihre sinnreichen Einrichtungen, ihr schöpferischen Organisationstalent. Wir haben den höchsten Begriff von ihrer Tapferkeit, iher militärischen Befähigung."

De hoogleeraar wijst op *ontaarding*. Volgens de *Kreuzzeitung* daarentegen, legt de Fransche Natie, in al hetgeen thans *à l'envi* over haar afschuwelijkheid vermeld wordt, het onveranderlijke van haar *eigenaardigheid* aan den dag.

Officiëel gold nog onlangs de Fransche Natie, zelfs in haar verbastering, voor een *edel* volk. In de *Kreuzzeitung* is van verbastering geen spraak. Ook verbetering schijnt ondenkbaar. *Der Franzosen Art* blijft zich, sedert achttien eeuwen, in het exceptionele van haar verachtelijkheid, volkomen gelijk.

„Der FRANZOSEN ART ist uns durch Anfang und Fortgang des gegenwartigen Kriegs wieder recht nahe vor Augen gebracht. Höchtsmerkwürdig ist, wie sie sich durch die Jahrhunderte hin, seit dem sie geschichtlich hervorgetreten, völlig gleich geblieben ist. Die Eigenschaften, welche jetzt wieder tagtäglich der Civilisation, an deren Spitze Frankreich zu marschiren vermeint, Hohn sprechen, sind neben reicher natürlicher Begabung seit der Ersten Zeit der Begegnung der Römer mit den Galliern an diesen wahrgenommen und eben so an den Franzosen des Mittelalters und der neueren Zeit als charakteristisch hervorgehoben worden. Es ist, bei leichter geistiger Erregbarkeit, und ungestümer Thatkraft, immer dieselbe maszlose Eitelkeit, Arroganz, Groszsprecherei, Frivolität, Verlogenheit, Perfidie, Tücke, Raublust, Grausamkeit.

Höchst interessant würde es sein, die Aeuszerungen unverdächtiger Zeugen daruber, seit Cato und Iulius Caesar bis in die neueste Zeit, zusammenzustellen."

Sedert Cato en Julius Cezar tot op den huidigen dag. Voor dit *hoogst-interessante* onderzoek (waarbij op de *volkverhuizingen*, op het *remue-ménage* der middeneeuwen, niet te zeer zal moeten worden gelet) ontbreekt thans aan de *Kreuzzeitung* genoegzamen tijd.

Thans wil de *Kreuzzeitung* niet hooger opklimmen dan

ongeveer vier honderd jaar. *Hier sei nur an Folgendes erinnert* schrijft ze.

Drie getuigen slechts worden opgeroepen: een *trio* van tamelijk zonderlingen aard! — Keizer Maximiliaan, Frederik II en Voltaire. 1)

1. Kaiser Maximilian I, der schon Ursache hatte ein schwarzes Buch für alle von Frankreich ihm und dem deutschen Reich zugefügten Beleidigungen anzulegen, sagte bei einer Gelegenheit: „Wenn der Franzose in ein Haus kommt, worin ein schönes Weib ist, so jagt er den Mann hinaus, und wenn dieser sich wehrt, will er die ganze Welt bereden, der Kerl sei unsinnig"; — und bei einer andern: „Die Franzosen singen höher denn genotiret, sie lesen anders denn geschrieben, sie reden und singen anders denn ihnen im Herze ist."

2. Friedrich der Grosze schrieb an den Herzog von Richelieu: „Je juge que votre nation a été toujours légère, quelquefois très cruelle, qu'elle n'a jamais su se gouverner par elle-même, et qu'elle n'est pas digne d'être libre"

3. Voltaire selbst schildert sein Volk mit den Worten: Moitié SINGE, moitié TIGRE."

Dit schrijft de *Kreuzzeitung*. Dit schrijft de woordvoerderes der *Christelijk-historische* rigting. Dit schrijft ze in een *leading*-artikel.

Gedagteekend, niet 3 Augustus, maar 21 *September*. Dat is, toen de Fransche Natie, ten gevolge der *entente cordiale* te Biarritz, in een toestand geraakt was van plotselinge regeringloosheid en weerloosheid, waarvan men in de geschiedenis weinig voorbeelden aantreft.

Vergeet, bij zoodanig bewijs van edelmoedigheid, ook dit niet. Deze opeenstapeling van *qualiteiten* 2), dit betoog der in de Fransche Natie voortlevende boosaardigheid van het *Gallische ras*, wordt dienstbaar gemaakt aan de politieke en

---

1) In 1813, onder den indruk van *Gods gerigten en uitredding*, werd, in Duitschland en ook in Pruissen, minder dan thans aan het oordeel van *Frederik* en *Voltaire* waarde gehecht.

2) *a.* Eitelkeit, — *b.* Arroganz, — *c.* Groszsprecherei, — *d.* Frivolität, — *e.* Verlogenheit, — *f.* Perfidie, — *g.* Tücke, — h. Raublust, — *i.* Grausamkeit, — *NB.* Alles *maszlos.*

militaire hoofdgedachte van dezen veldtogt. Zij levert de premissen van een verheerlijking der annexatie van *Lotharingen* en den *Elzas*.

VARIA.

*** DROUYN DE LHUYS. — Dezer dagen is door den *Moniteur Universel*, het officiële orgaan der Regerings-Delegatie te Bordeaux, eene nota openbaar gemaakt, door den heer *Drouyn de Lhuys* aan Keizer *Napoleon III* overgelegd in het begin van 1869, toen door verscheidene raadslieden van dien Souverein gewerkt werd in het belang eener *aanhechting van Belgie aan Frankrijk*, als vergoeding of tegenwigt voor de vergrooting van Pruissen. De genoemde fransche staatsman verklaarde zich in die nota ten stelligste tegen alle plannen van dien aard. Al de groote mogendheden, zeide hij, inzonderheid Engeland, zouden tegen zulk eene handeling in verzet komen, en indien Pruissen de bedoelde annexatie niet onmiddelijk met eene bezetting van *Nederland* beantwoordde, dan zou de stap van Frankrijk toch gewis het vormen eener geduchte coalitie tegen dat Rijk ten gevolge moeten hebben. Dat eene inlijving van *Holland* in Duitschland voor Frankrijk op ver na niet door eene annexatie van *Belgie* zou worden opgewogen, trachtte de heer *Drouyn de Lhuys*, ook door eene verwijzing naar het oordeel van *Napoleon I*, te betoogen. (*Haarl. Ct.* v. 12 Jan.).

Zeer verlang ik dit stuk te lezen. Graaf Russell, die wel eens een zeer verregaand *franc-parler* heeft, zeide, van de geheime onderhandeling over *Belgie* gewag makende in het Parlement: „Het is mij, bij het vernemen van dit Tractaat te moede, als of ik eene afspraak van twee vrienden beluisterd had, die een nachtelijke diefstal met inbraak bij mijn buurman voor hadden.”

Ook in de veroordeeling van de overeenkomst van *Gastein* (1865) (waarbij het aan Denemarken wederregtelijk ontnomen *Sleeswijk* en *Holstein* verdeeld werd) kwamen beide staatslieden overeen. — *Drouyn de Lhuys* schreef: „Est ce pour la défense d'un droit de succession méconnu que l'Autriche et la Prusse se sont concertées? *Au lieu de restituer au prétendant le plus autorisé l'héritage en litige*, ELLES SE LE PARTAGENT!”

*** ZUM NEUEN JAHRE. — Dit is de titel van een klein, maar allezins merkwaardig opstel. Ook afzonderlijk verspreid, uit de *Berichte* van het *Rheinischen Missions-Gesellschaft* te *Barmen*. — Daarin wordt de vernedering van *Frankrijk* en de welligt aanstaande gedeeltelijke vernieling van *Parijs* voorgesteld, als een *Gods-gericht*, dat door Pruissen, TEGEN WIL EN DANK, ten uitvoer gelegd wordt. — Het is eene teregtwijzing voor de christenen in het buitenland. — Waarschijnlijk van den hooggeschatten Director Dr. FABRI, aan wien de *Nederlandsche Gedachten* geregeld toegezonden zijn. Ofschoon hij, in de beschouwing van het *politieke vraagstuk*, m. i. zich vergist, herkent men overal de christelijke zachtmoedigheid en ernst, die met den meedogenloozen en vinnigen toon der *Kreuzzeitung* liefelijk contrasteert, en aan de *Conservatieve rigting*, wegens haar kniebuiging voor het *succes*, de les leest.

Nederlandsche Gedachten.

Nº 64. 20 Januarij 1871.

IM NEUEN JAHRE. — Dit opstel van Dr. FABRI, afzonderlijk uit de *Berigten van het Barmer-Zendeling-Genootschap* verspreid, mag, door mij vooral, niet onopgemerkt blijven. Ook mijne Duitsche vrienden hebben dit begrepen. Althans hebben zij, ten spoedigste, door het overvloedige eener schier gelijktijdige toezending, gezorgd dat het mij onverwijld, in een aantal exemplaren, ter hand kwam.

Als christen, als zendingsdirector, als geloofsgetuige, met zegenrijken arbeid, wordt Dr. Fabri, ook in Nederland, ook door mij hoog gewaardeerd. Ook op zijne beschouwingen van *politieken* aard moet, al is het niet met onverdeelden bijval, met buitengemeene aandacht worden gelet. Misschien, zeide ik reeds, heeft Bismarck geen beter apologeet. 1) Mij althans is, voor de overweldiging van Duitschland door Pruissen, geen beter justificatoir geschrift bekend dan het zijne: *Die Politischen Ereignisse des Sommers* 1866.

Nog iets mag ik niet onvermeld laten. Zijn broederlijke, edoch strenge censuur over de houding der *Kreuzzeitung c. s.* is een treffend bewijs dat het den voortreffelijken man, zonder aanneming des persoons, om regt en waarheid te doen is. 2)

Dit *Nieuwejaarswoord*, deze terugblik op het *vreesselijke jaar* 1870, strekt hoofdzakelijk ter teregtwijzing van Christenen in het buitenland, door wie de duizendvoudige ellende in Frankrijk en ook in Duitschland, ten gevolge van den oorlog, op rekening van de *Pruissische* of, juister, van de *Bismarcksche* politiek, gesteld wordt. Tot deze ligtvaardige betweters behoor ik meê. Des te berispelijker, zoo mijne zienswijze verkeerd is, omdat menigeen, ook hier te lande, mij, welmeenend, gewaarschuwd heeft tegen eene dwaling, zegt men, waarmeê ik aan eene door mij steeds, op grond der Volkshistorie van vroeger en later tijd, afgekeurde Franschgezindheid voet geef.

---

1) I. 331.

2) Zie het *drietal verwijten* aan de Pruissische *Conservatieven* hierboven, p. 22—24.

Ik heb althans getracht, door rekenschap te geven mijner zienswijs, onze Duitsche geloofsgenooten uit te lokken ter wederlegging van de bezwaren tegen hunne *meëgaandheid* in het bismarcksche spoor. Doorgaans te vergeefs.

Ditmaal herinnert Dr. Fabri dat op de wegen van *Bismarck* minder dan op de wegen der *Voorzienigheid* moet worden gelet. Op zich zelf een behartigenswaardige wenk. Gaarne grijp ik deze gelegenheid ter gedachtenwisseling aan, die een der uitnemendste onzer vrienden mij aanbiedt, in een opstel, waarvan ik de hoofdgedachte, enkel in de gevaarlijke eenzijdigheid der voorstelling, afkeur.

Allereerst gelieve men op te merken dat Dr. Fabri het m. i. in dit *debat* (wanneer ook Bismarck ter sprake komt) meest gewigtige punt, de tegenstelling tusschen *Napoleon* en de *Fransche Natie*, beaëmt.

„Alle Welt hat sich getäuscht. In Frankreich gedachte man in frivolem Leichtsinn eine „Expedition nach Berlin", lange vorbereitet und angedroht, auszuführen. In Deutschland nahm man's ernster; zur Abwehr gezwungen, rüstete man sich auf einen schweren, opferreichen Krieg."

De *wandeling naar Berlijn* komt op rekening van het onbestemde *men*; maar de tegenstelling tusschen de *Natie* en den *Keizer*, in de onmiddellijk volgende regels, is zeer gepreciseerd en onloochenbaar.

„In unerhörten Niederlagen, wie sie die Welt noch nicht geschaut, ist die leichtsinnige Hoffart des *Angreifers* rasch zu Boden geschlagen worden. Auf die Vernichtung der Heere des *Gegners* ist ein blutiger, grausamer *Volkskrieg* gefolgt".

Napoleon was de *aanvaller*. Napoleon was de *wederpartijder*. De oorlog was oorspronkelijk *defensief* tegen den *Keizer*. Eerst later, eerst na Sedan, is het geworden een *Volkskrieg*, *offensief*, van het *Germaansche* tegen het *Fransche Volk*.

Dit *gedenatureerd*-zijn van den krijg vermeldt Dr. Fabri. Ja, dit is, volgens hem zoo onbetwistbaar dat het uitgangspunt van zijn gansche vertoog in deze onderstelling ligt.

Immers het strekt om te bewijzen dat deze vreesselijke gedaantewisseling (die aan iedereen in het oog valt) *onwille-*

keurig geweest is. Niet de *gedaantewisseling* zelve wordt ontkend. Hierover te twisten is, ook volgens Dr. Fabri, der moeite niet waard. Het verschil betreft enkel de *aansprakelijkheid* voor die heillooze ommekeer.

Door velen wordt deze ontaarding van den oorlog in verband gebragt met eene voor God en menschen onverantwoordelijke politiek. — Dr. Fabri daarentegen tracht aan te toonen dat, ook nu, de magtigen dezer aarde, niet eigendunkelijk, niet vrijwillig, maar *tegen wil en dank*, uitvoerders geweest zijn van de *oordeelen Gods*. Zoodat, om het bovenmenschelijk *grandiose* der gebeurtenissen, geen verwijt te pas komt jegens hen, door wie gebeurd is wat zij, tegenspartelend, hebben *moeten* verrigten. Van dit verheven standpunt alleen geldt: „In *uw* licht zien wij *het* licht."

„Es ist aber kein bloszer Krieg, in dem wir stehen, es ist ein Gericht Gottes, das vor unseren Augen sich vollzieht. Nur in diesem Blick sind die Ereignisse der Gegenwart richtig zu deuten.

Laat ons nu zien wat Dr. Fabri, van dit gezigtspunt, en vergelijkenderwijs met den val van *Jeruzalem*, ons ter behartiging voorlegt over de *voortzetting* van den krijg, de vernieling van *Parijs*, en de *wreedheden* ook door Duitschers gepleegd.

Gods gerigten hebben tweederlei kenmerk. Waanwijze verblinding in hem die ze ondergaat; terwijl hij die ze ten uitvoer legt, wordt gedwongen te verrigten wat hij *niet gewild heeft.*

Göttliche Gerichte haben vornämlich ein doppeltes Kennzeichen. Auf der einen Seite sind sie erkennbar durch einen mächtigen Taumelgeist, der oft plötzlich Millionen überfällt und mit der Macht einer nicht selten wahnwitzigen Verblendung die Gemüther umstrickt. Das ist das Loos der Volker, für die eine Stunde gottlicher Heimsuchung angebrochen ist. 1) Das andere Kennzeichen aber ist diesz, dasz diejenigen, die

---

1) Dit eerste kenmerk is dan vooral onmiskenbaar in den *Franschen Keizer*. Blindelings liep Napoleon in het verderf.

Hier inderdaad geldt de spreuk der ouden: „de Godheid verbijstert wien ze straks verderft." Hier denkt men aan den geest der dwaling in de H. Schrift, die „Achab tot het optrekken en vallen te Ramoth in Gilead overreedt." Hier schijnt, bij een naderend einde der napoleontische dynastie, toepasselijk het zinrijke woord in het Gedenkstuk van Nederlands herstelling: „Napoleons val was buiten het bereik van Europa's magten: *hij zelf* moest dien voorbereiden — en bewerken." —

Gott zur Zuchtruthe Seines Zornes erwählet hat, thun und ausführen müssen, was sie nicht wollen. Eine Verkettung von Umständen zwingt sie, das Gericht auszuführen bis an's Ende, bis an das von Gott gestellte Ziel.

Alle groszen weltgeschichtlichen Katastrophen tragen dies doppelte Kennzeichen an sich. Ich erinnere hier nur an jenes Gericht, das vor nun 1800 Jahren über Jerusalem und Judäe ergangen. Als Kaiser Vespasian mit seinem Sohne Titus gegen die „heilige Stadt" zog, war es ihr lebhafter Wunsch, mit möglichster Schonung die Bezwingung des jüdischen Aufstandes zu vollenden. Alle ihre Versuche in dieser Richtung missglückten gegenüber dem sich steigernden Fanatismus der Juden, und zuletzt muszte Titus, nach namenlosen Greueln, zu seinem Schmerze selbst das Heiligthum des Tempels, das er vor Allem schonen wollte, in Flammen aufgehen sehen.

Dit oordeel Gods, ook thans in beide kenmerken blijkbaar, ziet men, volgens Dr. Fabri, zeer ten onregte, voorbij.

Auch in der gegenwärtigen groszen Heimsuchung wiederholt sich ein ähnlicher Gang. Man hört oft im Auslande, namentlich auch aus christlichen Kreisen, jetzt den Vorwurf: nach Napoleons Sturz hätte Frieden gemacht werden müssen, aber nun dieser furchtbare blutige Volkskrieg! Wir wollen nicht fragen: wie und mit wem sollte denn Friede gemacht werden? wir wollen hier ja nicht politische Fragen erortern. Es scheint uns aber unleugbar, Gottes Hand hat im September den Frieden gehindert, den der Sieger ja gerne geschlossen hätte. Oder glaubt man, König Wilhelm an der Spitze der deutschen Heere, zur Zuchtruthe über Frankreich erwählt, konnte sagen: So, bis hieher und nicht weiter! Man kann die tiefste Bewegung, das innerste Mitleiden mit all' dem Jammer und Blutvergieszen im Herzen tragen, ja unablässig darüber zu Gott seufzen, und dabei doch genöthigt sein, jener Einrede, als einer wohlgemeinten, doch nicht aus der Wahrheit geborenen, entgegenzutreten.

Een oordeel over het *Napoleonisme!* ja dit zou bijkans iedereen niet onwelkom zijn geweest; maar aan wedervergelding tot 1792, tot Lodewijk XIV, tot Coligny en de Bartholoméusnacht, dacht niemand. Dit kwam niet op in menschelijk overleg. Zoo reageert alleen een almagtige hand. Hier zijn de ondoorgrondelijke oordeelen Gods. Ook voor *Duitschland*, voegt Dr. Fabri (met eene boven nationale sympathiën of antipathiën verhevene onpartijdigheid) er bij; ook voor den overwinnaar, was het voortwoeden van den oorlog in hooger raadsbesluit bepaald. Ook Duitschland had, na *Sedan*, toen zoo ligt zelfverheffing kon ontstaan, aan zelfonderzoek, aan

de tuchtroė van een *oorlog*, van *dezen* gruwelijken oorlog, aan *berouw* uit *rouw*, ter verootmoediging behoefte.

Welnu! wee te roepen over een *onbarmhartigen veroveraar*, die, onder de krachtige hand Gods, in de *voortzetting* van den oorlog, verrigt wat hij zelf ***niet gewild heeft***, is, volgens Dr. Fabri, dwaas en in den Christen dubbel verkeerd.

„Oder wo sehen wir, dasz Gott in den Tagen groszer, weltgeschichtlicher Gerichtsheimsuchungen nach den Gedanken der Menschen, die auch in ihrer Barmherzigkeit kurzsichtig sind, verfahren wäre! Wie lange schon wäre dem Blutvergieszen gesteuert, wenn dessen Ende in der Hand unseres gottesfürchtigen und menschenfreundlichen Königs läge! Aber jene Meinung überschätzt weit die Macht der Menschen, auch der mächtigsten auf Erden, denn auch sie sind nur ein Werkzeug, ein Spielball in der Hand des Allmächtigen. Ein Gericht über den Napoleonismus und seine Verderbnisse hätte am Ende so ziemlich alle Welt nicht unwillkommen geheiszen. Aber nun Gottes Gericht, dessen Mühlen, wie das Sprüchwort sagt, langsam aber klein „mahlen," weiter zurückgreift, auf 1792, auf Ludwig XIV., auf Carl IX. und Coligny, nun schreit man Wehe über den erbarmungslosen Eroberer. Das ist thöricht, und aus Christenmunde wohl doppelt verkehrt. Besser und wahrer ist's, auch hier auszurufen: o, der für alle Völker und Menschen erschreckend heiligen Gerichtswege Gottes! Und dürfen wir in diesem Blicke nicht auch fragen: war nicht auch um Deutschlands willen der Friede im September unmöglich? Welches Volk konnte solch unerhörte Siege ohne Uberhebung ertragen? Muszte nicht auch auf Deutschlands Seite die Noth und das Elend des Krieges erst noch mehr offenbar werden? muszte Deutschland, zur Zuchtruthe erwählt, nicht erst noch aus tausend neuen Wunden bluten, ehe seine politische Erhöhung sich vollziehen durfte?

Evenzoo is het met de vernieling van *Parijs*. De Koning heeft ze ***niet gewild***. Desniettemin is het waarschijnlijk dat hij, ofschoon met weerzin, een voorbeschikte geessel, ook over dit *moderne Babel*, zijn zal.

Auch von der Hauptstadt des uns feindlich gegenüberstehenden Landes dürften obige Gedanken zutreffen und sich erfüllen. Wohl Mancher wird von Anfang der Katastrophe an den Eindruck empfangen haben, dasz das Verhängnisz über Paris, dieser heiligen Stadt einer in modernen Irrwegen gefangenen Schein-Cultur, sehr schwer werden wird. Will das der König? Wollen das seine Rathgeber? Ganz im Gegentheil, sie wünschten wohl viel eher, dasz, wo möglich, kein Stein gerückt würde im modernen Babel, und seit drei Monaten harren sie eines möglichst glimpflichen Ausganges. Ob dieser nach ihrem Wunsche ihnen werden wird? Wir bezweifeln es; sie werden auch hier *thun müssen, was sie nicht wollen.*

Evenzoo moet men aan de Duitschers niet wijten, o neen! de *gruweldaden in Frankrijk door de Duitschers gepleegd.*

Ook tot die gruwelstukken worden zij gedreven *tegen wil en dank.* Door drang tot zelfbehoud, door de hartstogtelijkheid der wedervergelding, dpor de allezins verklaarbare verwildering in dergelijk een atmosfeer.

Derselbe Grundcharakter ist auch im Gange der Kriegführung selbst nicht zu verkennen. Unsere deutschen Heere haben vor allen anderen schon um ihrer Zusammensetzung Willen einen Vorzug der Sitte, der Intelligenz, der Zucht. Sie haben diesen Vorzug auch in Feindesland bewährt. Nun aber nicht blosz ein patriotischer Eifer erweckt, sondern von ehrgeizigen und herrschsüchtigen Fanatikern alle Volksleidenschaften aufs tiefste erregt sind, werden auch unsere Armeen um der Selbsterhaltung willen zu traurigen Akten der Vergeltung genöthigt, die um so schmerzlicher sind, da sie auch Tausende von Unschuldigen treffen, da sie vielfach unsere eigenen Krieger verwildern und die schlechten Leidenschaften der menschlichen Natur in ihnen wachrufen. Auch hier aber wird man sagen können, *sie thun, sie müssen thun, was sie nicht wollten.*

Dergelijke gedachten, zegt Dr. Fabri, schijnen aan menigeen hard. Dit vermoed ik ook. Maar, voegt hij er bij, en te regt, naar mij voorkomt, de vraag is of deze schijnbaar harde gedachten met *Gods gedachten* in overeenstemming zijn Laat ons niet barmhartiger willen zijn dan de goddelijke liefde waardoor de mensch, in het gerigt zelf, tot boete geleid wordt.

„Diese Gedanken erscheinen vielleicht Manchem hart und herb. Aber handelt es sich nicht auch um harte, herbe, bittere Thatsachen? Nicht ob diese Betrachtungen unserem Herzen vielfach wehe thun, ob sie wahr sind, ob sie im Einklange göttlicher Gedanken stehen, ist die Frage. Es ist aber merkwürdig, wie sehr der Gedanke eines göttlichen Gerichtes dem Vorstellungskreise der Menschen in der Gegenwart entschwunden ist, ja wie selbst in christlichen Kreisen ein kurzsichtiges menschliches Erbarmen sich zur Richterin der auch in Gericht und Gerechtigkeit heiligen Wege Gottes aufwirft. Sollten aber Gottes Gedanken nicht auch hier höher, nicht auch barmherziger sein, denn die Gedanken der Menschen! Ich denke doch. Und wenn sie das sind, sollte nicht gerade in ihnen auch ein starker und kräftiger Trost, eine versöhnende Macht liegen! Oder ist es nicht tröstlich, auch in schweren Zeiten unter tausend Opfern zu wissen, dasz eine höhere Hand, dasz die Hand der ewigen Weisheit und Liebe die Geschicke der Menschen und Völker leitet und auch unter Elend und Blutvergieszen ihrem vorbestimmten Ziele sie zuführt! Und nicht nur das.

Sind nicht auch die Züchtigungen Gottes Wege der Erbarmung! Sollen sie nicht reinigen, läutern und zur Errettung dienen denen, die auf Gottes Stimme achten! Will Er nicht in Erbarmung, wie im Gericht zur Busze leiten!"

Uitnemend! Ook dit alles onderschrijf ik. Een *oordeel Gods*. Een oordeel over *Frankrijk* en, zoo als Dr. Fabri te kennen geeft, over *Duitschland* te gelijk. Eene waarschuwing voor *alle* volken, voor de meest bevoorregten (dus ook voor Nederland!) het meest.

Een *Godsgerigt*, dat eerbiedig zwijgen en eigen verootmoediging oplegt. Met deze hoofdgedachte vereenig ik mij, in verband met dit opstel, te liever, omdat de naam van Dr. Fabri ten waarborge verstrekt dat van *Frankrijk* en *Parijs* gewag gemaakt wordt, in den geest niet van *Jona* over *Ninive*, maar van Hem die, van toekomstigen jammer profeterend, *geweend heeft over Jeruzalem*.

Doch eerbiediging der Voorzienigheid Gods heft de verantwoordelijkheid der menschen niet op. Het is zeer mogelijk dat een vorst of een staatsman, of wie ook, gedwongen wordt te verrigten wat hij *niet gewild* heeft, maar de vraag die *hier* te beantwoorden valt is: Of men, wat men *niet wilde*, heeft *moeten* verrigten, ten gevolge van wat men *vrijwillig en moedwillig misdreef?*

Bij de doorbladering der *Nederlandsche Gedachten* zal iedereen spoedig ontwaren dat mijne kritiek niets gemeen heeft met eene aan den Christen ongeoorloofde murmurering over de daden Gods (*gesta Dei par Germanos.*)

„Wir wollen hier ja nicht *politische Fragen* erörtern." — Deze ter zijdestelling der *Politiek* is niet aannemelijk. Integendeel. Alleen uit nauwgezet onderzoek der *politieke* vragen, verkrijgt men deugdelijke consideranten voor het oordeel dat hier moet worden geveld.

De Duitsche vrienden, wier welgemeenden ijver ik in de toezending dankbaar heb gewaardeerd, zullen overtuigd zijn dat (ook na dit, in zijn soort, meesterlijk geschrift) hetzij van een ander, hetzij liefst van Dr. Fabri zelf, een meer doeltreffend *apologetisch vertoog over de Bismarcksche politiek* vereischt wordt.

VARIA.

*** BEN IK MIJNS BROEDERS HOEDER? — Het uittreksel van een brief uit Duitschland, van een Duitscher althans, in de *Heraut* van 6 Jan. medegedeeld, is zeer behartigenswaard. Vooral ook het kontrast van de houding der Geallieerden in 1814 en 1815 met die van Pruissen thans.

„Ich rathe nicht dazu *Elzas* und *Lotharingen* zu forderen. Ich sehe darin einen für Deutschland höchstgefährliche Erwerb. Gefährlich für seine innere Zustände, gefährlich für seine Grenzen. Ich fürchte dasz Preussen damit die Wege Frankreichs, die Wege des Bonapartismus betritt. Deutschland bedarf andere, bessere Sicherheiten. Diese halte ich nur für möglich, wenn es sich an der innern Constituirung Frankreichs dadurch betheiligt, dasz es den armen Frankreich zu einer soliden, Vertrauen verdienenden Obrigkeit verhilft, mit der ein dauerhafter Friede möglich ist. Das war der Weg den man 1814 ging und noch einmal 1815 . . . Dazn ist jetzt kein Aussicht. Preussen hat den Krieg *localisirt* und Europa hat dem ruhig zugesehn. Jetzt führt man, in Namen Preussens, die — des Königs von Preussen oder gar Kaisers unwürdige — Rede: Was gehn uns die innren Angelegenheiten Frankreichs an? Caïn fragte: „Soll ich meines Bruders Hüter sein." *Auf Caïns Wege ist kein Friede zu finden?* — S. Paulus dagegen lehret: „Wenn ein Glied leidet, so leiden alle Glieder mit, und wenn ein Glied wird herrlich gehalten, so freuen sich alle Glieder mit. *Wie gern vereinigte ich mich über diese Gedanken mit dem theuren Hern Groen!*"

Dit zal niet moeijelijk zijn. Dergelijk hulpbetoon is, ook zonder onvoegzame interventie, allezins denkbaar. Voorloopig zij herinnerd dat de Verbonden Mogendheden in 1814 en 1815, tegen *Napoleon* den oorlog gevoerd en edelmoedig *aan de Fransche Natie de hand hebben gereikt.*

*** DE TWEEDE KAMER. — Met vriendelijken, soms aandoenlijken drang wordt, *confidentiëel* en in 't openbaar, het aanvaarden, nu of spoedig, eener *kandidatuur in de Tweede Kamer* van mij begeerd. Dientengevolge wordt het thans noodzaak te herhalen dat mijn werkkring *het boekvertrek* tot grens heeft.

Niet met wrevelige moedeloosheid.

Niet als of ik, om het *buitenland*, het *vaderland* vergeet.

Niet omdat ik mij voortaan over *de toepasselijkheid onzer beginselen* voorbedachtelijk het zwijgen opleg.

Ken u zelven! Tegen parlementairen arbeid ben ik niet bestand. Met het *ondoenlijke* te beproeven, zou ik weldra voor het nog *doenlijke* onbekwaam zijn.

Door mij *persoonlijk* aldus weder op den voorgrond te stellen, zou ik zelf bevorderlijk zijn aan het wederopkomen van *antipathiën*, schadelijk aan de werking der beginselen die ik voorsta.

Vier merkwaardige jaren, waarin ik mij met veldwinnen van *christelijknationalen* invloed in de volksvertegenwoordiging gevleid had (1853, 1856, 1866 en 1869, het laatste bovenal) hebben mij geleerd dat, door *orthodoxophobie* en *politicophobie*, in en buiten de Staten-Generaal, het m. i. voortreffelijkste van het *volksbewustzijn* gesmoord wordt in een *volksvertegenwoordiging* „zonder eenigen band met de kiezers."

De diplomaticke opstellen van graaf Bismarck leveren, voor wie het *audiatur et altera pars* niet in acht neemt, het in het oog vallend bewijs van *onberispelijkheid.*

De dépêches aan *Oostenrijk* in 1866, eer het listiglijk werd overrompeld, deden, voor den niet ingewijden, helder en klaar, uitkomen dat het *vredelievend* Pruissen door het *oorlogzuchtig*, trouweloos, en zich zonder de minste aanleiding wapenend Oostenrijk, in het harnas gejaagd werd.

Evenzoo toont de *dépêche van 29 Julij* 1870 dat het diplomatiek overleg van den bondskanselier, in het project-tractaat Benedetti en het *durch Illusionen amusiren*, een *uiterst vredelievend karakter* gehad heeft. 1)

Al wederom even duidelijk bewijst de *Circulaire* van 9 Januarij 1871 dat alleen het opgeworpen Gouvernement in Frankrijk aan de van weerskanten gepleegde barbaarschheden schuld heeft.

„Le gouvernement de la Défense nationale exalte les passions populaires sans s'efforcer le moins du monde à en contenir les effets dans les limites de la civilisation et du droit des gens; il ne veut pas la paix; car même s'il la voulait, par son langage et son attitude, il se prive de la possibilité de la faire accepter par les masses, qu'il a ameutées. Il a déchainé des forces qu'il est impuissant à dominer et à maintenir dans les limites du droit des gens et des usages de la guerre tradionnels en Europe. Si donc, en présence de cet état de choses, nous sommes forcés de pratiquer le droit de la guerre avec une rigueur que nous regrettons et qui n'est ni dans le caractère national de notre peuple, ni dans nos traditions des guerres de 1864 et 1866, la responsabilité en revient aux personnes qui ont assumé, sans mission et sans droit, la continuation de la guerre de Napoléon contre l'Allemagne, et l'ont imposée à la nation française."

Mij dunkt, de verantwoordelijkheid van hetgeen *na Sedan* plaats had, moet hooger op worden gezocht. De voorloopige Fransche Regeering heeft de Fransche Natie opgewonden, schrijft de Bondskanselier; maar wie heeft de Duitschers, door aanblazing van volkshaat tegen de Franschen, tot buitensporige eischen verleid?

---

1) De mogelijkheid van *het tegenovergestelde* heb ik mij veroorloofd aan te wijzen. Zie N° 42.

„Aanblazing van *erfelijken volkshaat*, als ralliement van Duitschland, en voorts (in de bedwelming van ongedachten voorspoed) de eisch van *Lotharingen* en den *Elzas*, hebben verandering gebragt in de natuur van den krijg. Niet, gelijk in den beginne, tegen *Napoleon alleen*. Tegen *Frankrijk* tegen de *Fransche Natie*, ook en vooral. Een averechtsch overleg, allezins geschikt om (zoo God het niet verhoedt) zelfs te midden van desorganisatie, een *nationalen* en *wanhopigen* weêrstand, een oorlog zonder eind, te doen ontstaan." 1)

Een dergelijken oorlog, een zoo vreesselijk oordeel over Frankrijk *en Duitschland*, heeft Bismarck (al heeft zijne politiek m. i. het *veroorzaakt*) voorzeker *niet gewild*. Een veldtogt met bliksemsnellen afloop als bij *Sadowa*, dat wèl.

Een treffend voorbeeld van hetgeen ik, naar aanleiding van Dr. Fabri's vertoog, deed opmerken. Ook wat men *niet wilde*, kan worden veroorzaakt door hetgeen men *vrijwillig* en *moedwillig* bedreef.

Liefst maak ik, als aanklagt en als verontschuldiging, van Bismarcks eigen woorden gebruik: „Il a déchaîné des forces qu'il est impuissant à dominer."

Dr. Fabri heeft, in zijn merkwaardig geschrift over 1866, eene treffende uitdrukking omtrent Bismarck gebruikt. „Hij is, in de middelen, niet *keurig* (nicht *wählerisch*.)

Niet *keurig in de middelen*. — Dit is juist wat ook *von Ketteler* beweert. In het werk *Deutschland nach dem Kriege von* 1866 draagt het hoofdstuk, waaruit ik onlangs eene bladzij ontleend heb, het opschrift: *Der Zweck heiligt die Mittel.*

Als men de politiek van den *christelijken* grondslag, van Gods geboden, losrukt, dan is zij, dit is zoo, in de keus der middelen *vrij*.

„Sie wird eine niedere Nützlichkeitspolitiek, eine Politik der Intrigue, kurz eine Politik, bei welcher der Egoismus das einzige und maszgebende Gezetz ist. Sie wählt sich dann beliebige Ziele, die von der göttlichen Ordnung abweichen, und sie verfolgt diese Ziele mit allen Mitteln nach dem Grundsatze: Der Zweck heiligt die Mittel. Es ist eine grosze Selbsttäuschung, wenn die Welt den Jesuiten diesen Grundsatz vorwirft, gleichsam als ob sie durch diese ungerechte Anklage den Beweis führe, dasz

1) 3 Sept. Hierboven, I. 340.

sie selbst diesem Grundsatze nie und nimmer huldige. Allein dieser Grundsatz gehört nicht einem Stande oder einer Klasse von Menschen an, sondern er ist ein Grundsatz der verdorbenen Menschennatur, welcher überall und in jedem Menschen auftritt, der sich nicht dem Sittengesetze unbedingt unterwirft. *Er herrscht namentlich unbeschränkt in jenem von der Religion abgetrennten Völkerrechte.*"

De stelregel die men aan de *Jezuiten* toeschrijft, is ook die der *Jacobynen* geweest. Keurig in de middelen te zijn, werd op rekening van bekrompen flauwhartigheid gesteld.

Dr. Fabri ter zelfder plaatse, voorspelt dat Bismarck in de wereldgeschiedenis onder *de grootste Staatslieden* zal worden geteld.

Dasz die Frage der Oberherrschaft in Deutschland noch mit einem Kriege zwischen Preuszen und Oestreich ausgetragen werden müsse, war bei einigem geschichtlichen Urtheil längst erkennbar; um so mehr, da Oestreich jeder Machterweiterung Preussens, wie die schleswig-holsteinische Angelegenheit wieder bewiesen, aufs eifersüchtigste und zäheste entgegentrat, auch erst im Jahre 1850 Preussen zu überfallen und zu zerstückeln ernstlich Miene gemacht hatte. Es ist das politische Verdienst Bismarcks dasz er diese geschichtliche Nothwendigkeit klar erkannt, die realen Machtverhältnisse richtig durchschaut und nach dieser Ueberzeugung im gegebenen Augenblicke mit rücksichtsloser Energie gehandelt hat. Eben diese Eigenschaften sind es, welche zu allen Zeiten den groszen Staatsmann ausmachen, und nachdem ein so groszer Erfolg seine kühnen Unternehmungen gekrönt hat, wird die Weltgeschichte ihn für alle Zeiten unter die grószten Staatsmanner rechnen. In den Mitteln ist dieser kühne Staatsmann, wie es in der Politik fast immer der Fall ist, dabei nicht wählerisch gewesen, wie er denn uberhaupt gegenüber den moralischen Faktoren des Volkslebens oft eine spröde und nicht zu billigende Rücksichtslosigkeit bewiesen gat."

„Een der grootste staatslieden der wereldgeschiedenis." — Soortgelijke uitdrukkingen heb ik mij ook reeds meermalen laten ontvallen.

Met voorbarigheid misschien. Of Bismarcks genialiteit heilrijk dan wel verderfelijk voor Europa zijn zal, is en blijft minstens twijfelachtig. Voor Dr. Fabri en voor mij zal, dunkt mij, eer we ons voortaan zoo stellig uiten, behartigenswaard zijn een opmerking van Guizot, reeds in 1861, eer de aandacht van Europa op Bismarck gerigt was.

„Je comprends les tentations de la politique des grandes aventures, et le plaisir passionné que des esprits généreux peuvent prendre à poursuivre, à tout prix, le succès d'un dessein mêlé de doute et de mal, mais hardi et peut-être plein d'avenir. Il est doux de se livrer ainsi à toute sa pensée, de frapper l'imagination des hommes, et de se croire, en changeant violemment la face du monde, le ministre de la Providence. Mais ce n'est point là la politique des gouvernements sains, ni des peuples libres, ni des honnêtes gens; celle-ci a pour loi le respect du droit, de tous les droits, le soin des intérêts réguliers et permanents des peuples, et *quelque scrupule comme quelque patience dans l'emploi des* MOYENS." 1)

Vooral in de volgende bladzijde zijn regels, waarop het te wenschen ware dat Bismarck, toen hij het gezag aanvaarde, als rigtsnoer voor zijne politiek, gelet had.

„Quand nous fûmes appelés à agir dans les affaires de l'Europe, nous n'étions point indifférents à l'état et aux voeux des nations européennes; nous n'ignorions point qu'il y avait là bien des plaies à guérir, bien des besoins légitimes à satisfaire. Nous aussi nous avions, en fait de réformes européennes, nos ambitions et nos sympathies; et bien des souvenirs puissants, bien des apparences séduisantes nous poussaient à leur donner cours. *Mais nous ne pouvions nous lancer dans ces entreprises sans y avoir, d'abord pour allié et bientôt pour maître, l'esprit révolutionnaire, cet empoisonneur des plus belles espérances humaines.*"

---

1) *Mémoires*, IV. 116.

Allezins te regt hebben de Verbonden Mogendheden, in 1814 en 1815, tegen *Napoleon* den oorlog gevoerd en edelmoedig *aan de Fransche Natie de hand gereikt.*

Thans daarentegen is vereenzelviging der *Natie* met *Napoleon* het steunpunt eener zoogenaamde *grensrectificatie*, die den *Elzas* en een deel van *Lotharingen* omvat.

De *Fransche Natie* is, in 1814 en 1815, niet voor de gruwelen van het *Jacobinisme* en *Bonapartisme* verantwoordelijk gesteld. Toen is de *Fransche Natie* niet, wegens exceptioneel *volkskarakter*, strafbaar gekeurd voor de gevolgen eener in geheel Europa *epidemische* krankheid.

Thans maakt men hiervan een verwijt aan keizer Alexander, wiens averechtsche edelmoedigheid, zegt men, het oogenblik om de Fransche Natie, erfvijandin van Duitschland, onruststokeres in Europa, te vernederen, dwaselijk heeft laten voor-

bijgaan 1). Eene dwaling, tegen wier *da capo* we thans, door de weloverlegde onverbiddelijkheid van het overmagtige Pruissen, zullen worden behoed.

Frankrijk is gevaarlijk gebleven, niet omdat men in 1815 jegens *de Fransche Natie* billijkheid heeft in acht genomen, maar omdat ook de andere Mogendheden, na 1815, even als sedert 1789, doorgaans in eigen beheer en diplomatiek overleg, *met de Revolutie hebben geheuld en gespeeld.* Van daar de aardbeving, in 1830 en 1848, waarvan de uitbarsting in Parijs plaats had. Door begunstiging telkens van het *liberalisme* voorbereid. Door onverwijlde diplomatieke adhaesie aan het tot stand gekomen misdrijf, telkens, eer de *Fransche Natie* zich kon doen hooren, *gelegalizeerd* en, in schijn althans, *genationaliseerd.*

Europa heeft aldus, door het onmiddelijk erkennen van den feitelijken toestand, van *le fait accompli* in de Fransche hoofdstad, een eventuëlen terugslag, gelijk gesteld met *rebellie*, en aldus de ontwikkeling naar een beteren toestand telkens onmogelijk gemaakt. 2)

Het uit den volksoploop in *Februarij* 1848, het uit de zamenzwering van *December* 1851 verrezen Gouvernement werd, overeenkomstig met een reeks soortgelijke antecedenten, zoodra te *Parijs* het onregt getriumfeerd had, als eerbiedwaardig product der heilige volkssouvereiniteit, door diplomatiek handgeklap van het sidderend Europa, beveiligd tegen *nationalen* weerstand.

---

1) Met leedwezen zie ik dit beweeren herhaald in het geschrift 1813 *und* 1870. *Ein Vortrag von* WILLEM BAUR (Bremen 1870); denzelfden aan wien wij de voortreffelijke schetsen over Arndt, Stein, enz. te danken hebben.

2) Over den ijver en de hartelijkheid waarmeê de Mogendheden *l'Empire c'est la paix* in den zamenzweerder van 2 December hebben begroet, is zeer merkwaardig het onlangs uitgekomen geschrift van graaf D'HAUSSONVILLE *La France et la Prusse devant l'Europe* (Bruxelles, 1870.)

Dezer dagen kwamen mij twee brieven onder het oog, ten blijke dat in *Duitschland* de *Nederlandsche Gedachten* niet enkel door het berigt van den korrespondent der *Kreuz-*

zeitung uit 's Gravenhage, die zich, ten nadere kennismaking, tot dus ver, bij mij niet aangemeld heeft, bekend zijn.

Een brief van een *Duitscher*, door *de Heraut* medegedeeld, noemt mijne beoordeeling van de bismarksche politiek tot Julij 1870, en ook tot Sedan, scherp en juist (*scharf und richtig*). In den zamenhang aldus:

Politica betreffend, so stimme ich vollständig uberein met Herrn Groens Urtheile über die Bismarcksche Politik im 1866 bis Julij 70. Scharf und richtig hat er, zu meiner Ueberzeugung, wie aus Napoleons und Bismarck's Thaten der Krieg hat hervorgehn *müssen*, ins Licht gestellt, und anerkannt wie auf Napoleons brutale, an Wahnsinn grenzende Kriegserklärung 1), der in so fern unsererseits gerechte Krieg hat folgen *müssen*. Auch sein billiches Urtheil über Preussens Politik seit 66 bis Sedan finde ich keineswegen zu scharf. Patriotismus ist ein Motiv welches, wenn es dem Gezetse Gottes sich nicht unter-ordnet, in Sünde und Laster übergeht.

In den anderen brief (blijkens den aanhef, *in* Duitschland geschreven) leest men:

Es ist erquicklich im Auslande doch etwas von dem zu hören, von dem hier Vielen das Herz voll ist, aber das auszusprechen der herrschende Terrorismus verbietet. Warum haben die *Nederlandsche Gedachten* über diesen Terrorismus noch gar nicht gesprochen, warum noch gar nicht beleuchtet, dasz bei Ausbruch des Krieges alle Blätter, welche der Preussische Regierung gegenüber das Program des Rechts und der sittlichen Vitsordnung Gottes festgehalten haben, sofort unterdrückt und ihre Redacteure in den Festungen eingesperrt wurden? dasz eine Anzahl geachteter Personen verhaftet wurden, ohne ihnen irgend den Grund ihrer Verhaftung mitzutheilen? Mit einem Worte dasz, noch zahllose Deutsche gern ihre Anzicht über diese Politik laut werden lassen möchten, wenn sie nicht durch einer brutalen Terrorismus stumm gemacht wären. Selbst die Briefe

1) *De aan* WAANZIN *grenzende oorlogsverklaring van Napoleon.* — De uitdrukking is niet te sterk. Zou Bismarck desniettemin op *restauratie* bedacht zijn van hem, wiens *onzinnig bedrijf* het voorwendsel voor het *égorger* van de Fransche Natie aan de hand gaf? — De *Times* vermoedt het. Om de smadelijke wijze waarop B. meermalen van het *Voorloopig Bewind* gewag maakt; laatstelijk in de dépêche van 9 Jan. „La dictature qui en France s'est emparée du pouvoir par un coup de main et qui n'est reconnu, *ni par les puissances européennes, ni par la nation française.*" Met het wegzinken van deze *dictature* en het losbreken van anarchie, zou, zelfs voor een wederoplappen der *dictatuur van 2 December*, als gewijzigde voortzetting der *entente cordiale* van Biarritz, eenig uitzigt bestaan.

der gemeinen Soldaten von Felde sprechen ihren Unwillen über dem im Kriege geübten Vandalismus aus. Nein, wenn wir es auch mit billigem Schmerte täglich empfinden, dasz, durch das Bündniss Bismarcks und der *Kreuzzeitungz*-Junker mit einem gottlosen Liberalismus, Deutschland jetzt in die Lage des französischen Volkes anter Napoleon gebracht ist, sich vor ganz Europa verhasst zu machen, so bitte ich doch Herr Groen nicht das ganze Deutsche Volk dafür verantwortlich zu machen, und ebenso, wie er das französische Volk vertheidigt gegen eine schändliche Lüge, auch das Deutsche Volk zu vertheidigen.

Dergelijk berigt dat mijne vrijmoedige beoordeeling van eene, naar mij voorkomt, *napoleontische* politiek onder *duitsche* vlag, ook in Duitschland weerklank in veler hart vindt, is mij welkom voorzeker, maar niet onverwacht. Niet alle medestanders en leerlingen van Stahl, aan wie, in 1866 *le courage de leur opinion ontbrak*, werden daarom eensklaps volgelingen van Bismarck.

Waarom ik van het *terrorisme* geen gewag gemaakt heb? omdat ik, ten gevolge waarschijnlijk daarvan, daarmeê te weinig bekend ben.

De Duitsche Natie behoor ik vrij te spreken, even als ik voor de Fransche Natie opkom. — Aan dezen wensch voldeed ik, eer de begeerte geuit werd. Steeds sprak ik de beide Natien vrij.

23 Julij. — Twee spelers zijn het, door wie met het bloed, met het welzijn en aanzijn der Natien gespeeld wordt. Napoleon en Bismarck.

3 Aug. — De *Fransche Natie* stel ik, evenmin als de *Pruissische bevolking*, verantwoordelijk voor wat één persoon misdreef.

Ook het volgende fragment trof mij. Het zegt, in weinige woorden, zeer veel.

Freilich kann ich leider nicht leugnen, dasz der Siegesschwindel Viele, namentlich in Sud-Deutschland, fortgerissen hat, welche bisher, auch nach 1866, an Recht, Treu und Glauben festgehalten haben; aber im Ganzen ist bei uns die Stimmung bei hoch und niedrig noch die alte, und, trotz aller Anstrengungen der Regierung und der Liberalen, keine Begeisterung für einen Krieg zu spüren, von dem man weiss dasz er ein Preussischer, kein Deutscher ist, ein Cabinetskrieg, kein Volkskrieg, ein Eroberungskrieg, kein Vertheidigungskrieg, ein Krieg des bösen Gewissens, nicht des guten Rechts, ein Krieg um frühere Schandthaten vergessen zu machen.

Nun denn, seit Sedan, hebt sich allmählig der Schleier und das bisher unfehlbare Erfolg will nicht mehr Tag für Tag eintriffen. Sollte nach Gottes Rathschluss das Gericht über Frankreich vollzogen sein und nun sofort das Gericht über den Schergen 1) beginnen? Wie denn auch sei, dieses kann nicht lange ausbleiben.

Het oordeel kan, ook over Duitschland, meent de schrijver, *niet lang uitblijven.* Mij dunkt, ofschoon met velerlei ellende der Franschen, voor als nog, niet vergelijkbaar, is het, ook voor de Duitschers, *reeds begonnen.*

---

1) *Schergen*, de geregtsdienaar, die, na het oordeel te hebben voltrokken, op zijne beurt gestraft wordt.

VARIA.

*** STAATSREGTELIJKE ZAMENWERKING. — Al was mij het wederopnemen van de *parlementaire* taak, wat de overblijvende krachten betreft, *doenlijk*, ik zou het niet *oorbaar* achten. In eene Volksvertegenwoordiging, naar den eisch van Thorbecke, onder elk kabinet, feitelijk bijkans *zonder eenigen band tot de kiezers*, zou mij zeer spoedig, door den dirigerenden Minister en de tamelijk algemeene vrees voor tijdroovende botsing, het zwijgen (telkens tot *nader gelegenheid!*) worden opgelegd.

Tegenover *zelfwegcijfering* in de Kamer, moet men op verdubbeling van *veerkracht* buiten de Kamer bedacht zijn.

Zamenwerking met mijne vrienden, overeenkomstig de beginselen der *christelijk-historische* rigting, buiten de Tweede Kamer, komt mij niet onmogelijk voor.

Indien het mij veroorloofd wordt te verwijzen naar vroeger uiting over vraagstukken, waaromtrent men, in dit goede land, sedert vele jaren, niet ééne enkele schrede vooruit gaat.

Indien *onze* periodieke pers *vice versâ* mij behulpzaam zijn wil om, op gewigtige punten, een antwoord te erlangen, dat ik sedert jaar en dag reikhalzend te gemoet zie.

*** DORDRECHT. 1) — Overeenkomstig het artikel *ad hoc* in *de Heraut* van 20 Januari, ondersteun ik gaarne de kandidatuur te Dordrecht van mijn vriend Mr. J. W. Gefken, die voor de gewetensvrijheid in kerk en school, reeds dertig jaren geleden, opkwam, aan de gunstige uitkomst der Emancipatie in Suriname een belangrijk deel gehad heeft, en als lid der Tweede Kamer zich tegen eene, in Friesland, tot in het ongelooflijke opgedreven miskenning van het regt en de pligt der ouders, verzet heeft.

Het geheele artikel is, met het oog op de *Verkiezingen van Junij* der overdenking dubbel waard. Ook als voorloopig antwoord op een, aan den schrijver waarschijnlijk nog onbekend beklag.

---

1) Reeds opgenomen in de *Haarlemsche Courant* v. 23 Jan.

PS. Om het dagelijks feller bombardement van *Parijs* en de al te nadeelige verhouding van nauwelijks aangekomen *rekruten* tegen *geoefende krijgsmagt*, verwacht menigeen den val van Parijs en straks vrede. — Met *wien* en *welk* een vrede?

N° 66. 28 Januarij 1871.

„Om het dagelijks feller bombardement van *Parijs* en de al te nadeelige verhouding van nauwelijks aangekomen *rekruten* tegen *geoefende krijgsmagt*, verwacht menigeen den val van Parijs en straks vrede. — Met *wien* en *welk* een vrede?"

De *Times* gaf, reeds nu, op dit PS. van N° 65 het antwoord.

Een vrede welligt met *Keizerin Eugénie*. Een *bonapartistische restauratie* door Duitschland. Een regering van keizer Napoleon *onder toeziende voogdijschap van Bismarck*.

Een bedrijf van den in de middelen niet *keurigen* staatsman. 1)

In het laatst van November (N° 55) was deze uitkomst, die mij niet onwaarschijnlijk voorkwam, in veler oog ondenkbaar.

PS. De Vrede met Napoleon geteekend. Eilieve, waarom niet? *Onvermijdelijk* wordt somtijds wat *ongelooflijk* scheen. Voor Duitschland misschien vooral, is *elke*, is zelfs *deze* uitkomst verkieslijker dan een nog langer duur van den tegen *de Fransche Natie*, op grond van medepligtigheid, van oorlogzuchtigheid, voortgezetten krijg.

Een *da capo* van *den tweeden December* 1852. Gelijk toen, ter smooring van *anarchie*, zoo nu, ter smooring van een anders eindeloozen *strijd*, Napoleon kreatuur of lieveling der Europeesche Diplomatie.

Misschien valt ook deze poging onder de rubriek van hetgeen Bismarck *tegen wil en dank* doet. Ten gevolge der moeijelijkheden waarin hij, door het *geniale* en *savante* zijner eigen politiek, geraakt is

Dit was het oordeel van de *Times* van 30 Nov.

De *Times* van 30 Nov. *a.* verwacht *casu quo* een burgerkrijg in Frankrijk; *b.* voorspelt verjaging van Bismarcks creatuur en vernieuwing van den krijg; *c.* houdt het desniettemin voor zeer mogelijk dat dergelijk rampzalig plan ook vroeger reeds beraamd, ten uitvoer worde gelegd.

Zoo groot, zegt ze, zijn *de bezwaren die Bismarck ontmoet en voorziet.*

a. „There would be civil war in France, of course, but the German Chancellor may view this consequence with some equanimity. Civil war

1) „In den Mitteln ist dieser kühne Staatsmann, wie es in der Politik fast immer der Fall ist, nicht wählerisch gewesen, wie er denn überhaupt gegenüber den moralischen Faktoren des Volkslebens oft eine spröde und nicht zu billigende Rücksichtslosigkeit bewiesen hat." Fabri.

in France would give him time to consolidate the administration of Alsace and Lorraine."

b. „Despite his Marshals and Imperial Guard, the army Napoleon could bring back from Captivity would melt away before the unfuriated people.... The Emperor would be compelled to fly back to his friends, and the original war between France and Germany would be renewed on the borders of Lorraine."

c. „Yet *the difficulties present and prospective of the actual position* may have impelled Count Bismarck to promote anew the plan he certainly once entertained, and the high contracting parties may have resolved upon it, either careless ot consequences or blindly overlooking them."

Zonder te vermoeden dat de verstandhouding met Eugénie en haar echtgenoot zoo spoedig aan het licht komen zou, heb ik dezer dagen van de mogelijkheid eener *wederoplapping der dictatuur van 2 Dec.* melding gemaakt.

Zou Bismarck desniettemin 1) op *restauratie* bedacht zijn van hem, wiens *onzinnig bedrijf* het voorwendsel voor het *égorger* van de Fransche Natie aan de hand gaf? — De *Times* vermoedt het. Om de smadelijke wijze waarop B. meermalen van het *Voorloopig Bewind* gewag maakt; laatstelijk in de dépêche van 9 Jan. „La dictature qui en France s'est emparée du pouvoir par un coup de main et qui n'est reconnu, *ni par les puissances européennes, ni par la nation française.*" Met het wegzinken van deze dictature en het losbreken van anarchie, zou, zelfs voor een WEDEROPLAPPEN der *dictatuur van 2 December*, als gewijzigde voortzetting der *entente cordiale* van Biarritz, eenig uitzigt bestaan. 2)

Ziedaar wat Bismarck, in zijn edelmoedigheid, tot wederoprigting van Frankrijk bedoelt.

Maar, eilieve, zegt men, wat meent ge dan dat Bismarck, om tot een *voor Frankrijk aannemelijken vrede* te geraken, had moeten en kunnen verrigten?

Naar mij voorkomt, het *tegendeel* van hetgeen hij verrigt heeft.

1. Geen onteerende voorwaarde als *sine quâ non.*

Geen eisch van *Lotharingen* en *den Elzas.* — *Belachelijk,* als *grensrectificatie.* Ter beveiliging van Duitschland! Ook na Sadowa, ook na Sedan? *Risum teneatis amici!*

---

1) De uitbreiding van het *desniettemin* laat ik aan den lezer.

2) Blz. 118.

Tergend, als *poenitet* voor de *Fransche Natie;* als *straf* voor hetgeen niet *zij* misdreef.

2. Geen wederroprigting van het keizerlijk Gouvernement. In verachtelijkheid en verderfelijkheid openbaar geworden, was het in *Frankrijk* gevallen, eer het omvergeworpen werd te *Parijs*. *Le gouvernement de la Défense nationale* vond, in de algemeenheid der verontwaardiging en in de behoefte aan steunpunt voor den weerstand, aanstelling en lastbrief.

Bismarck zou thans gaarne op dit *Voorloopig Bewind* de verantwoordelijkheid overbrengen van eigen bedrijf.

„Si nous sommes forcés de pratiquer le droit de la guerre avec une rigueur que nous regrettons et qui n'est ni dans le caractère national de notre peuple, ni dans nos traditions des guerres de 1864 et 1866, la responsabilité en revient aux personnes qui ont assumé, sans mission et sans droit, la continuation de la guerre de Napoléon contre l'Allemagne, et l'ont imposée à la nation française." 1)

Sans mission et sans droit. — Bismarck zelf verklaart het. Dit is zoo; Bismarck; doch, als orgaan der *Fransche Natie*, geldt, misschien meer zelfs dan Bismarck, een staatsman wien Europa sedert veertig jaren vereert, wien het nog niet schemert op zijn ouden dag, en die, in de keus der middelen, niet willekeurig en met versmading der *zedelijke factoren*, te werk gaat. Staatsman en Christen. GUIZOT.

Zijn eerste woord, in den Brief aan het *Gouvernement de la Défense Nationale*, is huldebetoon. Zoowel om de algemeen erkende, *voorloopige* en *relatieve* regtmatigheid; aan den drang der omstandigheden ontleend, als om de wijs waarop aanvankelijk van het nationaal vertrouwen gebruik gemaakt is.

Je suis hors du monde et de ses affaires. Je descendrai peut-être dans mon tombeau demain, après-demain, je ne sais dans combien de jours. En attendant, j'assiste encore, du fond de ma retraite, à la plus douloureuse lutte de notre pays et de notre temps. C'est vous, messieurs, qui la soutenez. Vous êtes *le gouvernement de la Défense nationale.* C'est le nom digne et modeste que vous avez pris vous-mêmes. C'est votre gloire de l'avoir pris et de le mériter depuis que vous l'avez pris. Quand la France n'avait plus ni gouvernement ni armées, vous n'avez pas désespéré de la France; vous avez entrepris de la sauver de l'étranger et de l'anarchie.

1) *Circulaire* van 9 Jan.

Quelle entreprise, messieurs, et quelle responsabilité pour vous! Je ne puis penser, sans une profonde anxieté, à la situation de notre pays et à la votre. Je n'ai, pour vous dire ce que j'en pense, point d'autres titres que l'expérience d'une longue vie et le désintéressement d'une mort prochaine. A ces deux conditions, on a quelque chance d'entrevoir la vérité.

Vous avez déjà beaucoup fait. Je trouve que, tout en vous soutenant dans les jours de crise, bien des gens ne sont pas assez reconnaissants envers vous. Vous avez cru d'avance, quand presque tout le monde en doutait, à la résistance héroïque de Paris et à un élan patriotique dans nos provinces. Vous avez rencontré bien des folies et bien des hostilités dans vos propres rangs, bien des faiblesses, dans quelques-unes de nos populations. Vous ne vous en êtes laissé ni effrayer ni décourager. Vous avez soutenu la guerre sans faire appel aux passions révolutionnaires, et en vous montrant amis de la paix, pourvu qu'elle ne fût ni honteuse ni vaine. Vous avez ranimé les forces vives du pays et refait des armées qui se sont déjà montrées efficaces.

A l'intérieur, vous avez été patients, très-patients envers les routines et les velléités anarchiques qui se sont manifestées sur quelques points, et qui compromettent en France la cause de la liberté autant que celle de la paix; mais, quand elles ont gravement attaqué l'ordre public et les lois, vous n'avez point cédé à leurs menaces, et vous vous êtes franchement mis à la tête de la saine et vaillante population de Paris accourue pour vous aider à les réprimer. J'ai regretté quelques-uns de vos actes et quelques-unes de vos inactions; mais, à considérer l'ensemble des faits et les difficultés de votre situation, VOUS VOUS ÊTES CONDUITS EN HOMMES DE COEUR ET EN BONS CITOYENS.

Geen *arrière-pensée* eener wederoprigting van den (zoo er nog iets aan ontbrak) sedert de zamensprekingen van Biarritz en de gevolgen daarvan, ten eenemale gediscrediteerden vertegenwoordiger van de *neo-napoleontische dynastie.*

Je ne dirai qu'un mot du *second empire* et du *bonapartisme.* On dit qu'au dehors ses serviteurs s'agitent et lui cherchent chez les puissances étrangères, des chances de retour. Je ne me plais pas à parler des vaincus, surtout des vaincus par leurs fautes; je respecte le malheur, *même mérité;* mais on peut, sans blesser la vérité ni la convenance, dire à la France, au sujet de toute tentative de résurrection impériale: „L'EXPÉRIENCE EST FAITE; vous savez à quoi vous en tenir; vous ne trouverez là ni la gloire, ni la sagesse, ni les services d'un pouvoir fort, ni les bienfaits de la liberté."

Genoeg reeds. Met dit laconieke grafschrift kan het *anti-bonapartisme*, ter regtvaardiging van zijn afkeer, volstaan.

De weerbarstigheid der *Fransche Natie* tegen Bismarck *cum suis* is, zegt men, in de laatste maanden, gesteund ook door Guizot, verregaande. Misschien zal zij, ook door Napoleons aldus triumferenden terugkeer, onvoldaan zijn. Misschien zal deze *apparitie* (een wederopkomst, als uit het schimmenrijk) het sein geven voor burgerkrijg en anarchie.

Wat dan?

Ik kan u misschien van dienst zijn. Laat ons, ter oplossing van het probleem, bij de *Kreuzzeitung* ter school gaan. Zij heeft onlangs een betoog geleverd over hetgeen aan de *Neutralen* vergund en niet vergund is. Eenigzins aandachtige bestudering geeft, wanneer men *de aangewezen gedragslijn voortzet*, een zeer eenvoudige en doeltreffende oplossing van het staatsregtelijke vraagstuk aan de hand.

In de *Kreuzzeitung* van 13 Januarij leest men:

Manche Staatsmänner scheinen abermals von der Lust angewandeltzuwerden mit *Vermittelungen* zwischen Deutschland und Frankreich treten zu wollen Es braucht nicht gefragt zu werden, aus welchen Gründen? Das Friedens-Interesse ist ein gemeinschaftliches aller europäischen Staaten. Aber fragenswerth bleibt es, warum das Bewusztsein dieser Friedens-Solidarität erst *nach* Ausbruch des Krieges eintrat, während es sich doch hätte dem. *Ausbruch* desselben entgegenstemmen sollen; und nicht minder fragenswerth, ob die Geltendmachung des Friedens-Interesses auch in rechter Weise verfolgt wird.

Voorzeker had men, sedert lang reeds, den zedelijken *familie*-band der Natiën moeten in het oog houden. Voorzeker had men niet, zes jaren achtereen, den in de middelen alles behalve *keurigen* staatsman moeten laten begaan. Voorzeker, had bijv. Engeland niet lijdelijk moeten aanzien, noch het onregt van Pruissen tegen *Denemarken* 1), noch het onregt van Pruissen tegen *Oostenrijk*, noch ook de onzinnige oorlogsverklaring van Napoleon. Neen, ook dit niet, al wierd sedert lang in Berlijn reikhalzend op dergelijk eene, voor het uit-

1) Ook volgens de *Edinburgh Review*, zou, in 1863, een enkel woord, in tijds gesproken en door een vloot in de deensche wateren ondersteund, Europa behoed hebben tegen de reeks van jammeren waarvan het onregt tegen *Denemarken* het begin was.

wisschen der bloedvlekken van *Sadowa* onmisbare *provocatie* gespeculeerd. 1) Maar volgt nu, uit dit pligtverzuim der *Neutralen* dat zij, wat er ook gebeure, altijd niet-ontvankelijk moeten blijven? Altijd, zelfs terwijl de Fransche Natie wederregtelijk *vermoord* wordt? Moet deze Natie *ferro et igni* verantwoordelijk worden gesteld voor de verraderlijke dwaasheid van den door Bismarck *gedupeerden* Keizer? van den het spoor bijster geraakten rustbewaarder, aan Frankrijk in 1851, om een vermeend *europeesch belang* opgedrongen, door de bereidvaardige ondersteuning eener kortzigtige Diplomatie?

Al beleefden wij niet een *da capo* van 1866; in het *profijtelijk maken* van een in Bismarcks vertrouweling van vroeger dagen nauwelijks verklaarbaren misslag; al was de Fransche Natie, volgens het thans logenachtig beweeren, *medepligtig* aan „den donderslag uit een helderen hemel," aan een oorlogsverklaring, waarop nauwelijks iemand, evenmin in Frankrijk als in Duitschland, verdacht was; zou dan, na vijf maanden bloedvergietens, sedert het *denaturéren* van den krijg, het oogenblik niet daar zijn, waarop, tegen zoo verregaand misbruik van overmagt, het *veto* van Europa te pas komt?

„Dans la lutte du faible contre le fort, le faible est placé naturellement sous la protection de tout le monde; il a dans tous les neutres des auxiliaires intéressés à le défendre, et qui ont qualité pour intervenir, afin d'empêcher, soit que l'agression injuste ne soit consommée, *soit même que la défense légitime ne dépasse la mesure dans les représailles. S'ils ne réussissent pas toujours à prévenir le duel, ils sont là du moins pour en limiter la portée et en modérer la conséquence, pour soutenir le vaincu et contenir le vainqueur; ayant le droit de mettre leur veto à toute conquête excessive, ils arrêtent la lutte avant qu'elle n'aboutisse* A CES EXTERMINATIONS QUI RAYENT UN PEUPLE DE LA CARTE." 1)

---

1) „De eenheid van Duitschland kwam, in 1866, door een broederkrijg der Duitschers, aanvankelijk tot stand. *Aanvankelijk.* Dit is te veel gezegd. Met weerzin, met nauwelijks bedwongen wraakgierigheid, boog men onder de overmagt van het zwaard; er was geen schijn of schaduw van Duitsche eensgezindheid. *Trouwens het bloed van stamgenooten is, voor de grondslagen van verbroedering, een bedriegelijk cement. De voltooijing eischte nog een tweede bedrijf.*"

1) A. de Broglie.

Meent niet dat de *Kreuzzeitung* interventie van andere Mogendheden volstrektelijk afkeurt. Integendeel. Zij verlangt die. Mits naar den zin en geest van den overwinnaar. Reeds had dit moeten geschieden.

Als die Republik in tollem Uebermuth lieber den frevelhaften Krieg fortsetzen, als sich zu den Consequenzen des erlittenen Miszgeschicks bekennen wollte, da wäre es wiederum die Aufgabe der europäischen Staatsweisheit gewesen, Herrn J. Favre und Genossen zu belehren, dasz Frankreich keine Ausnahmestellung vor andern Staaten zu beanspruchen habe, dasz es sich dem Recht des Krieges unterwerfen müsse, wie alle andern.

Geen woord van *sympathie* mag door de *Neutralen* worden geuit.

Jedes leichte Wort der Theilnahme würde als die Verheiszung eines Beistandes gedeutet oder doch als Beweis dafür angeführt werden, dasz Frankreich durch die Fortsetzung des Krieges die gerechten Ansprüche des Siegers vermindern werde; jeder Schritt zu Gunsten Frankreichs möchte den für Frankreich selbst so verderblichen Widerstand verstärken und der Herrschaft Gambettas neue Stützen geben.

Frankrijk moet, door de *Neutralen*, voor wie het een meer toegenegen oor heeft, tot onderwerping worden vermaand.

Mögen sie laut ihre Stimmen erheben und ihre Ueberzeugung aussprechen, dasz jeder fernere Widerstand Frankreichs nutzlos ist; mögen sie eben so unumwunden erklären, dasz Frankreich sich nicht davon ausnehmen könne, die Opfer, welche es gewohnt ist nach glücklichen Kriegen andern Völkern mit nachsichtsloser Härte abzuverlangen, nach einem unglücklichen Kriege auch seinerseits zu leisten; möge man mit solcher Erklärung auch *die* Ueberzeugung ausdrücken, dasz die jetzt von Frankreich verlangten Opfer zur Sicherheit Deutschlands und des Weltfriedens bestimmt sind! —

Solch eine Erklärung möchte dem französichen Volke den Muth geben, den Ruf des Friedens zu erheben. Und dieser Ruf, einmal ausgestoszen, würde bald ein so gewaltiges Echo in Frankreich finden, dasz die Dictatur, welche um ihrer selbst willen den Krieg fortsetzt, vor ihm zusammenbrechen müszte.

Jede andere Einmischung Neutraler aber wäre vom Uebel; sowohl für Frankreich, wie für die Gerechtigkeit und für den Frieden Europas.

De zaak komt hierop neêr. Europa, volgens de *Kreuzzeitung*, geraakt in schier ondragelijken toestand. Frankrijk is en blijft weerbarstig. Het verlengt den oorlog, door niet te doen wat

Duitschland evenwel zeer goed vindt; door voorwaarden niet aan te nemen, die *Duitschland* evenwel zeer aannemelijk keurt. Dit ijdel tegenspartelen is voor *Duitschland* lastig. Het mag niet langer worden geduld. Derhalve, volgens de *Kreuzzeitung*, moeten de *Neutralen*, niet langer den strijd der Natiën *aanzien;* de Franschen niet, door *medelijden*, in euvelmoed sterken; hen *vermanen* om in den eisch van Bismarck te berusten.

Het laat zich begrijpen dat vermaning om te zwichten den Duitschers welgevallig zijn zou. De *Kreuzzeitung* behoort nog ééne schrede verder te gaan. Vooral wanneer *Eugénie* met haar Gemaal, onder welmeenen en ten behoeve van Bismarck, de regeringstaak wederopvat.

Vermaning der *Neutralen* om de vlag te strijken. Het denkbeeld is, van het berlijnsche standpunt, uitnemend. Maar, als de *vermaning* geen gehoor vindt; wat dan?

Dan moet er niet geaarzeld worden in het doortrekken van de gedragslijn, die de evangelische wijsheid der *Kreuzzeitung* aan de Neutralen voorschrijft.

Dan moet, voor een europésch belang, *den Vrede van Europa*, ter doelbereiking, iets meer dan *raadgeving* zijn.

Dan moet en kan, in deerniswaardigen toestand, Frankrijk behandeld worden, als Staat van den *tweeden rang.*

Dan moet gebeuren wat jegens een *kleinen Staat* (tegen *napoleontische* politiek, onder Bismarcksche *firma*, weerbarstig) gebeurlijk scheen. 1)

Vermaning niet, *bedreiging* en, *à bref-délai*, ook *executie.*

Namens de *Kreuzzeitung*, een *kruistogt* der europeesche *policie.* Met medehulp der *Neutralen*, thans ook gedwongen te doen wat zij *niet hebben gewild.* Anarchie en vaderlandsliefde te gelijk zou in het bloed der Fransche wederspannelingen, ten algemeenen nutte, worden gesmoord.

1) De andere Mogendheden, meent ge! zouden opkomen met een gewapend *veto.* Ach neen! Een *goedkeurend handgeklap* zou het slot zijn van het wederregtelijk bedrijf.

PS. Onder het afdrukken, verneem ik dat Guizot aan Gladstone een brief over de pligt der *Neutralen*, bepaaldelijk van *Engeland*, evenwel in eenigzins anderen zin dan de *Kreuzzeitung*, gerigt heeft.

Ook dat te Londen (*fiftythird thousand*) het licht ziet: *The fight of Dame Europa's school;* shewing how the *German boy* thrashed the *French boy;* and how the *English boy* LOOKED ON. — *Ridendo dicere verum quis vetat?*

N° 67. 4 Februarij 1871.

„Een *wapenstilstand* voor drie weken. Een Constituerende Vergadering den 15 Februarij te Bordeaux.

Moge de *vrede* spoedig volgen!" — Die godvruchtige wensch, in het telegram van den Keizer-koning, zal, met ingenomenheid, worden beäemd, mits, ook van zijn kant, gedaan worde wat ter doelbereiking, tot *vrede* vereischt wordt.

Zoo Bismarck bij zijn eischen volhardt, is er op waren *vrede* weinig kans.

Drie weken verademing dus. *Drie weken*, waarin het hemeltergend bloedvergieten niet voortgezet wordt. *Drie weken*, waarin mogelijkheid van kalm beraad is (niet voor *Frankrijk* alleen, maar voor geheel *Europa*) over den toestand dien het te danken heeft aan de *geniale* politiek van graaf Bismarck.

a. Welk een *vrede* zal de vrede thans kunnen zijn?

b. Hoedanig is de *staatkunde* die thans triumfeert?

c. In welk verband is de krijg van 1870, met hetgeen wij in *de laatste jaren* hebben beleefd?

d. Welke is de verhouding van *dezen* oorlog, meer bepaaldelijk tot *dien van* 1866?

---

a. Welk een *vrede* is thans mogelijk? Een *wapenstilstand*. Een, in de dagen der wanhoop, aan Frankrijk opgedrongen afstand van grondgebied zal, dáár en ook elders, als *consolidatie van het onregt* worden beschouwd. Een *vrede*, waarin de kiem voor een meer *algemeenen krijg* ligt.

Na zoodanigen valschen vrede, blijft even behartigenswaard de wenk van den koning van Zweden, in de troonrede ter opening van den Rijksdag.

„Bepaalde de oorlog zich tot dus ver tot de twee partijen, tusschen welke hij is ontstaan, het ontbreekt ongelukkig niet aan grond om te vreezen, dat hij binnen kort eene *grootere uitbreiding* zal erlangen. De verdragen, waarop de wederkeerige betrekkingen der verschillende Staten gevestigd zijn, boezemen niet meer denzelfden eerbied in als vroeger, en de staatkundige toestand van Europa schijnt niet meer op genoegzaam stevige grondslagen te rusten."

b. In Nederland zijn wij afkeerig van *napoleontische politiek*. Zoodanig is, volgens vele deskundigen, schitterend in den glans der ongeregtigheid, de *Bismarcksche* politiek.

Ook in den brief van *Guizot* aan *Gladstone* leest men:

„De staatkunde van Pruissen is openlijk en uitsluitend eene staatkunde der eerzucht en der veroveringszucht; zij is regtstreeks in strijd met het volkenregt, en gegrond op het geweld der wapenen; zij is volkomen dezelfde staatkunde, welke *Napoleon I* volgde, toen hij, onder meer of minder spitsvondige voorwendselen van nationale of rijksbelangen, elke provincie en elken Staat veroverde, welke zijne eerzuchtige droomen konden helpen verwezenlijken; zij is die staatkunde, welke zoo teregt door alle staatkundige schrijvers van den nieuweren tijd is veroordeeld, en die ten allen tijde voor alle volken jammeren heeft gebaard."

c. Het verband van 1870 met vroeger jaren ligt in de *aaneenschakeling* der oorlogen, waarvan 1859 het begin was.

Als of hij van *Cavour* het geheim had afgeluisterd, heeft Bismarck het *nationaliteits-beginsel*, ten koste van Denemarken, Duitschland en Frankrijk, *voor Pruissen*, in 1864, 1866, 1870, *profijtelijk* gemaakt.

d. Vooral met 1866 springt deze zamenhang in het oog. Ook in Duitschland komt de eigenlijke *oorzaak* van den krijg aan het licht. Het voltooijen der *overweldiging van Duitschland*, met eigendunkelijke wijziging der kaart van Europa, eischte, in de bloedige reeks, een *derde bedrijf*.

Zou de tragoedie hiermeê uitgespeeld zijn?

De *Times* laat felle verontwaardiging doorstralen over het voortzetten en *dénaturéren* van den aanvankelijk regtmatigen krijg. — Of Pruissen, schrijft ze, niet beter gedaan had, terstond na *Sedan*, het *ultimatum* te stellen en Frankrijk niet, in gedesorganiseerden toestand, naar vrede te laten reikhalzen; of de nakomelingschap niet op het beleg van Parijs, als op eene *noodelooze verspilling van menschelijke ellende*, zal terug zien, laten wij *thans* daar. Om enkel op de *toekomst* het oog te rigten.

„Whether Germany might not have published her *ultimatum* after Sedan without leaving France, desorganised as she was, to sue for peace, and whether posterity will not look back on the siege of Paris, as a needless waste of

human suffering, are questions on which it would be vain to enter. We have not here to deal with the *past*, but with the *future*, and in the future Germany has scarcely less to gain than France by the meeting of a French Convention at the instance of England. Let this be our response to M. *Guizot's* impressive appeal." 1)

We have to deal with the future. Raadgeving om zich niet te zeer in een onderzoek naar het *verledene*, dat tot verbittering aanleiding geeft, te verdiepen, getuigt, schijnbaar althans, van *praktische wijsheid.* Zooveel mogelijk dus, ontwijke men elke vermelding, elke zinspeling die hartstogtelijkheid opwekt. Maar *is het mogelijk?* Kan men eene vraag ter zij stellen, waarmeê regt of onregt der strijdende partijen in het nauwste, in het beslissend verband is?

In 't *verleden* ligt het *heden*. In het *heden* is geen doeltreffend overleg voor de *toekomst* denkbaar, zoolang op het *verleden* een bedriegelijk licht valt.

Wapenstilstand. Nu doet men, aan het einde van Januarij, wat in het begin van September even doenlijk zou geweest zijn.

Hier is dus een vraag onontwijkbaar; een vraag, op wier beantwoording de *Christenheid,* of, zoo dit woord uit het volkenregt is verbannen, de *Menschheid*, de *menschelijkheid*, regt evenzeer als belang heeft.

Waartoe het uitstel, waartoe de lijdensverlenging? En, zoo die noodeloos geweest is, *wie* moet aansprakelijk geacht worden voor den onafzienbaren jammer van het vijf-maandelijksch *intermezzo? Wie* is oorzaak van al het leed dat de krijg, *na Sedan*, over Frankrijk en Duitschland gebragt heeft en (al komt er een tusschenbedrijf) over Europa brengen zal?

Wie? Door menigeen, ook hier te lande, wordt op *Pruissen* de verantwoordelijkheid gelegd.

Uit Duitschland, uit Berlijn, zou men eenig apologetisch vertoog mogen te gemoet zien. De lofredenaars van *Sadowa* blijven, zoolang de vrede niet gesloten wordt, alléén aan het woord.

1) In de *Times* van 30 Jan. leest men: „It was the continuance of the war, after the fall of the Empire — *by whose faults it matters not for our present purpose* — that insensibly altered its character, and roused a spirit of *internecine hatred between the German and French nations.*"

Uit den aard der zaak. *Le drapeau est engagé, silence!*

Bovendien is het waarschijnlijk dat niet enkel kieschheid, maar ook een voortreffelijk georganiseerd *terrorisme*, inkerkering zelfs, aan kritiek den mond snoert.

Misschien is er overdrevenheid in dergelijke berigten; maar dan behoorden vooral onze Christelijke vrienden te Berlijn, indien zij op verdediging van den *offensieven* oorlog, na 4 September, kans zien, te doen uitkomen dat hun gevoelen beteren steun dan *politiegeweld* heeft.

Doch wat had (dus hoor en lees ik) Bismarck, tegenover den *chaotischen* toestand van het *regeringloos* geworden Frankrijk, kunnen en moeten verrigten?

Het *tegendeel*, zeide ik reeds, van hetgeen hij verrigt heeft..

Dat *hij* het niet verrigtte, is, zoodra men *zijn* doel in het oog houdt, niet onverklaarbaar. *Zijne* hoofdgedachte, sedert Sadowa, was het smooren der *antipruissische* verbolgenheid, in een krijg tegen Frankrijk, met *schitterende grensrectificatie* (Elzas en welligt een deel van Lotharingen) bekroond.

Uit een *christelijk* en uit een *politiek* oogpunt, zou meer edelmoedige behandeling wenschelijk zijn geweest. De verwijzing naar het befaamd gezegde: „*Ben ik mijns broeders hoeder?*" in een onlangs door *de Heraut* medegedeelden brief, moge scherp zijn, ik durf ze niet onjuist noemen.

„Ich rathe nicht dazu *Elzas* und *Lotharingen* zu forderen. Ich sehe darin einen für Deutschland höchstgefährliche Erwerb. Gefährlich für seine innere Zustände, gefährlich für seine Grenzen. Ich fürchte dasz Preussen damit die Wege Frankreichs, die Wege des Bonapartismus betritt. Deutschland bedarf andere, bessere Sicherheiten. Diese halte ich nur für möglich, wenn es sich an der innern Constituiring Frankreichs dadurch betheiligt, dasz es den armen Frankreich zu einer soliden, Vertrauen verdienenden Obrigkeit verhilft, mit der ein dauerhafter Friede möglich ist. Das war der Weg den man 1814 ging und noch einmaal 1815 . . . Dazu ist jetzt kein Aussicht. Preussen hat den Krieg *localisirt* und Europa hat dem ruhig zugesehn. Jetzt führt man, in Namen Preussens, die — des Königs von Preussen oder gar Kaisers unwürdige — Rede: Was gehn uns die innren Angelegenheiten Frankreichs au? Cain fragte: „Soll ich meines Bruders Hüter sein." *Auf Caïns Wege ist kein Friede zu finden?*"

Uit *zijn* standpunt was, gelijk altijd, de veerkrachtige slim-

heid van Bismarck bewonderenswaard. Goed gezien was het. Alleen voortduring van *desorganisatie* kon bewerken dat Frankrijk, (om het schrikkelijk alternatief *roode Republiek* of *terugkeer van Bonaparte!* te ontwijken) zich met volkomen gedweeheid zou buigen onder de Pruissische tuchtroê. Tot dus ver bleef echter volkomen gedweeheid onverkrijgbaar. Nu schijnt bovenal *vrede*, ook voor Bismarck, zelfs met wijziging van onverdragelijken eisch, behoefte. — Duitschland heeft de luisterrijke formatie van *l'Empire* PRUSSIEN duur betaald. Neerslagtigheid na opgewondenheid is, vooral bij gemystificeerde Natiën, niet zeldzaam.

Het program eener „in de middelen en in het doel keurige" politiek zou geweest zijn:

1. Het voor de Fransche Natie onverdragelijk geworden *Napoleonisme* wordt definitief ter zijde gesteld.

2. *Le Gouvernement de la Défense nationale*, uit den nood der tijden en de feitelijke adhaesie, als voorloopig Bewind, tot stand gekomen, is, ter diplomatieke gedachtenwisseling, eenig en wettig orgaan.

3. Frankrijk is, in het al dan niet *republikeinsche* van den regeringsvorm, vrij.

4. Daarentegen niet vrij ter belichaming, onder republikeinschen titel, van het *jacobijnsche* of *socialistische dogma*, dat, met de lieflijkheid van utopiën, een loopbaan voor *schrikbewind* en *gewapende propaganda* ontsluit.

5. *Vrede*, zoodra mogelijk.

6. Onverwijlde bijeenroeping van eene *Constituerende Vergadering*. Aldus eerst, kan op het Voorloopig bewind de stempel der nationale goedkeuring, *conditio sine quâ non* van bestendigheid, worden gedrukt.

Dit is de raadgeving van GUIZOT in zijn brief van het *Voorloopig Bewind*.

1. Het *napoleontisch Keizerrijk* komt niet in aanmerking.

„L'EXPÉRIENCE EST FAITE; vous savez à quoi vous en tenir; vous ne trouverez là ni la gloire, ni la sagesse, ni les services d'un pouvoir fort, ni les bienfaits de la liberté."

2. Handreiking aan *het Voorloopig Bewind.*

„C'est vous qui soutenez la lutte. Vous êtes *le gouvernement de la Défense nationale.* C'est le nom digne et modeste que vous avez pris vous-mêmes. C'est votre gloire de l'avoir pris et de le mériter depuis que vous l'avez pris." „J'ai regretté quelques-uns de vos actes et quelques-unes de vos inactions, mais, à considérer l'ensemble des faits et les difficultés de votre situation; VOUS VOUS ÊTES CONDUITS EN HOMMES DE COEUR ET EN BONS CITOYENS."

3. Tegen de Republiek, als *staatsvorm*, is geen onoverkomelijk bezwaar.

Om den waarschijnlijk *anti-republikeinschen* geest, ziet men tegen eene nationale vergadering op.

„Pourquoi, dans le fond de leur âme et au moment d'un nouvel essai de la république, sont-ils si peu empressés pour une telle assemblée? Parce qu'ils craignent qu'elle ne soit pas républicaine, pas assez du moins pour travailler sincèrement à la fondation de la république. Ils craignent une assemblée essentiellement conservatrice, plus préoccupée de la paix intérieure que curieuse de nouveautés sociales, portée à se méfier des chances de succès comme des mérites de la république, et à voir toujours derrière les républicains sensés et amis de l'ordre, les républicains fanatiques de 1792 et les républicains socialistes, alliés bien plus compromettants qu'utiles, et objet des alarmes bien naturelles de la vraie et honnête France."

Die vrees is evenwel, volgens Guizot, ongegrond. De *Republiek* heeft gunstige kans. Mits scherpelijk onderscheid worde gemaakt tusschen den *vorm*, over wier betrekkelijke waardij verschil is, en het *radicalisme* of *socialisme*, dat het anarchiek-despotieke *dogma* vereenzelvigt met de *Republiek.*

4. Van *Jacobijnsche* of *socialistische* Republiek mag geen spraak zijn. Ook op grond der ervaring, is men, niet zonder reden, hiervoor beducht.

„Les républicains sensés de notre temps ne se trompent pas, quand ils s'inquiétent des dispositions peu républicaines d'une grande partie de la France; un pays, quelques révolutions qu'il fasse ou qu'il subisse, n'abolit pas tout son passé souvent orageux et triste, mais long et glorieux. La république, d'ailleurs dans ses deux premières apparitions parmi nous, n'a pas assez bien réussi ni assez longtemps duré, pour que son retour nous inspire grande confiance et espérance."

Geen utopiën, geen herhaling van 1792 of 1848.

„Nos principaux hommes publics sont, pour la plupart, des républicains, non pas d'aujourd'hui mais d'hier; non pas de circonstance, mais de principe. Il y a bien des sortes de républicains; j'en distingue trois: les républicains *judicieux et politiques*, qui acceptent notre société actuelle et ne veulent pas changer le triomphe et la forme de son gouvernement; les républicains *fanatiques*, imbus des maximes et des passions de la république de 1792; les républicains *rêveurs*, qui aspirent non-seulement au gouvernement républicain, mais à des innovations sociales qui supposent la nature et la société humaines autres que Dieu ne les a faites et qu'elles ne sont réellement. Je n'ai rien à dire, quant à présent, aux répnblicains fanatiques de 1792, ni aux républicains rêveurs d'un avenir social révolutionnaire; c'est aux républicains sensés et politiques, et à eux seuls que je m'adresse: c'est avec eux seuls que je débats la question de l'élection et de la réunion d'une Assemblée nationale."

5. *Vrede*, hoe eer hoe liever, *vrede* moet het doel zijn.

„Mais ne vous faites pas illusion; dans l'état actuel des choses et à vous seuls, vous ne suffisez pas à votre œuvre. La guerre actuelle n'a et ne peut avoir, pour nous, point d'autre but que la paix, et vous savez, je pense, aussi bien que personne, que, *son honneur sauf, notre pays a le désir de la paix*. Mais l'ennemi, pour traiter de la paix, et les puissances neutres, pour nous y seconder, ont besoin d'avoir en face un gouvernement complet, efficace, qui ait des chances sérieuses de durée, et sur lequel ils puissent compter pour l'exécution des traités. Vous n'avez, ni cette force, ni cet aspect. Vous êtes un pouvoir incomplet et provisoire."

6. Een *nationale Vergadering*, gekozen door het gansche Volk, is noodig om in een harden en bitteren vrede te doen berusten, of ook, zoo voortzetting van den oorlog vereischt wordt, om zich te sterken voor den ontzachelijken strijd.

„Evidemment il n'y a qu'une assemblée nationale, librement élue par le pays tout entier, qui puisse mettre un terme à cet état si incomplet, si irrégulier, si précaire du gouvernement. Une telle assemblée peut seule, par ses discussions et ses décisions, réaliser et couvrir en même temps la responsabilité des dépositaires du pouvoir et donner au gouvernement l'ensemble, l'appui, la force partout reconnue dont il a besoin. Il en a besoin au dehors et au dedans, pour la guerre et pour la paix.

„Si nous parvenons à faire la paix, même après avoir réparé nos revers, et notre honneur pleinement sauf, il serait puéril de se dissimuler que la paix aura pour nous certaines conditions pesantes et amères. Une assemblée nationale seule aura assez d'autorité pour les faire accepter du pays

sans murmures quoique avec tristesse. Si, au contraire, la dignité et la sûreté nationale nous imposent la nécessité de soutenir la guerre, une guerre prolongée, acharnée, la guerre d'un peuple contre des armées étrangères, où puisera-t-on, sinon dans le libre pays lui-même et tout entier, les forces et les ardeurs nécessaires pour une telle lutte?"

Bismarck heeft, van hetgeen Guizot begeerde, het tegendeel verrigt.

1. Altijd Napoleon *disponibel* ter gelegener tijd.

2. Minachting jegens het Voorloopig bewind.

3. Geen schijn van adhaesie aan de Republiek, als *staatsvorm*.

4. Geen hulpbetoon tegen ontaarding in jacobijnschen en socialistischen zin.

5. Geen schrede naar een vrede als Guizot begeert.

6. Weerzin tegen bijeenkomst eener constituerende Vergadering.

Atqui ergo. — Is het ongeoorloofd te *vermoeden* dat, op het voetspoor der Mogendheden, in 1792 en daarna, *het uiterste van verwarring* begeerlijk voorkomt? Een *desperate* toestand, zoodat terugkeer van Napoleon een weldaad en de interventie der Duitsche legers een gezegend redmiddel zijn zou; een dienstbetooning, let wel! met den *Elzas* en *Lotharingen* niet te duur betaald?

*** Guizot schrijft aan Gladstone: „No conqueror ever had a grander opportunity than Prussia had after the victories of Woerth and Sedan; she might have made a magnanimous peace, and secured exceptionally favourable conditions and guarantees for their performance. It was one of those opportunities which Napoleon I., if he had obtained a great victory, would have taken advantage of immediately. He would at once have made an advantageous peace, even although at a later period he might have resumed his more ambitions designs. But Prussia has not the ability of Napoleon I. Intoxicated with triumph, she desired to reap the fruits of it immediately, and not only continued the war but at once divulged her aims. All Prussian Germany, army and nation, rang with the demand for the cession of ALSACE AND LORRAINE.

May I ask if you have carefully considered all that is implied in this change, and all that it indicates." NB. Antwoord wordt verwacht.

P.S. Afstand van den *Elzas* en *Lotharingen*, *Belfort* en *Metz*, schadevergoeding van *tien milliarden* francs, afstand van *Pondichery* en 20 *oorlogsschepen*. — Een berigt dat mij *apocryf* voorkomt. *Casu quo* treffende bijdrage voor de waarschijnlijkheid van bovenstaand *vermoeden*.

N° 68. 9 Februarij 1871.

Het antagonisme tusschen *Parijs* en *Bordeaux* doet de vrees ontstaan dat, bij al de ellende waaraan Frankrijk ten prooi is, binnen kort *burgerkrijg* worde gevoegd. — Eene *consolidatie van het Voorloopig Bewind*, zoo als Guizot ze mogelijk gekeurd heeft, 1) zou Frankrijk welligt tegen die vreesselijkste der plagen hebben behoed.

„En hoe zal die strijd eindigen? Dat is moeijelijk te zeggen; een goed einde is moeijelijk te voorzien. De oorlog zal ophouden, maar het zal daarom toch geen *vrede* worden; de haat tusschen de beide volkeren zal blijven bestaan en vroeg of laat eene nieuwe uitbarsting te weeg brengen. Hier, meer dan ooit, gelden da Costa's woorden:

„werd het vrede
Omdat de donder zweeg van 't moord verspreidend kruid?
Is de oorlog — in zijn vaart — ook in zijn bron gestuit?" *a*.

---

1) Bismarck heeft van hetgeen Guizot begeerde, *het tegendeel* verrigt. Waarom? Zie blz. 136. — *Gambetta* werkt hem dezer dagen (ook welligt voor de *arrière-pensée* van *bonapartistische restauratie*) uitnemend in de hand.

a. Aldus de Luit. Gl. Knoop in *de Gids* van Februarij. *Een woord over den militairen toestand van Nederland.* — In dit artikel en in het opstel van M. v. D. over den oorlog van 1866, in verband met *dezen* oorlog, vindt de *anti-bismarcksche* (voorwaar niet *anti-duitsche*) beschouwing magtigen steun. — Wie het nog niet inzag, kan thans van een onzer eerste krijgskundigen leeren dat de Duitsch-Fransche kwestie tevens bij uitnemendheid *Nederlandsche* kwestie, *levenskwestie* ook voor Nederland is. — NB. Onder het afdrukken ontvang ik *La reconstruction de l'Empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe* van den hoogleeraar Vreede.

Bij de opening van het Engelsch Parlement is het meesterlijk pamflet, dezer dagen uitgekomen, dubbel lezenswaard. 1) De strijd in *Madam Europa's* school, waar zij aan den *neutralen*, altijd toezienden en speculerenden, *John* de les leest.

Thans slechts één citaat, waar de over John's gedrag vertoornde Dame *neutraal* met *coward* (lafaard) gelijk stelt.

„And pray, John why did you not separate them?" demanded the Dame.

„Please ma'am," answered Johnnie, „I was a *neutral*."

---

1) *The fight of Dame Europa's school;* shewing how the *German boy* thrashed the *French boy;* and how the *English boy* LOOKED ON.

„A what sir?" said she.

„A neutral, ma'am."

„Just precisely what you had no business to be," she returned. „You were placed in authority in order that you might *act*, not that you might stand aloof from acting. Any baby can do that. I might as well have made little Georgie here a monitor, if I had meant him to have nothing to do. Neutral, indeed! *Neutral* is just a fine name for *Coward.*"

Europa is met *Gladstone*, in de verloochening der politiek die Engeland zoowel als Nederland en de vrijheid van Europa gered heeft 1), nog niet eensgezind.

1) Hierboven, p. 17.

Guizot en Bismarck. Tweederlei politiek. Veelbeteekenende figuren in de geschiedenis dezer eeuw. Bij Guizot de hem eigen vastheid van karakter en staatkundigen blik, nog op 83jarigen leeftijd.

Onlangs werd mij, ten bewijze der ingenomenheid van Guizot met het liberalisme, voorgelegd het volgende citaat.

„Le 18e siècle nous a fait ce que nous sommes. Idées, moeurs, institutions, nous tenons tout de lui; nous lui devons, et pour mon compte, je lui porte une affection filiale. Le 18e siècle a fait notre liberté. Toute pensée qui se déploie, toute voix qui s'élève sans entrave, rend témoignage de la gloire du 18e siècle et de son bienfait. Montesquieu, Voltaire, Rousseau, puissans génies, noms immortels, nous sommes libres comme vous nous avez voulus. 1)"

„*Il faut juger les écrits d'après leur date*, schrijft Mme de Stael, Deze regels zijn van 1836. Het jaar 1848 is, voor Guizot, een keerpunt geweest. In 1849 reeds bleek dit uit het anti-revolutionair vertoog *La Démocratie en France.* — Weinige jaren later in het onwaardeerbaar geschrift *Nos mécomptes et nos espérances.* Dáár wijst hij de oorzaak der teleurstellingen van de 18e eeuw in het gebrek aan *zondebewustzijn*, in de miskenning van (Guizot deinst voor de theologische benaming niet terug) *le dogme du péché originel.* — Uit de terzijdestelling der waarheden van het Evangelie de rampzaligheden der Revolutie. „Nos pères en 1789 ont été condamnés à passer *des perspectives du Paradis aux scènes de l'Enfer.* Dieu nous garde de l'oublier!

1) *Discours de réception à l'Académie Française.*

Sedert 1848 stond Guizot, in den gestadigen kamp tegen ongeloof en revolutie, als evenknie van *Stahl*, van *von Gerlach*, in het gelid. Misschien zou er, in dit beslissend tijdsgewricht, op verademing in den nood der volken meer kans zijn, indien op zijn (met de hem nog altijd eigen onverstoorbare helderheid van geest uitgesproken) oordeel over de politiek van *Pruissen*, door het rouwdragend, evenzeer als jubilerend *Duitschland* wierd gelet!

Eerbiedig, in Frankrijks vernedering en in de reeks der *exceptionele* afgrijsselijkheden van dezen verdelgingsoorlog, het Godsgerigt. *Laissez passer la justice de Dieu!*

Dit leert ons het geschrift van Dr. Fabri Im neuen Jahre. Jammer slechts dat hierin, zoo als ik vermoedde, velen voor eene m. i. te koelbloedige beschouwing van den Duitsch-Franschen oorlog steun hebben gezocht.

Fabri's vermaning is voor iedereen nuttig, die óp de wegen der Voorzienigheid te weinig acht geeft en enkel benedenwaarts ziet.

„Es ist kein bloszer Krieg, in dem wir stehen, es ist ein Gericht Gottes, das vor unseren Augen sich vollzicht. Nur in diesem Blick sind die Ereignisse der Gegenwart richtig zu deuten..

Let er op, schrijft Fabri, hoe, in de ontzachelijkheid zelve van het oordeel, zich een *providentieel reageren* over de misdrijven van het voorgeslacht openbaart.

Let er op; doch bedenk tevens dat het bedrijf der menschen niet verandert van natuur, omdat het aan de ten uitvoer legging van Gods gerigten dienstbaar wordt gemaakt.

---

1. Een *Godsgerigt* neemt de *zedelijke verantwoordelijkheid* niet weg.

Vergun mij, ter verduidelijking, een voorbeeld. Als tot verstandigen spreek ik.

Enkel op het derde van de vergelijking, mag en moet worden gelet.

Zie hier, het kort begrip der zaak. — In roof of moord, gepleegd op den afschuwelijksten van alle *deugnieten* (zoo als thans

de Fransche Natie voor velen schijnt geworden te zijn) zult gij een hooger strafgerigt niet miskennen. Gij doet wel. Uit dit oogpunt is uwe beschouwing waar en verheven; maar, omdat de straf welverdiend is, spreekt gij het werktuig der Voorzienigheid, spreekt ge den *roover* of *moordenaar* niet vrij.

Den val van het *Napoleonisme*, beweert Dr. Fabri, zag men niet ongaarne, maar niemand in Duitschland, dacht er aan om, in 1870, wedervergelding te wenschen der afschuwelijkheden van 1792, laat staan van Lodewijk XIV en van de Bartholomeusnacht! Dwaas en, in een Christen, dubbel verkeerd is het deze tusschenkomst der Voorzienigheid, dit *reageren* op rekening der menschen te stellen. Dit Godsgerigt te wijten aan de meedogenloosheid van den vredelievenden en zachtmoedigen en godvruchtigen (en, enkel om den drang der omstandigheden, zonder zweem van *reagerende* wraakgierigheid, tegen wil en dank, *agerenden*) overwinnaar.

„Wie lange schon wäre dem Blutvergieszen gesteuert, wenn dessen Ende in der Hand unseres gottesfürchtigen und menschenfreundlichen Königs läge! Aber jene Meinung überschätzt weit die Macht der Menschen, auch der mächtigsten auf Erden, denn auch sie sind nur ein Werkzeug, ein Spielball in der Hand des Allmächtigen. Ein Gericht über den *Napoleonismus* und seine Verderbnisse hätte am Ende so ziemlich alle Welt nicht unwillkommen geheiszen. Aber nun Gottes Gericht, dessen Mühlen, wie das Sprüchwort sagt, langsam aber klein „mahlen," weiter zurückgreift, auf 1792, auf Ludwig XIV, auf Carl IX und Coligny, nun schreit man Wehe über den erbarmungslosen Eroberer. Das ist thöricht, und aus Christenmunde wohl doppelt verkehrt. Besser und wahrer ist's, auch hier auszurufen: o, der für alle Völker und Menschen erschreckend heiligen Gerichtswege Gottes!"

Eilieve! het *reageren* lag ditmaal niet zoo volkomen als Dr. Fabri onderstelt, buiten *menschelijk toedoen.*

Denk aan veel dat wij, vooral in de laatste maanden, uit Duitschland hebben gehoord.

Denk aan het heirleger van wetenschappelijke vlugschriften, waarmeê men de *militaire operatiën* en de *conquesterende aspiratiën* voorbereid en ondersteund heeft.

Liefst bepaal ik mij, opdat tijd en plaats niet ontbreke, bij enkele *marquante* bijdragen, sedert de krijg begon.

Denk aan de onvergetelijke *Academische Feestrede* van *Emil du Boys-Reymond*, wiens philippica, tegen Frankrijk (als een in het midden van Europa zetelend *Algiers*) niet enkel het *Napoleonisme* betrof.

Denk aan de *finale* van dit oratorisch *preludium* van de veldtogt:

„De Franschen uit te roeijen, zoo als men in Amerika, waar het noodig wordt, met de Roodhuiden doet, is (volgens de meening van den hoogleeraar althans) niet uitvoerlijk; maar, schiet ook deze duitsche geeselroê, als laatste proefneming te kort, is er op den gallischen bodem een onverbeterlijk geboefte, dan zou het kunnen gebeuren dat het, of vreesselijk aan band gelegd, of wel, als *incurabel*, uitgesloten van het onderling verkeer der volken, in wanhoop door eigen bloedige voeten wierd vernield."

Denk aan den onbarmhartig reagerenden Dr. Wagner, die, ten behoeve van de Duitsche *restitutio in integrum*, (terwijl hij ook op Nederland zinspeelt) naar den regtstoestand van de *negende eeuw* terugklimt.

Denk aan den onovertrefbaren ijver van de *Kreuzzeitung*, die, voorloopig, *vier honderd jaar* in de acte van beschuldiging opneemt, en een *supplementair* historisch onderzoek tot op *Cato* en *Julius Cezar* belooft.

Denk aan het *signalement* dat zij van de Fransche Natie geeft; aan de reeks der eigenaardigheden, waarin dat boos geslacht zich, sedert achttien eeuwen, met een door geen tijdsverloop verzwakte onverbeterlijkheid, gelijk bleef. 1)

Denk aan deze oprakeling van al wat, sedert eeuwen her, aan de geschiedenis van Frankrijk, ter ontgloeijing van *anti-franschgezindheid*, kan worden ontleend. Denk aan dit alles, en aan de wijs waarop het alles, onder velerlei vorm, dag aan dag, herhaald werd, en vraag dan aan Dr. Fabri, of niet, nevens het *providentiële*, ook een zeer *menschelijk* reageren de jammeren

---

1) *a.* Eitelkeit, — *b.* Arroganz, — *c.* Groszsprecherei, — *d.* Frivolität, — *e.* Verlogenheit, — *f.* Perfidie, — *g.* Tücke, — *h.* Raublust, — *i.* Grausamkeit, — *NB.* Alles *maszlos.*

van een, door ongedachten zegen, afgeloopen krijg, met een tweeden, aldus onvermijdelijk geworden oorlog, heeft vertiendubbeld. 1)

---

1) Twee vertalingen van Dr. Fabri's betoog zien reeds het licht. De eene van mijn vriend Dr. A. Capadose, wiens voorberigt, ofschoon hij zich meer „naar de zijde van Pruissen getrokken voelt," van zijne christelijke broederliefde, als altijd, met warmte getuigenis geeft. — De tweede vertaling in *de Vereeniging Christ. Stemmen;* van Dr. Chantepie de la Saussaye, met opmerkingen over *franschgezindheid* en *anti-duitschgezindheid*, enz. enz. Waarover welligt nader.

De gevaarlijke strekking van het voortreffelijk betoog van Dr. Fabri ligt hierin dat het, door de eenzijdigheid der beschouwing, zeer ligt, tegen zijne bedoeling, tot een slapheid èn van medelijden èn van verontwaardiging zou kunnen brengen, die allerminst Christenen betaamt.

Van de *exceptionele* afgrijsselijkheden van dezen verdelgingsoorlog is dikwerk spraak. Het gebeurt wel eens dat men zich daarover, met stoicijnsche hardvochtigheid uitlaat; als over een ietwat strenge kastijding, naar oorlogsregt, onberispelijk en normaal.

Een deskundige, de generaal Knoop, meent dat men thans twee of drie eeuwen (naar den, min gunstig bekenden, oorlogstrant van Alva en Romero, van Tilly en Wallenstein) *reageert.*

„Is het waarheid, zoo als sommigen aanvankelijk geloofden, dat die oorlog door de Duitschers op voorbeeldig edele wijze gevoerd wordt, met de meeste menschelijkheid, met de meeste verschooning van den vijand? — Niemand deelt meer in dien waan; de gebeurtenissen der laatste maanden hebben een te helder licht doen opgaan over den loop der zaken in Frankrijk, dan dat het mogelijk zou zijn, ook voor den vurigsten voorstander van Duitschland, om zich langer over te geven aan zulk eene begoocheling. De oorlog is nooit vrij van jammeren en gruwelen; maar in Frankrijk wordt thans oorlog gevoerd, zooals men meende dat dit niet meer mogelijk was onder beschaafde volkeren, men oorloogt daar, zoo als voorheen de Alva's en de Romero's bij ons te lande, de Tilly's en de Wallenstein's in Duitschland hebben geoorloogd. Het is alsof wij thans twee of drie eeuwen zijn teruggegaan.

Zeker, het zou verregaand onbillijk zijn om de schuld van wat thans op Franschen bodem gebeurt, eenig en alleenlijk op Duitschland te werpen; de schuld drukt op beide partijen; Frankrijk geeft vaak aanleiding tot de

wreedheden, door de Duitsche legers gepleegd; die wreedheden zijn het gewone gevolg van een volksoorlog. Maar bij elken volksoorlog is altijd de sympathie van het algemeen aan de zijde van het volk dat aangevallen wordt, dat op eigen bodem strijdt, dat zijn huis en haard, zijne akkers en bezittingen tegen den vreemden overweldiger verdedigt; en met afkeer wendt men zich af van dien vreemdeling, die, om zijne overweldiging te doen gelukken, voor geen middelen, hoe barbaarsch ook, terugdeinst, die rooft, die moordt, die brandt, die de steden vernielt om de vestingen meester te worden, en die met den dood straft de krijgsgevangenen, welke geen andere misdaad bedreven, dan de wapenen te voeren om vrouwen en kinderen te beschermen tegen het woeden des soldaats. Waarlijk, een Christelijk volk moest niet op zulk eene wijze den strijd voeren."

Dezer dagen ontving ik een aandoenlijk levensberigt van een Zwitzersch edelman, aan wien Nederland lief was en die in Nederland, door velen, ook door mij, als Christen in de ware beteekenis, hoog gewaardeerd is. 1) *Alexandre de St. George.*

Dit Opstel bevat een treffend getuigenis tegen den *oorlog van* 1866. — Ook hij, als von Gerlach en von Ketteler, 2) hield aan de geboden Gods, ook voor het volkerenregt, vast.

„Après avoir commencé ses études à Genève, il alla les compléter à l'Université de Leyde, où il obtint avec distinction le grade de docteur en droit. Parmi les thèses qu'il fut appelé à soutenir le 31 janvier 1832 on en remarque une qu'il est intéressant de signaler, comme indication de la direction élevée et religieuse de ses pensées cette époque de sa vie. „Le principe, reçu dans le droit public européen, que les règles de la morale ne s'appliquent pas à la politique est faux, contraire à l'esprit du christianisme, et aux véritables intérêts des peuples."

Disons à cette occasion que la politique ne fut jamais sur le premier plan dans les préoccupations de Saint-George, mais les principes qu'il désirait voir régner dans les affaires de ce monde étaient ceux du christianisme, de l'humanité, de la justice et du bon droit. Au sujet de la guerre contre *l'Autriche* en 1866, il disait: „Rien n'est plus révoltant que la conduite du gouvernement prussien. Pour nous *le droit reste le droit.*" — Dieu, en le retirant, lui a épargné la douleur d'être témoin de la guerre actuelle."

Rien n'est plus révoltant que la conduite du gouvernement prussien. — Dit gevoel van verontwaardiging is nader *gemoti-*

1) *Une vie bien employée.* ALEXANDRE DE ST. GEORGE, par A. de Mestral.
2) Hierboven blz. 90—94.

veerd, in een brief van 19 Junij 1867 waarin St. George, uit Italie en Zwitserland wedergekeerd, zich bij mijne bedenkingen tegen de verstandhouding met Napoleon en Victor-Emanuel, ter oprigting van het *Pruissische Keizerrijk*, aansloot.

„Dans un temps où l'opinion publique, en tant de pays, semble toujours prête à s'incliner devant le *fait accompli* et où les plus simples notions de droit et de justice semblent n'avoir plus aucune valeur, cela fait du bien de voir un homme courageux se mettre en avant, seul contre un grand nombre, pour blâmer ce qui est à blâmer, et faire entendre la voix de la vérité et de la justice. Lorsque, dans mes correspondances avec *mes* amis de Berlin et de Russie, j'ai voulu soutenir la même thèse que vous, on me répond: „Vous n'y entendez rien; vous n'êtes pas un homme „politique; vous ne savez pas ce que c'est que les affaires d'Etat; vos „principes sont un idéal, une utopie qui ne peut trouver de réalisation „ici bas." Mais quand c'est un homme d'Etat qui parle, et un homme d'Etat chrétien, on ne peut plus lui opposer ces fins de non-recevoir, et il faut bien écouter ce qu'il a à dire. Ce qui me fait beaucoup de peine, c'est de voir que tant de Chrétiens, en Prusse, en Russie, et même en Suisse et en Angleterre, éblouis par les victoires de la Prusse et par ce qu'ils appellent „la formation d'une grande puissance protestante," semblent ne tenir aucun compte de toutes les violences, toutes les injustices, tous les dépouillemens commis envers d'autres Etats protestans, aux dépens desquels la Prusse s'est aggrandie. — *L'égoïsme politique*, que vous signalez, m'a toujours paru un des principes les plus faux, les plus antichrétiens et les plus dangereux pour la paix du monde. Je me souviens que, déjà en 1831 en 32, j'avais pris ce sujet pour une de mes thèses, en prenant mes degrés à Leyden. Thèse qui eut l'honneur d'être attaquée (mais pour la forme seulement) par le Recteur de l'Académie; *et les* 36 *ans qui se sont écoulés dèslors n'ont fait que fortifier ma manière de voir là dessus.*"

VARIA.

*** DE CHRISTELIJK-HISTORISCHE RIGTING. — „Het is voor de duidelijkheid geen aanwinst geweest, dat in latere dagen de partij, die als de *antirevolutionaire* bekend stond, meer en meer de *christelijk-historische* is genaamd geworden." — Ter tegemoetkoming aan dit bezwaar van den hoogleeraar DOEDES (*Kerkelijke Bijdragen*, n° 3) zal misschien kunnen strekken de verwijzing (waarvoor mij thans de ruimte ontbreekt) naar hetgeen ik, reeds in 1847, op den voorgrond gesteld heb omtrent de verhouding van *Historie* en *Heilige Schrift* in den strijd tegen *Ongeloof* en *Revolutie.*

N° 69. 14 Februarij 1871.

Waarschijnlijk zal Frankrijk met het mes op de keel (*vous laissez* ÉGORGER *la France!*) ten langen leste, voorwaarden aannemen die, tot dusver, niet enkel door Gambetta c. s., maar evenzeer door de Gasparin, d'Haussonville, Guizot, onaannemelijk werden gekeurd.

Dit schijnt de triumf der bedoeling waarmeê *de krijg na Sedan voortgezet werd.*

Een vrede, voor Pruissen zeer roemrijk en voordeelig, was *te Sedan* verkrijgbaar. Maar het ontwringen van DEN ELZAS *en* LOTHARINGEN, *de grensrectificatie*, was *toen nog niet* verkrijgbaar.

Daarvoor werd, onder verdubbeld krijgsgeweld tegen de betrekkelijk *weerlooze* Natie, voortduring ook van *regeringloosheid* vereischt.

Uit dit oogpunt, is het kontrast der politiek van *organisatie* of *desorganisatie* verklaarbaar.

Vrees voor *tot dus ver* het ergste, is, enkel door vrees voor *nog erger dan het ergste*, verwinbaar. Vreesselijk is het voor onredelijke eischen van Pruissen te zwichten. Vreesselijker nog de verlenging van een toestand van verwarring en ellende, die straks bovendien leidt naar het alternatief: *Bonapartistische restauratie* 1) of *Roode Republiek.*

1) Ook Napoleon is weder aan het woord. Geen terugkeer *jure meo*, maar *kandidatuur*, gesteund door de vereenigde werking van *R. C. Geestelijkheid* en *Plebiscit.*

„Een *gewapende onzijdigheid* zou Engeland in staat hebben gesteld om een regtmatigen vrede tusschen Frankrijk en Duitschland te verzekeren, welke niet de kiem van toekomstige oorlogen in zich bevatten zou. De staatkunde der Regering is de vernietiging van het evenwigt van Europa." — Deze scherpe kritiek van d'Israëli, bij het Adres van antwoord, komt met de publieke opinie van *Europa* (aan *Johnnie*, in het onlangs uitgekomen pamphlet, medegedeeld) overeen.

Neutraal, waart ge! omdat gij op een *aan weerskanten profijtmaken* bedacht waart.

„What are you saying?" said the Dame. „*Both* sides, aye? Well, and how did you manage that, Master John?"

There was some more tittering and whispering and shuffling about on the forms, and then a chorus of voices said, „Please 'em, he *sucked up to both of them.*"

„Just what „neutrals" always do," said Mrs. Europa; „sucked up to both, I suppose, and pleased neither. Ah, no doubt," she continued, gradually gathering information, „offended Louis by always preaching at him that he was in the wrong; and offended William, by supplying Louis with stones.

Sedert lang reeds, *John!* sla ik u gâ. Vroeger beefde de gansche school voor u. Thans niemand. Uw gedrag heeft u verachtelijk gemaakt. Een geldschraper zijt ge. Voor beide vrienden een slecht vriend. Neem u in acht! straks zoudt ge wel eens zelf te vergeefs naar vrienden kunnen uitzien, als *Wilhelm*, die vredelievende zachtzinnige knaap, aan uw fraai eiland een verrassend bezoek brengt.

„Now, I tell you what it is, John. — I have long watched your career with pain, and have seen how you are content to sacrifice everything—duty, and influence, and honour,—for the sake of putting by a few paltry shillings. You have been badly advised....

„If such fellows as Ben and Hugh *a*) had been your fags, you know very well that this disgraceful scene would never have taken place at all. You would have been sufficiently well trained and well equipped to command the respect of the other monitors, and the two rivals would not have dared to come to blows. There *was* a time when, if you so much as held up your finger, the whole school would tremble. Nobody trembles now Nobody cares one farthing what you think or say. And why? because you have grown a sloven and a screw, and Boys despise both the one and the other. You ought to have prevented the fight from the very first. Failing this, you ought, in conjunction with the other Monitors, to have stepped in the moment the Boys had proved their relative strength, and struck a fair balance between them. Instead of doing so, you sit coolly in your shop, supplying the means of carrying on the fight, and coining a few wretched coppers out of your schoolfellows' blows and wounds. You have been a bad friend to both of them. Well, some day, perhaps, you may want friends yourself. When you do, I hope you may find them. Take care that William, the *peaceable unaggressive* Boy, does not contrive (as I fully believe he will contrive) to get a footing on the river, where he can keep a boat, and then one fine morning take your pretty sland by surprise."

a) D'Israeli en Childers, *leaders* der minder vredelievende partij.

John, John! nog wanhoop ik niet aan u. Maar, zoo gij dus voortgaat, verklaar dan liever ronduit dat gij niet meer berekend zijt voor uwe taak; omdat gij de hand niet verlegt tegen het slaan van wonden, *die vele jaren open zullen blijven en verkondigen bittere haat tegen den vijand die ze toebragt en* VERACHTING JEGENS DEN VRIEND DIE HET MET KOELHEID AANZAG.

„I have hopes of Johnnie even yet, that he will rise to a sense of his high position in the school; and learn that duties cannot be coolly ignored, because they are disagreeable; that he who shirks the responsibility of doing right, does in very deed and truth do wrong; that the true test of greatness is the ability to grapple with great difficulties; that it is but a sorry thing to boast of bravery and skill and power, if just at the very instant when you are called upon to act, your resources fail you, and you whine out the miserable excuse that 'you don't exactly see how you can interfere.' If, indeed, such an excuse be allowed to stand—if it be really true that the head and champion of the school is thoroughly beaten by circumstances—utterly at a loss, at some critical moment, what is the right thing to do; let him confess at once that he is unequal to his place—that he is not the Boy we took him for—that his courage has been overrated, and his reputation as a hero too cheaply earned; that for all his vaunted influence with others he is too weak to stay an unrighteous strife—to avert a storm of cruel, savage blows—to spare the infliction of wounds which will lie gaping and unhealed for long years to come, bearing on their ghastly face *a bitter hatred for the foe that dealt them, and* CONTEMPT FOR THE 'NEUTRAL' FRIEND WHO LOOKED CALMLY ON."

Tegen overdreven *annexatie*-vrees heb ik reeds in 1867 (toen *l'Empire Prussien* in aantogt was) gewaarschuwd.

„Mon écrit, il est vrai, tend à démontrer que désormais le plus fort et le plus audacieux est libre d'*annexer* ce qui, à son point de vue, est ou devient l'objet de ses convoitises. Mais je ne suis pas de ces peureux, de ces effarés, qui s'imaginent qu'en Prusse ceux qui ont le pouvoir en main voudraient immédiatement procéder à ce témoignage intempestif de tendresse germanique. M. de Bismarck, je le répète, est sans doute trop clairvoyant pour ne pas consolider, par une modération opportune, l'édifice encore inachevé, oeuvre étonnante de sa perspicacité hardie."

Annexatie-vrees kan de voorbereiding zijn van *annexatie*. Vooral wanneer zij voorbij ziet het grootste gevaar; *eigen verbastering*, in het verloochenen der beginselen waardoor het kleine Nederland groot werd.

„*Annexatie* is de geduchtste ramp niet. Zelfs in de diepste vernedering, zelfs in het ingelijfd zijn, kan een zegen liggen en de voorbereiding eener betere toekomst. Over Jena en nationale vernedering onder de hand des Heeren, liep voor het diep vervallen Pruissen de weg naar ongekenden voorspoed. Onder de fransche overheersching, voor den nederlandschen volksgeest niet onvruchtbaar, zong de dichterprofeet: „Holland groeit weer! Holland bloeit weer! Hollands naam is weer hersteld! Holland uit zijn stof verrezen, Zal op nieuw ons Holland wezen; Stervend heb ik 't u gemeld." En weldra verscheen, onder een eendragtig geworden bevolking, de nazaat uit het Huis van Oranje, na achttienjarig wee, aan het Scheveninger strand."

„Ook van de Natiën geldt: „Aan wien veel gegeven is, van dien zal veel worden geëischt." — Neen, de ergste volksramp is het niet, wanneer, onder de strenge tuchtroe van den vreemdeling, door de verdrukking zelve, eene nationale wedergeboorte voorbereid wordt. Dit is het ergste (en moge, door Gods ontferming, Nederland er voor behoed worden!), wanneer eene Natie, die, in de wereldgeschiedenis, een toonbeeld der zegeningen Gods op de belijdenis van het Evangelie geweest is, door eigen ontzenuwing verbastert; wanneer ze, in de ondankbaarheid van haar afval, een nationalen zielemoord pleegt, en, eer ze het doodvonnis ondergaat, het levensregt verbeurt."

Sedert 1867 eene wijziging in de kaart van Europa. Vrij wat meerbeduidend nog dan na *Sadowa*. We mogen, nu althans, het oog niet sluiten voor den aard en het gewigt der gebeurtenissen die wij aanschouwen, ook met betrekking tot eigen veiligheid en onafhankelijk bestaan.

In de laatste jaren, maanden, weken, is veel geschied dat ernstig overleg omtrent onze eigen toekomst voorschrijft. Dankbaar moeten wij zijn aan den generaal *Knoop* en aan den heer *van Deventer*, deskundige landgenooten, die ons wijzen op de *overmagt van Pruissen*,

I. door ~~wapengeweld~~ overweldiging van *Frankrijk*,

II. vooral ook door de voortreffelijk georganizeerde ondergeschiktheid van *Duitschland* aan de keizerlijke *autocratie*

I. De overmagt van *Pruissen*, ten gevolge der overweldiging van *Duitschland* in 1866, van *Frankrijk* in 1871, is voor geheel Europa, vooral ook voor Nederland, dreigend.

De generaal Knoop constateert dit. Op beveiligend *evenwigt*,

op naburig hulpbetoon, is geen uitzigt. „Wanneer *Pruissen* ons veroveren *wil*, hebben wij niet meer in *Frankrijk* een krachtigen steun "

„Door de gebeurtenissen van den laatsten tijd wordt de toestand van Europa geheel veranderd, en daarom betaamt het ons, Nederlanders, rijpelijk te overwegen wat wij thans te doen hebben voor de verzekering van ons onafhankelijk volksbestaan. Want dat die onafhankelijkheid thans meer dan ooit bedreigd wordt, dat lijdt niet den minsten twijfel: wat wij meenden dat haar vroeger waarborgde — het evenwigt tusschen de magt van twee naijverige naburen — dat bestaat niet meer. Wij kunnen er niet meer op bouwen, dat wanneer *Pruissen* ons veroveren wil, wij in *Frankrijk* een krachtigen steun zullen vinden; die tijd is voorbij, en eene andere toestand vordert andere maatregelen, andere voorzorgen."

Scherp en welverdiend is de teregtwijzing van hen, die in *les grandes aglomérations politiques*, zonder weerzin, ja zelfs met welgevallen, zouden berusten, en die, in deze versmelting, een onvermijdelijken vooruitgang van het volkerenregt zien.

Aansluiting aan edeler nationaliteit kan wenschelijk zijn. „In den *Samojeed* is het niet te misprijzen," zegt Knoop, „dat hij een *Duitscher* wil zijn; maar „zijn wij *Hollanders* „dan zulk een ongelukkig en verachterd volk?"

Vooral de les aan de *inslaapwiegers* (een hier te lande doorgaans nog al talrijk en laatdunkend geslacht) is bij uitstek behartigenswaard.

Velen zijn van oordeel dat, zoo Nederland zich slechts een *weinig naar Pruissen voegt*, er geenerlei reden is om zich te verontrusten.

„Wij zijn een vrij volk en wij moeten een vrij volk blijven.

Wel zeker moeten wij dat blijven! wordt ons daar toegeroepen; — maar wie bedreigt die vrijheid; wie bedreigt ons onafhankelijk volksbestaan? Niemand. Het zijn dwaze hersenschimmen, die gij ons voorspiegelt; die vrees voor Pruissen, die vrees voor annexatie, heeft niet den minsten grond. Men denkt er niet aan in Duitschland om Nederland tot zich te trekken; men heeft daar al genoeg te doen met wat men in den laatsten tijd is meester geworden; in de eerste jaren zal men daar de handen vol hebben met aan het Duitsche rijk eenheid en vastheid te geven; Holland heeft hoegenaamd niets van Pruissen te vreezen; Bismarck zelf heeft dit zeer duidelijk gezegd. Maar wij moeten door onze dwaze vrees Pruissen niet uitlokken tot een aanval; wij moeten geen vijandige houding tegen dat land aannemen; wij moeten in dat land vertrouwen stellen; wij moeten ons

als bondgenoot daarbij aansluiten; wij moeten het geen reden tot ongenoegen geven; en wanneer wij ons dan een weinig voegen naar de Pruissische staatkunde, dan behoeven wij niet de minste vrees te koesteren voor het voortdurend behoud van ons onafhankelijk volksbestaan.

Ziedaar de taal, die men meermalen hoort van de zijde van goedgezinde, maar zwakke en verblinde *inslaapwiegers:* van de zijde dier mannen, die het als het toppunt van wijsheid beschouwen om het gevaar te ontkennen, in stede van het moedig onder de oogen te zien.”...

Het zal zoo erg niet loopen! Geen ellende vóór den tijd!

„Pruissen heeft vooreerst genoeg te doen met wat het in den laatsten tijd veroverd heeft!” — wij verbeelden ons hoe in de grot van Polyfemus de eene togtgenoot van Ulysses tegen den anderen zegt: „Och, verontrust u niet over den reus; hij heeft nog genoeg te doen met onzen makker, dien hij pas heeft opgegeten.” — Maar Bismarck's woorden dan?...

...Wil men nu in ernst ons voorhouden, dat wij op die taal van den Pruissischen staatsman onze gerustheid voor de toekomst zullen bouwen? — Men heeft dan wel een zeer gering denkbeeld van het verstand en het doorzigt van ons volk. Bismarck zou niet streven naar de vermeestering van Nederland; Bismarck niet, die alles over heeft voor de grootheid en magt van zijn land, en daaraan, zonder eenig gewetensbezwaar, regt, wetten en verdragen opoffert? — Wel, het is onmogelijk om zoo iets in ernst vol te houden. Ziet gij dan niet in, dat wanneer Pruissen ook Nederland verovert, Nederland met zijne zeehavens, met zijn handel, met zijne rijkdommen, met zijne scheepvaart, met zijne overzeesche bezittingen, Pruissen ook als zeemogendheid even geducht zal worden als het nu is als landmogendheid? En gij meent dat zoo grootsch een doel aan Bismarck niet toelacht, of dat hij angstvallig zal zijn in de keus der middelen om dat doel te bereiken?” 1)

Voorzichtigheid en veerkracht; geen overmoed, maar vooral ook geen laaghartigheid!

„Wij moeten Pruissen geen reden tot ongenoegen geven;” — dat moeten wij ook niet, namelijk geen *billijke* reden tot ongenoegen, — evenmin als aan iedere andere mogendheid; willen wij hebben dat ónze regten geëerbiedigd worden, laat ons beginnen met de regten van anderen te ontzien. Onze staatkunde ten aanzien van Pruissen mag geen uittartende staatkunde zijn; maar nog minder mag het eene kruipende, slaafsche staatkunde wezen.

---

1) Op 23 Aug. 1870 schreef een kundig en scherpzinnig landgenoot: „De Pruissische militaire inrigting is weinig bruikbaar voor lange en verre militaire expeditiën... voor het maken en behouden van veroveringen.” — Vooral thans, dunkt me, kunnen wij op die geruststellende verzekering niet afgaan.

Ons in alles naar Pruissen's wil te voegen; met de meeste gedweeheid te voldoen aan de minste vertoogen of vragen, die van daar komen; lijdelijk te gehoorzamen aan alles wat het voorschrijft; onze belangen aan Pruissen op te offeren; onze regten aan Pruissen prijs te geven, ons geheel te voegen naar Pruissen's staatkunde, zijne oorlogen mede te strijden, zijne vijanden ook als onze vijanden te beschouwen; — wel, dat zou inderdaad gelijk staan met het geheele afzien van onze onafhankelijkheid. Wij zouden dan een onafhankelijk volk zijn — alleen in naam; onafhankelijk, zoo als wij het waren van 1795 tot 1810, toen wij met der daad geheel onder de Fransche heerschappij stonden; onafhankelijk, zoo als nu Mecklenburg, of Hessen, of Baden het zijn; inderdaad zouden wij dan een wingewest zijn van Pruissen; en onze vorsten uit het roemrijke huis van Oranje, de afstammelingen van den onsterfelijken Zwijger en van den grooten Willem III, zij zouden dan in magt afdalen tot de magt van onze Oostersche vazallen, tot de magt van een Keizer van Solo, of van een Sultan van Madura. Voor die schande moge de Hemel ons bewaren!"

Met een geestdrift, als of hij zelf Nederlander was, trok onze vriend *de St. George* in 1830 met de Leidsche jagers uit. In 1841 en 1851, bij de feestelijke herinnering met leedgevoel afwezig, zond hij aan zijn medestrijders een uitnemenden brief. Een gedeelte wil ik overnemen van hetgeen de Mestral desaangaande vermeldt.

Ses études à Leyde avaient été interrompues pendant assez longtemps par les événements qui amenèrent la séparation de la Belgique d'avec la Hollande. Saint-George, tout bon Suisse qu'il était, s'intéressa vivement à la cause de la Hollande, pays que d'ailleurs quelques membres de sa famille avaient déja habité et servi. Aussi il n'hésita pas à se joindre au corps des étudiants qui marchèrent avec l'armée hollandaise contre les Belges. Il aimait à repasser les souvenirs de cette période de sa vie, et voulant donner à ses anciens compagnons d'armes et d'étude un témoignage de l'intérêt soutenu qu'il leur portait, il fit imprimer en 1841, un écrit d'une quinzaine de pages sous ce titre: *Lettre d'un des chasseurs volontaires de Leyde à ses anciens frères d'armes.* Après avoir retracé une peinture animée de plusieurs épisodes de la campagne de 1830, il dit: „En pensant à ces scènes guerrières, il est une question qui se présente souvent à mon esprit. Si une de ces balles qui pleuvaient autour de nous m'avait atteint et que j'eusse été appelé subitement devant Dieu, que serais-je devenu? En quel état la mort aurait-elle trouvé mon âme? Etais-je revêtu de cette robe de noces de la justice de Christ, sans laquelle nul ne peut avoir part au

festin de l'agneau? Cette question est importante; c'est la plus importante de toutes celles qui peuvent occuper l'esprit de l'homme; et je viens, mes chers amis, l'adresser solennellement à chacun de vous... En pensant à notre vie académique et militaire, nous devons reconnaitre avec humiliation et moi le tout premier *a*), que, si nous remplissions quelques devoirs de citoyen, nous étions bien loin de nous conduire comme chrétiens. Allons donc à Jésus pour trouver grâce, puis demandons-lui cette sagesse qu'il promet à tous ceux qui l'implorent, cette régénération en nouveauté de vie que le Saint Esprit opére dans les élus de Dieu.... Combattons ensemble le bon combat de la foi. Vous avez naguères montré du dévouement pour servir votre roi; montrons-en davantage encore pour servir le Roi des rois. Vous avez bravé les fatigues et les dangers et même exposé votre vie pour la bonne cause que nous défendions; il en est pour nous une encore meilleure, dont nous devons être les champions; sâchons pour celle-ci ne craindre ni peines, ni fardeaux, ni périls, ni dépenses, ni moqueries, ni persécutions; sâchons endurer les travaux comme de bons soldats de Jésus-Christ; apprenons à lui sacrifier notre temps, nos aises, notre réputation, notre vie même s'il la demandait."

Dieu, en le retirant, lui a épargné la douleur d'être témoin de LA GUERRE ACTUELLE. — Inderdaad, de oorlog van *Sadowa*, hoe onverdedigbaar en moorddadig, is niet vergelijkbaar met den oorlog na *Sedan*.

---

a) „Waarvan ik de voornaamste ben." I Tim. 1. v. 15. — De tijdgenooten van *St. George* weten dat zijn gedrag, ook op de Academie, voorbeeldig geweest is.

VARIA.

*** *La reconstruction de l'Empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe.* Ook dit geschrift van den hoogl. Vreede is dubbel welkom, èn om eigen opmerkingen, die men of beaâmt of met belangstelling overdenkt, èn om bijdragen ter doeltreffende discussie, aan den rijken schat zijner belezenheid ontleend. — Ten voorbeelde zij de verwijzing naar eene Memorie van *W. von Humboldt* in 1815, waarin o. a. voorkomt:

„Les Puissances étrangères ont un intérêt évident *de maintenir* la disposition du Traité de Paris, qui veut que l'Allemagne soit une *ligue d'Etats indépendants.* — Les questions de la guerre et de la paix dépendront elles *uniquement* de l'Empereur? Dans ce cas *il disposerait à son gré de l'Allemagne.*"

*** CASUS-POSITIE. Op doeltreffende gedachtenwisseling is weinig kans, zoolang men niet in het *stellen van de kwestie* overeenstemt. *Duitsch-* of *Fransch-gezindheid* is de vraag niet. *Christelijk-historisch* of *revolutionair volkerenregt?* is de vraag. — In 1866 reeds las men in een Engelsch tijdschrift: „*The crowning trait in the policy of Bismarck is to attack the revolutionary influence of France in Europe by acts more revolutionary than her own.*" —

Stahl schreef in 1859: „Wir sind nicht der *deutschen* Sache, sondern nur der *revolutionären* Sache gram."

N° 70. 18 Februarij 1871.

Eener aandachtige overweging dubbel waard is het getuigenis van *d'Israëli*, aan het hoofd der oppositie in het Lagerhuis, omtrent de *wereldhistorische* beteekenis van dezen, in zoo velerlei opzigt, ontzachelijken krijg.

„Let me impress upon the attention of the House the character of this war. It is no common war, like the war between Prussia and Austria, or like the Italian war in which France was engaged some years ago; nor is it like the Crimeau war. This war represents a revolution of Germany, a greater event for Europa politically than it will even prove to Germany itself, socially speaking, and a revolution greater than the French Revolution of the last century...

Not a single principle in the management of your foreign affairs, accepted by all statesmen for guidance up to within six months ago, any longer exists. There was not a diplomatic tradition which has not entirely been swept away. You have a new world, new influences at work, new and unknown objects and dangers with which it is difficult to cope, becanse at present they are involved in that obscurity which novelty in such affairs naturally produces ... The balance of power has been entirely destroyed."

Merkwaardig bovenal is de stelling, dat de ommekeer die wij beleven, begin of voortgang is eener Revolutie, *grooter dan de Fransch-europesche Revolutie van* 1789.

Dezer dagen werd ik aandachtig gemaakt op den majestueusen gang der gebeurtenissen, waardoor Duitschland het *middenpunt* wordt van Europa. „Deze beschouwing," zegt men „moet afgezonderd blijven van de tijdelijke en (behoudens eigen verantwoordelijkheid) als *werktuig* agerende persoonlijkheid van den Rijkskanselier."

Dit beaêm ik; doch, bij de verplaatsing van het *middenpunt*, zie men de eenzelvigheid der *beginselen* niet voorbij.

Duitschland neemt de taak over, die Frankrijk, van waar in 1789 het initiatief uitging, onafgedaan liet.

Er is verplaatsing van het *middenpunt van Europa* en tevens van den *krater der Revolutie.*

De *Roode Republiek*, waarvoor het afgefolterd en, in dien zin, afgeleefde *Frankrijk* terugbeeft, is het *ideaal*, naar hetwelk het *jonge en veerkrachtige Duitschland* reikhalzend uitziet.

Uit het voortreffelijk betoog van den generaal Knoop is het gebleken: tegen het overmagtige Duitschland hebben wij voortaan, als het zich overmoedig betoont, geen steun.

Derhalve is het, voor de vrijheid van Duitschland, maar ook voor de onafhankelijkheid van Europa, een levensvraag: Wat werd *Duitschland* door de formatie van den *Noordduitschen Bond?* Wat wordt het, dien ten gevolge, nu straks de organisatie van het *Duitsche Keizerrijk*, als ontplooijing en voltooijing van evengemeld gewrocht, tot stand komt?

Wat is *Duitschland?* — Laat ons dit vernemen van iemand die, door opzettelijke bestudering van het onderwerp, ter beantwoording bevoegd is 1). Laat ons hooren waarin, volgens VAN DEVENTER, het kenmerkende bestaat der *te vuur en te zwaard* beklonken Duitsche eenheid: *l'Empire Prussien.*

Wat is *Duitschland?* — Het staatsregtelijk signalement ligt in den *eenvoud* eener belichaming, die in *persoonlijke unificatie*, die in één *omnipotent* opperhoofd, het toppunt van volkomenheid erlangt.

Wat is *Duitschland?* Duitschland is *Pruissen.* En wat is Pruissen? de *Keizer-koning*, met regt van oorlog en vrede. De Keizer-koning, handelend *proprio motu*, of (dit is ook gebeurlijk) onder het *ascendant* van een *genie*, zelfs voor een *Keizer-koning* te sterk.

De ernst dezer tijden zou aan menigeen duidelijker zijn, zoo men acht gaf, niet enkel op het verband der oorlogen tegen Denemarken, Oostenrijk en Frankrijk, maar vooral ook op hetgeen de heer van Deventer, met eene door nauwkeurigheid van onderzoek verkregen klaarheid, in het licht stelt;

---

1) Reeds vroeger heb ik herinnerd aan het zeer degelijke vertoog: *Vijftig jaren der Duitsche Bondsgeschiedenis* (in *de Gids*, April 1866) van Mr. L. VAN DEVENTER; een historiekenner, (heb ik er bijgevoegd en herhaal ik gaarne) wien het mij niet mogelijk is te noemen, zonder den wensch te uiten eener voortzetting der *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarneveldt en zijn tijd*, een klassieken arbeid, waartoe, niet enkel, maar ook, wegens het bijna onleesbare van Oldenbarneveldts handschrift, na van Deventer, welligt niemand in staat zal zijn.

op de meesterlijke kunst, waarmeê de Noordduitsche Bond (nu het Duitsche Keizerrijk) ter vestiging van de *diplomatieke en militaire autocratie* georganizeerd is.

Leerrijk is zijne beschrijving van *nec plus ultra* eener eigendunkelijke beschikking over *Germanjes kolossale legermagt*. Ter waarschuwing, ook voor Nederland, leerrijk.

„L'Allemagne sera composée d'États *indépendants*, unis par un *lien féderatif*." — Deze hoofdbepaling der Tractaten van 1815 is, reeds sedert den vrede van Westfalen, hoofdbeginsel van het europésche volkerenregt. Thans daarentegen is van *independentie* geen spraak meer.

Met het verkrijgen der *eenheid*, is de *vrijheid* verloren geraakt. De centralisatie is daar, in de onverantwoordelijkheid van *le gouvernement personnel*. — De *grensrectificatie* tegen Frankrijk wordt uitnemend; maar het gezag van Duitschlands keizerlijken beschermer is *onbegrensd*.

„Welke is, in zijne verhouding tot *het buitenland*, de tegenwoordige staat van het Duitsche Bondgenootschap?

„In de eerste plaats, is de leiding zijner buitenlandsche betrekkingen bij de staatsregeling in handen van Pruissen gesteld, één en onverdeeld, als in den meest gecentraliseerde der beschaafde staten. Deze en de militaire leiding van Duitschland waren de twee hoofdpunten, die Pruissen bij het najagen der suprematie getracht heeft te bereiken. Ook in dit tweede opzigt is Pruissen onbeperkt gebieder. Militaire organisatie en wetgeving van Pruissen zijn over het Bondgenootschap uitgestrekt. De Souverein van Pruissen is opperbevelhebber van het leger, waarvan de uitgaven zijn vastgesteld bij de Bondsconstitutie, en daardoor aan alle contrôle van den Rijksdag ontsnappen En niet alleen dit; de opperbevelhebber van dat door getalsterkte en inrigting magtigste der tegenwoordige Europésche legers kan ook onbeperkt over die krachten beschikken. Hij heeft het regt van oorlog en vrede. De gelden om den oorlog te voeren, kunnen hem niet geweigerd worden, want die zijn bij de Bondsconstitutie vastgesteld. In waarlijk constitutionele landen weegt de verantwoordelijkheid der Regering tegen het regt van oorlogsverklaring van den Souverein op, in den Duitschen Bond is dit niet zoo. Daar is geen Bondsministerie, dat verantwoordelijk is, en b. v. voor het feit zijner medewerking tot eene oorlogsverklaring door een votum van den Rijksdag zou kunnen getroffen worden. De Voorzitter-Keizer van den Bond doet, in dit voor de betrekkingen met het buitenland meest aangelegen onderwerp, wat zijn hoofd oordeelt

en zijne hand vindt om te doen, en er is in het geheele Bondgenootschap geen regerend of vertegenwoordigend ligchaam dat op het regt zelfs van vertoog daartegen aanspraak zou kunnen maken!

De conclusie is, naar de wetten der logica, onberispelijk; maar tevens, voor de toekomst van Duitschland en van Europa, schrikverwekkend.

Men ziet dus, dat, onder den schijn van Bondsstaats-vormen, Duitschland, en Pruissen als hoofd van Duitschland, sterker staat tegenover het buitenland dan eenige andere groote mogendheid. De invloed, dien zulk een Rijk, in het midden van ons werelddeel gelegen, op de hem omringende staten moet uitoefenen, is onmetelijk groot. Reeds heeft zijn voorbeeld gestrekt om overal elders het krijgswezen als de hoogste staatszorg te doen voorkomen, in strijd met alle begrippen van vooruitgang onzer eeuw. En ook in andere opzichten zal het weldra voelbaar worden, dat in het hart van Europa zich eene monarchie gevestigd heeft, wier hoofdelementen het *militarisme* en het *persoonlijk gouvernement* zijn. Vergete men toch niet, welke achting men ook aan de Duitsche natie moge toedragen, dat *bij een autoriteitstaat als Pruissen is, en als Duitschland naar zijn evenbeeld wordt*, men niet met het volk te doen heeft, maar enkel met eene *niet-verantwoordelijke regering.*

Tot bedwang van *particularistische* tegenspartelingen en ter beveiliging tegen *Frankrijk*, is de *Duitsche Natie*, in haar exceptionele talrijkheid en strijdvaardigheid aldus, naar den wenk en luim van één *individu*, voor verdediging en *ook voor aanval*, beschikbaar.

*** In 1867 heeft Bismarck de onveranderlijkheid der militaire uitgaven voor *vijf jaren* doen vaststellen. Ziedaar dus, laat ons dit erkennen, tegen *permanente* willekeur een limiet.

Stel u evenwel niet al te spoedig gerust.

In een zeer merkwaardig artikel over *l'armée prussienne en* 1870 (in de *Revue des Deux-Mondes* van Jan. 1870) zinspeelt F. de Rougemont op de mogelijkheid van een minder uitgestrekte vrijmagt.

„Ce qu'il importe surtout de ne pas perdre de vue dans le rapprochement établi entre les institutions de la France et celles de l'Allemagne du nord, c'est qu'en vertu de la constitution de ce dernier pays les dépenses militaires ne figurent que pour ordre au budget. Le montant en est invariablement fixé pour les cinq années qui n'expirent que le 31 décembre 1871, et, si le roi de Prusse croyait devoir faire des économies sur le chiffre des

hommes incorporés, il pourrait les appliquer aux autres branches des services militaires. Quand cette échéance arrivera, le gouvernement obtiendra-t-il la prolongation des pouvoirs et des crédits qui lui ont été accordés si libéralement au lendemain de Kœniggrætz? C'est alors que se posera la question dn désarmement. D'ici là, c'est à l'opinion publique allemande de réagir contre des tendances dont elle voit clairement le péril, et qui sont la cause du malaise de la situation. L'Allemagne peut juger ce que lui a coûté une politique qui échappe à son contrôle. Elle aura à décider si, pour compléter son organisation nationale, elle veut à tout jamais abandonner ses destinées entre les mains d'une chancellerie *souveraine et irresponsable*."

Vermoedelijk is de Rijks-kanselier omtrent een amendement, in dergelijken zin en geest, onbezorgd.

Eerst dezer dagen ben ik opmerkzaam gemaakt op een allezins lezenswaardigen brief; van een der uitstekendste geleerden en staatslieden waarop Duitschland niet slechts, maar de evangelische Christenheid roem draagt: BETHMANN-HOLLWEG. Gedagteekend 23 *September*. 1)

— — „Ja, ein groszes Gericht Gottes vollzieht sich über Deutschland und Frankreich und über Rom, und die ganze christliche Welt wird an den Folgen desselben Theil nehmen. Wir Deutsche haben dann freilich zunächst Gott heiszen Dank darzubringen, dasz Er über alles Bitten und Verstehen unser Vaterland von der drohenden Invasion beschützt, sodann ihm einen wunderbaren Sieg nach dem andern geschenkt hat, so dasz man von seiner Gnade auch den endlichen Sieg und einen für die Zukunft sichernden Frieden hoffen darf. Aber freilich, dasz dieser Dank ein demüthiger ist, dafür ist durch die ungeheuren Opfer gesorgt, die jene Siege gekostet haben. Obgleich Gottlob keines der am Kriege betheiligten Glieder meiner Familie dazu gehört, so zählen darunter eine Reihe der edelsten Söhne näherer und fernerer Freunde. Also auch über uns ist ein Gericht ergangen: möge nur der Ernst und die Güte Gottes darin von allen Betheiligten, ja von unserm ganzen Volk erkannt werden, wie er von den Freunden, darunter zwei unserer Minister, v. Roon und Graf Itzenplitz, und die treffliche Schwerinische Familie, Wittwe Perthes in Bonn und viele Andere, erkannt wird.

Unendlich härter freilich ist das Gericht über Frankreich, und ich gestehe Ihnen, dasz ich schaudere über das bei dieser Gelegenheit in diesem Volke offenbar werdende Verderben. Leichtsinn und Eitelkeit, Wollust und

1) In het September-nommer van de *Protestantische Blätter* van Dr. Gelzer.

Grausamkeit sind freilich die Grundzüge, die in ihrer Geschichte vielfach hervortreten. Aber dasz ihr Gröszenwahnsinn und die damit verknüpfte Verblendung so lange vorhalte und dasz das Sträuben gegen die demüthigende Selbsterkenntnisz zu solcher Verleugnung aller Wahrheit und Sitte führen werde, hatte ich doch nicht für möglich gehalten. Das Schlimmste ist, dasz selbst ihre edlerer Männer, zu denen doch Guizot gehört (obgleich schon der wirklich edle Royer-Collard ihn *un austère intrigant* nannte. *a*) — Thiers kann man kaum dazu rechnen —, durch dieselbe Nationaleitelkeit geblendet, mit dem Strome schwimmen. Während also die Spitzen und Massen der Nation jetzt wie unter Napoleon I. (dessen Geschichte von Lanfrey ich soeben lese und empfehlen kann) sich von ihrer schlechtesten Seite zeigen, wie denkt, fühlt, sorgt „die kleine Heerde", die wir lieben und mit der wir das tiefste Mitleid empfinden? Auf einen Brief von unserm theuren Freunde X. erhielt ich eine vortreffliche Antwort, worin er sagt: „Ich bin von Herzen Franzose, aber aus Pietät, um Hohenpriesterlich die Schwächen und Sünden meines Vaterlandes vor Gott zu bringen." Das wird er auch jetzt noch thun, aber mit welchem Schmerz über die Leiden dieses seines Vaterlandes und mit welcher Sorge, da er drei Söhne bei der französischen Armee hat und es voraussehen kann, selbst mit den Seinigen von diesem Vaterlande losgerissen zu werden! Mehrere religiöse Blätter, die *Eglise libre*, und selbst Pressensé, der 1866 sehr fanatisch war, äuszerten sich Anfangs August sehr christlich-edel. Ohne Zweifel äuszern sie sich jetzt sehr vorsichtig, da man überall die Protestanten der Sympathie mit den Deutschen verdächtigt. Und doch käme es darauf an, dasz eine befreundete Stimme dem unglücklichen Volke ernstlich Busze predigte, dasz es endlich einmal nüchtern würde, die Nationalsünde der Eitelkeit, welcher auch ihre besten und groszten Männer als erlaubten *amour-propre* durch *coquetterie* und *flatterie* fröhnen, erkennte und die herrlichen Gaben des Geistes und der Natur, in dem schönsten und reichsten Lande Europa's, im Frieden mit seinen Nachbarn, zur Ehre Gottes gebrauchte. Aber auch nach der tiefen Demüthigung, die ihm nicht erspart werden kann, wäre es ein göttliches Wunder, durch welches ja auch wir Alle nur zur Selbsterkenntnisz und Sinnesänderung gekommen sind.

Dieses Wunder möge denn Gott auch an unserm deutschen Volke verrichten, da es dessen auch gar sehr bedürftig ist; darin vereinige ich mich mit Ihnen, theurer Freund, und hoffe, dasz nach den jetzt schon hie und da hervortretenden Zeichen nicht Ueberhebung, sondern demüthiger Dank und die entsprechende That die Frucht so groszer Gnade sein wird.

v. B. H.

---

a) Royer-Collard is in 1845 overleden. — *Wanneer* de strenge zedemeester, en met *welk regt* hij dit toen *gezegd* heeft, laat ik daar, maar in 1849, en althans in 1870, zou hij voorzeker dergelijke uitdrukking, jegens een der eerbiedwaardigste figuren van onzen leeftijd, niet hebben *herhaald*.

In de onpartijdigheid, waarmeê ook Duitschland tot het acht geven op de tuchtroê vermaand wordt; in het sidderen voor de diepte van bederf, thans meer dan elders, bij de Fransche Natie, door het losscheuren der omwindselen, openbaar; in de aandoenlijke deernis voor „*die kleine Heerde*" waarmeê hij zich broederlijk vereenigd gevoelt; in de liefderijke zachtmoedigheid overal doorstralend, ontwaart men het geheiligd karakter van den Christen-staatsman, wiens persoonlijke kennismaking, tijdens zijn verblijf te Scheveningen en daarna 1), onder de merkwaardigste herinneringen ook van mijn leven behoort.

Hoe gaarne zou ik tevens een enkel woord van afkeuring ontmoet hebben over de *Bismarcksche politiek!* met de hem eigen zachtmoedige wijsheid, die ook tot anders ontoegankelijke harten ingang verleent!

---

1) In 's Gravenhage en elders zijn wij nog met dankbaarheid gedachtig aan de poging tot gemeen overleg tusschen Duitsche en Hollandsche vrienden, in de zamensprekingen van $18^{63}/_{64}$, waarvan B. H., in een hoogstbelangrijken brief, het schriftelijk initiatief nam. — Over de vraag of de Christen, in deze tijden van afval, „die Massa der Volken, der christlichen wie der heidnischen, als *dem Unglauben verfallen*" moet beschouwen, zoodat „die Aufgabe nur noch sei *einzelne Seelen* aus ihnen zu retten," dan wel of, integendeel, hij ook thans, aan de belofte „dasz der Sauerteig *den ganzen Teig* durchsauern werde," als regel van praktische werkzaamheid in Kerk en Staat, gedachtig behoort te zijn.

In de *Neue Evangelische-Kirchenzeitung* van 12 November (mij nu eerst toevalligerwijs onder het oog gekomen) leest men, onder het opschrift: *Eine Stimme aus Nederland:*

„Bekanntlich ist die Stimmung Niederlands seit 1866 eine gegen Deutschland gespannte gewesen. Hat dieselbe sich auch allmählig gebessert, so war es doch erst den Ereignissen dieses Sommers vorbehalten, diesen Umschwung in weiteren Kreisen zu vollziehen. Nicht, als wären nicht noch starke Sympathien für Frankreich in Holland; die des Hofes sind bekannt; sie setzen sich auch in einem Theil der aristokratischen und aller der Kreise, deren Bildung auf wesentlich französischer Grundlage ruht, fort. Die römisch-katholische Bevölkerung, in den Banden des Ultramontanismus, sympathisirt natürlich auch nicht mit Preuszen. Was aber bedauerlicher und in der That

zu verwundern ist, ist die Haltung einer kleinen protestantischen Fraktion unter der Führung des sehr ehrenwerthen Herrn Groen van Prinsterer's, der nicht ermüdet, in immer neuen Flugschriften die Politik des leitenden Staatsmannes in Deutschland anzugreifen und zu verdammen. Hat die von ihm vertretene Richtung nach dieser Seite auch wenige Anhänger, so wird sie doch von jenen anderen antideutschen Strömungen begierig willkommen geheiszen und für deren an sich andere Zwecke gerne verwendet. Um so erfreulicher sind Stimmen, die mit Unbefangenheit und christlichem Wahrheitsernste die groszen Ereignissen der Gegenwart auch dem niederländischen Volke deuten."

Deze toon is vrij wat meer broederlijk en evangelisch dan die van den 's gravenhaagschen of berlijnschen, mij nog steeds onbekenden, correspondent der *Kreuzzeitung.* Ook word ik hier, evenmin van *anti-duitschgezindheid* als van overhelling naar het *radicalisme*, verdacht. Mijne *dubia* zijn gerigt enkel tegen *die Politik des leitenden Staatsmannes.* In den zin en geest van Stahl, en ook van Dr. Fabri.

„In den Mitteln ist dieser kühne Staatsmann, wie es in der Politik fast immer der Fall ist, nicht *wählerisch* gewesen, wie er denn uberhaupt gegenüber den *moralischen Faktoren des Volkslebens* oft eine spröde und nicht zu billigende Rücksichtslosigkeit bewiesen hat." *a*)

a. Voorts wordt zeer geprezen en in zijn geheel overgenomen: „*De Fransch-Duitsche oorlog. Aan Nederland.* Het gevaar nog niet voorbij. Een ernstig woord in een ernstigen tijd Nieuwe-diep 1870." — Het boekske wordt toegeschreven aan Beets. Bij vergissing; ofschoon ook op dezen schrijver toepasselijk is: „Wir wünschen diesem Worte eines Mannes *den Jedermann in Holland als einen Niederlander von altem Schrot und Korn kennt*, weiten und gesegneten Eingang"

VARIA.

⁂ VREDE? — Het cijfer der in Frankrijk vertoevende Duitsche troepen is omstreeks 780.000. De Fransche legers...! — Wat nu? mij zou het gansch niet verwonderen dat, nu het *regeringlooze* en betrekkelijk *wéérlooze* Frankrijk, op genâ en ongenâ, ter neêr ligt, Europa, door een *coup de théâtre* van grootmoedigheid, tot een *Nunc plaudite!* een daverend handgeklap, zal worden verleid.

⁂ ENGELAND. — Het weeklagen over de politiek van non-interventie kan te ver gaan; maar heeft *d'Israëli* ongelijk, als hij beweert dat één woord, op het beslissend oogenblik, door den Engelschen gezant te Parijs, Europa tegen den oorlog zou hebben behoed?

⁂ LE GOUVERNEMENT DE LA DÉFENSE NATIONALE. — Het wordt, door *Bismarck* en *Napoleon*, voor den deerniswaardigen toestand van Frankrijk aansprakelijk gesteld. Bij het onderzoek desaangaande vergete men niet dat de *entente cordiale* van *Bismarck* en *Napoleon*, te Parijs en te Biarritz, oorzaak is geweest van de terzijdestelling der tractaten *ferro et igni.*

DRUKFEIL.

Blz. 148 r. 7 v. o. door wapengeweld van Fr., l. door *overweldiging* van Fr.

N° 71. 22 Februarij 1871.

De *Rotterdamsche Courant* van 15 Februarij geeft, met ernstige en zachtmoedige heuschheid, te kennen dat het vreesselijke der gebeurtenissen die wij sedert half-Julij hebben beleefd, zoowel op mij als op den hoogleeraar Quack, een verbijsterenden invloed heeft. Een invloed, die, wat mij betreft, de vrees voor de Duitschers, de *Germanophobie*, bijna een *idée fixe* doet worden.

„Onder de ongelukkige gevolgen van een oorlogstoestand als waarvan Europa thans getuige is, behoort, naar 't schijnt, ook deze, dat daardoor, ten laatste, zelfs de uitnemendste geesten verbijsterd worden, en het oordeel van de overigens meest oordeelkundigen wordt beneveld.

Te verwonderen is dat niet. Veeleer is dergelijke uitwerking met zekerheid vooruit te voorspellen.

Staten mogen neutraal zijn, *personen* zijn het nooit. Gelijk elke gewaarwording zekere aandoening wekt, 't zij van behagen of weêrzin, zoo wekt al wat men ziet gebeuren, bij ieder mensch dien men handelend ziet optreden, eenig gevoel, 't zij van afkeer of ingenomenheid op. De hooggeprezen *Voraussetzungslosigkeit* der Duitschers bestaat in het woordenboek hunner afgetrokken wijsbegeerte, maar in de werkelijkheid zelf bij den geschiedschrijver niet. Zij is — niet eens een *ideaal*, zij is niets dan een ijdele illusie, waarvan het goed is dat zij niet te verwezenlijken is.

En waar het nu geldt een geschiedenis van het heden, van een heden vervuld van hartstocht en strijd, waar een vreesselijke oorlog, van welken niemand, die hart heeft, koel aanschouwer blijven kan, en welks aanblik alleen reeds de passiën gaande maakt, dáár is het waarlijk niet te verwonderen dat de kalme onpartijdigheid en nuchtere bezinning bij de meest bezadigden, plaats maakt voor heftige gemoedsbeweging, en dat de tegenover elkander staande, met elkaar strijdende, partijen op haar beurt bij ieder die ze waarneemt, als twee tegenovergestelde polen een uitwerking teweeg brengen òf aantrekkend òf terugstootend.

Dat verschijnsel heeft zich gedurende den tegenwoordigen oorlog, in waarlijk niet geringe mate, in Nederland voorgedaan. Bij den aanvang was de meerderheid beslist anti-Fransch, vooral anti-Napoleontisch gezind. Niet zonder reden voorwaar. Later, en ook dit heeft zijn grond en allezins verklaarbare oorzaak, heeft zich de publieke opinie grootendeels omgezet.

Inderdaad, dit *laatste* is evenmin onnatuurlijk. Veeleer strekt het onzer natie, en voor zoo ver dat gevoelen door andere natiën gedeeld wordt, der menschheid tot eer. Het menschelijk gevoel kan geen lijden aanschouwen, zonder partij te trekken voor den lijdende, en geneigd te zijn in den getroffene een verongelijkte te zien.

Volkomen, natuurlijk en verklaarbaar schijnt ons thans deze *sympathie* met het arme fransche volk, in den oorspronkelijken zin van het woord, innig, diep *medelijden* met het groote lijden dier zwaar beproefde natie. En even redelijk en wettig achten wij, vooral van ons Nederlandsch standpunt, een voorzichtig wantrouwen omtrent de *Bismarckiaansche politiek*. Niet gaarne zouden wij het goed recht, het nut, de waarde van een dier gevoelens ontkennen.

Maar, waar wij nu de eerste zóo ver zien gaan dat zij den Hoogleeraar *Quack* tot een uitbundig lofredenaar maakt van een *Gambetta*, en de tweede dat zij bij een man als *Groen van Prinsterer* de *Germanophobie* bijna tot een *idée fixe* doet worden, dáar meenen wij, is 't bewijs wel geleverd van den verbijsterenden invloed van toestanden als die welke wij beleven, zelfs op de uitnemendste en schranderste mannen."

Op de repliek van den hoogleeraar Quack zal ik niet vooruitloopen. Men kan, dunkt me (en ik gaf het reeds te kennen) in het *idealizeren*, maar ook in het *depreciëren* van Gambetta, te ver gaan.

In het *idealizeren*. Want:

Onberekenbaar is ook het nadeel dat Gambetta heeft berokkend aan het vaderland dat hij lief heeft. Zoodra men van regtsgelijkheid *andersdenkenden* uitsluit, verloochent men feitelijk de volkssouvereiniteit waarvoor men ijvert. Het is de eerste schrede op den *zuiveringsweg*, met het terrorisme van 1792 in het verschiet.

In het *depreciëren*. Want:

Waarschijnlijk zal Frankrijk met het mes op de keel (*vous laissez* ÉGORGER *la France!*) ten langen leste, voorwaarden aannemen die, tot dusver, niet enkel door Gambetta c. s., maar evenzeer door de Gasparin, d'Haussonville, Guizot, onaannemelijk werden gekeurd.

Doch laat ons, onverwijld, komen tot hetgeen mij zelven betreft. Tot de *idée fixe*, die mij bijna heeft overmeesterd: *Germanophobie*. In de wijs waarop deze bedenking wordt geopperd, is meer dan onpartijdigheid, is vriendschappelijke schroomvalligheid herkenbaar.

De bedenking zelve bevreemdt mij. Telkens werd ze mij, ook in vertrouwelijke brieven, voorgelegd. Telkens gaf ik ten antwoord: Hoe komt ge toch aan die gedachte? „wanneer was er bij mij, of vóór of na 1866, zweem van *anti-duitschgezindheid*?"

Het tegendeel is overbekend. Met Stahl dacht en zeide ik

steeds: „Wir sind nicht der *deutschen* Sache, sondern nur der *revolutionären* Sache gram.” — Aan *Germanophobie* lijd ik evenmin, als von Gerlach, als von Hodenberg, als menigeen, wiens stem voor als nog (weldra zal het blijken!) enkel door het: *Le drapeau est engagé; silence!* of ook door *bismarckophobie* gesmoord wordt. — *Die Neue Evangelische Kirchenzeitung* vervalt niet (onlangs wees ik er op 1) in deze wonderbaarlijke misvatting. Integendeel. Zij karakterizeert mijne bezwaren, als zijnde, ook in het belang van *Duitschland*, gerigt tegen de politiek van een staatsman, wiens *genialiteit* (zooals Dr. Fabri, met vrijmoedige juistheid, reeds in 1866 opgemerkt heeft) te weinig met *moraliteit* in verband is.

Het telkens herhalen van dezelfde bedenkingen, zonder acht te geven op telkens herhaalde wederlegging, acht ik verklaarbaar, enkel uit de opgewondenheid en spraakverwarring, die van de exceptionele omstandigheden waarin wij verkeerd hebben, het natuurlijk gevolg was. Wordt er een vrede of *quasi*-vrede getroffen, dan zal, met bedachtzamen ijver, van het *intermezzo* gebruik moeten worden gemaakt. Voor een, ik zeg niet koel, maar kalm overleg van vraagstukken, die met de toekomst, ook van Nederland, in regtstreeksch verband staan.

De *Rott. Courant* voegt er bij dat, voor de teregtwijzing die zij bedoelt, een meer uitvoerig betoog vereischt wordt dan ter opneming in eene Courant geschikt is.

1) P. 159.

In de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* van Februarij, valt mij (in de *Kroniek*) dezelfde welwillendheid als in *de Rotterdamsche Courant* ten deel.

„In de publieke opinie ten opzichte van den oorlog zijn ten onzent tegenwoordig vrij duidelijk twee stroomingen te onderscheiden. Was hier eerst (behalve bij de katholieken) de sympathie vrij algemeen aan de zijde van Duitschland, na den slag van Sédan, en na de proklamatie van de Fransche republiek hebben velen zich hoe langs hoe meer geschaard aan de zijde van het diep vernederde Frankrijk. Natuurlijk, want het ongeluk boezemt allicht medelijden in, en het medelijden is al vaak de moeder der liefde geweest. Doch den Heer Groen, wiens meesterlijke Nederlandsche

Gedachten hun waarde zullen behouden, ook als deze oorlog zal geëindigd zijn, hebben andere overwegingen, niet tot den advokaat van Frankrijk, maar tot den fellen tegenstander van Bismarck's politiek gemaakt. De schrijver dezer kroniek hoopt, in de volgende maand, uitvoerig bij de beschouwingen van den Heer Groen stil te staan, maar moet het hier reeds als zijn meening uitspreken, dat hij zoo ongunstig over de gedragslijn der Duitschers *in dezen oorlog* niet oordeelen kan. Treurig zou ik het vinden indien de Heer Groen bevorderlijk was aan het afnemen der bij de protestanten eerst algemeene begeerte, dat het protestantsche, het intelligente, het zedelijke Duitschland voor langen tijd een eind maakte aan de overheersching der Fransche-invloeden, en misschien is het niet in allen deele bedachtzaam, om terwijl Duitschlands vorsten en staatslieden, ten koste van het harte-bloed hunner volken dit werk verrichten en wij hun moed en tucht bewonderen, zoo onbarmhartig het te onderwerpen aan de insnijdingen van een zeer scherp lancet. Doch daarover later. Nu reeds is het ons een behoefte geweest het uit te spreken, dat onze hartelijke sympathie nog altijd is te Versailles en niet te Parijs."

Dr. Bronsveld verdenkt mij niet van *Germanophobie.* Enkel van gebrek aan genoegzame bedachtzaamheid in het *thans* bestrijden van Bismarcks politiek.

Even als mijn vriend in *de Rotterdamsche Courant*, is ook hij voornemens mijne denkbeelden nader ter toetse te brengen.

Dit berigt verblijdt mij. — Zes maanden heb ik mij, bijkans uitsluitend, met den Duitsch-franschen oorlog bezig gehouden; om, gelijk ik in den aanvang zeide, de oorzaak en de hachelijkheid van den européschen toestand te waardeeren, *in verband met het licht der Openbaring en met den grondtoon der eeuw.* Of mij de voortzetting van dezen arbeid mogelijk zijn zal, is minstens onzeker. Doch, al zou mij dit niet worden vergund, ook dan meen ik (na mijne krachten, in verband met de *christelijk-historische* beginselen over Staats- en volkerenregt, enkel aan dit éene onderwerp te hebben gewijd) aanspraak te mogen maken op eene, meer dan tot dus ver, opzettelijke en beredeneerde kritiek.

In de discussiën over de onaandoenlijkheid van Engeland, terwijl Frankrijk vermoord werd, is *Disraëli's* wenk opmerkenswaard.

Engeland had, in de Spaansche kandidatuur, den Koning

van Pruissen tot toegeeflijkheid overgehaald. Door het terugwijken van den Prins van Hohenzollern was aan het wederregtelijk verlangen van den Keizer der Franschen voldaan. Welnu! toen Napoleon desniettemin een voorwendsel zocht, toen hij aan den Koning een belofte van goed gedrag, als *conditio sine quâ non* voorschreef; toen hij dezen tweeden, (om het *verbum proprium* te gebruiken) *onbeschoften* eisch deed, toen had hij van den Engelschen gezant onverwijld moeten vernemen: „*Dit is eene beleediging der Kroon van Engeland.* 1) Is dit de dank voor ons dienstbetoon, weet dat onze Neutraliteit *gewapende Neutraliteit* zijn zal." — „Dan geloof ik", zegt Disraëli „zou de oorlog (vergeet niet dat Napoleon weifelend was 2) achtergebleven zijn."

Een *gewapende* Neutraliteit, waardoor metterdaad op eventueel gebruik van wapenen wordt gezinspeeld, strekt om het tegendeel te verkrijgen van hetgeen nu geschied is. Om een oorlog te beletten, te verkorten, of althans te doen eindigen op voorwaarden, waarin niet de onvermijdelijkheid van nog feller uitbarsting ligt.

Een diplomatiek gebeuzel (aan het licht gekomen in de stukken door het Engelsch Parlement ter kennisneming ontvangen) strekt enkel om de verantwoordelijkheid te doen uitkomen van hen die aan het bevel: „Laat mij met Frankrijk naar willekeur begaan," zich, zes maanden achtereen, onderdanig hebben betoond.

Vrees voor verwikkelingen met Noord-Amerika maakt Engeland, zegt men, schroomvallig. Evenwel vergete men niet dat het bovendrijvend staatsbeleid het *laissez-faire* tot leus heeft; dat het op de tijden, toen Engeland niet enkel op eigen belang bedacht was, medelijdend neêrziet; dat men, in 1866, ook Pruissen *begaan liet;* ja, dat Pruissen de gansche reeks van zegepralen over Denemarken, over Oostenrijk, over Frankrijk, aan de speculerende *localizerings*-politiek van Groot-Brittannie te danken gehad heeft.

1) „This is an outrage to the Crown of England."

2) „You must remember that the Emperor of the French was for peace in the morning and war in the evening."

Thans is, door het losbarsten en voortwoeden van den oorlog, ook Engeland, zegt Disraëli, in gevaar.

„I have never been what is called an *alarmist*. I have never magnified the dangers which this country has had to undergo... But I cannot resist the conviction that *this country is in state of great peril*, and that it will require the utmost prudence and courage to extricate her from the consequence of recent events."

Gladstone neemt den toestand luchtiger op. In schijn. — Dezelfde staatsman, door wien, vóór weinige maanden, Engeland, als *beheerscheres der zee*, onaanrandbaar gekeurd werd 1), is thans op forten, *in de nabijheid van Londen*, bedacht.

1) In het *October*-nummer van *de Edinburgh Review* (in het aan Gladstone toegeschreven artikel) leest men: „Shakspeare saw, three centuries ago, that a peculiar strength of England lay in her insular and maritime position. — The prevision of the poet has been realised in subsequent history. Three hundred more years have passed, and if, during that long period, we have, some three or four times, with no great benefit to our fame, *a*) planted the hostile foot in France, the shores of England have remained inviolate, and the twenty miles of sea have proved to be, even against the great Napoleon, an impregnable fortification."

a) Hierboven, II. 17.

Treffend heeft de heer van Deventer het gevaar doen uitkomen der *centralisatie* van de oorlogskracht der *geheele Duitsche Natie* in één persoonlijk en onverantwoordelijk Gouvernement. Treffend zinspeelt hij op de ondergeschiktheid van Europa aan de luimen van een over oorlog of vrede willekeurig beschikkenden autokraat; van wien men, is hij vredelievend, met billijkerwijs angstigen dank zegt, als Mme de Stael aan Keizer Alexander: „Vous êtes, Sire! un *accident heureux*."

In hetzelfde Opstel vindt men een gansch niet overtollige weerspraak van tweederlei dwaalbegrip.

Vooreerst, dat de krijg van 1866, *annexerend* en *amalgamerend* en *centralizerend*, voor een *nationaal-duitsch* belang gevoerd werd.

Ten anderen, dat, zonder het tweegevecht van Franschen en Duitschers, het in den *broederkrijg* vergoten bloed zou geweest

zijn een (voor de ook thans nog twijfelachtige vastheid van het *Duitsch-keizerlijk* gebouw) deugdelijk cement.

1. Het *succes* heeft in 1866 de Duitschers die, eer de veldtogt begon, ook in Pruissen zelf, met weerzin tegen Germaanschen burgeroorlog vervuld waren, *beneveld*, althans tot *zwijgen* gebragt.

De oorlogzuchtige gezindheid welke Pruissen in het geschil over Sleeswijk en Holstein bezielde, is overtuigend gebleken, behalve in andere omstandigheden, uit het aanvallend verbond met Italie tegen Oostenrijk, 't welk Pruissen reeds in Aug. 1865 op het touw zette, om het in Febr. '66 te hervatten... Wij weten dat Bismarck, de ziel der Pruissische staatkunde, tot den Hertog de Gramont in die dagen openlijk zeide wat sedert jaren de geheime drijfveer dezer staatkunde was: „la Prusse prétend avoir la suprématie en Allemagne, et elle l'aura de gré ou de force." „Dat was zeker een „vooruitstreven", tot welks regtvaardiging het Pruissisch gouvernement zijne *providentiele missie* van de daken deed verkondigen, dat echter met „veroveringszucht" en „zucht tot vernietiging van een mededinger" eene merkwaardige overeenkomst had. Wij blijven dan ook betwijfelen of zoodanig vooruitstreven den toets der „zedelijke waardering" kan doorstaan. De Heer van Bemmelen stelt Pruissen's handelwijze op rekening van een algemeen Duitsch belang; maar de geschiedenis neemt op haar beurt de vrijheid daartegen te protesteren. Tegen die zoogenaamd „nationale" staatkunde, toch, was in de jaren, die den oorlog voorafgingen, niet slechts geheel Pruissen, maar geheel Duitschland met weêrzin vervuld. Gouvernementen noch volkspartij zagen in eene rigting die magt boven regt stelde, de bevrediging van nationale belangen. Algemeen was in Duitschland en Europa de verontwaardiging over het denkbeeld van een broederoorlog, zoolang de staatkunde, die dezen ontbranden deed, nog niet door het succès was bekroond. Laat dat *succès* nu de Duitschers benevelen! Maar houden wij ons oordeel vrij.

2. De vereeniging van *Noord-* en *Zuid-Duitschland* zou, ook na 1866, niet tot stand zijn gekomen, zonder *geweldige* gebeurtenissen, te weeg gebragt door Napoleons *onvergeeflijke fout*.

De consolidatie van den Noord-Duitschen Bond vorderde goed en een oorlog was voor de uit de weg ruiming van binnenlandsche moeijelijkheden niet wenschelijk. — „Deze beschouwing tot Noord-Duitschland beperkt, zou tot zekere hoogte te verdedigen zijn. Met het groote vraagstuk echter, dat sedert de vorming van den Noord-Duitschen Bond op het praktisch terrein was getreden, de vraag der *Duitsche* eenheid onder Pruissen's

suprematie was het anders gesteld. In weerwil van den nadruk die van verschillende zijden op dat werk gelegd werd, vorderde dit al zeer slecht, en gaf de vredestoestand van 1867—70 vrij spel aan alle zoogenaamde particularistische neigingen. Op den tegenstand der meerderheid van de Staten en bevolkingen in Zuid-Duitschland leden alle pogingen, door of met behulp van Pruissen beproefd, schipbreuk, en het werk der nationale hereeniging geraakte in den meest bedenkelijken stilstand. Hooren wij hoe de voorstanders der Duitsche éénheid ten laatste al hunne illusiën, in 1867 opgewekt, beginnen te laten varen .... Toen de *Kölnische Zeitung* op het laatst van '69 hare kolommen opende voor eene opzettelijke beschouwing omtrent de mogelijkheid der hereeniging van Duitschland, kwam zij tot de weinig bevredigende slotsom, dat de sociale afscheiding tusschen Noord en Zuid nog voor zeer langen tijd der politieke éénheid in den weg zou staan, *indien geene geweldige gebeurtenissen tusschen beide kwamen*. Wij kunnen dit thema hier niet verder uitwerken; maar dit weinige kan ons reeds de grondstof leveren voor ons oordeel, hoe de Pruissische Regering, met het oog op de vereeniging met het Zuiden, over de mogelijkheid van een buitenlandschen oorlog denken moest. Toen Frankrijk dien oorlog *verklaarde*, in plaats van hem *uit te lokken*, beging het de van zijn standpunt *onvergeeflijke fout van Pruissen in de voordeeligste positie te stellen, die het tegenover de Zuid-Duitsche gouvernementen en bevolkingen slechts verlangen kon.*"

Thans is het Duitsche Keizerrijk tot stand gekomen. De *Duitsche eenheid*, zegt men.

Ook de Duitsche *eensgezindheid?* Eene *concordia* van den echten stempel, of eene *concordia discors?*

VARIA.

*** DE NEUTRALEN. — „La force du mal est, en ce monde, moins redoutable que la *faiblesse du bien*... Et ce n'est pas seulement dans le gouvernement intérieur des États que règnent cette hésitation, cette inconséquence, cette faiblesse des gardiens naturels de l'ordre; *le mal a pénétré dans la politique intérieure;* il énerve et corrompt la conduite et le langage des *grands gouvernements européens*, en présence des grands troubles qui éclatent en Europe." GUIZOT. In 1861. — Terugblik *en profetie!*

*** VREDE. — Van edelmoedigheid (p. 160) was tot dus ver geen spraak. Van waar dit? Is het omdat Bismarck, in schijn alvermogend, zelfs de hartstogt niet kan bedwingen die hij, ter verdubbeling van de oorlogskrachten, gewekt heeft? — Of ligt, in erfelijken volkshaat, het steunpunt voor Duitsche eensgezindheid? — Zonder *de terugkeer van Napoleon uit Elba*, zouden, dit is zoo, reeds in 1815, de bondgenooten van 1814, ook in Duitschland, elkander hebben verscheurd.

N° 72. 28 Februarij 1871.

Aan de *Nederlandsche Gedachten* heb ik, sedert Augustus 1869, meer dan ik zelf mogelijk zou gekeurd hebben, uitsluitenderwijs mijne krachten besteed.

Vooral sedert Julij 1870. Juist toen ik tot wederopvatten van andere werkzaamheden gezind was, ben ik, door de schrikmaar uit Parijs, op het terrein der *buitenlandsche actualiteits politiek* gebragt.

Ik heb er geen berouw van. Wel zou het mij berouwen, zoo ik, met uit de lucht gegrepen conjecturen of met voorbarigheid van oordeelvelling, van de aandacht mijner lezers misbruik gemaakt had. Mijn wensch om dit oppervlakkig spel der ijdelheid te vermijden, heb ik op den voorgrond gesteld. 1)

„Over den *Oorlog* wensch ik eenige denkbeelden aan mijne landgenooten te onderwerpen.

Niet om hen, met dwaze betweterij, voor te gaan, hetzij in *gissingen*, zonder genoegzamen grond, en die, uit het oorlogstooneel, eer het nummer der *Nederlandsche Gedachten* uitkomt, reeds gelogenstraft zijn; hetzij in de beoordeeling van *feiten*, waarvan de toedragt nog in langen tijd niet volledig bekend zijn zal.

Neen; maar om de oorzaak en de hachelijkheid van den européschen toestand te waardeeren, *in verband met het licht der Openbaring en met den grondtoon der eeuw.*

Om aldus, in het *heden*, de ontwikkeling van het *verleden* te doen opmerken.

Om tegen een onbillijk oordeel over personen en Natiën, hetgeen thans, in wederzijdsche hartstogtelijkheid, telkens vernomen wordt, protest te doen uitgaan.

Vooral ook om, voor zoo ver het mij doenlijk is, ons Vaderland vrij te waren, èn tegen ondankbaarheid nù, èn tegen valsche gerustheid voor de toekomst."

Het was mij te doen om doeltreffende gedachtenwisseling met *Christelijke vrienden*, hier en elders, vooral te Berlijn, omtrent de houding die ons, tegenover de terzijstelling van den *evangelischen toetssteen* in staats- en volkenregt, betaamt.

Met mijne *Duitsche* vrienden was niets hoegenaamd dat naar ernstige gedachtenwisseling geleek.

---

1) P. 325.

Met mijne *Nederlandsche* vrienden is ze tot dusver, niet dan in beperkten kring, doeltreffend geweest.

Het laat zich begrijpen! Nauwkeurigheid of onbevangenheid van beschouwing is, onder het voortwoeden van den krijg, vooral van dergelijk een krijg, bijkans ondenkbaar. Meer op berigten dan op beredenering, meer op *telegrammen* dan op *argumenten* wordt gelet.

Straks, zoo de vrede wordt getroffen, zal het anders zijn. Of althans *kunnen* zijn. Zoo men inziet dat, nu eerst, voor een vruchtbaar debat de gelegenheid zich opdoet.

Of, en in hoe ver, ik daaraan deel zal kunnen nemen, is, om menigerlei reden, onzeker. Plotseling af te breken is niet mijn oogmerk. Doch ik zou wenschen, meer nog dan tot dus ver, de aandacht telkens terug te brengen tot de vraag:

Wat dunkt u van de staatkunde die in Europa veld wint?

Is zij niet, vooral in het Volkenregt, praktische ontplooijing van het ongeloof en spelen met de Revolutie?

Is zij niet terzijdestelling van de geboden Gods, waartegen regtsgevoel en geweten zich verzet? waartegen een christelijk *non licet!* 1) met niet onzeker geluid, moet worden gehoord?

Al zou mijn arbeid worden gestaakt, wensch en meen ik eene bijdrage te hebben geleverd, waarvan, eer men ze, als wederlegd, terzij legge, meer opzettelijke toetsing vereischt wordt.

Daarom heb ik met genoegen ontwaard dat dit, door hooggeschatte geestverwanten, ofschoon zij meenen dat ik in eenzijdigheid en overdrijving vervallen ben, erkend wordt. 2)

Door den oorlog, werd ik aan de *binnenlandsche* politiek onverschillig; dit beweert men.

Dit ontken ik.

Vooreerst. Het komt mij voor dat een oorlog, als deze, de hartader van binnenlandsche politiek raakt; levenskwestie voor de toekomst van het land.

Ten anderen. Reeds eer de krijg losbrak, was ik op achterwaarts treden bedacht. Reeds had ik, naar aanleiding van

1) Het is u niet geoorloofd. Matth. 14 v. 3. 2) Zie het vorige N°.

een merkwaardig artikel in *de Wekstem*, het betoog geleverd dat, voor den zoogenaamden *leader* der christelijk-historische rigting, de tijd van *regtstreeks en aanhoudend polemizeren* voorbij was; dat, naarmate hij terugtrad, *zelfstandigheid van onderzoek en overtuiging* bij de geloofsverwanten zou worden bespeurd.

Het is opmerkelijk dat dit betoog, in N. 37 en N. 38, onmiddelijk aan het eerste nummer over *de oorlogskwestie* voorafging.

Tevens houde men in het oog dat ik deze, aller gemoed overmeesterende, kwestie niet aangeroerd heb, zonder, in hetzelfde nummer 39, te waarschuwen tegen het ontzenuwend denkbeeld, als of vermindering van ijver voor de hoogste volksbelangen, als of nogmaals uitstel van wat, ten lange leste, geenerlei uitstel gedoogt, vergund was.

Bij de losbarsting van het oorlogsrumoer, deed ik opmerken dat, nu vooral, om den ernst der tijden en na het veeljarig laodiceïsme in de politieke, in de parlementaire sfeer, niet verflauwing, maar verdubbeling van aandrang voor *de vrijheid van onderwijs* vereischt werd.

„Of ik niet van oordeel ben dat, nu althans, van *schoolwetagitatie* en van *Art.* 194 *der Grondwet* geen sprake mag zijn?

Integendeel. Meer dan ooit moet, juist nu, bij verootmoediging onder Gods oordeelen, met eenigen ernst gedacht worden aan de naleving van Gods geboden, aan de zorg voor de hoogste belangen en de dierbaarste regten van het Nederlandsche Volk.

Meer dan ooit, moet er, juist nu, spraak zijn van *agitatie*, in den zin en geest waarin ik ze bedoel.

Agitatie, dat is gebruik der middelen die het constitutionele staatsregt ter verkrijging van gewetensvrijheid, ook voor den Christen, aan de hand geeft." 1)

Aan het voornemen om zelf op den achtergrond te blijven, was ik, na dit niet dubbelzinnige woord, getrouw.

Een derde ministerie Thorbecke is daar.

De Staten-Generaal komen eindelijk bijeen.

Het oog wordt dagelijks meer op *de verkiezingen van* 1871 gerigt.

1) P. 315.

Een der vertegenwoordigers door onze kiezers in de Tweede Kamer gebragt, heeft, met navolgenswaardige cordaatheid, het initiatief genomen van een *compte rendu.*

Is het, in dergelijke omstandigheden, voegzaam mij nog langer, als ging het mij niet aan, te onttrekken aan een staatsregtelijk overleg?

Als of het mij niet aanging! Neen dat niet! Doch, om de redenen meermalen bijgebragt en ontwikkeld, ben ik voornemens, zoo min doenlijk, mij in het strijdgewoel te mengen. Meer dan ooit ben ik gezind, meer dan ooit ben ik genoodzaakt, mij te onthouden van zijdelingsche deelneming aan dagbladen-polemiek of parlementair debat.

Evenwel dit stelselmatig zwijgen zou te ver kunnen gaan.

Als men een der hoofdbeginselen, kenmerkend voor onze rigting, aanrandt.

Als men onzen vrienden een bedriegelijk droombeeld of lokaas voorhoudt.

Als op de eigenaardigheid eener christelijk-*protestantsche* pligtbetrachting te weinig gelet wordt.

Als, door misbruik van terminologie, in de verhouding der partijen spraakverwarring zou kunnen ontstaan.

Als herziening van A. 194 der Grondwet voorbarig *shibboleth* der aanstaande verkiezingen heet.

Als een staatsman, wiens oordeel over den eisch en geest der constitutionele monarchie billijkerwijs gezag heeft, een volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band tot de kiezers* voor het nederlandsche volk wenschelijk keurt.

Als men de zinspreuk „*In ons isolement ligt onze kracht*", (die in 1869 tegen zelfwegcijfering behoed heeft) ter wederopbeuring van de ter neêr geslagen *conservatieve partij*, ditmaal niet ongaarne op *non-activiteit* stellen zou.

Als men de tegenstelling van godsdienst en staatkunde voor normaal houdt; aldus de *politicophobie* systematizeert en de *christelijk-historische rigting* ontzielt, door kortweg te berigten dat zij is, niet eene *kerkelijke*, niet eene *godsdienstige*, niet eene *godgeleerde*, maar eene *politieke partij.*

Eéne opmerking nog. Men houde mij, als het zwijgen pligtverzuim worden zou, ten goede dat ik naar vroeger

geschriften verwijs. — Voor de wederpartij, bij wie zij onbekend bleven of in vergetelheid geraakt zijn, behoudt, wat zij *ignoreert*, de *gratia novitatis*, de verdienste der verschheid. Zelf zou ik, in eene matheid, voor den goedgunstigen lezer, even als voor mij, onverdragelijk, vervallen, door nieuwheid van uitdrukking te zoeken voor wat ik, in verschillende vormen, minstens honderdwerf gezegd heb.

Wel mag dezer dagen worden herinnerd aan de redevoering van *l'homme du moment*, van Thiers, den 3 Mei 1866, *sur la politique extérieure* in het Wetgevend lichaam. Het opvolgen van het geopperd denkbeeld, zou, op zeer eenvoudige wijs, Bismarck in de vaart zijner triumferende avontuurlijkheid hebben gestuit.

Aan Victor-Emanuel had het Fransche Gouvernement behooren te doen weten dat, zoo de voorgenomen oorlog tegen Oostenrijk ongunstig uitviel, Italie ditmaal te vergeefs den menigwerf verleenden bijstand van Frankrijk zou te gemoet zien.

„Que se passe-t-il depuis quelques années entre la France et l'Italie? L'Italie envahit les États de la Toscane, vous la blâmez; elle envahit les États de Naples, vous la blâmez et dans l'un et l'autre cas elle continue. Elle envahit les États du Saint-Siége, vous la blâmez encore, et elle continue. Vous allez jusqu'à retirer un moment votre ambassadeur, et elle continue, ce qui ne vous empêche pas de le lui renvoyer bientôt après.

Vous avez signé avec elle une convention, dans laquelle vous avez dit que vous entendiez qu'elle se fixerait à Florence, et qu'elle ne prétendrait plus à Rome. Elle répond à la tribune de Turin, et, depuis, à celle de Florence: Non, je ne me suis pas engagée à rester à Florence, et, quant à Rome, je ne me suis pas engagée à y renoncer; j'ai pris l'engagement de n'y pas aller par la force violente, mais je n'ai pas renoncé à occuper Rome par d'autres moyens. — Et elle vous déclare tous les jours, à votre face, au démenti de ce que vous dites dans cette enceinte, qu'elle prétend à Rome. Vous la blâmez donc, et toujours elle continue!

A ce sujet, Messieurs, voici l'opinion de l'Europe, et je dois vous avouer bien humblement que je la partage: c'est que l'Italie a pris l'habitude, tout en étant blâmée par vous, de se conduire comme il lui convient, et reste convaincue qu'en ne suivant pas vos conseils, elle ne sera pas brouillée avec vous, et qu'elle n'aura pas lieu de renoncer à vos secours lorsqu'elle en aura besoin.

C'est là ce que je crains, c'est là qu'est le danger, c'est là qu'est le noeud des événements. Il faut faire plus que vous ne faites à l'égard de l'Italie, il faut lui dire ceci: Non, je ne me borne point à ne pas vous garantir les événements, et je vous déclare *que si vous encourez la guerre, vous en supporterez toutes les conséquences; que si l'Autriche veut vous les faire subir, je ne prendrai pas les armes pour l'en empêcher.* —

Ah! si votre langage acquiert cette netteté, peut être ces ingrats alliés commenceront-ils à vous comprendre davantage, et *peut-être alors aussi M. de Bismarck comprendra la situation périlleuse dans laquelle il s'engage.*"

Duidelijk genoeg gaf Thiers tevens te kennen dat, in de medepligtigheid van Napoleon, het dreigend oorlogsgevaar lag. 1)

1) In een merkwaardig opstel heeft toen de heer Dechamps, wiens oordeel in de diplomatieke wereld gezag heeft, een woord gebruikt, dat aan Thiers, die zich tot *aan*, niet tot *op* het verboden terrein waagt, al heeft zijne gansche rede er op gezinspeeld, niet is ontvallen. „Si l'EMPEREUR désire et *veut* la paix, s'il est fermement décidé à garder une neutralité *vraie*, si on en est tout-à-fait convaincu à Berlin et à Vienne, en un mot s'il n'y a pas d'ALLIANCE, la guerre ne se fera pas."

Scherp is, met het oog op *Denemarken*, de toespeling van Thiers op het woord van een Romein, in de tijden van Marius en Sylla, op de *proscriptie*-lijst gebragt. Geen reden voor zijn ongeluk wist hij uit te denken dan de begeerlijkheid naar zijn fraai lusthuis in het vlek Alba.

„Il s'est passé depuis quelques années des choses bien étranges en Europe! Vous vous rappelez tous le mot de ce Romain qui, au milieu des proscriptions, s'écriait: „*Ah! maudite maison d'Albe! maudite maison d'Albe! Elle me coûtera la vie!*" — Eh bien, Messieurs, aujourd'hui c'est le langage que peuvent tenir la plupart des petits Etats en Europe.

Avez-vous, par exemple, un territoire fertile mais peu étendu, qui, sans vous rendre ni fort ni redoutable, arrondirait cependant le territoire d'un voisin puissant et ambitieux? Avez-vous quelque port aux eaux profondes, qui pourrait donner asile à de grandes flottes, ou bien occupez-vous la tête d'un canal qui réunirait deux grandes mers, et, pour comble de malheur, vos sujets parlent-ils la même langue que celle des sujets de ce voisin puissant et ambitieux près duquel le sort vous a placé? Ah! malheur, malheur à vous!

C'est ce qui est arrivé à l'infortuné DANEMARK. Il avait tout cela: un territoire fertile, qui pouvait convenir à un voisin avide; un beau port, celui de *Kiel;* un grand canal, celui de *l'Eider*, qui peut réunir deux mers, la Baltique et la mer du Nord; il avait enfin des sujets qui parlaient la langue allemande, la langue de ses voisins les Prussiens!

Grâce à ces conditions réunies, on lui a pris ces beaux duchés dont vous avez tant entendu parler."

La maudite maison d'Albe in 1864 was Sleeswijk-Holstein; In 1866, Hanover, Hessen, en al wat aan vergrooting van Pruissen dienstbaar kon zijn. — *La maudite maison d'Albe* voor Frankrijk, reden van jammerlijke oorlogsverlenging, was in 1870 *Lotharingen* en de *Elzas.*

Zoo gaarne zou ik, in den onlangs medegedeelden brief van *Bethmann-Hollweg* 1), een voor allen (ook voor hen die liefst niet verstaan willen) verstaanbaar woord van afkeuring hebben ontmoet. Ik begrijp volkomen dat veel kieschheid en terughouding vereischt wordt; maar onze geestverwant en vriend, bij uitnemendheid bedeeld met wat de Ouden *mitis sapientia* (zachtmoedige wijsheid) noemden, is van nature geneigd en geschikt voor het *suaviter in modo*, bij het *fortiter in re.* Het vierjarig onafgebroken *altum silentium* van Stahl's antirevolutionairen medestander 2) wordt, ook in Duitschland, ongetwijfeld door zeer velen betreurd.

Met Stahl en von Gerlach heeft Bethmann-Hollweg in 1848 de *Kreuzzeitung* gesticht. 3)

Evenmin als Stahl en von Gerlach, 4) is hij voorstander van

---

1) Blz. 157.

2) STAHL en BETHMANN-HOLLWEG zijn, jaren achtereen, toen moed en zelfverloochening vereischt werd, strijd- en geloofsgenooten geweest; ook door hun eendragt is aanvankelijk de zege behaald, en indien zij van 1851 tot 1861 omtrent menig gewigtig punt tegenover elkander hebben gestaan, in hetgeen voor den anti-revolutionairen Staatsman en Christen de hoofdzaak is, bleven zij homogeen. *Ter Nagedachtenis van Stahl*, p. 47.

3) Ook BETHMANN-HOLLWEG heeft steeds verklaard niet te willen afwijken van het door STAHL op den *Kirchentag* in 1849 uitgesproken program: „Freilassung der Individuen und unerschütterliche Festhaltung des christlichen Characters der öffentlichen Institutionen."

4) Die Revolution fordert eine *neue Vertheilung der Staaten* nach den NATIONALITÄTEN *wider das Völkenrecht;* dasz alle Deutschen einen Staat bilden für sich, und älle Italiener für sich u. s. w., und dasz alle Verträge und Herrscherrechte, die dem entgegenstehen vernichtet werden. — Der Gedanke der *deutschen Einheit* ist ein wahrer und erhebender, und wir sind nicht der *deutschen* Sache, sondern nur der *revolutionären* Sache gram. STAHL. — Aus der consequenten Durchführung dieses Princips würde eine Zerrüttung des gesammten Besitzstandes der bestehenden Staaten und die Zertrümmerung namentlich der Groszstaaten folgen. VON GERLACH.

een *nationaliteitsbeginsel*, dat op tractaten of overheidsregten geen acht geeft.

Een duidelijk uitgesproken protest ontbreekt. Evenwel in de voortreffelijke *Erinnerung an Fr. C. von Savigny als Rechtslehrer, Staatsmann und Christ*, (1867) is het mij gelukt twee plaatsen te ontdekken, waarin afkeuring en weemoed over den oorlog van 1866 zich verraadt.

N. B. Onder het afdrukken wordt mij medegedeeld eene Verhandeling van B. H. *über Idealismus und Realismus* (1869). Misschien is ook daaruit het oordeel over Bismarcks bedrijf in 1866 eenigzins aanwijsbaar.

VARIA.

*** CASUS-POSITIE. — Wilt gij nog verder worden *mishandeld*, of liever kortweg *vermoord?* — Ziedaar, te *Versailles*, en nu te *Bordeaux*, ongeveer de kwestie. Twijfelachtig kan het antwoord zijn, enkel door de verontwaardiging der wanhoop.

*** EEN RIJK DES VREDES. — „Wenn sich im Herzen von Europa eine Macht bildet, die — ohne selbst eine erobernde zu sein — so stark ist, dasz sie ihren Nachbarn den Krieg verbieten kann. Wenn dies segensvolle Werk jemals zu Stande kommen soll, so wird es, glaube ich, von Deutschland ausgehen." — MOLTKE *im nord-deutschen Reichstage am* 15 *Juny* 1868. — *Ohne selbst eine erorberende zu sein.* — Nooit *veroverend;* met *onweerstaanbaar geweld*, altijd GRENSRECTIFICEREND.

*** VREDELIEVENDE POLITIEK. — „*Vrede van Europa.* Ja! men beloofde ons dien, men vleide ons daarmede. Als alle de Mogendheden den schepter van *éénen* kusseden, — dan zou het vrede in Europa zijn." — *V. d. Palm*, 1814. — Vrede. *Welk* een vrede!

*** TOETSSTEEN. — Ich glaube fest an Gott, also auch an eine sittliche Weltordnung; diese sehe ich in der Herrschaft der *Gewalt* nicht." Zoo schreef de moeder van koning Wilhelm, koningin Louise. Koninklijk en christelijk woord, ter waardering van 1864, 1866, 1870. 4 Sept. — 1871. 26 Febr.

*** HET KAN VERKEEREN. — „Moderation is wisdom. The history of Europe is not closed. It is just possible that the war of 1870—71 is not the last to stain with blood the annals of Christendom." *The Times* v. 27 Februarij. — *Aldus sluit men, noch de reeks der oorlogen, noch den afgrond der Revolutie.*

DRUKFEILEN:

P. 168 VARIA r. 5. *intérieure*. l. *extérieure*.

„ „ r. 9. zelfs l. zelf.

„Indien men te Bordeaux deze preliminairen ratificeert, zijn wij aan het einde gekomen van den roemrijken, bloedigen oorlog, die ons met eene ligtvaardigheid zonder wederga is opgelegd geworden" — Deze *qualificatie* van den oorlog werd aan den Keizer van Rusland door den Keizer van Duitschland getelegrafeerd.

De overwinnaar heeft het hoogste woord. Evenwel, zelfs door een keizerlijk *ipse dixit*, wordt het oordeel der nakomelingschap niet aan banden gelegd, en, ook nu reeds, de *publieke opinie van Europa* niet tot zwijgen gebragt.

Een oorlog „opgelegd met een *ligtzinnigheid zonder weerga*." — Voorzeker; in de weergalooze onzinnigheid van den verbijsterden Franschen Keizer, mag een onberekenbare winst voor Pruissen niet voorbij worden gezien.

Een *bloedige* oorlog. — Duitschland, bijkans evenzeer als Frankrijk, weet het.

Een *roemrijke* oorlog. Buiten eenigen twijfel; zoolang de oorlog, in aard en strekking, *defensief* bleef.

Doch hoe was het daarna? hoe was, hoe werd het, toen de krijg, ofschoon Napoleon was gevallen, tegen de Fransche Natie, in *regeringloozen* en vergelijkenderwijs *weerloozen* toestand, met dagelijks toenemende verwoedheid, voortgezet werd? toen, onder den euféministischen titel van *grensrectificatie* (voor het, reeds in 1866, overmagtig geworden Duitschland!) op uitgebreide schaal *verovering* begeerd werd?

Hierover is verscheidenheid van beschouwing. Zelfs na het keizerlijk telegram.

In overdreven beschuldigingen tegen de Fransche Natie, ziet menigeen het voorwendsel ter onedelmoedige verlenging van een profijtelijken strijd.

In de verkregen grensrectificatie, ziet menigeen, na *Sadowa* en *Sedan*, minder *beveiliging* voor Duitschland dan *aanvalslijn* tegen Frankrijk.

In de *modus quo* der formatie van het Duitsch-*cezaristische* Rijk, ziet menigeen meer *gevaâr* dan *waarborg* voor den vrede van Europa.

In de verplaatsing van het *zwaartepunt van Europa* ziet menigeen verandering van locaal, ook voor den *krater der Revolutie.*

Het *einde van den oorlog.* O ja! doch *is* het *Vrede?* noemt gij dit *vrede?* Ach, welk een vrede! een *wapenstilstand.*

Een, in de dagen der wanhoop, aan Frankrijk ontwrongen afstand van grondgebied zal, dáár en ook elders, gelden voor *consolidatie van onregt.* Een *vrede*, die tot weerwraak prikkelt en waarin de kiem voor meer *algemeenen* krijg ligt. 1)

---

1) In de *Times* van 28 Febr. leest men:

„We can hardly doubt that every fealing will be swallowed up in hatred of those who have made so extreme a use of the right of conquest.

It would be rash to forccast events, but this may be said with confidence — that such a Peace will present itself to the minds of the French people, only as a True to be employed in preparing for revenge."

Weinig dacht ik, op 23 Julij, in N. 39, toen ik mij op het terrein der *buitenlandsche* politiek begaf, dat ik, in Februarij, bijkans enkel daarover, N. 70 zou hebben bereikt. Veel minder nog voorzag ik een ommekeer in den *aard* van den aangevangen krijg, ten gevolge waarvan ik, in het oordeel over personen en daden, tegenover velen mijner christelijke vrienden zou moeten staan.

Met den vrede zal er, vlei ik mij, kans zijn op meer doeltreffend debat.

Evenwel een onmisbaar vereischte is overeenstemming in *het stellen van de vraag.*

Waarin ligt, tusschen mij en sommigen mijner geestverwanten, het punt van verschil *niet?*

Het gevaar van *franschgezindheid* is ook mij, uit onze volkshistorie, bekend. Van sympathie voor *ultramontanisme* werd ik zelden verdacht. Het welbegrepen *Oranje-boven!* heb ik, ook thans, niet ten eenemaal verleerd. Verwijzing naar de profetiën over Cyrus en Nebucadnezar is misschien overtollig om mij te leeren dat Napoleon en Bismarck werktuigen zijn der Voorzienigheid, die haar tuchtroeê, nù gebruikt, en straks

welligt verwerpt en verbreekt. Eer ik het opstel van Dr. Fabri ontving, had ik een geopend oog en hart voor de oordeelen Gods.

Desniettemin heb ik mij niet onder de talrijke lofredenaars der politiek van Bismarck gerangschikt.

Desniettemin. Waarom niet? *Omdat* het *succès* geen vrijbrief is voor het *geweld.* Omdat de rigting zelve mij *revolutionair* en *napoleontisch* toescheen.

Dit *desniettemin* en dit *omdat* heb ik terstond uitgesproken en geaccentueerd.

„Mijne sympathiën voor Duitschland, ook voor Pruissen, heb ik evenmin in 1866 verborgen, als ik ze thans verberg; maar *desniettegenstaande* heb ik het onregt aan Duitsche Vorsten en Duitsche stammen aangedaan, met openhartigheid betreurd. Ook om Pruissen betreurd.

Desniettemin is het allezins noodig te herinneren dat de politiek van Bismarck, in beginsel en strekking, even napoleontisch en (ook voor Nederland) even gevaarlijk is als die van den eersten of derden Napoleon zelf.

De *Bismarcksche politiek* heb ik in 1867 veroordeeld. Ik doe het nog. Meer dan ooit, omdat deze krijg daarvan het gevolg is. In het gebruik van *elk middel* ter doelbereiking, heb ik het gevaar, niet voor Nederland alleen, maar voor *Europa* gesignaleerd; doch in de toenmalige droomerijen eener vreesachtigheid, die Pruissen van een reeds geprojecteerden inval (ook naar politieke kansrekening ongerijmd) verdacht hield, heb ik geen oogenblik gedeeld.

Ik heb Bismarck èn geprezen èn veroordeeld, als uitnemend leerling van de *napoleontische* school." *a)*

Desniettemin en *omdat.*

Ik ben niet *franschgezind.* — Niet *ultramontaanschgezind.* — Niet *anti-oranjegezind.* — Niet *ongelooviggezind.* — *Desniettemin* ben ik *anti-bismarckschgezind.*

Omdat Bismarck zich ten regel schijnt gesteld te hebben, zonder anderen toetssteen, *alles* te verrigten wat hij *ter doelbereiking noodzakelijk keurt.*

De wederlegging van dit *omdat* zie ik, met ongeduld, te gemoet.

Mijne bedenkingen heb ik als *dubia* voorgesteld; men heeft ze doorgaans onbeantwoord ter zijde gelegd.

Als uitgangspunt der discussie, heeft men ondersteld dat ik verloochenaar was mijner *antecedenten.* Als beschamende teregt-

---

a) P. 317.

wijzing, werd mij telkens voorgelegd een citaat of variant mijner eigen woorden, sedert ik, in 1829, tegen Frankrijk en de Revolutie, de pen opnam.

Aldus verdoolen we telkens dieper in een labyrinth.

Van waar dit? Omdat, door den donderslag uit een helderen hemel, het probleem *plotseling* aan de orde geraakt is. Omdat de gemoederen aldus *terstond* in beweging en weldra in vlam werden gezet. Omdat er geen tijd of gelegenheid was voor kalm en rijp overleg. Omdat men, in de verwarring der zich doorkruissende meeningen, zeer ligt en ter goeder trouw, elk argument dat schijn heeft, aangrijpt en, om de verlegenheid van het oogenblik, als bruikbaar en welkom, utilizeert. Omdat men dikwerf, aldus, zonder er zich zelf rekenschap van te geven, een middel zoekt ter ontduiking van *het punt waar het op aankomt.* Van de *eigenlijke kwestie*, waarvan men het gewigt voelt, of althans vermoedt, en waaromtrent men, wèl tot een eigen meening overhelt, doch niet tot vastheid van overtuiging en kracht van bewijs geraakt is.

Laat ons, nu althans, de aandacht bepalen bij *het punt waar het op aankomt.* Nu althans met het *stellen der kwestie* een begin maken. Nu althans erkennen dat een gansche reeks van bedenkingen eigenlijk ten doel had ernstig onderzoek te ontgaan van de vraagstukken, welke inderdaad aan de orde van den dag zijn.

Welke zijn die? Ten voorbeelde gaf ik er drie.

1. Wat dunkt u van de staatkunde die in Europa veld wint?

2. Is zij niet, vooral in het Volkenregt, praktische ontplooijing van het ongeloof en spelen met de Revolutie?

3. Is zij niet terzijdestelling van de geboden Gods, waartegen regtsgevoel en geweten zich verzet? waartegen een christelijk *non licet!* met niet onzeker geluid, moet worden gehoord?

Zie hier nog een drietal.

1. Is er reden van onbezorgdheid voor een staatsman wiens doordrijvende *genialiteit* en geweldige wilskracht hem, te midden der algemeene slapheid, een *europésche dictatuur* geeft?

2. Is er *analogie* en *aaneenschakeling* der oorlogen van 1864, 1866 en 1870? lichtstraal over hetgeen wij beleefd hebben

en voorspel van hetgeen wij, langs het ingeslagen spoor, te gemoet gaan?

3. Is het overdrijving te beweeren dat eene staatkunde, die aan het *gigantische* der ontwerpen het steunpunt voor *vrijmagtig* doortasten ontleent, *principiëel* de geboden Gods wegredeneert, en op *ontchristelijking van het volkerenregt* uitloopt?

Dezer dagen heb ik nogmaals herinnerd dat het mij te doen geweest, is en blijft, om gedachtenwisseling met *christelijke vrienden*, vooral te Berlijn, omtrent de houding die ons, tegenover dergelijke terzijstelling van den *evangelischen toetssteen* in staats- en volkenregt, betaamt.

Vooral te *Berlijn*. Daarom zij nog ééne vraag mij vergund.

Heeft de geschiedenis der laatste maanden, al dan niet, bevestigd wat, in Mei 1866, door Twesten gezegd is, dat de *conservatieve partij* in Pruissen, onder de bedwelming van *genie* en *succès*, met verloochening van den voortreffelijken leidsman *Stahl*, haar beginselen over boord wierp?

Heeft haar orgaan, de *Kreuzzeitung*, de onjuistheid aangetoond van hetgeen, in verband hiermeê, omtrent het veldwinnen van *radicalisme* en *ongeloof*, voorkomt in het jongste geschrift van den vermaarden *Rundschauer* von Gerlach?

Nederland mag ik niet vergeten, terwijl ik naar *Berlijn* zie. Er is *periculum in morâ*.

Nu en dan is het merkbaar dat menigeen op voorbereiding van den *Junij*-strijd bedacht is. Verversching van het geheugen is, ook voor onze vrienden, eer het verbijsterend kiezersgewoel aanvangt, raadzaam.

Althans, nu wederom het liedeke gehoord wordt, waarvoor wij, in 1869, met goed gevolg doof zijn geweest.

„De Haagsche correspondent der *N. Middelburgsche-Courant* beklaagt er zich over — met het oog op den uitslag der jongste verkiezing voor een lid der Tweede Kamer te Dordrecht — dat het vaderlandsch belang zeer wordt benadeeld door de praktische toepassing, die vele volgelingen van den heer *Groen van Prinsterer* geven aan diens uitspraak: „In ons isolement ligt onze kracht." De correspondent stelt tegenover die stelling deze andere: „In zamenwerking met bevriende rigtingen ligt de kracht

van allen, die, ook bij verschil van gevoelen over nevenzaken, overeenkomen in de opvatting der hoofdzaak, dat bestrijding van het radicalismus, dien gemeenschappelijken vijand, de vereenigde inspanning vraagt en vordert van geheel het anti-radicale Nederland." — „Als de inblazingen van enkele ijveraars zonder verstand," zegt hij vervolgens, „ook bij de aanstaande zomer-verkiezingen worden gevolgd, dan zal er eene noodlottige verwarring bij de stembus heerschen, en dat wel zonder eenig ander profijt dan dat de schrijvers der radicale bladen, glimlagchend, handenwrijvend en vuur-aanstokend, zich over de verdeeldheid der anti-radicalen zullen verheugen." *a*)

Deze vermaning *aan mijn adres* heeft de aandacht ook der *liberalen* gewekt.

„De Haagsche correspondent der *N. Middelb.-Cour.* is, gelijk bekend is, opgekomen tegen het gebruik, dat door vele zijner politieke geloofsgenooten wordt gemaakt van den stelregel van den heer *Groen:* „in ons isolement ligt onze kracht." Naar aanleiding van hetgeen van liberale zijde tegen zijn betoog in het midden is gebragt, heeft hij vervolgens verduidelijkt, waarom hij aansluiting tusschen conservatieven, ultramontanen en anti-revolutionairen wenschelijk acht. De vraagstukken zeide hij, waaromtrent tusschen de drie fractien verschil van gevoelen bestaat, zijn vredekwestien, en daarom moeten die blijven rusten, nu de drie fractien alle te zamen in oorlog zijn met de liberalen.

De *N. Rott.-Cour.* noemt dit de zaak op eigenaardige wijze uitdrukken. Het komt, naar haar gevoelen, dan toch hierop neder, dat elke der fractien hare beginselen maar op zijde moet zetten, om bij de stembus eenparig de conservatieve candidaten te ondersteunen. De *N. R. C.* zou het wel zoo regelmatig achten, indien de fractien eerst onder elkander hare vredeskwestien uitmaakten en overeenkwamen omtrent een bepaald politiek stelsel, dat zij tegenover het liberale kunnen plaatsen. Men wist dan ten minste wat, bij het verlaten van het tot hiertoe door de natie ondersteunde regeringsbeleid, in de plaats zou komen. Of, vraagt zij, moet de natie zich maar in vertrouwen overgeven aan de leiding der drie fractien zonder in het minst te weten, waarheen zij gevoerd wordt?" *b*)

Het geldt hier eenigermate, voor mij, een *persoonlijk feit*. Zoo menigwerf door mij behandeld, dat ik, althans voor als nog, met een enkel woord zal kunnen volstaan.

Reik, edoch zonder uw eigen standpunt te verlaten, aan anderen de hand.

De toepasselijkheid van dezen voor velen, ik erken het, lastigen stelregel wordt, nu de Stembus niet ver af is, *ques-*

a) *Haarl. Ct.* v. 14 Febr. *b*) *Haarl. Ct.* v. 28 Febr.

tion brûlante. Voor *persoonlijke* kwestiën is men, in de politicke en parlementaire sfeer, hier te lande nog warm.

De nederlaag der Conservatieve partij in 1869 is aan de onverbiddelijkheid mijner kiesgeregtigde vrienden te wijten geweest. Laat ons niet vergeten wat een scherpzinnig staatkundige, die voor het met onpartijdigheid uitspreken zijner gedachten niet terugdeinst, in October 1869 daarover schreef.

„Bedrieg ik mij niet, dan ligt de verklaring van de nederlaag door de konservatieven bij de jongste verkiezingen geleden, in omstandigheden welke allen te zamen tot dit enkele feit kunnen worden teruggebracht, dat het kiezersvolk zijn eigen politieke gedachte, zijn *eigen criterium* heeft in de plaats gesteld van het criterium, door de konservatieven opgedrongen, en zoodoende op schitterende wijze de onoprechtheid heeft gewroken, welke de parlementaire partij-groepeeringen van de laatste jaren kenmerkte. De verkiezingen hebben bewezen — en daarin ligt hare zeldzame beteekenis — dat, al kan men soms, door middel van coalitiën, een vluchtigen parlementairen triomf behalen, ISOLEMENT, *dat wil zeggen, het streng vasthouden aan eigen beginselen,* de voorwaarde is om op den duur invloed op de natie te oefenen."

Zoo heeft de hoogleeraar Buys de zinspreuk (m. i. bij de stembus ook van 1871 onmisbaar) geinterpreteerd. Thans, gelijk toen, voeg ik er bij: *Zeg het voort!*

*** Een der vertegenwoordigers, door onze kiezers in de Tweede Kamer gebragt, heeft, met navolgenswaardige cordaatheid, het initiatief genomen en reeds *een begin of voorberigt geleverd* van een parlementair *compte-rendu.* Een, ter ontwikkeling van het constitutionele staatsregt, onwaardeerbaar antecedent. — Verlangend zien wij het vervolg te gemoet.

Voor als nog, zal verwijzing naar n° XXI. Art. 1 (31 Jan. 1870) genoeg zijn.

De kwestie over *zelfstandigheid* of *zelfwegcijfering* m. i. dezelfde is in *de Kamer* en bij *de Stembus.*

Dr. Doedes vreest nadeelige gevolgen van de, eerst *in latere dagen,* zoo hij meent, ingeslopen benaming van *christelijk-historisch* in stede van *antirevolutionair.*

Zie hier het beknopt en snedig antwoord van *de Heraut.*

„Op de vraag van den Hoogleeraar, of anti-revolutionair en Christelijk-historisch verschilt, verklaren we, als onze meening, dat, gelijk een „anti-oorlogs-verbond" en een „vredebond" slechts in zooverre verschillen, dat het eerste zegt wat men niet, het tweede wat men wel wil, ook die beide benamingen onzer richting dezelfde zaak, eerst in ontkennenden, en dan in thetischen zin uitdrukken. Dat eerst de naam „anti-revolutionair" meer in zwang was, en thans de andere meer gebruikt wordt, toont slechts dat onze richting positie heeft genomen en zich meer bewust wordt, wat ze in plaats der Revolutie begeert."

VARIA.

*** DUITSCHLAND EN NOORD-AMERIKA. — De warme adhaesie van den president Grant aan de vereeniging der Duitsche Staten is misschien, bij nader overleg, voor herziening vatbaar. Bijv. de geruststellende zinsneê: „Het opperhoofd des Verbonds heeft niet zooveel magt als tot het voeren van een *veroverings*krijg vereischt zou worden." Vergelijk hierboven p. 156.

*** VREDESVOORWAARDEN. — „The more magnanimity shall be shown by those whose splendid courage and wonderful organization, as well as the great genius of their leaders, have made them victors in this war, the better it will be in every sense, not for France alone, nor even for Europe alone, but for the future interests of the German Empire."

Bismarck schijnt deze voortreffelijk gestileerde vermaning van *Gladstone*, of niet gelezen, of niet ter harte genomen, of ter zij te hebben gelegd. Misschien met een dreigenden glimlach over een politiek, die Duitschland, (maar ook eerst Napoleon in zijn verraderlijken aanval) *begaan liet.*

*** ELZAS EN LOTHARINGEN. (*La Maison d'Albe.* Zie p. 174.)

Deze zoogenaamde *grensrectificatie*, (boven en behalve *de menace permanente* waarvan in 1866 Drouyn de Lhuys schreef) vindt, ook bij de *Kölnische Zeitung*, geen bijval. — Treffend is, bij het sluiten van dergelijk een vrede, haar uitspraak over de teruggaaf van *Belfort:* „Wir können darüber nicht trauern: denn *uns erscheint jeder Verzicht auf französisches Gebiet als ein Gewinn.*"

P.S. 6 Maart. DE VREDE IS DAAR. Een tijd van *verademing*, een tijd ook van *overdenking*, is daar.

Ik eindig dit nommer waarmeê ik begon. Er is *vrede;* nu zij er een ernstiger *debat* dan onder het wapengekletter!

1. Hoedanig is, uit een *christelijk* standpunt, de politiek die in Europa veld wint?

2. Hoedanig het oordeel over *dezen* oorlog, in zamenhang met de *entente cordiale* te *Biarritz*, aan gevolgen voor Duitschland en Europa zoo rijk?

3. Op wien rust de verantwoordelijkheid der voortzetting van den oorlog, na *Sedan?* had toen het bloedvergieten niet kunnen worden gestuit door den overwinnaar op voordeelige en, *in elk opzigt*, roemrijke wijs?

4. Waarin lag toen de onverkrijgbaarheid van den vrede? in den dwazen overmoed van republikeinsche warhoofden, of in de onverbiddelijkheid der vasthouding aan eischen, onverduurbaar voor *Gambetta* niet alleen, maar voor elk vaderlandlievend hart?

5. Wordt verovering, onder den titel van *grensrectificatie*, niet te duur betaald met naamlooze ellende, aan Frankrijk en ook aan Duitschland berokkend? Waartoe! voor het afpersen van voorwaarden, onder wier bedriegelijken schijn, allezins verklaarbare wraakgierigheid smeult en gevoed wordt.

Eerst nu, zal een onbevangen oordeel mogelijk zijn. Bij elke *historische kwestie* moet aan het *oordeel* vooraf gaan nauwkeurige kennisneming der *feiten*, in *aard* en *verband.* Misschien zal ik hiertoe kunnen medewerken; doch ik meen, reeds nu, gedachten *te hebben medegedeeld*, waarop ik antwoord te gemoet zie.

N° 74. 9 Maart 1871.

In de polemiek tegen mijne vrienden te *Berlijn* bleef ik, zonder *antwoord* te ontvangen, zes maanden aan het *woord.*

Van waar, zegt men welligt, dergelijk een dwaze volharding?

Niet enkel, maar ook, omdat ik mij beschouwde als toevalligerwijs, het orgaan van menigeen in Pruissen, aan wien het zwijgen, door kieschheid of omzigtigheid, *tijdens den oorlog*, opgelegd werd.

Thans is het *vrede.* Thans zal er, voor *vrije* en *pligtmatige* gedachtenwisseling, in Pruissen zelf, meer dan tot dus ver, tijd en gelegenheid zijn.

Buitendien mag ik mij, nu vooral, niet ten eenemaal blijven onttrekken aan hetgeen bepaaldelijk *Nederland* aangaat. Al wensch ik mij buiten het strijdgewoel der *verkiezingen* te houden, voornemens ben ik niet, met laakbare schroomvalligheid, over *beginselen* te zwijgen, omdat, door de toepasselijkheid, *personen* zouden kunnen worden geraakt.

Indien ik aldus, bij meer spraakzaamheid te Berlijn, zelf tot zamenspreking (ofschoon gezind) minder in de gelegenheid was, verzoek ik de Duitsche vrienden te willen doorbladeren wat ik, sedert 1866, aan hun toetsing onderwierp, en daarbij steeds in het oog te houden dat ik mij niet *ongeroepen* op den voorgrond gesteld heb.

Kortheidshalve verwijs ik naar n° 50, dat geheel aan mijne verhouding tot hen gewijd is.

Twee aanmerkingen voeg ik er bij.

1. Als beoefenaar van *geschiedenis in staatsregt*, heb ik mij doorgaans in vriendschappelijke en somtijds warme goedkeuring van mannen waarop Pruissen roem draagt, verblijd.

Bijv. van Leo. Op dezen vermaarden historiekenner wijs ik bij voorkeur. Omdat zijn getuigschrift (nadat ik vrijmoedig tegen hem gepolemizeerd had 1) een voorbeeld van treffelijke onpartijdigheid geeft. Ten anderen, omdat het (in 1840 afgelegd) den reeds veeljarigen duur mijner betrekking bewijst.

1) *Archives de la Maison d'Orange*, Série I, Tome III. P. LXIV—LXXXIX.

„Die Entgegnung war von Seite der Herrn Gr. natürlich, und fand in einer Form stat, welche überal das persönlich freundliche Vermemen zwischen uns durchblicken liesz. *In der Tat konte dies dadurch nicht gestört werden, da wir in religiöser und politischer Richtung im wesentlichen für dieselben Zile begeistert sind.*" *a*)

2. Ook als *bestrijder van ongeloof en revolutie*, was ik in achting bij de *Kreuzzeitung c. s.* — In onze vorige betrekking ligt de reden mijner polemiek. Ik wensch getrouw te zijn aan haar rigting, gelijk ze, als *conservatieve partij*, te Berlijn, vooral na 1848, leiding en overwigt had; totdat ze, 1858, den boventoon verloor en, in 1866, *door de werking van zegevierend onregt*, uiteensprong.

In 1871 geldt, in dubbele mate, wat ik omtrent mijne *dubia*, in 1867, voorop heb gesteld.

„Le but de mon travail, est d'obtenir, par *mes doutes*, des renseignements précis *de mes Amis de Berlin* sur la question qui me préoccupe: Est-il avéré que, pour la plupart, ils ne désapprouvent point ce qui a eu lieu? dans ce cas, faut-il en conclure que le parti antirévolutionnaire à Berlin est en pleine dissolution, ou bien a-t-on trouvé quelque moyen peut-être de concilier les principes de M. Stahl avec la politique de M. de Bismarck? *b*)

a) *Lehrbuch der Universalgeschichte.* III; 2 Aufl. 1840, p. 480.
b) *La Prusse et les Pays-Bas.*

Somtijds zou ik, in het stelselmatig zwijgen, te ver kunnen gaan. Dit heb ik erkend.

Bijv. als men de *politicophobie* systematizeert en de *christelijk-historische rigting* ontzielt, door kortweg te berigten dat zij is, niet eene *kerkelijke*, niet eene *godsdienstige*, niet eene *godgeleerde*, maar eene *politieke partij*.

Thans ééne bedenking slechts. — Namelijk tegen de onverklaarbare wijs, waarop een scherpzinnig en voor mij steeds welwillend hoogleeraar, 1) eerst de *christelijk-historische rigting* in mij *verpersoonlijkt*, en daarna de kracht zijner polemiek in het bestrijden van *anderen* zoekt.

„De Christelijk-historische partij is, naar het sedert eenige jaren aangenomen spraakgebruik, die partij, waarvan de heer Mr. Groen van Prin-

1) Dr. Doedes. *Kerkelijke bijdragen*, n° III.

sterer beschouwd wordt als *de leider, het hoofd, de vertegenwoordiger, de uitdrukking in woord en daad.* Wat aan de duidelijkheid van de qualificatie „Christelijk-historisch" geacht mocht kunnen worden te ontbreken, wordt aangevuld en vergoed door het alles behalve dubbelzinnige der persoonlijkheid van den heer Groen van Prinsterer, *wiens naam alleen alles zegt.* Bij den heer Groen van Prinsterer heeft men niet, even als bij sommige van onze meest invloedrijke persoonlijkheden, bijv. de Hoogl. Scholten of Opzoomer, te vragen: van welk jaar? De heer Groen van Prinsterer heeft geen verschillende jaren. Daar staat hij en het jaartal doet niet ter zaak. Zijn verleden is zijn heden. Men weet alzoo wat men heeft, als men hem noemt; wat men van hem verwachten mag en waarop men niet bij hem behoeft te rekenen. Evenwel mag hierbij nimmer vergeten worden, dat het om politiek te doen is, om eene politieke richting, eene politieke gedragslijn. *De Christelijk-historische partij, geleid door den heer Groen van Prinsterer, is eene politieke partij.*

Of de benaming „Christelijk-historisch" wel geheel voldoet aan den eisch van duidelijkheid, zou nu echter in twijfel getrokken kunnen worden. Meer algemeen gebruikelijk was vroeger die van anti-revolutionair. Heeft ook deze benaming meer dan eens opheldering en toelichting noodig gehad, ten laatste *a*) kon men toch uit de geschriften van den heer Groen van Prinsterer te weten komen, wat hij onder Revolutie verstond en wat in zijn woordenboek anti-revolutionair beteekent. Nu is het voor de duidelijkheid geen aanwinst geweest dat in latere dagen de partij, die als de anti-revolutionaire bekend stond, meer en meer de Christelijk-historische is genaamd geworden.

Maar zoolang de heer Groen van Prinsterer het hoofd is en de woordvoerder, brengt dit weinig nadeel aan. Hij is en blijft nog altijd door zijne persoonlijkheid *de authentieke interpretatie van de benaming.*"

Sterker identificeren van *rigting* met *persoon* is ondenkbaar. Welnu! wat volgt er? een karakterizering van de *christelijk-historische rigting* overeenkomstig mijne geschriften en parlementaire loopbaan?

Neen! „De leider, het hoofd, de vertegenwoordiger, de uitdrukking in woord en daad" komt verder niet in aanmerking. Naar, aanleiding van een paar uitdrukkingen in *de Heraut* en de *Stemmen*, in wier beteekenis welligt vergissing plaats heeft, wordt het vonnis geveld: „De zoogenaamde *christelijk-historische partij* is, niet eene *kerkelijke*, niet eene *godsdienstige*, maar eene *politieke* partij."

---

a) *Ten laatste?!*

In latere dagen, zoo beweert men, is *anti-revolutionair* met *christelijk-historisch* verwisseld.

In *latere* dagen? niet in de *allerlaatste* althans

Zeventien jaar geleden reeds werd de opmerking door Thorbecke gemaakt. Ik gaf in 1853 ten antwoord: „*Twintig jaren* reeds hebben wij ons van denzelfden titel, *jure nostro*, bediend."

„Ik begin met een opmerking, zoo even door den voormaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, ik zou bijna zeggen naar den trant van de uitnemendste redenaars in de *democratiën* der Grieksche en Latijnsche oudheid (die nu en dan in *persoonlijke* kritiek steun zoeken) tegen mij gemaakt. Ik had, in mijne veranderlijkheid, nu plotseling gesproken van eene *Christelijk-historische* partij. Eerst nu? vóór TWINTIG JAREN reeds heb ik dit in uitgegevene geschriften gedaan. Ook zijn wij *anti-revolutionairen*, juist omdat we staan op *Christelijk-historisch* terrein."

In 1853 *twintig jaar* geleden. 1) In 1834 althans schreef ik, bij de uitgaaf der *Beschouwingen over staats- en volkerenregt:*

„Ik zou het gaarne *christelijk-historische* beschouwingen genoemd hebben, maar ik rekende bijna overtollig te melden, wat de behandeling van elk onderwerp behoort te getuigen; bijna onvoegzaam een eigen kenmerk mijner beschouwing te zoeken in hetgeen mij de voorwaarde, de *conditio sine quâ non* van waarheid, regt en zedelijkheid schijnt."

1) Welligt (in de *Nederlandsche Gedachten* 1829—1832) reeds vroeger.

Christelijk-*historisch*. — Christelijk-*protestantsch*. — Christelijk-*gereformeerd*. —

Elke dezer benamingen is in de volkshistorie gegrond.

Vooral de laatste. Volgens opmerkingen van Dr. Bronsveldt, die ik hier niet ongaarne, als echt *nederlandsche* gedachten, opneem.

„*Ons volk kent zijn verleden niet meer.* Hoe langer hoe minder is het geslacht, dat de scholen bezocht, bekend gemaakt met het waarachtig karakter van onze geschiedenis, met het verband tusschen de Hervorming en de wording van onze nederlandsche natie. Honderden en duizenden hebben een voorstelling gehoord van de opkomst der nederlandsche republiek, waarin Alva van zijn roode bloedvlekken zoo veel mogelijk was gereinigd en er even onschuldig uitzag als een plattelandsch veldwachter; waarin Filips' grimmigheid en sombere ketterhaat was verbleekt tot Spaansche antipathiën tegen Vlaamschen vrijheidszin; waarin de Beeldstormers van alle godsdienstige geestdrift waren beroofd en getooid met vlammende

Jakobijnen-mutsen; en eindelijk de ernstige gestalte van den geloofsheld Willem van Oranje teruggebracht tot de proportiën van een modern demokraat, die dweept met de vage begrippen van vrijheid en verdraagzaamheid. En onze jeugd heeft die kleurlooze verhalen, onder duizend vreezen door den angstigen onderwijzer meêgedeeld, vervelend gevonden en er niet naar geluisterd. Zij kan geen geestdrift gevoelen voor die povere figuren en heeft niets leeren begrijpen van den waren aard onzer grootsche worsteling tegen het roomsche Spanje. Zij weet niet meer, dat het niet alleen „Neêrlandsch" maar ook „gereformeerd" bloed was, dat onze „vaderen door de aderen" heeft gevloeid, en dat de groote beginselen der Hervorming het aanzijn hebben gegeven aan den Nederlandschen Staat. *Dat is uwe ergste zonde, o liberalen*, dat gij scholen hebt gesticht, waarin niet alleen de Bijbel maar ook onze nationaliteit is verloochend, en dat gij een geslacht hebt opgekweekt, dat niet weet hoe het geloof aan het evangelie de hefboom is geweest, die de looden macht van Spanje heeft afgewenteld van onze roemrijke provinciën.

Ons volk moet terug tot zijn Bijbel en tot zijn historie. Aan Rome moet het recht worden ontzegd, om te spreken van een katholiek Nederland. Zulk een Nederland is er evenmin als een zonnig Kamschatka. Als dit land katholiek zal zijn geworden, heeft het opgehouden Nederland te zijn. Vóór de Unie van Utrecht heeft er nergens ter wereld een Nederlandsche staat bestaan. Wil men dus onze nationaliteit handhaven, dan zal men het gereformeerde karakter van ons volk weêr dienen te herstellen en daarin alleen zou de waarborg gevonden zijn tegen annexatie van welken aard ook en van welke zijde dreigend!"

Dit is *uwe* zonde, *o liberalen!*

Inderdaad. Evenwel *de uwe niët alleen*. Zelfs niet *vooral*. Immers, in de schatting der *liberalen*, is prijsstelling op het kenmerk van onze nationaliteit een schadelijk en dus, tot hun spijt, niet ligt uitroeibaar vooroordeel van de heffe des volks, van het *niet-denkend* gedeelte der Natie.

Vrij wat meer is en blijft het *uwe* zonde, o gij, die met het Gereformeerde volk overeenstemt; die van de onmisbaarheid der H. Schrift en der volkshistorie in de volksopvoeding overtuigd zijt, en die desniettemin, jaar op jaar, ook in de volksvertegenwoordiging, de vraag, de noodkreet van duizenden, niet op den voorgrond hebt gebragt. — Namelijk deze:

Of, waar de *conscientie* in het spel is, de een moet berusten in hetgeen *de ander goed vindt?*

Of, ten believe van hen die het *Christelijk-gereformeerde* geloof *bijgeloof* achten, hun ongeloof, op den duur, als *regel van nationale opvoeding* zal worden gesteld?

Of er, volgens het, wèl of kwalijk begrepen, eeuwig edikt van art. 194 der Grondwet, uitzondering, ten nadeele der *gereformeerde Christenen*, moet worden gemaakt?

Het is opmerkelijk dat, evenzeer de uitnemendheid als de eenzelvigheid der *anti-revolutionaire rigting*, in de verscheidenheid van haar *titulatuur*, openbaar is.

De *christelijke* rigting, niet boven elke geloofsverdeeldheid, maar onder het kruis. De christelijk-*historische* rigting, gelijk ze op het eeuwig Evangelie, alpha en omega der wereldgeschiedenis, steunt. De christelijk-*nationale* rigting, gelijk ze in de volkshistorie, in den strijd tegen het vervolgzieke Rome, de kern en de kracht onzer eigene en roemrijke nationaliteit heeft ontwikkeld.

Aan deze *terminologie* heb ik, in 1869, op de bijeenkomst te Utrecht, een raadgeving voor den *verkiezingsstrijd* ontleend, evenzeer voor 1871 bruikbaar.

In de handhaving onzer *zelfstandigheid* ligt de toekomst van ons land. Aan ons voegt, in den strijd tegen ongeloof en radicalisme, het *initiatief*, als in het voorjaar van 1866, niet de straks daarop gevolgde *inlijving* in de *conservatieve* partij. Wenschelijk evenmin voor haar als voor ons. Ook thans spreekt men met ophef van eene *confederatie van drie partijen*, de conservatieve, de roomsch-katholijke, de christelijk-historische of anti-revolutionaire, ter kandidatuur-leverancie, bijkans onbeziens, over en weer. Daartegen is mijne zeer ernstige raadgeving gerigt. Neen, geen confederatie met de inconsequente fractie van liberalisme! Neen, geen verstandhouding met de roomsch-katholijke kerk, die, op nederlandschen bodem vooral, zoo ligt ultramontaansch wordt!

Op het terrein eener *wezenlijke vrijheid van onderwijs voor allen* reiken wij aan iedereen de hand.

Wèl is gemeen overleg met *conservatieven*, met *roomschgezinden*, ook bij de Stembus, denkbaar, mits voor een, ook volgens ons program, aannemelijken kandidaat, „wien het te doen is om *voorrang van het bijzonder onderwijs*, als waarborg eener *gewetensvrijheid* (*regt en eigendom der Natie*) met het bloed der voorvaderen betaald, in onze volkshistorie met onuitwischbare letteren gegraveerd, en daaruit, als onvervreemdbaar, overgeboekt in de Grondwet."

Voorrang van het bijzonder onderwijs is ondenkbaar *zonder verandering van Art. 194 der Grondwet.*

In de „*Stemmen voor Waarheid en Vrede*" wordt het gevoelen van *duitsche* vrienden over dezen oorlog, door een schranderen opmerker, die veel met deze vrienden in gesprek schijnt te zijn geweest, aldus medegedeeld.

„Ik heb moeite en had dat altijd den oorlog van '66 en '63 te verdedigen. Ik heb nimmer het goed recht daarvan ingezien. Dat Bismarck zelf de oorzaak was dat hij bij ons volk geene sympathie heeft gevonden, heb ik steeds mijnen duitschen vrienden verklaard, en het aldus uitgelegd, dat wij in Nederland niet kunnen inzien dat het een konservatief staatsman geoorloofd is om ter bereiking van zijn doel, zich van de middelen der revolutionairen te bedienen. Wij zien gaarne den man uit één stuk. Dat andere is „ja" en „neen" uit denzelfden mond."

Dit bleef door *de duitsche vrienden* niet onbeantwoord.

„Het antwoord dat ik daarop ontving wil ik niet onvermeld laten, opdat men zelf oordeele in hoeverre hierin iets houdbaars zij. Aldus luidde het. Een man met zeldzame gaven is von Bismarck. Jaren lang zag hij reeds wat anderen nu eerst beginnen te zien. Zijn genie had de gave van vooruit te zien. De verbrokkeling van Duitschland in zoovele zich onderling benijdende staten was een verspilling van kracht. De „kleinstaterij" — want dat woord had men spottend daarvoor bedacht; de Duitscher houdt scherts en humor voor het bestwerkend strafmiddel; — de kleinstaterij kostte schatten en verdierf veel; de eenheid van Duitschland moest komen, ook tegenover den dreigenden nabuur. Nu vindt in de natuur en het leven geen groote beweging plaats die niet met vreesselijke schokken en groote scheuringen gepaard gaat. Zoo is het met den aardbodem, zoo met het leven der volkeren. De noodzakelijkheid dat Duitschland één werd, is volgens ons, Duitschers, de grond van het recht dat Bismarck had om staten die niet gewillig volgden, en na herhaalde aanbiedingen, zooals aan Hannover gedaan zijn om langs vredelievenden weg de zaken te regelen, nog halstarrig weigerden, door geweld te dwingen, de eenheid van Duitschland niet langer in den weg te staan."

De eenvoud, meer dan de prijzenswaardigheid, van het antwoord valt in het oog: „Ik heb *recht* om *quovis modo* te doen wat mij *noodzakelijk* voorkomt.

Pruissen *veroveraar* zijn? Onuitstaanbaar verwijt! laakbare miskenning van de verwonderlijke nauwgezetheid, waarmeê Pruissen (van conquest afkeerig) *eigen goed en bloed* weder inlijft!

„Zegt men dat Pruissen een *veroveraar* was, dan kent men de geschiedenis niet. Waar heeft Pruissen ooit een land overwonnen dan 't geen vroeger tot *Duitschland* behoorde? Waar ooit verder zijn hand doen gevoelen dan waar voorheen de *duitsche taal* reikte en het *duitsche ras* woonde? Zoo heeft het dan slechts oorlog gevoerd om zich zelf te behouden, te doen herleven, te versterken, voor de toekomstige dreigende oorlogen."

Pruissen *verovert* niet, wanneer het zich meester maakt van *duitschen grond*.

De van-zelfheid der zamensmelting, namens het *Duitsche Rijk*, al beaêm ik ze niet, begrijp ik zeer wel. Annexatie, zonder *verovering*, van Hanover, Nassau, enz., namens *Pruissen*, is mij onverklaarbaar.

Duitschland is, in zijn edelaardigen trek naar *completering* van staatsregtelijke volkseenheid, door de limiet van *taal* en *ras* beperkt. — De Duitsche vrienden, die wij Hollanders zoo gaarne te vriend willen houden, gelieven mij de aanmerking niet euvel te duiden dat, met taalstudie en historisch onderzoek, volgens *hedendaagsch-duitsch-professoralen* trant, Duitschland zich, door voortgaande *grensrectificatie*, nog al ver zou kunnen doen gevoelen in hetgeen, platweg, *verovering* heet.

VARIA.

*** MERKWAARDIG TELEGRAM. — „Jamais la Prusse n'oubliera que c'est *à vous* qu'elle doit que la guerre n'a pas pris des dimensions extrêmes." Zoo luidt de thans veel geruchtmakende dankbetuiging van den Keizer van Duitschland aan den Keizer van Rusland.

Een dankbetuiging, minstens voor tweederlei omschrijving vatbaar.

„Ik dank u dat gij den algemeenen vrede, door den oorlog te *localizeeren*, bewaard hebt."

Of ook aldus: „Ik dank u dat ge mij (in hetgeen, door betweters, *égorger la France* genoemd werd) niet slechts hebt laten begaan, maar, ook door eigen houding, tegen velleïteiten van *interventie* vrijgewaard hebt."

In *Polen* koos Bismarck, aan het bewind gekomen, het steunpunt zijner veruitziende politiek. De eene dienst is de andere waard. Pruissen, door Rusland begunstigd, *gebiedt aan Europa den vrede.*

Aldus is reeds verwezenlijkt het ideaal waarop v. Moltke (zie p. 176) gedoeld heeft: „eine Macht so stark dass sie ihren Nachbarn *den Krieg verbieten kann.*" — Sterk genoeg zelfs (dit had v. Moltke misschien niet bedoeld) om niet gestoord te worden in een bedrijf waartegen de publieke opinie van Europa, namens het *christelijk volkerenregt* en den *familieband der Natiën*, met verontwaardiging opkomt.

N° 75. 14 Maart 1871.

Over *het derde Ministerie Thorbecke* niet een enkel woord in het midden te brengen zou, na onze veeljarige betrekking van *welwillend antagonisme*, misschien, reeds op zich zelf, vreemd en onvoegzaam zijn.

Doch, te midden van zooveel schijnbare felheid tegen een staatsman, wiens veeljarige en glansrijke loopbaan hem althans op eenige bescheidenheid van oordeelvelling regt geeft, is het mij bovendien, even als toen hij voor de tweede maal optrad, 1) behoefte de verklaring af te leggen dat ik met deze luidruchtige polemiek en voorgewende verontwaardiging weinig op heb.

Thans, gelijk toen, en ook reeds in 1849, jammert de *conservatieve partij* over haar eigen werk. Als *oppositie*, tracht ze, door het geweldige van dit *antiministerieel bazuingeklank*, te doen vergeten wat zij, aan het bewind zijnde, misdreven of verzuimd heeft.

Zelf durft ze de teugels niet opnemen; van eigen magteloosheid ter kabinetsformatie overtuigd.

Wees er van overtuigd; niemand liever dan Thorbecke zou zij aan het roer zien. Den man der kalme veerkracht, der glimlachende onverzettelijkheid, heeft *zij vooral* noodig om haar te beschermen tegen de *geavanceerd*-liberale partij.

Dit vertoon van verbolgenheid over Thorbecke is even onedelmoedig als onopregt. Iedereen weet, of kan weten, dat Thorbecke doet hetgeen, in de tegenwoordige omstandigheden, met den aard van zijn regeringsbeleid overeenkomt. Iedereen kan ook nagaan dat, terwijl hij, met weerzin, de taak weder opvat, hij, als rustbewaarder, door wilskracht en onwrikbaren weerstand, meer welligt dan ooit vroeger, *l'homme du moment* is; dat, zoo hij ons nu ontviel, het land, ten gevolge eener jammerlijke slapheid, tweedragt en spraakverwarring, in rep en roer zijn zou. Veel liever dan hem, door kleingeestige oppositie, lastig te vallen, behoort men den welligt zeer korten tijd dezer staatsregtelijke verademing te besteden tot meer

1) Vergelijk mijne rede van 12 Nov. 1862 over de vraag: „Waardoor is, na achtjarig uitstel, dit Kabinet *onvermijdelijk* geworden?

vruchtbaren arbeid; tot zelfonderzoek bij het overwegen van de vraag: Is het raadselachtige der *voortdurende onmisbaarheid* van dezen, aan zoovelen in den lande ongevalligen, staatsman niet bovenal verklaarbaar uit een tamelijk algemeen gebrek aan vastheid van overtuiging, ter partijformatie onmisbaar, en die eigen *belang* prijs geeft voor het *beginsel* dat men belijdt?

Niet aan *Thorbecke*, aan onze eigen geestverwanten was het telkens te wijten, zoo we, in de *onderwijskwestie*, sedert 1849 en vroeger, niet één enkele schrede voorwaarts zijn geraakt.

In 1862, toen ik voor het eerst na 1857, met Thorbecke weder een dialoog had, wees ik, hieraan gedachtig, op de *modus quo* van het tot stand komen der *schoolwet.*

„Ja, de Minister heeft, bepaaldelijk in het openbaar onderwijs, volkomen ook over mij gezegepraald; en desniettemin durf ik hem zonder neêrslagtigheid in het oog zien, omdat ik, bij vastheid van overtuiging, niet alleen het strijden, maar ook het lijden als een eer beschouw, en *omdat ik mijn ongeval toeschrijf, niet enkel aan zijne overmagt, maar ook hieraan, dat een gedeelte van ons leger, door een noodlottig misverstand, zoek geraakt was.*"

Twee zittingen, 1862 en 1863, gingen voorbij onder schijnbaar vruchteloozen arbeid.

Bij de *Stembus van* 1864 is het mij gelukt de onderwijskwestie, sedert 1857 met hardnekkigheid *geignoreerd*, te verheffen tot den rang eener levenskwestie voor de Kamer en voor het Gouvernement.

Desniettemin bleef men, toen de storm voorbij was, even onbuigzaam. Tot langer tijdverbeuzelen ongezind, verliet ik de Kamer, om, gesteund door het Volk, weerklank te vinden in het Parlement. En inderdaad! men werd, of scheen, aldaar voor de onderwijskwestie ontgloeid. In het voorjaar van 1866 was in den lande zamenwerking, ook zonder afspraak en onder christelijk-historisch initiatief, onmiskenbaar. Dit is niet al. Door ongedachten zamenloop van omstandigheden kwamen de felste bestrijders van de schoolwet aan het bewind. En... doch waartoe meer? het zonderling bedrijf is in het geheugen

nog versch. Na het *comediespel* der conservatieve partij, de *zelfwegcijfering* der anti-revolutionaire rigting. Na velerlei strijd en ongeval, in het voorjaar van 1869, een zoo volkomen verslagenheid, dat het *tragische* mijner figuur door den hoogleeraar Buys aldus aangeduid werd: „Spottend is Mr. Groen vaak een veldheer zonder leger genoemd. De uitdrukking zou ook nu beter passen dan ooit, maar wie waagt het nog daaraan het denkbeeld van spotternij te verbinden? Indien veldheer en leger gescheiden zijn, 't is omdat *alleen de veldheer* stand hield."

Alleen de veldheer! — Weinige maanden later, na den afloop der verkiezingen, schreef men:

„Onze rigting was *gediscrediteerd*, zij is *gerehabiliteerd*. Zij was *zoek geraakt*, zij is wederom *zigtbaar*. Zij had zich weggecijferd; zij is wederom *in tel*.

Te midden eener duisternis waarbij menigeen zich in de kleuren vergist heeft, had het leger niet slechts, toen hij stand hield, den veldheer verlaten. Neen, het had zich, als of de pligtvergeten veldheer, wrevelachtig, zoo niet verraderlijk, in het vijandelijk gelid stond, met deernis en verontwaardiging, tegen hem gekeerd.

Thans heeft het opklaren der atmosfeer aan deze verwarring een einde gemaakt. Dankbaar mag en moet ik het vermelden: meer vertrouwen, meer liefde, meer overeenstemming en ondersteuning in hetgeen mij pligtmatig en wenschelijk scheen, is mij in geen vroeger tijdperk mijner politieke loopbaan betoond.

Er was zelfstandigheid, er was eensgezindheid, er was zamenwerking, ter bepaling van den eisch eener degelijke schoolwet-herziening, èn in 't algemeen, èn als *shibboleth* ook bij de Stembus."

Een zegevierend overzigt! — Voorwaar onverdragelijk, zoo het niet eenvoudige opteekening geweest ware van hetgeen, als verrassend bewijs der veerkracht van een *ontwakend volksgeweten*, geschied was.

Van waar dat we, in Maart 1871, bij het naderen der verkiezingen, in een toestand zijn, beklagelijker nog dan in Maart 1869?

Aan dwaze miskenning der schitterende en schaars geëvenaarde hoedanigheden van graaf Bismarck heb ik mij nooit schuldig gemaakt. Integendeel. Door niemand kunnen ze hooger gewaardeerd worden; maar desniettemin heb ik gemeend de

vraag niet te mogen achterhouden: of die zeldzame gaven en talenten niet aan eene verderfelijke politiek dienstbaar worden gemaakt? 1)

„BISMARCK (de hoofdpersoon der ontwikkeling van het europesche drama van dezen tijd) is, ook in mijne schatting, een staatsman en diplomaat, zoo als de wereldgeschiedenis er, in genialiteit van combinatie en in schranderheid en veerkracht van uitvoering en doordrijving, slechts weinigen kent. Maar de vraag die ik opper, komt hierop neêr. Is er geenerlei grond om te beweren, om te vermoeden althans, dat Bismarck een voortreffelijk leerling is der napoleontische school, en dat deze gelijksoortigheid van *beginsel* (tot dusver, schijnbaar voor Duitschland ten zegen), zich, voor andere Natiën en voor de rust van Europa, in de gelijksoortigheid van *wrange vruchten* openbaart:" *a*)

In de beoordeeling van deze eenigzins raadselachtige persoonlijkheid, geloof ik homogeen te zijn met twee vermaarde *Duitsche* staatslieden, die, in 1848 en daarna, naast *Stahl*, de christelijk-historische vlag tegen de Revolutie, in al haar kleurschakeringen, hebben gehandhaafd. Namelijk *von Gerlach* en *Bethmann-Hollweg*.

In dit edele drietal kon of kan nooit iemand lofredenaar of apologeet zijn eener bismarcksche politiek. Ook *Bethmann-Hollweg* moet gekant zijn tegen eene staatkunde die elk doeltreffend middel te baat neemt en, spelend met het *nationaliteits-beginsel*, tractaten en overheidsregten ter zij stelt. —

---

1) „Het verschil tusschen ons en den heer Groen," lees ik in *de Heraut*, „schijnt hierin te bestaan, dat hij reeds een definitief oordeel over de staatkunde van von Bismarck uitspreekt, terwijl wij nog hesiteeren." — Deze tegenstelling mag ik niet beâmen. Het spreekt van zelf dat men zijne overtuiging, waar het zwijgen onverantwoordelijk zijn zou, onbewimpeld en met de levendigheid die het vraagstuk meêbrengt, bekend maakt; maar, wel verre van het onderzoek als gesloten te beschouwen, heb ik telkens nauwkeurige toetsing mijner *dubia* begeerd.

a) I. 342 — Om Bismarck te bestuderen, lees en herlees ik vooral ook een meesterlijk gesteld en allezins bismarckiaansch overzigt van zijn loopbaan (tot Julij 1867) in het *Staats- und Gesellschafts-Lexicon* van Wagener, XXIII. *Nachträge*, S. 385—430. Te meer mag ik daarop wijzen, omdat Wagener, als een man van groote bekwaamheid en (in strijd met vroeger overtuiging) als medestander en bewonderaar van Bismarck, bekend is.

Bethmann-Hollweg is sieraad van de *historische regtsschool.* Van de school, die zich tegen elke willekeurige stremming van het traditionele volksleven verzet; die, in den natuurlijken wasdom ook van het regt, de vereeniging van behoud en ontwikkeling aanwijst; die de gangen der Voorzienigheid ook in de geschiedenis eerbiedigt; die op de onvolkomenheid zoowel als op de volmaakbaarheid van alle menschelijk werk acht geeft; die, wel is waar, geen politisch stelsel heeft, maar wel een politisch scherp-antirevolutionair karakter, wel een politischen aanleg, rijk en onbevangen, bij uitnemendheid ter waardering van elk politisch streven geschikt. 1)

„Vooral sedert 1866, wordt, ook in Duitschland voorzeker, het niet-protesteren van dezen voortreffelijken man door zeer velen betreurd." — Ongeveer aldus schreef ik onlangs; doch niet zonder te doen doorschemeren dat er, om niet onbillijk te zijn, op de eigenaardige zachtmoedigheid eener niet terstond in het oog vallende kritiek moet worden gelet. Thans wil ik, uit Bethmann's merkwaardige bijdrage over den beroemden *leader* der *historisch-juridische* school, von Savigny, de twee plaatsen opnemen, waarin het ongunstig oordeel over het *geweldige* der in 1866 tot stand gekomen *fraternizering* doorstraalt. 2)

---

1. De eerste uiting, door mij bedoeld, heb ik aangetroffen in de bladzijde over de weigering van Savigny om, *na* 1848, deel te nemen aan de Regering.

„Nach dem Umsturz der Regierung in den Märztagen erbat und erhielt er vom Könige in den wärmsten Ausdrücken der Freundschaft seine Entlassung und lebte seitdem in völliger Zurückgezogenheit der

---

1) Volgens Stahl: „eine ächt deutsche politische Ansicht, ausgezeichnet durch Festigkeit der Grundsätze mit freiem Anschliessen an die geschichtlichen Zustande, durch konservativen Grundton mit Liebe für jede keimende neue Entwickelung."

2) *Ter Nagedachtenis van Stahl.*

3) Een duidelijk uitgesproken protest ontbreekt. Evenwel in de voortreffelijke *Erinnerung an Fr. C. von Savigny als Rechtslehrer, Staatsmann und Christ*, (1867) is het mij gelukt twee plaatsen te ontdekken, waarin afkeuring en weemoed over den oorlog van 1866 zich verraadt.

Fortsetzung seines grossen wissenschaftlichen Werkes, so lange er sich die geistige Frische dazu fühlte, und dann seiner Familie und einem engen Freundeskreise. Den gut gemeinten, aber nicht glücklichen Gedanken, durch seine Person, als eine juristische Celebrität, das neu geschaffene Kronsyndikat und Herrenhaus zu schmücken (1856), lehnte er entschieden ab und hat nie einen Fusz hinein gesetzt. In der That würde er, selbt wenn er die Kraft zu politischer Thätigkeit sich noch zugetraut hätte, eine befriedigende Wirksamkeit kaum gewonnen haben. Rehberg wirft in Bezug auf Justus Möser die Frage auf, wie dieser sich wohl zu der Zeit nach der französischen Revolution von 1789 gestellt haben würde, wenn er sie erlebt hätte, und urtheilt, wie mir scheint, sehr treffend, dasz er sich darin kaum zurecht gefunden haben würde. Aehnlich, glaube ich, würde es Savigny und andern trefflichen Männern der alten Schule in der *revolutionären Aera* ergangen sein, die mit dem Jahre 1848 über uns hereingebrochen *und noch lange nicht zu Ende ist.*"

Und noch lange nicht zum Ende ist. — Het genot der liefelijkheden van *de revolutionaire tijdrekening* sedert 1848 is, ook na 1866, niet het *einde*, veeleer een voor verscheidenheid van beschouwing allezins vatbaar *begin*.

Voor verscheidenheid van beschouwing; doch, in de schatting van Bethmann-Hollweg, is het, zoo al niet *onheilspellend* (deze uitdrukking ware misschien te sterk) een *verontrustend* begin. Vooral, wanneer men leest wat onmiddelijk volgt, en aldus, naar de niet onduidelijke bedoeling, de *geweldige noodzakelijkheids*-politiek van onze dagen met *de evangelische aspiratiën van* 1813 *en* 1815 vergelijkt.

Uit dat oogpunt zijn de volgende regels der overdenking dubbel waard.

„Wenn ich Savigny als *Christ* dem Andenken der Nation zurück zurufen wünsche, so würde vielleicht mancher Leser es lieber sehen, wenn ich gesagt hätte „als Mensch." — Allein da die ächte Humanität, die Jedermann an ihm schauen konnte, eine Frucht seines bewuszten christlichen Glaubens war, er sich auch nie „des Evangelii von Christo geschämt" hat, so gehört dieser Ausdruck zur Wahrheit seines Bildes. Zur Freude der Einen, zur Beschämung der Andern sei es bezeugt, dass von den Männern, welche in jener groszen Zeit vor fünfzig Jahren für die geistige Wiedererhebung unseres Volkes gewirkt, nicht blosz der Minister von Stein, E. M. Arndt, Schleiermacher, Niebühr u. A., sondern auch Savigny Licht und Kraft aus dieser Quelle geschöpft hat. Und in einer juristischen Zeitschrift darf auch diesz Zeugnisz niedergelegt werden,

wenn es anders nicht blosz vom Theologen, sondern auch von dem Juristen gilt: *Pectus facit Jurisconsultum!*"

2. De tweede zinspeling vindt men in de vermelding van Savigny's gevoelen over *Duitsche Codificatie van het burgerlijk regt.*

„Wahrscheinlich würde von Savigny schon aus *politischen Gründen* die Sache im gegenwärtigen Augenblick für unthunlich erklären. Denn Preuszen, das jetzt die politische Einigung mit dem übrigen Deutschland anstrebt, würde sein Landrecht eben so wenig im Interesse einer neuen gemeinsamen Codification aufgeben, als den eroberten oder mit ihm verbündeten Ländern, geschweige den zur Zeit isolirt ihm gegenüberstehenden süddeutschen Staaten, es aufdrängen können. Ueberdiesz ist, nachdem mann diesem Ziel durch einen gewaltigen, ja gewaltsamen Sprung näher geruckt, die ganze Frage für den Augenblick zurückgetreten. Die nächste Zeit wird mit gröszeren Aufgaben, vielleicht mit Stürmen zu kämpfen haben, die jenem stillen Friedenswerk nicht günstig sind."

De oorlog van 1866 is ook slechts een *begin.* De naaste toekomst zal met vraagstukken van nog grooteren aard, welligt met stormen te kampen hebben, die aan een dergelijken vreedzamen arbeid niet bevorderlijk zijn. — Ziedaar een voorspelling, die van weemoed, niet van onbezorgdheid, blijk geeft. Maar bovendien heeft, in de fijnheid der onderscheiding tusschen twee uitdrukkingen bijkans gelijkluidend, de taalkundige regtsgeleerde zijn vonnis voor den opmerkzamen lezer kenbaar gemaakt.

Aan de eenheid van Duitschland is men naderbij gekomen, maar hoe? let wel! door een „*gewaltigen*, ja GEWALTSAMEN Sprung." — De rijkdom der Duitsche taal, die hierin ditmaal de nederlandsche overtreft, heeft den scherpzinnigen leerling van Savigny in de gelegenheid gesteld om, na opzettelijke vergissing, door rectificatie van één woord, met de hem eigen beminnelijke *urbaniteit*, protest af te leggen tegen het *geweldige* eener politiek, die, waar zij het doeltreffend keurt, met onverbiddelijkheid en zonder schroom, verbreekt al wat niet buigt.

Als staatsman en als Christen, zal Bethmann-Hollweg, in deze zijdelingsche en toch niet onduidelijke kritiek, gedachtig zijn geweest aan de bij zeer velen in vergetelheid geraakte

les van koningin Louize, slachtoffer van den Franschen *geweldenaar:* „Ich glaube fest an Gott, also auch an eine sittliche Weltordnung; diese sehe ich in der Herrschaft der *Gewalt* nicht." 1)

1) De *Herinnering aan Savigny* is geschreven in 1867. Bethmann-Hollweg heeft zijn gevoelen in 1869 meer onbewimpeld kenbaar gemaakt. — Hierover nader.

VARIA.

*** DE MISSIE TE ROME. — Als *staatsregtelijke ongerijmdheid* menigwerf bestreden. Bijv. in de Tweede Kamer, 15 Nov. 1862.

„Een teeder punt! ik zal geen debat provoceren; zoo iemand het noodig rekent, van zijn standpunt, in tegenovergestelden zin te spreken, ik zal mij, kan het zijn, onthouden van repliek. De opheffing, die ik steeds wenschelijk achtte, komt mij nu onvermijdelijk voor. Ik vraag ze, niet als *Protestant*, maar als *burger van een constitutionelen Staat.* Voor een roomsch-katholijken Staat kan de missie welligt passend zijn; zij is, in een *niet-protestantschen*, doch ook *niet roomsch-katholijken* Staat, onvoegzaam. Zoo wij, Protestanten, gereedelijk afstand doen van al wat tot de regten onzer specialiteit behoord heeft, dan mogen wij ook van onze Roomsch-katholijke landgenooten reciprociteit te gemoet zien. Ik vat niet hoe een Kabinet, dat *scheiding van Kerk en Staat* in top voert, *de missie te Rome* ter bestendiging voorlegt."

*** MOTIE KERSTENS. — In verband hiermeê, en ook buitendien, allezins merkwaardig is *Een paar opmerkingen over de Adressen der Roomsch-C. en de Pauselijke onfeilbaarheid*, door *Mr. A. J. W. Farncombe Sanders* (Utrecht).

De scherpzinnige opmerker vraagt: „Of men de afkondiging der Pauselijke onfeilbaarheid niet zou kunnen noemen een doorloopende bedreiging tegen *iedere* maatschappelijke ordening, die niet op specifiek *ultramontaanschen* grond is gebouwd?"

*** NEUTRALISATIE. — Ter beoordeeling van de edelmoedigheid en de wijsheid der *geweldige grensrectificatie*, zijn en blijven merkwaardig de beide geschriften van onzen, als geloofsgetuige, ook in het staats- en volkenregt, beroemden geestverwant A. DE GASPARIN: *La République neutre d'Alsace* en *Appel au patriotisme et au bon sens.* — De onzijdigverklaring van een tusschenvak, als waarborg tegen botsing van Frankrijk en Pruissen; ziedaar wat, in 1867, Drouyn de Lhuys (p. 87), in 1870, de Gasparin wenschelijk gekeurd heeft. Voor graaf Bismarck is dergelijk overleg te omslagtig.

Ook ter *consolidatie* van de *unificatie* heeft een *oorlog in 't verschiet* een niet ongunstige zij. Misschien is, voor den *geweldigen* staatsman, de bedreiging van de Gasparin minder dan voor ons schrikverwekkend. — „Que la guerre recommence après l'armistice, ou qu'elle recommence un peu plus tard, *après une trève fiévreuse, décorée du nom de paix*, nous n'en serons pas moins à l'entrée des longs jours funèbres. On n'aura pas voulu *la vraie paix;* on aura *le boulevèrsement universel.*"

N° 76. 17 Maart 1871.

Met eene welwillendheid en eene kieschheid die ik beide waardeer, wordt mij vertrouwelijk en in 't openbaar, leedwezen betuigd dat ik tot terugkeer in de Tweede Kamer ongezind ben.

Zie hier wat ik, in een *confidentiëlen brief*, reeds in het begin van Januarij, desaangaande schreef:

„*Mijne parlementaire rol is uitgespeeld.* Voor eene dergelijke taak ben ik niet meer opgewassen. Ook hetgeen ik misschien nog op andere wijs doen kan, zou aldus onmogelijk worden gemaakt. Mijne vrienden hebben mij, ten langen leste, uit het veld geslagen. Het veeljarig getuigenis, door mij afgelegd, kan misschien door U en anderen worden geutilizeerd. De *persoonlijke* antipathiën zijn tegen mij, uit den aard der zaak, zoo velerlei en zoo sterk, dat welligt niets voor den invloed onzer beginselen schadelijker zijn zou dan wanneer ik *persoonlijk* te zeer op den voorgrond kwam. De juistheid uwer gedachte om, bij algemeene verkiezingen, den *leader* eener rigting, als *middel* van *ralliement*, als *belichaamd program*, te erkennen, beaêm ik. Daarom, mijne onoverkomelijke bezwaren daargelaten, was, principieel, uw aandrang *constitutioneel* en *parlementair*. Eene rigting die haar leader verloochent, verliest veel van haar kracht."

Met het lidmaatschap der Tweede Kamer zou het overschot mijner krachten spoedig worden verteerd. *Terar dum prosim!* 1) dit is zoo; doch, door hetgeen ik niet kan te willen verrigten, zou ik, voor wat mij nog doenlijk is, onbekwaam zijn.

Daarbij houde men in het oog dat, in zoo ver ik verdediger ben der *christelijk-historische volksregten*, mijn al of niet zijn in de Kamer weinig afdoet.

Mijne positie is eenigzins exceptioneel. Ook de felste mijner tegenpartijders kan niet ontkennen dat ik in een aanmerkelijk gedeelte der Natie steun heb. Zelfs met de tegenwoordige kieswet, behoef ik voor geen lid der Tweede Kamer, in de bevoegdheid om, *namens het Volk*, te spreken, achter te staan. Meer onopgemerkt bleef het dat vele mijner politieke geschriften, in vorm en bedoeling, aan *parlementaire redevoeringen* gelijk zijn.

1) „Laat ik *verteerd worden*, mag ik slechts *van nut zijn*."

„Reeds sedert vele jaren zendt de heer Groen geen geschrift in het licht, waarin hij niet van zich zelven spreekt in den eersten of tweeden persoon van het enkel- of het meervoud, geen waarin zijn ik niet overal op den voorgrond treedt. Die *personeele vorm*, voortbrengsel van het buitengewone in den mensch en den staatsman, voortbrengsel ook van de hem als aangeboren parlementaire richting van den geest, is slechts een kleed, een omhulsel, een voertuig van de zich naar vorm dringende en naar de rechte uitdrukking zoekende gedachte.

Bedienen sommige schrijvers zich voor het ontwikkelen hunner denkbeelden van den *briefvorm*, zijn zij 't helderst in hunne voorstellingen, wanneer zij zich verbeelden, dat de persoon, tot wien zij zich richten, als vóór hen staat, nooit schrijft de heer Groen beter dan wanneer hij schrijft, zoo als hij in eene uitgelezene Volksvertegenwoordiging spreken zou: voor den vorm 't woord richtend tot den President, allerlei sprekers beantwoordend, nu zijn eigen stelling verdedigend, dan en menigvuldiger die van anderen aantastend, doch steeds uitgaand van het denkbeeld, dat elk hem kent, ieder lid der vergadering weet wat hij aan hem heeft, zijn stelsel een glazen huis, en hij van dat huis te gelijk de gevestigde bewoner en de bij het kadaster ingeschreven eigenaar is. Wie zulk eene positie veroverd heeft — veroverd, want zij wordt wel genomen, maar niet gegeven, — spreekt van zichzelven in den eersten, gelijk een ander dat doen zou in den derden persoon. Zijn „ik" en zijn „wij" zijn niet de openbaringen van een bijzonder leven, niet en noch veel minder de uitingen der zich opdringende ijdelheid van een individu, maar *de organen eener richting, eener macht in den Staat, eener grooter of kleiner fraktie des volks*." *a*)

Deze opmerking is van iemand die in beginsel lijnregt tegenover mij staat, doch aan wien ongemeene scherpzinnigheid en objectiviteit van kritiek niet kan worden ontzegd. Zij is mij nu vooral welkom. Alleen aan het bewustzijn dat ik, ook in de studeerkamer, mijne *parlementaire* taak voortzet, 1) dat ik, namens het *volk*, ook dáár tot de *volksvertegenwoordiging* over de heiligste *volksbelangen* het woord voer, ontleen ik opgewektheid voor een, in schijn althans, ondankbaren arbeid.

Als orgaan van eene *fractie des Volks*. — Deze *fractie* evenwel is meer dan een *fragment*. Zij is (in verband tot volksgeloof en volkshistorie) *volkskern*.

---

a) *De Java-bode*. In 1870.

1) Deze *parlementaire* eigenaardigheid is toepasselijk althans op de *ad hoc* geschreven opstellen. — *Aan de Kiezers*. — *Parlementaire Studiën en Schetsen*. — *Nederlandsche Gedachten*.

Eene *fractie*, bij wie het *gereformeerd karakter van ons volk*, als levensbeginsel van den nederlandschen Staat, evenmin door *ultramontaansche kritiek* als door *vrijzinnige laatdunkendheid*, in vergetelheid geraakt is.

„Ons volk moet terug tot zijn Bijbel en tot zijn historie. Aan Rome moet het recht worden ontzegd, om te spreken van een *katholijk Nederland*. Zulk een Nederland is er evenmin als een *zonnig Kamschatka*. Als dit land *katholiek* zal zijn geworden, heeft het opgehouden *Nederland* te zijn. Vóór de Unie van Utrecht heeft er nergens ter wereld een Nederlandsche staat bestaan. Wil men dus onze *nationaliteit* handhaven, dan zal men het *gereformeerde karakter van ons volk* weêr dienen te herstellen en daarin alleen zou de waarborg gevonden zijn tegen annexatie, van welken aard ook en van welke zijde dreigend!" *a*)

Eene *fractie*, wier verhouding tot de *roomschgezinde* medeburgers, sedert lang, met inachtneming van *christelijke betrekking* en *wederzijdsche regten*, aldus geformuleerd werd.

a. Op *politiek* terrein.

„Inachtneming van *Christelijke verdraagzaamheid en grondwettige gelijkstelling*."

„Vasthouding aan de eenheid van *Christelijk* beginsel tegen wanbegrippen waarmeê, in logische gevolgtrekking, *elke* godsdienstige en zedelijke overtuiging te niet gaat."

b. Op *historisch* terrein.

„De waarheid, geheel de waarheid, niets dan de waarheid; ook wanneer de meest geliefkoosde Protestantsche opvattingen en vooroordeelen daaraan ten offer worden gebragt."

„Tegenspraak van leugen en laster: vooral wanneer men de martelaren en helden waarop het dankbare Nederland roem draagt, verguist."

c. Op *godsdienstig* terrein.

„Waardeering van elke in de Roomsche Kerk onder jammerlijke bijvoegselen bedekte waarheid."

„*Schriftuurlijke* bestrijding van wanbegrippen, waarbij in de schatting van den geloovigen Protestant, het *ééne noodige* bedreigd wordt." *b*)

Eene *fractie*, in de negentiende als in de zestiende eeuw, minstens evenzeer tegen het *ongeloof* als tegen het *bijgeloof* gekant. Tegen de godverzaking van het modernisme als tegen

---

a) *Stemmen voor Waarheid en Vrede.*

b) *Narede op vijfjarigen strijd*, waarin het in *de Nederlander* (1850—54) menigwerf gezegde geresumeerd werd.

de pausverheerlijking van den ultramontaan. 1) Omdat ze aan het geloof der Reformatie, op dezen protestantschen martelaarsbodem, vasthoudt.

In dergelijken zin durf ik aanspraak maken op den titel van *volksman;* durf ik beweren steeds, lid der Tweede Kamer of niet, *volksvertegenwoordiger* te zijn. — Vertegenwoordiger van het *nederlandsche* volk. Namelijk voor zoover het de volkshistorie, in haar meest glansrijke tijdperken, waardeert, en in het volksgeloof, dat het cement der Republiek was, zijn eenigen troost, beide in leven en sterven, nog vindt.

1) Minder dan ooit kan *protestantsche* verontwaardiging bevreemden, na de uitspraken van Roomschgezinden, steeds als sieraden der Kerk bekend. — Klassiek blijft de verzuchting van Montalembert, toen hij zijne laatste krachten tegen een dubbele verkeerdheid zamengeraapt heeft:

„Qui pouvait prévoir le triomphe permanent de ces théologiens laïques de l'absolutisme, qui ont commencé par faire litière de toutes nos libertés, de tous nos principes, de toutes nos idées d'autrefois, devant Napoléon III, pour venir ensuite immoler la justice et la vérité, la raison et l'histoire, en holocauste à *l'idole* qu'ils se sont érigée au Vatican?

„Que si ce mot *idole* vous semble trop fort, veuillez vous en prendre à ce que m'écrivait, dès le 10 septembre 1858, Mgr. Sibour, archevêque de Paris:

„La nouvelle école ultramontaine nous mène à une *double idolâtrie*, idolâtrie du pouvoir *temporel*, et idolâtrie du pouvoir *spirituel*."

Een scherp oordeel over Christelijke vrienden in Duitschland zou laakbaar, en onedelmoedig geweest zijn. Want, in den aanvang was het uiterst moeijelijk zich te vrijwaren tegen den wegslependen invloed van een staatsman, die Vorst en Volk, door ongeëvenaarde kloekheid, en (zooals Dr. Fabri zich uitdrukt) *rücksichtslose Energie*, uit den, naar het scheen, reeds overmagtigen greep van het radicalisme gered had.

Evenwel, voor ons, aan wie meer onbevangen toetsing vergund werd, zou het zwijgen onverantwoordelijker nog dan de kritiek geweest zijn.

Reeds nu blijkt de juistheid der hoofdgedachte van von Gerlach. Het schadelijke eener jammerlijke zwakheid *ter ontwikkeling van het ongeloof.*

Merkwaardig is tevens de kracht van het Roomsch-Catholicisme in de verkiezingen voor den Rijksdag. Merkwaardig dat, reeds nu, zonder den steun der *Ultramontanen*, het doordrijven van *de ontchristelijking der Staatsschool*, waartegen Engeland zich nog verheft, in Duitschland niet zal worden gekeerd.

Het nadeel voor het *Christelijk-protestantisme* is onberekenbaar.

Ter kenschetsing hiervan, wensch ik aandachtig te maken op hetgeen daarover, eenige weken geleden, in een zeer geacht Christelijk blad *l'Apologiste* 1), met ernst, met bescheidenheid, inachtneming der broederlijke betrekking, en ook met meer dan gewone kennis van de Duitsche toestanden, aan onze Duitsche vrienden onder het oog gebragt werd.

Het Protestantisme, ja, dit heeft schijnbaar gewonnen.

„Si l'Allemagne reste victorieuse jusqu'au bout, si la France est forcée de subir une paix humiliante et onéreuse, le protestantisme ne manquera guère de recueillir de la victoire des armées allemandes, qui lui appartiennent en forte majorité, ainsi que leurs principaux chefs, des avantages assez considérables dans l'ordre matériel et politique; la gloire des vainqueurs rejaillira sur lui et lui donnera un certain ascendant en Europe. C'est probablement cet espoir qui vaut à la cause de la Prusse les sympathies de bon nombre de protestants des pays neutres (en Suisse par exemple) qui mettent le triomphe de leurs communions avant celui du droit et de la morale et qui sont, on peut bien le dire, plus protestants que chrétiens. Au risque de troubler leur fête, nous ne pouvons nous empêcher de leur adresser une parole d'avertissement, qui sera peut-être écoutée de ceux d'entr'eux qui appartiennent à la fraction évangélique du protestantisme, et qui veulent conserver les vieilles croyances du christianisme positif et historique. Nous voudrions les convaincre qu'ils auraient lieu de craindre plutôt que de se réjouir; nous voudrions les mettre en garde contre une illusion dangereuse."

Welk Protestantisme heeft gewonnen?

„Il s'agit en effet de savoir *de quelle espèce* sera le protestantisme qui a chance de bénéficier du triomphe de la Prusse. Or, il est facile de prévoir que ce sera précisement le protestantisme le moins digne d'estime, le moins propre à maintenir la foi chrétienne et à exercer une influence bienfaisante et sanctifiante sur les peuples qui le professent. En effet,

1) Te Genève.

il est probable que le gouvernement prussien et les autorités ecclésiastiques qui sont à peu près complètement dans sa dépendance, et ne savent guère que flatter César et sanctionner ses décisions, continueront à montrer une faveur marquée au rationalisme, aumoins à cette nouvelle forme de rationalisme qui s'appelle la théologie de juste-milieu ou de conciliation, ce funeste système qui consiste à concilier le christianîsme avec la prétendue sagesse de ce siècle et qui n'aboutit qu'à le mutiler, à le défigurer, à le dépouiller de sa saveur, à en effacer tous les angles. C'est cette mauvaise théologie de conciliation (*Vermittelungstheologie*) dont Schleiermacher a été un des principaux prophètes et qui se réclame de lui, qui depuis longtemps déjà est ouvertement patronnée en Prusse dans l'administration de l'Eglise et dans les universités; c'est à ce drapeau que se rattache le Conseil ecclésiastique supérieur (*Oberkirchenrath).* Déjà depuis la victoire de Sadowa on a pu remarquer que le parti qui représente cette tendance s'était enhardi, qu'il levait plus fièrement la tête à Berlin, qu'il ne se faisait pas même scrupule d'opprimer plus ou moins ses adversaires, principalement les luthériens les plus prononcés. *a*) Il est facile de calculer l'effet probable des victoires remportées en 1870 sur le sol de la France. *C'est le protestantisme orthodoxe, fidèle à la foi de l'Eglise, qui devra en payer les frais.*"

Voeg hierbij den op zich zelf gevaarlijken invloed van het *succes*.

„D'ailleurs la victoire a pour effet naturel de rendre l'homme plus orgueilleux, d'exalter sa confiance en ses propres lumières; or l'orgueil engendre infailliblement le rationalisme, le scepticisme, tout au moins l'indifférentisme, le dédain pour l'antique foi de l'Eglise, pour la vérité révélée et pour l'autorité absolue de l'Ecriture sur l'esprit humain."

Uit dit een en ander is een wederopkomen van het rationalisme, in al de verscheidenheid zijner vormen, te voorzien.

„On peut donc s'attendre à une détérioration sensible du protestantisme en Allemagne, à une recrudescence de rationalisme sous toutes ses formes de *libéralisme*, de mauvaise théologie toute imprégnée de subjectivisme. Serait-ce peut-être parcequ'ils pressentent ce résultat, que les clergés latitudinaires de Génève, Berne, Zurich, etc., témoignent à l'heure qu'il est tant de sympathies pour la cause du roi Guillaume? Mais à coup sûr, les chrétiens fidèles à l'Evangile ne peuvent pas s'associer à ce chant de triomphe, et ils doivent, bien au contraire, s'en humilier et redoubler de fermeté et de vigilance."

---

a) Hier o. a. blijkt dat de schrijver van de, naar het schijnt, niet altijd onbillijke klagten der Lutheranen in de geannexeerde landen berigt heeft.

Niet slechts de verergering van een *vrijzinnig* protestantisme, een erger gevaar is er. De ontaarding van het *evangelisch* protestantisme staat voor de deur.

„Non-seulement ce qui est mauvais dans le protestantisme va encore empirer, mais il est à craindre que ce qui est encore sain et vivant ne s'affaiblisse, ne s'affadisse, ne s'affaisse. Cette appréhension n'est-elle pas fondée, quand on voit que, même du sein de *l'orthodoxie allemande*, de la bouche de tant de pasteurs et de professeurs *qui passent pour évangéliques*, il ne s'élève aucune protestation contre cette guerre *si odieusement prolongée?* Loin de là, ils s'accordent à prêcher la guerre sainte (la guerre d'extermination contre la France). Ils n'ont pour le roi Guillaume que des paroles d'encouragement et d'adulation!"

Dit laatste woord moge op enkelen toepasselijk zijn; tegen niemand zou ik het durven uitspreken; van verre weg de meesten zou ik dergelijk vermoeden, als lasterlijk, verwerpen. Maar *meêgaandheid*, zoo al niet lofspraak (waar een *Gij moogt niet!* vereischt werd) acht ik betreurenswaard. En dat bijv. de *Kreuzzeitung*, in 1870, even als in 1866, den oorlog met een *heiligen krijg* tegen de *Amalekiten* scheen te vergelijken; dat ze (in haar reageren ter aanblazing van den volkshaat, tot vóór onze tijdrekening) zelfs den feestredenaar der Berlijnsche Academie achter zich liet 1), dit is een laakbaar bedrijf. Ten bewijze hiervan zou reeds het ééne artikel met de karakterteekening van de Fransche Natie meer dan genoeg zijn. 2)

1) N. 48. 2) P. 141.

VARIA.

*** *De dichter* SEBALD RAU.

In het *Volksblad* v. 15 Maart leest men:

„De naam van Sebald Rau verlevendigt bij mij de lang vervlogene jaren mijner jeugd. Na in de ouderlijke woning dikwijls met ingenomenheid de namen der bekwaamste studenten gehoord te hebben, in het vooruitzicht van het volgende jaar student te worden, woonde ik op het luisterrijke feest bij de opening van den zesden halven eeuwkring sedert de stichting van de academie, de promotiën, die op buitengewoon plechtige wijze *more majorum* plaats vonden. Zeven studenten uit onderscheidene faculteiten viel die eer te beurt. Sebald Rau, die niet minder de geliefde leerling van Bake was geweest in de studiën der klassieken, als die van Kemper en van Assen op het gebied der rechtsgeleerdheid, behoorde onder dat zevental, en de roem van zijne luisterrijke verdediging was wel geschikt, om het hart van toekomstige studenten te treffen.

Later is oók de naam van Sebald Rau meermalen door mij gehoord, wanneer een hoogleeraar in de rechten of in de letteren moest benoemd worden; — als rechterlijk ambtenaar is hij met zijnen vriend van der Brugghen de rechtbank van Nijmegen lang tot sieraad geweest, en zoo hij thans slechts nu en dan in een gedicht zijne gevoelens uitstort, zoo ademt toch al wat hij schrijft den edelen geest, die hem ten allen tijde bezielde, in den klassieken vorm van een kweekeling van Bake en van Assen."

Niemand die den aard kent onzer vriendschapsbetrekking, sedert het begin van den Academischen leeftijd tot op dezen dag, zal de onverwijlde overneming misprijzen van deze regtmatige hulde, welke, regtstreeks van mij gekomen, bij hen die met onzen te weinig bekenden landgenoot onbekend zijn, de verdenking van partijdige vooringenomenheid niet zou hebben ontgaan.

⁂ Natie en Parlement. — De zienswijze van Thorbecke *over de constitutionele Monarchie*, met de hem eigen aphoristische zinrijkheid, in de *Narede der Parlementaire Redevoeringen* zamengetrokken, is en wordt thans, natuurlijk! bij het naderen der *Verkiezingen*, het onderwerp van velerlei kritiek.

Een volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band tot de kiezers!*

De thorbeckiaansche juistheid van uitdrukking veroorlooft niet het woord *eenige* te beschouwen als ingeslopen pleonasme.

Van *le mandat impératif* heb ik een afkeer; doch evenzeer van te behoedzame zwijgenstaktiek. De kiezer moet bekend zijn met de *meeningen* van den kandidaat, over hetgeen *actueel* belang heeft; bovenal met zijne *beginsels*, over hetgeen *altijd* aan de orde van den dag is.

„*Les opinions connues* du candidat lui laissent toute sa liberté, tandis que *le mandat impératif* la lui ôte." — Dit woord van een voortreffelijk publicist zou, schreef ik in 1864, een gepast motto zijn als waarborg voor doeltreffende uitoefening van kiesbevoegdheid.

Zonder eenigen band tot de kiezers, als *zinspreuk*, in tegenstelling met den zedelijken band dien het verleende vertrouwen oplegt, is (zoo er niet verandering van *terminologie* voorafgaat) wegcijfering van het *constitutioneel* gouvernement. Van *representatieven* staatsvorm kan evenmin spraak zijn.

Er is dan een *usantie*, op *neo*-nederlandschen trant, waardoor de weg gebaand wordt naar *ministeriële*, in stede van *landsvaderlijke* AUTOCRATIE.

⁂ DE VERKIEZINGEN VAN 1871.

Wat zal *nu* het *shibboleth* zijn?

Hetzelfde. Zoolang de *kwaal* voortduurt, laat men den eisch van het *geneesmiddel* niet los. *Semper idem.*

Onder dit *idem* moeten wij, om het halsstarrige der regtsweigering, dunkt mij, de onmisbaarheid van *censusverlaging* in het oog houden.

Eenerlei strijd in tweederlei vorm.

Zoowel *A.* 194 der Grondwet als de *financiële grenslijn* van de kieswet zijn, *ter bestendiging van gewetensdwang*, het *kruidje-roer-me-niet* der wederpartij.

N° 77. 22 Maart 1871.

Confidentieel advies wordt mij, reeds nu, over de VERKIEZINGEN gevraagd.

Erkentelijk ben ik voor het vertrouwen dat in de brieven doorstraalt. Doch *afzonderlijke* beantwoording is mij ondoenlijk. Ook stelt niemand meer dan ik op *publieke* behandeling der publieke zaak prijs.

Van het *eerstdaags* stellen van kandidaten is spraak.

Dit zou ik hoogstbedenkelijk achten. Aan de keus van *personen* moet vernieuwde constatering van eigen eensgezindheid, in *beginsels* en in *gedragslijn*, voorafgaan.

Vrij duidelijk wordt gezinspeeld op een niet weder inkiezen van hen die geacht worden vertegenwoordigers der Christelijk-historische rigting.

Ik zou dit, voor als nog, niet durven aanraden.

Eerlang zal ik de redenen mededeelen waarom mij dergelijke strengheid, al kon zij op constitutionele gronden worden gemotiveerd, voorbarig schijnt.

Met Thorbecke te schermutselen, over het vele dat men zou willen verrigten, is tijdverlies. Hij is de man niet om zich te laten dwingen. Minder dan ooit nu, vermits hij, zelfs door zijne tegenstanders (door de felste misschien vooral) niet kan worden gemist. Op kalme discussie is weinig kans en de oppositie is, met terugblik op eigen ministeriële werkeloosheid, niet ontvankelijk in scherpe berisping.

Bestrijding van Thorbecke is vooral nadeelig, in zoo ver zij een voorwendsel, ter vermijding van zelfonderzoek en van *principiële partijformatie*, aan de hand geeft.

„Sedert 1848 is er, op politiek terrein (wanneer men de christelijk-historische rigting die dáár niet in tel was, uitzondert) eigenlijk geen strijd van beginsel geweest. Vrijzinnig was iedereen. Voor of tegen *Thorbecke?* was de telkens terugkeerende vraag, die zich onder de meer wetenschappelijke titulatuur *liberaal* of *conservatief?* op zeer transparente wijs verschool.

Deze vereenzelviging, jaren lang, van *politieke* en *persoonlijke* quaestie, is een hulde die, door volgeling en tegenstander beiden, hetzij gaarne,

hetzij tegen wil en dank, aan de uitnemendheid van dien éénen, van den begaafden leider, of van „den kwaden man", gebragt werd.

Doch het valt niet te ontkennen dat deze *thorbeckophobie* of *thorbeckomanie* een zeer wezenlijk beletsel voor *serieuse* behartiging van de volksbelangen geweest is.

De ernst der tijden gedoogt niet dat elk vraagstuk nog langer aan persoonlijke ingenomenheid of antipathie ondergeschikt zij.

Jaar op jaar wees men te vergeefs op de wenschelijkheid eener oppositie met hooger beginsel in verband.

In geheel Europa, en ook bepaaldelijk hier te lande (zelfs voor den kortzigtigste is het nu zigtbaar), komen vragen op den voorgrond waarmeê zijn of niet-zijn van godsdienst, regt en zedelijkheid op het spel is; vragen waarbij de onderscheiding van catholieke of protestantsche, of liberale, of conservatieve, ja zelfs van thorbeckiaansche of anti-thorbeckiaansche partij op den achtergrond raakt." *a*)

Lang reeds kon worden bespeurd wat thans aan iedereen in het oog valt. Thorbecke is, met betrekking tot zijn eigen standpunt en arbeid, *conservatief*.

„De tijd is welligt niet ver af," leest men in een onzer christelijke weekbladen, „dat *de heerschappij van Thorbecke door de geloovigen als een weldaad zal worden betreurd*, tegen de, als God het niet verhoedt, onvermijdelijke heerschappij van hen die het beginsel der volkssouvereiniteit, openlijk en consequent, in staat, kerk en school doordrijven." — Eene gansch niet hersenschimmige vrees! Wij zijn naar dergelijk Ministerie op weg. Vergelijkenderwijs is ook Thorbecke conservatief."

a) Vijf jaren geleden geschreven. *Ook thans bruikbaar.*

Het woord van den hoogleeraar Buys, in het voorjaar van 1869: „Indien veldheer en leger gescheiden zijn, 't is omdat *alleen de veldheer* stand hield" geldt enkel, of vooral, van *de parlementaire sfeer*.

Dáár stond ik, na den dood van *Koorders* en het vertrek van *Keuchenius*, bijkans alleen.

Dáár. Edoch, in onze periodieke drukpers, door geloofsverwantschap, met de kern eener *christelijk-protestantsche Natie*, vereenzelvigd, had ik onwaardeerbaren steun.

Ten gevolge van onzen parlementairen toestand, werd en wordt *die* periodieke drukpers, als of zij geen beteekenis had (zoolang de Stembus niet in het gezigt is) *geignoreerd*.

Dit laat zich begrijpen. Desniettemin mag het wel eens (*ridendo dicere verum quis vetat?*) worden *gepersifleerd.*

Hier is een meester in deze kunst; een getuige, die van partijdigheid of overdrijving niet kan worden verdacht; want veeleer vreest hij *van mij*, dat ik somtijds door het vergrootglas der welwillendheid zie. Zelf intusschen stelt hij de kleingeestigheid eener geveinsde en dientengevolge dubbel belachelijke minachting ten toon.

„Er zijn in Holland groote kringen, waar men zich vrij wat op ontwikkeling en belezenheid laat voorstaan, en waar des niet te min de litteratuur, bij welke de heer Groen kracht zoekt en medewerking vindt, of geheel en al onbekend is, of alleen als bron van vermaak beschouwd, of hoogstens ter wille der kuriositeit bij gehouden wordt. Wie neemt daar in vollen ernst notitie van tijdschriften of weekbladen als de *Heraut*, *de Wekstem*, *de Hoop des Vaderlands*, *Christelijke Stemmen*, *Stemmen voor Waarheid en Vrede*? Wie gelooft er dat de predikant de Liefde een merkwaardig man is geweest, of de afgescheiden predikant Donner talent heeft? Wie dat een ongenoemde, op aansporing van Ds. Heldring, belangwekkende politieke overzichten schrijft, of menige bladzijde van Dr. Bronsveld de moeite der kennisneming meer dan loont, of de epitheta *doorwrocht* en *meesterlijk* beurtelings van toepassing zijn op de opstellen van Dr. Kuyper? Doch de heer Groen, die zelfs met ingenomenheid gewag maakt van 't geen hem aantrekt in de beschouwingen van Mr. Buys of de brochures van Dr. A. Pierson, zijne *tegenvoeters*, neemt ook van al die bladen en al die tijdschriften kennis, spreekt redakteuren en medewerkers door zijn lof moed in, en acht zich door hunne welbespraakte instemming met zijne denkbeelden ten slotte meer gebaat dan door de aanzienlijke, maar zwijgende en naar het *doen door laten* overhellende sympathie van mannen als de heeren Beets en de la Saussaye. Wil dat zeggen, dat er in 't geheel geen kaf onder het koren loopt? Wij durven integendeel beweren, dat de heer Groen in den regel te gul is met het uitdeelen van prijzen, en eene aanmoediging gelijk de zijne strekken moet om ijdelheid te kweeken... Doch aan den anderen kant staat het vast, dat uit die *politico-theologische litteratuur* voor hen, die van dergelijke kwestiën werk maken, veel te leeren is, en zij in hare soort van minstens even veel talent getuigt, als in meer wereldsche of wetenschappelijke tijdschriften, *de Gids*, *de Tijdspiegel*, *de Letteroefeningen*, *de Nederlandsche Spectator* enz. aangetroffen wordt. Zelfs op het gebied van den humor is zij niet altijd ten achter, en somtijds is haar satire van eene fijnere soort."

Een bondgenootschap in elk opzigt onwaardeerbaar, dat mij vooral, om het uiterst moeijelijke mijner geisoleerde

betrekking tegenover onze vrienden in de Tweede Kamer van nut geweest is.

Nauwelijks had ik zelf, bijkans onmiddelijk na den afloop van het debat over de motie omtrent het onderwijs (Dec. 1869) kunnen schrijven wat in *de Heraut* stond:

a. Onze vrienden steunden te veel op de conservatieven. Ook de voorsteller der motie, door hen in een opzettelijke toespraak toe te roepen, dat zij daarom het vrije onderwijs steunden, wijl ze dat onderwijs *op den grondslag van Godsdienst en Christendom* wilden. Dit achten van de conservatieven als zoodanig, als *politieke rigting*, is onwaar. Staat het vast, dat het geschil in den schoolwetstrijd juist over de echte of verwaterde beteekenis van het woord „Christendom" loopt, dan voegt ons de erkentenis dat de conservatieve partij het volksonderwijs op den grondslag van het geopenbaarde Christendom *niet* wil. De schoolwet zelve, en de jaren lange debatten over deze kwestie, ontslaan ons bij deze stelling van elk betoog.

b. De heer van Lynden uitte zich voorzichtiger, en sprak van een *meegaan* der conservatieven met hem, doch om, aan het slot zijner rede, in het voorstel-Heemskerk zijn veldheerstaf te begraven. Dat voorstel, als blijk van conservatieve welwillendheid voor den toenmaligen Minister van Eeredienst aanlokkelijk, mocht thans door den leader onzer richting in de Kamer niet op den voorgrond zijn geplaatst. In elke ministeriële combinatie verliest de staatsman iets van zijn *zelfstandigheid.* De heer van Lynden had, om den aard der combinatie, nog meer van zijn *zelfstandigheid* laten binden dan in den regel geschiedt. Maar een eerste eisch van parlementaire frischheid is dan ook, dat men uit die combinatie losgeraakt, zich door dat antecedent niet binden late. Weer als kamerlid optredend, verzwakt men zich zelf, door de ministeriële beperking van *zelfstandigheid* te laten voortduren. Vooral waar art. 23 het shibbôleth is tusschen de conservatieven en ons, was deze adhaesie aan Heemskerk's voorstel hoogst bedenkelijk.

c. Onze leden hebben hun kracht te veel *in*, te weinig *buiten* de Kamer gezocht. Vooruit kon ieder weten, dat van de liberalen voor als nog geen, van de conservatieven ditmaal niet dan een zeer dubbelzinnigen steun te wachten was. Buiten de Kamer daarentegen was hun kracht onberekenbaar groot. Ze hebben de krachtige opwekking, de warme geloofsovertuiging, en de talrijkheid onzer geestverwanten *of niet of te zwak* op den voorgrond gesteld. Aan het hoofd der richting buiten de Kamer, hadden ze den indruk van even zoovele veldheeren, met een leger achter zich, gemaakt: nu waren ze te veel slechts leden der Kamer.

Eilieve! zeide ik toen en zeg ik thans: „Wat dunkt u van dergelijk *op staanden voet* geschreven kritiek?"

Velen zijn met mij dankbaar geweest voor de verontwaardiging van Dr. Bronsveldt over de misvorming der volkshistorie. — „*Ons volk kent zijn verleden niet meer.* Hoe langer hoe minder is het geslacht, dat de scholen bezoekt, bekend gemaakt met het waarachtig karakter van onze geschiedenis, met het verband tusschen de Hervorming en de wording van onze nederlandsche natie. De ernstige gestalte van den *geloofsheld* Willem van Oranje wordt teruggebracht tot de proportiën van een moderne demokraat, die dweept met de vage begrippen van vrijheid en verdraagzaamheid." 1)

Niet als of wij zouden achten dat deze *geloofsheld* voor theologische spitsvindigheden in de bres stond. Het tegendeel is overbekend. In dezelfde zinsneê, waar van *gereformeerd* bloed spraak is, heeft Dr. Br. (wijzende op de *groote beginselen der hervorming*) zich tegen dit misverstand gevrijwaard. 2)

Hij beweert, niet dat Willem I aan den leidband van *Datheen* liep, maar wèl dat hij, tegenover ultramontanisme en vrijgeesterij, *geloofsheld* en *martelaar* is geweest.

Indien vele *Nederlanders*, op de staatsschool opgevoed, niet weten welke gedachte Wilhelmus van Nassauwen (in 1568, en daarna, en bij toeneming, tot aan het *Mon Dieu, mon Dieu, aye pitié de ton pauvre peuple!*) bezield heeft, kan het hun door *buitenlanders* worden geleerd.

Inzonderheid door den voortreffelijken Noord-Amerikaan, Lothrop Motley, die een groot gedeelte van zijn leven aan de wegslepende voorstelling der verdiensten van dezen, door laster en ook door averechtschen lof, miskenden Vader des Vaderlands besteed heeft.

Merkwaardig is het oordeel over Motley van GUIZOT, zelf historieschrijver en meester in de historische kritiek.

---

1) Blz. 188.

2) „Onze jeugd weet niet meer, dat het niet alleen „Neêrlandsch" maar ook „gereformeerd" bloed was, dat onze „vaderen door de aderen" heeft gevloeid, en dat de groote beginselen der Hervorming het aanzijn hebben gegeven aan den Nederlandschen Staat. *Dat is uwe ergste zonde, o liberalen*, dat gij scholen hebt gesticht, waarin niet alleen de Bijbel maar ook onze nationaliteit is verloochend."

Vooral omdat hij, niet slechts de nauwkeurigheid der bestudering in het licht stelt, maar tevens doet uitkomen hoe hartstogtelijke bewondering voor den Prins van Oranje onschadelijk is, om de openhartigheid waarmeê de schrijver aan zijne nobele sympathie den vrijen loop laat. Vermits zij aldus èn de belangstelling in het werk verdubbelt, èn onze dankbare liefde voor den man, wien het niet mogelijk geweest is koel aanschouwer te blijven van de worsteling voor gewetensvrijheid tegen spaanschen en roomschgezinden dwang. „En retraçant cette tragique et glorieuse histoire, M. Motley a porté dans son travail deux grandes qualités, la *science* et la *passion;* il a profondément étudié les faits, et en les racontant il a ressenti, avec une ardeur sincère, toutes les émotions qu'ils pouvaient susciter dans une âme sympathique et généreuse."

La science. — Ernstige *studie*, ook der in onzen leeftijd geopende bronnen.

„De nos jours seulement, les événements et les hommes de cette époque ont été mis en pleine lumière et peuvent être bien compris.

Depuis trente ans, des sources nouvelles se sont ouvertes de toutes parts: en Espagne, en Hollande, en Belgique, en France, les archives ont été fouillées, les correspondances, les mémoires, les documents originaux, ont été recherchés et livrés aux curieux de toute sorte, savants ou oisifs.

Tous ces travaux ont inondé de lumière l'histoire de cette époque, et nous pouvons assister aujourd'hui au spectacle du XVIe siècle, presque comme si les acteurs étaient là, agissant et parlant devant nous.

A tant de documents dont le public était déjà en possession, et après les avoir soigneusement exploités, M. Motley en a lui-même ajouté de nouveaux; il a séjourné longtemps en Europe, particulièrement en Hollande, en Belgique, en Allemagne; il connaît les lieux; il a visité les théâtres des événements; il a fouillé dans les bibliothèques, dans les archives, dans les collections de manuscrits; il rend compte dans sa préface des sources d'informations, jusque-là inconnues, où il a puisé, des bienveillants appuis qu'il a rencontrés, des résultats qu'il se flatte d'avoir obtenus, et la lecture de son ouvrage confirme pleinement, quant à sa profonde étude du sujet, la confiance qu'inspire, au premier aspect, le simple exposé de ses travaux."

La passion. — Bij deze zeldzame degelijkheid van studie komt luid uitgesproken *voorkeur.* De hartstogtelijkheid van een pleitbezorger misschien, maar van den zoodanigen die

zich, van hart en ziel, vereenzelvigt met den klient, en, zoo hij al somtijds in vooringenomenheid te ver gaat, nooit de waarheidsliefde ter zij stelt.

„A la *science* M. Motley joint la *passion*. Protestant et républicain, il porte à son sujet, aux destinées de la Réforme et de la République hollandaise, un intérêt ardent. Libéral sincère et honnête homme, il s'indigne, comme s'ils étaient d'hier, contre les attentats dont la liberté religieuse et politique a eu tant à souffrir, il y a trois siècles, dans un pays lointain et étranger à sa patrie. Il s'attache et se complaît à flageller les auteurs de ces violences faites à l'âme et de ces souffrances infligées à la vie humaine. Il porte la même ardeur dans son admiration pour les défenseurs de la cause libérale et protestante; autant il déteste Philippe II et le duc d'Albe, autant il aime Guillaume d'Orange; il le raconte, il le commente, il l'explique en homme personnellement intéressé dans sa destinée et sa gloire; Guillaume le Taciturne n'est pas seulement pour lui un héros; c'est *son héros*. Trop bien instruit pour méconnaître et trop véridique pour taire les faits reprochés à ce prince, loin de les éluder, il s'y arrête, les examine, en scrute tous les détails, en avocat convaincu de l'excellence de sa cause et décidé à la soutenir sans réserve."

Het pleit (aldus eindigt Guizot zijne vermelding van dit historisch gedenkteeken) is gewonnen, al wordt niet, in elke bijzonderheid, de van lofwaardige geestdrift gloeijende pleitmemorie beaêmd.

„Ce parti pris si tranché, ce sentiment si arrêté et si vif enlèvent à M. Motley, habituellement, l'apparence et quelquefois la réalité de cette équité historique qui, de nos jours, n'est souvent que du scepticisme ou de l'indifférence; il ne s'applique pas à pénétrer dans les rangs et dans les coeurs ennemis pour les comprendre et les décrire avec une impartialité scrupuleuse; il développe avec complaisance les faits et les scènes propres à susciter dans l'âme de ses lecteurs les sentiments dont il est lui-même animé, et il ne donne presque jamais, à l'autre face des événements et des hommes, autant de place et de couleur. Mais ce caractère de l'ouvrage frappe au premier coup d'oeil et empêche le lecteur de se livrer sans réserve à l'auteur. Et deux mérites s'élèvent bien au-dessus de cette imperfection trop apparente pour être périlleuse: *le livre est vrai et aussi attachant que concluant; c'est un grand plaidoyer historique en faveur de la liberté religieuse et politique; la cause est évidemment bonne et gagnée, quoiqu'on puisse dire de la passion du rapporteur.*"

Sedert geruimen tijd bijkans uitsluitenderwijs met bekommernis starend op de gebeurtenissen van onzen leeftijd, zou

het mij niet voegen over den verderen arbeid van Lothrop Motley iets in het midden te brengen. Wèl betaamt het elken Nederlander, die het *christelijk-protestantsch* karakter van onze historie waardeert, zich met erkentelijkheid te verblijden dat zoodanig een vriend van Nederland en Oranje, die, even als *Prescott* en *Macaulay*, in de oude en nieuwe wereld gezag heeft, niet slechts zijn moeijelijken arbeid onverdroten tot aan het Twaalfjarig Bestand voortgezet heeft, maar, ook thans nog, uit de stormen der diplomatie in ons midden aangeland, met zeldzame volharding en voortreffelijke besteding van het *otium cum dignitate*, de afgebroken taak weder opvat.

VARIA.

P. S. Vreesselijk zijn de tijdingen uit *Parijs*. Waarschijnlijk het *begin* slechts van hetgeen men, waar de Pruissen niet meester zijn, kan te gemoet zien.

Een thema waarop, ten nadeele van het *Fransche Volk*, wederom menigerlei variatie zal worden gespeeld.

Vergun mij echter de vraag: Zou het, in dergelijken zamenloop van wederwaardigheden als Frankrijk, sedert half-Julij, ondergaat, bij andere Natiën beter gesteld zijn? is hier enkel het *volkskarakter* en niet de *revolutie-geest* in het spel?

Was het in 1848, te *Berlijn*, te *Frankfort*, te *Weenen* enz. veel rustiger dan te Parijs?

Ligt de verdienstelijke zijde der Bismarcksche politiek niet juist hierin dat, op napoleontischen trant, de opkomst van *het roode spook* in Pruissen een tijd lang gesmoord is?

Voorts gelieve men, ook nu vooral, te letten op de tegenstelling van de gedragslijn van den geniaal-*gewaltigen* staatsman, met hetgeen GUIZOT, in het belang van Europa zoowel als van Frankrijk, raadzaam zou hebben gekeurd (zie hierboven p. 136.)

Ik wil de mogelijkheid (liefst, voor als nog, zelfs de *waarschijnlijkheid*) niet betwisten, dat men (volgens Dr. Fabri) heeft gedaan wat men *niet gewild heeft;* maar, behoudens nader inlichting, zal, ook aan den aanstaanden historieschrijver, de vraag niet ten kwade kunnen worden geduid: „Is het ongeoorloofd te *vermoeden* dat, op het voetspoor der Mogendheden, in 1792 en daarna, *het uiterste van verwarring* begeerlijk voorkwam? Een *desperate* toestand, zoodat de interventie der Duitsche legers gezegend redmiddel zijn zou?

N• 78. 25 Maart 1871.

Tegen Thorbecke, wegens de schraalheid van zijn program, heftig te polemizeren is, in tweederlei beteekenis, *ondankbaar* werk. Ondankbaar, omdat men hem veeleer behoort te danken dat hij, wegens de slapheid van het door hem geschapen kabinet, deerlijk teleurgesteld en misschien vertoornd, *zelf* de taak weder opvat. Ondankbaar vooral, omdat al dit ijveren de moeite niet in het allerminste beloont. Het stuit af op den aard der omstandigheden, op de niet-ontvankelijkheid der (vroeger zelf niet zeer *actieve* en *productieve*) drijvers, of op de sedert lang overbekende onverzettelijkheid van den geboren dictator.

Nuttiger zou ik achten (ter waardeering van den aard en de eischen van een constitutioneel gouvernement en voor een juist begrip van Thorbecke's loopbaan en invloed) de overdenking en bespreking zijner *Narede* op de *Parlementaire Redevoeringen*. Meesterstuk van kernachtig betoog; het merkwaardigste, zou men bijkans kunnen zeggen, zijner altijd merkwaardige geschriften.

Voor dien arbeid eene bijdrage te leveren is mij ondoenlijk, om de reeds te groote menigvuldigheid der beschouwingen waarin ik van lieverlede ben gewikkeld. Dubbel gaarne verwijs ik naar een opstel, waarin, ondanks het diametraal verschil van staatsregtelijk beginsel, veel voorkomt, uitnemend, en dat ik, uit een *historisch* standpunt, beaêm.

Een drietal artikelen in *het Noorden*. Met het opschrift *Thorbecke. Over de Constitutionele Monarchie.*

Gewigtig, ook als oplossing van menig thorbeckiaansch *effatum*, dat tot dus ver raadselachtig scheen.

Onder anderen zal men daaruit kunnen ontwaren hoe het schier ongelooflijke van den eisch eener Volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band met de kiezers* desniettemin een karaktertrek is, onmisbaar voor Thorbecke's ideaal van de *Constitutionele Monarchie.*

Den 21 Maart is *de Duitsche Rijksdag* geopend.

Hoogstbelangrijk is, ter waardeering van het tot stand gekomen feit, een stuk dat *l'Indépendance*, van denzelfden dag, uit *les Papiers secrets de l'Empire* ons meêdeelt. Namelijk het rapport van *Drouyn de Lhuys*, minister van buitenlandsche zaken, aan Napoleon, in Julij 1866, over het plan van Prins Bismarck ter *reorganisatie van het Duitsche Rijk*.

Daar leest men:

„Les satisfactions effectives données au sentiment unitaire et national des populations sont telles que ce projet, en paraissant ménager les puissances distinctes, fonde en réalité l'unité la plus absolue du pouvoir et la concentration de toutes les forces de l'Allemagne.

Aussi ce plan n'a-t-il pas été combattu au nom de l'intérêt national. Des défiances contre la sincérité de M. de Bismarck se sont fait jour, mais sa combinaison en elle-même a été accueillie par les populations, surtout celles de l'Allemagne du Nord, comme la réalisation de leurs voeux dans la mesure du raisonnable; et les résistances, venues uniquement des princes qui sentaient de quel coup ils étaient menacés, se sont produites timidement et lentement. Il n'y a pas eu, jusqu'à présent, de discussion franche du projet de réforme prussien; mais ce projet déposé en germe dans l'esprit des masses, entouré du prestige des armes victorieuses du roi Guillaume, est certainement destiné *à fructifier au grand profit de la Prusse.* On peut dire, dès aujourd'hui, qu'il est adopté par toute l'Allemagne du Nord; les petits gouvernements s'y sont résignés à l'amiable, les grands ont été dépossédés par voie d'exécutions militaires, et l'on a pu se convaincre à quel point la Prusse trouve dans les populations des auxiliaires prêts à faciliter son œuvre."

Zuid-Duitschland is zoo handelbaar niet. Evenwel alles behalve onoverkomelijk is het bezwaar.

„L'Allemagne du Sud est plus récalcitrante, mais il ne faut pas oublier qu'il y a là une opinion publique moins formée que dans le Nord. Les populations y sont routinières, plus soumises à leur dynasties locales, par des traditions que maintiennent à la fois l'influence de l'Autriche et celle de l'église catholique. Ces populations, plus naïves, plus adonnées à la vie simple et matérielle, sont assez réfractaires à l'esprit incisif et dissolvant de l'Allemagne du Nord; mais parmi elles-mêmes tout ce qui s'agite, tout ce qui parle, écrit et remue, *est déja gagné aux idées prussiennes*, sauf l'opposition qu'y font, à un point de vue particulier, les ultradémocrates et les révolutionnaires, nombreux surtout dans la région badoise. Toutefois, il n'y a pas lieu de croire que cette dernière classe

de gens doive opposer à M. de Bismarck des obstacles plus sérieux que M. de Cavour n'en a rencontrés en Italie de la part des Mazzini et des unitaires républicains."

Daarop volgt de beoordeeling van *het plan zelf.*

„A examiner le projet de M. de Bismarck en lui-même, on peut en tirer ces deux conclusions:

1° Il établit la *médiatisation effective* des souverains allemands;

2° Sous l'apparence du dualisme, il fonde en Allemagne *l'unité la plus complète.*

C'est ce que nous allons chercher à démontrer.

Le pouvoir fédéral institué par le projet est pourvu d'une autorité législative très-étendue: il suffit de lire la liste des matières qui doivent être de sa compétence pour voir que c'est là l'ensemble à peu près complet de celles qui constituent, dans tous les pays du monde, et sous toutes les formes de gouvernement, l'objet de la législation usuelle.

Ce pouvoir est confié à deux organes: une *Diète fédérale*, qui sera censée la continuation de la Diète actuelle transformée, et une *représentation nationale* issue d'élections directes par le suffrage universel.

Dans la Diète, de même que dans le Parlement, les décisions sont prises à la majorité des voix, ce qui annule toute opposition des minorités. Or, soit par le nombre de sa population, soit par le poids de son influence sans rivale, *la Prusse est assurée dans l'une et l'autre assemblée, d'une majorité inébranlable.*

Il ne sera donc jamais question d'une *résistance aux idées prussiennes*, et les seuls tiraillements qui pourront se produire dans le double organisme fédéral, sont ceux qui seraient nés, en Prusse même, entre le gouvernement et les partis, ou bien entre les diverses fractions de l'opinion publique. Le gouvernement prussien aura à sa disposition un jeu très-commode pour neutraliser l'une par l'autre, en cas de besoin, l'action fédérale au centre, et l'action populaire chez lui. Si la Diète ou le Parlement fédéral venaient à le gêner, il pourrait toujours les accuser de vouloir le *majoriser*, chose inacceptable pour une grande puissance, et de dépasser la limite assignée aux pouvoirs fédéraux, légalement renfermés dans la sphère des intérêts économiques. Il lui suffirait donc de prétendre qu'une question a un caractère politique pour la soustraire à la compétence fédérale. D'un autre côté, il est bien évident que la Prusse serait seule en état d'invoquer efficacement, contre le pouvoir central, le droit de son indépendance souveraine; de la part des autres, même de la Bavière, une telle prétention serait illusoire. De même, vis-à-vis des difficultés intérieures, *le gouvernement prussien* sera toujours en mesure de faire valoir l'intérêt supérieur du peuple allemand, la volonté de la *grande nation* en contradiction avec celle de la *nation restreinte.*

Le cercle des attributions du *pouvoir fédéral*, bien que limité à l'ordre économique en théorie, aura, dans la pratique, assez d'élasticité pour qu'il soit loisible d'y comprendre toutes les affaires que le cabinet de Berlin voudra y faire entrer. Celui-ci aura donc dans sa main, d'une manière permanente, et jusque dans le détail des questions de chaque jour, *ce double levier, dont il a fait sortir sous nos yeux des résultats si considérables, et, pour beaucoup de monde, si inattendus.*"

De slotsom is dat Pruissen het overige Duitschland *ingelijfd* heeft.

„Pour comprendre, en effet, ce qui se passe de l'autre côté du Rhin, il ne faut pas perdre de vue les deux puissants courants qui règnent en Allemagne, souvent parallèles, mais non encore confondus: le courant de *l'unitarisme* et celui de *l'ambition prussienne.* Le cabinet de Berlin a exploité avec une rare persévérance et un merveilleux succès les avantages que lui procure la simultanéité de ce double ordre d'idées, en dehors duquel il n'y a rien de vital en Allemagne. Il a accaparé les *tendances germaniques*, en présentant la Prusse comme seule capable de les diriger et de les mener à bien, et il a légitimé les *convoitises prussiennes* en les couvrant du nom de patriotisme allemand. C'est ce qui, entre autres choses, distingue la question allemande de la question italienne: le Piémont n'avait ni la volonté, ni le pouvoir d'absorber l'Italie; la Prusse, plus puissamment organisée, est en état d'absorber l'Allemagne, de la *prussianiser.*

Elle le veut avec toute son énergie, l'Italie *une* n'est pas le Piémont; c'est un nouvel Etat; l'Allemagne *une* sera la Prusse agrandie, et non la Prusse disparaissant dans le *germanisme.*"

Annexatie op colossale schaal! — Voor de Zuid-Duitsche leden van den Rijksdag zal de lezing van dit meesterlijk gestelde Rapport, juist ter snede openbaar gemaakt, zeer belangwekkende lectuur zijn.

In de openingsrede heeft de Keizer met nadruk doen uitkomen dat het Duitsche Rijk binnen den kring van *eigen zelfstandigheid* en *eigen aangelegenheden* beperkt is.

Niet onbelangrijk zou het zijn te vernemen *tot hoe ver* (volgens het thans vigerend NATIONALITEITSBEGINSEL) *deze kring zich uitstrekt.*

Vrede. *Welk* een vrede!

Vrede *met* Frankrijk? Vrede *in* Frankrijk?
Op Caïns wegen is geen vrede te vinden. 1)

1) „Ich fürchte dasz Preussen die Wege *Frankreichs*, die Wege des *Bonapartismus* betritt. Deutschland bedarf andere, bessere Sicherheiten. Diese halte ich nur für möglich, wenn es sich an der innern Constituirung Frankreichs dadurch betheiligt, dasz es den armen Frankreich zu einer soliden, Vertrauen verdienenden Obrigkeit verhilft, mit der ein dauerhafter Friede möglich ist. Caïn fragte: „Soll ich meines Bruders Hüter sein." *Auf Caïns Wege ist kein Friede zu finden.* Zie p. 112.

Reeds vóór Guizot (zie p. 213) hebben onze eigen geschiedkundigen in huldebetoon aan Lothrop Motley gewedijverd. In 1857 zag de eerste aflevering der voortreffelijke vertaling 1) het licht. Met een Inleiding van den begaafden en voor Motley steeds, met de schatten van het Rijks-Archief en van eigen vernuft en geleerdheid, hulpvaardigen Bakhuyzen van den Brink. — Ook daar vindt men aan de belangrijkheid van het werk en aan de liefde van den schrijver voor ons land een treffend huldebetoon.

Althans voor Nederlanders heeft de arbeid van Motley dien van Prescott in de schaduw gesteld.

„De beroemdste historieschrijver van de nieuwe wereld, W. H. Prescott, kondigde in het vorige jaar reeds het boek aan, waarvan den lezer hier de vertaling wordt aangeboden. In de voorrede zijner Geschiedenis van de regering van Filips II beklaagt hij zich, dat hij den opstand der Nederlanden, die wel eene afzonderlijke en op haarzelve staande beschrijving had verdiend, slechts als eene episode in zijn werk had kunnen inlasschen. „Maar," vervolgt hij, „met blijdschap verneem ik dat zulk eene geschiedenis — zoo zij niet „zelfs de uitgave van mijnen arbeid nog voorafgaat — verwacht kan worden „van de pen van onzen voortreffelijken landgenoot J. Lothrop Motley. „Ten einde te beter in zijnen arbeid te slagen, heeft hij zijn verblijf op„geslagen in de nabijheid van het tooneel des verhaals. Niemand die de „gelukkige begaafdheden van dien geleerde, en de ernst, waarmede hij zich „aan zijne taak heeft toegewijd, weet te waardeeren, kan er aan twijfelen „of hij zal aan zijn belangrijk, maar moeijelijk onderwerp alle regt doen „wedervaren."

Die gunstige voorspelling van den beroemden Prescott is zoo ten volle bewaarheid, dat men zeggen kan dat zijn eigen werk, ofschoon de vrucht

1) Te 's Hage bij v. Stockum.

van grondige en veelzijdige studie, althans voor Nederlanders, geheel in de schaduw gesteld is door dat van den man, wien hij met deze aanbeveling bij het publiek inleidde...

De Nederlanden zelf zijn het middenpunt zijner studie: de opkomst hunner republiek is zijn thema: voor het volk dat den opstand maakte voelt hij al de genegenheid eener oude bloedverwantschap en in het hoofd van dien opstand vindt hij, wat ook door Prescott niet onopgemerkt bleef, eene gelijkheid met, een voorbeeld van Washington.

Hij heeft voor Nederland levendige sympathie. Hij verafschuwt den Spanjaard. Hij vereenzelvigt zich met ons Volk.

Liefde voor de zaak heeft hem aan het schrijven gebragt; en hoe dieper hij in zijn onderwerp doordringt, hoe levendiger zijne sympathie; op de plaats zelve, waar de gebeurtenissen voorvielen, zijn de gebeurtenissen hem dierbaar geworden; hij heeft zich met het volk dat zoo groote dingen tot stand bragt, geidentiseerd en na lang denzelfden wrok tegen hunnen magtigen dwingeland te hebben gevoed, dien met hen in het jaar 1581 tot zijn vijand verklaard.

„*A la science*," schrijft Guizot, „M. Motley joint la *passion*." Het sterkste bewijs van hartstogtelijkheid is er. In onze gebreken zelfs heeft hij ons lief.

Ik zou bijna zeggen hij heeft ons zelfs in onze gebreken lief gekregen en het is eene aanbeveling voor de grondigheid zijner opvatting, dat hij de gebreken die aan onze deugden verwant zijn, als zoodanig heeft weten te erkennen en als noodwendige verschijnselen in de jeugd van ons volksbestaan op hunne waarde heeft weten te schatten.

Nog iets. Motley geeft in de voorrede een wenk omtrent de gelijksoortigheid der *revolutiën* van 1572, 1688 en 1776, tegenover DE *Revolutie.* — Bakhuyzen kon desaangaande een *sneer*, een glimlach in schrift, niet achterhouden. Nogtans Motley heeft m. i. gelijk.

Bij het naderen van de verkiezingen mogen wij Dr. Kuijper wel dubbelen dank brengen voor de verontwaardiging tegen den *schooldwang* dien de *Vereeniging voor Volksonderwijs* begeert.

„*Verplicht* onderwijs op zich zelf beschouwd zou zoo onverdragelijk niet zijn indien het onderwijs-zelf slechts goed ware te noemen.

Maar daar juist schuilt de fout en ligt de adder onder het gras: het

onderwijs, dat men verplicht maken wil, is op de leest van de thans vigeerende Wet geschoeid en naar hare beginselen gekonterfeit. Dat niet alleen, maar van de Schoolwet, gelijk zij door deze Vereeniging wordt uitgelegd en gehandhaafd.

Van deze Vereeniging weet men, dat zij opzettelijk is opgericht met het doel om een tegenwicht te vormen tegen het verzet, dat zich tegen de Wet openbaarde.

Krachtens haar oorsprong dus is zij de bestrijder, de tegenstander, de antipoda van dat verzet, maar daardoor ook even noodzakelijk de volbloed-handhaafster van die Wet, die voor geen harer consequenties terugdeinzen zal.

Wat die consequenties zijn, is bekend.

Vorming van het hart, wijding van de kern der menschelijke persoonlijkheid, opleiding tot alle christelijke deugden, in één woord, buiten Christus. Humaniteit zonder diviniteit. De invloed der kerk, gelijk we zagen, als geantiqueerd, voor goed afgewezen, en de wijding, die de volksleeraar, de onderwijzer, als priester aan zijn onderwijs geeft, uit elke andere bereikbare bron, maar niet uit Christus, geput.

Toch is, gelijk zoo dikwerf reeds werd aangetoond, humaniteit zonder diviniteit een onbereikbaar ideaal, een schaduwbeeld, dat den greep uwer vingeren ontvlucht, zoo dikwerf ge de hand er begeerig naar uitstrekt. En wat bij dit streven overblijft, als het schitterend maar onmogelijk ideaal in rook vervlogen is, is iets geheel anders dan humaniteit of veredeling van het hart, is niets minder dan de ondergang, het wegvallen, het verlies van het echt menschelijke, dat slechts plaats laat voor het onmenschelijke. Het verstand eenzijdig geslepen, maar in dienst der onbeteugelde, onbesnoeide tochten van het hart, tot een woeste diabolische kracht gemaakt in de hand van het egoïsme. Hard moge dit klinken, maar het is waar."

Voor uwe kinderen moogt gij, Vereenigingsleden! zoodanige opvoeding begeeren. Deswege zijt gij beklagenswaard en verantwoordelijk voor God. Doch wie geeft u, in het vrije Nederland, het regt om anderen te dwingen?

De vraag is niet: wie in godsdienstige of ongodsdienstige beschouwing gelijk heeft? Dit is de vraag: of, *waar de conscientie in het spel is, de een moet berusten in hetgeen de ander goed vindt?*

VARIA.

*** TERMINOLOGIE.

„De *vrije* school, de *neutrale* school, de *kerkelijke* school, de *secteschool.*

Laat ons, eer de stembus wordt heropend, en Dr. Lamping wederom aan de kiezers onderrigt geeft, herhalen wat, in zijn woordenboek, deze vierderlei titulatuur beteekent.

De *vrije* school is de staatsschool, waar de ongeloovige wetenschap, ter bestrijding van het Evangelie, *vrij* is.

De *neutrale* school is die, welke voor het Christendom boven elke geloofsverdeeldheid *partij kiest.*

De *kerkelijke* school is, niet enkel onze christelijk-nationale school, maar elke school, waar onderwijs en opvoeding met den eisch van een christelijk huisgezin en met het geloof aan de geopenbaarde waarheid overeenstemt.

De *secteschool* is de school der secte, waarvan reeds vóór achttien eeuwen bekend was dat zij overal tegengesproken wordt. De *secteschool* is elke school die niet met de *secteschool der Modernen* homogeen is.

*** PARIJS. Met het oog op de gebeurtenissen aldaar, geef ik, ditmaal zonder eenige weglating, het citaat waarmeê het vorig nummer eindigt. Als men let op de voorstanders van *plebiscit en bonapartistische restauratie*, heeft het misschien *le mérite de l'à-propos.*

„Is het ongeoorloofd te *vermoeden* dat, op het voetspoor der Mogendheden, in 1792 en daarna, *het uiterste van verwarring* begeerlijk voorkomt? Een *desperate* toestand, zoodat *terugkeer van Napoleon een weldaad en de interventie der Duitsche legers een gezegend redmiddel zijn zou?* een dienstbetooning, let wel! met den *Elzas* en *Lotharingen* niet te duur betaald."

*** NIETS OVER DE STEMBUS?

Liefst geef ik aan anderen het woord. Evenwel *iets* niet ongaarne.

Haast u in het arresteren van uw verkiezingsprogram!

Dit kan, met het oog op 1869, kort zijn.

Adhaesie, ondubbelzinnige herbeâming van hetgeen toen de vrucht geweest is van veeljarig overleg.

Haast u *langzaam* in het stellen van de candidaten! Haast u hiermeê *zeer* langzaam!

Ongaarne zou ik (althans tot ik beter ingelicht word) aarzeling ontwaren, in het herkiezen van een der mannen onzer keus.

Zelfs al meende ik dat, om den regel „*eenige* band tot de kiezers", strenge naleving van het constitutionele staatsregt dit toeliet of voorschreef.

Bedenk dat, hier te lande althans, *le droit coutumier* met de orthodoxie der toepassing in strijd is.

Vergeet vooral dit niet. Door zoodanigen ijver voor beginsel-vastheid, zou het doel geenszins worden bereikt. Integendeel. Het uitnemendste der gedachten-wisseling, dat is, meerdere aaneensluiting op *principiëlen* grondslag, zou, tot onberekenbaar nadeel van hetgeen door ons allen (naar ik mij vlei, ook door hen allen) bedoeld wordt, in *personaliteiten* te niet gaan.

N· 79. 29 Maart 1871.

In de *Narede* van Thorbecke leest men, over de verhouding van den Minister tot den Koning en tot de Natie, een uitspraak die het wezen der *Constitutionele Monarchie* raakt.

„De minister kan niet dan in overeenstemming met het parlement besturen, en hij is verantwoordelijk aan het parlement. Wordt dit zoo begrepen, dat hij dienaar der meerderheid is, blijft het niet vast staan, dat het gouvernement dienaar is van de landswet en het landsbelang, geroepen tot uitoefening van de rechten en plichten der kroon naar eigen begrip en overtuiging, niet naar de begrippen of den wil van anderen, Vorst zoo min als partij, dan gaat een der hoofdorganen en waarborgen den constitutionele monarchie in de ministeriële verantwoordelijkheid zelve te niet."

Het drietal artikelen in *Het Noorden*, waarvan ik in het vorig nummer gewag heb gemaakt, is gerigt tegen de zinsneê, kenmerkend voor theorie en praktijk: „De Minister is geroepen tot uitoefening van de rechten en plichten der kroon naar eigen begrip en overtuiging, *niet naar de begrippen of den wil van anderen, Vorst zoo min als partij.*"

De Koning wordt *principieel* op *non-activiteit* gesteld.

De Kroon, zegt de Minister, ben *Ik*.

Eene wijziging van het aan Lodewijk XIV toegeschreven woord: *L'Etat, c'est Moi!* 1)

Ministeriële, in stede van landsvaderlijke *autocratie.* — Willem I herlevend in *thorbeckiaanschen* vorm. Thorbecke, die een ministerieel *da capo* van het koninklijk wanbegrip geeft.

„Willem I op den troon werd een autocraat, die andere op hun stuk staande mannen uit zijn raad verwijderde, en het leerstuk der ministerieele verantwoordelijkheid volstrekt niet begrijpen kon. Laat Willem I hoogleeraar zijn, dan opent hij zich den weg, om als hervormer op te treden door eene „aanteekening op de grondwet," en wordt hem het onbegrijpelijke leerstuk helder als de dag. *a*).

Het omgekeerde is eveneens waar."

---

1) Zie evenwel over de dubbele beteekenis (***historisch*** of ***revolutionair***) ***Ongeloof en Revolutie*** (2e uitgaaf) blz. 67, 232, 244.

a) Wat de verhouding *tot den Koning* betreft.

Eigenlijk is alleen de minister koning, zoolang hij minister blijft. Evenzeer lost de staatsregtelijke *Natie*, de bovendrijvende *partij*, zijn *partij*, zich in zijn *persoon* op. Hij beheerscht, hij bezielt ze. De volksvertegenwoordiging is dan met een leger onder kommando vergelijkbaar.

In het thorbeckiaansche stelsel is de minister de man, van wien de impulsie uitgaat. De minister doet een pas vooruit, de parlementaire meerderheid volgt, door uitdrukkelijk of stilzwijgend goed te keuren; het volk, voor zoover het tot uitoefening van het kiesrecht geroepen is, herkiest. Het geheel marcheert als een leger, dat onder kommando des ministers staat, en dat zijne officieren en zijne garde heeft. Naar onze voorstelling is de natie zelve (de kiezers) de bron der beweging; zij spiegelt zich af in de volksvertegenwoordiging, en bij regelmatige werking van het constitutioneel stelsel wordt het ministerie samengesteld uit de mannen, die het best den geest der meerderheid uitdrukken, wier overtuigingen het meest daarmede strooken, en die bovendien de vereischte kracht tot handelen bezitten.

In het eerste stelsel is het individueel verstand, in het tweede de nationale overtuiging de grondslag."

De aristocratie des verstands is in het Parlement geconcentreerd, om aan het individueel verstand van den Minister, een bij uitnemendheid verstandig aristocraat, volgzaam te zijn. Een intelligent leger, zoo als de eerste Napoleon verlangde, dat den genialen veldheer begrijpt.

Werpen wij nu een blik op het verleden. Dan ziet men de theorie *en action*. De vooruitstrevende beweging van 1848 bracht in 1849 den heer Thorbecke in het ministerie. Zijn stelsel was wel niet volledig in de grondwet opgenomen; het verkiezingsstelsel was geheel anders en volgens het algemeen gevoelen beter geregeld, dan hij had voorgesteld, maar hij had meer dan iemand voor de bereikte herziening gedaan. Bovendien, men scheen hem van het bewind te willen uitsluiten, en er was nog veel te doen, waarbij eene kracht van geest en wil noodig was, welke de natie slechts in deze hoekige figuur vond. De natie schonk hem een vertrouwen, 't welk bijna tot dictatoriale macht werd, omdat het al of niet ondersteunen van Thorbecke de maatstaf werd van liberaliteit. Wat in de liberale partij zelfstandigheid toonde tegenover Thorbecke werd successievelijk verwijderd.

De *liberale* partij werd tot *Thorbeckiaansche* partij.

Het *Noorden* bejammert deze *personificatie* van het constitutioneel gouvernement.

In het constitutioneel stelsel naar de beschrijving van Thorbecke is dit geheel regelmatig. Voor ons is het een ziekteverschijnsel.

In de overeenstemming van gedachten en wil omtrent de onderwerpen welke op den voorgrond staan, moet de partij haren wortel hebben. Wordt een persoon leider, met toestemming *a priori* in 't geen hij zal voorstellen, dan heeft men de autocratie. Of deze persoon keizer, koning of minister, heete, de schaduwzijden blijven niet uit."

Autocratie. Welke zijn ten onzent de schaduwzijden geweest dezer concentratie van den *Staat* in het *individu?*

„Vooreerst doodt zij het initiatief bij alle anderen. Welk eene reeks van bekwame mannen heeft de liberale partij naar het staatkundige leven afgevaardigd! Hoevele jeugdige krachten kwamen in 1849 op het staatstooneel! En wat hebben zij gedaan? Welke kracht is van hen uitgegaan? Zij hebben zich vergenoegd met de rol van soldaten en onderofficieren in het Thorbeckiaansch bataljon.

Aanvankelijk gaf dit kracht. Zoolang de autocraat krachtig is, en geene disharmonie tusschen hem en zijn volk bestaat, ziet men eene periode van krachtigen vooruitgang. Hij grijpt aan, wat hij het best meester is, en tijdelijk gaat alles naar wensch. De bloeitijd van het Thorbeckianisme eindigt met de voltooijing der staatsrechtelijke hervorming, het tot stand komen der gemeentewet. Toen moest men een ander terrein betreden. Hervorming van rechtswezen, belastingstelsel, armwezen, onderwijs, koloniaal stelsel en andere onderwerpen moesten aan de orde komen. Het verstand des leiders was hier niet zoo overwegend en zijne inzichten waren niet zoo populair. Stafofficieren, op wie de kommandant genoeg vertrouwen stelde, ontbraken. Waarschijnlijk lag de schuld aan den kommandant, die hun initiatief niet wist te wekken."

Van 1853—1862 behield of herkreeg, Thorbecke, als *oppositie-lid*, het reeds, voor den *minister*, eenigzins verzwakt *ascendant.* Met zijn wederopneming van den veldheerstaf in 1862 was het blad gekeerd. Zoolang Thorbecke uit het bewind was, maakte men zich een illusie die, tijdens het tweede Ministerie, vervloog. Zoodra hij weder aan het bewind kwam, was het gedaan met een schier onbepaald crediet. — Aan de *modus quo* der aftreding van het Kabinet in 1853 heeft Thorbecke veel te danken gehad.

„Het geluk voor Thorbecke was, dat zijn eerste ministerie een onnatuurlijken dood stierf. De overgroote meerderheid der liberalen verwachtte eene nieuwe periode van bloei als 1849—1851, indien Thorbecke maar weder minister werd. Die illusie vervloog tijdens het tweede ministerie 1862—1866. De aanvoerder werd gaandeweg minder populair. De discipline verdween. Nieuwe elementen beproefden zelfs eene samenspanning."

Eene *zamenspanning*. Hier is, in het al te beknopt verhaal, een weglating die ik aanvul. — De zamenspanning gelukte. Het Ministerie viel. Door de fouten der liberalen en het nog niet verloren *ascendant* van den over boord geworpen kapitein, werd de weg voor een derde Ministerie Thorbecke, door het Ministerie *v. Zuylen-Heemskerk* gebaand.

De schrijver, omdat het hem minder dan ons raakt, glijdt er over heen.

Door de fouten der conservatieven en de beperking van het verschil met Thorbecke tot het koloniaal terrein, werd deze nog eenmaal meester van de situatie. Maar hij vergenoegde zich met de eer."

Dit werd geschreven in October. Voeg er thans nog dit bij. Thorbecke, die zich met de eer vergenoegd had, bevond, naar het schijnt, dat er weinig eer meê ingelegd werd, en de in 1866 over boord geworpen kapitein stond 1) *post varios casus* weder zelf, met nog helder oog en vaste hand, aan het roer.

---

1) Of ik de voorstelling van *het Noorden* onvoorwaardelijk beaêm, is thans de vraag niet. Wèl acht ik het een treurig bewijs te meer van onverantwoordelijke ligtvaardigheid, te midden van den ernst der omstandigheden waarin ook ons land met geheel Europa verkeert, wanneer ook dergelijke vertoogen schier onopgemerkt voorbijgaan.

Laat ons toch aan de Duitschers het onregt niet aandoen van te onderstellen dat ieder Duitscher met het oorverdoovend vreugderumoer instemt.

Qui tacet consentire videtur. Dit is zoo; maar *schijn* bedriegt. Ook zijn er personen wier oordeel, al staan ze schijnbaar alleen, overwigt geeft, en de ontwaking van het volksgeweten aanduidt of voorspelt.

Onlangs schreef ik: „Onder het afdrukken wordt mij medegedeeld eene verhandeling van Bethmann-Hollweg *über Idealismus und Realismus* 1869. Misschien is ook daaruit het oordeel over Bismarcks bedrijf in 1866 aanwijsbaar."

Dit voortreffelijk opstel, geschreven in de stille afzondering van het heerlijk gelegen slot Rheineck (Julij 1869) is opgenomen in het eerste deel van *Deutschland. Eine periodische*

Schrift, uitgegeven onder toezigt van den berlijnschen hofprediker Dr Hoffmann.

Daarin wordt, in weinige bladzijden, geconcentreerd een overzigt van den strijd tusschen *Idealisme* en *Realisme* in Pruissen, vooral in den allerlaatsten tijd.

In den aanvang reeds is weemoed niet te miskennen over de eenzijdigheid waarmeê *die grosse Mehrzahl* op de wereld der Ideën met hooghartigheid neêrziet, terwijl het *niet ten eenemale ontbreekt* 1) aan andersdenkenden, in wier schatting deze tegenstelling van wat vereenigd behoort te zijn, betreurenswaard schijnt.

Zie hier het fragment, ten bewijze dat de schrijver in *oppositie tegen Bismarck*, met von Gerlach, met Dr. Fabri althans, homogeen is.

„Dass unter widerspruchsvollen Verhältnissen auch das Ministerium der sogenannten neuen Aera, *a*) das durch seine gemässigt liberale Richtung in ganz Deutschland nene Hoffnungen erregte, wenig oder nichts zu Stande gebracht hat, ist kein Wunder. Doch bezeichnet seine kurze Verwaltungszeit ein Fortschritt auf dem Punkte, wo in Preussen Ideales und Reales glücklich geeiut ist.

„Unter Mitwirkung des Ministeriums gab der König aus eigenster Inspiration der Heeresverfassung, ohne ihre aus den Befreiungskriege stammende Idee zu verletzen, eine der bedeutend angewachsenen Volkszahl entsprechende Entwickelung und stärckte dadurch die reale Macht Preussens vorbereitend, um die ihm gestellte Aufgabe für das gröszere Vaterland zu lösen. Vorsehungsvoll fiel diese dann in die Hände eines Mannes, der als geborener Realist im schneidendsten Widerspruch mit seinen idealistischen Vorgängern von rechts und links, mittelst der realen Macht des dem Könige ergebenen tapferen preussischen Heeres diese Aufgabe zwar nicht löste, aber sie dem Ziele um ein Bedeutendes näher brachte, indem er den Dualismus Oesterreichs und Preussens in Deutschland beseitigte, die Misere des Bundestags zertrümmerte und Preussens Herrschaft bis zur Mainlinie vorschob. Dass bei einer so grossen Umwälzung Wahrheit und Recht nicht immer geschont wurden und die Ideë der Einheit und

---

1) „Die Andern, *denn es fehlt nicht ganz an Solchen*, trauern dass die ewigen Ideën der Wahrheit, Schonheit und Gerechtigkeit für die Mehrzahl der Zeitgenossen ihren Werth verloren zu haben scheinen."

a) Het kabinet van Nov. 1858, waarvan B. H., als minister voor kerk en onderwijs, medelid was.

Freiheit Deutschlands mehr als Mittel zur Zweck gebraucht wurde, können die eifrigsten Verehrer des kühnen und gewaltigen Mannes nicht in Abrede stellen. Seine Erfolge und sein Vorbild konnte also nicht, wie das der Heroën der Befreiungskriege, den Glauben an jene ideale Mächte stärken, sondern musste auf politischem Gebiete einen Realismus sur Herrschaft bringen, der für die moralische Zukunft unserer Nation fürchten lässt. Wir vertrauen *a)* aber ihrem tiefgewurzelten echten Idealismus, dass sie nicht auf die Dauer, gleich ihren westlichen Nachbarn, in dem Ruhm, der Macht und dem Glanz des Staates bei innerer moralischen Faülniss Befriedigung finden, sondern dass der gesunder Kern die harte realistische Schale durchbrechen und, wenn Gott Gnade giebt, vielleicht im heissen Kampf mit dem eifersüchtigen Auslande, *b)* eine Staatsform ans Licht bringen wird, in welcher auf den von Gott geschaffenen Naturbasis der Nationalität die ewigen Ideën der Wahrheit und Gerechtigkeit, der Autorität und Freiheit sich zu realen Dasein verkörpern."

---

a) In de beteekenis waarschijnlijk van het fransche *nous aimons à croire*, dat is: *wij twijfelen er zeer aan.*

b) Uiterst merkwaardig, als teeken, hoe bijkans iedereen, hetzij om *grensrectificatie*, hetzij als middel van *éducatie*, naar een *heissen Kampf* met de Fransche Natie bijkans reikhalzend uitzag. — De *modus quo* zal, voor B. H. althans, te *realistisch* en te *gewältig* geweest zijn.

Hier ligt veel in weinige regels. Veel ook dat tot nadere beschouwing uitlokt. Even als altijd, is er keurigheid van uitdrukking en zachtheid in vorm. Voorts levert een negental stellingen die ik er uit excerpeer, overvloedig bewijs dat Bethmann-Hollweg, ook aldus, ofschoon in *eufemistischen* vorm, een niet onvoorwaardelijk gunstig oordeel kenbaar gemaakt heeft.

1. Bismarck is geboren *realist.*

2. Het vraagstuk voor het Duitsche vaderland heeft hij *niet opgelost.*

3. *Waarheid* en *regt* hield hij niet altijd in het oog.

4. *Eenheid en vrijheid van Duitschland* was meer *middel* dan *doel.*

5. Door zijne *ijverigste vereerders* kan dit niet worden ontkend.

6. Die vereerders vereeren een *geweldigen* man.

7. Dit voorbeeld kan dus niet, als dat der helden van 1813, het geloof sterken aan de magt der *ideën*.

8. Veeleer doet het een *realisme* veld winnen, dat voor *de zedelijke toekomst der Natie* beducht maakt.

9. *Desniettemin* is het te verwachten dat de Duitsche Natie, bij wie het idealisme diep geworteld is, *niet op den duur* 1), even als de Fransche Natie, met den roem, de magt en den glans van den *Staat* zal voldaan zijn, te midden der diepste verbastering 2)

Aldus Bethmann-Hollweg na den oorlog van 1866.

Met v. Gerlach, met Fabri althans, is hij, zeide ik, homogeen.

Volgens von Gerlach, heeft de meêgaandheid, sedert 1866, in het *Cavour-bismarckiaansche spoor* het radicalisme, op elk gebied, ook voor de onderwijskwestie, in onberekenbare mate, versterkt.

„Unermeszlich ist der Aufschwung, den seit 1867 in ganz Europa der Liberalismus, der Radikalisme, die „heilige Demokratie," nach Waldeck's Ausdruck, uberhaupt das „von unten" — genommen hat. Dreist proclamiren, auf diesem Princip „von unten" stehend, die Atheisten, die Pantheisten, dasz es einen persönlichen Gott nicht giebt."

Dr Fabri, welligt Bismarck's uitnemendste apologeet, en die, omtrent het verband tusschen *moraal* en *politiek*, naar mij voorkomt, eene bedenkelijke toegeeflijkheid aan den dag legt, is evenwel, in zijne kritiek tegen de conservatieve medestanders van Bismarck, alles behalve malsch. — Wat meer zegt, in zijn antwoord aan Dr. Thiersch, heeft hij eene zinsnede gevoegd 3), die, wanneer men aan de onafscheidelijkheid van moraal en staatkunde vasthoudt, in de meêdo-

---

1) Dit *niet op den duur* is veelbeduidend.

2) *Faülniss.* Een woord, in de afschuwelijkheid die het uitdrukt, onvertaalbaar.

3) In een apologetisch vertoog een dissonant. — „In den Mitteln ist dieser kühne Staatsmann, wie es in der Politik fast immer der Fall ist, nicht wählerisch gewesen, wie er denn uberhaupt gegenüber den moralischen Factoren des Volkslebens oft eine spröde und nicht zu billigende Rücksichtslosigkeit bewiesen hat."

genloosheid der censuur, al wat mij onder het oog kwam overtreft.

Zooveel is, reeds nu, duidelijk dat men, in Pruissen, mannen van gezag aantreft, die geen lofredenaars zijn van hetgeen *in* 1866 geschied is. Afkeuring van de wijs waarop de *oorlog van* 1870 voortgezet en ten einde gebragt werd, kon, tot dusver, in 't openbaar niet worden verwacht. Lofwaardige kieschheid, die ook te schroomvallig zou kunnen worden, gebood uitstel.

Spoedig welligt zal men vernemen of, *op andere wijs*, enkel aan den democraat *Jacoby* het zwijgen opgelegd is.

POSTSCRIPTUM.

„*Une dernière et énorme concession* (het onverwijld plaats hebben der stedelijke verkiezingen te PARIJS) a été faite," schrijft *l'Indépendance* van 26 Maart. „Cette nouvelle a suffi pour calmer les appréhensions trop naturelles, hélas! qui s'étaient réveillées. Est-ce à tort? Est-ce à raison? *L'évènement seul pourra nous l'apprendre.*"

L'évènement seul? Neen wij kunnen het nu reeds weten.

Eerst heeft men onderhandeld; nu onderwerpt men zich.

Onvermijdelijk gevolg der vereenzelviging van *Parijs* met het *oproer*.

Uit vrees van Parijs te *bestrijden*, vergat men dat het om *bevrijding* van Parijs te doen was.

Een minderheid, die voor niets terug deinst, is meesteres.

Le parti de l'ordre, de 9/10 der bevolking is overgeleverd aan de mannen, wier ideaal en idool het *nec plus ultra* is der radicale theorie.

In den naam reeds van PARIJS ligt onberekenbare kracht. Altijd. Thans vooral, omdat men het viermaandelijksch beleg geïdealizeerd, en daarin een steunpunt voor het *Tout est perdu fors l'honneur!* gezocht heeft.

De insurrectie is niet *locaal;* zij is de openbaring, in de hoofdstad, van eene partij in geheel Europa, die in Frankrijk aan den exceptionelen toestand vertiendubbeling van krachten ontleent.

Met behulp van *Pruissen* (straks welligt met *terugkeer van Napoleon*) kan de zich organizerende anarchie worden gesmoord. Voor hoelang?

Hoe geheel anders zou het geweest zijn, indien Bismarck, in den geest van Guizot (hierboven p. 132—136) aan het voorloopig Bewind de hand gereikt had! Indien, bij het erkennen van de Republiek, als *staatsvorm*, hij tevens, duidelijk en scherp, de tegenstelling had doen uitkomen tusschen „les républicains *fanatiques* de 1792 et les républicains *rêveurs* d'un avenir social révolutionaire," aan den eenen kant, „auxquels je n'ai rien à dire," en „les républicains *sensés et politiques*, à QUI SEULS JE M'ADRESSE."

N° 80. 3 April 1871.

De verhouding der *Assemblée Nationale* tot de meest *geavanceerde* partij te *Parijs* schijnt een bewijs te meer dat er (in den chaotischen toestand waarin de ontwikkeling der liberale theorie Frankrijk gebragt heeft) voor *gouvernementale kracht* geen steunpunt meer overig blijft dan *het algemeene stemregt.*

Volgens de opmerking van Tocqueville reeds in 1849.

„Où trouver une autre *fabrique*, dans laquelle on puisse forger des pouvoirs?... Le vote universel est quant à présent la seule source que je connaisse *où l'on puisse aller puiser de la force gouvernementale.* Voilà son grand et pour ainsi dire, son seul mérite à mes yeux."

Ook thans wordt een *plebisciet* bijkans onontwijkbaar. Daarin ligt de mogelijkheid eener *napoleontische restauratie.* 1)

Doch is de wederoprigting van dergelijk een magt denkbaar?

O ja! want vrees voor *tot dus ver* het ergste, is, door vrees voor *nog erger dan het ergste*, verwinbaar. — Ter afweering van de gruwelijke onzinnigheden der *Roode Republiek*, is *elke magt* welkom.

Un pouvoir quelconque. — Ter zelfder plaatse schrijft Tocqueville.

„Ce dont cette société, qui ne croit plus ni à un homme, ni à une idée, où tout est mobile et faible, a besoin, c'est moins d'un pouvoir bien organisé et sage que d'un POUVOIR QUELCONQUE: sans quoi elle tombe en dissolution."

Guizot en Tocqueville citeer ik gaarne.

De eerste zal door het nageslacht, ook in zijn hoogen ouderdom, een der eerbiedwaardigste figuren van onzen leeftijd worden genoemd. Over Tocqueville schreef in 1865 een Duitscher wiens uitspraak veelbeteekenend is, de uitgever der *Protestantische Monatsblätter*, von Gelzer: „Zijns gelijke, als politieke denker, is mij in de negentiende eeuw niet bekend." 2)

1) „Ook Napoleon is weder aan het woord. Geen terugkeer *jure meo*, maar *kandidatuur*, gesteund door de vereenigde werking van *R. C. Geestelijkheid en Plebiscit.* — *Nederlandsche Gedachten* v. 14 Februari.

2) „Tocqueville ist der gröszte politische Denker unseres Jahrhundert."

In *de Haarlemsche Courant* leest men, overgenomen uit de *Assen-Courant.*

„De heer Groen die altijd *Thorbecke* wist te waarderen, ook als hij hem in de Tweede Kamer bestreed, verloochent nu, in de stilte van zijn studiekamer, zijn verleden niet en geeft aan de oppositie eene ernstige les. Willen de leiders der oppositie er niet naar luisteren, — duizenden en duizenden zijn er in ons land, die eerbied hebben voor de meening en den raad van den even eerlijken als schranderen Nederlander, tegen wien en over wien ook *Thorbecke* altijd met eerbied sprak. Het nederlandsche volk is verheugd, dat de heer *Thorbecke* nog eens weder aan het roer van het schip van Staat wil gaan staan, en het dankt in stilte den heer *Groen* voor de openlijke hulde, die hij brengt aan het staatsmansbeleid van een man, die op dit oogenblik is: de regte man op de regte plaats."

Dit regtvaardig oordeel omtrent onze wederzijdsche verhouding is mij welkom. Het is, dunkt me, onbetwisbaar dat afkeuring van kleingeestige oppositie, bepaaldelijk tegen Thorbecke met mijne veeljarige gedragslijn overeenkomt. De strijd over *beginselen* werd, zelfs indien over en weer een scherp woord ons ontviel, nooit door *persoonlijke veete* verbitterd. Nooit verdween de eigenaardige welwillendheid van een antagonisme, waarbij de vriendschap onzer jeugd niet in vergetelheid geraakt is.

Maar, ofschoon ik het derde Ministerie Thorbecke in de *conservatieve* hoofdgedachte, waardeer, mag ik niet verflauwen in hetgeen mijne oppositie altijd heeft gekenmerkt, den *principiëlen* strijd. Thorbecke, die met de *volkssouvereiniteit* heeft gewoekerd, meent nu dat anderen in de toepassing van het gevaarlijke instrument te ver gaan; verder althans dan hij, met inachtneming der omstandigheden, begeert en vergunt. Tegen *Het Noorden c. s.* is Thorbecke thans in dezelfde verhouding waarin Donker Curtius en de Kempenaar tegen Thorbecke's *avancerende* veerkracht hebben gestaan.

In de persoonlijkheid van Thorbecke, in zijn onverzettelijkheid van karakter, in zijn *individuele veerkracht* ligt, tegen de ontwikkeling der beginsels door hem gekoesterd, een niet verwerpelijke, maar ongenoegzame waarborg.

Dezelfde angstverwekkende vergelijking, die men zich veroorloofde tegen het *conservatief* geworden en zich *krachtig* wanend Kabinet van 1848, is ook thans, vrees ik, al te juist.

„Wij hebben reeds in andere Staten den aard van dergelijke *krachtige* Regeringen gezien! Niet ongelijk aan een dam, die men (zoo het mogelijk ware!) dwars door eene onzer rivieren zou hebben gelegd. Voorwaar dat zou eene *krachtige* dam zijn! Maar zou er wel reden wezen tot onbezorgdheid? als het water al hooger en hooger klom, zou men zeer gerust blijven? en als het gevaarte voor het stroomgeweld bezweek, zoudt gij de wijsheid prijzen van den bouwmeester die zoodanig waterkeerend wonderwerk gemaakt had? Dit is het beeld van een *krachtig* Gouvernement naar nieuwerwetschen trant."

In 1871 valt, nog meer dan in 1865, de regtmatigheid der reeds toen geopperde vrees *voor erger* in het oog.

„De tijd is welligt niet ver af," leest men in een onzer christelijke weekbladen, „dat *de heerschappij van Thorbecke door de geloovigen als een weldaad zal worden begeerd* 1) tegen de, als God het niet verhoedt, onvermijdelijke heerschappij van hen die het beginsel der *volkssouvereiniteit*, openlijk en consequent, in staat, kerk en school doordrijven." — Eene gansch niet hersenschimmige vrees! Wij zijn naar dergelijk Ministerie op weg. Vergelijkenderwijs is ook Thorbecke '*conservatief*.''

1) Er stond *betreurd*. Een vijf jaren onopgemerkt gebleven drukfeil.

Eerst nu is mij het Januarij-*Vorwort* der berlijnsche *Evangelische Kirchenzeitung* geworden. Ik heb het nog slechts vluchtig kunnen doorloopen. Met den hoofdredacteur, die de taak van den voortreffelijken Hengstenberg heeft overgenomen (Dr. Tauscher), zouden wij ons, beter dan met de *Kreuzzeitung*, sedert 1866, kunnen verstaan.

Mijne oppositie is, niet tegen *Duitschland*, niet tegen *Duitsche eenheid*, niet tegen *Pruissen* gerigt. Wèl tegen de eenheid van Duitschland, *gelijk ze nu tot stand is gekomen*; wèl tegen de *middelen* die daarvoor zijn gebruikt; wèl tegen eene politiek, mijns inziens, *revolutionair* en *napoleontisch*, en die, voor Duitschland en Europa, verderfelijk geweest is en nog vreesselijker toekomst bereidt. — In de veldtogt van 1870 misken ik niet het *Godsgerigt*; misken ik niet „ein Sieg eines christlichen Volkes über ein in Materialismus und Mammonismus versunkenes Land." — Daarentegen beweer ik dat men zeer ten onregte uitsluitend aan het *Fransche volkskarakter* toe-

schrijft, wat vooral ook uit de werking van den *revolutiegeest* moet worden verklaard; dat men, zeer ten onregte, *de Fransche Natie* voor *dezen* oorlog verantwoordelijk stelt, en dat men, na *Sedan*, den toestand van ontbinding en weerloosheid waarin Frankrijk geraakt is, ter bereiking van lang gekoesterde wenschen, misbruikt heeft. Daarenboven heeft mij de studie der geschiedenis geleerd dat van Volken, en dikwerf ook van Vorsten, onder de toverroê van een geniaal staatsman, kan en moet worden gezegd: „Wat hebben die schapen gedaan? zij weten niet wat zij doen."

Misschien komt Dr. Tauscher hiertegen in verzet Mij evenwel zal dit niet beletten hem te danken voor de uitnemende wijs waarop hij (ter verootmoediging tevens voor ons Nederlanders) doet uitkomen dat Duitschland aan de zonde van Frankrijk schuld heeft. Door veeljarige kniebuiging voor de afgoden uit het vreemde land. Door Frankrijk te bevestigen in de aanmatiging, in den hoogmoed, in het zedenbederf, waardoor het den dag der wrake over zich haalt. Zoodat (dit is de verheven hoofdgedachte van het fragment dat ik afschrijf) voor Duitschland en Frankrijk, de *wederkeerigheid van zonde*, naar den eisch der goddelijke geregtigheid, *wederkeerigheid van het Godsgerigt* noodzakelijk gemaakt heeft.

„*Wir haben an Frankreich gesündigt, wie Frankreich Deutschland sündigen gemacht.* Denn wir haben Frankreich wesentlich bestärkt in seiner Sünde und darum uns mit verstrickt in sein Gericht. Frankreich konnte sich einen gelehrigeren und willigeren Schüler nicht wünschen, als wir Deutsche gewesen, bereit zu dem *in verba magistri jurare*, wenn es seine politische Weisheit docirte. Kein Volk Europas hat sich so ernste Mühe gegeben, sein eigenstes Wesen, seine ganz entgegengesetzte Anlage, seine tausendjährige Geschichte, seine aus ureigener Volksthümlichkeit geborenen und auf heimischem Boden erwachsenen Anschauungen und Einrichtungen zu verleugnen und zu verwischen, um mit Gewalt französischen Constitutionalismus und Liberalismus darauf zu pfropfen. Wass nur von Frankreich kam, das nahmen wir oft unbesehen als etwas selbstverständlich gannz Vortreffliches hin. Was nur Pariser Stempel trug, galt darum schon als preiswürdig. Kaum irgend ein anderes Volk Europas hat sich dermaszen zum unselbständigen Nachahmer französischer Thorheit und Sünde gemacht, wie wir Deutsche."

„Weil wir in einer ganz verkehrten Bescheidenheit, die zur Sünde wird

wenn sie eine Verachtung der von Gott dem Herrn empfangenen besonderen Gnadengaben in sich schlieszt, stets bereit waren Frankreich uns zum Vorbild zu nehmen, seine Sitten nachzuäffen, seine Einrichtungen nachzubilden, seine Ideen zu bewundern, in geistigen und materiellen Dingen seine Meisterschaft anzuerkennen und zu preisen, haben wir Frankreich glauben gemacht, wir muszten stets nach seinen Signalen marschiren, auch, wenn es dies wünsche, vom Rhein nach Berlin. Und wenn es sich auf den Thron setzte, allen andern Völkern Rathschläge zu ertheilen, haben sie alle uns mitgeholfen, dies eitele Schooszkind Europas bis zum Aeuszersten zu verziehen, bis zur unverschämtesten Ungezogenheit. So haben wir seiner Eitelkeit geschmeichelt, seinen Hochmuth gestärkt, seine Anmaszung gesteigert, seine Selbsttäuschung genährt, bis es zuletzt Unmögliches forderte, bis es versuchte unsere Ehre in den Staub zu treten und unsere Selbständigkeit zu vernichten. So haben wir seine Selbsttäuschung mit steigern helfen bis zu einer völligen Verblendung, die unbegreiflich wäre, wenn sie nicht stets schon der Anfang des göttlichen Zorngerichtes zu sein pflegte. Frankreich ist uns eine Verführerin zu viel Thorheit und Sünde gewesen, und wir haben es in seinen bösen Wegen bestärkt. Hier ist eine Reciprocität der Sünde und diese zieht eine Reciprocität des Gerichtes nach sich."

Waarom, dus luidt de vraag van den Christen, hebben *wij Duitschers* het oordeel Gods over Frankrijk moeten voltrekken? Waarom *wij?* want de Heer behoefde onze medewerking niet.

De diepte van eigen wonden, het smartelijke van eigen rouw, geeft hierop het antwoord. In het Godsgerigt over Frankrijk *zou tevens over Duitschland een Godsgerigt zijn.*

„Schon lange grollte es unheimlich in tiefen Krater dieses Rauchberges (Ps. 76) und oft war es, als wäre durch die Schwüle bereits ein naher Ausbruch angezeigt.... Warum sind *wir* gerade von Gott dem Herrn mit der blutigen und thränenreichen Arbeit beauftragt werden das Zorngericht an Frankreich zu vollstrecken? Ihm wäre es doch ein leichtes gewesen, jene Flammen loszulassen, die Frankreichs Uebermuth gebrochen und seine eitle Pracht gründlichst in Asche gelegt hätten.

„Er hätte wahrlich unserer nicht bedurft um sein Gericht auszuführen. Und wenn Er es nun dennoch so gefügt, dasz das Gericht über Frankreich uns so tiefe Wunden schlagen, so schmerzliche Opfer kosten musz, so ist die Antwort auf das Warum eben jene Reciprocität der Sünde, welche eine Reciprocität der Strafe fordert."

Een Godsgerigt en een *zegen.*

„Wir waren auf dem Wege zu denselben Ziele, nur war Frankreich uns ein gut Stück des Weges voraus. Da ist es Gericht und Gnade zugleich, wenn der Herr spricht, „Ich will deinen Weg mit Dornen vermachen."

Wij, Duitschers, waren op weg naar hetzelfde doel. Slechts was Frankrijk ons een goed eind wegs vooruit. Voor wie zich verootmoedigt, is, ook in de tuchtroê, de liefde onmiskenbaar eener vaderlijke hand.

De Verkiezingen! Ook thans een enkel woord slechts.

In nº 77 schreef ik:

„Vrij duidelijk wordt gezinspeeld op een niet weder inkiezen van hen die geacht worden vertegenwoordigers der christelijke-historische rigting."

Ik zou dit, voor als nog, niet durven aanraden."

Daarop las men in *de Wekstem:*

„Zie, hier is de heer Groen m. i. nu weêr te zacht" zei een kiezer, bovenaangehaalde wenken lezende. — Te zacht, of als altijd, omzichtig? Door verkeerde maatregelen te nemen zou de débandade in ons leger zeer spoedig algemeen kunnen zijn."

Eveneens waarschuwt *de Hoop des Vaderlands:*

„De aanwijzing van personen is van later zorg, wij behoeven daarmeê zoo grooten haast niet te maken; voorbarig althans, bedenkelijk zelfs, is 't reeds nu te spreken van „andere hoofdlieden."

In nº 78 werd mijn gevoelen nader geaccentueerd en gemotiveerd:

„Ongaarne zou ik (althans tot ik beter ingelicht word) aarzeling ontwaren in het herkiezen van een der mannen onzer keus."

Zelfs al meende ik dat, om den regel „*eenige* band tot de kiezers," strenge naleving van het constitutionele staatsregt dit toeliet of voorschreef.

Bedenk dat, hier te lande althans, *le droit coutumier* met de orthodoxie der toepassing in strijd is.

Vergeet vooral dit niet. Door zoodanigen ijver voor beginsel-vastheid, zou het doel geenszins worden bereikt. Integendeel. Het uitnemendste der gedachten-wisseling, dat is, meerdere aaneensluiting op *principiëlen* grondslag, zou, tot onberekenbaar nadeel van hetgeen door ons allen (naar ik mij vlei, ook door hen allen) bedoeld wordt, in *personaliteiten* te niet gaan."

Zoo komt het mij aanvankelijk voor.

Mijne *meening* wil ik niet opdringen. Ik wensch ze aan het oordeel van anderen te toetsen. Ik erken dat ik schijnbaar

eene te ver gedreven oogluiking aanraad. Maar, zoo er een doeltreffend overleg zijn zal, behoort ook het oordeel van anderen, voor als nog, *meening* te zijn, die men niet, als ware gedachtenwisseling overtollig, voorschrijft.

De in 1869 verkregen en gebleken *zelfstandigheid* kan, ter verfrissching van het geheugen van andersdenkenden, reeds nu worden geconstateerd.

Adhaesie aan het in 1869 op den voorgrond gestelde *zelfstandigheids*-beginsel. Ondubbelzinnige herbeâming van hetgeen toen de vrucht geweest is van veeljarig overleg.

Adhaesie aan de *gedragslijn* die *wij* (ik bedoel bijkans alle organen van de christelijk-historische rigting) in het beslissend tijdsgewricht der vier laatste maanden van 1869 *op parlementair terrein* wenschelijk hebben gekeurd.

VARIA.

*** EEN NEDERLANDSCH-NATIONAAL PETITIONNEMENT?

Aldus qualificeert *de Tijd* het petitionnement van 391,889 katholieken aan den Koning, „dat hij *zijne stem verheffe* tegen het onregt hetwelk den Paus is aangedaan."

Welligt in den zin en geest, van Dr. Kuyper in *de Heraut*, als terugslag op de motie *Kerstens*. „De Koning, *iederen Staten-roof afkeurende*, gaat over tot *de orde van den dag*."

Is dit de stemverheffing die men bedoelt? Dan is het, uit het R. C. standpunt, geen onbescheiden verzoek. Ofschoon (om het *altum silentium* in 1866, en ook om andere redenen buitendien) nauwelijks voor inwilliging vatbaar.

Omzigtigheid is, op nederlandschen bodem, voor het ultramontanisme raadzaam.

Veeljarige zamenspanning was er met het triomferend liberalisme tegen de christelijk-historische rigting. Een *entente cordiale*, zonder afspraak welligt, ook in de wet van 1857 onmiskenbaar. Het levensbeginsel der *nederlandsche nationaliteit* evenwel is aldus, *in de gereformeerde* (uit de *officiële Natie*, zooveel doenlijk, geweerde) *volkskern* aangewakkerd meer dan gesmoord.

Zoo er nu een (in gebruikelijken zin) *conservatief* kabinet was, zou *contrapetitionnement* bijkans onvermijdelijk zijn.

Thans overtollig. Want, hetzij van *ultramontaansche thorbeckolatrie*, hetzij van zamenstemming van liberaal en katholijk is nu geen spraak meer.

De teedere kwestie is ook in *Duitschland* ter bane gebragt. Voor den Rijksdag was het *iederen Staten-roof afkeurende* te pikant.

Thorbecke zal beâmen wat dezer dagen von Sybel schrijft: „Es wäre nichts als Nothwehr für die evangelische Bevölkerung, die Haltung des schärfsten Gezensatzes gegen das katholische Streben zu ergreifen, wenn dieses ihr zumuthete, ihre höchsten Staatsinteressen, und in letzter Instanz das Blut ihrer Söhne dahinzugeben, zur Herstellung einer Souveränität, deren Inhaber so eben erst *die Verfluchung aller Ketzer* feierlich erneuert hat."

Voeg hierbij de vraag van Mr. Farncombe Sanders: Of men de afkondiging der pausselijke onfeilbaarheid niet zou kunnen noemen een doorloopende bedreiging tegen *iedere* maatschappelijke ordening, die niet op specifiek-*ultramontaanschen* grond is gebouwd?

*** DUITSCHE EENHEID. Welkom is mij het oordeel van de *Rotterdamsche Courant* van 27 Maart.

„Reeds vroeger merkten wij op, hoe het oorlogssuccès van 1870—'71 de voltooiing der éénheid wel heeft verhaast, maar tevens in een min gewenschte richting geleid.

Wij zijn ons volkomen onze verwantschap met Germanië bewust en hebben zelfs sympathie voor de historische roeping van dat broedervolk, om zijn éénheid te vestigen en te bewaren, als voorwaarde voor zijn zedelijke en stoffelijke welvaart.

Maar dit behoeft ons toch niet blind te doen zijn voor de dwalingen, aan welke de Natie zich bij vervulling van haar taak kan schuldig maken.

Een ingenomenheid, die voor onbevangen kritiek geen plaats laat, wordt afkeurenswaardige vóóringenomenheid, die bij het Duitsche volk, zelfs als tijdelijk verschijnsel, in verband tot die eigenliefde welke personen en natiën zoo ligt verleidt, nimmer verdedigbaar, wel verklaarbaar kan heeten, doch van ons Nederlandsch standpunt even vreemd als veroordeelenswaardig ons voorkomt."

*** VREDESWOORDEN IN ONDERWIJSQUAESTIEN.

Over dit, gelijk van zelf spreekt, merkwaardig geschrift van mijn vriend J. J. van Toorenenbergen moet ik lakoniek zijn.

1. Als *rectificatie* eener onjuiste voorstelling te Wezel in October 1869, (zie n° 27 van de *Nederlandsche Gedachten*) komt het wat *laat*.

2. Nu evenwel *te vroeg*. Meermalen heb ik mij beklaagd dat men ons tusschentijds met rust laat, en, tegen den aanvang van het verkiezingsrumoer, overvalt, wanneer voor bedachtzame antikritiek, noch gelegenheid, noch gehoor is.

Vredeswoorden heet, ook met het oog op *de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs*, het boekske. Was het van een ander, dan zou ik vragen *Ernst of kortswijl? a*)

---

a) De nog al *ostensibele* inhoudsopgaaf in de *Haarlemsche Courant* van heden (3 April) noodzaakt mij tot *onverwijlde* mededeeling van mijn eersten indruk, *voorloopig* ter zijde gelegd, en, ook thans nog, *voor herziening vatbaar*.

N° 81. 6 April 1871.

Dubia geef ik. Mijn schrijven is dikwerf *vragenderwijs*.

Dit heb ik, in de beoordeeling der Bismarcksche politiek, (m. i. een *kolossaal-avontuurlijke* staatkunde) telkens herinnerd.

Niet om de bitterheid der polemiek achter een schijn van billijkheid te verschansen; maar, vooreerst, omdat het menigwerf ongeoorloofd is een *vermoeden* te verzwijgen, dat, naar gelang van subjectieve beschouwing, waarschijnlijk of verwerpelijk is; ten anderen, omdat er verschil is in *graad van overtuiging*, zoodat ik althans, aan eigen feilbaarheid gedachtig, mij dikwerf ongaarne den terugtred door voorbarigheid afsnijd.

Vooral wijs ik op *historisch verband*. Aldus bijv. in Julij 1866 na Sadowa.

„Ik acht dat wij, waar nog zooveel in het duister ligt, en ons ook door duitsche vrienden zoo weinig opheldering van zooveel raadselachtigheid verstrekt wordt, zeer behoedzaam behooren te zijn.

Desniettemin komt mij in de bismarcksche politiek onverdedigbaar voor *a.* de wijs der vermeestering van Sleeswijk-Holstein; *b.* het streven om scheiding tusschen Oostenrijk en Duitschland te bewerken; *c.* het tractaat met Italië; *d.* het zoeken van ruggesteun te Parijs; *e.* het spelen met het revolutionaire stemrecht; *f.* bovenal het, naar alles aanduidt, met lang voorbedachten rade ontsteken van een burger- en broederkrijg."

Drouyn de Lhuys zou voor Napoleon, ook in 1870, beter minister van buitenlandsche zaken zijn geweest dan *de Gramont*. — *Les Papiers secrets de l'Empire* hebben dit nog meer doen uitkomen. In het Rapport van Julij 1866, waarop ik onlangs (p. 218) wees, zijn ook de volgende fragmenten belangwekkend. Zij werpen niet onbelangrijk licht over den aard van Duitschlands tot stand gekomen *eenheid* en *eensgezindheid*.

„Ce serait une grande erreur que de croire que l'adjonction de l'Allemagne méridionale à la Confédération présidée par la Prusse y introduira des germes de résistance, et, par conséquent, de division et de faiblesse. La Prusse formera sans obstacle les Allemands du Sud à son image et à sa convenance, comme elle l'a déjà fait de ceux du Nord, elle trouvera au

delà du Mein une race lourde, mais solide, une pépinière d'hommes vigoureux, un réservoir de puissance qui, ajoutée à celle qu'elle possède dans son orbite naturelle, lui assurera en Europe la plus redoutable situation. En un mot, ce sera, si le plan de M. de Bismarck se réalise tel qu'il a été formulé, l'unité effective de l'Allemagne, sans aucun des contrepoids, sans aucune des compensations que l'Europe et en particulier la France sont en droit d'exiger comme sauvegarde contre ce danger si longtemps considéré comme un mauvais rêve et prêt aujourd'hui à devenir une réalité.

Sans même prévoir comme immédiate et complète l'absorption morale de l'Allemagne méridionale par la Prusse, il importe d'observer que cette région contient en elle-même des principes de dissidence qui sont à l'avantage de la cour de Berlin. Dès à présent, si le Wurtemberg et Bade se trouvaient dans une même confédération avec la Bavière et la Prusse, ces Etats secondaires, obligés de subir l'ascendant de l'une ou de l'autre des deux principales puissances fédérales, n'hésiteraient pas à se ranger sous l'autorité de celle qui, par son rôle européen, par la gloire de ses armes, par le prestige de sa force et de sa supériorité intellectuelle, exercerait sur eux une attraction invincible. Leur entraînement serait stimulé par l'espoir de trouver auprès de la Prusse une protection que la Bavière serait impuissante à leur assurer, et qu'ils accepteraient d'une cour ayant le rang d'une grande puissance dans le monde, tandis qu'ils dédaigneraient de la demander à une cour qu'ils considèrent comme à peu près leur égale. Les jalousies de voisinage, les différences de tempérament, de religion, d'idées politiques et sociales, sépareraient de plus en plus la Bavière catholique et conservatrice de ses confédérés du Sud, qui sont protestants et pénétrés par l'esprit démocratique."

De *annexatie van Duitschland aan het overmagtige Pruissen* is ook voor *Oostenrijk* dreigend.

„Il y a plus: la vue d'une Allemagne compacte dont les membres trouveraient dans leur étroite union, sous l'égide de la Prusse, ces garanties de force et de gloire, ces satisfactions d'amour-propre politique dont les Allemands ont été si longtemps privés et dont ils sont comme affolés *a*) aujourd'hui, en même temps que les avantages d'une administration bien disciplinée, fonctionnant avec équité et promptitude; cette vue ne tarderait pas à exercer une influence considérable sur *les populations allemandes de l'Autriche. b*) Ces populations, en effet, désormais isolées politiquement au milieu des Magyars et des Slaves qui composent la plus grande partie de l'empire d'Autriche, et vis-à-vis desquelles elles perdraient de jour en jour davantage

---

a) Excessivement passionnés (*Dict. de l'Académie.*)

b) Veelbeduidend is het *eufémisme* van Dr. Gelzer: „Die *deutschen Provinzen Oesterreichs* bleiben eine *bedeutsame* Zukunftsfrage."

leur prestige de race dominante, sentiraient de plus en plus leur affinité naturelle avec les populations de même sang, leurs voisines, gouvernées de Berlin. Cette force d'attraction augmentant d'intensité en même temps que les autres races autrichiennes tendraient à s'affranchir individuellement, l'empire d'Autriche se verrait menacé d'une décomposition prochaine et sa défaite sur les champs de bataille ne serait que le prélude de sa dislocation intérieure. L'Allemagne attirant à elle les Allemands momentanément rejetés de son sein, cette Allemagne, qui serait la Prusse, reconstituerait, au centre de l'Europe, sans aucun contrepoids, une puissance aussi grande et plus formidable par sa cohésion que celle des anciens empereurs au temps de leurs ambitions les plus hautes."

Tot dus ver *Drouyn de Lhuys*. — Maar eilieve! verneemt wat dezer dagen geschied is! In het vertoog van von Sybel *Das neue deutsche Reich* ontving men plotseling een berigt van ontzachelijke *portée* en waarop tot dus ver, hier althans, niemand, naar het schijnt, acht geeft. Namelijk dat, ter elfder ure, het *unitarisme* voor het *federalisme* gezwicht heeft, door den onweêrstaanbaren invloed van BEIJEREN. — Het is een totale nederlaag van Pruissen. Prins Bismarck is met een ijdelen schijn van *unitarisme* gepaaid, Beijeren triomfeert.

Deze gewigtige tijding deel ik liefst meê in de eigen woorden van von Sybel. Het is een geheele ommekeer. Het ergdenkend Europa kan voortaan onbezorgd zijn.

„Wenn ich nicht ganz irre, hat gerade das letzte Stadium unserer Entwicklung sehr nachdräcklich dafür gesorgt, uns vor übermäsziger Centralisation, und dadurch auch von überthätiger Politik nach Auszen zu bewahren.

Man kennt die Verträge mit den süddeutschen Staaten. Allerdings, Baden ist ohne jeglichen Rückhalt in den norddeutschen Bund getreten, und Würtemberg hat nur einige, nicht sehr erhebliche Vorbehalte gemacht. Dagegen sind die zahlreichen Clauseln des baierischen Vertrages ebenso viele Beschränkungen der Bundes, oder der kaiserlichen Gewalt. Preuszen hat jetzt unter 60 nicht mehr Stimmen im Bundesrath als früher unter 40. Jede Aenderung der Verfassung, mithin jede Stärkung der Centralgewalt bedarf jetzt drei Viertel früher nur zwei Drittel dieser Stimmen. Die drei Könige von Baiern, Würtemberg und Sachsen bilden einen Ausschusz zur Controle der kaiserlichen Diplomatie. Eine Kriegserklärung darf nur erfolgen auf Beschlusz des Bundesraths, nicht wie früher durch das Bundespräsidium allein. Dabei hat Baiern eine lange Reihe von Gegenständen der Gesetzgebung und Verwaltung für sein Gebiet der Wirksamkeit des Bundes entzogen,

und damit seine innere Selbstständigkeit in weitem Umfange gewahrt. Es ist einleuchtend, dasz dieses Beispiel indirect und thatsächlich auf die ganze Stellung des Bundes gegenüber allen Einzelnstaaten zurückwirken musz. Während also bisher unter dem Titel von Bund und Bundespräsidium eine überall durchgreifende, einheitliche Centralgewalt existirte, hat die neue Schöpfung zwar die unitarischen Namen von Kaiser und Reich erhalten, in Wahrheit aber *eine entschiedene Wendung von der unitarischen zur föederalistischen Tendenz genommen.* In Deutschland sind dadurch vielfache Besorgnisse laut geworden, ob nicht die Centralgewalt in zu hohem Maasze für die Sicherheit des Ganzen beschränkt und gefesselt worden sei: um so mehr dürfen wir wenigstens hoffen, dasz damit im Auslande der bisherige Argwohn gegen eine schrankenlose Angriffspolitik verschwinden wird."

Misschien zou het niet overtollig zijn dat *Drouyn de Lhuys* omtrent de beteekenis dezer wijziging gehoord wierd. Het kon zijn dat hij, omtrent de verhouding van KEIZER en *Koningen*, eenige herinneringen van *la Confédération du Rhin*, treuriger gedachtenisse, op het tapijt bragt; of ook, met een veelbeteekenenden wenk, de aandacht vestigde (eenige bladzijden later in v. Sybels geschrift) op het éene woord dat ik onderschrap: „An der Spitze des Reichs steht eine, jedem anderen Mitgliede UNENDLICH überlegene Groszmacht."

De *Volkssouvereiniteit* of *de Souvereiniteit Gods!* — *Tertium non datur.*

Thorbecke heeft de *Volkssouvereiniteit* meermalen verloochend. In 1865, in de Staten-Generaal, op schitterende wijs.

Van het *Droit divin* afkeerig, heeft hij, de man van individueel *sta-vast!* een *feitelijk* steunpunt voor het *Tot hiertoe en niet verder!* in zijn persoonlijke veerkracht en eigen goedvinden. *Sic volo, sic jubeo, stet pro ratione voluntas.*

Rationeel en *principieel* in den gebruikelijken zin, *conservatief*, *reactionair.* In schijn onwrikbaar; doch, tegen wil en dank, een uitmuntend *specimen* te meer der staatkunde van het, naar omstandigheden, onophoudelijk wisselbaar *Juste Milieu*, waarvan de zinspreuk *medio tutissimus ibis* dikwerf gelogenstraft werd.

In velerlei vorm, heb ik dit *entweder-oder* aan dezen meest geduchten wederpartijder voorgelegd.

Iedereen, die zijn eigen willekeur niet tot *primum verum* verheft, erkent dit onvermijdelijk alternatief, waarin de drijfkracht der wereldgeschiedenis van onzen tijd ligt.

Het Noorden acht dit dualisme zoo duidelijk dat zij, in de houding van Thorbecke „een restant der theorie van het *droit divin*," waarvoor hij niet durft uit te komen, meent te hebben ontdekt.

„Wij hebben geschreven:

„Het koningschap vertegenwoordigt (in de theoretische denkbeelden van Thorbecke) het gezag — in zijne binnenkamer zal Thorbecke misschien zeggen bij Gods genade — en de volksvertegenwoordiging, hoe hoog gewaardeerd, blijft altijd toch voor hem slechts de élite der *onderdanen*."

Naar aanleiding dier woorden zegt de *Nieuwe Rotterdamsche Ct.*:

„Thorbecke voorstander van het koningschap bij Gods genade, van het *droit divin!* Er behoort moed toe, om met zulke beweringen voor een intelligent publiek te verschijnen."

Geen meerdere moed, dan om eenige andere waarheid te zeggen, welke eene algemeene dwaling tegen zich heeft.

Thorbecke heeft de *volkssouvereiniteit* uitdrukkelijk verloochend.

Zijne eigene woorden zijn:

„Waar en wanneer heb ik ooit het woord of het beginsel van volkssouvereiniteit ingeroepen? Men versta onder volkssouvereiniteit, wat men wil, maar is daarvan in de door mij voorgedragen wetten — en daaronder zijn nog al karakteristieke wetten — een spoor te vinden?"

Noch het *woord*, noch het *beginsel* van volkssouvereiniteit?

Uitdrukkelijke of stilzwijgende opdracht van wege het volk is dus bij hem niet de grond der koninklijke macht.

Wat dan?

Thorbecke zal het evenmin erkennen als een Thorbeckiaan, maar ons schijnt die verloochening van de volkssouvereiniteit een restant van de theorie van het „*droit divin*" even als de uitdrukking „bij Gods genade," in het formulier van afkondiging, ofschoon zij in het *grondwettig* formulier niet voorkomt.

Wij handhaven daarom onze uitdrukking tot dat de *N. R. Ct.* of iemand anders ons bewijst, dat men het goddelijk recht als bron van macht kan loochenen, zonder in eenigen vorm het beginsel der *volkssouvereiniteit* te huldigen."

Zeer juist. — Ook Thorbecke, verloochenaar van het beginsel, heeft het gehuldigd in den vorm van *bruikbaar instrument*; heeft er zich, om *gouvernementaal* staatsman te

zijn, aan onderworpen, als aan „den grondtoon der eeuw." IJveren tegen *willekeur* is prijzenswaard; maar, ook voor den dweepzieken lofredenaar der *volkssouvereiniteit* (althans zoo de ontwikkeling van het beginsel, tot in de afschuwelijkheden der *Roode Republiek*, hem te ver gaat) komt de tijd waarop hij tegen de *logica* reageert en, even als v. Hall, als Donker Curtius, als de Kempenaar, als Thorbecke, tot dat de stroom hem overweldigt, stand houdt.

Twee opmerkingen, naar aanleiding van het overzigt in *het Noorden* van Thorbecke's *autokratische* politiek.

1. „Het geluk voor Thorbecke was dat zijn eerste ministerie een onnatuurlijken dood stierf." — Dit heb ik, reeds bij den terugkeer van Thorbecke in 1862 niet onopgemerkt gelaten. Ook ter historische toelichting van ons *parlementair antagonisme.*

„Ik kan over dat jaar met meer vrijmoedigheid spreken dan misschien menigeen, omdat toen het onderscheid is gebleken tusschen *antipapistische opgewondenheid*, die ik misprijs, en *christelijk-protestantsche* veerkracht, die ik verlang. Laat ik, nu we aan het jaartal 1853 zijn, er bijvoegen dat, gelijk ik mij nu over de opkomst van dit Kabinet verblijd heb, de val van het Kabinet in 1853 mij, in het algemeen belang, leed gedaan heeft. Veel liever had ik gezien — de uitdrukking is ietwes onbarmhartig — dat men het Kabinet zijn natuurlijken dood had laten sterven. Ik acht dat het, naar mijn inzien, toen reeds kwijnend liberalisme, geen krachtiger opbeuring en levenswekking dan juist die ongelukkige *manoeuvre* gehad heeft." *Parlementair Fragment.*

2. Het drietal artikelen in *het Noorden* is, zeide ik, gewigtig, ook als oplossing van menig thorbeckiaansch *effatum*, dat tot dus ver raadselachtig scheen. 1)

De uitspraak die menigeen verbaasd heeft en den schijn had van ongerijmdheid, van een *contradictio in adjecto*, volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band tot de kiezers*

---

1) „Onder anderen zal men daaruit kunnen ontwaren hoe het schier ongelooflijke van den eisch eener Volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band met de kiezers* desniettemin een karaktertrek is, onmisbaar voor Thorbecke's ideaal van de *Constitutionele Monarchie.*"

is veeleer noodwendig corollarium van het systeem. Ook luidt het slot van het betoog van *het Noorden* aldus:

„Niet minder dan de vernietiging van kracht en initiatief bij de *parlementaire meerderheid* vordert het Thorbeckiaansche stelsel die vernietiging bij *de kiezers*.

Het stelsel is geschapen voor den man, die altijd wil voortgaan, nooit volgen, altijd leiden, nimmer zich voor den stroom laten afdrijven, *en niet-te-min minister zijn en blijven.*

De Thorbeckiaansche theorie is alzoo slechts toe te passen, als de stroom wordt afgedamd, en er geene verfrissching van het parlementaire leven door middel van een gezond kiesstelsel plaats heeft."

In 1837 heb ik mij tegen de vervolging van de *Afgescheidenen* verzet; om de gewetensvrijheid niet alleen, maar omdat ik in hen een *veerkrachtig* bestanddeel der *Hervormde Gemeente* gewaardeerd heb.

In 1847 heb ik aan hun *offervaardigheid*, ons ten voorbeelde, hulde gebragt:

„Onder het bejammeren van de Afscheiding heb ik steeds sympathie voor de Afgescheidenen gehad. — *Sympathie*, in den etymologischen zin van medelijden; sympathie, in de uitgebreider beteekenis van belangstelling en deelneming in hun werk en lot.

Medelijden om de grootheid van het onregt.

Medelijden om het blijkbare onzer broederlijke betrekking: als één lid lijdt, zoo lijden alle leden mede.

Belangstelling, omdat zij getoond hebben iets, en veel zelfs, voor hun overtuiging over te hebben. Die overtuiging moge dwaling geweest zijn; zij hebben desniettemin het bewijs geleverd dat er in Nederland, te midden van zoo veel slapheid in de behartiging van hooger beginsel, van zoo veel verslaving aan eigenbelang, bij sommigen echter nog bereidvaardigheid is om aan hetgeen men voor waarheid houdt, eenig offer te brengen. Zij hebben boeten betaald, zij hebben gevangenisstraf ondergaan, zij hebben inlegeringen verduurd; velen hunner hebben, om vrijheid van onderwijs te erlangen, vaarwel gezegd aan den geliefden vaderlandschen grond. In het voorbeeld van menig afgescheidene is het gebleken dat het niet geheel aan eene christelijke veerkracht ontbreekt, die zich verder uitstrekt dan redekaveling en schriftelijk protest."

In 1868 schreef ik:

„Met moed en beleid geleverd, kan de strijd waarin wij thans geraakt

zijn, leiden tot eene reeds lang gewenschte hereeniging met de Afgescheidene gemeenten op historischen grondslag." *a*)

Ook in deze *Nederlandsche Gedachten* ben ik, terstond en telkens, opgekomen tegen de handhaving-*quand-même* van den erbarmelijken misgreep van 1816, die tot de splitsing in *Synodaal-kerkelijken* en *Afgescheidenen* geleid heeft.

Met onzen onvergetelijken Da Costa, heb ik steeds, ter gemeenschappelijke behartiging van de christelijke volksbelangen, aan Afgescheidenen de broederhand gereikt.

Aan niemand met meer wederzijdsche hartelijkheid dan aan mijn voortreffelijken vriend den hoogleeraar Brummelkamp. Bij hem was onverzettelijkheid der pligtbetrachting steeds met de zachtmoedige wijsheid der christelijke liefde gepaard. Thans, bij de uitgaaf der vertaling van *de Harmonie der Evangeliën* door Calvyn, heeft hij in 't openbaar, onze veeljarige betrekking vermeld.

Verre van mij te ontkennen dat zich, in deze en gene uitdrukking, de onwillekeurige overdrijving eener mij beschamende hartelijkheid verraadt. Evenwel durf ik beweren dat hij, ook in dezen Brief, met de hem eigen opregtheid en eenvoud, getuigenis aflegt van hetgeen door mij, ik zeg niet verrigt, maar bedoeld werd.

Aldus is het mij mogelijk gemaakt dit overzigt van hetgeen wij gezamenlijk voor Kerk en School gewild hebben, in verband te brengen met aanprijzing van het steunpunt steeds door ons gezocht in de *Protestantsche*, *Gereformeerde*, *Calvinistische* eigenaardigheid van het *Nederlandsche Volk*.

---

a) *Bijdrage van kerkgemeentelijk overleg.* ('s Hage 1868.) Een nog ongelezen boekske.

VARIA.

*** DE CONSTITUTIONELE MONARCHIE.

Het zeer belangrijk artikel in *de Gids* van April, *Democratie en Constitutionele Monarchie*, is mij, juist nu, bij uitnemendheid welkom. Weldra zal ik aanwijzen onder welk voorbehoud ik de lofspraak aanneem; maar, reeds nu, ben ik voor het goede woord dankbaar „dat, *in verhouding tot de kiezers*, niemand beter dan de heer Groen de eischen van den constitutionelen regeringsvorm begrijpt en in toepassing brengt."

Nederlandsche Gedachten.

N° 82. April 1871.

Er zijn vermaarde mannen die bij hun leven welligt te hoog, en daarna te laag geschat zijn.

Daaronder behoort een staatsman en geleerde, *Ancillon*, wiens geschriften grooten opgang hebben gemaakt. 1) Van 1832 tot aan zijn dood, in 1837, minister van buitenlandsche zaken te Berlijn.

Onder zijne talrijke werken ken ik er geen zoo belangrijk als een vertoog *Ueber Souveränität und Staatsverfassungen* in 1816. En in dat kernachtig boekske is bovenal leerrijk het slot: *Ansicht der französischen Revolution.*

Terugziende op den loop en afloop der Revolutie, in haar tweeledigen anarchieken en reactionairen vorm, waarschuwt hij tegen de gevaarlijke dwaling waarmeê het dwaze en gruwelijke der *Revolutie* op rekening der exceptionele verdorvenheid van het *Fransche volkskarakter* gesteld werd.

Thans, zegt hij, moet, niet verwensching der *Fransche Natie*, maar zelfonderzoek en het „spiegel u zacht" aan de orde van den dag zijn.

„Die Französische Nation scheint nun (1789—1815) den ganzen Cyclus der Staatsumwalzungen durchlaufen und vollendet zu haben.

Der Augenblick ist also gekommen, wo das Ganze mit Besonnenheit überschaut werden kann, und wo die Wirkungen auf ihre wahren Ursachen bezogen und zurückgeführt werden müssen.

Die göttliche Gerechtigkeit hat endlich, in ihrem langsamen, aber sicheren und ununterbrochenen Gange, die Revolution erreicht; ihr strafender Arm hat dem Französischen Volke auch die leszte Ehre, die des Sieges, geraubt, und ihm die Trophäen entrissen, welche seinen eigenen Augen seine Verbrechen verhüllten und entzogen. Es wäre Zeit, dasz die anderen Völker Europens, schrecklich gewarnt und belehrt, in ihren Busen griffen, und den in ihm liegenden Keim eben so blutiger Irrthümer erstickten und herausrissen.

Jetzt da Frankreich, zur gerechten Strafe seines wilden und menschenfeindlichen Wahns, vom gesammten Europa schrecklich gezüchtigt worden, giebt es etwas besseres zu thun, als zu jauchzen, und den gestürzten Feind mit gemeinen Verwünschungen zu überhäufen; nämlich, zu untersuchen, wie es gekommen ist, dasz Frankreich so tief gesunken, dasz

1) Zijn *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis le 15e siècle*, gold in vroeger jaren voor klassiek.

die Revolution, dem Anscheine nach so schön beginnend, so scheuszlich geëndigt hat: damit die theuer erkaufte Erfahrung nicht unbenutzt und unbegriffen verloren ginge."

Hierop volgt een lumineus overzigt van 1789—1815. Ten bewijze dat de geschiedenis van het vierde eener eeuw, sedert de praktische toepassing van de leer der *Volkssouvereiniteit* aanving, in het *Jacobinisme* en *Bonapartisme*, in het *nec plus ultra*, eerst van revolutionaire *ontwikkeling*, daarna van willekeurige *reactie*, bestaan heeft.

Overal waar dit *primum falsum* in de gemoederen post vat, zullen soortgelijke *corollaria* worden gezien.

„Dies alles war nicht die Folge von Zufälligkeiten, sondern das natürliche und nothwendige Resultat der Grundlehren, von welchen in Frankreich alles ausging. Dasselbe, mit einigen unwesentlichen Abänderungen, wird einem jeden Volke, und zu einer jeden Zeit, ergehen, wo diese Grundsätze aufkommen und in die Wirklichkeit treten werden. Allenthalben, wo die Lehre der Volks-Souveranität, mit allen ihren Corollarien die herrschende wird, wirkt sie wie Scheidewasser auf alle gesellschaftlichen Verhältnisse; sie ist, im strengen Sinne des Worts, das politische Auflösungs-Prinzip, die Verneinung aller Einheit, die Abwesenheit aller Souveränität."

Derhalve verbeeld u niet dat alleen het zedenbederf der *Fransche Natie* deze leer zoo verderfelijk gemaakt heeft. Minstens evenzeer is het omgekeerde waar.

„Man sage nicht, dasz allein die moralische Verderbnisz des Französischen Volks diese Lehren so verderblich gemacht habe. Freilich war der Französische National-Character schon vor der Revolution ausgeartet. Es war nicht nur die Sittenlosigkeit der Hauptstadt, wie die des alten Roms unter den Kaisern; es hatte nicht nur, mehr oder minder, das Gift alle gebildeteren Stande angesteckt: selbst die Quelle der Sittlichkeit war getrübt worden, der Verstand hatte die Vernunft zum Schweigen gebracht, der Witz das, ohnedem nicht tiefe, Gemüth der Nation erstarrt und gelähmt; die Sinnlichkeit war zur Kunst, die Klugheit zur höchsten moralischen Eigenschaft erhoben worden, das Uebersinnliche, Unendliche war aus den Herzen gewichen, und geistreicher Spott über das Heiligste, so frevelhaft er auch immer seyn mochte, gehörte zur Tagesordnung. Allein diese schrecklichen Kennzeichen des moralischen Verfalls waren bei weitem nicht allgemein; die Masse des Volks hatte noch Sitten, Grundsätze, und huldigte noch der Religion. Bei Vielen ersetzten gewissermaszen die

Gewalt der Gesetze, die Ahndung der öffentlichen Meinung und sittliche Gewohnheiten, das was ihnen an Reinheit der Gesinnung und am inneren Leben abging. Aber, als Alles aus den Fugen trat, der gesetzliche Zwang aufhörte, die öffentliche Meinung, wenigstens die laut werdende, nur die Meinung einer Parthei ward, als alle Verhältnisse und alle Stande aus der gewohnten Bahn herausgerissen wurden und der gesellschaftliche Mechanismus gehemmt ward, um einem andern Platz zu machen: da strömten die Leidenschaften unaufhaltsam fort, da wurden alle Dämme durchbrochen, es war nirgend mehr Halt zu finden; im allgemeinen Schiffbruch gingen die Sitten wie die Grundsätze verloren, und das hitzige Fieber endigte mit einer totalen Auflösung. Die Fäulnisz ist nicht der Revolution vorangegangen, sondern die Revolution hat alles Leben in Fäulnisz übergehen lassen, den Franzosen alles Hohe, Heilige, Ewige entrissen, und zugleich in ihnen allen Sinn für dasselbe erstickt."

Geen volk zou tegen dergelijk vijf en twintigjarig heilloos en *satanisch* (*höllisch*) spel bestand zijn geweest.

Welches Volk würde wohl aus einem so heillosen und höllischen Spiele, wenn es während fünf und zwanzig Jahren mit ihm getrieben würde, besser und reiner hervorgehen? Welches Volk eine so schreckliche, lange anhaltende Krankheit glücklicher überstehen? Keines, antworten wir mit voller Ueberzeugung, weil wir nicht zu denjenigen gehören, die jetzt dem Volke schmeicheln, um es zu verderben; und es zu eigennützigen Zwecken zu miszbrauchen, wie man weiland den Machtigen der Erde und den Fürsten schmeichelte, weil wir glauben, dasz die Zeit gekommen ist, wo es verdienstlicher sei, mit dem Volke eine ernste, aber heilsame Sprache zu führen, als es mit unzeitigen und übertriebenen Lobpreisungen zu übersättigen, oder zu berauschen. Der Gang der Cultur hat in allen Staaten von Europa den Keim zu gefahrvollen Bewegungen gelegt; — der erste unüberlegte, gewaltige Stosz kann sie herbeiführen. Gährungsstoff ist genug vorhanden; man entferne sorgsam von ihm das Gährungs-Prinzip."

Wacht u daarom, Vorsten en Volken! voor het *Gährungs-Princip*, voor de revolutionaire *Volkssouvereiniteit* in stede der *Souvereiniteit Gods.*

De waarschuwing is ijdel geweest. De geschiedenis van 1815—71 is voortzetting geweest van het spel. Met soortgelijk gevolg. De waarborg tegen *jacobinisme* en *cesarisme*, de voorwaarde van *vrijheid* en *vooruitgang* ligt in hetgeen de liberaal als versleten theorie van slaafsche onderwerping beschouwt.

Laat mij aan het beter oordeel van hen wier verontwaardiging vooral tegen *de Fransche Natie* gerigt is en blijft, nog een historischen wenk mogen onderwerpen; gegeven, niet nu, in de hartstogtelijkheid van een gloeijende atmosfeer, maar in bedachtzame overdenking van wetenschappelijken arbeid.

„Dikwerf zal ik wijzen op Frankrijk. De ziekte had daar, meer dan elders, onbelemmerden loop. Des te meer moet ik nogmaals waarschuwen tegen de beschouwing der Revolutie, als eene *nationale*, enkel of vooral uit het ligtzinnige *fransche* volkskarakter of exceptionele omstandigheden verklaarbare krankheid. Het tegendeel is waar. De ziekte is meer *epidemisch* dan besmettelijk geweest. Overal was, sedert lang, woeling en gisting. In Frankrijk heeft het vuur zich een uitgang geopend, maar de geheele bodem was *vulkaniek.* De langdurige overmagt der fransche wapenen moet grootendeels worden verklaard uit de algemeenheid van het revolutionair bederf. Zelfverdediging tegen het fransch-revolutionair geweld was ijdel, omdat anti-franschgezindheid, door ingenomenheid met het op franschen bodem aangevangen experiment, op den achtergrond geraakte, en de europésche revolutie in de fransche bij uitnemendheid haar afdruksel vond. De omwenteling is geenszins aan *de fransche natie* te wijten, zij was het werk van eene *factie*, van eene *secte*, van eene *filozofische school*, welke, met de onwederstaanbare kracht van het centraal bewind, *de natie* en *elke natie*, naarmate zij gerevolutioneerd werd, onder het juk der opvolgende personificatiën van haar beginsel gebragt heeft. *a*)

Ook thans nog geldt het diepzinnige woord van Tocqueville: „Il n'y a qu'*une* révolution qui dure encore et qui n'est pas près de finir."

a) *Ongeloof en Revolutie* (2e uitgaaf.)

De verdienstelijkheid der tegen graaf Bismarck *principiële* oppositie van Stahls *alter ego*, den duitschen *Guizot*, van *von Gerlach*, ligt hierin dat hij niet geschroomd heeft de partij, waarvan hij sieraad en leidsman geweest is (de partij waaruit in 1848 de *Kreuzzeitung*, als orgaan der christelijk-historische rigting het licht zag) ter verantwoording te roepen wegens de verderfelijke *meêgaandheid* in de wegen eener aan de verloochening van Gods woord en wet, aan „das *von Unten*" toegeeflijke politiek.

Laatstelijk heeft hij getuigenis afgelegd in het geschrift *Deutschland um Neujahr* 1870.

Bedenk wat er opgesloten ligt in de twee punten die de godvreezende en scherpzinnige grijsaard aldaar, als gevolg ook der houding van de *Kreuzzeitung c. s.* in 1866, constateert. — Weinige regels zijn het, maar rijk van historischen en profetischen inhoud.

1. Sedert 1866 hebben *radicalisme* en *ongeloof* in onberekenbare mate veld gewonnen. 1)

2. Sedert 1866 is *Duitschland*, als middelpunt van *ongeloofs-propaganda*, voor Europa geworden wat, na 1830 en 1848, *Frankrijk* geweest is. 2)

Zeer te regt wordt dezer dagen telkens herinnerd dat, in de *christelijkheid der volksschool*, de kracht van het Pruissische leger bestaan heeft.

„De schoolmeesters hebben ons de overwinning van Sadowa verschaft," is een beroemd woord van den beroemden veldheer von Moltke. „Ja, zegt de Heer G. een deskundige, in de Gids, ik heb de Pruissische volksschool bezocht, zij is in vele opzichten voortreffelijk. Jammer maar: de kinderen moeten er te veel Bijbelspreuken en godsdienstige gezangen leeren." Dit doet spreker denken aan een woord van Ds. de Liefde. Hij was ergens in of bij Crefeld, waar zijn schoonvader als doopsgezind predikant met zegen had gewerkt. Iemand zeide tot hem: „Uw zalige schoonvader was een goed, een beminnelijk, een vroom man — jammer, hij was ietwat mystiek." — Dat is juist, mijn waarde Heer! was het antwoord, als of gij tot mij zeidet, deze beek geeft goed, gezond, verkwikkelijk water — jammer, dat die beek *een bron heeft!*" *a*)

Een in zinrijken eenvoud voortreffelijk antwoord. Welnu! laat ons, in het besef der onmisbaarheid van de bron, niet onopgemerkt laten dat het gebrek aan beginselvastheid bij de *Kreuzzeitung c. s.*, volgens von Gerlach, den weg ter afsnijding van het *levend water* gebaand heeft.

---

1) „Unermeszlich ist der Aufschwung, den SEIT 1866 in ganz Europa der Liberalismus, der Radikalismus, die „heilige Demokratie," — überhaupt das „von unten" — genommen hat."

2) „Wie 1830 und 1848 Frankreich, so ist SEIT 1866 Deutschland der Mittelpunkt von Erschütterungen gewesen, die über ganz Europa sich ausgedehnt haben."

a) Zie in *de Hoop des Vaderlands* v. 29 Maart het belangrijke verslag der openbare vergadering v. 27 Maart te Amsterdam in zake der *Christelijk-nationale school.*

Spoedig zal het blijken. De liberalen gorden zich aan ten strijde.

Een der Duitschers die, aan de spits van het liberale Duitschland verdienen te staan, de historieschrijver *von Sybel*, verkondigt dat de *onderwijskwestie* op den voorgrond der aanstaande werkzaamheden in Pruissen behoort te staan.

„Der tiefste Schatte entsteht durch den ungelösten Zwiespalt über das Verhältnisz von Staat und Schule zur Kirche ... Er wird der Gegenstand sein, der sofort nach dem Abschlusz des Friedens die innere Politik der einzelnen Staaten in erster Linie beschäftigen musz." *a*)

Eene schoolwet naar *Hollandsch model* (de godsdiensteloze volksschool, zonder het woord *christelijk* echter) is het *nec plus ultra* ook der *neo-germaansche* wijsheid. Nauwelijks zullen onze Pruissische vrienden dit onheil, zelfs door een gevaarlijk bondgenootschap met de ultramontanen, kunnen ontgaan. Ziedaar het gevolg van het overleg, waarmeê men, op het voetspoor van Cavour, door glansrijke zegepralen, de eenheid ja, doch een eenheid van twijfelachtigen aard verkreeg. De vraag van v. Gerlach bleef nog onbeantwoord.

„Was liegt denn alle dem zum Grunde? Wie sind wir in diese Zustände gekommen? Sind das die Früchte unserer glänzenden Siege?"

Treffend, en met dezen wenk van v. Gerlach overeenkomstig, is de beschrijving die de redacteur der *Evangelische Kirchenzeitung*, Dr. Tauscher, geeft van den voortgang der revolutionaire krankheid, sedert men, in 1866, de eenheid van Duitschland *ferro et igni* doordreef.

„Unser Staatswezen ist in den bedenklichen Bahnen des Liberalismus in mehr als einer Beziehung fortgeschritten. Wir erhofften eine ernste Umkehr. *Vergeblich!* Die Kirche ist auf dem Gebiete der Verfassung weiter gebaut werden, aber in einer Weise die dem Danaer-Geschenke des französischen Constitutionalismus mit seiner Majoritäten-Herrschaft nur gar zu ähnlich steht. — Das Wort unseres Gottes, das doch nicht leer soll zurückkommen, ist in jener Zeit reichlich dargeboten worden. Um der Güte unseres Gottes Willen, die uns so freundlich zur Busze gerufen, erhofften wir wenigstens einen Anfang zu einer ernsteren Umkehr, *aber vergeblich*."

---

a) *Das neue Deutsche Reich.*

Wij roemen hier te lande het verband tusschen Duitschlands *christelijk-nationaal* onderwijs en tegenwoordigen ongelooflijken voorspoed. Doch de triumf van het *liberalisme*, sedert 1866, leidt naar de *neutralizering* van het onderwijs, en, dien ten gevolge (*cessante causâ cessat effectus*) naar een toekomstig deelgenootschap aan Frankrijks ongeëvenaarden jammer.

Dit is de voorspelling van Dr. Tauscher.

„An Frankreichs tiefen Fall sollen wir lernen, wohin es führt, wenn nicht mehr das Wort Gottes das Haus regiert, *die Erziehung der Kinder leitet*, und Furcht des Herrn in die Herzen pflanzt. Und wer ein wenig das Leben unseres Volkes kennt, namentlich auf dem Lande, der weisz einen wie groszen Einflusz hierauf die *christliche Schule* hat. Wird ein Volk entchristlicht, dann kommen solche Zustände wie sie dieser Krieg vor unseren Blicken in Frankreich aufgedeot hat."

VARIA.

*** STEMMEN VOOR WAARHEID EN VREDE.

Daarin las ik, met veel genoegen, *Nabetrachting over den jongsten oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk.* De door mij hooggeschatte schrijver verklaart dat het hem vooral ook te doen is om mijn oordeel met juistheid terug te geven. Tot dus ver vind ik nauwelijks aanleiding tot repliek. Belangstellend zie ik de voortzetting te gemoet van een arbeid, die van ernstig onderzoek blijk draagt.

Ook dank ik Dr. Bronsveldt voor de vraag: Waarom wordt *de Hoop des Vaderlands* niet gelezen? Zij is, dunkt mij, aan vriend en vijand gerigt.

Waarom door velen onzer *vrienden* niet? Omdat zij te weinig èn van het verregaande èn van het onverantwoordelijke hunner voor de dierbaarste belangen van School en Kerk verderfelijke nalatigheid overtuigd zijn.

Waarom door onze *tegenpartijders* niet? Liefst zwijg ik er van.

Twee voorbeelden van discussie-vermijding ontleen ik ditmaal aan schrijvers, die ik liefst beiden onder de rubriek van dissentiërende *geestverwanten* zou willen brengen, waarmeê gedachtenwisseling des te liever begeerd wordt.

Zelfs onze vriend Dr. J. J. van Toorenenbergen neemt van *de Hoop des Vaderlands* bijkans geen notitie en Mr. de Savornin Lohman, die, naar aanleiding eener welwillende beoordeeling met het *Volksblad* correspondeert, schijnt met het vijftal artikelen in *de Hoop des Vaderlands* onbekend.

Hier is een vergrijp, dunkt me, aan den eisch eener doeltreffende discussie. Hier is een onregt ook aan mij gepleegd.

Meer dan ooit schieten mijne krachten voor het bijhouden van de velerlei kritiek, bepaaldelijk in de onderwijskwestie, te kort.

Dien ten gevolge is het mij ook onmogelijk, zelfs aan geschriften als dat van Mr. S. L., waarin studie en regtsgevoel doorstraalt, zoodanig onderzoek te wijden als ze waard zijn. Maar hoe nu, wanneer v. Otterloo het woord voert, wien ik zoo gaarne zelf raadpleeg en wiens evenknie in de theoretische, historische en praktische bestudering van de *onderwijskwestie*, mij althans onbekend is!

*** VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK-NATIONAAL ONDERWIJS.

De *Haarlemsche Courant* v. 8 April doet uitkomen hoe, met *éene opmerking*, *de Hoop des Vaderlands*, onmiddelijk na de ontvangst, (let op de verwonderlijke gevatheid en juistheid der kritiek) den schadelijken indruk van een bezwaar in de *Vredewoorden* (zie p. 248) geopperd, neutralizeert.

„Het schoolwetprogram moet o. i. niet beschouwd worden als een integrerend deel van de statuten onzer Vereeniging."

In deze *éene opmerking* ligt (met handhaving van *het steunpunt voor de verkiezingen ook van* 1871) het zeer eenvoudige bewijs dat in het verkiezings-program, voor zamenwerking in *de Vereeniging voor Christelijk-nationaal onderwijs*, geenerlei bezwaar ligt.

Allerminst ik zelf heb er aan gedacht om het *lidmaatschap der Vereeniging* afhankelijk te maken van de *adhaesie aan het Program*. Het doel en de beteekenis is niet twijfelachtig. In 1869 is er, ter wederoprigting van eene diepgevallene en, zich op staatsregtelijk terrein zelfwegcijferende rigting, een einde gemaakt aan het beweeren dat, de zienswijze, jaren achtereen in en buiten de Kamer met toenemenden bijval verdedigd, aan *elke individuele zienswijze* gelijk is; een beweeren dat, zoo het niet ongerijmd ware, de tegenpartij met vreugde zou hebben beaêmd. Misschien, zoo men dit in het oog had gehouden, zou de smartelijke opzegging van het *lidmaatschap*, door vrienden die niemand meer dan ik als sieraden van het Christelijk Nederland vereert, onnoodig gekeurd zijn.

PS. 11 April. — Bij het naderen van den strijd over de VERKIEZINGEN constateer ik gaarne èn het standpunt waaruit, èn de *bedoeling* waarmeê ik, met sedert lang verkregen regt op *emeritaat* en ten langen leste *uit het veld geslagen* (p. 201) desniettemin daaraan eenigzins deel neem.

Het *standpunt*. — Als iemand, wiens oordeel over het plan van den veldtogt nog kan worden gevraagd, maar die, vermits hij niet meê uittrekt, geen *leidsman* is in den *strijd*.

De *bedoeling*. — Zij ligt minder in *de uitkomst* dan in *het debat zelf*. Het is te doen om de aanwinst, minder van enkele leden dan van *zedelijke volkskracht*.

Bij aanvankelijke gedachtenwisseling over het program der kiesvereenigingen komt mij uitnemend te stade. 1° een bladzij der *Kerkelijke bijdragen* van den hoogleeraar *Doedes* (p. 187); 2° het *Gids*-artikel *Democratie en Constitutionele Monarchie* (p. 248); Dr. *Brummelkamps* broederlijke toespraak.

Nederlandsche Gedachten.

N° 83. 15 April 1871.

Bij het naderen van den *verkiezingsstrijd* betaamt het duidelijk te doen uitkomen *waarom* en *in hoever* ik aan den eisch om mij daaraan, ook thans, niet geheel te onttrekken gehoor geef.

De toestand is in April 1871 *dezelfde als in April* 1869. Dien ten gevolge is mijne taak *dezelfde niet meer*.

Sedert 1869 zijn wij, op parlementair terrein, geen enkele schrede vooruit. Deze stilstand zelf is een ontzachelijke terugtred. Teleurstelling grooter dan wij, in de dagen eener kortstondige opgewektheid, denkbaar zouden hebben geacht.

Aldus is, voor de verkiezingen van 1871, onmogelijk geworden wat ik mij, als gevolg van den betrekkelijk zeer gunstigen afloop in 1869, voorgespiegeld had.

Indien er van *eenig verband tot de Kiezers* blijk geweest ware, indien de winst bij de Stembus behaald, niet straks in het Parlement verloren geraakt was, dan hadden wij in 1871 het regt *van petitie* gebruikt; een beroep op den Koning gedaan; vrijen loop voor het Evangelie begeerd; in herinnering gebragt dat het tot stand komen der wet van 1857 vernedering voor de Kroon, zoowel als onregt jegens het *nationaalste* deel der Natie geweest is. Wij zouden, met den aandrang van het *volksgeweten*, met het oog op Art. 194 der Grondwet en, ter onverwijlde constatering van de kracht eener aan volksgeloof en volkshistorie nog niet ten eenemaal ontvreemde bevolking, *ontbinding van de beide Kamers der Staten-Gl.* hebben verlangd.

Voorspiegeling, *illusie* werd alles wat, zoo er eenige parlementaire veerkracht geweest ware, *realiteit* had kunnen zijn. Wat, m. i., volgens constitutioneel staatsregt, de aangewezen weg was.

Nu zijn wij op hetzelfde standpunt als in 1869.

Al wat *toen* geschreven werd is, helaas! ook *thans* evenzeer bruikbaar. Tweederlei verandering slechts; het *jaartal* en de verdubbeling van aandrang, die de raadgeving *thans* uit de *toen* buiten de Kamer behaalde overwinning ontleent.

Vóór de Verkiezingen reeds, was er, in 1869, door het herkregen geloof aan ons beginsel, onwaardeerbare winst.

Herinner u dit motief der bemoedigende taal, waarmeê Dr. Kuyper ons in de Domkerk te Utrecht, den vooravond der bijeenkomst van de *Vereeniging voor Christelijk-nationaal schoolonderwijs*, begroet heeft.

„De hoop soms gekoesterd, om door invloed op het staatsbeleid, door verwikkeling der staatkundige vraagstukken, of toevallige groepeering der staatspartijen, als bij verrassing, ons pleit te winnen, hield op een bezielend element in onzen strijd te zijn. Men grijpt al meer den moed om de werkelijkheid onder de oogen te zien, die ons van langdurige, vermoeiende worsteling profeteert, en op *het geloof aan ons beginsel* als de eenige kracht ter overwinning wijst. De gedachte ontmoedigt niet meer, dat er nog zooveel geld en kracht en tijd schijnbaar zal moeten verspild worden, eer de grond zal zijn vastgeheid, waarop het fundament van ons gebouw zal rusten. Juist omdat het zelfbedrog der overspanning week, dringt het rustig geloof aan onze zaak meer op den voorgrond. *We hebben de begoocheling van den korten weg verloren: maar aan vastheid van richting ongelooflijk gewonnen.*"

Dit werd uitgesproken in Mei.

Junij was daar. — Bij de Verkiezingen ontbrak het niet aan misverstand, aan spraakverwarring, aan flauwheid, ja zelfs niet, bij schijnbare medewerking, aan zijdelingsche tegenwerking onzer hoofdgedachte. Desniettemin overtrof het eindresultaat de verwachting. De beteekenis der afgeloopen veldtogt werd geconstateerd door menigeen; door mij-zelf, in het Voorberigt van *Zelfstandigheid herwonnen;* maar, wat meer zegt, door een getuige, die niet tot onze rigting behoort, doch wiens kunde, scherpzinnigheid en streven naar onpartijdige toetsing algemeen erkend wordt. Wiens eigen woorden ik daarom liefst, als waarborg van juistheid der uitspraak, telkens herhaal.

„Bedrieg ik mij niet, dan ligt de verklaring van de nederlaag door de conservatieven geleden, in omstandigheden welke allen te zamen tot dit enkele feit kunnen worden teruggebracht, dat het kiezersvolk zijn eigen politieke gedachte, zijn *eigen criterium* heeft in de plaats gesteld van het criterium, door de conservatieven opgedrongen, en zoodoende op schitterende wijze de onoprechtheid heeft gewroken, welke de parlementaire partij-groepeeringen van de laatste jaren kenmerkte. De verkiezingen hebben bewezen — en

daarin ligt hare heilzame beteekenis — dat, al kan men soms, door middel van coalitiën, een vluchtigen parlementairen triomf behalen, ISOLEMENT, *dat wil zeggen, het streng vasthouden aan* eigen beginselen, de voorwaarde is om op den duur invloed op de natie te oefenen."

Schooner lofspraak kan niet begeerd worden. De hoogleeraar Buys sprak tevens onbewimpeld de verwachting uit dat aan de parlementaire zelfwegcijfering der anti-revolutionairen, sedert Junij 1866 zoo in het oog vallend, nu althans, nu ten langen leste, een einde zou worden gemaakt.

„Zooveel is in elk geval zeker, dat, wanneer het zelfstandig optreden van de anti-revolutionairen, *ook nu nog*, mocht achterwege blijven; wanneer het mocht blijken dat bij hen het bewustzijn van eigen kracht *ook nu nog niet* is levendig geworden; indien zij, *genoegen nemende met het emplooi van stillen geldschietenden deelgenoot*, het beheer van de vennootschap geheel aan de conservatieven mochten willen overlaten, het publiek met volle recht zou mogen zeggen dat de anti-revolutionairen in Nederland zich niet als politieke partij kunnen vestigen, omdat haar wel een krachtig lichaam, maar geen politiek hoofd gegeven is, geen hoofd in staat om, naast en na den heer Groen van Prinsterer, de denkbeelden van zijne eigen richting op politiek terrein te vertolken."

Wat den hoogleeraar ongelooflijk scheen, is evenwel geschied. Meer dan ooit kwam de houding onzer vrienden overeen met het voorschrift van Thorbecke; met het staatsregtelijk ideaal, dat hij, in de *Narede*, eenigermate zijn politiek testament, aanwijst: een volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band met de kiezers*. Het was, als wist men in de Tweede Kamer niets hoegenaamd van het bij de Stembus behaalde voordeel; niets van *herwonnen*, ja zelfs van *verloren* zelfstandigheid niets. Zoodat op onze rigting (buiten de Tweede Kamer *gerehabiliteerd*, *zigtbaar*, en *wederopgerigt*) in de Kamer toepasselijk bleef: zij is *gediscrediteerd*, zij is *zoek geraakt*, zij is niet *in tel*.

Van waar nu dergelijk verschil?

Er was, zegt men, en zelf heb ik het niet ontkend of verbloemd, er was *tweederlei politiek*.

De politiek der *zelfstandigheid* of der *meêgaandheid*.

De politiek, voor of tegen het thorbeckiaansch *effatum*: Eene volksvertegenwoordiging die van *de Kiezers* niet af weet.

De politiek, welke zelfs het minste niet zonder *stemmen-kansrekening* aandurft, of die welke, om de deugdelijkheid van haar eisch en om het vertrouwen op nationaal pligtbesef en regtsgevoel sterk, in de *neêrlaag* slechts een voorbô en een begin van *triumf* ziet.

Geen dezer tegenstellingen behoeft te worden ontkend; doch er is nog een andere reden der uiteenloopende houding. Er is een sleutel van het raadsel, waarop, nu vooral, nu beter dan tot dus ver, bij het program der kiezersvereenigingen moet worden gelet.

De reden onzer teleurstelling lag niet in de overdrevenheid van onze verwachting, Ik verlangde niet *alles of niets*. Vóór de opening der Staten-Generaal was dit blijkbaar.

„Of ik van het luttel tal onzer vrienden, zonder te letten op den aard en het gewigt der bezwaren die hun in den weg staan, het onmogelijke begeer?

Geenszins. Slechts handhaving voortaan der *zelfstandigheid*, die men te lang prijs gaf. Slechts trouw aan de gedragslijn, na gezamenlijk overleg, wederom afgebakend. Slechts levendig besef dat alleen het steunen op eene onder alle rangen en standen verspreide evangelische volkskern *in* de Kamer, ook *tegen* de Kamer, zelfs aan eene uiterst geringe minderheid (zoodra zij op deze sympathie en populariteit niet steunt, onbeduidend) onberekenbare kracht geeft. Elke verbetering der schoolwet, ook de allerminste, zal, wordt ze verkregen, met erkentelijkheid worden begroet. Mits niet als einde, maar als *begin*. Als interimaire voorziening. Als eerste termijn. Als steunpunt ter wezenlijke doelbereiking. Als voorbô der omgekeerde verhouding, waarbij de staatsschool, niet *zooveel* mogelijk, maar *zoo weinig* mogelijk, aan het oprigten van vrije scholen in den weg sta. Ter aanvankelijke handhaving aldus van het dierbaarste volksregt; gewetensvrijheid ter evangelische pligtbetrachting." (*Nederl. Ged.* Sept. 69).

Ziedaar wat gevraagd werd. *Iets*, als merkteeken van overeenstemming in *beginsel* en in *gedragslijn*.

Ziedaar het *zeer weinige* dat gevraagd werd. Het antwoord vindt men, of, juister, vindt men *niet*, in het *Bijblad*.

Wederom vraagt men: van waar dit?

De ontraadseling ligt in ééne zinsneê. „Slechts trouw aan de gedragslijn, na gezamenlijk overleg, wederom afgebakend."

Na den veeljarigen strijd in en buiten Kamer; na de

gedachteuiting der *Christelijk-historische rigting*, niet zonder voorafgaand ernstig overleg, *met overgroote meerderheid*, als steunpunt der *verkiezingen van* 1869, op den voorgrond gesteld; nadat ze, ook bij *onze* volksvertegenwoordigers, bijval gevonden en althans geen openbare tegenspraak ontmoet had, na dit alles, meenden wij te kunnen vertrouwen dat er, met verlating van het, sedert de optreding van het Ministerie van Zuylen-Heemskerk, gevolgde spoor, eenig blijk der, zoo we meenden, verkregen zamenstemming zijn zou.

Zoo we meenden.

Hierin juist lag de reden van het verschil.

Onze vrienden zagen, noch in het overleg bij de Stembus, noch in den aard en loop der veeljarige behandeling van de onderwijskwestie, schijn of schaduw van verbindende kracht.

In hun schatting was er, in het zoogenaamd schoolwetprogram, en in den geheelen omvang van mijn parlementairen en extra-parlementairen arbeid, niet anders dan de *individuele opinie* van iemand, ook door hen als geestverwant en vriend gewaardeerd, maar veel te buitensporig in welgemeenden aandrang, en die, in driftige voortvarendheid, door een talrijk, edoch ter beoordeeling van staatsregtelijke kwestiën onbevoegd gedeelte der bevolking, gesteund en aangevuurd wordt.

In het belang eener heilige zaak mag ik,

Vooreerst, de onbevoegdheid niet erkennen van Christenen uit de volksklasse, ter beoordeeling van hetgeen de kern van het verschil uitmaakt.

Ten anderen, mag ik evenmin het regt prijs geven dat ik tot spreken *in het meervoud* verkreeg.

Een opmerking, onlangs uit het verre Oosten herwaarts overgebragt 1), schijnt niet onjuist.

„Wie zulk eene positie veroverd heeft — veroverd, want zij wordt wel genomen, maar niet gegeven, spreekt van zichzelven in den eersten, gelijk een ander dat doen zou in den derden persoon. Zijn „ik" en zijn „wij" zijn niet de openbaringen van een bijzonder leven, niet en noch veel minder de uitingen der zich opdringende ijdelheid van een individu, maar *de*

1) *Java-bode.*

organen eener richting, eener magt in den Staat, eener grooter of kleiner fraktie des volks."

Dit getuigenis heb ik, pligtshalve, openlijk beaêmd.

„Alleen aan het bewustzijn dat ik, ook in de studeerkamer, mijne *parlementaire* taak voortzet, dat ik, namens het *volk*, ook dáár tot de *volksvertegenwoordiging* over de heiligste *volksbelangen* het woord voer, ontleen ik opgewektheid voor een, in schijn althans, ondankbaren arbeid.

Als orgaan van eene *fractie des Volks.* — Deze *fractie* evenwel is meer dan een *fragment.* Zij is (in verband tot volksgeloof en volkshistorie) *volkskern.*"

Eene *fractie*, bij wie het *gereformeerd karakter van ons volk*, als levensbeginsel van den nederlandschen Staat, evenmin door *ultramontaansche kritiek* als door *vrijzinnige laatdunkendheid*, in vergetelheid geraakt is.

Eene *fractie*, in de negentiende als in de zestiende eeuw, minstens evenzeer tegen het *ongeloof* als tegen het *bijgeloof* gekant. Tegen de godverzaking van het modernisme als tegen de pausverheerlijking van den ultramontaan. Omdat ze aan het geloof der Reformatie op dezen protestantschen martelaarsbodem vasthoudt.

In dergelijken zin durf ik aanspraak maken op den titel van *volksman;* durf ik beweren steeds, lid der Tweede Kamer of niet, *volksvertegenwoordiger* te zijn. — Vertegenwoordiger van het *nederlandsche* volk. Namelijk voor zoover het de volkshistorie, in haar meest glansrijke tijdperken, waardeert, en in het volksgeloof, dat het cement der Republiek was, zijn eenigen troost, beide in leven en sterven, nog vindt."

Maar, zegt men, gij zelf hebt menigwerf geklaagd dat er veel minder eigen onderzoek en gestadig deelgenootschap aan uwe polemiek was, dan waarop elk, van wien men eischt dat hij aanvoerder zijn zal, in het algemeen belang, regt heeft.

Voorzeker. Dit zijn de woorden die ik zelf gebruikt heb.

Steeds heb ik tegen overmaat van fiducie in den zoogenaamden *leader* gewaarschuwd. Daarom heb ik in *Julij* de aansporing tot eigen onderzoek, tot *zelfbewust handelen*, tot bestudering van het Utrechtsche *schoolwetprogram*, met ingenomenheid begroet. Toen heb ik een dubbel nummer (N° 37 en 38) besteed aan de opgaaf waarom ik voornemens was geruimen tijd te zwijgen. Een zelfbedwang, dat mij, weinige dagen later, op schrikbarende wijs, door de losbarsting van den oorlog, ligt viel.

Ook nu is het, niet *blind vertrouwen*, maar *eigen onderzoek*, dat ik, bij *de Stembus van* 1871, begeer.

Niet mijn *naam* op het stembillet. Dit zou in de gegeven omstandigheden te zeer gelijken naar *vertooning*. Dergelijk een hulde wijs ik af. Zij is overtollig. Iedereen weet dat ik steeds, onder den dikwerf moeitevollen strijd voor de wezenlijke volksbelangen, in de liefde mijner geestverwanten een steun gehad heb, dien ik mij niet bewust ben te hebben verbeurd. Pligtpleging zou schadelijk zijn. Reden of voorwendsel te meer om te beweeren dat de talrijkheid en kracht van onze rigting op aanhankelijkheid en napraterij neêrkomt. Neen, wacht u voor dergelijken mistred! Kiest den zoodanigen, wiens naam, in verband met hetgeen wij gezamenlijk bedoelen, geen twijfelachtigen klank heeft.

Vooraf echter, eer gij een onherroepelijk besluit neemt, behoort gij zelf te formuleren wat gij, van den man uwer keuze, bepaaldelijk te gemoet ziet. Rigt onze banier op, met een voor tweederlei uitlegging niet vatbaar devies. Laat de eisch der kandidatuur geconstateerd worden door *beredeneerde overneming* onzer hoofdgedachten. Liefst door elke *kiezersvereeniging* in eigen taal en eigen *program*.

Vraagt men of ik, behalve *zelfstandigheid* en *schoolwetprogram*, nog andere *hoofdgedachten* bedoel, ik zou ongaarne op de raadgeving van anderen vooruitloopen. Op twee punten evenwel vestig ik de aandacht.

Gansch niet overtollig schijnt mij èen protest tegen het beweren dat de *politiek* ligt buiten de sfeer van *christelijke pligtbetrachting*.

Aandrang op *census-verlaging* mag niet achter blijven, waar het hooge cijfer, als slagboom tegen het (volgens het woordenboek eener *niet-christelijke* rigting) *niet-denkend* gedeelte der Natie, onontbeerlijk gekeurd wordt.

VARIA.

*** DE TWEEDE KAMER komt wederom bijeen.

Vroeger heb ik zelf gezinspeeld op de constitutionele pligtmatigheid van een *compte-rendu*.

Nu zou het, vrees ik, reden of voorwendsel geven tot min aangename kritiek.

De *tweederlei politiek*, in en buiten de Kamer, is duidelijk genoeg.

Zelf heb ik mij steeds, zoowel tegen het *verscherpen* als tegen het *verbloemen* van het strijdige der *gedragslijn* verzet.

Ik acht dat men, in de *kwalificatie* van het gebeurde, zeer ligt onbillijk kan zijn. Namelijk, wanneer men aan vreesachtig weifelen toeschrijft wat *staatkundig overleg* was.

Bedachtzaamheid voegt, bovenal in het berispen. Reeds is er, tusschen *raad* en *daad*, advies en praktijk, een groot verschil. Ligter is het in het binnenvertrek te bepalen wat *behoort* te worden verrigt, dan het zelf in het strijdperk te *verrigten*. Doch hier was (en dit is het voornaamste) *tweederlei politiek*. In de schatting onzer vrienden, was mijn gedragslijn *overmoedig* en de zoogenaamde *winst* bij de Stembus niet anders dan verleidelijk begin van een *roekeloos spel*.

Het natuurlijk gevolg dezer voorzigtige of schroomvallige politiek was dat men elken schijn van medepligtigheid aan het buiten de Kamer tegen de *Conservatieve partij* gepleegde misdrijf zorgvuldig ontweek; dat er aan *herwinnen* eener *zelfstandigheid* die men *onverloren* achtte, niet gedacht werd.

Ook heb ik verklaard dat ik tusschen onze vrienden *in* de Kamer, en ons, wèl in *gedragslijn*, maar niet in *beginsel*, tegenstrijdigheid erken.

⁂ MOTIE KERSTENS. — *Contramotie.* „De Kamer, elken roof afkeurende, gaat over tot de orde van den dag." — Meer niet; want:

a. Door zich, als beschermer van elken verongelijkte, te willen opwerpen, maakt men een droevig figuur.

b. De protestantsch-nederlandsche *sympathie* voor den Paus zou een al te sterk contrast zijn tegen de *apathie*, toen in 1866 tegen Duitsche Vorsten en Stammen, ook tegen het Huis van *Nassau*, onregt gepleegd werd.

c. De *onfeilbaarheid*, in telkens vernieuwden banvloek openbaar, is voor den protestantschen Evangeliebelijder reden te meer om aan versterking eener dergelijke magt, op geenerlei wijs, medepligtig te zijn.

⁂ HET NOORDEN. Met genoegen heb ik gezien dat, behalve in *de Tijd* (en die uitzondering is voor de ultramontaansche rigting karakteristiek) er geen blijk van *Schadenfreude* over de staking van dit blad geweest is.

Mij doet de staking leed. Ik heb uit de politieke vertoogen geleerd. *Ernstige principiële discussie* is mij altijd welkom; maar hiervoor juist ontbreekt in Nederland belangstelling. Aldus vervalt men, als buitenlandsche gebeurtenissen den schok geven, in de verderfelijke magteloosheid, ten gevolge waarvan het wettig gezag, als in 1848, voor straatgejoel, sidderend, de knie buigt.

PS. Eerst nu (14 April) lees ik den Brief over de Verkiezingen in de *Rotterdamsche Courant* van 12 April. Ik kom daarop terug; doch op de vraag: Of ik in geen geval de candidatuur zou aannemen, ook al wierd ik benoemd? geef ik onverwijld een duidelijk antwoord. NEEN.

N° 84. 19 April 1871.

Ter aanvankelijke gedachtenwisseling over het program der kiesvereenigingen komt mij uitnemend (zeide ik reeds p. 256) te stade. 1° een bladzij der *Kerkelijke bijdragen* van Dr. *Doedes* (p. 187); 2° het *Gids*-artikel *Democratie en Constitutionele Monarchie* (p. 248); Dr. *Brummelkamps* broederlijke toespraak.

De hoogleeraar Doedes verklaart dat, ter karakterizering van de *christelijk-historische* of *antirevolutionaire partij*, mijn naam, let wel! *alles zegt.* Doch hij voegt er, helaas! als gevolg dezer vereenzelviging, bij: „De zoogenaamde *christelijk-historische partij* is, niet eene *kerkelijke*, niet eene *godsdienstige*, maar eene POLITIEKE partij."

De heer L., in het zeer belangrijk *Gids*-artikel *Democratie en Constitutionele Monarchie*, verkondigt „dat, *in verhouding tot de kiezers*, niemand beter dan ik de eischen van den constitutionelen regeringsvorm begrijpt en in toepassing brengt." Doch hij voegt er bij dat ik een *democraat* ben. Een titulatuur die ik (in zijn zin en geest) misschien mij kan laten welgevallen, maar waaromtrent ik tijd van overleg verlang.

In de opdragt waarmeê mijn vriend Brummelkamp mij verblijdt en vereert, is daarentegen niets dat naar klem of voetangel gelijkt.

Bij de uitgaaf van de *Harmonie der Evangeliën* door CALVYN vermeldt hij onze veeljarige betrekking. Met de hem eigen opregtheid en eenvoud, legt hij getuigenis af van hetgeen door mij, ik zeg niet *verrigt*, maar *bedoeld* werd.

Zie hier het begin der broederlijke handreiking. 1)

„In de zaak van Christus te gelooven niet alleen, maar ook voor Hem te lijden," is iets dat ons, arme zondaren, slechts „uit genade" te beurt kan vallen. Toen de Apostelen Petrus en Johannes voor 't eerst om hunne prediking waren gegeeseld, waren zij dan ook verblijd, omdat zij, volgens het getuigenis van Lucas, „waardig geacht waren om Jezus wil smaadheid te dragen."

Hebt gij, Hooggeachte Heer en Broeder in den Heere Jezus Christus,

1) Verre van mij te ontkennen dat zich, in deze en gene uitdrukking, de onwillekeurige overdrijving eener mij beschamende hartelijkheid verraadt.

in 't heete van den strijd U genoemd: ***Een Staatsman niet! een Evangeliebelijder***: Gij hebt daar openbaar mede betuigd, dat ook Gij U den smaad van Christus tot eere, tot Uwe hoogste eer rekent.

Intusschen hebt Gij ergens gezegd: „Eerst van 1829—1832, onder het gieren van den omwentelingsstorm, heb ik uit de boeken en uit de ervaring geleerd, dat het liberalisme met het radicalisme in onafscheidelijk verband is; dat de wortel in de stelselmatige verloochening der oppermacht Gods ligt; dat elk staatsgebouw waggelt, zoo het niet rust op Christelijk-historischen grondslag; dat aan de rechtmatige eischen van vrijheid en vooruitgang bij uitnemendheid door het konstitutionele Staatsrecht kan worden voldaan, doch enkel wanneer ook op politiek gebied de vreeze des Heeren het beginsel der wetenschap is. Dit was en bleef mijne overtuiging tot op den huidigen dag."

„Aan 't populariseeren dier overtuiging," zeide dezer dagen de ***Hoop des Vaderlands***, „hebt gij Uw leven gewijd." Ik denk, Gij verwerpt dat woord niet, en ik voeg er vrijmoedig bij: Waar wij U ook hebben ontmoet, waar wij U ook hebben gehoord, onder vrienden en vijanden, in de raadzaal en in onze christelijke bijeenkomsten, zoowel als in Uwe schriften, overal hebt Gij dat gedaan als de Christen-Staatsman, die zijn tegenstander eerbied en bewondering heeft afgedwongen, en zijne vrienden er toe geleid zich dankend voor hunnen Heiland neder te buigen, voor de uitnemende krachten door Hem U geschonken en door U zoo onverdeeld in Zijne dienst besteed.

Is 't wonder, dat de tegenstanders U noemden den ***leader*** onzer partij is 't wonder dat geheel de Christelijke of Antirevolutionaire richting U steeds erkende als ***haar Staatsman*** bij uitnemendheid? Dat er ook verschil van meening openbaar werd, weêrspreken wij niet, ook verbloemen wij het niet; zelfs daar niet waar 't ons smart en waar wij vooral eenheid van overtuiging hadden gewenscht; maar, wat de hoofdgedachte aangaat, Gij waart steeds onze Staatsman bij uitnemendheid, een gave van God ons geschonken. Gij waart dat voor des Heeren volk in ons vaderland in 't algemeen, voor ons Afgescheidenen en voor mij in 't bijzonder."

Opgaaf van het jaar, waarin ik deze overtuiging omtrent den christelijk-historischen grondslag uitsprak, is overtollig. Dr. Doedes getuigt dat het *jaartal* bij mij niets afdoet. 1)

---

1) „Bij den heer Groen van Prinsterer heeft men niet, even als bij sommigen van onze meest invloedrijke persoonlijkheden, bijv. de Hoogl. Scholten of Opzoomer, te vragen: van welk jaar? De heer Groen van Prinsterer heeft geen verschillende jaren. Daar staat hij en het jaartal doet niet ter zaak. Zijn verleden is zijn heden. Men weet alzoo wat men heeft, als men hem noemt; wat men van hem verwachten mag en waarop men niet bij hem behoeft te rekenen." Hierboven p. 187.

Het overgenomen gezegde is inderdaad de *hoofdgedachte* mijner politieke loopbaan. Het is de *christelijk-historische* en, dien-ten-gevolge, *anti-revolutionaire* hoofdgedachte, waaromtrent ik, van 1829 tot 1832, tot vastheid van overtuiging ben gekomen, en die mij, ook bij de Verkiezingen van 1871, ten baken verstrekt. Reeds in 1829 heb ik daarvan belijdenis afgelegd. Ook toen, niet enkel in *de Nederlandsche Gedachten.* Neen! evenzeer, schriftelijk 1) en mondeling, niet als kabinetsecretaris, maar *proprio motu* en in vertrouwelijk gesprek met den tot een ietwes overmoedigen jongeling zich nederbuigenden Koning. Als *conditio sine quâ non* voor het behoud en welzijn van Nederland en Oranje. Met niets verzwijgenden eerbied en met onmiskenbare liefde en trouw.

„Quand le Roi, qui aimait à recueillir les opinions les plus divergentes, daignait s'informer aussi quelquefois de la mienne, je me permettais d'ajouter, en toute occasion, avec une franchise respectueuse, que, sans changement de principes, il n'y avait aucune possibilité de succès. J'en revenais sans cesse à dire: „Il y a une condition préalable; car rien de ce qui doit se faire ne peut se faire, rien ne suffit, rien ne saurait être véritablement utile, si vous ne renoncez, Sire! au libéralisme dont vous avez été l'idole et dont vous serez la victime; si vous ne savez dégager de l'esprit révolutionnaire l'esprit vraiment constitutionnel et national, et tourner ainsi contre lui les forces avec lesquelles il vous menace; si vous ne réussissez point à séparer la nation d'une faction égarée par de fausses doctrines; si vous n'abjurez pas les théories dont vous avez cru pouvoir faire usage, espérant fondre dans un tout homogène les traits distinctifs des populations les plus diverses. A moins d'entrer franchement et résolument dans cette voie nouvelle, le gouvernement constitutionnel, loin de servir d'instrument à vos desseins, maîtrisé par une faction anarchique, deviendra le moyen de la dissolution dès lors certaine du Royaume." Surtout je tâchais de faire sentir qu'on ne saurait résister à la Révolution, sans vaincre le principe irréligieux dont elle n'est que le développement logique, et que, pour combattre les tendances d'un radicalisme incrédule, la politique doit avoir pour auxiliaire la foi, non celle qu'on se forme à la hâte, sous la pression d'une crise menaçante, mais celle qui part de l'âme, non celle qui nous sert, mais celle qui nous domine. *a)*

1) *Verspreide Geschriften;* I. 70—120. — De slotsom, het *delenda Carthago*, was telkens: „Zonder radicale verandering van beginsel zal Nederland niet worden gered." P. 114.

a) Le parti antirévolutionaire, p. 79.

Deze hoofdgedachte heeft niet ontbroken in een Vorstelijke Toespraak, die in Nederland weerklank gehad heeft, en waarvan de Koning mij de redactie toevertrouwd had. — In het *Te wapen! Te wapen!* van 5 October 1830.

„Gij ziet hoe spoedig de beginsels, waardoor eene beklagenswaardige menigte in beweging is gebragt, tot de vreesselijkste jammeren hebben gevoerd. Uwe bedachtzaamheid, uw pligtgevoel, uw opgeklaarde zin voor waarheid en regt, bovenal het geloof aan God, die de wreker der ongeregtigheid is, behoede u door den stroom te worden medegesleept. De handhaving van die vrijheid welke in de Vereenigde-Nederlanden eeuwen lang heeft gebloeid, zou alsdan, welligt voor altijd, onmogelijk, en uw verderf onvermijdelijk zijn....

De toestand van dit Rijk vordert dat dezelfde veerkracht, die elders tot vernieling aangewend wordt, hier tot behoud van al wat er dierbaar en heilig is, in het werk worde gesteld."

In deze zinsneden 1) is, dunkt mij, voor de weinigen althans die, in 1871, met den in 1830 heerschenden toon der vrijzinnigheid bekend zijn, de pen van den eenigzins dweepzieken steller herkenbaar. Aldus werden aan den Koning woorden in den mond gelegd, der geschiedenis van zijn luisterrijk voorgeslacht, naar ik meen, niet onwaard; die hij zelf, uit overtuiging, onderschreef, en waarop het volksgeweten in de bereidvaardigheid der nederlandsche jongelingschap, antwoord gaf met niet onzeker geluid. 2)

De *Proclamatie* werd in de *Nederlandsche Gedachten* aangevuld en toegelicht. — Op eigen terrein mogt ik spreken met een

---

1) Elders had het concept eenige wijziging ondergaan.

2) „De geestdrift door den vermaarden Wapenroep te weeg gebragt, nooit bij eenige natie geëvenaard in algemeenheid, langen duur en krachtsontwikkeling, verhief Koning Willem tot het voorwerp eener onbegrensde volksgunst." BOSSCHA, *Het leven van Koning* WILLEM II. — Dit is m. i. onbetwistbaar. Al weet ik, minstens even goed als iedereen, dat niet in de meerdere of mindere waardij van het opstel de reden van den onberekenbaren invloed ten goede geweest is; maar wel in het bedrijf des Konings, waardoor aan misschien te lang gerekte raadselachtigheid een einde gemaakt werd. — Steller van de insgelijks vermaarde *Boodschap van* 12 *Dec.* 1829 ben ik niet. Wèl heb ik daarop betrekking; in den zin en geest der § 1051 en 1052 van mijn *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland.*

verdubbeling van ernst, die aan den kabinets secretaris *qualitate quâ* 1), om den aard zijner betrekking, niet vergund was.

In de commentarie op het officiële stuk verzweeg ik niet dat aan de oproeping één ding, waaromtrent de Koning toen nog in weifeling verkeerde, namelijk de ondubbelzinnige verklaring der *zelfstandigheid* van de Vereenigde Nederlanden, ontbrak. 2)

„Verhevene beginsels moeten op den voorgrond worden gesteld. Dit is in de Oproeping tot vrijwillige wapening geschied. Één ding ontbreekt, de openlijke Verklaring van hetgeen met zekere terughouding aangeduid wordt: DE VEREENIGDE NEDERLANDEN *staan, ten gevolge van den gewapenden opstand in Belgie, voor het tegenwoordige geheel op zich zelf.*"

Dit, hoe gewigtig, was echter, in mijne schatting, bijzaak. Vooral deed ik, ook te dezer gelegenheid, uitkomen dat er geen redmiddel was, aan de eventualiteiten eener dreigende toekomst evenredig, dan *nationale* veerkracht, ontleend, als in vroeger eeuw, uit het *christelijk* beginsel.

„Vooral sedert twee jaren, bij de flaauwheid en onverschilligheid, bij de schaarschheid aan edele gevoelens die in ons midden opgemerkt werd, scheen menigwerf de Nederlandsche Natie haar voorgeslacht geheel onwaardig te zijn. Die toestand moet worden betreurd, doch niet verbloemd. Wordt hieraan een einde gemaakt, het zal wezen door herleving van hetgeen tot Hollands eigenaardigheid behoort. Door roofzucht en eergierigheid in beweging gebragt, komt welligt eerlang het uitvaagsel van Frankrijk en Belgie op ons af, om zich meester te maken van hetgeen van Hollands ouden rijkdom overgebleven is. De dagen zijn misschien niet ver af dat het land onder water gezet, iedere stad eene vesting, ieder huis een kasteel of schans, ieder man een krijgsman wezen moet. En hiertoe zou

1) Mijne vrijmoedigheid in de *Nederlandsche Gedachten* heeft op het vertrouwen en de toegenegenheid des Konings, die wist dat *casu quo* mijn verzoek om ontslag gereed lag, geenerlei invloed gehad. — „Le Roi savoit, qu'en 1829 et 1830, secrétaire de son cabinet (voyant que sous l'influence des principes sémi-révolutionnaires, on se laissoit alternativement entraîner à des concessions ou à des résistances également inutiles et funestes), nous rédigions, sans lui en faire aucunement mystère, une publication périodique (*de Nederl. Gedachten*) qui, malgré un dévouement manifeste au Souverain et à la patrie, était cependant un journal d'opposition très-prononcée et condamnoit avec franchise les principes et les actes de son Gouvernement." *Archives de la Maison d'Orange-Nassau.* 1e Série. Tome VIII. P. LXIV.

men worden gebragt, zonder te weten voor welk Vaderland en voor welke zaak men in de wapenen snelt! die poging met gewenschte uitkomst worden bekroond, zoo de overweging van eigenbelang de spoorslag eener valsche Vaderlandsliefde was! Het is in den Nederlandschen aard, dat de waarborg der overwinning moet worden gezocht. Wanneer men den toestand van Europa overziet, dan schijnt ons zelfvertrouwen de hoogste vermetelheid te zijn; niet aldus, wanneer men de oorzaak van Hollands voormalige grootheid overdenkt. De Godsdienst heeft den grond van het Gemeenebest der Nederlanden gelegd; de Godsdienst heeft ons Nationaal karakter gevormd; ons aanwezen, onze bloei, onze gansche voortreffelijkheid als Natie is daarmede in onafscheidelijk verband. Wek het Nationaal karakter weder op; bevrij Holland van het buitenlandsche gif hetwelk, door verfranschte Gewesten heen, zoo ruimschoots ingedrongen is; straks mag ook de terugkeering tot Christelijk geloof te gemoet worden gezien; en in die Godsdienstigheid alleen, ligt voor den Vorst, voor zijne raadslieden en voor het Volk, de bron eener aan het gevaar evenredige kracht. Er is slechts *tweederlei energie*: de eene daalt uit den Hemel af, terwijl de andere uit den afgrond opgerezen is. Door de laatste bedreigd, kunnen wij slechts door de eerste worden beschermd. *a*) Uit het geloof aan GOD, ontstaat de geestdrift voor orde en regt, welke onze sterkte meer dan verdubbelen kan, en waarop de zegen van den Almagtigen GOD, van den GOD onzer godvreezende vaderen kan worden verwacht."

Verdere citaten acht ik overtollig. Ik beroep mij op den doorgaanden inhoud. Ten bewijze dat, van 1829–1832, mijne *politiek*, niet enkel met een godsdienstige *tint* blonk, maar de belijdenis van het Evangelie tot *beginsel* en *grondslag* gehad heeft.

In 1833 had er, in mijne levensbestemming, een gewigtige verandering plaats. Voor de steeds gebleken toegenegenheid des Konings niet ondankbaar, heb ik evenwel gemeend het Kabinet te moeten verlaten.

Omdat, voor *principiëlen* invloed, de steun van schrikbarende gebeurtenissen wegviel.

Omdat ik steeds op de *parlementaire* loopbaan het oog gerigt hield.

Omdat de toegang tot het Koninklijk *Huisarchief* mij het uitzigt had geopend aldaar, voor Nederland en Oranje, meer dan in het Kabinet, van nut te kunnen zijn.

---

a) Omschrijving van de, in den geest van den steller, *hoofdgedachte* der Proclamatie „dat dezelfde *veerkracht*, die elders tot vernieling aangewend wordt, hier tot behoud van al wat er dierbaar en heilig is, in het werk worde gesteld."

Sedert heb ik velerlei teleurstelling ondervonden. Eerst in 1849, door de directe verkiezingen, werd ik in de Tweede Kamer gebragt. Maar één onwaardeerbaar voorregt viel mij ten deel. Door het vertrouwen van Koning Willem I, heb ik, ongeveer achttien jaren, *met Prins Willem I geleefd.*

Anderen mogen nagaan of ik, onder dien leermeester, het *christelijke* in de *politiek* verleerd heb.

Of de *Nederlandsche Gedachten* mijner jeugd en mijner grijsheid al dan niet *homogeen* zijn.

Die homogeneïteit, zegt men, is niet twijfelachtig.

De eenzelvigheid uwer overtuiging is openbaar. *Semper idem.*

De *christelijk-historische rigting* is vereenzelvigd met uw *persoon.*

Atqui ergo. De *christelijk-historische* partij is eene *godsdienstige*, neen! niet eene *godsdienstige*, maar eene *politieke* partij.

Men houde mij ten goede dat ik niet berust in dit *signalement*, aan *mijne politiek* ontleend. Dat ik tegen deze meedogenlooze conclusie opkom. Dat ik mij de herhaling van den uitroep veroorloof: „Bij ORTHODOXOPHOBIE voegt zich POLITICOPHOBIE. Weest er op bedacht! Met dergelijk een verdubbeling van vreesachtige wijsheid zou, na het *verval*, de *val* van Kerk en Vaderland worden voltooid."

In 1862, teruggekeerd in de Tweede Kamer, vroeg ik, niet zonder eenigen weemoed:

„Zal de gedachtenwisseling met het nederlandsche volk ook ditmaal eene illusie zijn? Zal er buiten de Kamer eenige weêrklank zijn op hetgeen hier gezegd wordt? Ik durf daarvan niet veel te gemoet zien. Juist het gedeelte van het volk welks goede zaak door ons bepleit wordt, is van *politiek* bijkans afkeerig; herkent de gewigtigste godsdienstige quaestiën nauwelijks meer, wanneer zij behandeld worden in *politieken* vorm; laat dikwerf ook de vrijheden, ter christelijke pligtbetrachting onmisbaar, bijkans verloren gaan, wanneer ze in een *politieken* strijd moeten worden gehandhaafd en gered."

Thans mag en moet ik veeleer zeggen:

In *de Tweede Kamer* was er bijna geen weêrklank.

Daarentegen is de gedachtenwisseling met *het nederlandsche Volk* geen illusie geweest.

Niet vele wijzen, niet vele machtigen, niet vele edelen hebben ons ter zijde gestaan; maar wel heeft het Volk, een gedeelte van het Volk waarin de levenskracht der nationaliteit niet uitgedoofd was, meer dan vroeger, de gewigtigste godsdienstige kwestiën herkend in *politieken* vorm.

Liefst eindig ik met een wenk en een wensch.

Den *wenk* ontleen ik uit *Ongeloof en Revolutie.*

„Ik eerbiedig, al begrijp ik ze niet, de gemoedsbezwaren van enkele vrienden, als ware uitoefening van het staatsburgerschap medepligtigheid aan de Revolutie; doch, aan hen die geenszins deelen in dit bezwaar en volgens wie de grondwet geen politieke geloofsbelijdenis voorschrijft, maar alleen tot naauwgezette naleving van haar bepalingen verbindt, aan hen moet ik onder het oog brengen dat het bijkans volslagen gemis aan publieken geest, aan staatsburgerzin, dat de onverschilligheid voor de *publieke* zaak, waarmeê men de toekomst van Nederland aan het ongeloof overlaat en overgeeft, dat die karaktertrek, ook van het christelijk-algemeen onzer dagen, hoogst zorgverwekkend en met *zelfzucht*, de gestadige vijandin ook van den christen, in onloochenbaar verband is."

Den *wensch* uit ik in een treffend gezegde van Dr. Fruin. — Laat ons hopen dat *mutatis mutandis*, in Nederland, in de negentiende eeuw, na lange worsteling, geschiede wat in de zestiende geschied is.

„HET VOLK, dat, in den strijd voor het geloof, zijn geestkracht had geoefend en versterkt, heeft volgehouden, en aan de leidslieden, die zich aan zijne spitse stelden, zijn eigen heldengeest meêgedeeld, en zoo ten laatste de overwinning op de overmagt behaald."

PS. 18 April. Het volgende *Program*, zoo even ontvangen, dat mijne gedachten met beknopte juistheid teruggeeft, is dubbel welkom, omdat het buiten mijne medewerking geformuleerd werd.

a. Handhaving van de zelfstandigheid onzer richting, gelijk die geëischt wordt door de erkenning van Gods Woord, ook als beginsel van staatkunde, en van Gods leiding, in onze volksgeschiedenis, als regel voor ons volksleven.

b. Handhaving van gewetensvrijheid bij het volksonderwijs, door den eisch dat, in aansluiting aan het Program van 1869, de vrije school regel, de staatsschool aanvulling worde.

c. Handhaving van het recht der minderheden, door den eisch dat een beter kiesstelsel ingevoerd, en, in afwachting daarvan, „de census verlaagd worde."

Nederlandsche Gedachten.

N° 85. 21 April 1871.

Uit een *confidentiëlen brief*, in Januarij geschreven, heb ik onlangs dit fragment medegedeeld.

„*Mijne parlementaire rol is uitgespeeld.* Voor eene dergelijke taak ben ik niet meer opgewassen. Ook hetgeen ik misschien nog op andere wijs doen kan, zou aldus onmogelijk worden gemaakt. Mijne vrienden hebben mij, ten langen leste, uit het veld geslagen. Het veeljarig getuigenis, door mij afgelegd, kan misschien door U en anderen worden geutilizeerd. De *persoonlijke* antipathiën zijn tegen mij, uit den aard der zaak, zoo velerlei en zoo sterk, dat welligt niets voor den invloed onzer beginselen schadelijker zijn zou dan wanneer ik *persoonlijk* te zeer op den voorgrond kwam. De juistheid uwer gedachte om, bij algemeene verkiezingen, den *leader* eener rigting, als *middel* van *ralliement*, als *belichaamd program*, te erkennen, beaêm ik. Daarom, mijne onoverkomelijke bezwaren daargelaten, was, principieel, uw aandrang *constitutioneel en parlementair*. Eene rigting die haar *leader* verloochent, verliest veel van haar kracht."

In *de Rotterdamsche Courant* van 12 April vermoedt een onzer ijverige geestverwanten dat ik niet ongaarne, tegen wil en dank, zou worden benoemd; dat ik misschien de keus in meer dan één district te gemoet zie; dat ik op een *douce violence* speculeer.

Geenszins. Ik heb reeds, door een onverwijld en ondubbelzinnig NEEN, aan elken zweem van onzekerheid, zoo ik vertrouw, een einde gemaakt.

Voor de welwillendheid jegens mij, in den brief doorstralend, dankbaar, grijp ik des te liever de gelegenheid aan tot het *motiveren* van een sedert geruimen tijd genomen besluit.

Door fragmentarische toelichting.

1.

„De heer Groen noemt zich in zijne geschriften *de zoogenaamde leader der Christelijk-historische partij.* Het bijvoegelijk naamwoord voegt hij er uit bescheidenheid bij, want hij weet het zeer goed dat hij werkelijk de *leader*, het hoofd dier partij is. Hij heeft er zich zelven niet toe opgeworpen, hij is er ook niet toe benoemd, maar hij is het geworden door hetgeen hij sedert meer dan 40 jaren geschreven en gesproken heeft, waardoor hij zoovelen geleerd en gesticht heeft. Hij is zichzelven in dat

schrijven en spreken zoo gelijk gebleven, dat de hoogleeraar Doedes onlangs van hem verklaarde, dat men bij den heer Groen niet, zoo als bijv. bij de hoogl. Scholten of Opzoomer, te vragen heeft, van welk jaar? De heer Groen van Prinsterer heeft geen verschillende jaren, zijn verleden is zijn heden. Men weet alzoo wat men heeft, als men hem noemt.

De verkiezingen naderen. Ook de heer Groen gevoelt het gewicht daarvan. In de laatste nummers van zijn *Nederlandsche Gedachten* heeft hij er zich reeds eenigzins over uitgelaten. Evenwel, naar het mij voorkomt, nog niet duidelijk genoeg, vooral niet omtrent zijn eigen persoon. Nu de verkiezingen naderen, dienen wij te weten, op stellige wijze te weten, of hij casu quo het mandaat als volksvertegenwoordiger weder zou aannemen of niet. Bij vorige verkiezingen is er, zeker tegen de bedoeling van den Heer Groen *a*) groot nadeel aan den uitslag toegebracht, door dat de kiezers zoolang in de onzekerheid bleven of de heer Groen candidaat wilde zijn of niet. Ook nu bestaat er weder, althans eenigermate, diezelfde onzekerheid. Wel verklaarde de heer Groen in n° 76 zijner *Ned. Gedachten*, in een confidentieelen brief, „mijne parlementaire rol is uitgespeeld," maar aan het slot lezen wij: „de juistheid uwer gedachte om, bij algemeene verkiezingen den *leader* eener richting, als *middel* van *ralliement*, als *belichaamd program*, te erkennen, beaêm ik. Daarom, mijn onoverkomelijke bezwaren daargelaten, was principieel uw aandrang *constitutioneel* en *parlementair*. Een richting die haar *leader* verloochent, verliest veel van haar kracht."

Eer ik verder ga, doe ik opmerken dat de reden van ongewisheid ligt in de schijnbare tegenstelling van den eersten regel met de laatste regels van het citaat. 1)

a) Mij dunkt, ook *buiten mijne schuld*. — Voorloopig over dit punt, waarop ik nader terug kom, genoeg.

1) Straks (p. 279) meld ik gaarne wat ik met *verloochening* toen bedoeld heb en welke *belichaming* zich *thans* aan mij voordoet.

2.

„Met het lidmaatschap der Tweede Kamer," zoo vervolgt de heer Groen, „zou het overschot mijner krachten spoedig worden verteerd." „Terar dum prosim! Laat ik *verteerd worden*, mag ik slechts *van nut zijn*," voegt hij er bij, „dit is zoo: doch, door hetgeen ik niet kan, te willen verrichten, zou ik voor wat mij nog doenlijk is onbekwaam zijn." Kunnen en kunnen is twee. Behalve op het „Terar dum prosim" zou de heer Groen ook kunnen letten op het slot van Jesaya 40: „Hij geeft den moede kracht en Hij vermenigvuldigt de sterkte dien, die geene krachten

heeft. De jongen zullen moede en mat worden, en de jongelingen zullen gewisselijk vallen; maar die den Heer verwachten, zullen de kracht vernieuwen, zij zullen opvaren met vleugelen, gelijk de arenden; zij zullen loopen, en niet moede worden, zij zullen wandelen, en niet mat worden."

Deze vertroosting, deze vermaning, nooit overtollig, raakt niet het verschilpunt. De vraag is, niet of ik het alvermogen voorbij zie van Hem die den moede kracht geeft; maar wel, op hoedanige wijs deze kracht, indien ze verleend wordt, behoort te worden besteed.

In 1868 heb ik een oogenblik vergeten dat mijn strijdperk de binnenkamer was.

Op een wijs die mij echt-*parlementair*, doch aan velen het toppunt van verwatenheid toescheen, weigerde ik, even als altijd, de aanvaarding van een *bepaalde candidatuur*.

„Wegens de eigenaardigheid mijner taak heb ik behoefte ook aan *persoonlijken* bijval.

Mij is het niet geoorloofd te berusten in enkele wijzigingen der schoolwet, voorgespiegeld bij de stembus, als voorwaarde ter levensverlenging van het Kabinet.

Ik blijf onvoldaan met *eerlijke naleving eener onverdragelijke wet*.

Smartelijke ervaring heeft mij dikwerf, in 1856 en 1866 vooral, geleerd, dat, zelfs door hooggeschatte vrienden, mij als overdrijving en gebrek aan praktisch beleid, wordt aangerekend, wat ik als *minimum* van pligtbetrachting beschouw, als begin en voorbereiding eener zegepraal, die ik zelf, maar wat beduidt dit! hoogstwaarschijnlijk niet beleef.

Tegen dergelijken *weerzin* behoef ik thans een voorteeken van *nationalen weerklank*. Ik moet staat kunnen maken op veler adhaesie, wanneer ik straks in de Kamer, welligt bijkans alleen, opkom ter uitwissching van eene smet, die het spelen met een heilig woord (art. 23 der wet) op onze wetgeving gelegd heeft, — als ik aandring op het ligten, uit art. 194 der Grondwet, van een tegen alle degelijke schoolwetherziening onoverkomelijk beletsel, — als ik de onderwijs-kwestie, uit het slijk der politieke *combinatien* en *speculatien*, wederom ophef tot eene *levensvraag*, tot eene *conscientievraag* voor het nederlandsche volk." *(Februarij* 1868.*)*

De verslagenheid van de meesten mijner vrienden, toen ik te Arnhem ter neêr geveld werd, was mij een aangenaam bewijs van ondubbelzinnige goedkeuring en onverflaauwde gehechtheid. Aldus was, na overmaat van bereidvaardigheid aan den dag te hebben gelegd, de neêrlaag persoonlijk voor mij dubbel welkom.

Toen eerst begreep ik de taak te ligt geteld en omtrent mijne geschiktheid, ter wederopneming van den strijd *in* de Kamer, zelfbedrog te hebben gepleegd.

„Veler meêwarigheid is mij dezer dagen liefelijk geweest; doch niemand bekommere zich mijnenthalve; ik bevind mij nog al wel. Voor mij zelven is de neêrlaag een les en een uitkomst, en ik betwijfel of ze voor onze partij een verlies is. Mijne bedoeling, toen ik mij aanbood, mag loffelijk zijn geweest; spoedig zou de ervaring hebben getoond dat men, ter doelbereiking, aan goeden wil niet genoeg heeft. Wanneer het uur van ernstigen strijd aanbreekt, is het, in den oud-soldaat, verklaarbaar dat hij onnadenkend begeert, zelfs met eenigen aandrang begeert, weder in het gelid te staan. Een slechte dienst zult ge hem en der goede zaak bewijzen, wanneer gij hem herneming van zijn standplaats vergunt. Straks, doch te laat, zal hij erkennen een dwaasheid te hebben begaan. Mij althans is het, bij meer bedaard overleg, duidelijk geworden, wat ik een oogenblik vergat, dat er voor mij geen strijdperk dan welligt nog het boekvertrek is." *(Februarij* 1868.*)*

Genoeg reeds, Het zou mij te ver leiden, indien ik aanwees waarom, wat ik toen begreep, thans in tiendubbele mate geldt. Wie op het *nu* eenig *coup-d'oeil* heeft, zal bevroeden, zoo al niet erkennen, dat bij mijn *apparitie* in de Kamer, vrij wat meer gevaar van wederzijdsche *neutralizering* dan kans op wederzijdsche ondersteuning zijn zou.

Ook buiten de Kamer zal ik te meer gehoor vinden, naarmate ik, zonder mij in *persoonlijke* kwestien, of in strijdvragen van den voorbijgaanden *dag* te mengen, op het terrein der *beginselen* blijf.

Deze wijziging voegt aan mijn leeftijd; is, door verruiming van den gezigteinder, belangwekkend; ontneemt aan de polemiek veel der scherpheid van haar eigenaardig karakter, en heeft, bij minder merkbaren, misschien meer duurzamen invloed.

3.

„Onbescheiden aandrang mag niet worden gebruikt. Van een man als de heer Groen, van die jaren, van die gezondheid en van dat fortuin, mag niet meer worden gevergd, dan hij zelf op zich wil nemen, maar wèl mag hem gevraagd worden, dat hij een vast besluit neme en dat hij dit besluit zoo spoedig mogelijk openlijk bekend make. Laat hem overwegen of zijn onoverkomelijke bezwaren inderdaad onoverkomelijk zijn. Of hij in geen geval de candidatuur zou aannemen; of hij, ook al werd hij benoemd, voor het lidmaatschap der Tweede Kamer zou bedanken.

Aan zijn vrienden mag hij het niet ten kwade duiden, dat zij, hetgeen hij zelf in den confidentieelen brief een constitutioneel en parlementair beginsel noemt, niet zoo spoedig laten varen. Besluit de *leader* tegen hun wensch om zich niet verkiesbaar te stellen, zij zullen er in moeten berusten, maar zij dienen het hoe eer hoe beter te weten."

Hierop gaf ik reeds het, in duidelijkheid evenzeer als in beknoptheid, onverbeterlijk antwoord: NEEN.

4.

„Op pagina 224 van N° 78 der Nederlandsche gedachten geeft de heer Groen den raad: Haast u langzaam in het stellen van de candidaten! Haast u hiermeê *zeer* langzaam! Ik geloof niet dat deze raad behoort te worden opgevolgd. De heer Groen wenscht dat door uitnemende gedachten-wisseling meerdere aaneensluiting op principiëelen grondslag worde verkregen. Tot die gedachtenwisseling is er nu weinig tijd meer. Zij kan niet anders dan in openbare geschriften geschieden (dit is immers de bedoeling van den heer Groen?) en niet iedereen is zoo vlug met de pen als hij, en ook niet iedereen heeft zooveel tijd tot zijne beschikking. Maar bovendien de gedachtenwisseling kan met het stellen van candidaten gepaard gaan. Zij behoeven nu nog niet terstond gesteld te worden in den zin van geproclameerd, van aanbevolen door kiezersvereenigingen, maar men kan reeds nu, en men moet reeds nu namen noemen om daardoor tot eenheid te komen. De heer Groen geeft hiervan zelf het voorbeeld. Reeds tot tweemalen toe ontried hij in zijne *Ned. Ged.* „aarzeling in het herkiezen van een der mannen onzer keus." *a*) Wie zijn die mannen onzer keus? Eilieve noem ze ons." *b*)

Onverwijlde *gedachtenwisseling* acht ik uitnemend. Mits vooral geen spoedige *sluiting* van het debat.

a) „Ongaarne zou ik (althans tot ik beter ingel icht wordt) aarzeling ontwaren in het herkiezen van een der mannen onzer keus." Hierboven, blz. 224.

b) Eilieve! dit doe ik gaarne. Ik noem alleen de thans uitvallenden, naar de volgorde der Districten. — Van Lijnden van Sandenburg, van Wassenaer-Catwijck, Hoffmann, Bichon van IJsselmonde, Saaymans Vader. De mannen, wier verkiezing wij steeds met warmen ijver voorgestaan hebben; dus buiten eenigen twijfel de mannen onzer *keuze*. Ja, ik zou bijkans verder durven gaan, en het vermoeden uiten dat, voor een somtijds fel bestreden zegepraal, ook onze medewerking, nu en dan, een beslissend gewigt in de schaal gelegd heeft.

5.

„In n° 72 en n° 74 zijner *Ned. Ged.* zegt de heer Groen dat hij voornemens is, zich zooveel doenlijk buiten het strijdgewoel der verkiezingen

te houden. Dit kunnen wij begrijpen. De maarschalk kan zich houden in zijn kabinet, de heer Groen noemt dit zijn studeer- of boekenvertrek, maar dan zal het toch noodig zijn dat hij een zijner generaals tot opperbevelhebber van zijn leger benoemt. Gestreden zal en moet er worden, dat is de heer Groen met ons eens; hij wenscht dit, even als wij. Indien er iets gedaan zal worden, dan is er nog zeer veel te doen. Allereerst zal het goed en noodig zijn, dat er voor ieder kiesdistrikt een eigen candidaat der Christelijk-historische partij gevonden worde. Daarover zal veel correspondentie moeten worden gevoerd, meerdere localiteiten zullen moeten bezocht, personen gesproken en gepolsd worden. Dit alles mag van den heer Groen niet worden gevergd. Maar het zal moeten geschieden, indien niet weder gebeuren zal wat reeds zoo dikwijls is geschied, dat de Christelijk-historische partij met haar candidaten òf in het geheel niet òf te laat komt. In ieder kiesdistrict een eigen candidaat, dat is het wat wij allereerst noodig hebben. Geschiedt dit, dan zal, hoe ook overigens de uitslag zij der verkiezingen, eerst recht de kracht der Christelijk-historische partij aan den dag komen. Tot nog toe waren er maar al te veel van haar leden verdwaald òf onder de conservatieven, of onder de liberalen of zelfs onder de Roomsch-katholieken."

Twee raadgevingen. Tegen de eene heb ik onoverkomelijk bezwaar; de andere is mij bij uitnemendheid welgevallig

Een *opperbevelhebber* benoemen? Aan dit onvoorwaardelijk vertrouwen gansch niet ongevoelig, huiver ik van het voorstel. Zoo het streven naar dergelijke dictatuur in de verste verte mogelijk gekeurd wierd, de helft van mijn krediet, en niet ten onregte misschien, was ik onherroepelijk kwijt.

Het ontbreekt niet, vooral in *onze* periodieke drukpers, aan bekwame raadslieden. Wie ik vooral raadpleeg, is niet onbekend. Om zelfs den schijn der aanmatiging te ontwijken, maak ik van de alfabetische orde gebruik. ***Bazuin***, ***Heraut***, ***Hoop des Vaderlands***, ***Kerkelijk-Weekblad***, ***Stemmen voor waarheid en vrede***, ***Vereeniging Christ. Stemmen***, ***Wekstem***, enz. 1) In de *van-zelfheid* der overeenstemming, of in een gezamenlijke raadgeving der Journalistiek, zal het kunnen blijken dat, zoo mij de naam van *leader* toekomt, ik aan de spits van een zeer *intelligent leger* gestaan heb.

1) Voeg er bij het *N. Vaderlandsche Courantje;* de merkwaardige artikelen van J. E. in *de Volksbode*. Ook in de *Rotterdamsche Courant* is nu en dan een artikel dat *aan*, zoo niet *over* de grenslijn der Christelijk-historische beginselen ligt.

Uitnemend welkom is mij de raadgeving om in ieder kiesdistrict een *eigen kandidaat* te stellen. 1)

Te liever, omdat ze mij, vooral in 1869, door de conservatieve partij (het laat zich begrijpen) zoo euvel geduid is.

---

1) In den geest zoo als ik dikwerf dezen uitmuntenden stelregel op den voorgrond gebragt heb. Bijv. *Februarij* 1868, p. 7, vg.

Laat ons nu terugkomen op die regels van den confidentiëlen brief, waaruit men zijdelingsche terugneming van het *Mijn parlementaire rol is uitgespeeld* vermoedt.

„De juistheid uwer gedachte om, bij algemeene verkiezingen, den *leader* eener rigting, als *middel* van *ralliement*, als *belichaamd program*, te erkennen, beaêm ik. Daarom, mijne onoverkomelijke bezwaren daargelaten, was, principieel, uw aandrang *constitutioneel* en *parlementair*. Eene rigting die haar *leader* verloochent, verliest veel van haar kracht."

Geparafrazeerd aldus: „Uw *leader* moet *in* de Kamer zijn, als *belichaamd* program. Gij hebt gelijk! Was ik tegen de taak opgewassen, dan zou ik ter pligtbetrachting bereid zijn. Maar de tijd voor de *viva vox*, voor levendigheid van eigen betoog, voor gevatheid ter wederlegging, is onherroepelijk voorbij."

Een *belichaamd program?* Het is, ook nu, verkrijgbaar.

Door vernieuwde adhaesie aan de *gedragslijn* bij de Stembus van 1869 afgebakend;

Door vasthouding aan de politiek der *zelfstandigheid*, tegenover die der *meêgaandheid;*

Door overneming van deze of gene zinspreuk mijner politieke loopbaan. Bijv. „Tegen *de* Revolutie *het* Evangelie."

Vrees niet dat er alsdan toepasselijkheid zijn zal van het staatsregtelijk axioma. „Eene rigting, die haar *leader* verloochent, verliest veel van haar kracht."

VARIA.

*** DE MAASBODE.

Deze Courant was mij onbekend. Aangenaam de kennismaking. — Uit het mij toegezonden hoofdartikel van 16 April, thans een drietal citaten slechts.

1. Zeer juist is de opmerking dat het *verlaten*-zijn door mijne vrienden

in zeer beperkten, en althans voor *de Verkiezingen* weinig beteekenenden zin, moet worden opgevat.

„Met den eisch van den heer Groen omtrent de *census-verlaging* hebben wij rekening gehouden en ons opstel draagt er de sporen van. Want, zeiden wij in den aanvang dat Groens vrienden hem verlaten hebben, en er verdeeldheid bestaat onder de hoofden der partij, toch hebben wij aan de verklaringen van den heer Groen voortdurend groot gezag toegekend. Waarom? Omdat de verdeeldheid der hoofden hier geen onoverkomelijk bezwaar is, daar de groote meerderheid des protestanten volks orthodox is, en zij, de hoofden der partij latende twisten over de onderdeelen, hen steeds aan zal drijven tot oplossing der fondamenteele kwestiën *en wel in den zin van den heer Groen*. De heer Groen kan vallen, maar niet zijne beginselen, of *de geheele anti-revolutionaire partij valt mede.*"

2. In onzen geest (hierboven II p. 190) is hetgeen volgt.

„Een bondgenootschap is alweder onmogelijk, want dat vereischt overeenstemming in *al* de hoofdzaken, maar ondersteuning van den anti-revolutionairen candidaat, die ruiterlijk strijden wil voor de godsdienstige school en het zijne er toe bijdragen tot den val der schoolwet en de vernietiging der moderne beginselen, is zeer wenschelijk, vooral waar een katholieke kandidaat geen kans van slagen hebben zou."

3. Met verbazing lees ik, in dit welwillend artikel: „De anti-revolutionairen willen een *Gereformeerden* Staat. — Een *gereformeerde* Staat, zoo als wij die vóór 1795 gehad hebben, is voor altijd onmogelijk geworden."

Bij deze gelegenheid zij de herinnering vergund aan een, reeds in 1869 ingeleverd, verzoek om *drieledige rectificatie*. (I. p. 126.)

Ondersteuning zonder *bondgenootschap* is denkbaar; mits evenwel men, in wederzijdsche karakterizering, op het regt der waarheid bedacht zij.

Nog iets. — Stelt *de Maasbode* herziening van Art. 194 der Grondwet ook op haar eigen program?

*** ONS VERKIEZINGSPROGRAM. — Zie p. 272.

Op de mededeeling per telegraaf was *Gaarne adhaesie* het antwoord. Al wat op p. 279 voorkomt was reeds in proef.

Hier ziet ge nu „het middel van *ralliement*" en het *belichaamd program*.

1. *Zelfstandigheid* van onze rigting, aan *volksgeloof* en *volkshistorie* ontleend.

2. Verwijzing naar het *Program* van 1869.

3. Onverwijlde *census-verlaging*. In afwachting van een kiesstelsel waarbij, met eerbiediging van het regt der *minderheden*, niet langer op *intellectuele* ontwikkeling *zonder meer*, gelet worde. Als of, om het *denkend*, het *weldenkend* gedeelte der Natie niet in tel was.

Ook de *soberheid* is navolgenswaard. — *Variis modis bene fit.* Maar de hoofdpunten late men staan en vergete vooral niet dat een Verkiezingsprogram, uitsluitenderwijs, moet bevatten REEDS VERKREGEN *steunpunten van eensgezindheid*. Voor onverwijlde *activiteit*, niet voor onderling *debat*.

Nº 86. 26 April 1871.

ONS PROGRAM is merkwaardig om hetgeen het *bevat* en om hetgeen het *weglaat*.

Om hetgeen het *bevat*.

a. Handhaving, in en buiten de Kamer, van de zelfstandigheid der Christelijk-historische richting, gelijk die geëischt wordt door de erkenning van Gods Woord ook als beginsel van *staatkunde*, en van Gods leiding in onze volksgeschiedenis als regel voor ons *volksleven;*

b. Handhaving van gewetensvrijheid bij het volksonderwijs, door den eisch, dat, in aansluiting aan het program van 1869, de Vrije School regel, de Staatsschool aanvulling worde;

c. Handhaving van het recht der minderheden bij de Stembus, door den eisch dat een beter kiesstelsel ingevoerd, en in afwachting daarvan de census verlaagd worde.

Merkwaardig ook om hetgeen er *niet* in voorkomt.

Een verkiezingsprogram moet uitsluitenderwijs bevatten REEDS VERKREGEN *steunpunten van eensgezindheid.* Voor onverwijlde *activiteit*, niet voor onderling *debat.*

Dit program maakt gewag, noch van de uitwissching van het woord *christelijk* in art. 23 der schoolwet, noch van de *vrijmaking der Hervormde kerk*, door intrekking der *Besluiten van* 1816 *en* 1852.

Niet als of over deze kwestiën vreesachtig stilzwijgen behoeft te worden bewaard. Integendeel. Juist omdat het Program ze niet onder de voorwaarden van zamenwerking opgenomen heeft, kunnen en *moeten* zij het onderwerp zijn en blijven van onbelemmerde discussie; om ze weldra, of, ter zijde te stellen, of insgelijks te kunnen brengen onder de *verkregen steunpunten van eensgezindheid.* (1)

(1) Zelf verlang ik volstrekt niet, ter zake van mijn gevoelen over den *Duitsch-Franschen oorlog*, te worden gespaard. Geen de minste reden is er waarom het belangrijk kritisch overzigt in de *Stemmen van Waarheid en Vrede* niet in Mei en Junij zou worden voortgezet. Al zou ik in de *toepassing* hebben gefaald, het *beginsel* der oppositie tegen de triumferende politiek ligt in de hoofdgedachte: protest tegen hetgeen mij voorkomt *revolutionaire ontchristelijking van het Volkerenregt.* Voor het oogenblik zal ik dankbaar en voldaan zijn, indien men, waar mijne staatkundige meeningen zoo vaak tot bestrijding uitlokken, instemt met het getuigenis van generaal Knoop (dien ik, te dezen opzigte althans, steeds als bevoegd regter en voortreffelijk geestverwant gewaardeerd heb) dat ik „een warm hart aan mijn vaderland toedraag, en *Hollander van top tot teen* ben."

Eerst van 1829—1832, onder het gieren van den omwentelingsstorm, heb ik uit de boeken en uit de ervaring geleerd, dat het *liberalisme* met het *radicalisme* in onafscheidelijk verband is;

Dat de wortel (de *radix* van het *radicalisme*) in de stelselmatige verloochening der oppermacht Gods ligt;

Dat elk staatsgebouw waggelt, zoo het niet rust op Christelijk-historischen grondslag;

Dat aan de rechtmatige eischen van vrijheid en vooruitgang bij uitnemendheid door het konstitutionele Staatsrecht kan worden voldaan, doch enkel wanneer, ook op politiek gebied, de vreeze des Heeren het beginsel der wetenschap is.

Dit was en bleef mijne overtuiging tot op den huidigen dag.

Mijn vriend Brummelkamp vermeldt dat ik aan *het populariseren van die overtuiging*, niet te vergeefs, mijn leven gewijd heb.

„Ik heb daaraan mijn leven gewijd." — Voor dit getuigenis ben ik, nu vooral, dankbaar. Omdat, meer dan ooit, mijne taak en mijne kracht ligt, niet in *persoonlijke* kwestiën, niet in strijdvragen van den voorbijgaanden *dag*, maar in het wijzen op de tegenstelling der *beginselen*, gelijk ze, in onzen leeftijd, met rassche schreden en met logische juistheid, uitloopt op den strijd tusschen tweeërlei godsdienst; de aanbidding of de bestrijding van *den levenden* GOD. — *„L'impieté de nos jours est une religion."* 1)

Aan het popularizeren van die overtuiging heb ik *niet te vergeefs* mijn leven gewijd. Volgens Brummelkamp althans, heeft ook mijn evangelie-belijden eenige vrucht gehad voor de gewetensvrijheid in *Kerk* en in *School* en voor het *wakker schudden* van ons Volk.

Aldus laat hij zich hierover uit in het einde zijner opdragt van de *Harmonie der Evangeliën door* CALVYN.

Opgevoed „in de leering en de vermaning des Heeren" had ik wel iets verstaan van 't verband tusschen Kerk en Staat, school en huis, maar een bepaalde leidsman en voorganger had mij in dezen steeds ontbroken. In 't jaar 1834 trad ik als Evangeliedienaar op en werd ik bekend met Uwe *„Beginselen van Staats- en Volkenrecht."* Door dat werk

1) Vinet.

werdt Gij mijn leidsman. Dat iets kwam daardoor bij mij tot ontwikkeling; en betrekkelijk vrijheid en gezag, Kerk en Staat, school en opvoeding, huis en hart: —

Betrekkelijk al die zaken en derzelver verband en zamenhang kreeg ik daardoor voor geheel mijn leven een gids op mijn pad, en gevoelde ik mij van dien tijd af ten duurste aan U verplicht.

Werd ik weldra met anderen verwaardigd om den strijd aan te binden voor Gods Woord en waarheid, en meende het Hervormd Kerkbestuur ons daarom niet slechts van onze bediening te moeten ontzetten, maar zelfs bij de burgerlijke Overheid pogingen aan te wenden om de vrijheid van geweten ons te betwisten: Gij waart het, die al zeer spoedig in Uwe Brochure: „*De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsrecht getoetst*" het ongerijmde en schuldige daarvan in 't licht steldet, en de voortreffelijkheid van 't geen Gij in uwe „*Beginselen*" had neergelegd praktisch tegenover verdrukking en willekeur aantoondet.

Welk een smaad U dit berokkende, behoef ik niet te zeggen. 't Was eigenlijk ook slechts de smaad van Christus en stond daar de eere Gods tegenover. De Heere Jezus zegt immers: „die Mij dient, de Vader zal hem eeren." Maar hoezeer Gij ons er door aan U verplicht hebt, sta hier ter blijvende gedachtenis opgeteekend. 't Werd ook weldra kennelijk, dat men U niet kon weerleggen, en de pogingen er toe aangewend stelden slechts te meer in 't licht voor welk eene slechte zaak bekwame tegenstanders het woord hadden opgevat.

Spoedig was door uw woord de kracht van den tegenstand gebroken, en verdedigde men onze vervolging dan ook niet langer.

Nog meer. Voor ons, die buiten het Kerkgenootschap geraakt waren, was de vraag van Kerk en School één.

Wij zagen de School evenzeer bedorven als de Kerk, en waren overtuigd dat de School, waar Christus naam en werk onteerd werden, even verderfelijk was als de Kerk, waarin zulks plaats vond; maar, dat de strijd voor het vrije, voor het Christelijke onderwijs, tegenover hetgeen van Staatswege ons opgedrongen werd, een uitgestrektheid kreeg, als waarin wij ons thans reeds mogen verheugen, wij danken dit insgelijks vooral aan Uwe leiding en de kracht en volharding door U daarin ten toon gespreid.

Hoever in 't algemeen Uw strijden zoo in als buiten de Tweede Kamer der Staten-Generaal een groot deel van ons volk heeft wakker geschud uit zijn slaap en den strijd doen aanbinden voor waarheid en recht, waag ik niet te beslissen. Trouwens, dit behoeft ook niet. Maar, en dit raakt mij in 't bijzonder, lang reeds gevoelde ik behoefte door eenig schrift, op meer duurzame wijze dan door week- of maandblad geschieden kan, getuigenis te geven, dat ik dit alles op 't hoogste waardeer en den God van alle genade grootelijks er voor dank.

Toen ik nu het voornemen opvatte om den Kommentaar van den grooten KALVIJN op het Nieuwe Testament op nieuw in onze taal verkrijgbaar te stellen, kreeg ik eene innige begeerte U dien op te dragen, gelijk Kalvijn het ten jare 1555 gedaan had aan de Regeering der stad Frankfort.

Kalvijn deed dit, gelijk hij zegt, „omdat bij de vervolging, die vijf jaren geleden allerwege de belijders trof, die stad niet alleen bij de waarheid had volhard, maar ook hare poorten geopend voor hen, die aldus werden vervolgd, en hij zich daardoor als door een heiligen band aan haar verbonden gevoelde."

Mij dunkt, Hooggeachte Heer en Broeder, ik handel dan in zijnen geest, wanneer ik aan de behoefte mijns harten voldoe, en als een *Evangeliedienaar* de vrijheid neem U als een *Evangeliebelijder* deze nieuwe uitgave er van in onze moedertaal op te dragen, gelijk ik bij dezen doe.

Ik twijfel niet of het gaat U als mij. In een man als Kalvijn allerwege een voorganger te ontmoeten, doet U het hart goed.

Zeker is er hier en daar verschil van opvatting tusschen hem en ons, gelijk ook weer tusschen ons beide.

Maar wat de groote zaak aangaat, wij treden in zijn spoor: en al ligt er een afstand van drie eeuwen tusschen beide, de beginselen door hem verdedigd tegen ongeloof en bijgeloof, door genade zeggen wij, zij zijn ook de onze, en den strijd, waartoe hij verwaardigd werd, zetten wij door genade in 's Heeren kracht voort. Hij, die de getrouwe herder der schapen is en de Overste leidsman en voleinder des geloofs, doe ons maar volharden tot den einde toe en geve ons ten Zijnen tijde de kroon des levens."

Voor deze opbeurende en aandoenlijke Toespraak hartelijk dankbaar, wil en mag ik thans daarover niet uitweiden.

Twee opmerkingen evenwel mag ik niet achterhouden.

De zachtmoedige wijsheid of, beter nog, de christelijke liefde van Brummelkamp is niet alleen voor mij dikwerf troostrijk en versterkend geweest, maar heeft, ook in 't algemeen, medegewerkt tot wederzijdsche waardering der tijdelijk uit een geraakte deelen van *de Gereformeerde Kerk*.

Zonder den aanvankelijken zegen gering te achten, die welligt ook op mijne pogingen gerust heeft, ben ik overtuigd dat veel meer, en op veel betere wijs had kunnen worden verrigt, door iemand opgevoed in een atmosfeer zoo leerrijk als mij, in jeugdigen leeftijd, niet enkel in het *Kabinet*, maar in het *Huis-Archief* des Konings, ten deel viel.

Later welligt over *Calvyn* en de *calvinistische* veerkracht, in onze Volkshistorie luisterrijk en zegenrijk openbaar.

In den geest ook van den Geneefschen Kerkhervormer bepaal ik mij thans, om de aanstaande heropening van de veldtogt, bij *principieel-polemische politiek.*

Het Program, door de redactiën onzer *Christelijke Weekbladen* 1) aan het verkiezingswerk ten grondslage gelegd, laat, in eigenaardige voortreffelijkheid, (ik herhaal dit gaarne) niets te wenschen over.

Adhaesie, niet alleen; „*gaarne* adhaesie," was, toen het mij werd medegedeeld, mijn onmiddellijk antwoord, de weerklank van het hart. Vergis ik mij niet, door velen onzer geloofsgenooten zal het met niet minder ingenomenheid worden begroet.

Dergelijk *thema* moet worden uitgewerkt en aangedrongen onder velerlei vorm.

Tot levering ook van mijne bijdrage ben ik bereid. Door het toepasselijk maken van de hoofdgedachte mijner politieke loopbaan, op de voornaamste der onderwerpen die aan de orde van den dag zijn. — *Politicophobie.* — *Scheiding van Kerk en Staat.* — A. 194 *der Grondwet*, — *Verhouding tot de Roomsch-Catholijken.*

I.

POLITICOPHOBIE.

Velen sidderen, als voor een schrikbeeld, voor het woord *partij!*

Menigwerf heb ik herinnerd dat eene *partij* geboren wordt uit eendragtige naleving van een beginsel. Thans bepaal ik mij, eerst bij een *citaat*, daarna bij eene *stelling*, die ik gaarne ter overweging aanbied.

1. Het *citaat* ontleen ik aan mijn vriend Beijnen, waar hij (in zijn merkwaardig *Overzigt van de Staatsregeling van ons Vaderland*) verlangt dat onze toekomstige staatslieden zich reeds vroeg aan het denkbeeld mogen gewennen dat *het te voorschijn treden van partijen eene gewone en dus natuurlijke vrucht van het leven van een vrij volk is.*

Daarbij heb ik deze aanteekening gevoegd.

1) *De Bazuin*, *de Heraut*, *de Hoop des Vaderlands*, *het Kerkelijk Weekblad*, *de Wekstem*, en *de Volksbode.*

„Zoo is het! waarschuw, met kracht en ernst, gelijk onmiddelijk daarna gedaan wordt, tegen het ontaarden der *partijen* in *partijschappen*, maar neem, met de getrouwheid in het werkzaam belijden eener eigen overtuiging, al wat een staatsvorm bezielt en veredelt, niet weg. Waar geen verscheidenheid van inzigt zich, ook in het streven naar invloed op de praktijk, openbaart, daar ontbreekt het aan veerkracht, aan *beginsel* of aan *karakter*. In onze dagen vooral, te midden van eene wereldcrisis, in gewigt en felheid bijkans ongeevenaard, is het vreemd, wanneer geen scherp geteekend verschil van rigting, omtrent de vraagstukken waarmeê de toekomst van Staat en Kerk in verband is, bespeurd wordt. Dergelijk verschijnsel is diep betreurenswaard. En waarom? Niet slechts omdat het van laakbare onverschilligheid getuigenis draagt, maar omdat deze staatkunde eener somtijds hooggeroemde partijloosheid op een partijdigheid van minder verheven aard uitloopt; op een politiek van omstandigheden en standpunten, van *intrigue* en *taktiek*.

Een overtuiging, niet in beginsel geworteld, is al te buigzaam en plooit zich naar elke windvlaag van het eigen belang."

2. De *stelling* is deze: „Te beweeren dat eene *godsdienstige rigting* ontaardt, wanneer zij, door getrouwheid aan haar beginsel, eene *kerkelijk-politieke partij* wordt, is miskenning van het exceptioneel en heerlijk karakter der geschiedenis van het nederlandsche volk.

II.

SCHEIDING VAN KERK EN STAAT.

Onder den naam van *secularisatie*, wordt diktatuur der hedendaagsche evangelieverzaking bedoeld.

Onder de leus van scheiding van Kerk en Staat, die wél begrepen, ook door ons begeerd wordt, is het, in den grond der zaak, om bezieling van Staat, en Kerk, en School met de religie van het ongeloof te doen.

Welnu! ik verlang te weten of gij tot bijval en steun tegen deze valsche en verderfelijke scheiding bereid zijt.

Of gij het geoorloofd acht, lijdelijk en slaperig, te berusten in het van lieverlede tot stand komen eener revolutionaire suprematie, waardoor het radicalisme Kerk en School aan *een met de Kerk des ongeloofs vereenzelvigden Staat* prijs geeft?

Met andere woorden, die ik aan het voorberigt van het in 1847 uitgegeven *Regt der Hervormde Gezindheid* ontleen:

„Moet de gelijkstelling van de regten der gezindheden uitloopen op *gelijkheid van onregt*.

Moeten zij allen aangemerkt worden als *Secten*, wier uiteenloopende zienswijs in de kerkelijke voordragt der leerstellingen vrijgelaten wordt; maar wier geloof, wat de praktijk aangaat, in al wat de Staat onder zijn eigen werkkring gelieft te brengen, voor een conventioneel geloof behoort te wijken; voor een geloof, naar den eisch der omstandigheden, naar de behoeften van den Staat, naar de inzigten der Regering, naar de theorien

der partij die zich tijdelijk van het bewind meester gemaakt heeft, heden van *de Liberalen*, morgen van de *Radicalen* en *Socialisten*.

Moet de afschaffing eener heerschende Kerk den weg banen om den Staat te herscheppen IN EENE KERK DES ONGELOOFS, DIE HAAR ONGELOOF OPDRINGT? moeten wij aldus, terwijl er, naar het heet, geen Godsdienst van Staat meer is, inderdaad onder de uitsluitende heerschappij gebragt worden *eener Godsdienst van Staat, die in haar algemeenheid tegen de overtuiging en de verkregen regten van alle Gezindheden gerigt is?*

III.

ART. 194 DER GRONDWET.

Algemeenen bijval verwacht ik, zoo het mij of anderen gelukt de onderwijs-kwestie los te maken van de velerlei sofismen waardoor zij, in haar eigenaardigen eenvoud, onkenbaar gemaakt wordt.

Immers wat is de vraag?

De vraag is niet: wie in godsdienstige of ongodsdienstige beschouwing gelijk heeft? Dit is de vraag: *of, waar de conscientie in het spel is, de een moet berusten in hetgeen de ander goed vindt?*

De vraag is: of, ten believe van hen die ons geloof bijgeloof achten, hun ongeloof, zooveel doenlijk, als *regel van nationale opvoeding* zal worden gesteld.

Volgens de jammerlijke antecedenten, waaraan het in onze vroegere en latere geschiedenis niet ontbreekt.

Volgens de politiek van Oldenbarnevelt, ter oplegging van een religie boven geloofsverdeeldheid, die hij, met den stempel zijner eigen wijsheid, voor allen genoegzaam gekeurd had.

Volgens de politiek der *Besluiten van* 1825; een staatkundig overleg, toen tegen de roomsch-catholijke kerk, thans tegen de evangelie-belijders in elke Gezindte gerigt.

Volgens de politiek die, naar den maatstaf van haar *orthodoxophobie*, de Afgescheidenen, als *hyper-orthodox*, uit het Hervormd kerkgenootschap verjaagd heeft.

Volgens de politiek die, namens hetgeen zij voor het *nut van 't algemeen* (in echt-revolutionnaire terminologie, voor *le Salut public*) dienstig rekent, het *staats-absolutisme* ter smoring, kon het zijn, van het *volksgeweten*, misbruikt. *a*)

---

a) N. I—III zijn woordelijk conform aan de *principiële* formulering der christelijk-historische opvatting van de hoofdkwestien, in de *Nederlandsche Gedachten* van 1869, vóór de opening der Staten-Gl.

IV.

GEEN BONDGENOOTSCHAP MET DE ROOMSCH-CATHOLIJKEN. *a*)

Wij anti-revolutionairen, wij lofredenaars en erfgenamen der echt-*calvinistische* politiek, „zijn verre van het denkbeeld dat het *anti-revolutionair* beginsel medebrengt de Roomsche kerk te erkennen en met haar een bondgenootschap te sluiten tegen anarchie en ongeloof. Zoo is de Gereformeerde kerk van Nederland in haar trouwste zonen nooit anti-revolutionair geweest. Zij heeft tegen Rome, ook als zij om recht en hulp smeekte, geen andere politiek gekend dan die met denzelfden ijver strijden leerde tegen de macht der leugen, die haar vervolgde, als voor de belijdenis naar Gods Woord, waarop zij steunt." *a*)

---

a) Eerst wanneer de ongerijmdheid van *bondgenootschap* voorop komt, wordt, in den zin van *de Maasbode* van 16 April 1871, *zamenwerking* even als in 1869, denkbaar.

b) De aangehaalde woorden zijn overgenomen uit *Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche geloofsbelijdenis*, die mijn vriend, historiekenner en godgeleerde, J. J. van Toorenenbergen, ter gedachtenisviering van haar derde eeuwgetijde, aan het jaar 1566 ontleend heeft. Een geschrift, voor de historie van dat zoo veelbeteekenend jaar, en inzonderheid voor een regt begrip der gebeurtenissen die tot de beeldstorming hebben geleid, allezins aanbevelenswaard.

VARIA.

*** DE VERKIEZINGEN. — In een verkiezings-tijdperk kan men in het ontwijken van misverstand niet te voorzigtig zijn.

In n° 85, p. 277 beteekent de mannen onzer *keuze* degenen die wij voorgestaan *hebben*. — In n° 78, p. 224 heb ik, ter gedachtenwisseling, een wensch geuit en gemotiveerd. Aan een *voorschrift* heb ik niet gedacht. Wat ik vroeger schreef, heb ik thans herhaald. Voor als nog, *en tot ik beter ingelicht werd*, komt het mij voor dat, om *politieke gedragslijn*, geen der mannen *onzer vroegere keuze*, behoeft te worden geweerd.

*** ADEL IN RANG EN HART. — *Een woord aan de nederlandsche Aristocratie.* In dit voortreffelijk geschrift van onzen edelen vriend Gunning maak ik thans slechts op ééne bladzijde attent.

Blz. 25, waar hij, met een enkel woord, de regtmatigheid van ons Program voor de *onderwijskwestie* in het volle licht stelt. „Er behoorde geen *staatsonderwijs* te zijn, dan alleen als aanvulling. Thans is er slechts in schijn een *volksschool*, want de staat perst en dwingt den eigenlijk historischen *volksaard*, zeggende: het volk moet onderwezen worden in het belang en in den geest van mij den centralizeerenden Staat, den opperpaedagoog."

*** NATIE EN KIEZERSVOLK.

Alleen dan is een Kiesstelsel verdragelijk, wanneer niet op *intellectuële* ontwikkeling *zonder meer*, gelet wordt. Als of, om het *denkend*, het *weldenkend* gedeelte der Natie niet in tel was!

„Gij hebt geen regt van klagen," schreef in 1868, *het Leijdsche Dagblad*; „want het is *de Natie* die de schoolwet gemaakt heeft en in stand houdt."

De meerderheid der *kiezers*-natie heeft regt van gewetensdwang over het *Nederlandsche Volk!*

Nederlandsche Gedachten.

N° 87. 28 April 1871.

Eerst na lezing en herlezing van de *Narede* van Thorbecke is mij duidelijk geworden dat het verschil onzer zienswijs, omtrent de betrekking van *Volksvertegenwoordiging* en *Volk*, den levensader raakt eener *nederlandsch*-constitutionele Monarchie. Het geldt hier vasthouden of wegcijferen van het echt-*republikeinsche*, waarin de historische betrekking tusschen *Nederland* en *Oranje* bestaan heeft.

Misschien is het niet onjuist in het stelsel van Thorbecke een monarchaal doctrinarisme te zien, vooral op *duitsch*-constitutionelen leest geschoeid; terwijl wij veeleer naar den meer *parlementairen* regeringsvorm, dien Engeland aan onzen derden Willem dank weet en die G. K. van Hogendorp voorstond, hebben overgeheld.

In n° 76 schreef ik, onder de rubriek *Natie* en *Parlement*.

„De zienswijze van Thorbecke *over de constitutionele Monarchie*, met de hem eigen aphoristische zinrijkheid, in de *Narede der Parlementaire Redevoeringen* zamengetrokken, is en wordt thans, natuurlijk! bij het naderen der *Verkiezingen*, het onderwerp van velerlei kritiek.

Een volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band tot de kiezers!*

De thorbeckiaansche juistheid van uitdrukking veroorlooft niet het woord *eenige* te beschouwen als ingeslopen pleonasme.

Van *le mandat impératif* heb ik een afkeer; doch evenzeer van TE BEHOEDZAME ZWIJGENSTAKTIEK. De kiezer moet bekend zijn met de *meeningen* van den kandidaat, over hetgeen *actueel* belang heeft; bovenal met zijn *beginsels*, over hetgeen *altijd* aan de orde van den dag is.

„*Les opinions connues* du candidat lui laissent toute sa liberté, tandis que *le mandat impératif* la lui ôte." — Dit woord van een voortreffelijk publicist zou, schreef ik in 1864, een gepast motto zijn als waarborg voor doeltreffende uitoefening van kiesbevoegdheid.

Zonder eenigen band tot de kiezers, als *zinspreuk*, in tegenstelling met den zedelijken band dien het verleende vertrouwen oplegt, is (zoo er niet verandering van *terminologie* voorafgaat) wegcijfering van het *constitutioneel* gouvernement. Van *representatieven* staatsvorm kan evemin spraak zijn.

Er is dan een *usantie*, op *neo*-nederlandschen staat, waardoor de weg gebaand wordt naar *ministeriële*, in stede van *landsvaderlijke* AUTOCRATIE."

Ministeriële in stede van *landsvaderlijke* AUTOCRATIE. — De slotsom der overdenking van de *Narede*, in verband met de artikels *van het Noorden* 1) over *Thorbecke en de Constitutionele Monarchie*, schijnt deze: de Constitutionele Regeering was in den *persoon*, eerst van een *Koning*, daarna van een *Minister*, geconcentreerd.

En nu komt, te goeder ure, het zeer belangrijk artikel in de *Gids* van April: *Democratie en Constitutionele Monarchie.*

Het Noorden noemt den onbekenden schrijver *een bondgenoot.*
Waarom?

Omdat hij begeert uitbreiding van het *kiesregt en wederzijdschen gestadigen invloed van Volksvertegenwoordiging en Volk.*

Welnu! den titel van *demokraat* (in de bedoeling van den heer L. eeretitel) neem ik niet aan zonder voorbehoud, en in de hoofdgedachte mijner levenstaak, *strijd tegen de Revolutie*, sta ik lijnregt tegen *Het Noorden* gekeerd. Desniettemin, wat de *principiële bezieling van het constitutionele Gouvernement* aangaat, (voortdurende betrekking van volksvertegenwoordiging en kiezersvolk) ben ik in het bondgenootschap, met ijverig welgevallen, de derde man.

Genoeg reeds. Ik kan nu, zonder gevaar van misverstand, het fragment meêdeelen waarin mijn streven beaêmd wordt naar een *in het Volk geworteld* Parlement.

„Om het Nederlandsche volk *in zijn geheel* goed te kunnen vertegenwoordigen, is het noodig, dat de vertegenwoordiging zoo goed mogelijk afspiegelt de belangen, zienswijzen, rigtingen en gevoelens, die in dat volk werkelijk aanwezig zijn. Daarvoor is het noodig in één woord, dat de vertegenwoordiging inderdaad *wortelt* in het volk.

Men kan dus zeer goed van hetzelfde standpunt uitgaan, dat de heer Thorbecke innam, in zijne aanteekeningen op de grondwet (ad art. 81)

---

1) „Zoo rust dan eind'lijk 't ruwe *Noorden*", vond ik een geestig, maar onbetamelijk grafschrift. Niet omdat ik, minder dan *de Tijd*, afkeerig ben van ongeloovige strekking en toon, maar omdat *het Noorden*, naar mij voorkomt, gevallen is, als slachtoffer, geenszins van dergelijken loffelijken weerzin, maar van onverschilligheid en *politicophobie*. Bewijs te meer dat *ernstige principiële discussie* niet in den smaak van het courantenlezend publiek valt.

als hij vraagt: „waarom is het vooral te doen? om het middel, de oefening „van het kiesregt, als zoodanig, of om de uitkomst? Om de kiezers, of „om de keuze? Moet men velen laten kiezen, al wordt de waarborg voor „de betere keuze er door verzwakt?” en daarom toch tot eene geheel tegenovergestelde conklusie komen door de overwegingen, die hier zijn voorafgegaan. De grond moge bij ons in dit opzigt minder vruchtbaar zijn, maar ook op Nederlandschen bodem kan in Februarij een revolutieboom ontkiemen. *a*) Het is te doen om eene goede keuze, maar de vraag, of de keuze goed is geweest of niet, hangt oneindig minder van de individualiteit der gekozenen af, dan van de meer of minder krachtige wijze waarop de gekozen vertegenwoordiging wortelt in het volk.

„Het is van belang er op te wijzen, dat ik geenszins van oordeel ben, dat de beide behandelde neigingen van den demokratischen geest onweerstaanbaar zouden moeten leiden tot, of nu reeds eischen, het imperatieve mandaat en het algemeen stemregt. Geen van beiden zijn m. i. onafscheidelijk aan de democratie verbonden. — Het imperatieve mandaat heeft in ons land zelfs uiterst weinig voorstanders, en behoeft dus, naar ik meen, hier niet opzettelijk bestreden te worden. Wat ik bedoeld heb is dit, dat de kiezers hoe langer hoe meer *gelijk* zullen worden aan de vertegenwoordigers, d. w. z. dat de demokratische gelijkheid ook hier, hoe langer hoe meer, den afstand zal vernietigen, die tot heden tusschen kiezers en gekozenen bestond. Ik kan mijn gevoelen niet beter te kennen geven, dan door te wijzen op een levend voorbeeld, en te zeggen, dat, naar mijne meening, de kiezers, hoe langer hoe meer, de rol zullen gaan spelen, die in ons land de heer Groen van Prinsterer hen reeds zoovele jaren met talent heeft voorgespeeld. De heer Groen is geen voorstander van het imperatieve mandaat, *b*) maar hij behoort m. i. onder hen, die ik in het begin heb genoemd als onbewust, en zelfs afkeerig en tegen hun zin, tot de zegepraal der democratie het hardst mede te werken. De toon, dien de heer Groen bij de verkiezingen aanslaat, ofschoon hij er zeker meer dan iemand anders regt toe heeft, is niet de toon van een kiezer — want meer dan een begaafd *kiezer* is de heer Groen dan niet — is niet de toon van een kiezer in het monarchische systeem van Stahl. Wanneer de heer Groen het een regt en pligt acht van den kiezer, om op speciale punten *verklaringen* te vragen van candidaten, en die candidaten te *weren*, of, zoo het oud-leden zijn, te *vervangen* door anderen, van wie hij op dat punt en op dat oogenblik zekerheid heeft,

---

a) Als toelichting dezer zinsneê, kan misschien strekken de, zoo ik meen, *maiden-speech* van den heer *v. Houten*, waar hij de Februarij-omwenteling aan den weerstand tegen *de uitbreiding van het kiesregt* toeschreef.

b) Zoo als in *Het Noorden* vroeger gemeld werd.

dat zij met zijn kiezers wil *a)* instemmen; wanneer hij het een regt en een pligt van de kiezers acht, om te zeggen: u, A., wil ik niet, want gij wilt geene verandering in de grondwet of onderwijswet, maar gij, B., zijt mijn man, gij zult mijn billijken wensch voldoen (of gij zoudt binnen kort ten opzigte van die levensvraag van opinie moeten veranderen, en dan zou ik het wel niet pligtmatig *b)*, maar toch fatsoenlijk vinden, als gij er mij bij tijds kennis van gaaft door uw ontslag; of minstens eene plegtige, goed gemotieveerde verantwoording in het parlement aflegdet van uw gedrag); wanneer verder de heer Groen er niet weinig toe medewerkt om — let wel, zonder lid der Kamer te zijn, enkel als eenvoudig staatsburger, door middel van zijne welversneden pen — ministeriën omver te werpen, die zijne zoete verwachtingen min of meer teleurstelden, en hij blijft zich, na dat alles, tegen een demokratischen regeeringsvorm *principieel* verzetten, dan acht ik mijne pogingen om het begrip "democratie" te verklaren, hopeloos. Maar bij de meening, dat de heer Groen onder de demokraten te rangschikken is, voeg ik onmiddellijk deze dat m. i. niemand beter dan hij de eischen van den constitutionelen regeeringsvorm begrijpt en in toepassing brengt. Meer dan iemand begrijpt hij het, dat constitutionele monarchie is eene democratie, zij het dan ook eene beperkte.

En zegt men nu, die opvatting van het vertegenwoordigend stelsel voert regelregt en noodzakelijk tot het imperatieve mandaat, dan antwoord ik, dat ik, met den heer Groen, een groot verschil zie tusschen verklaring en belofte. De vertegenwoordiger moet vrij blijven, maar "deze vrijheid mag "niet worden ingeroepen ter wegcijfering bij de verkiezingen van een voor-"afgaand overleg, dat zich hier te lande doorgaans tot eenige algemeene en "dubbelzinnige phrases beperkt, en evenwel in zijne wezenlijkheid, niet in "zijn bedriegelijken schijn, de ziel van het constitutioneel gouvernement is." *c)*

Hier is rijke stof voor gedachtenwisseling. Thans bepaal ik mij bij de beantwoording van twee vragen.

1. Ben ik *democraat?*

2. Is de toon dien ik als *kiezer* aansla, al dan niet, de toon van een kiezer *in het monarchische systeem van Stahl?*

---

1. Ben ik *democraat?*

Om aan den heer L. antwoord te geven, zou ik eerst moeten weten in welken zin hij zelf *democraat* is.

---

a) Lees: wèl.

b) Ook *pligtmatig*, zoo het niet buitendien blijkt.

c) Citaat uit een mijner vertoogen aan *de Kiezers* in 1864.

In den *historischen* zin van Tocqueville, of in de revolutionaire beteekenis der *volkssouvereiniteit* tegenover de *Souvereiniteit Gods?*

Is de *democratie* hem het wereldhistorische feit, in *la Démocratie en Amérique* meesterlijk aangewezen en toegelicht, of buigt hij de knie voor de volksregering, als eigenaardig volks*regt* en onontwijkbaar *corollarium* der volkssouvereiniteit?

Indien iemand zegt, met Lamartine 1);

„Ce qu'on pouvait entrevoir de la révolution française annonçait ce qu'il y a de plus grand au monde: l'avénement d'une idée nouvelle dans le genre humain, *l'idée démocratique*, et plus tard le gouvernement démocratique."

Dan stel ik daartegen Guizot.

„Plus j'y pense, plus je demeure convaincu que le grand mal de la France, le mal qui est au fond de tous ses maux, qui mine et détruit ses gouvernements et ses libertés, sa dignité et son bonheur, c'est le mal que j'attaque: l'idolâtrie démocratique."

Le chaos se cache aujourd'hui sous un mot: *Démocratie.*

C'est cette idée qu'il faut extirper. La paix sociale est à ce prix. Et avec la paix sociale, la liberté, la sécurité, la prospérité, la dignité, tous les biens, moraux et matériels, qu'elle peut seule garantir."

Van dergelijke *Democratie* heb ik een afschuw. Ik ken geen uit het algemeen stemregt geboren Natie, maar een Volk in de volkshistorie geworteld. Deze Natie verzet zich op nederlandschen bodem, ook in 1871, tegen het alvermogen van een regerend personeel, dat zich, als concentratie van het *Souvereine Volk*, het *staatsalvermogen*, niet enkel over lijf en goed, maar ook over Kerk en School toekent.

Doch ik ga verder en mag niet ontveinzen dat de studie der Geschiedenis mij geen vooringenomenheid met de *Democratie*, ook niet als *Staatsvorm*, ingeboezemd heeft. Ook wanneer van de *historische Natie* spraak is, heb ik den titel van *demokraat* verbeurd.

Volks*invloed* begeer ik, Volks*regering* niet. Gezag van *de Kroon*, invloed van *het Volk*.

---

1) Wiens taal ook hier te lande in 1848 weerklank gehad heeft. Zie *Grondwetherz. en Eensgez.*

Invloed. Is u dit te weinig, dan wijs ik op het woord van Vinet: „La véritable puissance dans ce monde, ce n'est pas *l'autorité*, c'est *l'influence.* L'influence est la reine du monde."

Geef aan de Natie wezenlijken *invloed.* Dan laat ik de overtuiging niet los dat, zoo haar edelste aspiratiën niet worden gesmoord, zij in de *Constitutionele Monarchie*, zonder neütralizering van het gezag der Kroon, ter ontwikkeling van eigen kracht en handhaving van eigen regt, sterk genoeg is.

---

2. Of de toon dien ik mij als *kiezer* veroorloof, al dan niet de toon is van een kiezer in het *monarchische* systeem van Stahl?

Nemini me mancipavi. — In die vraag erken ik geen toetssteen mijner pligtbetrachting. Wèl geeft ze mij gelegenheid te doen uitkomen dat ik, sedert 1849, leerling van Stahl, mijne vaderlandsche zelfstandigheid nooit prijs gaf. 1)

Stahl was *Duitscher* en onderdaan van den koning van *Pruissen.* Ik bleef *Nederlander* en leef onder de *grondwettige Souvereiniteit* van het nederlandsche Stamhuis.

De *Monarchie* in Pruissen heeft de onderwerping aan de Dynastie van *Hohenzollern*, het Koningschap in Nederland de vereenzelviging met het Huis van *Oranje*, tot levensbeginsel.

In het *Duitsche* staatsregt is het *monarchale* kenmerkend beginsel. In Nederland is, naar de strengheid van staatsregtelijke terminologie, zelfs het woord *monarchie* (*alleen*heersching) onjuist, zoo niet ongerijmd.

Stahl was Lutheraan. Ik bleef *Calvinist.*

Er is, bij overeenstemming in beginsel, een niet onbelangrijk staatsregtelijk verschil der tweederlei *protestantsche* rigting.

Overeenstemming in *beginsel.* „Alle ziele zij den Magten over haar gesteld onderworpen" is het gebod waarvan de

---

1) Bij het meer *monarchische* in de beschouwing van Stahl, houde men steeds in het oog, wat hij telkens, zooveel doenlijk, op den voorgrond gesteld heeft: het *openbaar* karakter van den Staat; dat de Staat niet meer is, gelijk in Europa voorheen, eene *res privata*, maar, bij toeneming en in hoogeren zin, *res publica.*

naleving, in het veeljarig martelaarschap, ook der Calvinisten, blijkbaar geweest is.

Onderscheid in den *regeringsvorm* waarheen de ontwikkeling der gebeurtenissen, zonder verzaking van het schriftuurlijk gezag, geleid heeft.

Elders heb ik dit meermalen in historische opstellen ontwikkeld.

Stahl zelf heeft, met de hem eigen scherpzinnigheid en waarheidsliefde, aan het *Calvinisme* den oorsprong toegeschreven van het *echt-constitutionele Staatsregt.* Van den *gemeenebestelijken* grondtrek, in Koningschap en Republiek beide, in de geschiedenis en in den bloei van de Vereenigde Staten zoowel als van Engeland, openbaar.

Wanneer van Alleenheersching, in den eigenlijken zin, spraak is, geeft, volgens STAHL, de Luthersche kerk „für monarchische Loyalität das stärkste Fundament." Daarentegen ligt, in de Gereformeerde kerk, de oorsprong van de engelsche monarchie, van de noord-amerikaansche democratie, en van het welbegrepen constitutionele staatsregt, dat is van de *aan Gods ordening gebonden* staatsburgerlijke regtsgemeenschap onder elken regeringsvorm. De gereformeerde Kerk, uit het *calvinisme*, dat is, uit de onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift geboren, moge in strekking *republikeinsch* zijn, zij is, in beginsel, met nadruk *anti-revolutionair.*

Zelfs wanneer Stahl in zijn analogiën tusschen *puritanisme* en *revolutie* misschien te ver gaat, stelt hij, te midden van schijnbare *verwantschap*, de *tegenstrijdigheid* der beginselen in het licht. 1)

---

1) Dennoch wäre es ein Irrthum, dasz der Puritanismus schon desselben Geistes sei, wie die Revolution. Nach ihrem innersten Geiste sind Puritanismus und Revolution sich nicht *verwandt*, sondern *entgegengesetzt*. Die Revolution stellt alles auf den Willen des Menschen und zum Zweck des Menschen. DER PURITANISMUS STELT ALLES AUF GOTTES GEBOT UND ZUR EHRE GOTTES." — *Ongeloof en Revolutie* (2e Uitg.) p. 138.

Veel is in de Grondwet door Thorbecke gebragt, onder de leus van *Het kan niet anders!*

Ook de *Regtstreeksche Verkiezingen.*

Ook volgens mij, afkeurenswaard, als *corollarium* der Volkssouvereiniteit. Daarentegen, van dit wanbegrip losgemaakt, uitnemend. Namelijk in zoo ver de magt gebroken werd eener *conservatieve* rigting, die zich aan den eisch van het volksgeweten, in Kerk en in School, vijandig betoond had

ODI *profanum vulgus et arceo* is niet de leus van Thorbecke geweest. Het is veeleer uit LIEFDE voor het ***niet-denkend*** gedeelte der Natie, dat hij het tegen zelfbenadeeling verlangt vrijgewaard te zien onder de vleugelen der Aristocratie van het verstand. Eene volksvertegenwoordiging ***zonder eenigen band tot de kiezers*** (de wederzijdsche betrekking, ***opgelost in de Stembus***) is de logische toepassing van het liefderijk beginsel.

VARIA.

*** In het bekroonde *Academisch Proefschrift* van Mr. de Stuers (*De Verhouding der Volksvertegenwoordigers tot hunne Kiezers*) beaêm ik vooral ook den ernstigen wenk van *voortdurende* gedachtenwisseling.

„Zijn zoowel vertegenwoordigers als kiezers diep doordrongen van de noodzakelijkheid, om, zoodra een verschil in denkwijze omtrent een gewichtig punt plaats grijpt, er voor te zorgen dat het onderling vertrouwen stand houde, dan zullen zij voortdurend met elkaar in betrekking blijven; op den afgevaardigde rust de plicht om van tijd tot tijd tot zijn kiezers het woord te richten, hen omtrent zijne handelingen en zijn denkwijze in te lichten, aan hun oordeel een juister richting te geven, hun belangen te onderzoeken, en hun op deze wijze het volle bewustzijn te verschaffen, dat zij een vertegenwoordiger bezitten die hun vertrouwen geheel verdient.

„Le député doit être prêt à paraître au milieu du corps électoral, et s'exposer de tous les côtés à ses regards. Pour un homme qui se voue à la vie publique, la véritable dignité ne consiste pas à éluder des interpellations, mais à y répondre. Il faut que le député vive en quelque sorte en présence du corps électoral; qu'il lui explique ses votes du haut de la tribune, s'il a le talent d'y monter, ou que du moins il les lui fasse connaître par des rapports directs qui, pour être utiles et paraître sincères, doivent être frequents." (Tocqueville).

Treffend is hieromtrent de eenstemmigheid van alle publicisten, en het ware te wenschen dat hun woorden in Nederland meer algemeen gehoor vonden; DE KRACHT EN DE WAARHEID VAN ONZE VERTEGENWOORDIGING ZOUDEN ER ONGETWIJFELD VEEL BIJ WINNEN."

*** DE TWEEDE KAMER. — Het door onze vrienden gezegde las ik grootendeels met instemming. Maar, tusschen hen en ons, raakt het verschil:

1. De ondersteuning van het Kabinet, aan welks formatie, in 1866, de onderwijskwestie ten offer gebragt werd.

2. De voortdurende vereenzelviging (1869—71) met de *Conservatieve partij.*

3. De naleving van het thorbeckiaansche voorschrift: *Volksvertegenwoordiging* zonder *eenigen* (in stede van *innigen*) band tot de Kiezers.

N° 88. 1 Mei 1871.

In den aanhef der allezins merkwaardige rede van den heer van Houten is, met eene consequentie en cordaatheid, die aan het liberalisme al te zeer ontbreekt, het systeem van *Ongeloof en Revolutie*, als het Evangelie der Moderne rigting, geformuleerd.

„Op ieder die in den tegenwoordigen ernstigen tijd, al is het ook in ondergeschikte plaats, invloed heeft op het Staatsbestuur, rust eene zware verantwoordelijkheid. Aan de eene zijde dreigt het gevaar van een misstap, aan de andere zijde het gevaar om het gunstig oogenblik te laten voorbijgaan. Reeds dikwijls is in de geschiedenis aan politieke rigtingen en partijen een: „Te laat!" toegeroepen.

Wat maakt dezen tijd tot een ernstigen tijd? Het is dit, dat meer dan anders, meer dan gewoonlijk, de oude vorm en de nieuwe geest met elkander in botsing komen. Op internationaal, op politiek, op kerkelijk, op industrieel gebied, overal ontwaart men het streven naar nieuwe levensvormen: op internationaal gebied het streven naar zelfbeheer in plaats van eene regering door een gezag dat elders dan in de behoeften des volks zijn oorsprong vindt; op kerkelijk gebied de vrije gemeente, de vrije vereeniging tot bevordering van zedelijkheid, beschaving en welvaart tegenover de kerk die naar dogmatieke eenheid tracht; op industrieel gebied de coöperatieve zamenwerking van arbeid en kapitaal in plaats van de loondienst."

Dit begin reeds is een bewijs te meer dat de heer van Houten, met de veerkracht der consequente redenering, *zijn leven aan deze wereldbeschouwing gewijd heeft.* De herinnering aan coryfeën van de Fransche Revolutie zal des te leerrijker zijn.

Zij hadden *het leven gewijd aan eene wereldbeschouwing*, volgens hen, niet enkel waar en goed en nuttig en zegenrijk, maar het eenige en onfeilbare middel om, spoedig en overal, het einde van ramp en onheil, het begin van onverstoorbaar geluk te bewerken. Wij weten hunne theorie. Dat de aarde, door alle tijden heen, een tooneel van ellende geweest is, ten gevolge van geweld en huichelarij; dat vorsten en priesters in verbond zijn getreden om de rampzalige volken naar lijf en ziel in den boei van overmagt en bijgeloof te knellen, dat eene menschvernederende predikatie van bederf en onmagt het middel geweest is om, onder de vaan van regt en zedelijkheid, ten behoeve van weinigen, de menschheid in een kunstmatigen vorm te wringen, die alle vrije beweging en ontwikkeling belemmert. Van daar zooveel en zoo veelsoortig ongeluk en lijden; van daar overheersching en slavernij, rijkdom en armoede, onrust, twisten, oorlogen, tallooze smerten

en wanbedrijven, uit wier aaneenschakeling de geschiedenis der wereld bestaat. Eene filozofische wedergeboorte uit deze jammerlijke verbastering zou door haar koesterenden gloed, dezen toestand doen ophouden. Nu reeds was er een licht in de duisternis ontstoken: nu reeds waren in vergetelheid geraakte regten wederom te voorschijn gebragt; de opvolging van de voorschriften der wijsbegeerte, en dit alleen, zou vernietiging van vooroordeel en tyrannij, vestiging van vrijheid, waarborg van welvaart, van overvloed, van ware beschaving en hooger levensgenot, ja, trapsgewijs, herschepping en volmaking van het menschelijk geslacht zijn. Nijd en twist zou worden gesmoord, het geluk van iedereen met het nut van allen overeenstemmen, er zou vrede wezen op aarde, waarheid, geregtigheid, onderlinge liefde, gehoorzaamheid aan de voorschriften der natuur, niet door het beteugelen, maar door het bevredigen van begeerlijkheden en driften, wederkeerig hulpbetoon, broederschap; er zou in de plaats van rampzaligheid, zaligheid zijn. Thans kon geschieden wat in de tijden der onwetendheid niet mogelijk was. De gelegenheid was daar. In Frankrijk kon de grootsche taak worden aangevangen en voltooid. Welk een vooruitzigt! de weldoeners van het Vaderland, van Europa, van de wereld te zijn! de heerschappij eener leer te vestigen die, eenmaal geplant, onuitroeibare wortelen schieten en de volheid van haar weldaden aan de laatste nageslachten overbrengen zou! — Verplaatsen we ons in de gemoedsstemming waarin men zich verbeeldt *het apostolaat van zoodanig evangelie* ontvangen te hebben; eerst dan kunnen wij ons eenig denkbeeld vormen hoe de kracht der belijders door den inhoud der belijdenis, door hun geestdrift, of laat mij het eigenlijke woord gebruiken, door hun geestdrijverij verhoogd werd. „Ils avaient au plus haut degré le fanatisme de certaines théories sociales." Wij behoeven of behooren dit fanatisme niet voor uitzinnigheid te houden. Het was veeleer van opwinding vrij; het steunde, niet op bedwelming der hartstogten, maar op redenering van het verstand; het was de ondergeschiktheid aan eene leer wier logenachtige wereldherschepping men voor ontwijfelbaar aanzag; zoodat grootendeels uit het besef eener hoogere roeping het zelfbehagen in het misdaad plegen, de koelbloedige onverbiddelijkheid der revolutionaire energie, ontstaan is.

Een viertal Nummers van *de Noordstar* (20—23 April) zijn mij toegezonden, waarin iemand, wiens kunde en opregtheid overal doorstraalt, onder het veelbeteekenend opschrift *Politieke eerlijkheid*, aan zijn eigen rigting, aan de *Conservatieve partij*, de les leest.

Een oud-Hollandsch spreekwoord zegt: „eerlijk duurt het langst." Zeer velen echter, niet slechts dagbladschrijvers maar ook staatslieden, op wie, wat kennis en verdiensten betreft, Nederland roem mag dragen, schijnen te meenen, dat die woorden niet op de politiek van toepassing

zijn, althans hunne handelingen zijn meermalen met dat spreekwoórd in lijnregten strijd.

Telkens en telkens weder de natie op oneerlijken partijstrijd indachtig te maken, niet eens, maar bij herhaling de valsche meening te bestrijden, dat de weg om tot een goed doel te geraken niet die zou zijn welke regt door zee gaat, komt ons dringend noodzakelijk voor.

Het is onze vaste overtuiging, dat geene partij zich zelve meer schaadt dan door niet te durven tasten in eigen boezem, en door niet hare eigen fouten onder de oogen te durven zien.

Het slot luidt aldus.

Velen wenden zich van de conservatieve partij af, omdat deze zich te veel met andere partijen vereenzelvigt. Wanneer zij daarentegen haar rigting meer afbakent, wanneer zij zonder omwegen hare beginselen belijdt en die van anderen, ook die van voorwaardelijke medestrijders veroordeelt, zoo dikwijls daartoe reden bestaat, dan zal zij welligt vele bondgenooten verliezen, maar tevens onder alle partijen *hen* als vrienden aanwinnen, die van de oneerlijkheden, de kronkelwegen en het gebrek aan zelfstandigheid, aan elken beginselloozen partijstrijd verbonden, een afkeer hebben. Het getal van deze laatsten is misschien betrekkelijk gering. Maar de hulp juist van de *zoodanigen* moet worden gewaardeerd. Dan is krachtsontwikkeling mogelijk. Laat de conservatieve partij dit bedenken nu het nog tijd is. Al is welligt onze stem die eens roependen in de woestijn, wij zullen, zoolang wij daartoe in staat zijn, niet ophouden te waarschuwen.

Willen *de* liberalen elkander ophemelen en daardoor de sympathie van ieder onpartijdig man verliezen, wij willen dat niet.

Wij roepen den conservatieven toe: zoekt toch niet steeds in de omstandigheden en in de kwade practijken uwer tegenstanders de oorzaak uwer nederlagen. Deze zijn daarvan slechts ten deele het gevolg, maar *die* oorzaak zult gij nooit den bodem in kunnen slaan. Zoek de reden van uw nederlagen in de eerste plaats daar, waar die voor een groot deel ligt, en die gij, *zoo gij wilt*, *wel* kunt wegnemen. *Die* oorzaak bestaat nl. in uw eigen fouten, fouten, *die*, *wanneer gij daarvoor geen open oor hebt*, wanneer gij ook niet naar de stem van eigen vrienden wilt luisteren, uw ondergang zullen berokkenen."

Het geheele betoog komt neer op een *illusie*, waaraan de schrijver, wiens gemoed tegen de handelwijs zijner geestverwanten opkomt, steeds gehecht is. Hij heeft nog niet ingezien dat het *kenmerkende* der *Conservatieve partij* in de dubbelzinnigheid ligt, die hij haar als *wanbedrijf* toerekent. Hij keurt af dat men deze zoogenaamde partij, dien ten gevolge (zoo als ik steeds gedaan heb) voor *fractie eener partij* houdt.

Haar zelfstandigheid, haar uitnemendheid zal, *volgens de Noordstar*, in het oog vallen, zoodra zij „haar rigting meer afbakent en, zonder omwegen, haar beginselen belijdt."

Voortreffelijke raad! doch ziedaar juist wat men, naar mij voorkomt, te vergeefs, ook in dit Opstel, te gemoet ziet.

Er schijnt te worden gezinspeeld op het *Program der Algemeene kiesvereeniging in* 1869. 1)

De conservatieve partij zelve is meermalen oorzaak, dat men haar niet in voldoende mate vertrouwt. Voor tijdelijken steun worden niet zelden beginselen opgeofferd. Althans men verlaat den roijalen weg. Men komt niet ruiterlijk voor zijne meening uit, maar bepaalt zich veelal tot algemeene geloofsbelijdenissen, die voor tweederlei uitleg vatbaar zijn; men doet dat niet juist uit bepaalde onopregtheid, maar ten einde toch vooral niet hen, wier hulp men ten deele noodig heeft zich tot onvrienden te maken.

Schijnbaar een zeer billijk verwijt. Maar geef ons dan zelf, in de hoofdlijnen, *uw eigen program*. Waarin ligt, volgens u, die uwe partijgenooten tot formulering van politieke beginselen aanspoort, de grenslijn? wat is, volgens u, tusschen de conservatieven en de *liberalen*, het *principieel* verschil? 2)

Het tweede artikel vangt aan: „Hoe handelt de „conservatieve partij," en hoe zou zij *moeten* handelen, wil zij duurzaam in kracht winnen?"

---

1) Waar men aan lijnregt strijdige gevoelens, terwijl *die Vermittlung der Extreme* wegblijft, gelijkelijk hulde bewijst.

2) Om na te gaan of het verschil der *conservatieve* en *liberale* rigting *principiëel* is, durf ik aan de *Noordstar* de lezing aanbevelen van het onderzoek dat de Tweede Kamer in December 1864, dagen achtereen, daaraan met onvruchtbaren ijver besteed heeft. — De heer v. Nierop zeide: „Ik vind hier ministeriëlen, ik vind hier anti-ministeriëlen, maar als ik mij zelven tracht te meten en anderen te peilen, dan kom ik niet altijd tot oplossing of ik of zij meer of minder liberaal, meer of minder conservatief zijn. Zijn de conservatieven hier niet liberaal, zijn de liberalen hier niet conservatief? De liberalen zijn conservatief, evenzeer als de conservatieven liberaal zijn." — De heer Geertsema, na deze en dergelijke *apothegmata* te hebben gehoord, riep, bijkans wanhopig, uit: „Het debat der laatste dagen heeft inderdaad niet geleid tot meer juiste appreciatie van de beteekenis van liberaal en conservatief. De liberaal wordt conservatief; de conservatieven worden liberaal. Inderdaad, het wordt *een raadseltje*."

De *conservatief-liberale* fractie (*perpetuum mobile*) wijzigt zich telkens

Een vraag van het hoogste gewigt; maar aan het: *Hoe* HANDELT *gij?* moet voorafgaan: *Wie* ZIJT *ge?*

Het schijnt dat de schrijver zelf niet ernstig genoeg, noch den *aard* van de Conservatieve partij onderzocht, noch haar *levensgeschiedenis* bestudeerd heeft.

Ten bewijze strekt ook zijne kritiek van de *liberale partij*.

„Was de liberale partij niet aan het bestuur, dan voerde zij een *onedele oppositie* en, ten einde zelve weder de teugels in handen te krijgen, onthield zij hare stem aan bijkans elken, ook aan den meest prijzenswaardigen maatregel, die niet van haar zelve uitging. Maar meer dan dat. Ten einde van hare zegepraal des te zekerder te zijn, zocht zij steun bij en verleende gunsten aan de *katholieke partij*."

In deze kritiek zal voor menigeen een blijk te meer zijn der *homogenëiteit* die *de Noordstar* ontkent.

Deze twee verwijten (oppositie *quand-même* en leunen op de *Roomsch-Katholijken*) zijn dezelfde die men, bedriegt mijn geheugen mij niet, telkens tegen de Conservatieve partij rigt.

De Schrijver heeft mijne *politieke houding* ter sprake gebragt.

In een tweeledig alinea.

De eerste zinsneê betreft wat ik over de verhouding der Conservatieven tot het derde Ministerie Thorbecke gezegd heb.

„Mr. Groen van Prinsterer heeft zeker meer dan eens aan de conservatieve partij onbillijke verwijten gedaan, verwijten nog onlangs (in n° 75 van zijne „Nederlandsche Gedachten") herhaald, waar hij de conservatieven, die gegronde grieven tegen Thorbecke in 't midden brengen, van onopregtheid beschuldigt, en waar hij het doet voorkomen, alsof zij toch eigenlijk niemand liever dan dien staatsman aan het roer zien."

Het is zoo. Het verwijt heb ik gedaan. Over *luidruchtige polemiek en voorgewende verontwaardiging* liet ik mij aldus uit:

---

naar den aard en vorm waarin de *liberaal*-liberale zich voordoet. — „Bij nader indenken" schreef ik toen „valt ontraadseling niet zwaar. Een raadseltje inderdaad, zoolang men, in goeden ernst, naar *demarcatie* rondtast; niet meer, zoodra elke demarcatie-lijn wegvalt, en men aldus tot de vraag geleid wordt: zoo gij, conservatieven! in beginsel, en doorgaans ook in praktijk, met den liberaal overeenstemt, waartoe dan de tweederlei titel? Daarop volgt het antwoord, waaraan de Kamer, *nemine dissentiente*, haar zegel gehecht heeft: De *conservatieve* partij is het liberalisme in *anti-thorbeckiaanschen* vorm."

Thans gelijk in 1862 en ook reeds in 1849, jammert de *conservatieve partij* over haar eigen werk. Als *oppositie*, tracht ze, door het geweldige van dit *antiministerieel bazuingeklank*, te doen vergeten wat zij, aan het bewind zijnde, misdreven of verzuimd heeft.

Zelf durft ze de teugels niet opnemen; van eigen magteloosheid ter kabinetsformatie overtuigd.

Wees er zeker van; niemand liever dan Thorbecke zou zij aan het roer zien. Den man der kalme veerkracht, der glimlachende onverzettelijkheid, heeft *zij vooral* noodig om haar te beschermen tegen de *geavanceerd*-liberale partij.

Dit vertoon van verbolgenheid over Thorbecke is even onedelmoedig als onopregt.

Ook onder de *conservatieven* zijn er, geloof ik, velen aan wie deze anti-thorbeckiaansche felheid niet welgevallig was en onedelmoedig scheen.

De tweede zinsneê luidt aldus.

„Bovenal moet men het betreuren, dat een man als Groen allen conservatieven, die in de onderwijszaak gedeeltelijk hetzelfde wenschen als hij, zonder dat zij hem de hand willen reiken, kwade bedoelingen toeschrijft."

Van het ligtvaardig toeschrijven van *kwade bedoelingen* heb ik in 't algemeen een afkeer. Hier is geen schijn of schaduw van dergelijk vergrijp. Hetgeen *de Noordstar* in mijne houding jegens de conservatieven bovenal betreurt, wordt bovenal door mij ontkend. Nog onlangs bleek het tegendeel van argwaan, toen ik de verdienstelijkheid der beschouwingen van Mr. de Savornin Lohman heb doen uitkomen en hem tot gedachtenwisseling met onzen uitnemenden van Otterloo aangespoord heb.

Twee voorbeelden van discussie-vermijding ontleen ik ditmaal aan schrijvers, die ik liefst beiden onder de rubriek van dissentiërende *geestverwanten* zou willen breugen, waarmeê gedachtenwisseling des te liever begeerd wordt.

Zelfs onze vriend Dr. J. J. van Toorenenbergen neemt van *de Hoop des Vaderlands* bijkans geen notitie en Mr. de Savornin Lohman, die, naar aanleiding eener welwillende beoordeeling met het *Volksblad* correspondeert, schijnt met het vijftal artikelen in *de Hoop des Vaderlands* onbekend.

Hier is een vergrijp, dunkt me, aan den eisch eener doeltreffende discussie. Hier is een onregt ook aan mij gepleegd.

Meer dan ooit schieten mijne krachten voor het bijhouden van de velerlei kritiek, bepaaldelijk in de onderwijskwestie, te kort.

Dien ten gevolge is het mij ook onmogelijk, zelfs aan de geschriften als dat van Mr. S. L., waarin studie en regtsgevoel doorstraalt, zoodanig onderzoek te wijden als ze waard zijn. Maar hoe nu, wanneer v. Otterloo het woord voert, wien ik zoo gaarne zelf raadpleeg en wiens evenknie in de theoretische, historische en praktische bestudering van de *onderwijskwestie*, mij althans, onbekend is!"

Ook bij dit viertal artikelen in *de Noordstar* (waarvan, zoo ver ik weet, de steller niet algemeen bekend is) zou ik gaarne langer stilstaan. Misschien kom ik er op terug. *Repliek* zal mij inmiddels aangenaam zijn.

Zeer aangenaam. Want ook thans doe ik gaarne wat, in 1862, Thorbecke niet onopgemerkt liet: „In den besten, edelsten zin van het woord, was het steeds de toeleg van den heer Groen, te *werven* onder degenen die hij hield voor leden van de *conservatieve partij*."

Deze tegenstander zal bondgenoot zijn, indien hij overtuigd wordt dat de dubbelzinnigheid, die ik aanwees in het *Program der Algemeene Kiesvereeniging* in 1869, *de levensvoorwaarde der conservatieve partij* is. Zijne verontwaardiging over het onvermijdelijk gevolg dezer kenmerkende eigenschap van het *Conservatisme*, doet mij vermoeden dat de schrijver (die van zijne partij, wat zij *niet geven kan* verlangt) door misverstand, in een niet-goed gezelschap geraakt is; dat het hem aan genoegzame zelfkennis ontbreekt; dat hij een „nog niet tot bewustheid gekomen geestverwant" is der christelijk-historische rigting; dat van hem geldt wat ik bij de Stembus van 1869, schreef: „In de zoogenaamde conservatieve partij zijn verdoold en verscholen kostbare bestanddeelen ter vorming van een *echt-nationale* en tevens *echt-conservatieve* partij, gelijk ze steeds door ons beschreven en bedoeld werd."

Voor kalme overdenking is *de Stembus van* 1871 te nabij. Maar in 1873 zal deze edelmoedige vijand van *dubbelzinnigheid* niet meer behooren onder de kostbare bestanddeelen onzer eigen rigting, van wie met weemoed gezegd werd:

„Desniettemin staan ze, als medeleden van het *tweedragtig gezelschap*, ook *bij de Stembus*, met onze en hunne wederpartijders in hetzelfde gelid."

VARIA.

*** DE NIEUWE ROTTERDAMSCHE COURANT. — De redactie heeft mij het n° van 26 April gezonden, waarin een artikel aan mijn adres voorkomt. Ik houd mij bij de periodieke drukpers aanbevolen voor dezelfde beleefdheid, als er tegen mij gepolemizeerd wordt. — De *N. R. C.* houde mij ten goede dat ik niet meer geabonneerd ben. Sedert ik (na den afloop der verkiezingen van 1869) de *Nederl. Ged.* begon, zijn *drie en tachtig* nummers verschenen, zonder dat Dr. Lamping mij de gelegenheid tot gedachtenwisseling aanbood.

De *N. R. C.* wijst op mijne Adviezen van 4 Junij 1850 en 8 Junij 1851, ten bewijze dat ik thans, in het aandringen op *census-verlaging*, mij-zelven ongelijk word.

De *N. R. C.* veroorlove mij (vooral in gedachtenwisseling met haar, *Verbum sapienti!*) de laconieke verwijzing naar drie verklaringen, in *December* 1849, op ééne bladzij. (*Adviezen*, I. 83.)

1. Nu de regtstreeksche verkiezingen zijn ingevoerd, zal ik mij niet kleingeestig betoonen omtrent den *census*.

2. Ik vrees niet eene betamelijke *uitbreiding* van het kiesregt.

3. Ik ben niet wantrouwend omtrent onzen *burgerstand*.

*** DE MAASBODE. In het belang van eventuële zamenwerking gelieve zij te letten op het, reeds in 1869 ingeleverd, verzoek om *drieledige rectificatie.* (I. p. 126).

Misschien heeft de redactie het eerste deel der *N. Gedachten* niet bij de hand. Gaarne geef ik het geschrevene *totidem verbis.*

„Dr. Nuyens verhaalt dat door de orthodoxen, volgens *mijn* ideaal, eene *calvinistische staatskerk* begeerd wordt.

A. van Gestel S. J. verkondigt dat van gelijkstelling der protestanten en katholieken *bij mij* geen sprake kan zijn.

De Tijd schrijft „dat *ik* met ijver en volharding aan de reconstructie van den *calvinistischen Staat* werk."

Is dit eene drieledige vergissing? Ik wil het aannemen; doch, in elk geval, het is logenachtige miskenning van het overbekende. Niemand heeft meer dan ik, de staatsregtelijke gelijkstelling der gezindheden aanvaard."

Voorts vraag ik andermaal: Stelt *de Maasbode* herziening van Art. 194 der Grondwet ook op haar eigen program?

*** DE VERKIEZINGEN. — Of *Dr. Kuyper* en *v. Otterloo* de benoeming *casu quo* aannemen, doet niets ter zake. Otterloo is, voor de onderwijskwestie, Kuyper, tegenover de politiek der meêgaandheid, *levend symbool* en *belichaamd program.*

N° 89. 3 Mei 1871.

In *een woord aan de Nederlandsche Aristocratie* door onzen edelen vriend en bondgenoot Gunning leest men:

„Gij zijt hoog van geboorte en aanzien, gij moet hoog worden in verstandelijke en zedelijke meerderheid. Gij moet de kinderen des volks, die nu hun toewijding verdeelen tusschen drukkende broodszorgen en ontzenuwende vermaken, opheffen door hun geestelijke belangen te behartigen, hun billijke aanspraken op hooger loon te verdedigen, hun den weg tot edeler ontwikkeling te banen. Zoo, om een gewichtig voorbeeld te noemen, behoorde er geen staats-onderwijs te zijn, dan alleen als aanvulling. Thands is er slechts in schijn een volks-school, want de staat perst en dwingt den eigenlijk-historischen volks-aard, zeggende: het volk moet onderwezen worden in het belang en in den geest van mij, den centraliceerenden staat, den opperpaedagoog. Neen, niet alzoo; maar er moet in waarheid een volks-school zijn. Namelijk zij moet uitgaan of van de Kerk in haar twee groote fractien, van de Kerk die de eenige ware verbinding tusschen de verschillende standen, dus de rechte bewaarster der volks-eenheid is. Of, zoo de Kerk, helaas, daartoe thands machteloos is, dan moet de school uitgaan van de familiehoofden die op elke plaats zich samenvoegen om aldus uit het hart van 't volksleven een onderwijs dat waarlijk volksschool zij, te doen voortvloeien En hier komt dan uw voorgang, uw verlichte raad, besturing, ondersteuning den volke te pas. Zoo spreekt dan ook Luther den „Christelijke adel" toe over hun plicht om de volksschool te behartigen.

Belangrijk is deze wenk omtrent de tweederlei oplossing van de *onderwijskwestie.* Zoo als tot dus ver, bijv. in *Pruissen.* Zoo als, volgens de onlangs tot stand gekomen regeling, in *Engeland.*

Thans wijs ik enkel op de pligt van *den Adel* jegens *het Volk.* Het woord *Adel* neem ik in ruimeren zin. Ik bedoel in 't algemeen de *hoogere standen;* de mannen van aanzien, van wetenschap, van invloed; de standen aan wie, op velerlei wijs, en ook door *de beperktheid van het kiesregt*, een beslissende kracht verleend is, ter regeling van wetgeving en bestuur.

Door die hoogere standen, is, met medewerking ook van christelijke vrienden, een wet op het onderwijs aan het Volk opgelegd, in tegenspraak met de gewetensvrijheid, en waar-

door de christelijke aspiratiën *van het Volk*, *onder en achter de kiezers*, worden gesmoord.

„Wat is *vrijheid van onderwijs?* In 1840 werd alhier tegen mij beweerd dat zij in *huisonderwijs* bestaat. Als het opnemen van een gouverneur of gouvernante in den huisselijken kring u vergund is, dan is er vrijheid van onderwijs in het land. Naderhand was er vrijheid van onderwijs *behoudens autorisatie*. Wat klaagt men dan nog! was het toen. Iedereen kan eene school oprigten, zoodra de overheid het vergunt. Nu, ik erken het gaarne, sedert 1867, hebben wij een hooger trap van vrijheid bereikt. Nu is iedereen vrij *die geld genoeg heeft*.

Is dit de vrijheid waarop het nederlandsche volk regt heeft? Neen! Dáár alleen is vrijheid van onderwijs, waar *het volk* zelf in de keus van eene school, die met volksgeloof en volksgeweten overeenstemt, vrij is. Zoodra gij de *openbare* school aan het volk oplegt, dan is de waarborg der vrijheid voor allen in de inrigting van *die* school. Dan is er volksverdrukking, zoolang *die* school niet homogeen is met het geloof en de behoefte van het volk."

Dan is er een staatsabsolutisme, dat zich tot de *conscientiën* uitstrekt. 2)

Zoo er in Nederland overeenstemming was van *Volksvertegenwoordiging* en *Volk*, zou deze *stelselmatige ontchristelijking der Natie* niet mogelijk zijn.

Zoo al niet in de Tweede Kamer, in de binnenkamer althans wordt dit, door elk, die voor waarheid en vrijheid oog en hart heeft, erkend.

Ten vorigen jare heb ik meermalen de aandacht gevestigd op een in het Engelsch Parlement door den Minister voorgelezen brief uit Holland van *a Dutch gentleman of liberal opinions*. Een brief die, omtrent den strijd tusschen *Volksvertegenwoordiging* en *Volksgeweten*, een onwaardeerbaar getuigenis bevat. 3)

Een jaar geleden heb ik dezen *internationalen* brief, tot mijn eigen gebruik, in paragrafen gesplitst. Voornemens daarmeê ook aan anderen van nut te kunnen zijn. Toen reeds schreef ik: „De belangrijkheid dezer weldoordachte mededeeling van een in Engeland welbekenden Hollander van *liberale* gezindheid, omtrent *de onderwijs-kwestie alhier*, zal nog meer

---

1) *Het Lager Onderwijs en Art.* 194 *der Grondwet.*

2) *Februarij* 1868. 3) *Nederlandsche Gedachten* I. 211. 233. 235.

in het oog vallen, wanneer op de zinsneden in des ministers rede *afzonderlijk* gelet wordt.

Doch, voegde ik er toen bij: „Om plaatsgebrek geef ik de *afzonderlyke* opgaaf eerst later."

Eerst later. Zeer laat. In April 1871.

Niet te laat echter. Want, daar wij in de *Stembus atmosfeer* geraakt zijn, komt ze ons, juist nu, uitnemend te pas.

De minister Forster wederlegt, met den brief van onzen landgenoot gewapend, het bewijs, ten voordeele der gemengde school, dat het Parlementslid Dixon uit de voortreffelijke werking van het systeem *alhier* dacht te kunnen afleiden. Zoodat Dixon een cosmopolitischen waarborg van broederlijke eensgezindheid, uit inéénsmelting der gezindheden geboren, aan Holland, als *Eldorado* en voorbeeld der beschaafde Natiën, ontleend had.

---

1. The honorable member for Birmingham (Dixon) cited the case of Holland in support of his argument, but I think the hon. menber is hardly aware of the position of Holland in the matter.

Het achtbare lid van Birmingham heeft, ter ondersteuning van zijne stelling, — 't noodzakelijke van de uitsluiting van godsdienstonderwijs en Bijbel, — den stand van zaken in Nederland ter sprake gebracht, doch ik houd het er voor, dat het achtbare lid daarvan niet zeer goed op de hoogte is.

2. The actual state of Holland may be seen from the following, which I have received from *a Dutch gentleman* who made inquiries at my instance. He is well known to many honorable members, and is well acquainted with English life, and is *of liberal opinions.*

Hoe het in Nederland ten opzichte van het lager onderwijs geschapen staat, kan blijken uit het volgende schrijven, 't welk mij geworden is van de zijde van een Hollander, die op mijn verzoek een onderzoek te dezer zake heeft ingesteld. Hij is met vele achtbare leden goed bekend, zeer goed op de hoogte der engelsche toestanden, en liberale beginselen toegedaan.

3. There is no doubt that with universal suffrage the system prevailing would hardly be kept up, and that the Bible, the catechism, and the priest, in Roman Catholic parts of the country, would reappear.

Het lijdt geen twijfel (aldus schrijft hij) dat, indien hier te lande het algemeene stemrecht gold, het tegenwoordige stelsel van onderwijs nauwelijks in stand zou kunnen blijven, en de Bijbel, de catechismus en in Roomsch-katholicke deelen des lands, de priesters weder in de school zouden verschijnen.

4. The great hardship of having excellent denominational schools unprovided from the Exchequer, simply because they teach religion, is growing on many people, who themselves are opposed to denominational education.

De groote onbillijkheid, dat uitstekende gezindte-scholen niet door de schatkist worden ondersteund, alleen omdat de godsdienst wordt onderwezen, wordt meer en meer erkend, door velen, die zelven het sectarisch onderwijs afkeuren.

5. Only the other day one of the leaders of the Radical party told me he was gradually coming round to the opinion that the communes should be left free in the choice of their system, and that they should be allowed to have religion taught, wherever there was a majority in its favour, with provisions to protect the minority, exactly the system I congratulate you on having proposed for England.

Nog onlangs heeft een der aanvoerders der radicale partij mij gezegd, dat zich bij hem hoe langer hoe meer de meening vestigde, dat de Gemeenten in de keus van een stelsel van lager onderwijs behooren te worden vrijgelaten en dat haar vergund behoort te worden, godsdienst op de scholen te onderwijzen, overal waar zich eene meerderheid ten gunste van zoodanig onderwijs verklaart, met bepalingen echter, welke de minderheid beschermen. Gij ziet, dat dit in allen deele overeenkomt met het stelsel, 't welk gij voor Engeland voorgesteld hebt — eene daad waarmede ik u geluk wensch.

6. There is no doubt that the number of schools started by Roman Catholics and Evangelicals in opposition to the government-school is steadily on the increase.

Het lijdt geen twijfel, of het aantal scholen, door Roomsch-Katholieken en Evangeliesch-gezinden tegenover de Staatsscholen opgericht, neemt over de hand toe.

7. It is felt that the Government-school teaching no religion, not only leaves a gap, but tends to make the children utterly careless or even hostile to religion, looking upon the hours spent out of school with the clergy, as so much wasted time, irrelevant to the practical interest of life.

Men gevoelt dat de staatsschool, waar geen godsdienstonderwijs gegeven wordt, niet slechts eene gaping doet overblijven, maar daarenboven strekt om de kinderen jegens den godsdienst volkomen onverschillig te maken, of zelfs vijandig te stemmen, daar zij de uren, buiten de school met geestelijken doorgebracht, als verloren tijd beschouwen, die geen nut aanbrengt voor het praktische leven.

8. He says local disputes do not disappear, because disputes arise as to who should appoint the master; and, he adds: „Our system leads to another dangerous consequence. At each general election the question divides the

voters, it excites and inflames all the religious passions, and prevents other questions being properly attended to.

De briefschrijver zegt, dat de plaatselijke twisten ook door het thans geldende stelsel niet zijn weggenomen, omdat men er thans over twist wie den onderwijzer zal aanstellen, en hij voegt er bij: „Ons stelsel heeft nog een ander gevaarlijk gevolg. Bij iedere algemeene verkiezing n. l. verdeelt de onderwijs-kwestie de kiezers; zij wekt al de godsdienstige hartstochten op en wakkert die aan, zij verhindert dat andere kwestiën behoorlijk worden ter harte genomen."

9. I don't say that opinion is a conclusive one, but it is the opinion of an eyemitness who deserves attention, and I mention it in justification of the Government's proposal, put forward, as the best means at our disposal for solving a difficult problem.

Ik zeg niet, dat deze meening afdoende is, — doch zij is de meening van een ooggetuige en verdient de aandacht en ik maak er melding van ter regtvaardiging van het voorstel der Regering, voorgedragen, als het beste middel ter onzer beschikking tot oplossing van een moeijelijk vraagstuk.

Er zijn districten waarin aan den *liberalen* volksvertegenwoordiger het *otium cum dignitate* reeds vroeger had moeten worden verleend. Zou dergelijk district den *Dutch gentleman of liberal opinions* niet, hoe eer hoe liever, in de gelegenheid behooren te stellen om in Nederland aan het tot stand komen eener soortgelijke wet mede te werken, als waaraan zijn brief bevorderlijk geweest is, en waarmeê hij den Engelschen Minister geluk wenscht?

Het wordt meer dan tijd dat er in de Staten-Generaal ook voorstanders komen van „*le libéralisme* nouveau, qui," zoo als de Gasparin schrijft, „refuse certaines choses à *l'Etat.* Il lui refuse les choses de conscience. *Il lui refuse l'Eglise et l'Ecole.*" Des te meer, nu Thorbecke en v. Houten, ofschoon veelzins tweedragtig, desniettemin, oud en jong, eensgezind zijn in het voorstaan van den zijdelingschen gewetensdwang, waarvan evengenoemde hier te lande zoo gunstig bekende geestverwant getuigt: „Il s'agit ici d'une des oeuvres de L'ANCIEN libéralisme. Elle est despotique à l'excès."

Breng, zoo gij wilt, den bekwaamsten lofredenaar der schoolwet Dr. LAMPING in de Kamer; maar laat PIERSON tegen over hem staan en beroof uw Vaderland niet langer van een sieraad der liberale rigting, omdat hij, in Kerk en School,

bedriegelijk woordenspel en onverantwoordelijk misbruik van overmagt ten toon stelt. 1)

1) Vergelijk over de edelmoedigheid der *Liberalen*, enkel *buiten* de Kamer, en over het merkwaardig antagonisme van Dr. Lamping en Dr. Pierson het allereerste nummer van de *Ned. Ged.* p. 8.

In de veelomvattende rede van den heer v. Houten, te veel omvattend welligt (*Qui trop embrasse mal étreint?*) is ook de *Duitsch-Fransche oorlog* (kon het anders!) ter sprake gebragt.

„De angst, de vrees voor Duitschland is, volgens hem, de dichter der onkunde."

Na de teregtwijzing van allen die hij onder de rubriek der onkundige vreesachtigheid geschaard heeft, volgt er:

„Eindelijk is er nog een man op wiens oordeel ik prijs stel, die ook wantrouwen zaait tegen Duitschland. Zijne stem wordt gerekend als eene uiting van de publieke opinie in Nederland, en er wordt veel van hem in zekere kringen in Duitschland gelezen. Ik bedoel den heer Groen. De heer Groen is met het resultaat niet ontevreden, maar de barensweëen van het Duitsche Rijk zijn hem te geweldig geweest; hij had gehoopt dat dit resultaat op eene andere, zachtere wijze ware verkregen. Ik geloof, de politieke carrière van den heer Groen overziende, dat hij het mag betreuren niet dieper doordrongen te zijn geweest van het woord dat in zijne kringen nog al eens herhaald wordt: „Heer, Uwe wegen zijn niet onze wegen." Wanneer Gods weg niet naar Groens zin was, dan meende hij dat de geschiedenis op hare schreden zou moeten terugkeeren om het nog eens anders te maken, maar hij dacht er niet aan dat zijne inzigten falen konden."

Deze laatste zinsnede is glimlachverwekkend. Op tweederlei wijs. Of over de onverantwoordelijke dwaasheid van den kortzigtigen sterveling, die de Voorzienigheid, in haar onnaspeurlijke wegen, kritizeert. Of over de onvoorzigtigheid van een lid der Staten Generaal, die, in de ongerijmdheid van het verwijt, zelf den toetssteen van het onderzoek waarop de scherpe kritiek steunt, aan de hand geeft.

In Julij 1869 kwam de heer v. Houten tegen de gewapende neutraliteit op. „De thans begonnen oorlog verontrust mij voor *mijn* land niet. Gevaar van oorlog voor ons, ik verklaar openlijk dat ik het niet zie."

Nu triumfeert hij over den afloop. Omdat de bliksem ons *toen* niet heeft getroffen, is hij, ook *nu* (in den zóó geheel zuiver geworden européschen dampkring) tegen ernstige wapening, terwijl hij aan Thorbecke de les leest, gekant.

Thorbecke heeft de voorzorg van hen die niet even gerust zijn (meenende dat er nog onweêr aan de lucht is) gemotiveerd, met zinrijke beknoptheid.

„De heer v. H. acht, wanneer men aan gevaar van buiten denkt, dit hersenschimmig. Ik wenschte van die meening te kunnen zijn, maar ik durf hem op dat terrein niet volgen. Ik ben geenszins zeker, dat men elders, in een of ander land, over het belang om onze zelfstandigheid te bedreigen, van *ons advies zal zijn*, of de zaak zal inzien, gelijk *wij* ons die welligt voorstellen."

Eenigzins uitvoeriger dan voor Thorbecke, bij de honderd en één onderwerpen van parlementaire schermutseling, mogelijk was, wil ik reden geven van zijne en mijne bezorgdheid. Hierover zijn misschien twee citaten niet ondienstig.

Het éene van 1854 in een *Narede op vijfjarigen strijd.*

Nooit is er meer *onzekerheid*, nooit meer gebrek aan elken waarborg geweest. Natuurlijk; omdat, in het oog der revolutionaire diplomatie *het tot stand gekomen feit*, door de zegepraal ook van het onregt, *regt* wordt; een beginsel waardoor *beginselloosheid* ten regel en *het regt van den sterkste* de grondslag van Staats- en Volkerenregt wordt... Voor de Staten van den tweeden rang is geenerlei onafhankelijkheid denkbaar, zoodra de staatkunde der groote mogendheden geheel ondergeschikt wordt aan de *revolutionaire politiek.* We zijn magteloos, waar de Revolutie triumfeert. Magteloos tegen het diplomatiek overleg, waardoor we, gelijk in 1832, aan de willekeur der mogendheden, aan het regt des sterkeren overgeleverd zijn. Evenwel terugkeering tot regt en billijkheid is denkbaar. Ook wederstand, zelfs al zou Nederland alleen staan, is niet ondenkbaar. Wanneer we evenzeer op den eisch van *'s Lands verdediging* als op den wensch naar het *afschaffen van belastingen* bedacht zijn; met *gewapende neutraliteit* tegen elk die zou willen *dwingen* tot deelgenootschap aan den krijg.

Het tweede citaat is van 1867. Van Thorbecke.

„Dat wij thans in buitengewone omstandigheden verkeeren, moet sedert den Deenschen oorlog, sedert den zomer van verleden jaar, aan ieder volkomen duidelijk zijn geworden. Ik zie geen bijzonder dreigend gevaar voor ons, maar een algemeen gevaar, waarin wij met zoo menigen anderen Staat gezamenlijk verkeeren. Toen het in de laatste jaren, toen het uit de feiten

die met den oorlog tegen Denemarken begonnen zijn, bleek, dat gevestigde regtsbetrekkingen niet meer werden geteld, toen eene verrassende lijdzaamheid en onthouding bleek, daar waar niemand die kon verwachten, toen was het klaar, dat wij niet met een voorbijgaand incident te doen hadden, maar met eene algemeene krisis, evenmin aan de ontwikkeling van constitutionele vrijheid als aan de zelfstandigheid van onderscheidene Staten bevorderlijk; met een algemeen streven naar militaire grootheid, dat op onderdrukking van de minder magtige moet uitkomen. Wanneer men mij de vraag doet, waarop nu nog te rekenen, tenzij op combinatiën die zoo onzeker zijn als het weêr, ik weet geen antwoord te geven.

Indien ik mij eene vergelijking mag veroorloven, dan zijn wij als in den toestand van een Staat, waarin de wetten niet meer worden geëerbiedigd en de kracht, om die te handhaven, faalt. In zoodanigen Staat dient ieder tegen ieder op zijne hoede te zijn."

Gaarne vernemen wij het oordeel van den heer v. Houten, indien deze aanhalingen eenige wijziging in de gestrenge veroordeeling van onze *vreesachtige onkunde* hebben gebragt.

VARIA.

De wederverkiezing van onze vrienden zou ik niet durven ontraden, *zelfs niet na het jongste debat.* Wij blijven in den wensch naar gewetensvrijheid homogeen, al staan we, ook thans nog, in het oordeel over parlementaire gedragslijn tegenover elkaâr. Wel zal het waken tegen misverstand noodzakelijk zijn.

Kleingeestige oppositie tegen Thorbecke is mij steeds, en nu vooral, ergerlijk geweest. Maar, dat, in de *onderwijskwestie*, door de christelijk-historische rigting, bij Thorbecke, op *regeringsinitiatief* zou worden aangedrongen, werpt alle mijne denkbeelden omtrent den eisch van het Constitutionele Staatsregt en den stand der partijen omver.

De beteekenis van ons Program is, dat de herziening van art. 194 van de Grondwet, *zonder langer verwijl*, aan de orde moet worden gesteld. Zoo dit duidelijk blijkt, verwachten wij met *September* betere dingen. Buiten de Kamer, heeft het Volk de politieke kwestien, waar ze met Kerk en School in verband zijn, meer dan te voren, leeren verstaan.

In *beredeneerde* adhaesiën aan ons Program wordt *eigen onderzoek* en *vastheid van beginsel* openbaar.

Laat er ook, in de ondubbelzinnigheid althans van drie candidaturen, een *belichaamd program* en een *duidelijk protest* zijn. Dr. Kuyper tegen de politiek der *meégaandheid;* van Otterloo tegen de *ontchristelijking der school;* Kruchenius tegen de steeds voortdurende *lofspraak over het* in 1866 tot stand gekomen *Kabinet*, van welks formatie de *wederopfleuring der liberale partij* en de *bestendiging der schoolwet* dagteekent.

Reeds in het stellen van candidaturen, waarbij de bespreking der hoofdkwestien van het oogenblik onvermijdelijk wordt, ligt, zoo regt en waarheid aan onzen kant is, de waarborg der aanwinst in zedelijke volkskracht.

N° 90. 4 Mei 1871.

In 1831 schreef een jeugdig en evenwel toen reeds vermaard Publicist een voortreffelijk Opstel *over de verandering van het Algemeen Statenstelsel van Europa sedert de Fransche omwenteling.*

In de Voorrede kenteekent hij *de Revolutie in het Volkenregt.*

Zie hier den grootschen aanleg van het werk, waarvan, helaas! slechts het eerste stuk het licht gezien heeft.

„De Fransche omwenteling, in eenen zekeren zin de algemeenste en grootste, welke de geschiedenis kent, heeft de inwendige gesteltenis, zoowel van Frankrijk als van de meeste Europische Rijken, tot in het harte getroffen. Doch de invloed der revolutie bepaalt zich hierbij niet. De omwenteling is daarenboven eene krisis geworden voor de gezellige verbindtenis der Staten van ons werelddeel; eene krisis nog lang niet ten einde.

De gezellige verbindtenis der Rijken is de wijze, waarop zij met en door elkander bestaan. Zij vormen te zamen een Ligchaam of Stelsel, hetwelk rust op de uitwendige betrekking van elke Mogendheid, in verband gebragt met de uitwendige betrekking aller overigen. De inrigting van deze groote gemeenschap, in welke iedere Staat niet naar zijne afzonderlijke betrekking met dezen of genen anderen Staat, maar uit zijne waarde voor het geheel, wordt beoordeeld, zij het mij vergund het algemeen Stelsel van Europa te noemen. Algemeene Staatkunde of algemeene Diplomatie is, dien overeenkomstig, de kennis, of in eenen bedrijvigen zin de kunst, welke het maatschappelijk Zamenstel der Staten ten onderwerp heeft.

Ten gevolge der revolutie is dit Gemeenebest in de onderlinge afmeting van deszelfs deelen, en in de wetten zelve van opbouw, ten eenemale veranderd. In het werk, waarvan thans het eerste stuk verschijnt, wordt de schets gewaagd van eene verandering, die op dit oogenblik meer dan ooit naar vaste vormen zoekt. Ik wensch hetzelve aangemerkt te zien als bijdrage tot eene geschiedenis der grondstellingen, welke de Diplomatie, door en tegen de omwenteling ontvouwd, hebben geleid. Zij mogen met de bedoelingen der handelende personen niet worden verward. Zij moeten veeleer uit de natuur en den geheelen zamenhang der gebeurtenissen, in welken die bedoelingen en feiten elkander wederkeerig beperken, ondersteunen of wijzigen, worden opgemaakt. Het is evenwel de meening niet om de historische verscheidenheid en beweging op te offeren aan een logisch geraamte. Ik tracht de beginsels, welke bij de schakeling der bijzondere oorzaken en uitkomsten heerschende zijn geweest, aan te wijzen in hetgeen is geschied, en deszelfs hoofdomtrekken in hun licht te plaatsen."

Ook het vervolg dezer Inleiding verraadt den adelaarsblik en de meesterhand.

„De revolutiegeest bleef ook in de Diplomatie zich zelven getrouw. Hij beproeft overal, waar hij zich vertoont, en overal met hetzelfde gevolg, eene schepping uit niet. Hij wil bezit zonder verwerving, een tegenwoordig aanzijn zonder voorleden, en eene toekomst, die hij stuit in de geboorte. Hij kampte voorheen tegen hetgeen bestond; hij kampt nu tegen de uitvoering zijner eigen theorien. Hij is de onverzoenlijke vijand van Burger- en Volkenstaat, welke, om mij van Burke's woorden te bedienen, een verbond is van regt, niet alleen tusschen de levenden, maar tusschen de levenden, de gestorvenen en hen die nog moeten geboren worden.

Doch van dezen geest onderscheide men de orde van zaken, welke sedert en onder de revolutie plaats heeft gegrepen. De omwenteling is zelve getreden in de rij der historische verschijnselen, en aan derzelver wet onderworpen. Zij is in dezen zin een antecedent geworden voor de volgende leeftijden, aan welks invloed men vergeefs poogt zich te onttrekken. Op den bodem, dien de omwenteling heeft verwoest, kiemt een nieuw zaad, volgens een' ander', dan haren regel, en zien wij den grond leggen tot eene nieuwe zamenleving der volken, naar een plan, welks aanvankelijke en gestadige verwezenlijking in het gebeurde ontdekt wordt."

Het is te bejammeren dat dit voortreffelijk geschrift thans aan menigeen onbekend is. Doch wie thans, zonder gewaarschuwd te zijn, gissen zou naar den Auteur, zou, bij het antirevolutionaire der beginselen, niet op het denkbeeld geraken dat het uit de pen van Thorbecke gevloeid is. Voorzeker zal het, bij de lezing of overlezing, niemand bevreemden dat ik, te dier tijd, in den academie-vriend, ook een politieken geestverwant meende te zien.

Zoo was het in 1831. — Sedert heb ik, bij toeneming, met bijkans iedereen, gedacht dat Thorbecke zich bij de voorstanders der *Volkssouvereiniteit* geschaard had.

Hoe was het 33 jaar daarna? 1)

In 1864 trof ook mij de minachting waarmeê Thorbecke zich, in de Tweede Kamer, over het *primum verum* der Revolutie, over de *Volkssouvereiniteit* uitliet. „Wanneer men mij spreekt van *Volkssouvereiniteit*, dan spreekt men van een chaos, van iets waarvan ik mij geen klaar begrip kan vormen."

1) Mijn eerste strijd met Thorbecke dagteekent van 1837.

Men herinnert zich het Gids-artikel van *een geabonneerde van het Bijblad*, wiens vrijmoedige irreverentie jegens den Minister hem het deelgenootschap aan de redactie van het maandschrift gekost heeft. De gemoedsstemming van de liberalen *pur-sang*, wegens verloochening van de *volks-oppermagt* (levensbeginsel der vrijzinnige theorie en levenskracht der praktijk) scheen mij prijzenswaard. Zelf heb ik aan het edele dezer hartstogtelijkheid hulde gebragt.

„Ik heb mij niet uit te laten over de talenten of gebreken van den heer Busken-Huët, maar dit prijs ik, dat hij tegen *palinodiën* opkomt, dat hij aan zijn verbazing lucht geeft; dat hij verontwaardiging niet kan inhouden over den schijnbaren ernst, over de koelbloedigheid of het stalen voorhoofd, waarmeê Thorbecke alle gemeenschap met de Volkssouvereiniteit ontkent. Dit noem ik lofwaardig dat hij, waar men met den wortel van het liberalisme den spot drijft, in verbolgenheid en zonder aanzien des persoons, uitroept: *„Democratie, volkssouvereiniteit:* kleeft er smaadheid aan die woorden? Zoo wees een man en draag die smaadheid. Het zou in de geschiedenis van ons geslacht de eerste maal niet zijn dat aan een onaanzienlijken oorsprong de belofte verbonden bleek van eene groote toekomst. Doch ook onafhankelijk daarvan is zedelijke moed, bij helderheid van zelfbesef, eene goede zaak." *a*)

Het raadselachtige der houding van Thorbecke meen ik, reeds toen, in een noot opgelost te hebben.

„*Zedelijken moed* aan Thorbecke te betwisten, gaat, dunkt mij, te ver. Ook mij schijnt de hooghartige houding tegenover het leerstuk der Volkssouvereiniteit, dat hem uitnemend ten dienste gestaan heeft, ondankbaar. Dit neemt niet weg dat men, in de beoordeeling van den zeldzamen man, uiterst behoedzaam moet zijn. Vooral aan elk die zich op karakterstudie toelegt, onderwerp ik de vraag: Hoe is zijn loopbaan verklaarbaar, in verband met de voorzeker niet ondoordachte zinsnede van 1831 over den *revolutiegeest*, onverzoenlijken vijand van burger- en volksstaat?" *b*)

Hierop gaf ik dit antwoord, dat ik ook thans, als waarschijnlijke gissing, niet terugneem.

„Onverklaarbaar is het niet dat iemand, die tot *regeren* neiging en gaaf heeft, van een begrip, dat hij voor den grondtoon der eeuw houdt, als van een onmisbaar *regeringsbeginsel*, gebruik maakt."

a) *Aan de Kiezers* XIII. *b*) Zie de vorige bladzij.

Of, wil men eene parafrazering van dit antwoord, met de jongste discussie der Tweede Kamer in verband?

Van Houten *dweept* met de Revolutie, Thorbecke (zoolang mogelijk) *gebruikt ze.*

Thorbecke gebruikt het Revolutie-beginsel en fatsoeneert het.

Hij heeft, eerst, in overeenstemming met den *grondtoon der eeuw*, den Staat georganizeerd; daarna, met de hem eigen bekwaamheid en veerkracht, zich tegen het overschrijden van de grenslijn door hem afgebakend, verzet.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* schrijft: „Het verschil tusschen den heer van Houten en de tegenwoordige regering betreft eigenlijk minder het *begrip* of het *besef* der liberale beginselen dan wel de *toepassing.*

Dit is niet onjuist. Mits men in het oog houde, vooreerst dat van Houten van *de deugdelijkheid*, Thorbecke van *de onweerstaanbaarheid* der liberale begrippen overtuigd is; ten anderen, dat Thorbecke, tegenover van Houten, op de limiet van het door hem geijkte liberalisme de wacht houdt.

Bij de doorbladering der algemeene beschouwingen over de Begrooting schijnt te weinig op het volgende te zijn gelet.

1. De *Conservatieve partij* en *zij vooral* heeft Thorbecke noodig ter bescherming tegen de *geavanceerd*-liberale partij.

2. Niet aan *Thorbecke*, aan onze eigen geestverwanten was het telkens te wijten, zoo we, in de *onderwijskwestie*, sedert 1849 en vroeger, niet één enkele schrede voorwaarts zijn geraakt.

3. Van Thorbecke, in christelijk-historischen zin, het *initiatief van schoolwetherziening* te verlangen, is de verhouding omkeeren van Oppositie en Gouvernement.

4. Dubbel bevreemdend, indien men tevens instemt met *ons Schoolwetprogram.*

Als Thorbecke, in de Memorie van Beantwoording, en ook in zijne rede van 26 April, eene *afwachtende houding* omtrent schoolwetwijziging aanneemt, heeft hij volkomen gelijk.

Uitstel van *initiatief* bij de *conservatieve partij* was sedert lang, en wordt dagelijks meer, onverklaarbaar. Vooral omdat er, reeds sedert jaren, tweederlei *begin* gemaakt is.

Wie is er die de avontuurlijke loopbaan der voorstellen de Brauw en Heemskerk niet kent?

Wie zou niet gedacht hebben dat, althans in September 1869, de Conservatieve Partij aan den specialen eisch van haar eigen roeping zou gedachtig zijn geweest? Maar neen! zelfs de eerste schrede op den weg der erkende pligtbetrachting wordt niet gezet.

In Maart 1870 heb ik mij veroorloofd de motieven te bestrijden waarmeê men deze zonderlinge houding bepleit.

Twee Voorstellen liggen sedert jaar en dag gereed. Van Mr. Heemskerk Azn. en van Mr. de Brauw. Twee voor één, en geen van beiden wordt ter tafel gebragt.

En waarom niet? O, men zal het u zeggen!

Het Voorstel van den heer de Brauw niet, omdat „de wederpartij blijken geeft van het op te lossen vraagstuk niet op de regte waarde te schatten."

Eilieve, ik zou althans dit geheim niet hebben medegedeeld. Die ontboezeming van uw billijk misnoegen zal geen drijfveer tot ernstig onderzoek zijn.

En nu het andere Voorstel, dat van Mr. Heemskerk. Dit blijft achterwege, omdat, ofschoon alle leden of bijna allen er zich mede zouden kunnen vereenigen, men van *unanimiteit* geene zekerheid heeft. De voorsteller verklaart het zelf. Hij vreest, welnu, wat vreest hij? dat het voorstel zal worden verworpen? wel neen, „dat *eenstemmigheid* moeijelijk zal zijn te verkrijgen."

Heeft een dergelijk bezwaar (vooral ook in verband met de vroegere lotgevallen van dit ten langen leste doodgeboren kindeke van een stervend Kabinet) niet een ietwat *komische* tint?

Derhalve (bij het overbekende eener principiële tweespalt, waarvan het einde niet te voorzien is) geen Voorstel, zoolang men geen waarborg heeft van *eenstemmigen* bijval. Dit is *uitstel* en *afstel*. Zoolang die vreesachtigheid voortduurt, is er, *van dien kant*, voor eenig moedbetoon in het belang van gewetensvrijheid geen uitzigt.

De *Conservatieve partij* alleen is, in 1871, ter voortzetting van de taak waarvoor ik jaren achtereen te vergeefs gestreden heb, (en die ik, enkel vergelijkenderwijs met Art. 194, onder de rubriek der *beuzelingen* rangschik) bevoegd en verpligt.

De zin en cisch van *ons Schoolwet-program* is dat wij, ten langen leste, *het station der partiele verbeteringen* voorbij zijn, en de noodzakelijkheid van onverwijlden aanval op het centrale punt der vijandelijke magt inzien.

Wie thans nog hinkt op twee gedachten, is *lid der Conservatieve rigting*. Hij kan of mag niet onder onze *eigen candidaten* worden geteld.

VARIA.

*** DE VEREENIGING VAN CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS (wier voortreffelijk jaarlijksch Verslag dezer dagen het licht ziet) heeft een *kerkelijk* fondament en een *kerkelijk*, edoch *zeer beperkt*, kerkelijk doel.

1. Een *kerkelijk* fondament.

In de halfjarige bijeenkomsten der *Christelijke vrienden* was gestadig verzet tegen *de onkerkelijke rigting der geloovigen*, jaren achtereen, magteloos geweest. De *Vereeniging* daarentegen (13 Oct. 1860 tot stand gekomen) rust, als vrucht van christelijke *kerkgemeenschap*, met inachtneming van den eisch eener christelijke opvoedkunde, op *evangelisch-confessionelen* grondslag.

Met de redactie, in dezen geest, van de meeste officiële stukken, zelf, in de eerste jaren, belast, vlei ik mij den *kerkelijken* stempel daarop, met ondubbelzinnigheid, en ook met onbekrompenheid, te hebben gedrukt.

2. Een *kerkelijk* doel.

Oprigting van scholen, waarin, bij onbelemmerd en doeltreffend gebruik der Heilige Schrift en trouwe voorstelling der volkshistorie, het onderwijs in nuttige kundigheden aan christelijke opvoeding wordt dienstbaar gemaakt.

3. Een zeer beperkt *kerkelijk* doel.

Om in overleg, zooveel doenlijk, met Herders en Leeraars, de taak der kerk over te nemen, *waar de kerk, in haar reglementairen vorm*, de heilige roeping van de *Kerkeraden* voorbijziet en, dien ten gevolge, *werkeloos blijft.*

Misverstand is niet zeldzaam geweest. Als of in de *Vereeniging*, wier middelen reeds voor de beperkte taak zeer verre te kort schieten, een algemeen schoolfonds, ten dienste der *Kerkeraden*, gevormd was.

*** DE HERVORMDE PREDIKANTEN-VEREENIGING. Aldaar heeft, ter wegneming van deze voor onze Vereeniging onverdragelijke begripsverwarring, Ds. J. G. Verhoeff, de volgende stellingen, met succes, ter tafel gebragt.

1. Christelijk Schoolonderwijs is noch onderwijs in de Hervormde geloofsleer, noch onderwijs, dat, zonder leerstelligen grondslag, aan de opleiding tot Christelijke deugden wordt dienstbaar gemaakt.

2. Bij het Christelijk Schoolonderwijs is het feit van de zaligmakende liefde Gods in Christus het uitgangspunt van de wetenschappelijke opleiding en de zedelijke ontwikkeling der schooljeugd.

3. De Christelijke Kerk heeft bij dat Christelijk onderwijs het hoogste belang.

4. De tegenwoordige inrichting der Volksschool in Nederland werkt schadelijk voor de Christelijke Kerk.

5. Het ligt bepaald op den weg van de Opzieners der Christelijke gemeente, hare kinderen onverwijld aan dien invloed te onttrekken.

6. *Alleen door de oprichting van kerkelijke gemeente-scholen beantwoorden deze Opzieners aan hunne heilige roeping.*

*** DE MODERNE EN DE CHRISTELIJKE KERK. — De heer van Houten verlangt „op kerkelijk gebied de vrije gemeente, de vrije vereeniging tot bevordering van zedelijkheid, beschaving en welvaart tegenover de kerk die naar dogmatieke eenheid tracht." Een *Christendom boven geloofsverdeeldheid*, waarschijnlijk vrij wat meer nog van dogmatiek gezuiverd dan Thorbecke bedoeld heeft.

Aldus is de tegenstelling der tweederlei kerk geformuleerd. De *reglementaire* kerk tegen de *confessionele* kerk. Over het reeds vergevorderd streven der Modernen naar *nationalizering* van kerk en school zonder dogma, door een *christendom boven geloofsverdeeldheid*, zie de Bijlage van mijne *Studiën ter schoolwetherziening*, p. 132—154.

*** HET NEDERLANDSCHE LIBERALISME wil vrijheid. Namelijk vrijheid *om aan andersdenkenden de wet te stellen, ook waar de conscientie in het spel is.* Dit blijkt uit de ter zijdestelling van den man op wien de keus der liberalen bij uitnemendheid zou worden gerigt, indien hij niet, door den toeleg zijner ongeloofsgenooten in het volle licht te stellen, hun ingenomenheid verbeurd en hun verbolgenheid gewekt had.

Onder de edele liberalen, wien het aan vrijheidsliefde en waarheidsliefde niet ontbreekt, heb ik reeds in 1869 Dr. Pierson geteld.

„Denk vooral aan Dr. Pierson, geestverwant van Dr. Lamping.

Dr. Lamping, op echt-liberalistischen trant, wil, door de overmagt van den Staat, aan de Natie die school opleggen, waaraan hij zelf het zegel zijner bewondering en liefde gehecht heeft.

Dr. A. Pierson, wien het ook niet schemert, wil „volkomen vrijheid van ontwikkeling laten aan het geestelijk leven der Natie."

Dr. Lamping is voor de Schoolwet van 1857 met geestdrift bezield.

Dr. A. Pierson schrijft: „De schoolwet van 1857 is in mijn oog *niet liberaal.* Zij dringt de natie een christendom op, waarvan een gedeelte der Natie niet weten wil. Zij drijft, onwillekeurig, propaganda voor een godsdienst dien een gedeelte der Natie verafschuwt."

Jammer slechts dat, terwijl Dr. Lamping in Nederland een veelgelezen dagblad tot zijn dienst heeft, Dr. Pierson aan de boorden van den Neckar de duitsche jongelingschap onderwijst." (*Zelfstandigheid herwonnen*, X. 21.)

*** STEMMEN VOOR WAARHEID EN VREDE. — In de Mei-*Kroniek* leest men over ons Program: „Eene memorie van toelichting zou voor vele kiezers, op wier stem men rekent, niet overbodig zijn.

Dit dachten wij ook. Daarom werd op het overleg in de *kiesvereenigingen* en in de *periodieke drukpers* rekening gemaakt. Eene bijdrage in de Kroniek (van eene, ook ter *popularizering* van het min algemeen verstaanbare, zoo bij uitnemendheid bekwame hand) zou dubbel welkom geweest zijn.

P. S. DE VERKIEZINGEN:

„De wederverkiezing van onze vrienden zou ik *niet durven ontraden, zelfs niet na het jongste debat.* Wij blijven in den wensch naar gewetensvrijheid homogeen, al staan we, ook thans nog, in het oordeel over parlementaire gedragslijn tegenover elkaêr. Wel zal het waken tegen misverstand noodzakelijk zijn."

Zoo schreef ik laatstelijk.

Niet durven *ontraden!* dus ook niet *aanraden?* De gevolgtrekking beaêm ik.

Al wat ik dezer dagen zie en hoor, doet mij een *da capo* vreezen van het jaar 1869 in zijn geheelen afloop.

Het vertrouwen dat mij, ook nu, door velen betoond wordt, zou ik onwaard zijn, indien ik niet, met ter zijdestelling van alle persoonlijke consideratiën, mijn gevoelen uitsprak.

Zoo ik wel zie, dan blijft er voor de Kiesvereenigingen geen overleg dan tusschen drieërlei gedragslijn:

1. Geen kandidatuur dan na gebleken eensgezindheid omtrent *onverwijlde* aanbinding van den parlementairen strijd over art. 194 der Grondwet.

2. *Concentratie* der stemmen, „als *getuigenis* en *protest*, op enkele namen, waarin voor onze rigting eene *politieke geloofsbelijdenis* ligt.

3. NIET MEE STEMMEN. — Geen erger *politieke demoralisatie* dan wanneer de veronderstelde overeenstemming van kandidaat en kiezer, zoodra de Stembus gesloten is, ophoudt.

Dit *Postscriptum* is mijne *individuele* meening, waarover ik (*periculum in morâ*) niemand heb geraadpleegd en ieders kritiek gaarne te gemoet zien.

De zoolang volgehouden zwijgenstaktiek zal, vrees ik, weldra aan spraakverwarring bevorderlijk zijn.

Des te meer wordt ijver en kalmte vereischt. Eene gansche maand, wèl gebruikt, is voor een, met rijpen rade genomen, besluit lang genoeg. De *tweede Dingsdag* is eerst 13 *Mei.* De Almanac is in ons voordeel.

N° 91. 10 Mei 1871.

Door de menigvuldigheid van hetgeen er in korten tijd zou moeten worden gezegd, ben ik dezer dagen telkens meer in verlegenheid geraakt. Liefst geef ik (de *publieke* zaak moet *publiek* worden behandeld) het kort begrip mijner gedachten gelijk ze mij uit de hand en uit het hart vloog, in een *confidentiëlen* brief.

„Mijn *Postcriptum*, in N° 90, ik erken het, is *kras*, maar niet *te* kras. Zie *het Bijblad.* Herlees *het Bijblad.* Vergelijk het met *ons Program* van 1869. Met *ons Program* van 1871. — Met den eisch waarop het aankomt. *Zelfstandigheid.* Naast, zoo niet tegenover *de Conservatieve Partij.* — Met de hoofdgedachte der *christelijk-historische* polemiek; *onverwijlde* aanbinding van den parlementairen strijd over *Art.* 194 *der Grondwet.* — Geen voortzetting van het veeljarig *comediespel*, dat nu althans aan iedereen die niet, willens en wetens, het oog sluit, in het oog valt. Geen met hand en tand vasthouden aan de noodlottige gedragslijn, waartegen de zedelijke volkskracht in 1869 zich, met wederopbeuring van onze op parlementair terrein zoekgeraakte en echter bij uitnemendheid *nationale* partij, verzet heeft. Geen smooring van het *Volksgeweten*, bij de Stembus van 1871, als voorbode van een *da capo* van het jaar 1869 in zijn *geheelen* treurigen en ontmoedigenden afloop; waardoor het *une nation éteinte* ten langen leste, wat God verhoede! waarheid zou kunnen worden. Zoodat, indien we thans zwegen, wij, als slotsom van al ons zwoegen, in September 1871 zouden zijn *la risée du public*, en, wat erger is, bij tijdgenoot en nakomelingschap zouden te boek staan, als *misleiders*, in stede van *leiders*, eener, te midden van ongeloof en bijgeloof en laodiceïsme, overgebleven *volkskern.*

Lees en herlees het *Bijblad!* Niet over het *gemis* van beginselen, niet over *verloochening* van beginselen liep ons beklag. Over het op *non-activiteit stellen* van beginselen, over een *gedragslijn*, die de politieke *belijdenis* weêrspreekt. — Lees en herlees en overdenk het *Bijblad.* Van *beginselen* (dat overtollig was) veel. Van *wijziging der gedragslijn* (die wij te gemoet zagen) niets. Erger dan niets. Als of er geen enkel bezwaar geopperd ware, klaarblijkelijkheid der volharding in het spoor dat op volkomen zelfvernietiging uitloopt. Een partij IN de Kamer, die *tegen haar eigen partij* BUITEN de Kamer *partij kiest.*

Het *Volk*, ook het *Kiezersvolk*, kan dit niet inzien, zoo het gordijn niet door ons aan flarden gescheurd wordt."

Misschien zou deze of gene uitdrukking kunnen worden gewijzigd of verzacht. Ik wil daarover niet twisten. Maar niets hoegenaamd van de kern der zaak zou ik terugnemen. Gaarne

ben en blijf ik *confidentieel*, in hetgeen mededeelingen *van anderen* betreft. Daarop kan rekening worden gemaakt. *Confidentiële*, vriendschappelijke, ernstige weerspraak en teregtwijzing (al is het antwoorden dezer dagen eene onmogelijkheid) is mij welkom; maar, wat eigen verantwoordelijkheid betreft, ken ik, bij den ernst dezer tijden en het gewigt van staatsregtelijke pligtbetrachting, geen onderscheid tusschen *confidentieel* en *openbaar*.

Zoo spoedig doenlijk, hoop ik kenbaar te maken:

1. wat ik, bij de behandeling der Begrootingswetten, *te gemoet zag;*
2. waarom ik *te leur gesteld* ben;
3. waarom mijne raadgeving op het volgende neêrkomt.

a. Elke poging om, thans nog, eene *verklaring* te verkrijgen, omtrent het cardinale punt (*onverwijlde* aanbinding van den parlementairen strijd over art. 194) zou ik veroordeelen. Als strijdig met de *politieke moraliteit.* Als beleedigend voor vrienden, die ik tot dergelijk plooijen met eigen overtuiging buiten staat houd.

b. In de mannen onzer keus, na tweejarig antagonisme, nu, bij de *stembus van* 1871 (als of wij van het regt en de roeping der kiezers geenerlei begrip hadden) *eigen kandidaten* te zien, zou pligtverzaking zijn.

c. Laat ons, bij de *eerste stemming*, door getrouwe opkomst, in kandidaturen van ondubbelzinnigen klank, een *getuigenis* geven. Een *protest.* Een bevestiging van ons Program. Een levensteeken van de christelijk-protestantsche nationaliteit.

d. Laat ons aldus de hoop voeden van, bij *de herstemming*, (naar mate wij bij de eerste stemming talrijker opkomen) in de gelegenheid te zijn om, *door ons overwigt*, althans enkelen in de Tweede Kamer te brengen. Niet als *eigen kandidaten*, maar als het aan ons naastverwante deel der *gecoaliseerde Conservatieve Partij.*

De heer Fransen van de Putte heeft in ons Program de *koloniale politiek* te vergeefs gezocht.

„Er is gesproken van eene coalitie. Het balletje werd opgeworpen door een woordvoerder der anti-revolutionaire partij. Sedert kwam onder mijn oog het programma dier partij, door den heer Groen erkend en aangenomen. En nu vraag ik: is daarin iets aannemelijks voor ons? Op één punt schijnt er eenige overeenstemming te zijn met ons: het is de wensch naar censushervorming, zeer onbestemd. Voor het overige geen woord van al hetgeen waarvoor wij strijden, natuurlijk niet handhaving van het nationaal volksonderwijs. Dit spreekt van zelf, maar ook geen woord van belastinghervorming, geen woord van verbetering van oekonomische en sociale toestanden, geen woord van de koloniale politiek. *Het is of Elout en Mackay volkomen vergeten zijn.*"

Met uw verlof. Ons Program is geen *Kabinets*-program, waar dikwerf over *alles*, zonder dat men *iets* te weten komt, spraak is.

Het is een speciaal Program van onze rigting, van hetgeen haar kenmerkt, en, in Mei 1871, de meeste *actualiteit* heeft.

Het is eene door ons, als leiddraad op politiek terrein, geformuleerde *conscientiekreet* van het aan volksgeloof en volkshistorie niet ontaard gedeelte van het nederlandsche volk.

Indien ons Program een *Regerings*program was, zou het nog *menig ander punt* moeten bevatten. Hierop zinspeelt ook de heer v. Lynden v. Sandenburg in zijn merkwaardig advies.

„De geachte afgevaardigde uit Rotterdam heeft ook nog in het bijzonder de aandacht gevestigd op het door mij ter spraak gebragte programma, van de zijde der Christelijk-historische rigting gesteld, en zich beklaagd, dat dat programma nog niet menig ander punt bevatte. Zelfs meen ik dat die spreker het verwijt deed hooren dat van deze zijde geen belang getoond werd in het volksonderwijs. Maar wie zal mij durven verwijten dat wij geen belang stellen in het volksonderwijs, ook na hetgeen ik wederom in deze beraadslagingen gezegd heb?"

De heer v. Lynden voegt er omtrent de *koloniale politiek* dit bij.

„Ook heeft hij gezegd, omdat bedoeld programma geen koloniaal politiek beginsel heeft opgenomen: *het is als of Elout en Mackay er niet meer zijn.*

Ik zou den geachten afgevaardigde uit Rotterdam wel willen voorstellen om zich eens met mij naar de heeren *Mackay* en *Elout* te begeven, en hun gevoelen over dat programma eens te vragen, en dan te onderzoeken of voor dat *divide*, dat hij tusschen geestverwanten in het leven wil roepen, werkelijk grond bestaat, en zijne oproeping van de heeren *Mackay* en *Elout* tegen ons op overeenstemming van overtuiging berust."

Bij dit bezoek zou ik gaarne belangstellend toehoorder zijn. Zoo er, tot dusver, geenerlei verschil in de koloniale politiek tusschen gemelde heeren en den heer v. Lynden bestaan heeft, zoo dit *divide*, nu eerst, in het leven wordt geroepen, heb ik mij schromelijk vergist.

Aan den heer Fransen van de Putte waag ik het twee vragen te onderwerpen?

1°. Waarom laat ge mij, waar het *ons Program* geldt, op veelbeteekenende wijs (die met een zijdelingsch verwijt gelijk staat) in de *koloniale* politiek, onvermeld?

In de mij dikwerf gansch niet onaangename gedachtenwisseling met u, als Minister van Koloniën, is gebleken dat ofschoon ik, niet-deskundig, mij met groote behoedzaamheid uitliet, mijne vrienden Elout en Mackay mij ook wel iets hadden geleerd.

Is er eenige reden om te onderstellen dat ik dit ten eenenmale *verleerd* heb?

Is die vergeetachtigheid in 1869 gebleken bij de *Stembus*?

Onderstelt ge dit uit de vragen die ik, omtrent de *koloniale* politiek, aan de Conservatieve Partij voorgelegd heb? 1)

Is dit gebleken, toen ik (I. p. 105) aangetoond heb dat, ook in *het koloniale vraagstuk*, de *christelijk-historische rigting* IN DE KAMER (bij tegenstelling met ons buiten de Kamer) *fractie der Conservatieve partij bleef?*

„In den geheelen loop van het debat over de *Indische begrooting* was er, dunkt mij, van *herwonnen zelfstandigheid* geen blijk. De *christelijk-historische* rigting was en bleef, in de Tweede Kamer, ook wat het *koloniaal vraagstuk* aangaat, *fractie der conservatieve partij*.

BUITEN DE KAMER niet alzoo. Daar is zij, naar mij voorkomt, sedert lang op een beter standpunt geraakt. Zij meent niet dat de conservatieve partij *in alles gelijk*, de liberale *in alles ongelijk* heeft. Zij zou misschien niet ongaarne, op de herhaaldelijk door mij voorgelegde vier vragen eenig antwoord hebben gezien; de oplossing althans van het raadsel waarom, in de koloniale evenzeer als in de onderwijs-kwestie, de conservatieven, aan het *bewind* geraakt, schier nooit iets verrigten van hetgeen door hen, als *oppositie*, met heftigen aandrang en, naar het scheen, met vastheid van overtuiging begeerd werd.

---

1) *Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders*. p. 25—27.

Zij betreurt het gemis van KEUCHENIUS. Van eene *koloniale specialiteit*, met weinigen vergelijkbaar; voorstander van christelijk-historische politiek, wiens ervaring en scherpzinnigheid, ook in het departement van Koloniën en als Raad van Indië gebleken, hem, ondanks de nog niet vergeten *motie van orde*, zoo al niet tot een leidsman, althans tot een niet overtolligen raadsman onzer vrienden zou hebben gemaakt. Op het anti-revolutionaire standpunt onverzettelijk en dus *tegen elke soort van exploitatie* met eigenaardige onverbiddelijkheid gekant, zou hij, niet slechts ter toelichting van menig punt, maar ook ter toenadering van de partijen, ons eene schrede verder hebben gebragt. Inzonderheid door aan te toonen dat zelfs van Hoëvell, zelfs FRANSEN VAN DE PUTTE, niet *in alles ongelijk*, dat geene der twee partijen *in alles gelijk heeft*.

Is mijn ontrouw aan Elout en Mackay gebleken, omdat ik, ook nu, de kandidatuur van *Keuchenius* bij voorkeur aanbevelenswaard houd?

---

2. De tweede vraag die ik mij veroorloof, is deze:

WELK *liberalisme* belijdt gij? het liberalisme van Dr. Lamping of dat van Dr. Pierson? 1)

1) De voorletters laat ik weg. Er is vrije keus tusschen Dr. PIERSON. *De liberale Partij op staatkundig gebied* (Arnhem 1868) en N. G. PIERSON in zijne beoordeeling van Mr. *Keuchenius en zijne wederpartijders.* Eene karakterstudie door Mr. Groen van Prinsterer (Amst. 1869).

Verband tusschen Godsdienst en Regt is de titel van een Opstel van onzen vriend den hoogleeraar Gratama, opgenomen in *de Protestantsche Bijdragen.*

Onder het velerlei belangrijke dat mij, bij de doorbladering, in het oog viel, trof mij, in deze oogenblikken vooral, de bladzijde alwaar hij, de uitwissching van *christelijk* in Art. 23 der Schoolwet (om met eene nationale zonde te breken) verlangt, en, voor *pligtmatig* tegen *misdadig*, ondubbelzinnig uitkomt.

„Om den aanstoot te matigen dien de godsdienstelooze school vond, laschte men het woord „christelijke" in de wet in, en schreef zoo de opleiding voor „tot alle christelijke en maatschappelijke deugden.""

De bedoelingen waren goed, schrijft hij, maar het woord

christelijk in Art. 23 der wet wordt dáár *geneutralizeerd* en heeft dáár geenerlei kracht.

„Zeker ik eerbiedig de bedoelingen mij zoo goed bekend als iemand die het woord christelijke in de wet deden brengen. Maar wat ik toen zeide, zeg ik ook nu: die bedoelingen stuiten af op de onverbiddelijke wetten der logica, op de wetten ook van een eerlijke uitlegkunde, op art. 194 vooral der grondwet. Het woord christelijke is dus niet een veel beteekenend protest." *a*) Want vóór dat het protest werd uitgevaardigd, werd het teruggenomen. Het is niet „eene sterke vesting waaruit wij onder gunstiger omstandigheden het verloren terrein zouden kunnen heroveren." *b*) De vesting werd geslecht, voor dat zij was afgebouwd. De eisch om dat woord te schrapppen, is dan ook niet de eisch „om den christennaam uit de Nederlandsche staatsinstelling" uit te delgen. *c*) Uitdelging kan niet plaats vinden, waar die naam reeds is uitgewischt, voordat het schrift werd afgewerkt."

Doch waarom dan *uitgewischt* hetgeen, reeds door het verband waarin het voorkomt, *uitgewischt is?*

Op deze vraag wordt Gratama warm.

„Maar zoo nu schrapping van het woord christelijke in zin en strekking der wet naar uw oordeel geen verandering brengt, waarom wenscht gij haar dan, terwijl die schrapping velen zoo pijnlijk aandoet, zelfs verontwaardiging wekt, verontwaardiging die onzen BEETS de woorden „demonisch" en „misdaad" afperste, en ter verdediging daarvan ons een zijner meesterstukken leverde? Waarom ik die schrapping toch wil? *Om in deze te breken met een nationale zonde*, het plooijen en schikken zelfs bij de uitlegging der geschreven wet. Aan een mijns inziens stellig onjuiste uitlegging, wil ik haar eenigen steun ontnemen, en daarmede aan de „dienstvaardigheden der praktijk" een einde maken. Scherpe en vaste grenzen wensch ik overal, maar vooral hier. Achter dat woord christelijke verschuilt zich een schoolgodsdienst met alle haar slechte eigenschappen en verderfelijke gevolgen. Wat ons heilig is en dierbaar, wordt verwaterd en aangelengd naar den smaak van dezen of genen ambtenaar, onderwijzer of schoolopziener. En dat mengsel kan natuurlijk de dorst naar, de behoefte aan de waarheid, aan de volle waarheid niet bevredigen. Maar wat het kan, en helaas doet, is den brand, de heftigheid te stillen van den dorst, die naar betere dingen, al is het met opoffering van rust en goed, zou doen grijpen. En dit verlamt de pogingen om bezondere scholen te stichten. Is dit nu „demonisch," is dit het kwade doen opdat het goede daaruit voortkome? Ik wraak iedere bemoeijing van den staat

a—c) Zinspeling op uitdrukkingen van BEETS.

met de godsdienst, de vaststelling vooral door hem van een godsdienst, al is het alleen voor de school, al is het alleen door alle bestaande godsdiensten, onder weglating van de scherpe hoeken die aanstoot geven te vereenigen en zamen te smelten. IJver ik daartegen, dan ijver ik tegen hetgeen kwaad is in mijn oog. En nu doe ik dat in deze te eerder en te sterker, omdat de opheffing van dat kwade noodwendig bevorderen moet, wat goed is in mijn oog, den bloei van het bezonder onderwijs. Is het nu „misdaad," indien ik aan de staatsgodsdienst het eenige schild, waar achter zij zich tracht te verschuilen ontruk, en betwisting onmogelijk maak van hetgeen mijns inziens stellig zin en strekking is der wet. In waarheid, hoe ook door het krachtig woord van BEETS getroffen, zonder aarzeling, met volle overtuiging, schaar ik mij in den strijd tusschen „misdadig of pligtmatig" niet aan zijn zijde, maar aan die der tegenpartij."

„Zeker is het geen gering verschil, dat aan dien strijd te gronde ligt." Dit zeg ik met Gratama, en met hem waardeer ik de plaatsing van zijn getuigenis in de *Protestantsche Bijdragen* en stem in met de bede: „dat de broederlijke liefde blijve, ook bij diep ingrijpend verschil."

Evenwel, op dit oogenblik vooral, mag ik niet verzwijgen dat de hartstogtelijkheid waarmeê men, in 1869, toen ik den strijd aanbond over Art. 194 der *Grondwet*, de aandacht naar Art. 23 der *Schoolwet* afgewend heeft, een onberekenbaar nadeel voor eensgezindheid en veerkracht tegen gewetensdwang en ongeloofs-propaganda gesticht heeft.

Laat mij de hoop voeden dat ik, in 1871, bij hooggeschatte vrienden, in mijn waarschijnlijk laatsten *christelijk-politieken* strijd, den bijval of althans de neutraliteit zal ontmoeten, dien ik in de *Nederlandsche Gedachten* toen te vergeefs begeerd heb.

„Nog iets, waarvan ik met schroomvalligheid gewag maak, mag ik niet onopgemerkt voorbijgaan.

Nooit heb ik mij aan misrekening van dit tweetal vrienden schuldig gemaakt. La Saussaye vereer ik, als deskundig op het gebied der wetenschappelijke godgeleerdheid en der wijsbegeerte. Aan Beets kan ik niet genoeg erkentelijk zijn voor al hetgeen ik hem, bovenal in de uitgaaf der *Stichtelijke Uren*, maar ook als dichter en letterkundige, dank weet. Op beider raadgeving, in al wat opvoedkunde, in al wat den eisch eener christelijk-nationale school betreft, stel ik hoogen prijs. Doch wat aangaat den veeljarigen weêrstand tegen bijkans al wat door mij, als *evangeliebelijder*, op *politiek* of *kerkregtelijk terrein*, beproefd werd, ben ik van

ongelijk nog niet overtuigd. Veeleer meen ik dat het nadeel der oppositie, en ook meermalen het onloochenbare der vergissing, duidelijk genoeg, ofschoon te laat, openbaar werd.

Misschien geeft ook nu, ter elfder ure, de felheid van het uitgesproken vonnis het bewijs dat deze geloofsgenooten, op wie het godgeleerd en letterlievend Nederland roem draagt, desniettemin (te zeer welligt van eene ook in den christen-leeraar onmisbare *politiek* afkeerig) van de onderwijs-kwestie *in verband tot staatsregt en wetgeving* niet zoodanige studie gemaakt hebben, als ter beslissing, op zoo afdoenden toon, vereischt wordt.

Misschien wordt, als slotsom van gemeenschappelijk overleg, beaêmd dat de schoolwet van 1857 het uitstekendste middel ter evangelie-bestrijding aan de hand geeft; dat degelijke schoolwet-herziening, zonder wijziging van Art. 194 der Grondwet, onmogelijk is, en dat wij, leden der Hervormde Kerkgemeenschap, leeraars of leeken, bij Roomsch-katholijke landgenooten niet behooren achter te staan in den *christelijk-politieken* strijd voor vrijheden ter christelijke pligtbetrachting onmisbaar." *a)*

---

a) Nederlandsche Gedachten, I. 207.

PS. Onlangs (zie p. 273) is geschreven: „De heer Groen noemt zich in zijne geschriften *de zoogenaamde leader der Christelijk-historische partij.* Het bijvoegelijk naamwoord voegt hij er uit bescheidenheid bij, want hij weet het zeer goed dat hij werkelijk de *leader*, het hoofd dier partij is. Hij heeft er zich zelven niet toe opgeworpen, hij is er ook niet toe benoemd, maar hij is het geworden door hetgeen hij sedert meer dan 40 jaren geschreven en gesproken heeft, waardoor hij zoovelen geleerd en gesticht heeft."

Van hen die dit beâmen, mag ik, om de verantwoordelijkheid die mij opgelegd wordt, verwachten dat op mijne waarschuwing, eer het te laat zij, worde gelet.

Voor onderling overleg is er nu geen tijd. Eenzaam ben ik in het boekvertrek.

Twee wenken nu, waar uitstel verderfelijk zijn zou.

1. Laat het u niet om het *parlementaire cijfer* te doen zijn. Al zoudt gij niet één enkel volksvertegenwoordiger hebben, het verwerven van *waarheid* der onderlinge verhouding van volksvertegenwoordiging en volk, zal voor de geheele toekomst van het land onberekenbare winst zijn. Laat ons *waar* zijn! was de zinspreuk van da Costa.

2. Ons program, voortreffelijk op zich zelf, is nog te weinig een program *ad hoc*, en van dit gebrek wordt reeds schroomelijk misbruik gemaakt. De aandacht moet *uitsluitenderwijs* worden gevestigd op hetgeen, even als in 1869, de hoofdgedachte, de leus der verkiezingen is en blijft: ONVERWIJLDE *aanbinding van den strijd over art.* 194 *der Grondwet.* Dit is het *shibboleth* waartegen de pseudo-*liberale*, de *ultramontaansche* en de *conservatieve* partijen, allen op dit punt eendragtig, tegen de *Christelijk-historische rigting*, met of zonder afspraak, *gecoalizeerd* zijn."

N° 92. · 13 Mei 1871.

Reden heb ik om te vermoeden dat sommigen over mijne *ongestadigheid* verbaasd zijn. De *leader* zelf weet eigenlijk den weg niet. Eerst wilde hij *zonder aarzeling* herkiezen, die hij thans *meedogenloos* terzij stelt.

Die bedenking kan opkomen ook bij hen die over 't algemeen van mij goeden dunk hebben.

Hier te lande vooral (waar, onder de niet talrijke lezers, menigeen, terwijl hij een *politiek blad* doorbladert, van de aaneenschakeling der gedachten in de reeks der zich opvolgende Nummers geen het minste begrip heeft) is de aanwijzing der eenheid van doel, in schijnbare tegenstrijdigheid van raadgeving, niet overtollig. — Ik ben buiten alle invloedgevende betrekking. Ik ben verslagen, zoodra ik in discrediet raak. *Zelfverdediging* moet dus aan *kritiek* voorafgaan.

Welk is het verband, tusschen het *zonder aarzeling* aanprijzen, en het Postscriptum, eerst van 3 Mei, toen van 4 Mei, dat op *zonder aarzeling* NIET-herbenoemen aandringt?

De *Nederlandsche Gedachten* heb ik, met terzijdestelling van liefelijker taak, aangevangen, ter begeleiding van het parlementair debat.

Vier maanden achtereen (Sept.—Dec. 1870.)

Na den treurigen afloop was er geen ernstig debat meer. Velerlei afleiding was er.

Eerst, het jammerlijk geschil over *Art. 23 der Schoolwet;* zoo storend voor de veerkracht eener blijmoedige eensgezindheid.

Daarna mijn stelselmatige *terugtred* (zie N° 37 en 38), die mij, als prikkel voor *zelfstandig onderzoek* van welligt al te volgzame geestverwanten, nuttig voorkwam.

Gelijktijdig bijna de uitbarsting van den Duitsch-Franschen *oorlog;* ten gevolge waarvan ik, maanden achtereen, tijd en krachten bijkans uitsluitenderwijs aan een gestadig protest tegen de *ontchristelijking van het Volkerenregt* gewijd heb.

Op 28 Februarij 1871 ben ik (N° 72) in het Vaderland wedergekeerd.

„Een derde ministerie Thorbecke is daar.

De Staten-Generaal komen eindelijk bijeen.

Het oog wordt dagelijks meer op *de verkiezingen van* 1871 gerigt.

Een der vertegenwoordigers door onze kiezers in de Tweede Kamer gebragt, heeft, met navolgenswaardige cordaatheid, het initiatief genomen van een *compte rendu.*

Is het, in dergelijke omstandigheden, voegzaam mij nog langer, als ging het mij niet aan, te onttrekken aan een staatsregtelijk overleg?

Als of het mij niet aanging! Neen dat niet! Doch, om de redenen meermalen bijgebragt en ontwikkeld, ben ik voornemens, *zoo min doenlijk, mij in het strijdgewoel te mengen.* Meer dan ooit ben ik gezind, meer dan ooit ben ik genoodzaakt, mij te onthouden van zijdelingsche deelneming aan dagbladen-polemiek of parlementair debat.

Evenwel dit stelselmatig zwijgen zou te ver kunnen gaan.

Als men een der hoofdbeginselen, kenmerkend voor onze rigting, aanrandt.

Als men onzen vrienden een bedriegelijk droombeeld of lokaas voorhoudt.

Als op de eigenaardigheid eener christelijk-*protestantsche* pligtbetrachting te weinig gelet wordt.

Als, door misbruik van terminologie, in de verhouding der partijen spraakverwarring zou kunnen ontstaan.

Als herziening van Art. 194 der Grondwet (zelfs in 1871) VOORBARIG *shibboleth* der aanstaande verkiezingen heet.

Als een staatsman, wiens oordeel over den eisch en geest der constitutionele monarchie billijkerwijs gezag heeft, een volksvertegenwoordiging *zonder eenigen band tot kiezers* voor het nederlandsche volk wenschelijk keurt.

Als men de zinspreuk „*In ons isolement ligt onze kracht,*" (die in 1869 tegen zelfwegcijfering behoed heeft) ter wederopbeuring van de ter neêr geslagen *conservatieve partij* ditmaal niet ongaarne op *non-activiteit* stellen zou.

Als men de tegenstelling van godsdienst en staatkunde voor normaal houdt; aldus de *politicophobie* systematizeert en de *christelijk-historische rigting* ontzielt, door kortweg te berigten dat zij is, niet eene *kerkelijke,* niet eene *godsdienstige,* niet eene *godgeleerde,* maar eene, enkel en alleen *politieke partij.*"

Ondubbelzinnig afkeuren van de politieke gedragslijn en *desniettemin* herbenoeming van onze vrienden, ziedaar het gewigtig en moeijelijk probleem dat ik mij, met het oog op de Verkiezingen van Junij 1871, voorgesteld had.

Een doel dat mij voor 's lands belang wenschelijk scheen. Ook, dacht ik, niet onbereikbaar.

Mits er dezerzijds voor *vergeven en vergeten* genegenheid betoond wierd, met vrijwaring tevens voor eene *kortheid van memorie*, die zich in *September* niets meer herinnert van hetgeen in *Junij* geschied is. Ditmaal althans behoorde men staatsregtelijk pligtverzuim niet te kunnen verontschuldigen door het beweeren dat de hooggeroemde zoogenaamde *zedelijke volkskracht* bestaan had in onoverdachte adhaesie aan *individuele overdrijving* van één persoon.

Wat werd, in het begin van Maart, ter bereiking van mijn oogmerk in Junij vereischt?

1. Het vermijden van een *losbarsting der verbolgenheid*, wanneer (door terugzien op de zonderlingheden van het tweejarig tijdvak) de tegenstelling van het door de kiezers *bedoelde* met het in de Tweede Kamer *gebeurde* aan het licht kwam.

2. Het afsnijden van al wat, naar *verontschuldiging* gelijkend, olie in het vuur zijn zou.

3. Bij de behandeling der *Begrootingswetten*, eenig blijk, of voorteeken althans, van wijziging eener jammerlijke *gedragslijn*, die eigen *beginselen* weerspreekt.

Dan zou men *zonder aarzeling* kunnen overgaan tot herkiezing.

Voor twee dezer drie vereischten heb ik, wat mij doenlijk was, verrigt.

Het laatste zag ik, in het onlangs afgeloopen debat, vruchteloos te gemoet.

1.

Om opgewondenheid te voorkomen of te bedwingen, om de *losbarsting der verbolgenheid te ontgaan*, was het artikel in N° 78 bestemd.

Haast u in het arresteren van uw verkiezingsprogram!

Dit kan, met het oog op 1869, kort zijn.

Adhaesie, ondubbelzinnige herbeâming van hetgeen toen de vrucht geweest is van veeljarig overleg.

Haast u *langzaam* in het stellen van de candidaten! Haast u hiermeê *zeer* langzaam!

Ongaarne zou ik (althans tot ik beter ingelicht word) aarzeling ontwaren, in het herkiezen van een der mannen onzer keus.

Zelfs al meende ik dat, om den regel „*eenige* band tot de kiezers," strenge naleving van het constitutionele staatsregt dit toeliet of voorschreef.

Bedenkt dat, hier te lande althans, *le droit coutumier* met de orthodoxie der toepassing in strijd is.

Vergeet vooral dit niet. Door zoodanigen ijver voor beginsel-vastheid, zou het doel geenszins worden bereikt. Integendeel. Het uitnemendste der gedachtenwisseling, dat is, meerdere aaneensluiting op *principiëlen* grondslag, zou, tot onberekenbaar nadeel van hetgeen door ons allen (naar ik mij vlei, ook door hen allen) bedoeld wordt, in *personaliteiten* te niet gaan.

Zonder aarzeling. — Om het gevaar der *historische kritiek* te keeren, werd een geweldige terugstoot vereischt.

Veeleer zou het *zonder aarzeling* NIET-herbenoemen (zoo niet het smeulend vuur door mij gesmoord was) de eerste gedachte bij menigeen geweest zijn.

Het was een stout bedrijf. Waarom? omdat ik genoodzaakt was het *einde* van mijn gedachtenloop op den voorgrond te stellen, eer ik, ter aanwijzing van het *begin* en van den geheelen gang mijner denkbeelden, in de gelegenheid was.

Ditmaal heb ik, in vergevorderden leeftijd, blijk gehad van een vertrouwen, grooter welligt dan waarop zelfs de *leader* van een partij regt heeft.

Zonder aarzeling. Nadat ik zelf mij meermalen beklaagd had over de verregaande afwijking van hetgeen de *kiezers*, als *conditio sine quâ non* der keuze, als veronderstelde overeenstemming van kiezer en gekozene (getuige het gansche Nederlandsche Volk) in Junij 1869 hadden bedoeld! — *Zonder aarzeling.* Zoo een ander dit waagstuk begaan had, ik houd mij bijkans verzekerd dat dit *stout* bedrijf, in veler oog een *laf* bedrijf, een anti-constitutioneel misdrijf, zou geweest zijn; dat het verbazing en afkeuring zou hebben gewekt.

Dit *zonder aarzeling* zou men al ligt met een kreet van onwil en met een meêlijdenden glimlach hebben begroet.

Het is zoo, bij meer nauwlettend onderzoek bespeurt men:

Dat er van nader inlichting spraak was; dat slechts de aandacht, naar eigenaardige volgorde, van de *Candidatuur* werd overgebragt op den toetssteen der Candidaturen, op het *Program;* meer niet;

Dat zelfs de ingevlochte kritiek nog al scherp was;

Dat er werd gezinspeeld op het wanbedrijf „zonder *eenigen* band tot de kiezers";

Dat er melding werd gemaakt van den eisch der constitutionele *orthodoxie*, die *in casu* vrijspraak verbood.

Alles, ik erken het, fraai en wel. Doch *aan een ander* zou dit niet hebben gebaat Onder een kreet over het *zonder aarzeling* zou men den onvoorzigtigen *leader* met *niet-aarzelende* verontwaardiging hebben afgezet. Men zou hem den tijd niet hebben gelaten om te toonen dat er in het *voorstel* geen schijn of schaduw van *finaal besluit* was. Dat er integendeel tot een *zeer* langzaam te werk gaan vermaand werd; dat er slechts aanvankelijk eene gedachte, ter gedachtenwisseling, medegedeeld was; ja zelfs dat er op herbenoeming uitzigt geopend werd, met de tamelijk onbeleefde bijvoeging dat het *vooral* zijn zou om de noodlottige werking te ontgaan, die het partijkiezen voor *personen* op de behartiging van *'s lands belang* heeft.

2.

Toen de Tweede Kamer weder zou bijeenkomen, was ik bovenal voor *apologetische vertoogen* beducht. Olie in het vuur. Vonk in het kruid.

Bij de scherpe waarschuwing, die mij noodzakelijk voorkwam, hield ik tevens de drift der kiezers in toom, door zelf te doen uitkomen al wat ter verontschuldiging kon worden te berde gebragt.

„DE TWEEDE KAMER komt wederom bijeen.

Vroeger heb ik zelf gezinspeeld op de constitutionele pligtmatigheid van een *compte-rendu.* *a*)

---

a) Een oogenblik zou ik bijkans mij hebben laten afbrengen van mijn *conciliatoire* zienswijze, van mijn *irenische* en ik meen, in den edelen zin der qualificatie, te mogen zeggen ETHISCH-*irenische* gedragslijn.

„Een der vertegenwoordigers, door onze kiezers in de Tweede Kamer gebragt, heeft, met navolgenswaardige cordaatheid, het initiatief genomen en reeds *een begin of voorberigt geleverd* van een parlementair *compte-rendu.* Een, ter ontwikkeling van het constitutionele staatsregt, onwaardeerbaar antecedent. — Verlangend zien wij het vervolg te gemoet." (N° 73 (6 Maart.)

Let wel! een *begin* of *voorberigt.* Welk een vooruitzigt! — Evenwel ter zelfder ure had ik van deze gramstorigheid berouw en gaf aan onzen vriend een *uitstel* dat, zoo als te denken was, aan *afstel* den weg gebaand heeft. „Voor als nog" schreef ik „zal verwijzing naar n° XXI. Art. 1 (31 Jan. 1870) genoeg zijn."

Nu zou het, vrees ik, reden of voorwendsel geven TOT MIN AANGENAME KRITIEK.

De *tweederlei politiek*, in en buiten de Kamer is duidelijk genoeg.

Zelf heb ik mij steeds, zoowel tegen het *verscherpen* als tegen het *verbloemen* van het strijdige der *gedragslijn* verzet.

Ik acht dat men, in de *kwalificatie* van het gebeurde, zeer ligt onbillijk kan zijn. Namelijk, wanneer men aan vreesachtig weifelen toeschrijft wat *staatkundig overleg* was.

Bedachtzaamheid voegt, bovenal in het berispen. Reeds is er, tusschen *raad* en *daad*, advies en praktijk, een groot verschil. Ligter is het in het binnenvertrek te bepalen wat *behoort* te worden verrigt, dan het zelf in het strijdperk te *verrigten*. Doch hier was (en dit is het voornaamste) *tweederlei politiek*. In de schatting onzer vrienden, was mijn gedragslijn *overmoedig* en de zoogenaamde *winst* bij de Stembus niet anders dan verleidelijk begin van een *roekeloos spel*.

Het natuurlijk gevolg dezer voorzigtige of schroomvallige politiek was dat men elken schijn van medepligtigheid aan het buiten de Kamer tegen de *Conservatieve partij* gepleegde misdrijf zorgvuldig ontweek; dat er aan *herwinnen* eener *zelfstandigheid*, die men *onverloren* achtte, niet gedacht werd.

Ook heb ik verklaard dat ik tusschen onze vrienden *in* de Kamer, en ons, wèl in *gedragslijn*, maar niet in *beginsel*, tegenstrijdigheid erken."

3.

Van mijn kant heb ik aldus gedaan al wat, ter voorbereiding van een beiderzijds aannemelijken vrede, mogelijk was.

Doch nu het *derde* vereischte. Wat is er bij de *Begrootingswetten* geschied?

Lees het *Bijblad* en beslis of ik langer aarzelen mogt.

Of verlangt gij, reeds voorloopig, te vernemen wat mij, in de discussie, zonder dat ik ditmaal voor *dankbaarheid* aanleiding vond, *onvoldaan* liet, ik ben tot aanwijzing bereid.

1. Dat men de motie van orde, van 15 December, niet zonder eenig welgevallen, herdacht;
2. Dat Art. 194 der grondwet op den achtergrond raakte;
3. Dat ondergeschiktheid aan de eigenzinnigheden der conservatieve partij, dat *zelfwegcijfering* meer dan ooit normaal scheen;
4. Dat men, aan eene Regering, die ons hoogstens met een kluitje sturen kan in het riet, het *initiatief* van schoolwetherziening opdrong;
5. Dat men aan Thorbecke, doordrijver van de *schoolwet*,

voorstander van *het Christendom boven geloofsverdeeldheid*, sedert 1837 in Staat, in Kerk, in de onderwijskwestie vooral, mijn principiëlen wederpartijder, ter vermurwing van het marmer, *de hand reikte;* neen! dit is het juiste woord niet; — voor hem *de knie boog.*

Toen heb ik mij niet langer kunnen bedwingen. „Zoo ik wel zie", riep ik uit, „dan blijft er voor de Kiesvereenigingen geen overleg dan tusschen drieërlei gedragslijn:

1. Geen kandidatuur dan na gebleken eensgezindheid omtrent *onverwijlde* aanbinding van den parlementairen strijd over art. 194 der Grondwet.

2. *Concentratie* der stemmen, als *getuigenis* en *protest*, op enkele namen, waarin, voor onze rigting, eene *politieke geloofsbelijdenis* ligt.

3. NIET MEE STEMMEN. — Geen erger *politieke demoralizatie* dan wanneer de veronderstelde overeenstemming van kandidaat en kiezer, zoodra de Stembus gesloten is, ophoudt."

Voor het eerste is het *te laat.* Voor het derde *te vroeg.*

a. Elke poging om, thans nog, eene *verklaring* te verkrijgen, omtrent het cardinale punt (*onverwijlde* aanbinding van den parlementairen strijd over art. 194) zou ik veroordeelen. Als strijdig met de *politieke moraliteit.* Als beleedigend voor vrienden, die ik tot dergelijk plooijen met eigen overtuiging buiten staat houd.

b. In de mannen onzer keus, na tweejarig antagonisme, nu, bij de *stembus van* 1871 (als of wij van het regt en de roeping der kiezers geenerlei begrip hadden) *eigen kandidaten* te zien, zou pligtverzaking zijn.

c. Laat ons, bij de *eerste stemming*, door getrouwe opkomst, in kandidaturen van ondubbelzinnigen klank, een *getuigenis* geven. Een *protest.* Een bevestiging van ons Program. Een levensteeken van de christelijk-protestantsche nationaliteit.

d. Laat ons aldus de hoop voeden van, bij *de herstemming*, (naar mate wij bij de eerste stemming talrijker opkomen) in de gelegenheid te zijn om *door ons overwigt*, althans enkelen onzer *afvallige vrienden* in de Tweede Kamer te brengen. Niet als *eigen kandidaten*, maar als het aan ons naastverwante deel der *gecoalizeerde Conservatieve Partij.*

Vóór 13 Junij zijn wij met drie candidaturen gereed. Meer zou ik, aan het doel gedachtig, niet wenschen.

„Laat er ook, in de ondubbelzinnigheid althans van drie candidaturen,

een *belichaamd program* en een *duidelijk protest* zijn. Dr. KUYPER tegen de politiek der *meegaandheid;* VAN OTTERLOO tegen de *ontchristelijking der schoool;* KEUCHENIUS tegen de steeds voortdurende *lofspraak over het* in 1866 tot stand gekomen *Kabinet,* van welks formatie de *wederopfleuring der liberale partij* en de *bestendiging der schoolwet* dagteekent.

Laat het u ditmaal niet om het *parlementaire cijfer* te doen zijn. Al zoudt gij niet één enkel volksvertegenwoordiger hebben, het verwerven van *waarheid* der onderlinge verhouding van volksvertegenwoordiging en volk, zal voor de geheele toekomst van het land onberekenbare winst zijn. Laat ons *waar* zijn! was de zinspreuk van da Costa."

Bied weerstand aan de vermaningen der *praktische goëlien*, die u, naar vroeger gewoonte, ten duidelijkste zullen bewijzen dat uw *leader*, in zijn onstuimigheid, door gebrek aan menschenkennis en politieke takt, de rigting *vernietigen* zal, die hij zelf *gevormd* heeft.

Op dezelfde schrikverwekkende profetie gaf ik, in 1869, ten antwoord:

De anti-revolutionaire partij zal, zegt men, indien ze mijn verderfelijke raadgevingen volgt, „te niet gaan door de eigen hand van haar vader." — Of ik dezen eeretitel verdiend heb, laat ik daar; doch, zoo ja, dan durf ik, met liefderijk gezag, haar onder het oog brengen dat, zonder herneming eener sedert Junij 1866 verloren zelfstandigheid, haar leven niet levenswaard zijn zou.

Inzonderheid voor eene rigting die de schoonste leuzen in haar schild voert, is *karakterloosheid* aan *zelfvernietiging* gelijk. Ook haar nagedachtenis blijft niet in eere, wanneer zij, aan den triomf van het oogenblik, haar *raison d'être* en elken waarborg voor de toekomst prijs geeft.

Het regtmatige mijner onvervaardheid was bij *de Stembus* blijkbaar. Gij, mijne medestanders! gaaft een gevoelige les aan de *Conservatieve rigting*, door het *herwinnen* van eene zelfstandigheid die, in de Staten-generaal, jammerlijk was verloren geraakt.

PS. WAARSCHUWING. De *census-verlaging* is, of liever wordt, door de kunstvaardigheid onzer wederpartijders, een *allergevaarlijkste overtolligheid* in ons voortreffelijk Program. Dit blijkt o. a. uit een artikel in de *N. Rott. Courant.* Hierover nader.

2° P. S. — Het *nederlandsche publiek* wordt voor mij onbereikbaar. Zelfs in de *Haarlemsche Courant*, wier onpartijdigheid ik dankbaar erken, is, noch van het *dreigement* (P. S. van n° 89) noch van de *oorlogsverklaring* (P. S. van n° 90) melding gemaakt.

'S HAGE 4 en 5 Mei. — 12 Mei te HAARLEM onbekend.

Elke dag is er één. Met een *collectieve* uitgaaf NA 13 JUNIJ zou ik niet gebaat zijn. — Juist in de *Haarlemsche Courant* bevreemdt mij dat het belangrijkste wegblijft. In onze wederpartijders is, naar welbegrepen taktiek, het weglaten van een *P. S.* prijzenswaard. (*In caudâ venenum.* Het gif ligt in de staart.)

N° 93. 17 Mei 1871.

Waarde Vriend!

Het *debat*, (de algemeene beschouwingen) in de Tweede Kamer der Staten Generaal is voor mij geweest de laatste druppel aan een sedert lang reeds boordevollen beker, of wilt ge, de *klimax*, het *nec plus ultra* der met Junij 1866 aangevangen verloochening onzer *beginselen*, niet in de *belijdenis*, verre van dien! maar in de *praktijk*. — Mijns inziens zou het een anti-constitutioneel misdrijf, een staatsregtelijke ongerijmdheid, eene misleiding van het, te midden van het verkiezingsrumoer, ligt verleidbare (juister welligt *om den tuin leidbare*) volk zijn, wanneer men één onzer bij toeneming *afvallige vrienden* bij de eerste stemming herkoos. Veeleer (doch dit is van *latere zorg*) kan het geoorloofde der verkiesbaarstelling, zelfs bij *herstemming*, twijfelachtig zijn. Ik ben dus ditmaal *gedecideerde* wederpartij. Ik *kan* niet anders. Ik *mag* niet anders. Ik *zal* niet anders. Al bleef ik gansch alleen. Doch er zullen er nog zijn in den lande die mij verstaan; wier waarheidsliefde en veerkracht het bewijs leveren zal dat, in den strijd tegen *liberalisme* en *ultramontanisme* en *laodiceïsme*, er nog ietwes van het *levensbeginsel onzer Nationaliteit* onuitgedoofd is; dat de eigenaardigheid der *Gereformeerde kerken* voortleeft; dat de traditie van het onvoorwaardelijke der *puriteinsche* pligtbetrachting op nederlandschen bodem niet is verloren geraakt; dat ik naar waarheid geschreven heb *Nous sommes issus de* Calvin, en dat wij, van politieke *combinatiën* en *mystificatiën* ten langen leste met verontwaardiging afkeerig en aan het voorbeeld van den eersten Willem van Oranje gedachtig, ter verwerving van gewetensvrijheid, ook voor den *niet-roomsch-katholijken* Christen, onzen steun zoeken bij den Potentaat der potentaten en bij het van volksgeloof en volkshistorie nog niet ontvreemde *nederlandsche Volk*.

Een van die geloofshelden, wier taal en voorbeeld, ook nadat zij gestorven zijn, tot ons spreekt, en die zich, even als Calvyn, als ziende den Onzienlijke, vast hield, de in ootmoe-

dige veerkracht door weinigen geëvenaarde CHALMERS, liet zich, in soortgelijke omstandigheden, aldus uit: „Our confidence in public men is now *completely shaken:* and it is too much in them to expect that we shall lend ourselves any further to the objects of their policy by neglecting to avail ourselves any longer of the only human help which remains to us — the *friendship of* THE PEOPLE." —

Ik waag mij niet aan vertaling; maar het zal U, geliefde Vriend! niet ontbreken aan iemand in uwe nabijheid, die een niet al te flauwen hollandschen afdruk geve van dit krachtige woord. Misschien leveren deze weken het bewijs dat ik de mij menigwerf gebleken *vriendschap* van HET VOLK (ter verdediging der dierbaarste regten van HET VOLK) niet verbeurd heb.

---

1) Ook dit is een fragment uit mijne *confidentiële* correspondentie. Ook hier is een en ander dat ik, in openbaren geschrifte, liever minder scherp zou hebben uitgedrukt. Maar, in een tijd als deze, is het, geloof ik, pligt te doen lezen tot op den bodem van het hart. — Ik gebruik nu de *gewone* letter. Welligt was de *kleinere* voor velen niet leesbaar.

In den merkwaardigen brief opgenomen in *de Rotterdamsche Courant* (zie *Nederlandsche Gedachten* n° 85) leest men:

„In n° 72 en n° 74 zijner *Ned. Ged.* zegt de heer Groen dat hij voornemens is, zich zooveel doenlijk buiten het strijdgewoel der verkiezingen te houden. Dit kunnen wij begrijpen. De Maarschalk kan zich houden in zijn kabinet, de heer Groen noemt dit zijn studeer- of boekenvertrek, maar dan zal het toch noodig zijn dat hij een zijner generaals tot opperbevelhebber van zijn leger benoemt."

Hierop gaf ik ten antwoord:

„Een *Opperbevelhebber* benoemen? Aan dit onvoorwaardelijk vertrouwen, gansch niet ongevoelig, huiver ik van het voorstel. Zoo het streven naar dergelijke dictatuur in de verste verte mogelijk gekeurd wierd, de helft van mijn krediet, en niet ten onregte misschien, was ik onherroepelijk kwijt.

Het ontbreekt niet, vooral in *onze* periodieke drukpers, aan bekwame raadslieden. Wie ik vooral raadpleeg, is niet onbekend. Om zelfs den schijn der aanmatiging te ontwijken, maak ik van de alfabetische orde

gebruik. *Bazuin*, *Heraut*, *Hoop des Vaderlands*, *Kerkelijk Weekblad*, *Stemmen voor waarheid en vrede*, *Vereeniging Christ. Stemmen*, *Wekstem*, enz. 1) In de *van-zelfheid* der overeenstemming, of in een gezamenlijke raadgeving der Journalistiek, zal het kunnen blijken dat, zoo mij de naam van *leader* toekomt, ik aan de spits van een zeer *intelligent leger* gestaan heb."

Op eigenzinnig en meesterachtig doordrijven van mijne raadgeving maak ik geenerlei aanspraak; maar wel verlang ik dat er op de wenken die ik mij beijver te geven, eenigzins althans, worde gelet. Het zou te bevreemden zijn, indien ik, in mijne lange loopbaan, niets van de constitutionele krijgsdienst geleerd had; indien mij niet, meer althans dan aan de meesten, iets, naar den *veldheersblik op het slagveld* gelijkend, ten deel viel.

Concentreer in deze dagen al uw aandacht op *de Verkiezingen.*

Maak *de fragmenten uit mijne geschriften*, welke ik toepasselijk reken, in de Kiesvereenigingen tot een onderwerp van bespreking en overleg.

De eerste zeer gewigtige en tedere vraag die, voor ons, *de Verkiezingen van* 1871 beheerscht, raakt een punt waarbij we *zonder aanneming des persoons* moeten te werk gaan: Is het geoorloofd een *onzer* uitvallende vertegenwoordigers te herkiezen? is dit, zoo het den kiezer om 's lands welzijn te doen is, *pligt* of *misdrijf?*

Mijns inziens, *misdrijf.*

Het *debat* van April 1871 is de laatste druppel aan den sedert lang reeds boordevollen beker.

Dit treurige *debat* acht ik evenwel een zegen. Weinig althans heeft er aan gefaald of ik had andermaal den kapitalen misstap begaan, waartoe ik, bij de Stembus van 1869, door zachtmoedige dwaasheid en gebrek aan karakterkunde, verleid ben.

Reeds toen (nu eerst zie ik het duidelijk in) was herbenoeming *constitutioneel wanbedrijf*, een *staatsregtelijke ongerijmdheid.*

---

1) Voeg er bij het *N. Vaderlandsche Courantje;* de merkwaardige artikelen van J. E. in de *Volksbode.* Ook in de *Rotterdamsche Courant* is nu en dan een artikel dat *aan*, zoo niet *over* de grenslijn der Christelijk-historische beginselen ligt.

Om de houding *bijkans drie jaren achtereen.*

Moet ik dit nu gaan betoogen? meent ge dat ik thans meer kan verrigten dan verwijzen naar wat ik honderdwerf, zonder dat het gehoor vond, herhaald heb?

Vergun mij, in een tijdsgewricht van buitengemeen belang, een zonderling verzoek. Vergun mij den meester te spelen en aan de Kiesvereenigingen *eenige bladzijden* voor te leggen, waarvan ik, in 1871 meer dan in 1866 en 1867, werking ten goede verwacht.

Vooreerst (1866) N° 30 der *Parlementaire Studiën en Schetsen* (p. 231—239).

Ten anderen (1867) *Wat dunkt U van het Voorstel de Brauw?* II p. 20—39.

Doorblader dit een en ander. Neen, ik moet, vrij uit, nog meer zeggen. Lees en herlees het. Laat het, gedeeltelijk althans, opgenomen worden in *onze* periodieke drukpers. Ook dit nog. De *viva vox*, de voorlezing van enkele fragmenten, en de zamenspreking, vooral in uwe kiesvereenigingen, zou tot nader onderzoek uitlokken. Ik zou aldus, door uwe tusschenkomst, verrigten wat mij te midden van overstelpenden arbeid, niet mogelijk is, al wordt het met aändoenlijke verknochtheid en vertrouwen door velen verlangd. Eenigzins leiding en toon zou ik, afwezig, kunnen geven aan het kiezersoverleg.

In de *Nederlandsche Gedachten* van 4 Mei ligt mijn *quo usque tandem!*

Tot hoelang zullen wij het *spelen* met de volksbelangen en het *verspelen* van elke gelegenheid om het regt van gewetensvrijheid *ook voor den Christen* te doen gelden lijdelijk aanzien!

In mijn *oorlogsverklaring* ligt het niet onduidelijk antwoord.

„Al wat ik dezer dagen zie en hoor, doet mij een *da capo* vreezen van het jaar 1869 *in zijnen geheelen afloop.*

Het vertrouwen dat mij, ook nu, door velen betoond wordt, zou ik onwaard zijn, indien ik niet, met terzijdestelling van alle persoonlijke consideratiën, mijn gevoelen uitsprak.

Zoo ik wel zie, dan blijft er voor de Kiesvereenigingen geen overleg dan tusschen drieërlei gedragslijn:

1. Geen kandidatuur dan na gebleken eensgezindheid omtrent *onverwijlde a*) aanbinding van den parlementairen strijd over art. 194 der Grondwet.

2. *Concentratie* der stemmen, als *getuigenis* en *protest*, op enkele namen, waarin, voor onze rigting, eene *politieke geloofsbelijdenis* ligt.

3. NIET MEE STEMMEN. — Geen erger *politieke demoralizatie* dan wanneer de veronderstelde overeenstemming van kandidaat en kiezer, zoodra de Stembus gesloten is, ophoudt."

Dit *Postscriptum* is mijne *individuele* meening, waarover ik (*periculum in morâ*) niemand heb geraadpleegd en ieders kritiek gaarne te gemoet zie.

De zoolang volgehouden zwijgenstaktiek zal, vrees ik, weldra aan spraakverwarring bevorderlijk zijn.

Des te meer wordt ijver en kalmte vereischt. Eene gansche maand, wèl gebruikt, is voor een, met rijpen rade genomen, besluit lang genoeg. De *tweede Dingsdag* is eerst 13 *Junij*. De Almanac is in ons voordeel."

Van dergelijk P.S. mogt ik, als *leader* van een rigting, opneming (zoo het aan alle partijen om *licht uit botsing* te doen ware) in *alle Couranten* te gemoet zien. In *onze* periodieke drukpers althans had ik daarop rekening gemaakt.

Heden (17 Mei) heb ik nergens opneming, nergens *de allerminste melding* er van gezien.

Ik begrijp dit ten deele. Ik begrijp zeer wel waarom, sedert *de verkiezingen van* 1869, noch het *Dagblad van 's Gravenhage*, noch de *N. Rott. Courant*, eenige melding van de *Nederlandsche Gedachten* gemaakt hebben. Het is mij allezins verklaarbaar waarom *de Maasbode* (zie p. 280), in wier schatting, met de beginselen van den heer Groen, *de geheele anti-revolutionaire partij valt*, desniettemin, na mijne eenvoudige vraag: „Stelt *de Maasbode* herziening van Art. 194 der Grondwet ook op haar eigen Program?" een achterwaartsche beweging gemaakt heeft en, met gansch niet raadselachtige behoedzaamheid, het stilzwijgen bewaart.

Maar dat, in geen van *onze* bladen, zoo ver ik weet, het *P.S.* van 4 Mei, zegge van VIER MEI, voorkomt, noch in *de Heraut*, noch in de *Hoop des Vaderlands*, noch in *de Wekstem*, noch in *de Bazuin*, en dat, in *het Kerkelijk Weekblad* van 12 Mei,

---

a) Let toch op de beteekenis van *Onverwijld*. — Onverwijld is niet in de *verre verte*; ook niet in een *niet verwijderd* tijdstip. Ook niet *bijkans* onverwijld.

(als of het winter en *Goes* nog niet aan den vasten wal ware) de kiezers onderrigt worden dat de heer Groen *onze aftredende geestverwanten op nieuw aanbeveelt*, dat is een *traagheid van communicatie*, waarin, zoo men op mijn advies eenigen prijs stelt, verandering moet worden gemaakt.

Men noemt mij *leader*, en *veldheer*. Voor u zeer gemakkelijk, maar des te erger voor mij. Want straks zal *op mij* de verantwoordelijkheid eener, hetzij schandelijke of belachelijke, uitkomst worden gelegd, en *het kiezersvolk is en blijft mij onbereikbaar*.

Aanmatigend wil ik niet zijn. Zelfs te midden van den *veldslag* onderwerpt deze *veldheer* zich aan de kritiek van officier en soldaat. Dit kan, waar de tijd tot redekavelen kort is, ernstig bezwaar hebben. Maar, als zelfs de mogelijkheid van gedachtenwisseling ontbreekt, als er geen middel van communicatie is tusschen leger en veldheer, dan zal het hem niet euvel kunnen worden geduid, wanneer hij, in onverdragelijken toestand, zonder het uur der potsierlijke nederlaag af te wachten, ontslag neemt.

Op wie zullen, den 13 Junij, de stemmen worden uitgebragt?

Misschien is mijne aanbeveling in Nederland nog onbekend.

„Laat er ook, in de ondubbelzinnigheid althans van drie candidaturen, een *belichaamd program* en een *duidelijk protest* zijn. Dr. Kuyper tegen de politiek der *meêgaandheid;* van Otterloo tegen de *ontchristelijking der school;* Keuchenius tegen de steeds voortdurende *lofspraak over het* in 1866 tot stand gekomen *Kabinet*, van welks formatie de *wederopfleuring der liberale partij* en de *bestendiging der schoolwet* dagteekent.

Laat het u ditmaal niet om het *parlementaire cijfer* te doen zijn. Al zoudt gij niet één enkel volksvertegenwoordiger hebben, het verwerven van *waarheid* der onderlinge verhouding van volksvertegenwoordiging en volk, zal voor de geheele toekomst van het land onberekenbare winst zijn. Laat ons *waar* zijn! was de zinspreuk van da Costa."

Hier tegenover vind ik dit alfabétisch register.

Van Beest van Andel, te Maastricht; Mr. M. M. van Asch van Wijck, Utrecht; Jhr. G. T. van Bronkhorst, Appeldoorn; Ds. A. Brummelkamp, Kampen; Brummelkamp junior, geënployeerd geweest bij den Prins van

Wied, thans te Utrecht; Mr. P. J. Teding van Berkhout; Mr. J. J. Teding van Berkhout, Amsterdam; Professor J. J. Doedes, Utrecht; Ds. J. Th. Donner, Leiden; P. van Eik, Amsterdam; Ds. S. Entingh, Rotterdam; Mr. J. W. Gefken, 's Gravenhage; Professor Mr. B. J. L. Baron de Geer, Utrecht; Professor B. J. Gratama, Groningen; G. A. Hoogeveen, Alphen; Graaf Hendrik van Hogendorp, 's Gravenhage; Jhr. J. L. de Jonge, Zierikzee; A. Kol, Utrecht; Dr. A. Kuiper, Amsterdam; J. Th. van Lennep, Zeist; E. Baron van Lynden, Utrecht; M. A. Baron Mackay, Zutfen; Jhr. C. A. H. Mollerus, Arnhem; Mr. J. de Neufville, Amsterdam; M. D. van Otterloo, Valburg; Mr. S. le Poole, Leiden; A. Baron Schimmelpenninck van der Oije, Arnhem; H. J. A. van Son, Utrecht; Ds. J. G. Verhoeff, Herveld; Dr. G. J. Vos Az., Goes; J. Wolbers, Utrecht.

Het lijstje draagt blijken van overhaasting. Voor één kandidatuur, die mij later zeer aanbevelenswaard voorkomt, is in de geboorte-acte een onoverkomelijk bezwaar. Sommigen onzer uitnemendsten mis ik. — Niemand welligt is er die de verdienstelijkheid der aanbevolenen, ook voor het onderwijs, beter dan ik kent en hooger dan ik waardeert; maar ik vraag aan hen zelven, aan deze hooggeschatte vrienden: Is er iemand onder u die (zijn eigen naam bescheidenlijk weglatende) dit lijstje als *ernstig* beschouwt? die, na de onzekerheid, na de teleurstelling, na de spraakverwarring, na de afbedeling en afdwinging van candidatuur te aanvaarden of althans *prête-nom* te zijn, die, zeg ik, na al dergelijk afmattend gehaspel, dat, ook in 1869, zooveel nadeel gesticht heeft, van dergelijk een gros, talrijk *in schijn*, gunstige werking te gemoet ziet? die daarvan het brengen in de Tweede Kamer verwacht van mannen die zich onverdeeld, die zich *con amore et ardore* aan de taak kunnen wijden? Is er iemand onder u, die, op zijn *eigen* verantwoordelijkheid (gezamenlijk zou men al ligt iets doen waarvan men straks berouw heeft) dit rolleke den kiezer in de hand reikt, als middel ter opwekking van sluimerende kracht?

Belangwekkend is de gedachtenwisseling van *het Dagblad van 's Gravenhage* met *de Heraut.*

Een uitnemende les ontvangt *het Dagblad* (met nog al scherpe zinspeling op de kunstvaardigheden van 1866), over zijn ongeëvenaarde *royalistischen* ijver en *Oranjegezindheid.*

„De tegenstelling door het Dagblad gemaakt tusschen Oranje en de Republiek kunnen we, zonder nadere omschrijving, niet toelaten. Oranje's schoonste dagen zijn juist aan het glorierijk verleden van Holland's Republiek verbonden, en het is in den Staatsvorm der Republiek, dat onze Hollandsche nationaliteit haar beste kracht ontwikkeld en haar schoonste lauweren geplukt heeft.

Of er dan geen waarheid schuilt in het beweren van het Dagblad, dat de liberale partij anti-Oranjegezind is? Ongetwijfeld. Maar Republiek en Republiek zijn twee. Republiek is niets dan een vorm van Staatsbestuur. Er kan dus een Republiek staan op Christelijk-historischen bodem; er kan ook een Republiek gezocht worden naar den trant der Revolutie. Alleen tegen de laatste geldt in volle kracht, wat het Dagblad der Republiek in het algemeen tegenwerpt.

En evenzoo is het met onze gehechtheid aan het Stamhuis van Oranje. Men kan als vrije burgers Oranje eeren en liefhebben, én om zijn schitterend verleden, én om het symbool onzer nationaliteit, dat in dien naam wordt uitgesproken, én om het grondwettig recht, waarmeê de vorm van ons Staatsbestuur aan de Souvereiniteit van Oranje gebonden is. In die vereering gaan we mee, en willen we des noods voorgaan.

Wierd daartegen de naam van Oranje misbruikt, als een ongenaakbaar heilig, waarvoor de vrije volksontwikkeling zwichten moest, als een schild waarop een legitimistisch streven naar absolutisme de pijlen der vrijheid opving, als partijvlag, in één woord, waaronder een côterie ten strijde toog, om onder den schoonen schijn van „Koningsvrienden," het hart des volks te stelen, dan zouden we meenen liever het uiterste voor het Oranje der vrijheid te moeten wagen, dan het Oranje, dat heel Holland toebehoort, prijs te geven aan één enkele partij."

*** TE KRAS? — Een zeer kundig en scherpzinnig vriend zeide mij, wat ik bijkans woordelijk teruggeef en als volkomen met mijne gedachten overeenstemmend, beaêm. „Om mannen in de Kamer te brengen die bereid zijn dit werk aan te vatten, daarvoor is weinig kans, en toch is 't wenschelijk dat er eene *krachtige stem* in den zin der *Nederlandsche Gedachten* gehoord worde. Het zal indruk maken en doen zien dat we, hoewel niet machtig genoeg of liever *machteloos gemaakt* om vele leden in de Kamer te brengen, toch eene *zeer krachtige partij* in den lande zijn."

*** DE TIJD *en Art* 194 *der Grondwet.*

„Grondwetherziening, gelijk de heer *Groen* verlangt," is, volgens *de Tijd*, „noodelooze omslag." — Dat is: Art. 194 is niet hinderlijk voor ons; maar behoud en uitbreiding der *neutrale Staatsschool* het uitnemendste middel ter ontzenuwing van het overblijfsel der Christelijke *protestantsche* veerkracht.

N° 94. 22 Mei 1871.

Mijne meening op te dringen heb ik nooit begeerd. Wèl geloof ik ze ook thans tot een onderwerp te mogen stellen van ernstige toetsing. Wèl ben ik voornemens tot 13 Junij onophoudelijk den raad te geven dien ik sedert 3 Mei gaf: schrijf op uw stembillet Kuijper, Keuchenius, van Otterloo, één dezer drie, naar welgevallen; doch laat geen enkele stem verloren gaan voor een christelijk-nationaal protest tegen de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Vergeet niet, in 1871, hoe de schoolwet van 1857 tot stand kwam. Door eensgezindheid van de Liberalen, de Roomsch-catholijken, de Conservatieven; overmagtig geworden door de jammerlijke vergissing van sommigen onzer uitnemendste vrienden, die op de rekbaarheid van Christelijk in Art. 23 hun vertrouwen, in 1870 nog onverloren, hadden gesteld.

Vergeet niet dat, tegen deze overmagt, een (zoo als Thorbecke zeî) klein hoopje, waartoe ik mede behoord heb, pal stond.

Vergeet niet in het naderend krijgsrumoer (te erger, naarmate de zwijgenstaktiek langer voorduurt) dat het Christelijk-Protestantsche Nederland nu reeds veertien jaren voor deze tweedragt der Christelijke vrienden geboet heeft.

Onderzoek vooral, met het Bijblad der laatste weken en dagen: òf niet dezelfde verhouding zich thans voordoet?

Dezelfde overmagtige eensgezindheid tegen de hoofdgedachte van ons schoolwet-program; afsnijding van den wortel der schoolwet.

Bespeurt gij in de beraadslagingen iets dat naar onverwijlde herziening van Art. 194 gelijkt?

Jaar op jaar, met aanstaande wijzigingen gepaaid, zult gij verkrijgen, of niets, of iets, erger dan niets.

Agitatie-sussing, waarmeê de Liberalen te vrede zullen zijn: de Roomschen dankbaar en voldaan. — Dubbel voldaan. Vooreerst, om hetgeen ze verkrijgen, tegemoetkoming voor het bijzonder onderwijs. Ten anderen, om hetgeen de Coalitie ons onthoudt, zelfs de mogelijkheid van

opheffing der gedwongen algemeenheid van de neutrale Staats-school, voor den Ultramontaan het uitnemendste middel ter uitroeijing van Christelijk-protestantsche nationaliteit.

Voor de gewetensvrijheid ook der Roomschen heeft geen Protestant hier te lande scherper dan ik tegen het Liberalisme gestaan. Ook nu, blijf ik bij de leus: Regt voor allen; niet voor Roomschen alleen

Mijne vrienden, leden der Tweede Kamer, in hetzelfde parlementaire spoor dat naar de schoolwet van 1857 geleid heeft, oordeel ik niet; maar ik bestrijd ze. Laten ze mij, voor overtuiging niet onvatbaar (na sedert Junij 1866 nooit of nauwelijks een ernstig politiek woord met mij te hebben gewisseld) ter elfder ure weêrleggen.

Anders mag niemand eischen of verwachten dat door mij, willens en wetens, aan mijn eigen geloofsgenooten verraad worde gepleegd.

Zal men, eerst na 13 Junij, begrijpen wat ik, in het wijzen op Kuyper, Keuchenius en van Otterloo begeer? Huldebetoon verlang ik aan mannen, wier onvervaarde karaktervastheid afsteekt tegen de karakterloosheid van onzen leeftijd, die, met voortreffelijke gaven en nog zeldzamer kloekheid, mij hebben ter zijde gestaan. Huldebetoon, niet om hunnentwille, maar om onzentwille; belichaming mijner polemiek tegen den grondtoon der eeuw, sedert ik in 1857 voor de gewetensvrijheid de pen opnam, tot op den huidigen dag. Ook niet om mij zelf, bij de Verkiezingen van 1871, vrijspraak of eerekrans, die ik geen van beide behoef, te verwerven, maar als conscientie-kreet, als begin van Christelijk-nationalen weerstand tegen eene Volksvertegenwoordiging, die, dagelijks meer, door op het Volk geen acht te geven, voor ontbinding, door de zedelijke volkskracht, rijp wordt.

Aan *de Haarlemsche Courant* ben ik dankbaar voor de wijs waarop ze de laatste nummers der *Nederlandsche Gedachten* analyseert.

N° 92. — De heer *Groen* geeft rekenschap van zijne gedragslijn. Hij kan sommigen ongestadig schijnen. Tot taak had hij zich eerst gesteld: ondubbelzinnig afkeuren van de politieke gedragslijn en *desniettemin* herbenoeming van zijne vrienden. Maar toen, bij de begrootingsdiscussie, art. 194 op den achtergrond geraakte, zelfwegcijfering meer dan ooit bij de vrienden normaal scheen, voor *Thorbecke*, zijnen principiëlen wederpartijder, de knie gebogen en van dezen verwacht werd initiatief van schoolwetherziening, — toen heeft de heer *Groen* zich niet langer kunnen bedwingen. Toen heeft hij aangedrongen op concentratie der stemmen, als *getuigenis* en *protest*, op enkele namen, waarin voor zijne rigting eene *politieke geloofsbelijdenis* ligt. Zoo geve hij de *eerste* stemming de christelijk-historische partij een levensteeken. Bij *herstemming* kan zij dan misschien door haar overwigt enkele *afvallige* vrienden in de Kamer brengen, ofschoon niet als hare eigene candidaten."

Te aangenamer, omdat èn de *liberale* èn de *conservatieve* èn de *ultramontaansche* pers, sedert *de Stembus van* 1869, mij volkomen *ignoreert;*

Omdat, op weinige uitzonderingen na, onze eigen pers, sedert ik op 4 Mei de bazuin blies, met schrik geslagen over de onbesuisdheid van den veldheer, een weifelend stilzwijgen bewaart;

Omdat de meesten onzer eigen *kiesvereenigingen*, met overhaasting, naar ik vrees, aan het werk zullen gaan.

IJver en kalmte! schreef ik op 4 Mei. — Eene *maand*, wel gebruikt, is, voor een met rijpen rade genomen besluit lang genoeg.

Meer dan veertien dagen *na 4 Mei* vlogen ongebruikt voorbij.

Nog is er tijd om, met rijpen rade, te besluiten tot een *getuigenis* en *protest*. Mits er zij *ijver en kalmte*. Mits het *volksgeweten* drijfkracht zij eener *nationale* politiek.

De zaak is eenvoudig. Namelijk voor elk, die den eenvoud der *conscientie* niet in kleingeestige berekeningen van vreesachtigheid of kabinetsherovering verliest.

Dit slechts verlang ik.

Neem geen *onherroepelijk* besluit.

Laat ieder kiezer tot den *dertienden Junij* vrij.

Dan vlei ik mij in tijds duidelijk te kunnen maken wat ik *nu* begeer, als *begin* en *voorbereiding* van wat later te doen valt.

Waarom ik aan elken kiezer zeg: Neem zelf deel, en wek anderen op ter deelneming aan het LEVENSTEEKEN, dat ik van de bijkans wegstervende *christelijk-historische partij* verlang.

In volksgeloof en volkshistorie ligt, ter herleving, zegenrijk voor Nederland, onberekenbare kracht.

Onlangs schreef ik: In mijne jeugd, als *Kabinet-secretaris*, meer nog daarna door achttienjarigen omgang met den eersten Willem van Oranje, heb ik *Nederlandsche* politiek geleerd.

De geschiedenis van mijn eigen leven en van de rigting waarvan ik *leader* geweest ben, kan beknoptelijk in twee zinsneden worden zamengevat.

Mijne *vrienden* hebben mij, *ten langen leste*, uit het veld geslagen.

Eene rigting die haar *leader* verloochent, *verliest veel van haar kracht.*

In 1856. In 1866. Vooral in Sept. 1869—Mei 1871.

De *Stembus van* 1869 was een schitterend *intermezzo.* Door het buigen van onze vrienden (voor een oogenblik slechts) onder de *herlevende volkskracht.*

Hoe zal het nu zijn?

Zal het mij nog langer ontbreken, in de meeste organen onzer eigen pers, ik zeg niet aan *weerklank*, maar zelfs aan de *kennisneming* waarop ik regt heb?

Zal men, eerst na het sluiten van de Stembus, begrijpen dat ik geen ongelijk had?

Ook te midden van het smartelijke eener telkens hernieuwde teleurstelling, ben ik niet overtuigd dat mijn arbeid een nutteloos en belachelijk worstelen tegen den *grondtoon der eeuw* geweest is. Even goed zou men, zeide ik in de Tweede Kamer, den landman kunnen bespotten, omdat hij, gaande weg, de graankorrels in den akker werpt, zonder praktische winst dan de wegsterving van het zaad. 1)

De ontwikkeling en vrucht hangt van de onmiddellijk be-

1) Advies v. Sept. 1864 over het *Lager onderwijs.*

doelde uitkomst niet af, en komt misschien, eerst in anderen tijd en onder andere omstandigheden, aan het licht. Zoo is het. Tijd en stonde kent de Heer alleen, en onze wegen zijn niet zijne wegen; maar regt blijft regt en vindt *ten laatste* bijval in elk godvreezend hart. 1)

1) *Ter Nagedachtenis van* STAHL. P. 73.

Bij *de Stembus van* 1869 heb ik telkens gezinspeeld op het onverantwoordelijke eener *driejarige verloochening* (1866—1869). Geenerlei persoonlijke toepassing gemaakt. Het oog geloken en oogluiking begeerd.

Nu is het anders.

Thans moet ik ronduit zeggen. Vrij wat scherper berisping dan hetgeen in 1856 plaats greep, had de kabinetsformatie van 1866 *bij alle partijen* verdiend. Ook voor den constitutionelen Staat is *politieke moraliteit* het levensbeginsel van een leven dat levenswaard is.

Meent een kiezer dat ik mij te sterk uitlaat, misschien vindt hij, in een boekske onder den titel *Februarij* 1868, het een en ander dat tegen dit vermoeden vrijwaart.

De uitkomst dezer *driejarige gedragslijn* beschreef ik, een jaar later aldus:

Na de kabinets-verklaring in 1856: „zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school waaraan sedert 1806 de Natie gehecht is," hebben wij *tien jaren* voor het herwinnen eener gunstige positie noodig gehad. Voor de nakomelingschap, vrees ik, zal het weggelegd zijn te weten welk tijdverloop, na de kabinetsformatie in 1866, vereischt werd ter schoolwetherziening; ik zeg niet, door onbeduidendheden in den zin eener behendige agitatie-sussing, maar door voldoening aan de behoefte eener christelijke Natie in *echt nederlandschen zin*.

Twee jaren later, zeg ik nu: „Het *jongste debat* was de *laatste druppel* aan een, sedert lang, boordevollen beker."

Het betoog der (p 334) aangewezen punten zou ik misschien kunnen overlaten aan *onze* drukpers.

Ten overvloede geef ik echter een *noot*, op elk.

1. Dat men de motie van orde van 15 December 1869 niet zonder eenig welgevallen, herdacht.

*** Over deze *motie*, in verband met de houding van Sept.—Dec. 1869, vergelijk het *compte-rendu* in n° 21 der *Nederlandsche Gedachten*. Vergeet daarbij op p. 167 de noot niet.

2. Dat Art. 194 der grondwet op den achtergrond raakte.

*** Dit is vooral blijkbaar in het advies van den heer v. Lynden v. Sandenburg in het Bijblad p. 145; waar de kwestie van grondwetherziening van *Art.* 194 met die voor den *census* in zamenvlechting geraakt. Vergelijk, hierna, het artikel over de *Nieuwe Rotterdamsche Ct.*

3. Dat ondergeschiktheid aan de eigenzinnigheden der conservatieve partij (*zelfwegcijfering*) meer dan ooit normaal scheen.

*** Dezer dagen zeide mij iemand wien het doorgaans niet schemert: „*Niet* de beeindiging van de onderwijskwestie schijnt het doel, *wèl* de wederoprigting van het Ministerie Heemskerk." Ik durfde hem niet te gemoet voeren: *Schijn* bedriegt.

4. Dat men, aan eene Regering, die hoogstens met een kluitje sturen kan in het riet, het *initiatief* van schoolwetherziening opdrong.

*** Telkens herhaalde bede, òf om *mystificatie*, òf om een van Thorbecke althans onverkrijgbare ommekeer der verhouding van *Oppositie* en *Kabinet*.

5. Dat men aan Thorbecke, doordrijver van de *schoolwet*, voorstander van *het Christendom boven geloofsverdeeldheid* (sedert 1837 in Staat, in Kerk, in de onderwijskwestie vooral, onzen principiëlen wederpartijder) ter vermurwing van het marmer 1), *de hand reikte;* neen! dit is het juiste woord niet; — voor hem *de knie boog*.

*** Met eene historische onnauwkeurigheid, in den gloed der hartstogtelijke toespraak, zoo verregaande, dat aan Thorbecke, als ministerieel gunstbewijs werd toegerekend, wat, naar het vroeger oordeel van mijne vrienden, de *leader* der oppositie, door het, tot vervelens toe, vermelden van het stedeke *Goes*, in den parlementairen strijd afdwong.

---

1) Toen op het zenden van het ter dood gedoemde *Koninklijk Instituut* van een Afgevaardigde naar Thorbecke bedacht was, zei da Costa, in zijn goedhartigen luim: „Royer is de aangewezen man; die is gewoon in *marmer* te werken.

Omtrent het *vijfde punt* (vermurwing van het thorbeckiaansche marmer, is een citaat uit *de Rotterdamsche Ct.* niet overtollig.

„Met leedwezen en verbazing hebben wij de ontdekking gedaan, dat er onder de voorstanders van hetgeen genoemd wordt: Christelijke politiek, gevonden worden, die zich het droombeeld vormen, dat de heer Thorbecke ten slotte, uit een zekere soort van partijberekening, steun zou gaan zoeken bij de christelijke aspiratiën van het Nederlandsche volk.

Gevaarlijker en heilloozer misvatting van de werkelijkheid kunnen wij ons schier niet denken.

Om in den heer Thorbecke, de prototype van het doctrinarisme, den vergoder van het beginsel van Staatseenheid en Staatsalvermogen, den eigenlijken vader der schoolwet van 1857, de dweeper met een schoolchristendom boven geloofsverdeeldheid, — de mogelijkheid te veronderstellen dat hij immer op politiek gebied aan den eisch der christelijke volks-conscientie recht zou laten wedervaren, moet men, òf door schier onbegrijpelijke politieke onnoozelheid, òf door onheilige politieke bedoelingen, worden bestuurd.

Men vergete hierbij niet, dat — wel beschouwd — de heer Thorbecke nooit meer dan nu gebonden was in zijn bewegingen.

Hij heeft immers te letten, niet alleen op het verlangen zijner getrouwe garde, wier drijven voor de staatsschool bekend is, maar ook het programma der geavanceerden, ja zelfs der geavanceerdsten, die gruwen van alle godsdienstig onderwijs, met een hevigheid die aan woestheid grenst, moet hij, uit zucht tot ministerieel levensbehoud, zoo niet nakomen, dan toch zeker niet braveren.

Houdt men die feiten in het oog, dan schijnt elk vermoeden, dat van den tegenwoordigen minister van binnenlandsche zaken een voorstel tot wijziging der schoolwet van 1857 nog eenmaal kan worden te gemoet gezien, zoo *onzinnig*, dat het geen ernstig onderwerp van gedachtenwisseling kan uitmaken."

Misschien is dit onbeleefd. Maar duidelijk is het, en ten langen leste is duidelijkheid onmisbaar. Tegen dergelijk een ootmoedig smeekende verloochening van den *principiëlen* strijd voor de hoogste belangen der christelijk-protestantsche Natie komen we, bij de Stembus, in hooger beroep.

De *N. Rotterdamsche Ct.* had *zeven en tachtig* nummers van de *Nederlandsche Gedachten* ongemoeid laten voorbijgaan. Ik gaf dus, zonder onbeleefdheid, aan hetgeen mij dringender toescheen, de prioriteit.

Thans niet meer. Thans heb ik bespeurd waarom, na anderhalf jaar, mij dit exceptioneel bezoek te beurt viel.

Van daar mijne *waarschuwing* (N. 92.)

De *census-verlaging* is, of liever wordt, door de kunstvaardigheid onzer wederpartijders, een *allergevaarlijkste overtolligheid* in ons voortreffelijk Program. Dit blijkt o. a. uit een artikel in de *N. Rott. Courant.* Hierover nader.

Zie hier het geval. De *N. Rott. Courant* heeft ontdekt dat ik, die in 1871 naar census-verlaging uitzie, in 1849, zelfs den tegenwoordigen census, wegens het *te lage* cijfer, als *ongrondwettig* heb gebrandmerkt.

Voor mij levert dit citaat geen bezwaar. Ik heb *grondwetherziening*, zoodra ze noodig is, hartstogtelijk lief. Namelijk in den geest van Art. 196. In den geest van het (bij deze, in tegenstelling met de vorige Grondwet) aangenomen stelsel van *stuks-* en *trapsgewijze* herziening. *Zoo weinig mogelijk te gelijk.*

De toetsing van een sedert jaren bestreden artikel zal, op zich zelf reeds, een verfrissching zijn van de constitutionele atmosfeer, en, indien herziening noodig bevonden wordt, een weldaad voor het volk.

Ophooping en uitstel is gevaarlijk. Minder om ons binnenland, waar het ALTIJD *aanstaande* karakteristiek is; maar omdat men, bijv. in 1848, onder een schok van buiten, den volksgeest miskent, het gepeupel te voet valt, en *den schrik tot drijfveer eener jammerlijke politiek maakt.*

Wat is hier het fijne van de zaak? de *onverwijlde* toetsing van Art. 194 zal behendiglijk worden *verwijld.* Tot wanneer? Tot dat men, over het al dan niet noodzakelijke van grondwetherziening, ook ter *censusverlaging*, eensgezind zij. Ik weet niet of ge mij begrijpt.

VARIA.

*** KIESVEREENIGINGEN.

In 1869 hebben kiesvereenigingen veel nadeel gesticht. Ze maken al ligt, door twist over *personen*, bedachtzaam overleg, omtrent *den aard en den eisch van het oogenblik*, onmogelijk. Dikwerf is er een ontzenuwende atmosfeer, nadeelig, zelfs voor menig krachtig gestel. — In 's GRAVENHAGE althans hoop en verwacht ik (vooral na hetgeen onzen voortreffelijken vriend J. Esser nog onlangs wedervoer) dat wij tegen *noodeloozen omhaal* zullen vrijgewaard zijn. Laat ons beproeven of we niet, *zonder kies-vereeniging*, verder komen dan in 1869.

*** THORBECKE. Verwerp de Begrooting van *oorlog* niet. *Waarom* niet? Zie hierboven, p. 193.

N° 95. 25 Mei 1871.

Onverwijlde aanbinding van den parlementairen strijd tegen Art. 194 der Grondwet is de hoofdgedachte geweest van *Ons Schoolwetprogram.*

Dit was de beteekenis van hetgeen in 1869, als gemeenschappelijke grondslag, met geestdrift begroet werd.

„Geen voorrang en uitbreiding van een openbaar onderwijs, met een zedeleer zonder dogmatischen grondslag (*la morale indépendante*), waardoor de staatsschool, zoogenaamd *neutraal*, in een erger dan godsdiensteloozе, in een geprivilegieerde *secte-school der Modernen*, haar eigenaardige volkomenheid erlangt.

Aan de waardigheid èn van het christelijk volksbelang, èn van de bij uitnemendheid nationale rigting waarvoor wij opkomen, gedachtig, is het ons niet te doen om aftroggeling van een aalmoes. Wij vragen aan de Kamers en aan de Kroon, niet als *gunst*, maar als *regt*, het handhaven der dierbaarste vrijheden, eigendom der Natie, met het bloed der voorvaderen betaald, in onze volkshistorie met onuitwischbare letteren gegraveerd, en daaruit, als onvervreemdbaar, overgeboekt in de grondwet."

Dit was de leus der *Verkiezingen van* 1869.

Niets naar dit *onverwijld* gelijkend was (Sept. 1869 — Mei 1871) in de Staten-Generaal merkbaar.

„Indien er van *eenig verband tot de Kiezers* blijk geweest ware, indien de winst bij de stembus behaald, niet straks in het Parlement verloren geraakt was, dan hadden wij in 1871 het regt *van* PETITIE gebruikt; een beroep op den Koning gedaan; vrijen loop voor het Evangelie begeerd; in herinnering gebragt dat het tot stand komen der wet van 1857 vernedering voor de Kroon, zoowel als onregt jegens het *nationaalste* deel der Natie geweest is. Wij zouden, met den aandrang van het VOLKSGEWETEN, met het oog op ART. 194 der Grondwet en, ter onverwijlde constatering van de kracht eener aan volksgeloof en volkshistorie nog niet ten eenemaal ontvreemde bevolking, *ontbinding van de beide Kamers der Staten-Gl.* hebben verlangd.

Voorspiegeling, *illusie* werd alles wat, zoo er eenige parlementaire veerkracht geweest ware, *realiteit* had kunnen zijn. Wat, m. i., volgens constitutioneel staatsregt, de aangewezen weg was.

Nu zijn wij op hetzelfde standpunt als in 1869."

Op hetzelfde standpunt? Neen!

Sedert 1869 zijn wij, op parlementair terrein, geen enkele

schrede vooruit. Deze stilstand zelf is een ontzachelijke terugtred.

In de stiklucht van *deze* Tweede Kamer is de veerkracht ook van sieraden der Christelijk-historische rigting gesmoord.

Thans hebben wij eene Tweede Kamer, waar men over de *conditio sine quâ non* van ons Program (*gewetensvrijheid ook voor den Christen*) overgaat tot de orde van den dag.

In 1865 schreef de hoogl. Buys: „De heer Groen is in vele opzigten een *volksman*, in zoo verre hij met onwankelbaar vertrouwen gelooft aan de goede natuur van zijn volk en zin en genie heeft voor volksleiding; zijne grondige beoefening van onze geschiedenis heeft hem met een *echt-republikeinschen* geest doortrokken."

Ook in de laatste weken, is men jegens mij in lofspraak niet karig geweest.

De hoogleeraar Doedes heeft mij onlangs een getuigenis uitgereikt van beginselvastheid.

„De heer Groen van Prinsterer heeft geen verschillende jaren. Daar staat hij en het jaartal doet niet ter zaak. Zijn verleden is zijn heden Men weet alzoo wat men heeft, als men hem noemt; wat men van hem verwachten mag en waarop men niet bij hem behoeft te rekenen."

De generaal Knoop, na een lofspraak waarvan de overneming mij niet betaamt, voegt er eene verklaring bij, waarvoor ik hem, kenner in het vak, vooral dank weet; dat ik een warm hart aan mijn vaderland toedraag en *Hollander* van top tot teen ben.

Als overzigt van mijn geheele loopbaan, vermeldt mijn vriend Brummelkamp de zinspreuk: *Een staatsman niet! een Evangeliebelijder*. Dit beteekent, zegt hij: „Ook op politiek gebied is de vreeze des Heeren het beginsel der wetenschap."

„Aan 't populariseeren dier overtuiging," zeide dezer dagen de *Hoop des Vaderlands*, „hebt gij uw leven gewijd." Ik denk, *Gij* verwerpt dat woord niet, en ik voeg er vrijmoedig bij: Waar wij U ook hebben ontmoet, waar wij U ook hebben gehoord, onder vrienden en vijanden, in de raadzaal en in onze christelijke bijeenkomsten, zoowel als in Uwe schriften,

overal hebt Gij dat gedaan als de Christen-Staatsman, die zijn tegenstander eerbied en bewondering heeft afgedwongen, en zijne vrienden er toe geleid zich dankend voor hunnen Heiland neder te buigen, voor de uitnemende krachten door Hem U geschonken en door U zoo onverdeeld in zijne dienst besteed.

Is 't wonder, dat de tegenstanders U noemden den *leader* onzer partij? is 't wonder dat geheel de Christelijke of Anti-revolutionaire richting U steeds erkende als *haar Staatsman* bij uitnemendheid? Dat er ook verschil van meening openbaar werd, weêrspreken wij niet, ook verbloemen wij het niet; zelfs daar niet waar 't ons smart en waar wij vooral eenheid van overtuiging hadden gewenscht, maar, wat de hoofdgedachte aangaat, Gij waart steeds onze Staatsman bij uitnemendheid, eene gave van God ons geschonken. Gij waart dat voor des Heeren volk in ons vaderland in 't algemeen, voor ons Afgescheidenen en voor mij in 't bijzonder."

De bekwame schrijver van *Democratie* en *Constitutionele Monarchie* in de *Gids* van April getuigt „dat de heer Groen, zonder lid der Kamer te zijn, als eenvoudig staatsburger, niet weinig medewerkt om, door middel van zijne pen, ministeriën omver te werpen, en dat niemand beter dan hij de eischen van den constitutionelen regeeringsvorm begrijpt en in toepassing brengt."

De neerlaag der *Conservatieven*, door de herwonnen *zelfstandigheid* van onze rigting bij *de Stembus van* 1869, is, als niet onbelangrijk wapenfeit, door een deskundige vermeld.

„Bedrieg ik mij niet, dan ligt de verklaring van de nederlaag door de conservatieven geleden, in omstandigheden welke allen te zamen tot dit enkele feit kunnen worden teruggebracht, dat het kiezersvolk zijn eigen politieke gedachte, zijn *eigen criterium* heeft in de plaats gesteld van het criterium, door de conservatieven opgedrongen, en zoodoende op schitterende wijze de onoprechtheid heeft gewroken, welke de parlementaire partij-groepeeringen van de laatste jaren kenmerkte. De verkiezingen hebben bewezen — en daarin ligt hare heilzame beteekenis — dat, al kan men soms, door middel van coalitiën een vluchtigen parlementairen triomf behalen, ISOLEMENT, *dat wil zeggen het streng vasthouden aan eigen beginselen*, de voorwaarde is om op den duur invloed op de natie te oefenen."

Beter getuigschrift kon niet begeerd worden. De hoogleeraar Buys sprak tevens onbewimpeld de verwachting uit dat, aan de parlementaire *zelfwegcijfering* der anti-revolutionairen, sedert

1866 in het oog vallend, nu, ten langen leste, een einde zou worden gemaakt.

„Zooveel is in elk geval zeker, dat, wanneer het zelfstandig optreden van de anti-revolutionairen, *ook nu nog*, mocht achterwege blijven, wanneer het mocht blijken dat bij hen het bewustzijn van eigen kracht *ook nu nog* niet is levendig geworden; indien zij, *genoegen nemende met het emplooi van stillen geldschietenden deelgenoot*, het beheer van de vennootschap geheel aan de conservatieven mochten willen overlaten, het publiek met volle recht zou mogen zeggen dat de anti-revolutionairen in Nederland zich niet als politieke partij kunnen vestigen, omdat haar wel een krachtig lichaam, maar geen politiek hoofd gegeven is, geen hoofd in staat om, naast en na den heer Groen van Prinsterer, de denkbeelden van zijne eigen richting op politiek terrein te vertolken."

Wat op deze lofspraken, in September 1869 geschreven, reeds in *dezelfde maand* 1) gevolgd is, laat ik thans daar. Dit slechts mag ik niet onopgemerkt laten. Het voordeel bij *de Stembus* is geenszins, door al het geharrewar der redeneringen over kandidaturen, in en buiten de kiesvereenigingen, behaald. Integendeel. Bij de Verkiezingen ontbrak het niet aan misverstand, aan spraakverwarring, aan flauwheid, ja zelfs niet, bij schijnbare medewerking, aan zijdelingsche tegenwerking onzer hoofdgedachte. Desniettemin overtrof het eindresultaat de verwachting. Het is geweest, omdat ik, met meedogenlooze vrijmoedigheid, de grenslijn tusschen ons en *elke fractie* van het *liberalisme* had afgebakend.

Het regtmatige mijner onvervaardheid was bij *de Stembus* blijkbaar. Toen ben ik voor U, mijne medestanders! niet onbe-

1) Reeds bij het ADRES.

„Een *goed begin* noemde ik onlangs, ook voor de parlementaire behandeling der onderwijskwestie, het halve werk.

Voor als nog durf ik niet beweeren dat de discussie over *het Adres* een *goed begin* was.

In de Eerste Kamer *niets*.

In de Tweede Kamer *iets*. Doch *welk* een iets!

Wij weten nu, *wat we sedert lang wisten*, dat dit Ministerie ter wijziging van de schoolwet ongezind is.

We weten wat de Minister niet wil doen, doch iedereen verlangde te weten wat, ten gevolge dezer telkens herhaalde verklaring, *de oppositie eindelijk doen zou.*" *N. Ged.* I. p. 40.

grijpelijk geweest. Gij gaaft eene gevoelige les aan de *Conservatieve rigting*, door het *herwinnen* van een veerkrachtigen invloed, die, in de Staten-generaal, *weinige weken daarna*, weder is verloren geraakt.

Ziedaar, lieve Vrienden! een apologetische bloemlezing, die, door menigeen, zelfs onder U, als toppunt van ijdelheid, met weerzin ter zij zal worden gelegd, en die ik evenwel, weder opneem en U, zonder blikken of blozen, voorhoud.

En wilt ge weten waarom? omdat gij *mij* noodzaakt te doen wat *door u* verzuimd werd.

Wat voor den onnadenkenden lezer *in mij* belachelijk voorkomt, was aangewezen pligtbetrachting *voor u*. De gestadige herhaling van vereerende citaten (*door*, en daarom ook *voor* mij, schier onuitstaanbaar) zou, in de kolommen onzer periodieke drukpers, niemand hebben bevreemd.

Dan had niet kunnen gebeuren, wat nu geschied is.

Namelijk dat *exceptis excipiendis* vriend noch vijand de *Nederlandsche Gedachten* inzag;

Dat althans le *mot d'ordre*, op 3 en 4 Mei, in gansch Nederland, veertien dagen, geheim bleef; en

Dat waarschijnlijk thans, in sommige onzer eigen *kiesvereenigingen*, de veldheer in diskrediet raakt, en de weinigen die mijn gedachtenloop gevolgd hebben, overstemd worden.

Met terzijdestelling van mijn *plan de campagne*. Vrucht van langdurig overleg, maar (in het oog der *quasi*-nederlandsche bedaardheid, die tegen elke in haar oog *krassen* maatregel opziet) *illusie* van een man, die altijd onpraktisch geweest is, die altijd *alles of niets* gewild heeft, en die nu, met de hem aangeboren hartstogtelijkheid der overdrijving, op zijn ouden dag, meer dan ooit, veel belemmert, veel bederft, en, door het onmogelijke te willen, veel dat nog mogelijk was, onmogelijk maakt.

Aan den heer Fransen van de Putte, die in ons Program meer verlangde, deed ik opmerken dat het niet is een

Kabinets-program, waar dikwerf over *alles*, zonder dat men *iets* te weten komt, spraak is. 1)

Voortreffelijk, als blijvend document. Waarin, met zinrijke beknoptheid, het kenmerkende van onze gedragslijn hoofdzakelijk, voor *elke* verkiezing, aangeduid en beaêmd is. Doch, *voor de verkiezingen* van 1871 bevat het, gelijk we thans ontwaren, niet *te weinig*, maar *te veel*.

Onverwijlde herziening van Art. 194 der Grondwet, als leus van deze verkiezingen, is *genoeg*. Al het overige is, voor dezen veldslag, *overtollig*.

Het *overtollige* schaadt niet, zegt men. In 't algemeen moge dit waar zijn. Hier wordt het *overtollige* eene *allergevaarlijkste overtolligheid*, blijkbaar in de gretigheid waarmeê de *N. R. C. cum suis* er misbruik van zou willen maken, om de twee kwestiën *in zamenvlechting te verstikken*.

Aan *onze* periodieke drukpers en aan de kiesvereenigingen zal het niet moeijelijk vallen, door de ons bezielende hoofdgedachte op den voorgrond te brengen, den zin en geest te handhaven van Ons Program.

---

1) „Het is een speciaal Program van onze rigting, van hetgeen haar kenmerkt, en, in Mei 1871, de meeste *actualiteit* heeft.

Het is eene door ons, als leiddraad op politiek terrein, geformuleerde *conscientiekreet* van het aan volksgeloof en volkshistorie niet ontaard gedeelte van het nederlandsche volk."

De zinspeling van *de Heraut* op den anti-constitutionelen ijver van *het Dagblad van 's Gravenhage* in 1866 heeft de scherpzinnige hoofdredacteur niet gevat. — De verduidelijking laten wij over aan *de Heraut*, met wiens antwoord (in de atmosfeer der *coalitie-aspiratiën*) het *Dagblad* VEREERD is.

De Heraut geeft aan de Conservatieven, omtrent kortzigtigheid eener schijnbaar slimme taktiek, welverdiende berisping.

„In de steden zijn de kiezers voor het meerendeel liberaal.

Op het platteland voor verreweg het groote deel Catholiek of antirevolutionair.

Waardoor is nu het liberalisme ten onzent meester van den toestand geworden?

Niet door de steden. Heur kiezersaantal heeft dat overwicht niet.

Ook niet door het platteland, waar het liberalisme, met uitzondering van de noordelijke provincien, geen wortel schieten kon.

Neen, dit overwicht van het liberalisme is uitsluitend te wijten aan de onhandige tactiek der Conservatieven.

Stel op het platteland een conservatief candidaat, en onze lieden blijven thuis. Het prikkelt hen niet, en, dank zij hun wegblijven, gaat de liberale candidatuur door.

Geef daarentegen aan onze plattelandsbevolking een candidaat van Christelijk-historische richting en het aantal kiezers, dat opkomt, zal in zulk een mate verhoogd worden dat de liberale candidaat geen meerderheid halen kan.

Ook in het belang der Conservatieve partij wenschen we daarom verandering van tactiek, en achten we alleen zulk een gedragslijn aanbevelingswaardig, die de meeste kiezers op doet komen, aller zelfstandigheid waarborgt en het resultaat van de Stembus zoo nabij de waarheid doet komen, als dat onder onze jammerlijke Kieswet kan."

Het *accentueren* onzer hoofdgedachte: *onverwijlde* aanbinding van den strijd over Art. 194 is bovenal, in hetzelfde nummer van *de Heraut*, opmerkenswaard.

„Bij de behandeling der Begrootingswetten is het duidelijk gebleken, dat de Kamer mannen telt, die dezelfde beginselen belijden als wij.

Telkens weer hebben zij ze, hetzij tegenover den Minister, hetzij tegenover medeleden der Kamer, op den voorgrond gesteld.

Toch is dat niet alles wat ons program bedoelt, wanneer het van zelfstandigheid der christelijk-historische richting gewaagt en den eisch doet hooren, dat de vrije school regel, de staatsschool aanvulling worde.

Het program wil meer.

Het wil de grenslijn weer scherp getrokken zien, die ons van de Conservatieven scheidt, opdat niet op nieuw het oude spel met ons gespeeld worde, waarbij men onder den schijn van ons recht te zullen doen, ons opneemt in zijn gelederen.

Dát wil het program tot elken prijs voorkomen.

Onder onze eigen vlag wil het ons ditmaal op het hart der vijandelijke veste doen aanrukken en daarom alle voorpostengevechten onmiddellijk zien gestaakt.

Het hart der vesting is Artikel 194 der Grondwet, dat, met de beste bedoeling, den Staat tot stelselmatig onderdrukker der gewetensvrijheid maakt.

Niet meer het belijden van het beginsel der gewetensvrijheid geldt het dus thans, maar het kiezen van een gedragslijn in de Kamer, door dat beginsel onafwijsbaar geëischt.

Van ons moet het initiatief uitgaan, ter uitlichting uit Neêrlands Grondwet van een bepaling, die met Neêrlands Geschiedenis in lijnrechten strijd is...

Van ons moet derhalve het wachtwoord uitgaan, door ons moet de aanval worden gedaan.

Het volk buiten de Kamer is rijp voor de beslissing.

Het heeft de kwestie instinctmatig gevat, zoodra zij het eigenlijk gebied der staatkunde verliet en het nauw verband, waarin zij met godsdienst, school en kerk staat, aan het licht kwam.

Het staat aan de deur van 'sLands Raadzaal en wacht en luistert, of daar binnen het sein nog niet wordt gegeven.

Het heeft recht om te eischen, dat men nu de beslissende stap doe, opdat het, eindelijk! in zijn recht hersteld worde.

Dat is de bedoeling van ons program, als het op zelfstandigheid aandringt, en Grondwets-herziening eischt.

DE GANSCHE CHRISTELIJK-HISTORISCHE POLEMIEK CONCENTREERT ZICH IN DIEN EISCH."

Velerlei adhaesie ontvang ik in brief of gesprek. Zie hier een vijftal fragmenten:

1. — „Het P.S. van N° 90 kwam mij bij den eersten opslag wel wat *kras* voor. Maar met onwillige honden is kwaad hazen vangen, en ga ik nu na dat in de Kamer, ja, op waardige wijze voor 't christelijk onderwijs en zijn belangen is gesproken; dat de leden, die als christelijk-historisch te boek staan, zich daarvoor bij herhaling in de bres stelden, *zonder den eigenlijken klemtoon te leggen op herziening van Art.* 194, van den Minister vragende wat *zij zelven* hadden moeten geven en *niet gaven* en de Minister *niet kon geven*; dan heeft het er veel van, als of we een *da capo* zullen krijgen van 1869 (in zijn geheele afloop); een nieuw bedrijf in 't *comediespel*, met Thorbecke als *medeacteur*.

2. — „De discussie over 't vijfde hoofdstuk kan nog eenig meer licht geven, maar ik vrees dat het bij schemerlicht zal blijven, en dat we van de heeren die nu in de Kamer zijn, niets afdoends te wachten hebben. *Niet* de beëindiging van de schoolquestie schijnt hun doel, wèl de wederoprichting van het Ministerie Heemskerk."

3. — „Uw wensch is dat er iets afdoends plaats vinde, dat er een einde kome aan 't *gevaar*, dat er *flink* gehandeld worde. Om mannen in de Kamer te brengen die bereid zijn dit werk aan te vatten, daarvoor is weinig kans, en toch is 't wenschelijk dat er eene *krachtige stem* in den zin der *Nederlandsche Gedachten* gehoord worde. Het zal indruk maken en doen zien dat we, hoewel niet machtig genoeg of liever *machteloos gemaakt* om vele leden in de Kamer te brengen, toch eene *zeer krachtige partij* in den lande zijn."

4. — „De *groote vraag* blijft intusschen of *onze* vrienden hoog genoeg in constitutionele ontwikkeling staan om de portée van zoodanige handelwijze te vatten, of zij volharding en tact genoeg hebben om 't geen er op moet volgen, *een algemeen petitionnement*, naar behooren in 't leven te roepen en te leiden."

5. — „*Het doel vind ik uitnemend*, maar we tellen te veel in ons leger die voor *elken krassen maatregel* terugdeinzen."

Niemand moet, *na 13 Junij*, kunnen beweeren dat ik mij onduidelijk uitliet.

De herkiezing ontraad ik van elk onzer vrienden die, sedert de opkomst van het Kabinet v. Zuylen-Heemskerk, de gedragslijn der *meëgaandheid* en *zelfwegcijfering* gevolgd heeft.

Geen aanneming des *persoons*, geen *casus pro amico*. Geen uitzondering; noch voor een geliefden aanverwant, dien ik ditmaal niet aanbevelen kan of mag; noch voor een vriend wiens uitnemende hoedanigheden, in veeljarigen strijd, in Europa en in de West, voor gewetensvrijheid en emancipatie, ik steeds hoog gewaardeerd heb. Zelf zal hij erkennen dat ten langen leste de dag eener onverholen kenteekening der tegenstrijdigheid van *gedragslijn* dáár is, en dat ik, door zijne candidatuur te ondersteunen, mij zelven ongelijk zijn zou. 1)

Na hetgeen in het Parlement gebeurd is, ligt nu de toetssteen eener kandidatuur niet in de *beginsels*, maar in de GEDRAGSLIJN. Niet in de onderteekening van een *Program*. Dit is ook weder een verklaring van *beginselen* maar die, tegen de reden van beklag, het op NON-ACTIVITEIT STELLEN, geen waarborg bevat.

Geen *enkele stem* in het gansche Land mag, naar mij voorkomt, ontbreken voor het nationaal huldebetoon aan een *drietal* strijdgenooten die ik lief heb en vereer.

Een *viertal* (een *tiental* welligt) hooggeschatte namen is aanwijsbaar.

Ik geloof het gaarne; doch, *aan het doel gedachtig*, zie ik, in elke andere aanbeveling NU, eene jammerlijke miskenning der behoefte van het oogenblik.

Deze behoefte, niet voor mij, maar voor u, is de *rehabilitatie* desgenen van wien gij nog steeds als van uw *leader* gewag maakt; die zich niet opdringt, maar evenmin zich de verantwoordelijkheid van *Veldheer* niet, *als ware hij het inderdaad*, laat opleggen; nadat gij, jaren achtereen, niet in het allerminste op zijne, met welgemeenden en onafgebroken ijver, gegeven waarschuwingen gelet hebt.

1) Vóór *de laatste druppel* daar was, heb ik, hoewel schoorvoetend, in de candidatuur bewilligd.

In elk dezer drie namen *v. Otterloo*, *Keuchenius*, *Kuyper*, vraag ik *adhaesie aan mijn eigen gedragslijn?*

Aan de gedragslijn die ik, sedert 1829, gevolgd heb;

Vraag ik afkeuring van eene partij IN de Kamer, die tegen haar eigen partij BUITEN de Kamer *partij kiest;*

Vraag ik protest tegen een Tweede Kamer, in wier stiklucht de veerkracht van sieraden der christelijk-historische rigting gesmoord is.

Eilieve! ondanks *herwonnen zelfstandigheid en zedelijke volkskracht*, zijt ge, (door u ongeloofelijke onbekendheid met hetgeen op parlementair terrein plaats heeft) minder dan ooit in tel.

Gij noemt mij uw *leader*, uw *veldheer*. Ik ben met dergelijke volharding in huldebetoon ganschelijk niet gediend.

Zoo ge mij, door een *titulatuur*, waaraan het *wezen* ontbreekt, voor uw eigen *laodiceïsme* nog langer aansprakelijk stelt, moet er van den ernst der aanhankelijkheid eenig blijk zijn. Dan behoef en begeer ik, niet als vrijbrief, noch als lofspraak, maar om uwentwille, en *om des lieven Vaderlands wille*, de invulling van het stembillet, niet *gelijk ze door u*, *maar*, *gelijk ze door mij wordt verlangd.*

Dan behoef ik ondubbelzinnigen steun tegen de ligtgeraaktheid en lauwheid die mij bestrijdt en ontzenuwt. Niet slechts nu. De beteekenis van den *laatsten druppel* is op zich zelf niet groot; maar ze wordt het, in verband met mijn geheele politieke worsteling, sedert men in 1855 (na moeitevollen arbeid reeds toen van vijf en twintig jaren) mij *de Nederlander* uit de hand sloeg.

Kiesvereenigingen en *Couranten* van de Christelijk-historische rigting, die, zonder *rekenschap van gevoelen* zich tegen mij stellen, nemen eene zware verantwoordelijkheid op zich.

Ik misprijs en bejammer het, wanneer men, *onverwijld*, zonder dat er van ernstige gedachtenwisseling blijk is, overgaat tot de orde van den dag. 1)

1) „Op eigenzinnig en meesterachtig doordrijven van mijne raadgeving maak ik geenerlei aanspraak; maar wel verlang ik dat er op de wenken die ik mij beijver te geven, eenigzins althans, worde gelet. Het zou te bevreemden zijn, indien ik, in mijne loopbaan, niets van de constitutionele krijgsdienst geleerd had; indien mij niet, meer althans dan aan de meesten, iets, naar den *veldheersblik op het slagveld* gelijkend, ten deel viel."

Het proclameren van den kandidaat, gesteld dat er onderzoek geweest is, snijdt, helaas! verder onderzoek af. Slechts ééne gedachte is er, het *bearbeiden van de Kiezers;* wier vertrouwen, met den ijver van allezins verklaarbare doordrijverij en eigenliefde (om bij de Stembus het *triumf-liedeke* te kunnen zingen) geëxploiteerd wordt.

Dit is de ijver *en kalmte* niet die ik gevraagd heb. 1) Het is de drift der voorbarige voortvarendheid, waarmeê men de kiezers overrompelt en, kon het zijn, *aan band legt.*

Tot op 13 Junij is elk kiezer vrij. Ook elk lid eener kiesvereeniging; de voorzitter meer dan iemand, omdat zijne verantwoordelijkheid dubbel groot is, zoo hij *casu quo* het *peccavi* niet tijdig genoeg uitspreekt.

Van *gesloten onderzoek* mag geen spraak zijn vóór het *sluiten van de Stembus.* 2)

---

1) „Nog is er tijd om, met rijpen rade, te besluiten tot een *getuigenis* en *protest.* Mits er zij *ijver en kalmte.* Mits het *volksgeweten* drijfkracht zij eener *nationale* politiek.

De zaak is eenvoudig. Namelijk voor elk, die den eenvoud der *conscientie* niet in kleingeestige berekeningen van vreesachtigheid of kabinetsherovering verliest.

Dit slechts verlang ik. Neem geen *onherroepelijk* besluit. Laat ieder kiezer tot den *dertienden Junij* vrij.

Dan vlei ik mij duidelijk te kunnen maken wat ik *nu* begeer, als *begin* en *voorbereiding* van wat later te doen valt.

Waarom ik aan elken kiezer zeg: Neem zelf deel, en wek anderen op ter deelneming aan het LEVENSTEEKEN, dat ik van de bijkans wegstervende *christelijk-historische partij* verlang.

In volksgeloof en volkshistorie ligt, ter herleving, zegenrijk voor Nederland, onberekenbare kracht."

2) „Mijne meening op te dringen heb ik nooit begeerd. Wèl geloof ik ze ook thans tot een onderwerp te mogen stellen van ernstige toetsing. Wèl ben ik voornemens tot 13 Junij onophoudelijk den raad te geven dien ik sedert 3 Mei gaf: schrijf op uw stembillet Kuijper, Keuchenius, van Otterloo, één dezer drie, naar welgevallen, doch laat geen enkele stem verloren gaan voor een christelijk-nationaal protest tegen de Tweede Kamer der Staten-Generaal."

Over de *kiesvereeniging* en *couranten* heen rigt ik mij tot de vaderlandlievende conscientie van *elken mij geestverwanten kiezer*, die, het toetsen van mijne raadgeving der moeite waard acht.

Steeds ben ik van oordeel dat *zwijgen* nooit aanvaarding van candidatuur is. Maar, in den geheel exceptionelen toestand van Dr. *Kuijper*, zal de kieschheid en kordaatheid in den mij toegezonden brief door iedereen worden gewaardeerd.

Hoog Welgeboren Heer!

In achtereenvolgende nummers uwer „Nederlandsche Gedachten" doet Gij mij de eer, naast de H.H. Keuchenius en van Otterloo, ook mijn naam te noemen, onder de candidaten, die Gij der Christelijk-historische richting bij de Stembus van 13 Juni e. k. aanbeveelt. In het besef dat de misschien te laug uitgestelde, maar dan nu ook volkomene afbreking van de brug, die de veiligheid onzer richting voortdurend in gevaar bracht, voorkoming van meerder verwarring ten plicht maakt, zal er mijnerzijds geen tegenspraak tegen deze candidatuur vernomen worden. Daar evenwel voorkoming van misverstand een niet minder gebiedende eisch van het oogenblik is, gevoel ik mij evenzeer tot de verklaring gedrongen dat én de aard mijner Bediening, én de hachelijke positie onzer partij, én vooral de nog onzekere gestalte der vernieuwde Tweede Kamer, mij nopen, de beslissing omtrent de al of niet aanvaarding van een eventuëel mandaat mij tot den door de wet daarvoor bepaalden termijn voor te behouden, daar dan eerst de toestand zich zal geteekend hebben, en de nieuwe gestalte der Kamer een feit zal zijn.

De vraag, wáár ik met het gunstigst uitzicht de mij heilige belangen van ons Christenvolk dienen kan, in den strijd der gemeente of in de worsteling onzer volkselementen, kan in mijn hart geen afdoende beantwoording vinden, eer ze in de werkelijkheid voor mij treedt en, bij het licht der invloed oefenende gegevens, mij in ernst wordt gesteld.

Zulk een wisseling van levenstooneel eischt, om niet willekeurig en dus onzedelijk te zijn, een ernst van zelfonderzoek, waartoe niet de afgetrokken mogelijkheid, maar alléén de macht van het feit ons brengt.

Door inlassching van deze regelen in het eerstvolgende nummer van Uwe „Nederlandsche Gedachten" zal zich ten zeerste verplicht achten

U.H.W.Geb. dw. dienaar,

A. Kuyper.

Amsterdam, 28 Mei 1871.

Zie hier nog eenige kransen die voor mij in stilte worden gevlecht. 1)

6. — „Dat ik met de levendigste belangstelling u in den *grooten strijd* dezer dagen volg, zal ik u wel niet met vele woorden behoeven te verzekeren. Uw voortreffelijk *Programma* heeft mijne volle adhaesie. Ook uwe *gedragslijn wat de verkiezingen betreft* is, in N° 92, voor mij althans, volkomen bevredigend toegelicht. Ik geloof met u dat de innerlijke waarheid en zuiverheid van den strijd er bij winnen zal, wanneer niet langer een schijn van kracht in een louter fictieve eenheid gezocht wordt. Uw oordeel, bl. 384 en 385 (de vijf punten van beklag over de discussie in de Tweede Kamer) schijnt mij onwederlegbaar juist."

7. — „Zie, *dat is de weg waarop ik u wensch!* dat is de weg waarop m. i. voor onze rigting versterking van eigen kracht, invloed naar buiten, tot heil van Kerk en Staat beiden, verwacht mag worden... Ons herkiezen van *onze* vertegenwoordigers bij *vrije* keuze, bij *eerste* stemming, is, òf verzaking van beginselen òf een *testimonium paupertatis* onzer rigting door haar zelve uitgereikt...

8. — Die mannen hebben geen vertrouwen of geen geloof aan *de vrijheid.* Van daar hun aansluiting aan *conservatieven.* Van daar dat hun redevoeringen, zeer stichtelijk misschien, zoo weinig weerklank vinden, zoo weinig indruk maken. Mij maken zij dikwijls den indruk van een troep soldaten, die, op eene hoogte geplaatst, over de hoofden hunner medestanders heen schieten. Een fraai vuren misschien, maar nutteloos ten eenenmale.

9. — De *verstandsaristocratie* van Thorbecke en de zijnen dienen zij evenzeer. Van vertegenwoordiging in den waren zin, *vertegenwoordiging van het volksgeweten,* van de volksovertuiging in haar diepste, edelste en heiligste trekken, geen besef zelfs.

10. — Eindelijk volslagen gemis aan een *plan de campagne,* dat eenheid en invloed aan deze rigting kon geven. Konden zij dat zelf niet geven, dan moesten zij besef genoeg van hun onmagt, maar tevens zedelijken moed genoeg hebben om het van hun meerderen te vragen, van den eenigen man, die aan onze rigting in ons land in het staatkundige nog eenig gewigt geeft.

11. — Wij moesten verder uwe *oorlogsverklaring* besproken hebben. Maar, eilieve, vergeet niet, dat zij met een *krijgsplan* verbonden was. De *geniale Veldmaarschalk* kan veel spoediger eene ruwe teekening daarvan maken, dan zijne *Officieren* hem begrijpen kunnen.

---

1) Vergelijk blz. 360.

12. — Niettegenstaande alle moeite, die wordt aangewend, vrees ik, wacht u eene smartelijke teleurstelling. *De meeste orthodoxen begrijpen niets van uwe tegenwoordige houding*, en het zal lang duren, vóór dat zij de verhevenheid en bruikbaarheid uwer verkiezings-krijgsideën vatten."

Ik ben dankbaar voor deze warme en bemoedigende handreiking, al zijn er in de overdreven lofspraak uitdrukkingen waartegen ik protesteer. *De verhevenheid en bruikbaarheid mijner krijgsideën* zal voorzeker ook door *orthodoxen* (namelijk indien zij aan de benaming eer aandoen) in tijds worden gevat. Namelijk indien, door mannen, wier gezag bij onze landgenooten groot is, ter aanwakkering onzer slaperig geworden nationaliteit, onverwijld *in 't openbaar* mij de hand gereikt wordt.

Bij het smartelijk berigt van het overlijden van den voortreffelijken *Agénor de Gasparin*, van wien zoo menige bladzij ons (ook bepaaldelijk voor de onderwijskwestie) tot leering en stichting geweest is, zal het volgende citaat, niet ongepast zijn.

„J'éprouve le besoin de déclarer, sans plus attendre, que rien, à mes yeux, n'égale l'importance des *écoles*, et par là j'entends *tous* les établissements qui s'échelonnent, depuis les salles d'asile, où les plus jeunes enfants reçoivent leurs premières impressions, jusqu'à ces écoles normales qui sont à la fois le couronnement et la base de l'édifice, car elles forment les instituteurs, elles en font des chrétiens ou des incrédules, des hommes de devoir ou des hommes d'intérêt, des instruments de progrès moral ou des instruments de perdition.

Les écoles! les écoles! ce doit être le cri de quiconque est doué de quelque prévoyance. C'est dans les écoles que se prépare l'avenir du pays. C'est là que se fait la grande, la seule grande politique de nos jours. Les lois s'abrogent. Les traités se rompent. L'organisation administrative se modifie. Rien de ce que l'on décrète n'est assuré du lendemain; rien, excepté ce qui concerne le régime des écoles. *La moindre mesure y amène des résultats immenses; car elle affecte la direction morale de toute une génération.* Aucune semence ne périt dans cette terre féconde; mais elle produit des fruits doux ou amers, selon la nature de la semence elle-même.

Ah! tout est sombre et menaçant autour de nous. Le culte de la matière fait chaque jour des conquêtes; et le peuple qui nous environne vit comme si sa vue ne s'étendait pas au-déla de l'étroit horizon de ce monde. Mais, il y a encore une espérance, une planche de salut. Les écoles peuvent enseigner aux enfants ce que les pères n'ont pas voulu comprendre.

La corruption, qui s'efface ou se dissimule au sein des classes élevées, s'est généralisée au sein des masses. Elles ont moins de foi et plus de vices, plus de besoins factices et moins de ressources réelles. De quelles catastrophes ne sommes-nous pas menacés! Mais, il y a un reméde à ce mal, un remède aussi universel dans son action que le mal lui-même. *Les écoles* peuvent amener à l'Évangile, les fils de ceux que le dix-huitième siècle nourrit encore de ses rebuts."

La moindre mesure y amène des résultats immenses. Wat dunkt u van de werking die het stelsel der gemengde staatsschool, in zijn logische volmaakbaarheid, voor Nederland gehad heeft?

„Ce *perfectionnement* du système hollandais," schreef Gasparin, „exprime plus crûment peut-être que tout ce qu'on pourrait dire, à quel point un tel régime est déplorable et faux."

De *Rotterdamsche Courant*, zinspelend op de voorstanders van *hetgeen genoemd wordt Christelijke politiek* in de Tweede Kamer, is met verbolgenheid opgekomen tegen het opdringen aan Thorbecke van het *initiatief.*

„Om de mogelijkheid te veronderstellen dat Thorbecke immer op politiek gebied aan den eisch der christelijke volks-conscientie recht zou laten wedervaren, moet men, òf door *schier onbegrijpelijke politieke onnoozelheid*, òf door *onheilige politieke bedoelingen*, worden bestuurd...

Houdt men die feiten in het oog, dan schijnt elk vermoeden, dat van den tegenwoordigen minister van binnenlandsche zaken een voorstel tot wijziging der schoolwet van 1857 nog eenmaal kan worden te gemoet gezien, zoo *onzinnig*, dat het geen ernstig onderwerp van gedachtenwisseling kan uitmaken."

Hierop schreef ik:

„Misschien is dit onbeleefd. Maar duidelijk is het, en ten langen leste is duidelijkheid onmisbaar."

Thans is het blad gekeerd. Nu leest men in de *Rott. Ct.* van 24 Mei:

„Ten slotte kunnen wij niet nalaten, uitdrukkelijk te constateeren, dat van het opdringen aan Thorbecke van het initiatief van schoowet-herziening of van een „handreiking" aan of „kniebuigen" voor den heer Thorbecke, bij geen onzer politieke vrienden in de Kamer *schijn of schaduw* te zien was."

Geen schijn of schaduw? Dit is al te beleefd. Zie hier eene bijdrage voor nader onderzoek.

De heer v. Wassenaer Catwijck vleit zich dat de Minister zal willen medewerken om Art. 194 terug te brengen tot de oorspronkelijke zuiverheid zijner eigen gedachte.

„Ik moet mij wel tot den Minister van Binnenlandsche Zaken wenden. Doch hij houde het mij ten goede wanneer ik zeg dat *ik hem op dat punt niet ken*. Ik vind als voorzitter der commissie van 17 Maart 1848 tot wijziging der Grondwet, haar rapport geteekend door den Heer Thorbecke en als er bij mij sprake ware om art. 194 der Grondwet te veranderen, gelijk ik nu meen dat steeds ons streven moet zijn, dan zou ik het gevoelen van den heer Thorbecke, in dat rapport nedergelegd, gaarne zien doorgedreven. En vroeg men mij welke wijziging van art. 194 der Grondwet ik verlang, ik zou antwoorden, ten einde goed begrepen te worden door de natie en om haar eenigzins aan te moedigen geen onderzoek te schromen: Ik wensch dat artikel te veranderen gelijk de heer Thorbecke het in 1848 voorstelde."

„*Dat ik hem op dat punt niet ken.*" Dit is niet de schuld van Thorbecke. Sedert lang handhaaft hij *de ellendige zinsneê*, als wapen tegen de *christelijk-nationale* school.

Zelf heb ik dit (hoewel het mij sints jaren bekend was) geconstateerd, bij mijn terugkeer in de Kamer (1862) Reeds de eerste maal dat ik het woord vroeg.

„Hoe komt de wet van 1857 met art. 194 (gelijk men het, toen de Minister uit de Kamer geweerd was, *bedierf*) overeen? Gaarne zou ik hem ondersteunen, indien hij voor art. 194 de redactie der Staatscommissie van Maart 1848 voordraagt."

De parlementaire geschiedenis gaf weldra op mijne vraag naar het overbekende ondubbelzinnig antwoord. Ik heb ze niet herhaald.

De heer v. Lynden v. Sandenburg is ook uitermate verlangend met dezen Minister, zoodra Thorbecke het *initiatief* neemt, *zamen te werken.*

„Ik vraag of ik eenige hoop hebben mag dat, waar hij zich uitlaat in zijn Antwoord op het Verslag der Kamer over hoofdstuk V der Staatsbegrooting en daarbij zich bereid verklaart om mede te werken tot een wezenlijke verbetering van de onderwijswet, werkelijk als eene aanvankelijke bereidwilligheid tot wegneming van bestaande bezwaren mag worden beschouwd, dan wel of ook nu weder de meest bescheiden verwachting op teleurstelling zal uitloopen. Met mijn vriend, den afgevaardigde uit Leiden, wenschte ik niet alleen, maar zoude ik mogen verwachten, dat de Minister, die zoo veel tot de

ontwikkeling der politieke vrijheden in Nederland heeft bijgedragen en aan wien in het bijzonder het onderwijs zooveel te danken heeft, omdat hij zooveel heeft bijgedragen om de vrijheid van onderwijs in ons land ingang te doen vinden, bleef vasthouden aan of liever terugkeerde tot datgene wat hij reeds vóór omstreeks vijf en twintig jaar zelf wenschelijk geacht en gewenscht heeft."

En Thorbecke, wat zegt die? Met ironische bereidwilligheid is hij gansch niet ongenegen het *initiatief* over te nemen. Zoodra de heer v. L., met het *initiatief* der gedachte, hem van de behoefte zal hebben overtuigd. Dit bewijs *verwacht hij van hem.*

„De heer van Lynden, zich beroepende op eene zinsnede in de Memorie van Beantwoording, vraagt: kan herziening van de onderwijswet van *de Regering* worden verwacht? Ik kan niet verder gaan dan ik in de Memorie van Beantwoording ging. Ik verklaar mij op nieuw bereid de hand te bieden tot iedere wezenlijke verbetering, maar de behoefte dier verbetering moet mij overtuigend worden aangetoond. En *dit verwacht ik van den geachten spreker.*"

De heer v. Lynden laat Thorbecke niet los. Hij geeft hem eene teregtwijzing; doch eene, wier staatsregtelijke ongepastheid in het oog valt.

„Toen onder het Kabinet van Zuylen-Heemskerk door een lid dezer Kamer het initiatief werd genomen tot wijziging van eenige artikelen der onderwijswet van 1857, heb ik, onder aanhaling van deze woorden van Guizot: *un peu de langueur, un peu d'embarras est en ce moment la maladie des meilleurs esprits et des convictions les plus sincères*, de toenmalige *Regering* er een grief van gemaakt dat *zij* zich dat *initiatief* uit de hand had laten nemen, omdat, waar *zij* de zaak wil, de goede uitslag daarvan veel meer is gewaarborgd, wanneer zij van *de Regering* uitgaat. Dat is nog mijn gevoelen, en ik voeg er dit bij: de Minister van Binnenlandsche Zaken is, zoo meen ik, een voorstander van het constitutioneel monarchaal stelsel, in den zin dat wij hebben eene *Regering met een Parlement tot contrôle.* Diezelfde staatsman heeft aan de ministeriele tafel steeds de banier der *Regering* krachtig omhoog gehouden, en zich geen voorstander getoond van *het overdragen van de Regering op de Kamer.* Met het oog nu dàarop meen ik te mogen vragen: zou de aangeboden handreiking wel zeer hartelijk zijn; en of, zoo de Minister werkelijk geloofde dat het goed wezen kon eenige wijziging in de wet van 1857 te brengen, niet liever in overweging zou worden gegeven, een daartoe strekkend voorstel, na ernstig onderzoek, *van de Regering te doen uitgaan?* ...

Ik wenschte wel dat ik nog eens met *dezen* Minister van Binnenlandsche Zaken mogt kunnen medewerken om tot de oplossing te komen van eene quaestie, die hij toch niet kan ignoreren."

Thorbecke met zooveel aandrang vermanend om het *initiatief* te nemen, vergeet de heer v. Lynden, dat zijn eigen verhouding tot het kabinet v. Zuijlen-Heemskerk uiterst vriendschappelijk was. Toen was v. Lynden met het Kabinet *homogeen*. Toen liet Heemskerk, wat hij, als *minister*, zelf behoorde te verrigten, over aan de *ministeriële partij*. Toen had v. Lijnden in het *reprimanderen* van den *leader* gelijk. Even daarom *nu* ongelijk, omdat hij met *Thorbecke* niet homogeen, maar tegen Thorbecke behendig en warm opposant is.

Mijn academie-vriend Saaijmans Vader, die sedert lang reeds van Thorbecke, zoodra deze de zaak goed inziet, zeer goeden dunk had, vleit zich in het *thorbeckiaansche marmer* 1), met het liefelijke eener zachtmoedige overreding, te kunnen werken.

„Mijne Heeren, ik kan niet ontkennen dat ik, wat het punt van het lager onderwijs betreft, met een zeker welgevallen dezen Minister zag optreden; ik herinnerde mij toch, dat hij op dat terrein vaak vrijzinnige gevoelens heeft doen kennen. Het was die Minister die reeds tijdens zijn eerste optreden *a*), in 1852, ons te Goes in de gelegenheid heeft gesteld, eene vrije school op te rigten, iets waarnaar wij lang vruchteloos gestreefd hadden. Het is die Minister ook geweest die, bij de behandeling van de Grondwet en van de schoolwet, van die vrijzinnige beginselen op dat punt heeft doen blijken en van wien wij dus te regt mogten verwachten, dat hij in dit opzigt ons meer zou gegeven hebben. Hij toch *kent onze grieven*. Ja, Mijne Heeren, ik zou bijkans durven zeggen: wanneer de Minister getrouw zich herinnert hetgeen hij betreffende dit punt meermalen openlijk heeft verklaard, *dan zal hij moeten bekennen* HOMOGEEN *met ons in denkwijs te zijn*. Nu is het waar dat de Miuister zich welwillend heeft uitgelaten en

1) Toen het ter dood gedoemde *Koninklijk Instituut* beraadslaagde over de keus van een Afgevaardigde naar Thorbecke, zei da Costa, in zijn goedhartigen luim: „ROYER is de aangewezen man; die is gewoon in *het marmer* te werken.

a) Drie jaren na zijn eerste optreden. Mijn *trouwe* vriend, die ook jegens mij *dankbaar* wenscht te zijn, sla eens over *Goes* na het *parlementair tooneelke* in mijne *Adviezen*. II. 43, vg. Ook de *Nederlandsche Gedachten* van 1851 en 1852. Voorts onze correspondentie en die van onzen onlangs overleden vriend *C. C. van den Bosch*.

beloofd de pogingen te zullen ondersteunen die tot wijziging der onderwijswet van ons zouden uitgaan. Maar, Mijne Heeren, *dat is niet hetgeen wij verlangen*. Het komt mij voor dat in een zoo gewigtig punt als het volksonderwijs, dat zoozeer in het leven van de natie ingrijpt, *de verbetering moet uitgaan van de Regering zelve*. Aan de *Regering* toch is het te waken voor de belangen der natie, aan de *Regering* is het om werkzaam te zijn aan al datgene wat tot bevordering van het waarachtig welzijn des volks strekken kan, en wat bedoelt ons streven naar vrijheid van onderwijs anders dan hetgeen de Minister zelve in korte trekken van het woord vrijheid zegt: ook wij willen geene vrijheid die afbreekt, die anderen belemmert of in hunne regten beperkt, maar eene vrijheid die ontwikkelt, die opbouwt, die leven schenkt."

In de drie adviezen te zamen is eene, tegenover Thorbecke vòoral, schier ongelooflijke ommekeer der verhouding van *Oppositie* en *Kabinet*.

Ik mag dus niet ontkennen dat de *Rotterd. Ct.* in de hoofdgedachte volkomen gelijk had. Maar zij was scherp. Veel te scherp. Zij noemde het bedrijf *onzinnig*. Zij liet de min aangename keus tusschen *schier onbegrijpelijke politieke onnoozelheid*, of *onheilige politieke bedoeling*.

Doch ziet, wat gebeurt er? Wij vernamen het reeds. De *Rotterd. Ct.* ziet *thans* niets, in geen enkel dezer Adviezen iets, dat naar het opdringen van initiatief gelijkt. Geen *schijn of schaduw* hiervan.

Een deerlijke misrekening voor mij. Ik heb mij op de *Rott. Ct.* beroepen. Thans *logenstraft ze zich zelve en my.*

Dit is raadselachtig. *De Rotterd. Courant* was *verontwaardigd* en ze wordt eensklaps *dankbaar*.

Zoo ik eene gissing mag wagen, als over een probleem van zuiver *historisch* onderzoek, dan is er voor de *Rott. Ct.* uit 's Hage *cito cito*, over haar onverantwoordelijk en beleedigend en gevaarlijk artikel, een teregtwijzing gekomen. Een wenk om zich niet tot censor te verheffen eener parlementaire taktiek, waarvan hij (dus zal men in arren moede waarschijnlijk geschreven hebben) niets hoegenaamd begrijpt.

Dat Thorbecke *niet* zou, niet *kon* toegeven, dit wisten de vrienden ook wel. Maar hem de *belijdenis* van dien onwil af te persen,

dien onwil tot *geprononceerden* onwil te doen rijzen; hem in den *strik* te lokken, hem de bekentenis af te *dwingen* (door de met uitnemend succès bekroonde werking van een *collectief guet-à-pens*) ziedaar het onbegrepen meesterstuk van overleg en bedrijf, waarvoor *de Rott. Ct.*, over haar ligtvaardigheid beschaamd, ijlings haar *dankbaarheid* betuigt.

Niet onaardig is de aanhef van het *poenitet*.

„Met het oog op het bijzonder gewicht der zaak, wenschen wij nog op die discussie terug te komen, ook in verband tot een onzer vroegere beschouwingen over dit onderwerp."

In verband. Let wel: in *verband*. Een gelukkig gekozen woord. In *verband;* niet in overeenstemming.

De *cardo quaestionis* ligt in de volgende laconieke (welligt telegrafieke) lofspraak, waaraan *cursieve en kapitale* letter niet gespaard is.

Eerlijke en houdbare concurrentie — niets meer en niets minder: dat is onze eisch en ons recht.

Daarvan wil echter de heer Thorbecke niet weten; zijn speech van 16 Mei heeft, hoewel het eigenlijk overbodig was, zijn onwil om den nationalen wensch in dit opzicht te bevredigen, voor Natie en kiezers onwederlegbaar gestaafd.

Door de heeren van Wassenaer Catwijck, Haffmans, van der Does de Willebois, van Nispen, van Loon en Heemskerk Az. werd dit in dezelfde zitting treffend gereleveerd.

Wij zijn er onze politieke vrienden in de Kamer dankbaar voor, dat zij, door hun aandrang bij den Minister van Binnenlandsche Zaken, dien Staatsman hebben genoopt, op nieuw voor zijn ouden afkeer tegen hetgeen hij noemt het secte-onderwijs, uit te komen. *a)*

Van alle kanten in het naauw gebragt, is Thorbecke genoopt — om wat te doen? om *op nieuw voor zijn ouden afkeer uit* te komen.

Merkwaardig dat, in de kapitale letters, *abusivelijk*, dunkt me, bij het vermelden van dit *op nieuw*, is blijven staan *hoewel het eigenlijk overbodig was.* Dit vermindert, zou ik achten, den luister en het gewigt der overwinning.

---

a) Ditmaal is het de Courant zelve die *cursiveert.*

De nederlaag, van Thorbecke ondergaan, komt overeen met die van den minister Fock, bij de opening der Kamers, in 1869.

Onder den, zoo we toen dachten, hartsterkenden indruk van *herwonnen zelfstandigheid*, hadden we onverwijld, bij het *Adres* 1) de aankondiging van een *Voorstel* 2) begeerd. Van een *partij-kenmerkend* amendement, en wat dies meer zij 3).

Niets hoegenaamd hiervan. Ook ditmaal zag, of meende men te zien, onder geleide van den heer v. Lynden, de mogelijkheid van zamenwerking met *dezen* minister. Men beweerde te hebben ontdekt, in eene zinsnede der Troonrede, eene beteekenis van ministeriële bereidvaardigheid, strijdig met des ministers nooit verheelde denkwijs. Die zinsneê werd het steunpunt voor den kunstrijk beraamden aanval, en ziet, als voorlooper van Thorbecke, werd, ook toen reeds, Fock genoopt te herhalen *wat voor niemand twijfelachtig kon zijn.*

Gezwegen heb ik over die hooggeroemde *operatie* ook toen niet.

„Een *goed begin* noemde ik onlangs, ook voor de parlementaire behandeling der onderwijskwestie, het halve werk.

Voor als nog durf ik niet beweeren dat de discussie over *het Adres* een *goed begin* was.

In de Eerste Kamer *niets.*

In de Tweede Kamer *iets.* Doch *welk* een iets!

Wij weten nu, WAT WE SEDERT LANG WISTEN, dat dit Ministerie ter wijziging van de schoolwet ongezind is.

We weten wat de Minister niet wil doen, doch iedereen verlangde te weten wat, ten gevolge dezer telkens herhaalde verklaring, DE OPPOSITIE EINDELIJK DOEN ZOU."

Ook nu weten wij WAT WE SEDERT LANG WISTEN.

Treffend niet waar? dat de soortgelijkheid der victorie, aan het *begin* en aan het *einde* van het tweejarig mandaat, de eigenaardigheid dezer *pedetentim* (voet voor voet) altijd vooruitgaande polemiek in het licht stelt.

De *Rotterdamsche Courant* is dankbaar en de heer Heemskerk *krijgshaftig.*

---

1) Uit den aard der zaak ligt het program der zitting in de discussie over het *Adres.*"

2). T. a. pl. 3) P. 51, v.g.

Het (in het gezigt der stembus) lang gerekt debat over *de onderwijskwestie* resumeert hij aldus.

„WAT IS NU DE STAND VAN HET DEBAT? Zal het geheel onvruchtbaar zijn? Zal hetgeen gisteren en heden gesproken is leiden tot niets, alleen dienen om hier of daar min of meer heldere denkbeelden te verspreiden of blijk te geven van de belezenheid en kunde van enkele leden?

Neen, mijns inziens, is het debat een HEEL EIND GEVORDERD.

Door den Minister is geconstateerd en duidelijk gezegd: dat van transactie (gelijk hij het noemde), van toegeven, van de zijde der Regering, geen sprake is. Verder heeft de Minister gezegd, dat hij hier niet zat om vraagpunten op te lossen.

„Geen transactie."

GEEN TRANSACTIE. Dit al te fiere woord, aan den in verlegenheid geraakten Thorbecke ontvallen, is, volgens Heemskerk's dreigement, de voorbô van zijn naderenden val.

Dat fiere woord werd ook gesproken door den Minister van Maanen in 1829, door den Minister Guizot op het einde van 1847. Het denkbeeld dat eene conciliatie, dat eene al ware 't ook gedeeltelijke bevrediging van de voorstanders van bijzonder onderwijs zou kunnen beproefd worden, is aan de Regering vreemd.

Waartoe dan langer gestreden? Is dan de pligt van hen, die met het bestaande ontevreden zijn, niet aangewezen? Moeten wij ons hier nog langer in algemeenheden begeven? Neen, het is nu tijd voor *parlementair initiatief*, en, daar het niet te verwachten is dat dit in deze zitting nog met goed gevolg kan worden ondernomen, staat er geen andere weg open voor hen, die zich tegenover de Regering geplaatst zien, *dan eenvoudig de volgende zitting af te wachten*."

Eenvoudig. Voorzeker doch.

Wat ontvangen wij? van *wien? wanneer?*

1. *Wat?* de toezegging van het altijd toegezegde conceptwetteke, waarvan de *levens-* of *stervens*-historie sedert lang bekend is. 1)

2. Van *wien?* van den kabinetformeerder van Junij 1866, die Art. 194 der Grondwet, en ook A. 23 van de schoolwet handhaaft.

---

1) „Het voorstel van Mr. Heemskerk blijft achterwege, omdat, ofschoon alle leden of bijna allen er zich mede zouden kunnen vereenigen, men

3. *Wanneer?* als de geschikte tijd daar is voor iemand, die (noch in het *ministeriële*, noch in het *parlementaire initiatief* snel) enkel in het ontbinden van de Tweede Kamer exceptionele voortvarendheid getoond heeft.

Vergelijk dit met *onverwijlde* aanbinding van den strijd over A. 194 der Grondwet.

Vergelijk het met de twee eerste punten van ons Program.

Vergelijk het met den eisch, in 1869, onder algemeenen bijval, op den voorgrond gesteld.

1. „Geen voorrang en uitbreiding van een openbaar onderwijs, met een zedeleer zonder dogmatischen grondslag (*la morale indépendante*), waardoor de staatsschool, zoogenaamd *neutraal*, in een erger dan godsdiensteloozе, in een geprivilegieerde *secte-school der Modernen*, haar eigenaardige volkomenheid erlangt.

2. Aan de waardigheid èn van het christelijk volksbelang, èn van de bij uitnemendheid nationale rigting waarvoor wij opkomen, gedachtig, is het ons niet te doen om aftroggeling van een aalmoes. Wij vragen aan de Kamers en aan de Kroon, niet als *gunst*, maar als *regt*, het handhaven der dierbaarste vrijheden, eigendom der Natie, met het bloed der voorvaderen betaald, in onze volkshistorie met onuitwischbare letteren gegraveerd, en daaruit, als onvervreemdbaar, overgeboekt in de grondwet."

Als slotsom de voorspiegeling van . . . .

Ernst of *kortswijl?*

Kortswijl (waar het de gewetensvrijheid van een talrijk en achtenswaardig gedeelte der Natie betreft) is niet meer aan de orde van den dag. — De tijden die wij in Nederland en in Europa beleven, zijn dagen van SCHRIKBARENDEN, mogt het ook zijn! van LEERRIJKEN ERNST.

---

van *unanimiteit* geene zekerheid heeft. De voorsteller verklaart het zelf. Hij vreest, welnu, wat vreest hij? dat het voorstel zal worden verworpen? wel neen, „dat *eenstemmigheid* moeijelijk zal zijn te verkrijgen." *a*)

Heeft een dergelijk bezwaar (vooral ook in verband met de vroegere lotgevallen van dit ten langen leste *doodgeboren kindeke van een stervend Kabinet*) niet een ietwat *komische* tint?"

a) Zie blz. 178. — Ook vroeger reeds zeî ik. „Zoo de gecoalizeerde oppositie *iets* wilde verkrijgen, had ze vooral niet *aan onze vrienden* moeten laten eenigerlei *initiatief*. Alleen door onverwijlde wederopneming van het Voorstel *Heemskerk*, kunnen nu de Conservatieven het verwijt ontgaan van *comediespel* en *dubbelzinnige politiek*."

Nu durf ik onder den glans dezer dubbele victorie de vraag opperen: of niet dit tweejarig parlementair tijdvak bevestigt wat, in Augustus 1869, beweerd werd; namelijk dat de edelste aspiratiën der Natie in den onwil en weerstand der Volksvertegenwoordiging worden gesmoord.

Uit de *Nederlandsche Gedachten* zou ik de citaten kunnen vermenigvuldigen. Dit weinige slechts.

„Geen aansluiting van de *antirevolutionaire* rigting aan de *conservatieve partij*, vooral niet aan de *roomsch-katholijke kerk*. Over den aard van zoodanig bondgenootschap mag ik zwijgen; genoeg is er van gezegd. Niet zonder noodzaak zou ik een kritiek herhalen, die, naarmate zij scherp werd, voor niemand pijnlijker was dan voor mij zelf.

Slechts dit éene. Wij *anti-revolutionairen*, wij die, op evangelischen grondslag, tegen het godverloochenend beginsel van de Revolutie gekant zijn; wij zijn vergelijkenderwijs sterk, *omdat wij steun hebben in het volk*, maar, om ons, *ten nutte van het volk*, te doen zegepralen, is *het volk te zwak*. Waarom te zwak? *Omdat het in ons geen steun heeft.* — De gedachte komt dikwerf in mij op, dat ik in 1862, als lid der Tweede Kamer, mij deerlijk vergist heb. „Juist het gedeelte van het volk," zeide ik, „welks goede zaak door ons bepleit wordt, is van *politiek* bijkans afkeerig; dikwerf ook de vrijheden, ter christelijke pligtbetrachting onmisbaar, bijkans verloren gaan, wanneer ze in een politieken strijd moeten worden gehandhaafd en gered." Neen, ik was onbillijk. Neen, het was een onverdiend, een averechtsch verwijt. Veeleer schijnt het tegendeel waar. Veeleer de slapheid *in de hoogere standen* brengt ons ten val. Het instinkt eener christelijke zieleverwantschap, die aan den daglooner zoowel als den staatsman, het *religieuse* vraagstuk, de gewetensvraag, doet herkennen, onder den *politieken* vorm, is dikwerf meest ontwikkeld bij den geringste naar de wereld, die levenswijsheid in de H. Schrift zoekt."

„Uwe partij is zonder twijfel eene *magtige partij*, werd mij in 1864 gezegd. Ik wist en ik weet het ook wèl.

Zij zal, zoolang ons volk niet is een uitgedoofde natie (*une nation éteinte*) te magtiger zijn, naarmate het *regt op gewetensvrijheid* door het *liberalisme* miskend wordt.

Het volk lijdt pijn onder de proefnemingen der *liberalistische wijsheid*. Het is een niet ongevoelige patient.

Was er, op politiek terrein, ernstige weerklank dezer smarten geweest, sedert lang zou het liberalisme hebben begrepen dat een staatsonderwijs, welks algemeenheid het *volksgeloof*, als *sektarisch*, ter zij stelt, voor de overgroote meerderheid van HET VOLK op *geloofsdwang zonder wedergâ* uitloopt.

N° 98. 3 Junij 1871.

„Het woord dat gij thans spraakt, lag u sints lang in het diepst der ziel verzonken, maar *hoop tegen hoop* hield het terug. Nu het er eindelijk uit werd *gescheurd*, is het voor u een oogenblik van vertienvoudigde veerkracht. Gij hebt thans vooral behoefte aan *resultaat*. Het is uw beste zielskracht die gij thans op de scherpte van uw pijlen legt. Ik leef daarin meê, ik hoop daar alles van; maar waarom zoo *laat*, nu pas, te *vroeg* en te *laat* beiden! Er moet toch met de *werkelijkheid* gerekend. Daarom peins ik er dag en nacht over, welke *issue* ons rest om het onmogelijke mogelijk te maken."

Deze bezwaren werden mij voorgelegd door een, in deze oogenblikken meer dan ooit, onwaardeerbaren vriend. Ik meen ze te kunnen beantwoorden op een wijs die, ook *door hem*, die *vooral* door hem, zal worden beaêmd.

Niet te *vroeg*, niet te *laat*. Juist omdat hoop tegen hoop mij terughield; juist omdat het sedert lang in het diepst der ziel verzonken woord er uit *gescheurd* werd, daarom juist gevoelt men dat in de smartelijke conscientiekreet: „Ik *kan* niet anders, ik *mag* niet anders, ik *zal* niet anders!" geen welberekend overleg is; dwaasheid, zoo gij wilt, maar onloochenbare en onweerstaanbare uiting van een felbewogen hart.

Te vroeg en *te laat* beide! Het kan zijn; doch er is een *electriciteit der zieleverwantschap* die, ook omdat ze met de *werkelijkheid* niet rekent, de werkelijkheid *wijzigt* en alle bedenkingen van te *vroeg* of te *laat*, door ongeëvenaarde kracht en snelheid, overwint.

Behoefte meer dan ooit aan een *resultaat*, zegt ge.

Ik *had* ze. Ik *heb ze niet meer*, sedert ik mij uitsprak.

Het *resultaat* is niet twijfelachtig. Het *resultaat* is niet aan de stemming van 13 *Junij* ondergeschikt.

Het *resultaat* was verkregen, op het oogenblik dat ik (met in het oogvallende terzijdestelling van alle persoonlijke consideratiën) door het *woord* een *daad* verrigt en het gordijn aan flarden gescheurd heb.

Door dit bij uitnemendheid *praktische* woord, door deze *daad*, heb ik een *crisis* doen ontstaan, waarin het zal moeten

blijken of de *christelijk-nationale* rigting waartoe ik behoor, door het vergeten van haar *roeping*, haar *eeretitel* verbeurd heeft.

Wat ik wenschen zal, weet ik niet. Want misschien zal *de nederlaag van het oogenblik* schitterender en vooral bestendiger *victorie* zijn dan de overwinning.

De *laatste druppel* beteekent weinig, voor wie met den *boordevollen beker* onbekend is.

Vóór 13 *Junij* is, om dien *beker der smart* te leeren kennen, de tijd te kort en de stormachtige atmosfeer der Verkiezingen bij uitnemendheid ongeschikt.

Later; wanneer gij, vreesachtigen, weifelenden 1), mannen der *meêgaandheid!* den aard en de uitgestrektheid zult hebben leeren inzien *uwer ontrouw aan de beginselen die gij belijdt*, zal rouw en berouw over de slapheid en lauwheid van uwen zoogenaamden *christelijk-nationalen* weerstand aan de Revolutie, eene dubbel sterke *reactie* van nog niet uitgedoofde christelijke veerkracht doen ontstaan. 2)

Daaruit alleen kan men, ook op nederlandschen bodem, wat een dezer dagen in den Heer ontslapen geloofsgetuige 3) noemt *Un grand peuple qui se relève* te gemoet zien. — *Un grand peuple*, mijne landgenooten! omdat, juist in uwe *kleinheid* openbaar was het onloochenbare van de liefderijkheid eener Almagt, die alleen vernedert en verhoogt, die het groote klein en *het kleine groot maakt*.

Zoo men aan mijne opwekking *bij de Stembus van* 1871, weinig of niet gehoor geeft, zal het niet zijn, omdat ik mij *te laat* uitsprak.

Het zal zijn:

Omdat mijne Verklaring in de *Nederlandsche Gedachten* veertien dagen onopgemerkt bleef;

Omdat het *openlijk* getuigenis ontbrak van menigeen, wiens ondubbelzinnige goedkeuring mij verblijd en gesterkt heeft.

Omdat men, hier te lande, *althans niet minder* dan elders, de

1) Ten overvloede blijve niet onopgemerkt dat *uitsluitenderwijs aan de zoodanigen* mijne toespraak, ook op p. 361 en 362, gerigt is.

2) Volgens het zinrijke woord van den geschiedschrijver: „Die schande heeft hem niet *ter neêr geslagen*, maar *opgerigt*."— Haec contumelia non *fregit* eum, sed *erexit*. 3) De Gasparin.

hoogste volksbelangen aan persoonlijke considëratien prijs geeft.

Omdat het *onvoorwaardelijk* krediet dat mij, tegen mijne telkens herhaalde waarschuwing, door zeer velen, gemakshalve, verleend wordt, als de dag van ernstige toetsing der gedachten, een dag van *krisis* aanlicht, zelfs tegen *honderdwerf wederlegde* redeneringen, zoolang het strijdgewoel voorduurt, niet bestand is.

Onder de aangenaamste blijken van hoog gewaardeerde belangstelling, reken ik vooral ook den volgenden brief waarvan ik den geheelen inhoud, en, niet zonder weemoed, ook de laatste regels beaêm.

HoogEdel Gestrenge Heer!

Hoewel gevoelende dat in de tegenwoordige omstandigheden betrekkelijk onnoodige correspondentie u behoort te worden gespaard, zult u mij toch de toezending dezer weinige regelen niet ten kwade duiden, waarmede ik behoefte heb u de verzekering te geven dat ook ik uw warm en uit het hart geweld woord op de eerste bl. van n° 93 der *Nederlandsche Gedachten* niet zonder aandoening heb verstaan.

Reeds in 1869 werd de gedragslijn, nu voor 1871 door u den kiezers aanbevolen, door menigeen wenschelijk geacht. Reeds toen was het menigeen twijfelachtig of onze keuze niet behoorde te worden overgebragt op dezulken van wie men met meer beslistheid een streven naar hetgeen de groote meerderheid onzer geestverwanten had wenschelijk gekeurd, mogt te gemoet zien. Evenwel was de gedragslijn der mannen onzer toenmalige keuze erger dan zelfs de ergste pessimist ten hunnen opzigte, toen (in 1869) te gemoet zag. De beker *liep over*. En al begeeren wij niet te vergeten dat ons beklag niet loopt over hunne beginselen maar over hun politieke gedragslijn, *die de beginselen*, *zonder dat zij dit zelven schijnen in te zien*, *weerspreekt*, evenmin mogen wij er langer toe medewerken dat de christelijke aspiratiën van het Nederlandsche volk, tot het bezorgen eener invloedrijke betrekking aan achtenswaardige mannen, geutilizeerd en daarna gesmoord worden. Alle veêrkracht zou bij dergelijk een uitkomst eindelijk verloren gaan. Elke veêr kan ten langen leste worden verlamd.

De mannen onzer vroegere keuze *konden* ditmaal onmogelijk op nieuw door ons als *eigen* kandidaten worden aanbevolen. Dit neemt echter niet weg dat wij hen gaarne *op elk ander gebied* als broeders blijven erkennen. Ons verschil raakt enkel de politieke gedragslijn, die niet ons, maar den *conservatieven* ten beste kwam; worden zij *door dezen* op nieuw in de kamer gebragt, wij zullen er ons hartelijk over verheugen, en zij zelven, naar wij ons vleijen, spoedig welligt reeds, erkennen, dat het „ik *kan* niet anders" ons ernst en gewetensdrang is geweest.

31 Mei 1871.

Aanbeveling van mijne drie medestanders reken ik overtollig. Zij zijn in de Volkshistorie van onzen leeftijd aan het Volk bekend.

Ter voldoening aan de *usantie*, geef ik iets *uit hetgeen ik vroeger schreef*. Waarbij elk kan voegen wat eigen waardering van kunde, talent, en veerkracht, aan de behartiging der dierbaarste volksbelangen besteed, hem uit het hart in de pen geeft.

Dr. KUYPER.

1. Voorzeker mogen wij ons, met zegenbede, verblijden dat Dr. Kuyper de roeping aanvaard heeft naar een gewigtigen werkkring (*Amsterdam*). Wij betreuren evenwel dat zijn geregelde bijstand in de christelijke journalistiek ons, naar wij vreezen, althans in de eerste weken of maanden, ontvalt. Des te meer moet het reeds geleverde worden herlezen en overdacht. Afzonderlijke uitgaaf zou wenschelijk zijn, althans van zijne hoofdartikelen in de *Heraut*, over onderwerpen van wetgeving nog aan de orde, of waarvan men de ernstige behandeling over eenigen tijd te gemoet ziet. — Bijv. *Een eigen rigting* (29 October), *De Kieswet* (5 Nov.), *De leer der onsterfelijkheid en de staatsschool* (24 Dec.), *De Staat en de openbare zedelijkheid* (31 Dec.), *Hooger Onderwijs* (21 en 28 Januarij), *De Bewaarscholen*, enz. — Geen onzer volksvertegenwoordigers, die de hoogste volksbelangen behartigt, zal niet, na aandachtige lezing van dergelijk een bundel, erkennen, dat hij deze opstellen, als gewigtige bijdrage van parlementair onderzoek, waardeert. 18 Maart 1870. *Ned. Ged.* I. 196.

2. Viertal bedenkingen over het verspelen *in* de Kamer van *buiten* de Kamer verkregen winst.

Vooreerst. Een kleine partij maakt zich krachteloos, zoo ze verdeeld is in eigen boezem. Zien we nu wel, dan waren er geen twee onder onze vrienden, wier stem een volkomen gelijk geluid gaf.

Ten tweede. Zij steunden te veel op de conservatieven.

Ten derde. Zij hebben hun kracht te veel *in*, te weinig *buiten* de Kamer gezocht. Vooruit kon ieder weten, dat van de liberalen voor als nog geen, van de conservatieven ditmaal niet dan een zeer dubbelzinnigen steun te wachten was. *Buiten de Kamer daarentegen was hun kracht onberekenbaar groot.*

Ten vierde. De *motie van orde* ware beter achterwege gebleven. 7 Januarij 1870. *Ned. Ged.* I. 147.

VAN OTTERLOO.

1. *Bestudering van de onderwijs-questie.* Die daartoe inderdaad gezind is, leze het dezer dagen uitgekomen werk: *De lagere school in hare verhouding tot Huisgezin, Kerk en Staat. Historisch overzicht door M. D. van Otterloo*

(Utrecht, Kemink en Zoon). De naam van den schrijver is ten waarborg der degelijkheid van deze *retrospectieve* beschouwing. Geen doeltreffender middel om de oorzaken van den *actuëlen* toestand en den weg ter genezing te leeren verstaan. Hier is het proefondervindelijk betoog dat „elke organisatie van onderwijs en schoolwezen, die niet van Christelijke beginselen uitgaat, die daardoor alle betrekking tusschen Huisgezin, Kerk en School opheft en vernietigt, elken waarborg van vastheid en duurzaamheid mist."

Moge de zorg der *Hulp-Vereenigingen* van het Christelijk-nationaal schoolonderwijs aan de verspreiding bevorderlijk zijn van dit voortreffelijk geschrift, waarvan ik met verlangen het tweede en laatste gedeelte (dit eerste loopt van 1806 tot 1847) te gemoet zie. — 2 Junij 1866. *Parlem. St. en Sch.* II. 71.

2. Één man is er, die in de, zoo wij hopen, gezuiverde en versterkte Tweede Kamer niet mag ontbreken; aan wien welligt (ons Land is een zonderling Land) niemand denkt, die er vooral zelf niet aan denkt, en die desniettemin allereerst in aanmerking had moeten komen bij elk die doeltreffende behandeling van de *onderwijsquestie* in de Volksvertegenwoordiging begeert: M. D. van Otterloo.

Of hij ooit in de openbare zitting het getal der redenaars vermeerderen zal, dit weet ik niet, dit geloof ik niet; maar daarom zal hij, evenmin als de heer Heemskerk Bzn., een weinigbeteekenend lid zijn.

Dat zijn invloed en overwigt in *de Afdeelingen* zal worden gevoeld, dat, in al wat de schoolquestie betreft, de door hem gestelde stukken zullen uitmunten door zeldzame kunde en luciditeit; dat hij, tot onberekenbaar voordeel voor het *christelijk-nationaal onderwijs*, aldaar voor onze vrienden een raadsman, een leidsman zijn zal, hiervoor durf ik borg staan. — October 1866. *Parl. St. en Sch.* II. 494.

KEUCHENIUS.

Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders.

„Of ik dan alles, ook in vorm en toon, goedkeur wat de eenige uit onze rigting die tegen betreurenswaardige handelingen pal gestaan heeft, Keuchenius sprak en deed? Dit is de vraag niet. Niet zijne onberispelijkheid, maar de uwe geldt het. Scherp, nu en dan te scherp welligt; doch er zijn daden waartegen elke kritiek scherp wordt. Scherp was de vorm, maar hij die zich daaraan ergert, zou welligt, onder elken vorm, een angel gevoeld hebben die de conscientie raakt. Ook Keuchenius heeft *les défauts de ses qualités;* maar de hoedanigheden zelf zijn uitstekend en, vooral in onze tijden van slapheid, onmisbaar. Te midden van zoo veler onverstoorbare levenswijsheid, is het goed dat deze en gene dwaas en naïf genoeg is om den regel *Fais ce que dois, advienne que pourra!* zoo ernstig in praktijk te brengen, dat hij, starend op beginsels, starend op de hoogste belangen van Vaderland en Kerk, eigen belang voorbijziet. Over de koloniale politiek van Keuchenius vermeet ik mij geen oordeel. Dit weet ik:

dat hij zich, in Indië en in Nederland, als evangeliebelijder, ook waar het belijden geen voordeel aanbragt of beloofde, gelijk bleef. De nakomelingschap, indien zij een deugdelijken toetssteen gebruikt, zal de cordaatheid prijzen van den man die alleen tegen de kabinets-formatie en voor de onderwijskwestie, in zijn advies van 23 Augustus 1866, alleen tegen de kamer-ontbinding, in zijn advies van 21 Februarij 1867, opkwam." *Wat dunkt u van het Voorstel de Brauw?* II. 26.

Het Dagblad van 's Gravenhage, dit is zoo, was tegen den *karakterloozen* man fel. Maar ook het volgend oordeel van *Gunning* heeft misschien dezen en gene omtrent de juistheid der kritiek van het *Dagblad* aan het wankelen gebragt.

Geen aandachtig lezer kan miskennen dat de tegenspraak met zichzelf, waarin men Keuchenius tracht te doen voorkomen, alleen in *schijn* bestaat. Dat men nu een edel mensch, een ridderlijken strijder, een beslisten belijder van het Evangelie op deze wijze als een dubbelhartig man wil fletrisseeren, dat zou mij het bloed doen koken, om de liefde die ik voor dezen broeder in Christus gevoel. — Maar, bij verder nadenken, zie ik er toch ook de vreesachtigheid in, aan de conservatieve partij eigen, zoo als aan ieder die *geen eigen beginsel* heeft. Eene vreesachtigheid, die zich wel achter sterke scheldwoorden en krachtige uitdrukkingen kan verbergen, maar zich toch voor den nadenkenden duidelijk genoeg toont in de zucht om toch vooral *elk man van karakter, elke persoonlijkheid uit één stuk, welke men tegenover zich ziet, zooveel mogelijk in stukken te breken, opdat de kracht van dit karakter niet beschuldigend en dreigend tegenover ons sta! Mij walgt van deze polemiek.*" Mij ook. — *Mr. Keuchenius en zijne wederp.* I. 37.

Ook de volgende handreiking was mij, op zich zelf reeds en om den aard van het getuigenis, dubbel welkom.

Er is tweederlei *politicophobie*. De eene waardoor het Land ten val gebragt wordt. De andere, steeds door mij geprezen, waardoor het Land zou worden gered.

Eene *politicophobie*, die tegen het evangelisch getuigenis *op politiek terrein* huiverend opziet.

Eene *politicophobie*, afkeerig van elke *politiek*, die het christelijk volksbelang aan *Kabinetsformatie* prijs geeft.

Hetgeen de wereld roemt, als HAAR *politiek* en *diplomatiek* oogpunt, geef ik voor de *morele en christelijke zijde*, met ingenomenheid, prijs.

28 Mei. „De geheele week heb ik reeds dagelijks willen doen, wat ik door tijdsgebrek uitstelde, maar thans geen uur langer verschuif: u namelijk

met een enkel woord mijn warme sympathie betuigen bij de hoogst belangrijke wending, die uw positie en strijd in de laatste dagen en weken genomen heeft. Met name denk ik hier aan N°. 93 der N. G., en den daarin opgenomen brief van 17 Mei. Uit EEN POLITIEK EN DIPLOMATIEK OOGPUNT durf ik over uw gedragslijn niet oordeelen, maar behoefte is het mij te zeggen, dat ik, van DE MORREELE EN CHRISTELIJKE ZIJDE beschouwd, nauwlijks woorden heb om mijne innige bewondering uit te spreken voor het karakter, den geloofsmoed en de trouw aan uw levensbeginsel, die gij op deze wijs openbaart. Juist, omdat ik voel dat deze strijd ook voor uw hart hare pijnlijke zijde heeft, moet ik met zoovelen uwer vrienden het dubbel waardeeren, dat gij aan eene tijdelijk geïsoleerde boven een langer onhoudbare stelling zoo beslist de voorkeur gegeven hebt, en zeker ben ik, welke ook de uitkomst zij, dat uw woord den eerlijken en loyalen tegenstander oneindig meer eerbied zal inboezemen, dan al de halfheden en inconsequentien zamen, die de woordvoerders der Chr. hist. partij in de twee laatste jaren, ook bij betrekkelijk trouwe getuigenis, voor hunne verantwoording hebben. Smaak dan, hooggeëerde vriend, te midden van al wat u ontroert en verwacht, die kalmte, die de getuigenis eener goede conscientie voor God alleen in staat is te geven. „Recht musz doch Recht bleiben, und dem werden alle fromme Herzen zufallen", luidt de naïve Luthersche vertaling van Ps. 94: 15. — Mocht het u gebeuren de vervulling van dat woord nog te zien!

Alleen door *regtstreeksche betrekking* van veeljarig en liefderijk vertrouwen, is, in menig District, de geestverwante kiezer voor mij bereikbaar.

Het district mijner inwoning neem ik tot voorbeeld.

Vergeef mij de vrijmoedigheid, geachte Stadgenooten, gij vooral geliefde Vrienden! indien soms uwe conscientie u zegt dat mijn beklag, ook u en u vooral, raakt.

Thans is, in den diepgezonken toestand van het Vaderland, van Nederland en Oranje, van onze ten eenemaal *buiten tel geraakte* en door eigen schuld magteloos geworden partij, de dag der volkomen openhartigheid eindelijk daar.

Bij de *Verkiezingen van* 1869 is (niet minder, meer misschien dan in 1866 en 1868) de houding van 's GRAVENHAGE jammerlijk geweest. Van het District, dat mij, te Zwol in 1854 uitgeworpen, in 1855 opnam. Van het District, dat mij in 1866, enkel uit schrik wegens de geboorte van een, zoo men dacht, *groeniaansch* Kabinet verstiet. Van het District, waar ik sedert, naar ik acht, de welwillendheid mijner geloofsgenooten niet verbeurd heb.

Een *nec plus ultra* was er in 1869 van lijdelijkheid bij hen op wier leiding rekening gemaakt werd. Ik verwijt niet. Ik constateer slechts.

Eere zij hun die, hoewel aarzelend, toen niemand zich opdeed, eene poging tot onderling overleg beproefd hebben. Niet aan hen (wat in hun vermogen was, hebben zij gedaan) is de uitkomst te wijten waarvan ik op 8 Junij 1869 berigt gaf.

„Volgens het *Dagblad van 's Gravenhage*, heeft de kiesvereeniging *Christen- en Burgerpligt* besloten, in de gegeven omstandigheden, te stemmen voor den kandidaat der *conservatieve partij* — „Na levendige discussie, waaruit bleek dat de meerderheid der aanwezigen groote bedenking had tegen de raadgeving van den heer Groen om, waar men *het beste* niet verkrijgen kan, ook *het betere* niet te nemen."

Wat zou ik antwoorden op deze welgemeende berisping? De beleefde antikritiek kon niet anders zijn dan uiterst beknopt.

„Voor mij is de tegenstelling, in de gegeven omstandigheden, tusschen het *beste* en het *ergste*. — Het ERGSTE is wanneer men BEGINSELEN prijs geeft. Het BESTE is hernemen van ZELFSTANDIGHEID, en de winst is ZEDELIJKE KRACHT."

VARIA.

*** OPHELDERING. — Bij gebrek aan beter argumenten zal de *conservatieve partij* mijne, voor haar, ik erken het, raadselachtige houding op rekening stellen eener eigenliefde, door de praktische wijsheid van graaf *v. Zuylen v. Nyevelt* gekwetst en door de (ik erken het gaarne) veel te sterke lofspraak van *Keuchenius* al te zeer gestreeld. Nu mijne oppositie (bij den niet onduidelijken wensch naar *wederoprigting van het Kabinet*) althans niet flauwer mag zijn, reken ik het niet overtollig te doen opmerken dat het mijnerzijds afbreken van alle mogelijke betrekking, waarover de graaf v. Zuylen in de Tweede Kamer zich gevoelig betoond heeft, volgens een door mij (in Junij 1866) aan hem geschreven brief, even als met v. d. Brugghen in 1857, enkel in *tijdelijke* weigering eener *amica confabulatio* (een vriendschappelijk bezoekje) bestaan heeft.

*** WAT LAAT. — „Laten wij de herziening der wet toch afgescheiden beschouwen van alle *politieke partijen*, en ze niet in de eerste plaats schaden door daarvan eene *partij-quaestie* te maken." — Een voortreffelijke raad van den heer v. Lynden op 15 Mei 1871. Volkomen overeenstemmend met hetgeen, ietwat vroeger, vooral v. Otterloo, Keuchenius, Kuyper, en ik zelf, zoo ik mij wel herinner, nu en dan hebben gezegd.

*** DE KRONIEK in de *Stemmen v. Waarheid en Vrede* heeft mij bevreemd. We wedijveren in *politicophobie*, maar die hartstogt onzer dagen is *tweederlei*.

Nederlandsche Gedachten.

N° 99. 7 Junij 1871.

Tot den dertienden Junij rigt ik mij aan de vaderlandlievende conscientie van elken mij geestverwanten kiezer: Kies KUYPER, V. OTTERLOO, of KEUCHENIUS.

Laat ons, bij de *eerste stemming*, door getrouwe opkomst, in kandidaturen van ondubbelzinnigen klank, een *getuigenis* geven. Een *protest*. Een bevestiging van ons Program. Een levensteeken van de christelijk-protestantsche nationaliteit.

Laat ons aldus de hoop voeden van, bij *de herstemming*, (naar mate wij bij de eerste stemming talrijker opkomen) in de gelegenheid te zijn om (*ten ware* ONTHOUDING *beter gekeurd wordt*) *door ons overwigt*, althans enkelen in de Tweede Kamer te brengen. Niet als *eigen kandidaten*, maar, als het aan ons naastverwante deel der *gecoaliseerde Conservatieve Partij*.

Er zijn oogenblikken, waarin de Veldheer, in zijne *antecedenten* alleen, voor het *ralliement* der flauwhartigen eenige kracht heeft. Voor mij is thans zoodanig oogenblik daar.

Uit mijne *antecedenten* wijs ik op twee. Op het *eerste* en op het *laatste*. Op veertigjarigen afstand.

Het eerste *in* 1829. — Zoo als men te regt vermoed heeft, is, ook en vooral aan *mijn persoonlijken invloed* bij den Koning, *de Boodschap van* 11 *December* te danken geweest. — Niet gelijk ze, onder ministeriëlen invloed, misbruikt werd, maar in den zin en geest waarin ze het Vaderland, uit hoogstgevaarlijken toestand, toen de politiek van het geven en nemen ten einde raad was, gered heeft.

Het tweede in 1869. — Wat ik nauwelijks herhalen kan, heeft een deskundige verklaard: „De scherpzinnige politici beklaagden zich dat het oog van den ouden hoofdman zijne vroegere helderheid verloren had, juist toen, *te midden van eene algemeene en onbegrijpelijke verblinding*, alleen dat oog waakte en de oude hoofdman den arbeid van eene geheele partij op zijne schouders laadde." 1)

Ik zou mijne eigen rigting vermoorden, voorspelde de Con-

---

1) Getuigschrift mij toegereikt door *De Gids*, in Oct. 1869.

servatieve Partij toen. Ik heb u wakker geschud en, tegen de Conservatieve Partij, ter victorie geleid. 1)

In 1869 zeide men: „Hij wordt oud."

Een onloochenbare waarheid. Het was *toen* in der daad zoo. Het is *thans* nog meer zoo.

Maar de liefde voor het Nederlandsche Volk is niet verouderd. En, dat het sedert aan ijver en volharding den ouden man niet ontbroken heeft, hiervan mogen de *Nederlandsche Gedachten* ten bewijze strekken, waarvan ik, vóór de stembus van 1871, waarschijnlijk het *honderdtal* bereik.

---

1) „De anti-revolutionaire partij zal, zegt men, indien ze mijn verderfelijke raadgevingen volgt, „te niet gaan *door de eigen hand van haar vader.*" — Of ik dezen aandoenlijken eeretitel verdiend heb, laat ik daar, doch, zoo ja, dan durf ik, met liefderijk gezag, haar onder het oog brengen dat, zonder herneming eener sedert Junij 1866 verloren zelfstandigheid, haar leven niet levenswaard zijn zou.

Inzonderheid voor eene rigting die de schoonste leuzen in haar schild voert, is *karakterloosheid* aan *zelfvernietiging* gelijk. Ook haar nagedachtenis blijft niet in eere, wanneer zij, aan den triumf van het oogenblik, haar *raison d'être* en elken waarborg voor de toekomst prijs geeft." *Zelfstandigheid herwonnen.*

Den laatsten druppel heb ik u, in de veelbeduidende nietsbeduidendheid van het debat over *de Begrootingswetten*, getoond.

Uwe herwonnen zelfstandigheid en zedelijke volkskracht, na twee jaren van parlementair getob, uitloopend op de voorspiegeling van het *welteke Heemskerk Az.* — Meêlijdenswaardige kreatuur; doodgeboren kindeke, herlevend altijd, en dat altijd, op sterven na, dood is.

Doch nu *de boordevolle beker.*

Denk aan 1855 toen *de Nederlander* (omdat medestander van Wormser en van da Costa, ik, in het oog der vrienden, te streng-orthodox was 1) gestaakt werd.

---

1) „De bedenkingen, die ik, in haar vriendschappelijken ernst zamentrek, komen ongeveer hierop neêr:

„„Gij hebt wel eens vergeten dat *de Nederlander* geen *kerkelijk* blad en de hoofdredacteur geen *theologant* was; gij waart te *formuliergezind*, te *juridiek*, te *haastig*, te *fel*, te weinig aan den eerbied voor de bestaande magten in de Kerk, voor *de Synode* en zelfs ook aan de ondergeschiktheid voor *de predikanten*, gedachtig.""

Denk aan 1857, toen ik, door *de vrienden* (aan de hoofdgedachte van Thorbecke dienstbaar) werd overwonnen.

Toen ik de Kamer verliet, en iedereen erkende, of althans gevoelde, de juistheid der schilderachtige voorstelling van de Liefde: „Hij heeft gedisputeerd en gedebatteerd in de Kamer; hij heeft geredekaveld en geworsteld met de predikanten. Alles te vergeefs, alles met ondank en miskenning beloond. De Kamer heeft hem zedelijk de deur uitgedrongen en *de minister, onder den invloed van de* 1) *predikanten bearbeid, hield de kruk van die deur in de hand.*"

Denk aan 1866, toen graaf v. Zuylen, in April, *Agitatie en Pligtbetrachting* schreef, en, in Junij, aan het bondgenootschap met de *Conservatieve partij* de onderwijskwestie prijs gaf en vierjarigen arbeid omverwierp.

Denk aan de verkiezingen in Januarij 1868, toen ik mij bereid verklaarde het Voorstel over A. 194 te doen en alzoo de onderwijs-kwestie, uit het slijk der politieke *combinatiën* en *speculatiën*, wederom op te heffen tot eene *levensvraag*, tot eene *conscientie-vraag* voor het nederlandsche volk. Toen mijne kracht als *leader* gebroken en de ijver mijner vrienden verlamd werd, door het beweeren der Conservatieven dat de eigenliefde, zelfs van den heer Groen, met één district, met *Arnhem* (te meer daar het hem niet zou en niet *kon* ontgaan) dankbaar *en voldaan* behoorde te zijn.

Denk aan Junij 1869, toen wij *de vrienden* in de Kamer hebben gebragt. — Denk aan Sept. 1869, toen, reeds bij de behandeling van het *Adres*, de parlementaire gedragslijn met *de herwonnen zelfstandigheid buiten de Kamer* in tegenspraak was.

Denk aan hetgeen sedert door deze mannen der *praktische* wijsheid geschied is.

Denk aan de regtmatigheid, ook sedert Junij 1869, van het telkens herhaalde drieledig beklag. 2)

---

1) *De* laat ik liefst weg.

2) 1. „Willens onwillens, hebt gij tot het *smoren van de agitatie* medegewerkt;

2. Gij zijt te weinig gedachtig geweest aan de eigenaardige roeping der *christelijk-historische* rigting;

3. Gij hebt van de onderwijsquestie weder eene *partijquestie* gemaakt."

Breng dit historisch overzigt, breng den aldus *boordevollen beker* met *den laatsten druppel* in verband.

Vraag dan aan uw geweten, met den ernst dien, meer dan ooit, het naderend geluid der oordeelen Gods van u eischt, of het *overloopen van den sedert lang boordevollen beker*, in Mei 1871, mij ten kwade mag worden geduid.

Even als aan mij zelf, zal aan velen de volgende brief een aangenaam bewijs zijn van sympathie voor mijne poging *ter aanwakkering onzer slaperig geworden nationaliteit.*

Hooggeschatte Vriend!

Op bladz. 366 Uwer *Nederlandsche Gedachten* lees ik de uitdrukking uwer begeerte dat „door mannen wier gezag bij onze landgenooten groot „is, ter aanwakkering onzer slaperig geworden nationaliteit, onverwijld „*in 't openbaar* u de hand gereikt worde."

Daar gij van „groot gezag" spreekt, zou ik kunnen zwijgen. Maar den onaangenamen schijn van te hoog te denken van mijn invloed verkies ik boven den inwendigen druk van een zwijgen waar het hart mij, in verband met uw oproep, tot spreken dringt.

Daarom haast ik mij te verklaren dat ik u gaarne „onverwijld in 't openbaar de hand reik" in uwe begeerte naar herziening van Art. 194 onzer Grondwet.

Ik beperk de verklaring van mijn sympathie thands tot *dit* punt, waaromtrent ik van mijn overeenstemming met u ook voor twee jaren in een afzonderlijk geschrift heb blijk gegeven.

Gij weet, ik heb overigens punten van verschil met u. Ook wat betreft de verhouding van christelijk geloof tot politiek, en wat daarmeê in verband is.

Dat ik dit geschil hier vermeld, heeft echter hier de bedoeling niet om mij eenigzins van u *af te zonderen*, maar omgekeerd om van onze *éénheid*, overal waar ze bestaat, te doen blijken.

In dagen van groote verdeeldheid, zoo als de onze, grijp ik, die in vele punten nadruklijk tegen geloofsverwanten oversta, doorgaands gretig de gelegenheid aan, om elke eenheid, die er bestaat, door uitspraak te bevestigen.

Zoo moge ook voor mijn gering aandeel het verschil dat overigens bestaat, juist dienen om *meer nadruk te geven* aan onze overeenstemming omtrent Art. 194.

Politiek versta ik volstrekt niet. *a*) De kleine daad der inzending van dezen

a) De *ware*, de *verheven*, de *evangelische*, de meer dan zoogenaamde *christelijk-historische* en *anti-revolutionaire* politiek verstaat gij uitnemend.

brief voor de *Nederlandsche Gedachten* heeft dan ook geen politiek, maar enkel een *zedelijk* karakter. *a*) Want mijn warme sympathie met uw bezwaar tegen genoemd grondwetsartikel is gegrond op de *zedelijke verhevenheid* van uw motief, hetwelk ik hier met uwe eigen woorden teruggeef:

„Mijn denkbeeld is eenvoudig. Het doel is, dat er, zooveel mogelijk, *vrije keus voor het volk zij.* Om tot eene wet die deze vrije keus geeft, te geraken, moet de beraadslaging over de beginselen niet door een artikel van de grondwet worden belemmerd."

Met u bekende gevoelens, als altijd
Uw Dr. en vriend
J. H. GUNNING Jr.

's Hage, 8 Junij 1871.

a) Zij heeft een *zedelijk*-politiek karakter.

„Gij weet, ik heb *menig punt van verschil* met u."

Voorzeker dit weet ik; doch ik weet ook:

Dat, zelfs in het warmste *debat* over de *modus quo* der kerkregtelijke bestrijding van het *Modernisme* te 's Gravenhage, de liefde steeds den boventoon behield.

Dat gij, tegenover de door onze staatsinstelling begunstigde *ongeloofseenheid*, het door mij in de Tweede Kamer gehandhaafde ware *Christendom boven geloofsverdeeldheid* vermeld hebt, waarvan het middenpunt is het *Kruis;* 1)

Dat gij in de *onderwijskwestie*, mij telkens, zelfs tegen uwe dierbaarste vrienden, ter zijde gestaan hebt; 2)

Dat gij u altijd warsch betoond hebt van *onedele* polemiek.

Dat u het bloed kookte, toen men „een edel mensch, een ridderlijken strijder, een beslisten belijder van het Evangelie," *Keuchenius*, fletrisseren wilde als een dubbelhartig man. 3)

Dat u het zwijgen onmogelijk werd, bij iemands vermoeden dat mijne polemiek niet beaêmd werd, zelfs niet door *de edelsten van mijn eigen partij.* 4)

1) *Tweede Parl. Fr.* p. 168. 2) *Studiën en Schetsen ter schoolweth.* p. 74–88.
3) p. 382. 4) *Parlementaire Studiën en Schetsen*, II. 307.

Ernst of kortswijl? Het ontbreekt ons aan *ernst.* Daarom ontbreekt het ook aan *veerkracht.* En toch onze tijden zijn tijden van huiveringwekkenden *ernst.*

In 1854 schreef Stahl: „Der Ruf meiner schwachen Stimme

vor fünf und zwanzig Jahren ist seitdem durch die Donnerstimme der Weltereignisse wiederholt worden."

Thans wordt reeds voor de derdemaal ook mijne zwakke stem hoorbaar door de donderslagen der Historie, of zoo als Gunning het, in de volgende regels uitdrukt, door Gods KRITIEK over der menschen *kritiek*.

„Gij ontzet u, en terecht, over de wilde vernielzucht die dezer dagen in die rampzalige en diep vernederde wereldstad PARIJS zoo menig prachtgebouw aan de vlammen prijs geeft. Gij zoudt kunnen weenen, en niet onnatuurlijk, over al die roemrijke historische herinneringen, door het eigen volk met voeten getreden. Doch oordeelt ook hierover met de grondigheid van den *christelijken ernst*, die niet het stoffelijke. maar het geestelijke het zwaarst voelt wegen. Ontzet u dan bovenal over de heiligdommen van edeler natuur, die niet in de koortswoede van een oogenblik, maar door den voortvretenden kanker des ongeloofs worden gesloopt. Die heiligdommen, met nog heerlijker historische herinneringen dan de zoo even bedoelde, in verband, dat zijn de hoogste beginselen van heilige waarheid en recht, in kerk en school, in maatschappij en staat en wetenschap, zoo veelvuldig om de eischen der baatzucht op zijde gezet. O dit verlies verarmt een volk oneindig meer, brengt veel erger vernieling, veel grooter schande over allen, dan de wildste buitensporigheden, door zinnelooze woede gepleegd.

Onze tijd is bij uitnemendheid een tijd van *kritiek*. Dat is zijn glorie en wezenlijke verdienste. Maar, gelijk de zonde alles bederft, zoo bewerkt de ontledende arbeid, het steeds uit elkander nemen van de stukken, bij zeer velen een gevaarlijk onvermogen om het *geheel*, d. i. het eigenlijk *leven* dat tot *lid* maakt, wat daar buiten slechts een dood *stuk* zou zijn, in 't oog te blijven houden. Zoo gaat b. v. onder de massale menigte van allerlei kundigheden, die onzen kinderen worden opgedrongen, veelvuldig de levende zamenvatting, de bezielende éénheid, d. i. het eigenlijk *opvoedend* beginsel, te loor. Of — een ander voorbeeld — bij de noodzakelijke en heilzame kritiek, die over de afzonderlijke deelen der H. Schrift gaat, verliest men den zin des geloofs, die in het *geheel* des Bijbels, met eerbiedige en blijde gewisheid, Gods heilig Woord erkent. Zoo weet men ten laatste niet meer, wat eigenlijk *de waarheid* is: twijfelzucht benevelt den moed om haar met stelligheid, niet slechts als iets dat nog te zoeken is, maar, als van God gegeven en voorhanden, te belijden. En onder dezen twijfel lijdt noodzakelijk ook de wilskracht schade, en de karakters verslappen."

Nu komt God — in de ontzachlijke gebeurtenissen onzer dagen is het met handen te grijpen allerwege — nu komt God en zegt tot ons ge-

a) Uit eene dezer dagen gehouden prediking van Gunning. — Voor de nauwkeurigheid, hoofdzakelijk althans, der opteekening durf ik instaan.

slacht: Ik zal KRITIEK (oordeel) zenden over uw *kritiek*. God treedt in onze toestanden in. Hij is er altijd in, natuurlijk maar slechts stompe verhardheid kan loochenen dat Hij *bijzonder* in dagen als deze zijn almagtige hand merkbaâr maakt. Voorwaar het stuift, als Hij zijn voetstap zet „Bloed vuur en rookdamp." Zoo kenmerkt zich de weg zijner oordeelen in des Heiligen Geestes licht.

Waartoe dit alles? O het is opdat die eerste groote beginselen van waarheid, heiligheid en recht, die zin voor het eeuwige en goddelijke, welke onze kritiek dreigt te verdonkeren, weder opgewekt mogen worden. Nu *moeten* de menschen, of zij willen of niet, weêr erkennen: ja waarlijk er is een God die leeft en oordeelt! Ja inderdaad, ook de maatschappelijke orde en alle gewenschte dingen gaan te niet, zoo de menschen God niet vreezen. Ja inderdaad, onze hooggeroemde beschaving wordt als machteloos te schande tegenover de kracht der hartstochten die wij er mede dachten te kunnen breidelen! Zoo gaat, o ijdele menschheid! de kritiek Gods in donderende majesteit door uw kritiek heen, en brengt u de wereldbehoudende grondwaarheden der waarachtige levenswijsheid, door u lichtzinnig vergeten, met geweldigen ernst weêr terug.

De *Commune* te Parijs heeft, door de alles te bovengaande afgrijselijkheden van haar schrikbewind, den 18 *brumaire* (1799) en den 2 *December* (1851) gerehabiliteerd.

Na de omverhaling der kolom van *Austerlitz*, komt de historische figuur van den eersten *Napoleon* weder in het volle licht.

Zelfs in *l'homme de Sedan* ziet menigeen nu bij voorkeur het slagtoffer van Bismarcks geniaal-avontuurlijke politiek. Den schranderen kansberekenaar, die een, zoo het scheen, onuitroeibaren haat tegen *la perfide Albion* in *entente cordiale* herschiep. Die aldus den Krim-oorlog mogelijk gemaakt en aan Rusland de dagen van 1813—1815 betaald heeft gezet. Den Keizer, voor wien, in 1856, bij het tractaat van Parijs, Europa zich boog. Den overwinnaar van Magenta en Solferino, die, ook op het slagveld (even als bij de ten uitvoerlegging van zijn *Coup-d'Etat*) koelbloedig, van de echtheid zijner afkomst, zoo het scheen, eenig bewijs gaf.

Het kenmerkende der napoleontische dynastie, *militarisme* en *bonapartisme*, komt in Frankrijk aan de orde van den dag. Voeg er de geestelijkheid en de plattelands-bevolking bij, en bedenk, zoo er van een *Plebiscit* spraak is, dat in onzen leeftijd, meer dan ooit, geldt: *Omnia jam fiunt fieri quae posse negabam.* 1)

1) Ter geruststelling van sommigen zij gezegd dat ik in N. 80, p. 233, aan *Frankrijk alleen* gedacht heb.

VARIA.

*** DE COMMUNE. Zij heeft u *het Evangelie* gepredikt. Zij heeft u de *logische verwantschap* der theoriën buiten de Souvereiniteit Gods, in het afgrijslijk *nec plus ultra* van de onweerstaanbaarheid der praktische gevolgtrekking uit een gepopularizeerd valsch beginsel, met gloeijende en helsche verwen, getoond.

*** VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS.

Aan 1870 gedachtig, heb ik, om geen *politiek debat* uit te lokken, mij het genoegen van de bijwoning der Algemeene Vergadering ontzegd.

Had ik in de verste verte het *initiatief* van de leden der Tweede Kamer vermoed, ik zou aan de gedachtenwisseling gaarne deel hebben gehad. —

In het volgend Nummer zal het niet te laat zijn voor een openhartige *repliek.*

*** NEDERLAND EN ORANJE.

De Circulaire eener Kiesvereeniging, onder dezen *echt-vaderlandschen* titel, las ik MET HARTZEER.

In *Mei.* — *Na* den afloop der jongste debatten op 16 Mei. Althans niet 's anderendaags. — Dus *na* N° 90, 91, 92, voorzeker ook *na* N° 93 der *Nederlandsche Gedachten.*

Zonder ditmaal (gelijk te voren mij altijd ten deel viel) de allerminste poging tot mondeling of schriftelijk overleg.

1. Men spreekt met *zekerheid.*

Waarop is die *zekerheid* gegrond? Waarop *vooral?* op de parlementaire gedragslijn van 1866 tot 1869? of van 1869 tot 16 Mei 1871?

2. Men wijst op *redevoeringen* in de *jongste debatten.* Aan tal van *redevoeringen* hadden wij, bij de *Stembus* althans, zelden gebrek. Over de *jongste* debatten, èn op zich zelf, èn als de kroon op tweejarigen parlementairen arbeid, zie hierboven p. 367—376.

3. Men wijst op *de volkomen instemming met Ons Program.* Doch het is juist op grond dezer volkomen overeenstemming in *beginsel*, dat ik mij over het op *non-activiteit* stellen; op grond der *belijdenis*, dat ik mij over het niet *beleven*; op grond van het bij de Stembus ontplooijen eener *zelfstandigheids*vlag, dat ik mij over het *ingelijfd*zijn en blijven, ter wederopbouwing van een Kabinet *Heemskerk*, wie weet! zelf van een Kabinet *van Zuylen-Heemskerk*, namens het *Nederland en Oranje der Volkshistorie*, beklaag.

*** INTERMEZZO. Dr. Bronsveld schrijft: De heer Groen ziet in 1869 een schitterend *intermezzo* in de geschiedenis van zijn partij."

De heer Groen *ziet* wat Dr. Bronsveld *zag.*

In de *Kroniek* van Julij 1869 las men:

„Het eerste feit, dat moet worden geconstateerd, is de *nederlaag* der zoogenaamde conservatieve partij."

„Een tweede feit is het *zelfstandig optreden*, veel meer dan ooit, der anti-revolutionaire partij. De onverbiddelijkheid van den heer Groen deed de conservatieven deinzen en dwong zijn vrienden op zich zelf te staan. Men moest kiezen. Het is niet te ontkennen dat de partij van den heer Groen hiermeê *veel gewonnen heeft.* Zij heeft bewezen niet alleen *wàt* maar *dàt* zij is. Na de verwikkelingen der twee laatste jaren, was zulk eene *rehabilitatie*, in eigen oogen en voor het oog der natie, onmisbaar."

Nº 100. 9 Junij 1871.

Zal men, eerst na 13 Junij, begrijpen wat ik, in het wijzen op Kuyper, Keuchenius en van Otterloo begeer?

Huldebetoon verlang ik aan mannen, wier onvervaarde karaktervastheid afsteekt tegen de karakterloosheid van onzen leeftijd, die, met voortreffelijke gaven en nog zeldzamer kloekheid, mij hebben ter zijde gestaan. Huldebetoon, niet om hunnentwille, maar om onzentwille; belichaming mijner polemiek tegen den grondtoon der eeuw, sedert ik in 1857, voor de gewetensvrijheid de pen opnam, tot op den huidigen dag. Ook niet om zelf, bij de Verkiezingen van 1871, vrijspraak of eerekrans, die ik geen van beide behoef, te verwerven, maar als conscientie-kreet, als begin van Christelijk-nationalen weerstand tegen eene Volksvertegenwoordiging, die, dagelijks meer, door op het Volk geen acht te geven, voor ontbinding, door de zedelijke volkskracht, rijp wordt.

Sedert 11 April heb ik telkens herhaald: „Het is te doen om de aanwinst minder van *enkele leden* dan van *zedelijke volkskracht.*

Meent men dat, zoo het mij om leden in de Tweede Kamer te doen ware, ik op de grenslijn der *Districten* niet zou hebben gelet? Zoo dwaas en onervaren in het Constitutionele Staatsregt ben ik niet.

Het is te doen om een *christelijk-nationaal protest tegen de Tweede Kamer der Staten-Generaal.* Tegen deze Tweede Kamer, waar, sedert Junij 1866, geen woord van verontwaardiging werd vernomen over eene, aan alle partijen schadelijke, terzijdstelling van de *politieke moraliteit*, levensbeginsel van een levenswaardigen constitutionelen Staat.

Tegen deze Tweede Kamer, waar men over de *conditio sine quâ non* van ons Program (*gewetensvrijheid ook voor den Christen*) overgaat tot de orde van den dag.

Tegen deze Tweede Kamer, waarin de veerkracht van sieraden der christelijk-historische rigting gesmoord is.

Een protest dus, ik herhaal het, niet enkel, niet vooral, tegen de m. i. zeer afkeurenswaardige houding onzer vrienden, maar tegen *de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, die voor ontbinding, ter wijziging van Art. 194, door haar verhouding tegenover de heiligste volksregten, rijp wordt.

Een protest in een vorm dien *nationale* dankbaarheid aanwijst.

In een huldebetoon aan een drietal uitstekende strijdgenooten, tegen wie, ik weet het ook wel, even als tegen mij zelf, velerlei gedeeltelijk niet ongegronde *antipathiën* bestaan, die, ter misleiding van de kiezers, kunnen worden *geëxploiteerd*, *geëxagereerd*, *geënvenimeerd;* vreemde benamingen liefst voor dit verachtelijke werk. Maar strijdgenooten evenwel, die in de geschiedenis te boek zullen staan, niet als der onberispelijkheid deelachtig, maar als getuigenis gevend van den ondank, ik zeg niet van het nederlandsche volk, maar van hen, door wie eene voor edele gevoelens niet onvatbaar geworden Natie, ter waardering van kunde, talent en karakter, behoorde te worden ingelicht en geleid.

Uit dit oogpunt heb ik mij, zonder in de verste verte de verdienstelijkheid van andere vrienden te miskennen, tegen het *rolleke*, dat men aan de kiezers wilde voorleggen, verzet.

„Niemand welligt is er die de verdienstelijkheid der aanbevolenen, ook voor het onderwijs, beter dan ik kent en hooger dan ik waardeert; maar ik vraag aan hen zelven, aan deze hooggeschatte vrienden: Is er iemand onder u die (zijn eigen naam bescheidenlijk weglatende) dit lijstje als *ernstig* beschouwt? die, na de onzekerheid, na de teleurstelling, na de spraakverwarring, na de afbedeling en afdwinging om candidatuur te aanvaarden of althans *prête-nom* te zijn, die, zeg ik, na al dergelijk afmattend gehaspel, dat, ook in 1869, zooveel nadeel gesticht heeft, van dergelijk een gros, talrijk *in schijn*, gunstige werking te gemoet ziet? die daarvan het brengen in de Tweede Kamer verwacht van mannen die zich onverdeeld, die zich *con amore et ardore* aan de taak kunnen wijden? Is er iemand onder u, die, op zijn *eigen* verantwoordelijkheid (gezamenlijk zou men al ligt iets doen waarvan men straks berouw heeft) dit rolleke den kiezer in de hand reikt, ALS MIDDEL TER OPWEKKING VAN SLUIMERENDE KRACHT?

Wel ben en blijf ik een slachtoffer van *illusie*. Ik had mij gevleid dat niet ééne onzer Kiesvereenigingen, niet één onzer vrienden, op of buiten het rolleke, *om zijnentwille*, een uitzondering op het aldus gekenteekende vaderlandsche Drietal zou hebben begeerd.

Op de *Compte-rendu* onzer vrienden te Amsterdam heb ik mij bereid verklaard tot *openhartige repliek.*

In de *Varia* van n° 99 leest men:

Aan 1870 gedachtig, heb ik, om geen *politiek debat* uit te lokken, mij het genoegen van de bijwoning der Algemeene Vergadering ontzegd.

Had ik in de verste verte het *initiatief* van DE LEDEN DER TWEEDE KAMER vermoed, ik zou aan de gedachtenwisseling gaarne deel hebben gehad. —

In het volgend Nummer zal het niet te laat zijn voor een openhartige *repliek.*

Bij het spoedvereischende der zaak, zie men deze of gene uitdrukking die met *zachtmoedige wijsheid* niet overeenstemmend mogt schijnen, welwillend voorbij.

Een woord aan de *Algemeene Vergadering der Vereeniging voor christelijk-nationaal schoolonderwijs* had ik reeds gerigt.

Het is niet *overmaat van arbeid* alleen die mij het bijwonen, hetzij op 1 Junij van het Tienjarig Feest der *Vereeniging van Chr. nationaal School-onderwijs*, te Amsterdam, hetzij, op 3 Junij der Vergadering van *Christelijke Onderwijzers* te *'s Hage*, met smartelijke beslistheid, verbiedt.

Laat ons *waar* zijn. *Zwijgen* en *spreken*, elke schijn van *pressie* zou mij, niet ten onregte, euvel worden geduid.

Na tien jaren zou ik veel, met verdubbelden aandrang, kunnen en willen herhalen van hetgeen ik, in de *Openingsrede* der Eerste Algemeene Vergadering, gezegd heb. Bij voorbeeld.

1. De meest volkomen *godsdiensteloosheid* der Staatschool moet als een *weldaad* worden begeerd.

2. *Eerlijke concurrentie* zou het praktisch bewijs geven van de beminnelijke natuur der gemengde school in de schatting van het Nederlandsche Volk.

3. Het staatsalvermogen der *Natie*, die in het Binnenhof zetelt, heeft in de *volksconscientie* een *grens.*

Weet ge waarom vooral ik zoo gaarne, als Voorzitter, de Vergadering te *Amsterdam* bijgewoond had? Om diepgevoelden dank te kunnen brengen aan de bekwaamheid, aan den onverdroten ijver, aan de steeds blijmoedige volharding van het geliefde drietal, DE NEUFVILLE. v. EIK, FERINGA, die, als *President*, *Penningmeester* en *Secretaris*, zich eene taak hebben laten gevallen, wier omvang en veelsoortige moeijelijkheid enkel door hen die met de bijzonderheden bekend zijn, naar waarde kan worden geschat.

Hierop ontving ik dit liefelijk Telegram: „De Vergadering gevoelt behoefte haren hooggeachten Eerevoorzitter, na het haar toegebragte woord, als een eenig man, de verzekering te geven dat hij in veelzijdigen strijd op ieder gebied kan staat maken op de liefde en de voorbede der broeders."

In 1871 als in 1870 heb ik voor de *politicophobie* gezwicht. Ter wegneming der bezwaren van onzen vriend *J. J. van Toorenenbergen c. s.* had ik nog onlangs doen opmerken:

1. „Nooit is er aan verbinding van het *lidmaatschap* der Vereeniging met de *adhaesie. aan het Schoolwetprogram* gedacht.

2. Er is geen aanleiding ter *heropening* van een debat, dat in 1869, *in onzen zin en geest*, met *overgroote meerderheid* beslist is."

Laatstelijk, let wel! had ik mijn *irenisch* voornemen gemeld.

„Ik zou mij (daar het ook nu den hartader der onderwijskwestie geldt) evenmin als in 1869, door *politicophobie* van het uitspreken mijner meening hebben laten terughouden. Doch tevens zou ik, ditmaal althans, den raad van onzen vriend Gunning omtrent het *à part gecreëerd terrein* hebben gevolgd."

Doch, had ik kunnen vermoeden dat er op een niet *à-part gecreëerd terrein* zou worden *gepolitizeerd;* dat de politiek onzer vrienden, LEDEN DER TWEEDE KAMER, aldaar *door hen zelven* ter sprake zou worden gebragt; dat ze, bij monde van één hunner, zouden geven een soort van *compte-rendu;* dat (in de vriendschappelijke atmosfeer, waar men met geen *thorbeckiaansch marmer* te doen heeft) militaire onversaagdheid, in een alzoo dubbel hartaangrijpend woord tot de schare zou worden gerigt, en dat een onzer gemoedelijkste medestanders, door dezen geweldigen evenzeer als aandoenlijken indruk getroffen, de Vergadering zou opwekken om *in de gegeven beloften te berusten;* ja, dan zou ik voorzeker aan alle andere bezigheden mij hebben ontscheurd, om deel te nemen aan een dergelijk debat.

In meer parlementaire vormen zou ik uitgewerkt hebben wat ik nu, ijlings, in een ruwe schets, daarheen werp.

Uw afval, mijne Vrienden! ofschoon bij u zelf onopgemerkt, dagteekent van de Kabinetsformatie van *Julij* 1866.

Bij de Stembus van 1869.... doch veroorlooft mij liever u iets meê te deelen uit een onlangs aan mij gerigten brief.

„Reeds in 1869 werd de gedragslijn, nu voor 1871 door u den kiezers aanbevolen, door menigeen wenschelijk geacht. Reeds toen was het menigeen twijfelachtig of onze keuze niet behoorde te worden overgebragt op dezulken van wie men met meer beslistheid een streven naar hetgeen de groote meerderheid onzer geestverwanten had wenschelijk gekeurd, mogt te gemoet zien. Evenwel was de gedragslijn der mannen onzer toenmalige keuze erger dan zelfs de ergste pessimist ten hunnen opzigte, toen (in 1869) te gemoet zag. De beker *liep over*. En al begeeren wij niet te vergeten dat ons beklag niet loopt over hunne beginselen maar over hun politieke gedragslijn, *die de beginselen, zonder dat zij dit zelven schijnen in te zien, weerspreekt*, evenmin mogen wij er langer toe medewerken dat de christelijke aspiratiën van het Nederlandsche volk, tot het bezorgen eener invloedrijke betrekking aan achtenswaardige mannen, geutilizeerd en daarna gesmoord worden. Alle veêrkracht zou bij dergelijk een uitkomst eindelijk verloren gaan. Elke veêr kan ten langen leste worden verlamd."

Mij dunkt, dit historisch overzigt, deze herinnering aan hetgeen iedereen weet, maar menigeen te weinig in het oog houdt, is pijnlijk, dit is zoo, maar heilzaam. Een slap geneesmiddel baat niet. — Met onverdeeld genoegen lees ik u voor wat onmiddelijk volgt.

„De mannen onzer vroegere keuze *konden* ditmaal onmogelijk op nieuw door ons als *eigen* kandidaten worden aanbevolen. Dit neemt echter niet weg dat wij hen gaarne *op elk ander gebied* als broeders blijven erkennen. Ons verschil raakt enkel de politieke gedragslijn, die niet ons, maar den *conservatieven* ten beste kwam; worden zij *door dezen* op nieuw in de kamer gebragt, wij zullen er ons hartelijk over verheugen *a*), en zij zelven, naar wij ons vleijen, spoedig welligt reeds, erkennen, dat het „ik *kan* niet anders" ons ernst en gewetensdrang is geweest."

Aan zelfkennis ontbreekt het ons te dikwerf. Gij wilt zijn, gij verbeeldt u te zijn, maar gij zijt inderdaad niet, eene kleine bende die, op eigen standpunt onwankelbaar, naar de gelegenheid tot een uitval door de vijandelijke liniën uitziet. Gij hebt u in de Kamer (verschil in *beginsel* met kleurschakering verwarrend) zonder het te bevroeden, en eer gij

---

a) Dit is mij *nu* twijfelachtig. Ik durf niet verzekeren dat het, voor hen of voor ons, wenschelijk is dat ze deel nemen aan de veldtogt *Heemskerkio duce*. — Zie van dit artikel *het slot*.

het wist, *tegen ons gekeerd.* Een wanbedrijf niet, een vergissing. Van *zelfstandigheid* was geen zweem.

Gij zijt *fractie* geworden en gebleven eener *fractie* van *de liberale partij.*

Gij zijt, als wapenbroeders, *ingelijfd* in de *conservatieve partij*, die, in de dubbelzinnigheid van haar *concordia discors*, steeds onze *principiële*, en in dit land der verderfelijke bedaardheid, onze gevaarlijkste vijandin is en blijft. Vriend Kuyper heeft het u (misschien bleef het ongelezen) aldus gezegd.

„Onze leden hebben hun kracht te veel *in*, te weinig *buiten* de Kamer gezocht. Vooruit kon ieder weten, dat van de liberalen voor als nog geen, van de conservatieven ditmaal niet dan een zeer dubbelzinnigen steun te wachten was. *Buiten de Kamer daarentegen was hun kracht onberekenbaar groot.* Ze hebben de krachtige opwekking, de warme geloofsovertuiging, en de talrijkheid onzer geestverwanten *of niet of te zwak* op den voorgrond gesteld."

Niet ongaarne verduidelijk ik nogmaals ook mijne denkbeelden met eene aan de *krijgskunst* ontleende vergelijking.

Bij *de Stembus van* 1869 heb ik u getoond dat er een *leger* in het *Land* was.

Den zwaren, den hartaangrijpenden arbeid der *Nederlandsche Gedachten* heb ik mij getroost, niet om den meester te spelen, maar om u te steunen, in vereeniging met onze, zoo gij ze niet zelf magteloos gemaakt hadt, gansch niet onbeduidende periodieke drukpers. — Niet onbeduidend? ik moet meer zeggen; als orgaan *der tienduizenden*, waarop, in den dag der *motie van orde*, de heer W. van Goltstein u wees, ter ondersteuning van parlementaire veerkracht, een ontzagwekkende krijgsmagt! — Een *leger*, dat uw *zelfstandig initiatief* en geenszins een andermaal *tweejarig versmelten* in het *conservatief* (ik wil er niet bijvoegen *ultramontaansch*) gelid te gemoet zag.

Aldus hebt gij, niet, verre van dien! met opzet, maar integendeel, met argeloosheid, *het spel der tegenpartij gespeeld.*

Omdat gij onze zinspreuk (ook ten uwen behoeve, bij de Stembus van 1869 in top gevoerd) ter zij hebt gesteld.

Omdat gij vergeten hebt dat, in *isolement*, in het onvoorwaardelijke der trouw aan *eigen beginsel*, onberekenbare kracht ligt.

Omdat ik u te vergeefs heb herinnerd dat men, in de homogeneïteit met *de Natie*, tegen een anti-nationaal *Parlement* sterk is.

Omdat gij de bede onverhoord hebt gelaten die ik, in September 1869, namens het Vaderland, aan u gerigt heb.

„Of ik, in de eerstvolgende zitting der Staten-Generaal, eenigzins vruchtbaren strijd te gemoet zie?

Of ik van het luttel tal onzer vrienden, zonder te letten op den aard en het gewigt der bezwaren die hun in den weg staan, het onmogelijke begeer?"

Geenszins. Slechts handhaving voortaan der *zelfstandigheid*, die men te lang prijs gaf. Slechts trouw aan de gedragslijn, na gezamenlijk overleg, wederom afgebakend. Slechts levendig besef dat alleen het steunen op eene onder alle rangen en standen verspreide evangelische volkskern *in* de Kamer, ook *tegen* de Kamer, *zelfs aan eene uiterst geringe minderheid (zoodra zij op deze sympathie en populariteit niet steunt*, *onbeduidend) onberekenbare kracht geeft.*"

Het is daarom dat ik, met leedwezen, gewetenshalve, ten langen leste, tegen U opkom.

Opdat het blijke dat de Natie zelve voor de hoogste volksbelangen een geopend oog en hart heeft.

Evenwel niet daarom alleen.

Ook om uwent en onzent wille voor *later tijd*.

Om u *te stuiten op het dwaalspoor*.

Om u voor den parlementairen omgang (*corrumpunt bonos mores colloquia prava*) in *deze* Kamer te behoeden.

Om, ten uwen opzigte vooral, met het oog op de mogelijkheid van versche toestanden, gedachtig te zijn aan blijde verwachting: „In de zoogenaamde conservatieve partij zijn verdoold en verscholen kostbare bestanddeelen ter vorming van een *echt-nationale* en tevens *echt-conservatieve* partij, gelijk ze steeds door ons beschreven en bedoeld werd."

Om u (laat ik u dit toch duidelijk maken!) niet wederom in de schadelijke atmosfeer te brengen eener Kamer, die, bij alle partijen in den Lande veroordeeld, ontbinding te gemoet snelt.

Om u te redden uit den strik waarin ge verward zijt.

Om u te beletten deel te nemen, onder het veldheerschap

van den heer Heemskerk Az., in een *conservatief-ultramontaansche* krijgsmagt aan eene *agitatie-sussende* veldtogt.

Vooral om u te beletten, zelf *leaders* geworden der Conservatieve Partij, straks welligt deel te nemen aan de wederopbouwing van een Kabinet, dat, door zijn *formatie* zelve; een begin, voor het constitutionele staatsregt, van *principieel* bederf, en voor onze *christelijk-historische* rigting, van nauwelijks herstelbare spraakverwarring geweest is.

VARIA.

*** Na het afdrukken van N° 99 ontving ik deze noot voor p. 388, achter de woorden: *Politiek versta ik volstrekt niet.*

> Daarom wensch ik ook (gelijk ik vroeger meermalen te kennen gaf) dat onze *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* zich geheel van politiek onthoude, en zich alleen tot het oprichten en verbeteren van scholen, en bezorging van onderwijzend personeel, enz. bepale.

Liefst verwijs ik thans slechts naar de *Nederlandsche Gedachten*, I. 190, 194 enz. enz. Als *uitzondering*, niet als *regel*, zou ik in 1870 een *à part gecreëerd terrein* verkieslijk hebben gekeurd.

*** 1866 EN DE MOTIE VAN ORDE. „Keuchenius", dus schrijft mij een geliefde vriend, „hebben de conservatieven bijkans als kandidaat onmogelijk gemaakt voor dit oogenblik, door hunne observatie dat de MOTIE *Keuchenius* voor u eigenlijk de hoofdzaak, de oorzaak der vete is."

Wacht u voor de betoogtrant van de Conservatieven.

Ditmaal zou men, dunkt me, hun kunnen doen opmerken, 1° dat het onedelmoedig is in *persoonlijke vete* de oorzaak te zoeken van een buiten eenigen twijfel *principiëlen* strijd; 2° dat in *historisch* onderzoek, altijd, en ook voor het jaar 1866, *chronologie* te pas komt.

Het Programma van het Ministerie v. Zuylen-Heemskerk is van 7 Junij, de *motie* is van 27 Sept.

Daartusschen liggen de *Parlementaire Studiën en Schetsen*, II. 89—434. Waarin mijne oppositie geen onzeker geluid gaf en telkens, onder velerlei vorm, de vraag herhaald werd: „Meent het Ministerie dat *agitatie* het merk van *pligtbetrachting* verliest door de opkomst van dit Kabinet?

*** PETITIONNEMENT. In de Algemeene Vergadering te Amsterdam hebben twee leden der Staten-Generaal dit onraadzaam gekeurd. Doch *welk* petitionnement bedoelt men? Aan *de Tweede Kamer?* Eene fletsche copie van 1856 welligt?

Neen; dit hebben wij verleerd. Indien gij de gedragslijn (zoo wij dachten, *gemeenschappelijk*, bij de Stembus van 1869 afgebakend) eenigermate althans, gevolgd waart, zoudt ge krachtigen steun gehad hebben in *nieuwerwetschen* vorm.

„Zijn er niet *historische* regten (op nederlandschen bodem de gewetensvrijheid) waarop, zelfs niet met gemeen overleg van de drie takken der wetgevende magt, inbreuk mag worden gemaakt? Is dit geschied, behoort dan niet het initiatief der wetherziening, in naam van het volk, aan DE KROON als haar *regt* en als haar *pligt*, te worden gevraagd"? 1)
23 Oct. 1865.

---

1) *Parlementaire Studien en Schetsen*, I. p. 6, al. 4.

